Opere Complete

Al. Odobescu

Opere Complete

Volumul IV

Istoria Arheologiei
cu o prefață și indice
de
C. DAMIANOVICI
profesor secundar

„Minerva“, București
1919

EDITURA INSTITUTULUI DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURĂ „MINERVA"

PREFAŢĂ

ISTORIC. Editarea din nou a «Istoriei Arheologiei» de Odobescu este un act de dreptate, pe care îl săvârşim faţă de o operă de valoare; este şi un semn de cinstire a prozatorului care s'a arătat deopotrivă de artist ca şi în restul operei sale.

Apărută la 1877, trei ani după «Pseudokineghetikos», «Istoria Arheologiei» este oarecum soră bună cu cea dintâi. Rod al aceluiaş fel de preocupări ştiinţifice şi artistice, lasă să se vadă lesne izbitoarea înrudire ce le uneşte — şi ne mirăm cum de patruzeci de ani mereu s'a vorbit atâta bine despre «Falsul tratat de vânătoare» şi s'a uitat în schimb să se spună tot binele de care este vrednică «Istoria Arheologiei».

Această operă e constituită din lecţiunile universitare pe cari le-a ţinut Odobescu în primul an când a profesat la Facultatea de litere din Bucureşti, adică în 1874, la cursul public de seara. Sunt în număr de cincisprezece, având forma de conferenţe; autorul lor nu aveà darul oratoric, deaceea mai întâi scrià şi apoi rostià cele scrise. Procedarea are defectele ca şi calităţile ei, lucru ce vom aveà prilej să constatăm la o cercetare mai amănunţită.

«Istoria Arheologiei» cuprinde numai Antichitatea şi Renaşterea, deşì fusese concepută după un plan întreg, în care aveà să intre şi Epoca modernă. Pentru înfăptuirea ei, autorul a avut la îndemână o informaţiune bogată, precum se vede din vasta bibliografie ce pune la contribuţie; a fost ajutat mai cu seamă însă de erudiţiunea-i de arheolog şi istoric, înzestrat cu un discernământ şi un spirit foarte ponderat, lucru care îl face să mânuească cu uşurinţă şi să ordoneze cu limpezime un material atât de vast şi de încărcat pentru un altul.

«Istoria Arheologiei» poate fi judecată dintr'un îndoit punct de vedere: cel ştiinţific şi cel artistic, îmbinare fericită în care se oglindeşte sufletul celui ce o plăsmuise.

Vom relevà pe cel dintâiu.

VALOAREA ŞTIINTIFICĂ A OPEREI.

Arheologia, cum şi un istoric al ei, la noi erà cevà nou. Demult, prin cronicari, se vorbià ca din auzite despre ruinele străvechi din ţara noastră, despre «Troianul» şi alte rămăşiţe de odinioară, dar până la Cantemir nici unul nu pricepuse însemnătatea lor. Eruditul principe, în ceasurile de răgaz se ocupà cu descifrarea câte unei pietre săpate cu slove lătineşti, ori cu vreun bănuţ ce purtà chip de împărat dela Râm. Dar vremile turburi numai prielnice pentru ştiinţă nu erau. Pe la finele sec. 18, anume ramuri ale arheologiei, precum paleografia, epigrafia, diplomatica, etc., încep a fi folosite ca auxiliare ale istoriei înfăptuite de învăţaţii Ardealului. In sec. 19, în vremea când se hotărà soarta mănăstirilor închinate, cercetarea şi inventarierea acestora dete prilej unor descoperiri de arheologie naţională; sub un asemenea îmbold, Cesar Boliac făcù unele cercetări şi apoi brodă unele fantezii în «Trompeta

Carpaților», sub rubrica de «Arheologie», fapt care îi atrase o critică incisivă și sarcastică din partea lui Alex. Odobescu. Erezii arheologice mai erau răspândite tot pe atunci, fiind provocate de exagerările curentului filologic și istoric al latiniștilor. Atmosfera puțin științifică ce se creiase trebuià risipită și știm că această sacină și-a luat-o însuși Odobescu, atât prin combaterea etimologismului latinizant, cât și a purismului istoric. Numirea lui la Facultate ca profesor de *arheologie*, a lui Hasdeu pentru *filologia comparată* și a lui Maiorescu pentru *logică* — aveau ca rost să disciplineze, să aducă pe calea cea dreaptă spiritul științific la noi, să-i facă deci un fel de pedagogie, începând atacul contra ereziilor științifice.

Că acesta a fost înțelesul «Istoriei Arheologiei» a lui Odobescu, se vede la tot pasul din cuprinsul ei. Iată cum zugrăvește starea de lucruri dela noi:

«E un ce trist, un ce umilitor pentru noi de a constatà cum că în maí multe materii științifice, cultura noastră se află încă atât de înapoiată încât oamenii cari se cred a fi corifeii erudițiunii la noi emit în public idei și scrieri pe cari abià le-ar fi putut produce secolii de mult trecuți, prin cele mai multe din celelalte părți ale lumii civilizate» (pag. 96).

Iar în privința scopului ce urmărește cu a sa «Istorie a Arheologiei», Odobescu are o concepție științifică superioară:

«Locul ce i se cade ca știință îndeplinitoare a istoriei este acela pe care-l ocupă *binele* și mai cu seamă *frumosul*, pe lângă *adevăr*. Și oare nu este *frumosul* cel mai gingaș, cel mai ademenitor instinct al naturii omenești? Fără dânsul, seceta și răceala domnesc în suflet, inima bate mai rar, mintea nu mai simte avânturi generoase, nu se mai răpede în porniri fecunde... (Arheologia) deșteaptă în suflete o fecundă admirațiune pentru perfecțiunea formelor și a ideilor și astfel înalță nobilează, purifică și inima și cugetul omenirii» (pag. 14).

Dar când scopul este atât de înalt, mijloacele trebuie să fie cât se poate de bine alese. Deaceea

chestiunea metodelor la Universitate revine în multe rânduri în opera lui Odobescu. Ţinta este deci:

«Nu a înfige în memoria juninii, în răstimpul destinat studiilor universitare, oarecari anumite fapte şi regule tehnice, ci de a înzestra intelectul cu o puternică armă de atac şi de apărare, cu un criteriu ştiinţific, care încă îi lipseşte; nu este de a-l învăţă cutare porţiune mai mult sau mai puţin restrânsă dintr'o ştiinţă, ci de a-l învăţà cum însuşi poate să înveţe cu spor orice porţiune a acelei ştiinţe (pag. 406)... metodul depe care se fac studiile în diferite materii, pentru ca să-şi formeze gustul de studiu (pag. 39). Pentru aceasta se cere neapărat, mai ales dela un profesor de facultate literară, ca iniţiativa lui să se manifeste depe catedră cu lucrari ale sale proprii, cu creiaţiuni mai mult sau mai puţin meritoase, dar în totdeauna destinate a deşteptà în tinerimea studioasa interes şi plăcere pentru studiul ce el predă şi a deschide junelor inteligenţe orizonturi pline de ademenitoare lumini pentru mai departe cercetări în cercurile multiple şi nemărginite ale ştiinţei (pag. 407).

Având sarcina de a înjghebà la noi ştiinţa arheologiei în adevărata ei albie, am socotit ca o primă datorie a acestei catedre de a arătà *de unde* şi *cum* se culeg elementele ştiinţei. A trebuit dar mai întâi de toate să dau o ideie despre natura *izvoarelor* (pag. 98).

Pentru creiarea ştiinţei este nevoie de fixarea unor principii conducătoare, evitându-se nesiguranţa şi superficialitatea:

«Arheologia este o ştiinţă cu principiile ei, pe cari trebuie cinevà să le cunoască; cu regule, pe cari trebuie să le ştie şi să le urmeze; cu o multiplicitate de materii, pe cari nu se cade să le nesocotească. Nu este dar permis unui om serios a o tratà numai ca o simplă petrecere, bună pentru orele de recreaţiune, ca o afacere despre care oricine poate, cu o uşurică spoială, să vorbească ca din carte şi să scrie în fuga condeiului, fără nici o pregătire prin studii anterioare.» (pag. 61).

«Cine nu ştie carte, nu poate fi arheolog...»

«Orice ştiinţă adevărată îşi află adăpostul şi temeiul său în cărţi...» (pag. 137).

Omul de ştinţă trebuie să rămână obiectiv, ferindu-se de patriotismul strâmt, «orbesc şi neraţionat». El să se întemeieze «pe izvoare sigure, pe date pozitive adunate şi controlate de timp, pe exactitatea ce rezultă când se confruntă menţiunile din scriitori cu înseşi monumentele de cari e vorba»: metoda istorică, pe de o parte, metoda comparativă

din logică, pe de alta, depe urma cărora ia naştere certitudinea cea mai pozitivă în locul ipotezelor fantastice. E nevoie de criticism în cercetarea materialelor, dar nu împins până la scepticism:

«În arheologie, prepusul, neîncrederea, sfiala, temerile şi tăgăduirea în toate nu trebuiesc luate de normă absolută. Măsura în toate!». (pag. 276).

Aceasta se traduce şi prin adoptarea unui plan limpede şi sigur, care aduce

«unitatea firească şi legăturile neaparate, cari dau unei materii ştiinţifice, tratată serios, acea cuvenită şi dreaptă cumpănire în desvoltările ei cele mai necesare» (pag. 247).

Odobescu ştie bine ce voeşte, deaceea în opera lui se vede o unitate în părţi şi o identitate în spirit. Originalitatea lui consistă în faptul că împacă metoda cronologică cu cea analitică, atacând toate chestiunile, chiar cele mai mărunte, fără a cădeà în prea mult didactism şi, mai puţin, în pedantism. Dacă prin materialul elaborat, «Istoria Arheologiei» nu are oarecum o desăvârşită originalitate, nu se poate zice tot astfel în ce priveşte ordonarea şi înfăţişarea lui. Privită astfel, opera sa nu mai imită pe nimeni; ea rămâne tot nouă şi interesantă, oricât s'ar învechì, cu progresiunea timpului şi a ştiinţei actuale, unele din datele şi din vederile ce ne prezintă.

O notă de distincţie într'însa e introducerea consideraţiunilor estetice, artistice, umanistice în aprecierea materialului arheologic — înfrăţirea istoriei arheologiei cu aceea a artei, chemarea la vieaţa vie a unei ştiinţe ce până atunci păruse un vast cimitir:

«...graiurile şi faptele politice ale oricărui popor sunt ca nişte schelete sterpe şi fără viaţă, când ele se prezintă despuiate de ornamentele învietoare cu cari le înpodobesc în orice timp şi în orice loc, cugetul moral şi geniul artistic al omenirii» (pag. 182).

In schimb, Odobescu se fereşte de a face obişnuita confuziune de până atunci între arheologie şi

filologie. Prea fusese cunoscut trecutul numai din cărţi, numai din cele ce spusese autorii antici despre monumentele de altădată. Dacă Odobescu proclamă categoric că «cine nu ştie carte nu poate fi arheolog», apoi tot el însă ne trimite dela interpretarea textelor la contemplarea directă şi imediată a artei şi antichităţilor. Separaţiunea filologiei de arheologie, mai cu seamă a filologiei «latiniştilor», constitue o directivă constantă la Odobescu. In multe rânduri îl vedem ridicându-se împotriva exagerărilor antiştiinţifice ale acelora:

«In filologie se face azi la noi ceeace cu patru sute de ani mai 'nainte producea prin alte ţări ştiinţa nerumegată a primilor gramatici şi filologi, cari au cercat a-şi da seama despre natura limbilor moderne».

«Biată limba română singură a rămas sub o riguroasă tutelă; ei i se contestă orice mişcare, orice pornire de independenţă; ea trebuie să umble neîncetat ca pruncii, rezimată pe proptele latineşti» (pag. 96).

«Cultul sacrosanct al latinismului, care domneşte astăzi în lucrările filologice ale lexicografilor din Societatea noastră academică şi care îi face să calce cu dispreţ şi cu furie în picioare orice element care în limba românească nu este din sfânta, din candida şi din strălucita origine latină, acel fanatism de patriotică latinitate poate singur să vă dea o ideie despre lipsa totală de critică, despre excentricităţile exegetice ale arheologilor italieni de acum vreo patru sute de ani» (pag. 127).

Patriotismul îngust şi orbesc trebuie înlăturat din ştiinţă, dar ştiinţa la rându-i poate fi naţionalizată. Arheologia are să cuprindă în sine tot trecutul, prin urmare şi pe cel românesc. Deaceea antichităţile *Patriei* îşi au şi ele locul lor în opera lui Odobescu: Podul lui Traian, Tezaurele dela Conţeşti şi dela Pietroasa, Dimitrie Cantemir ca arheolog, etc.

Acelaş obiectivism ştiinţific respiră şi acì; bunăoară nu se sfieşte a relevà — oh, sacrilegiu! ar fi zis latiniştii — după istoricii clasici, defectele urâcioase ale marelui nostru strămoş, Traian (pag. 284).

Ştiinţa arheologiei la Odobescu nu e pedantă, nu e aridă, deşi obiectul ei l-ar împinge fără să

vrea către aceste defecte. Indrăgostit, entuziasmat de clasicism şi antichitate, arheologul nostru strecoară această căldură şi în materia cursului său, ferind-o de rigiditatea şi de didactismul altora. Şi totuş recunoşti că este tot profesorul cel ce vorbeşte: diviziuni şi subdiviziuni la tot pasul, reveniri şi recapitulări necontenite, digresiuni explicative, citate documentare foarte numeroase, salvate prin câte o scuză amabilă către auditor, etc.

«Istoria Arheologiei» este tot atât de interesantă ca operă de ştiinţă, cât şi ca un curs propriu zis. Sub acest din urmă raport mai cu seamă, directiva ce a urmat rămâne valabilă şi astăzi. Ultimul capitol «Caracterele învăţământului universitar» (pag. 405), cuprinde învăţături de actualitate, ce ar fi de o imperioasă necesitate şi pentru unii din universitarii noştri de acum, nu numai pentru contimporanii lui Odobescu.

VALOAREA LITERARĂ A OPEREI.

După ce am semnalat valoarea ştiinţifică a «Istoriei Arheologiei», ne rămâne încă să privim şi valoarea ei literară.

Odobescu a fost şi un mare artist. Ştiinţa românească îi datoreşte mult, dar literatura şi mai mult. Numele lui este indisolubil legat de cele două frumoase nuvele istorice atât de cunoscute — Mihnea, Doamna Chiajna — şi de Pseudocinegeticul din 1874. Multe din însuşirile acestuia din urmă le vom regăsi şi în «Istoria Arheologiei». «Falsul manual...» a fost comparat cu un caleidoscop literar, cu un mozaic din bucăţi de preţ, cu un adevărat poem în proză. Intr'o dezordine artistică se amestecă pictura cu poezia, sculptura cu muzica, arhitectura cu legenda, şi totuşi la sfârşit bagi de seamă că drumul cu multe şi fermecătoare cotituri erà un drum sigur şi cu ţel hotărît.

Acelaş aspect de mozaic, acelaş mers întru câtvà capricios «sub formă de desghinuri arheologice, cam şerpuite, cam frânte şi cam desmădulate», cum zice însuşi autorul (pag. 94), se poate recunoaşte oarecum şi în «Istoria Arheologiei». Este o stăruinţă inegală asupra feluritelor materii, care îl face pe arheologul artist să stea uneori pe loc, să întoarcă pe toate feţele un mărunţiş de artă, -să-l înfăţişeze în lumină scânteietoare — şi dimpotrivă, să zugrăvească numai în câtevà trăsături sigure, deşì din fugă, un obiect de o însemnătate cu mult mai mare. Este un impresionism pe care temperamentul de artist al lui Odobescu îl împrumută omului de ştiinţă, un *impresionism ştiinţific*, dacă se poate admite, care colorează obiectul analizat, însă nu merge până acolo încât să-l denatureze în mod fantezist. De acì, atâtea pagini sugestive provocate de impresiunile predilecte ori de asociaţiile sufleteşti ale arheologului-artist. Aşà este inimitabilul tablou al «Nopţii Paştelui» înfăţişat în legătură cu Renaşterea artelor (pag. 115 sq.), bucată vrednică de a figurà în toate antologiile. Intr'însa vibrează cu putere sentimentul datinei strămoşeşti, izvorît dintr'o înţelegere adâncă a trecutului nostru şi a sufletului creştin în genere, dintr'un spirit larg şi umanitar.

Odobescu face şi humor în opera-i de ştiinţă, humor sănătos ca şi în «Falsul manual de vânătoare». Surâsul ironic iluminează din când în când faţa severă a erudítului. Gluma, «butada», sarcasmul, anecdota, se împletesc în mod neaşteptat în expunerile arheologice ce ne face autorul «Vulpii bearcă» şi «Tigrului păcălit». Astfel descrierea lui «Marco-Polo», calul-arheolog al învăţatului Fabretti (pag. 185), turma de lei de... piatră, transportată la Veneţia de către Morosini (pag. 262), salvarea lui Hugo Grotius într'o ladă cu cărţi (pag. 161), ori povestea oalelor cari cresc în pă-

mânt (pag. 113), rude bune cu narghilelele Dacilor din «Fumuri arheologice»; pățania arheologului Vaillant, care și-a înghițit tezaurul numismatic (pag. 285) etc. Am stăruit în această înșiruire, tocmai ca să se vadă cum Odobescu știà să agrementeze un curs științific, fără a-i coborî valoarea.

Legendele își au și ele o parte însemnată în economia operei lui Odobescu. Fantazia lui de artist găsește domeniu prielnic pentru a mai scăpà din ariditatea științei. Așà, îl vedem în mijlocul cursului, oprindu-ne locului, ca să ne povestească în patru pagini, minunat de frumos, legenda S-tei Cecilia, — întocmai cum în Pseudocinegetic întrerupe continuitatea expunerii, ca să ne povestească «Basmul feciorului de împărat cel cu noroc la vânat».

Biografiile în «Istoria Arheologiei», după cum e și firesc, sunt foarte numeroase. Ele au vieață și variație în formă. Șirul arheologilor pe cari ni-i înfățișează devine astfel o galerie de portrete literare, desigur în trăsături repezi, unde fiece individualitate este prinsă în poza ei cea mai caracteristică. Ici vezi pe sofistul Lucian, mai colo pe savantul vechimii, Pliniu, ori pe omniscientul Varrone; iată-l și pe Fabretti, arheologul cu multe toane, explorând ruinele Romei, călare pe al său «Marco-Polo»; iată și pe pater Atanasiu Kircher, născocitor minunat de tot soiul de invențiuni cabalistice; apoi și șirul bogat al Benedictinilor, lucrând adăpostiți în umbra chiliilor lor tainice. Și câte numeroase alte figuri, chemate la vieață prin pana de artist a arheologului nostru!

Odobescu este un povestitor ce te cucerește lesne; e viu și interesant. Așà ni-l arată toată opera lui poetică și tot așà îl regăsim și în «Istoria Arheologiei». Narațiunile sunt din belșug, iar autorul se complace într'însele, adăugând amănunte ce însuflețesc scenele povestite. Astfel: ambasada arheologului Nointel la Constantinopol și în Grecia (pag. 253) și mai cu

seamă impresionanta dărâmare a Partenonului de către Veneţieni (pag. 260).

E lesne de închipuit ce rol trebuià să aibă descrierea într'o lucrare de arheologie şi mai cu seamă la un curs unde contemplarea directă a resturilor străvechi erà exclusă pentru ascultători. Vorbitorul erà ţinut să fie cât mai plastic, cât mai sugestiv, cât mai îmbelşugat în epitete înzestrate cu calitatea proprietăţii, cât mai ferit de prolixitate, de monotonie.

Şi în adevăr, «Istoria Arheologiei» este un fel de album vorbit, în loc de a fi zugrăvit. Câte mărunţişuri artistice, câte vase antice, câte tablouri şi statui, câte clădiri şi monumente nu ne sunt trecute pe dinainte ca şi în caleidoscopul din Pseudokineghetikos: Laocoon (pag. 57), Nunţile Aldobrandine (pag. 170), Vasele artistice şi mozaicurile (pag. 62), Leul dela Pireu (pag. 262), Catacombele (pag. 317) — constituesc tablouri dibace, în cari se îmbină şi exactitatea ştiinţifică şi coloarea literară. Când şi când, se desvălue şi câte un discret colţ din natură. Odobescu împrumută dela scriitorii clasici, Ovidiu, Virgiliu, descrierea scenelor cinegetice; ele ne amintesc numai decât pe autorul «Bărăganului».

Şi fiindcă e vorba de traduceri, sunt demne de relevat cele pe cari ni le dă arheologul nostru depe scriitorii clasici. Atâta grije de termenii întrebuinţaţi şi de armonia frazei te împiedică uneori de a şti ce aparţine originalului şi ce traducătorului.

Pentru explicarea tuturor elementelor de pitoresc artistic ce se amestecă în «Istoria Arheologiei», avem două raţiuni: una este spontaneitatea de literat a lui Odobescu, ce vine în ajutorul omului de ştiinţă; alta însă este nevoia conştientă de a face cursul cât mai atrăgător. Repetăm că Odobescu nu a avut darul vorbirii, încât nişte conferenţe cu fond arid, având să fie citite, pentru ca să captiveze auditorul trebuiau

să se bucure de farmecul formei şi interesul amănuntelor, fără ca prin aceasta să cadă în preţiozitate ori în superficialitate.

LIMBA ŞI STILUL. Cu privire la forma, la stilul şi limba operei ce analizăm, Odobescu rămâne acelaş prozator de seamă pe care îl ştim din opera sa poetică. E de ajuns să citeşti primele rânduri din cartea sa, adevărat exordiu măreţ, de o amploare oratorică fără retorism, — pentru a ghicì farmecul prozei din rest:

«Când pe la jumătatea secolului al XV, magnificul duce Lorenzo de Medicis întemeiè în Florenţa prima catedră de arheologie, Italia intrase în secolu-i de aur. În sânul ei, soarele culturii renăşteà, vărsând peste Europa întunecată raze de poezie, de ştiinţă şi de frumoase arte» etc. (pag. 5).

Calitatea dominantă însă în stilul «Istoriei Arheologiei» rămâne naturalul, exprimarea firească, chiar familiară câte odată, aşà cum se cădeà pentru o operă didactică vorbită. Vom regăsì de multe ori eleganţa spontană, armonia şi bogăţia frazei, amploarea periodică, coloritul epitetelor, atunci când subiectul se potriveşte cu atari mijloace, atunci când ştiinţa cedează artei. Neologismul, cuvântul tehnic, este termenul fundamental al limbii din «Istoria Arheologiei», cum şi este indispensabil pentru o operă de erudiţie; când şi când însă răsună şi vreun arhaism pitoresc, mai firesc ca oriunde pentru a exprimà cele străvechi. Graiul său se înfăţişează cu corectitudine, atât cât o reclamă sau o îngădue limba vie, limba rostită, nu cea cizelată şi remaniată în cabinet. Vor fi şi unele greşeli provenite din înrâurirea curentului latinizant — în special în vocabular — sau din influenţa limbii franceze, la noi de demult puternică.

Vor fi şi unele forme româneşti de o întrebuinţare mai puţin curentă şi poate cam artificială, bunăoară acel *depe* în loc de *după,* unele întortocheri sintactice.

Toate acestea însă sunt incidente ce nu pot întunecà celelalte însuşiri relevate mai sus; deaceea socotiam la începutul acestei întroduceri, că autorul «Istoriei Arheologiei» şi opera sa au fost nedreptăţiţi; deaceea credem că servim cultura românească şi literatura naţională, scoţând din uitare opera de faţă.

NORMELE DE EDITARE. Cât pentru editarea lucrării, am avut în vedere în primul rând ca să dăm o ediţiune mai lesnicioasă la citire decât cea din 1877, volum de 756 de pagini, scris cu ortografia etimologică a vremii, de care se leapădă însuşi Odobescu. Am împărţit materia celor cincisprezece conferenţe, pentru a le ferì de o continuitate obositoare, în capitole mai mărunte, cărora le-am pus subtitluri adoptate chiar de autor.

Atenţiunea percurge totul în mai multe etape, memoria fixează mai bine, datorită acestora. Am suprimat citatele în limbi streine, dar am redat conţinutul lor pe româneşte.

În privinţa ortografiei, am adaptat-o după regulele celei actuale; totuş ne-am sfiit să o modernizăm radical, mai cu seamă în acele forme unde este vorba nu numai de scriere, ci şi de ortoepie, şi pe care Odobescu le menţine uneori cu toată stăruinţa. Vor fi deci unele inconsecvenţe ortografice, explicabile şi prin acest compromis, dar vor fi şi altele strecurate la tipar şi pe care cititorul lesne le va restabilì.

Am însoţit ediţiunea şi de un *indice* de materii şi nume, atât pentru a satisface un deziderat al lui Odobescu, rămas neînfăptuit, cât şi mai cu seamă pentru a înlesnì orientarea cititorilor.

Este rândul acestora din urmă, acuma, ca să decidă dacă modesta noastră contribuţiune la cunoaşterea operei lui Odobescu este un prinos sau o impietate.

Olăneşti, august 1916.

CONSTANTIN DAMIANOVICI

PREFAŢA LUI ODOBESCU

Sunt acum doi ani şi mai bine, în iarna din 1874 spre 1875, d-l Titu Maiorescu, fiind pe atunci ministru al învăţăturii publice şi dorind să dea instrucţiunii superioare din Bucureşti o desvoltare ce-i este[1] încă de mare lipsă, a avut nimerita idee a cere dela mai mulţi bărbaţi, cunoscători şi iubitori de ştiinţă, ca să înceapă, în localul Universităţii, cursuri libere şi gratuite asupra diferitor materii ştiinţifice, încă necuprinse în programele oficiale ale Facultăţilor.

La cea de litere, d-nia lui însuş întreprinse o serie de elocuente conferinţe asupra *Logicei;* d-l Hasdeu deschise atunci instructivul său curs de *Filologie comparativă;* şi eu, autorul acestui volum, luai, nu fără de sfieală, sarcina anevoioasă de a introduce în şcoalele române noţiunile de *Arheologie.*

Trebuie să mărturisesc că propunerea onorătoare, ce mi se făcuse prieteneşte de către ministru, eu am primit-o cu mare mulţumire, căci ea, în parte, realiză una din cele mai vii ale mele dorinţe, născută încă din anii plăcuţi ai studiilor tinereţii.

Dinaintea unui public foarte îngăduitor pentru lipsa mea de înlesnire oratorie, am citit, într'o serie de prelegeri ebdomadarii[2] de seară (dela 22 octombre 1874 până la 14 martie 1875) cuvântările pe cari le tipăresc aci, cu foarte puţine îndreptări şi adause. Bune sau rele, tot ce pot să afirm este că ele au fost lucrate cu conştiinţă, atât în privinţa noţiunilor istorice şi speciale ce conţin, cât şi sub raportul părerilor mele personale asupra unor chestiuni de cultură locală.

Volumul de faţă, în ale sale cincisprezece despărţiri, cuprinde o schiţă mai mult sau mai puţin desvoltată a istoricului vicisitudinilor şi caracterelor ştiinţei arheologice în *Antichitate* şi în timpul *Renaşterii,* adică până pe la jumătatea secolului al XVIII-lea.

[1] 1877; [2] saptamânale.

Credeam — şi poate că o asemenea speranţă va renaşte curând în mine — credeam să completez subiectul, cel puţin prin o a doua serie de cercetări, egale în întindere şi relative la imensele desvoltări ce s'au mai dat, în *Epoca modernă,* tuturor ramurilor studiului antichităţilor.

Dar neputând prevedeà deocamdată nici când, nici cum această intenţiune îşi va vedeà a sa îndeplinire, am socotit că scopul ce-mi propusesem, când am scris şi am rostit în public această primă serie de prelegeri, va putea fi şi mai bine atins prin ne mai întârziata lor tipărire.

Dacă într'adevăr nu mă voiu fi amăgit, judecând într'astfel, apoi primirea ce publicul va acordà acestui volum mă va îndemnà şi mă va înleșnì ca să termin, sub formă de curs public sau numai de simplă carte, lucrarea mea întreagă.

Când va fi completă, în lipsă de orice alte merite, ea va posede cel puţin pe acela de a fi una din foarte rarele cărţi, în cari analele arheologice, cu aproape întregul lor cuprins, se vor aflà prezentate într'o expunere sistematic coordonată, căreia autorul se va fi silit a-i însuşì, precât dânsul s'a priceput, atracţiunile şi foloasele ce răsar din studiul variat al arheologiei.

Ca orice scriere românească în ziua de astăzi, cea de faţă reclamă dela cititori o nemărginită îngăduinţă întru ceeace priveşte limba şi mai cu seamă ortografia [1]. Într'însa, câte erori de felul acesta, nu sunt scăpări ale tiparului sau ale corecturii — şi parte din aceste sunt consemnate în *errata* — binevoească publicul a nu le aruncà toate pe seama scriitorului. Nestatornicia timpului nostru, în filologie ca şi în multe altele, poartă cea mai mare parte din vină.

Cât însă despre faptele, ideile şi stilul ce se vor găsì în acest volum, pentru acelea, încă odată, declar că nu mă dau câtuş de puţin în lături, ci din contra cutez a-mi însuşì şi a reclamà cu stăruinţă orice răspundere pentru ele.

Nu mă sfiesc a zice că o asemenea încredere mi-o dă numai cugetul cu care am lucrat la aceste prelegeri; căci, în partea lor narativă, biografică, tehnică şi descriptivă, am avut pururea grijă de a recurge la cele mai bune izvoare de informaţiuni, ce mi-au stat a-mână; [2] iar, în cea critică, înfrun-

[1] In ed. Odob., ortografia este cea veche etimologică.

[2] Osebit de scrierile speciale ale literaţilor şi anticarilor, citaţi în cursul acestor prelegeri, voiu recomandà, ca opere generale asupra arheologiei, manualele urmatoare: *C. O. Müler,* Handbuch der Archeologie der Kunst, Breslau, 1848 — *Al. L. Millin,* Introduction à l'étude de l'archéologie.

tând fără cruţare exageraţiunile literaturii şi neîntemeiatele pretenţiuni de ştiinţă, ce şi-au făcut cărări în publicul nostru, am cătat cu sinceritate să deştept în juna noastră generaţiune cultă un spirit mai serios şi să-i pun la îndemână un criteriu solid, spre a judecà mai cu temeiu cultura omenirii în genere, şi în parte, moştenirile strămoşeşti ale patriei şi ale naţionalităţii noastre.

Scumpătatea celor ce aveam de apărat mi-a impus dreptul şi datorinţa de a nesocotì mâniile, făţişe sau înfundate, ale celor cari, la noi, pun ştiinţa pe căi rătăcite. Ţină-mi-se dar numai seamă de intenţiune, şi sunt încredinţat că mi se vor iertà multe neajunsuri!

Aveam de gând să însoţesc acest volum cu vreo câtevà anexe, ce i-ar fi putut da un îndoit folos; pe deoparte, voiam să-i fac un *indice alfabetic* al tuturor materiilor, care ar fi înlesnit cercetările asupra diferitelor persoane şi obiecte citate în cursul lecţiunilor; pe de alta cugetam să adaug o *listă bibliografică* a feluritelor publicaţiuni arheologice din epocele despre cari acest curs tratează, listă în care s'ar fi introdus, ca un rezumat îndeplinitor, multe nume de anticari secundari şi multe titluri de scrieri, de cari nu s'a putut face menţiune în decursul prelegerilor.

Dar proporţiunile ce a luat volumul la tìpar, chiar şi fără de aceste adause, m'au speriat pe mine însumi. Mi-a fost

Paris, 1826. — *Ces. Cantù:* Dei monumenti de archeologia e belle arte. trattato per l'illustrazione alla sua Storia universale. Torino, 1858 — *Wil. Smith* · Dictionary of Greek and Roman antiquities. London, 1865; precum şi Dicţionarul de antichităţi, abia început, sub direcţiunea d-lor *Daremberg* şi *Ed. Saglio:* Paris, 1874. — *J. Labarte:* Histoire des Arts industriels au Moyen-âge et à l'époque dela Renaissance. 3 vol. în 4. Paris, 1872-74. — *Fr. Kugler:* Handbuch der Kunst-Geschichte. Stuttgart. 1861. — *Dr. C. Schnaase:* Geschichte der bildenden Künste. 8 vol. Düsseldorf, 1866—64. — Pentru partea biografică relativă la anticarii din trecut. izvoarele principale sunt: *Moréri:* Grand dictionnaire historique (1674). nouv. édit 10 vol. Paris, 1759. — *Bayle:* Dictionnaire historique et critique (1727); édit. Beuchot. 16 vol Paris, 1824. — *Niceron:* Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres. 44 vol. Paris, 1727—45. — *Tiraboschi:* Storia della letteratura italiana. (1761), nuov. ediz. 16 vol. Milano, 1822—26. — *Jöcher:* Allgemeines Gelehrten-Lexicon. 4. vol. Leipzig, 1750—1751. — *Saxius:* Onomasticon literarium. 8 vol. Trajecti-ad-Rhenum. 1775—1803. — *Michaud:* Biographie universelle ancienne et moderne. 51 vol. Paris, 1811—1828; precum şi numeroasele notiţe sau *elogii* ale membrilor Academiei de inscripţiuni şi bele-litere din Paris, cuprinse în vechile memorii ale acestui corp de eruditi. 51 vol. Paris, 1736—1809, etc.

teamă că, exagerându-le și mai mult, ele vor descurajà cu totul pe cititor. Și apoi m'am gândit că asemenea anexe se pun mai cu seamă ca complement la o lucrare cu totul împlinită, ceeace, în realitate, nu este încă această primă parte din *Istoria Arheologiei.*

Dacă însă, depe cum sper și doresc, îmi va fi dat de a o completà printr'un al doilea tom, rezervat desvoltărilor moderne ale științei arheologice, atunci la sfârșitul aceluia își vor aflà locul lor cel mai potrivit citatele două anexe, întinse asupra întregului cuprins al materiei.

Intr'astfel completat cu o expunere istorică a noilor cuceriri ale științei, care de sineși va fi ca și o schiță descriptivă a stării sale actuale, și înzestrat apoi și cu amplificațiuni bibliografice, cursul preliminar de arheologie se va puteà prezentà ca o introducere, un rezumat, o călăuză pentru cei ce vor voì să ia o cunoștință generală și răpede despre această știință, mai 'nainte de a pătrunde în amănunțimile ei.

Lipsa unei lucrări de felul acesta se simte acum pretutindeni. Nici o limbă nu posedă un manual de arheologie, în care să fie atinse, chiar și numai în treacăt, feluritele ramuri ale cunoștințelor noastre anticare.

Nu am pretențiunea de a împlinì îndată lipsa; dar, oricât de imperfectă ar ieșì cercarea mea, ea va dovedì cel puțin că și limba română cată astăzi a trage o brazdă cu folos pe țarina culturilor moderne.

Ianuarie, 1877.

INTÂIA LECŢIUNE

PRELIMINARE. Domnilor, când pe la jumătatea secolului al XV-lea, magnificul duce Lorenzo de Medicis întemeiè în Florenţa príma catedră de arheologie, Italia intrase în secolu-i de aur.

In sânul ei, soarele culturii renăşteà, vărsând peste Europa întunecată raze de poezie, de ştiinţe şi de bele-arte.

Deasupra pământului ei, acoperit cu ruine, răsunase de curând glasurile pline de farmec ale lui Dante şi Petrarca, ca fremete şi ca susure prevestitoare ale zilei. Şi acum, una câte una, ca dintr'un somn letargic şi secular, se treziau şi răsăriau la lumină capetele de operă literare şi artistice ale antichităţii elene şi romane. Lumea modernă adăstà în neastâmpăr acea deşteptare a artelor antice, ca depe datina lor să plămădească culori pentru penelul lui Rafael şi să ascută o daltă, demnă de mâna lui Michel-Angel.

In acea clocotire învietoare a tot ce erà nobil, bun şi frumos în mintea şi în inima societăţii europene renăscânde, arheologia, ştiinţa trecutului omenesc, fu aşezată, cu pompă triumfală, pe un tron de onoare.

Vom vedeà curând impreună, domnilor, cari au fost pe aiurea destinele acestei ştiinţe, de atunci şi până în ziua de astăzi. Deocamdată însă iată că, pentru prima oară, astă-seară, i se deschide şi ei o portiţă lăturaşă, spre a intrà, cam pe furiş, în şcoalele româneşti.

Departe de mine cugetul de a face prin aceste cuvinte vreo imputare învăţământului nostru superior de până acum; mărturisesc chiar că, eu unul, de aş fi găsit dinaintea acestei catedre, o poartă mai largă, mai pusă la iveală, n'aş fi cutezat a mă furişà printr'însa, ca să mă înfăţişez azi dom-

niilor voastre, eu puţin-ştiutorul, ca reprezentant şi răspânditor în România al unei aşà de întinse şi de falnice ştiinţe.

M'aş fi temut ca nu cumvà acì, la intrare, vreun judecător aspru, ca oribilul Minos al lui Dante, cel încolăcit în stufoasa-i coadă, să mă întrebe rânjind :

> Gândeşte-te cum intri şi spune cui te încrezi:
> Vezi să nu te amăgească lărgimea acestei intrări. [1]

Ce aş fi răspuns eu, sărmanul, la o aşà cruntă amintire a slăbiciunii mele? Repurtându-mi cugetul numai către puţinul cât mă simţ în stare a face singur, m'aş fi tras negreşit spăimântat şi tremurând înapoi...

Dar acum, acum, domnilor, după ce, intrând acì, avui norocul să încerc multa d-voastră bunăvoinţă către mine, simţ că am prins la inimă ; ce zic ! simţ că atâta m'aţi îmbărbătat, încât cutez a declarà cum că nu m'ar mai sperià nici chiar o mai largă intrare, pe cât aş aveà drept călăuză în cale feluritele adimeniri ale ştiinţei ce m'a adus acilea şi pe cât iar aş aveà drept sprijin, un auditor — şi luminat şi indulgent — ca acela ce a venit astă seară să mă asculte şi să mă inimeze.

Aş dorì, spre a fi demn şi de atâta favoare şi de obiectul ce tratez, ca să ştiu a vorbì tot frumos şi bine, despre tot binele şi despre tot frumosul cât s'a produs dealungul secolilor pe această lume şi cât până astăzi au putut adunà arheologii din rămăşiţele pripăşite ale trecutei culturi omeneşti.

Dar ştiţi, vai ! că dorinţa, în cazul acesta, nu este tocmai sinonimă cu putinţa, şi nu tuturor nici în totdeauna se potriveşte acel semeţ adagiu, pe care îl tot repetă zadarnica trufie a muritorilor : *Voeşte şi vei puteà !*

Nu, domnilor, ceeace eu aş *voì* ca să fac depe această catedră, ştiu bine că nu voiu *puteà ;* ştiu bine că nu puţinelor mele cunoştinţe, nu lipsei mele de talent oratoriu, nu aspiraţiunilor mele — oricât de ambiţioase — va fi dat de a răspândì în societatea română acel cult al frumosului, acea spornică varietate de cugetări şi de adevăruri filozofice, ce nasc din studiul adâncit al treptatei şi multiplei activităţi omeneşti.

[1] In original se da şi textul italian.

UTILITATEA, SCOPUL ŞI TENDINŢELE ARHEOLOGIEI. Deaceea cu toată umilinţa declar că m'aş simţì tare mângâiat, dacă prin cuvintele mele aş izbutì numai să insuflu rarei junimi care, abătându-se din curentele generale, vine să rătăcească duios prin pustiitele săle ale învăţământului literar din Universitatea noastră, să insuflu, zic, acelor puţini copii de suflet ai părăsitelor noastre muze un gust mai raţionat pentru studiile clasice, o dorinţă mai lămurită de a-şi completà instrucţiunea literară, prin idei clare despre cultura socială şi artistică a trecutului.

Şi oare, dacă aş aveà parte să fac măcar atâta, n'aş fi — spuneţi — în drept să-mi simţ cugetul destul de împăcat cu credinţa că am arătat, pentru prima oară, în sânul şcoalelor române, singura cale pe care se poate învăţà cu adevărat folos istoria, cea mai folositoare din toate ştiinţele sociale? Nu m'aş puteà oare felicità că — cel puţin într'un cerc restrâns, dar bine ales — am dat în ţară la noi o justă idee despre însemnătatea unei ştiinţe, pe care extravaganţele ignoranţei şi speculele cupidităţii au căutat, acì ca şi pe aiurea în timpi mai depărtaţi, a o discreditá în ochii oamenilor serioşi?

Şi într'adevăr, domnilor, dacă arheologia n'ar aveà, precum cred unii, alt scop decât acela de a mulţumì plăcerile nesăbuite şi gusturile răsfăţate ale celor curioşi de fapte şi de obiecte cari au pierit din uz sau cari nu mai sunt *de modă,* ar fi păcat, ar fi ruşine să i se facă rând printre ştiinţele omeneşti, să i se dea un loc în învăţământul unei şcoale de orice fel.

Din norocire însă arheologia ştie, prin rezultatul cercetărilor cari o constitue, să se înalţe la regiuni mai măreţe, mai întinse, mai spornice. Ridicată la rangul ce i se cuvine, ea ajunge a fi un criteriu puternic pentru preţuirea facultăţilor intelectuale şi pentru cunoştinţa calităţilor morale ale omului.

DEOSEBIREA ÎNTRE ARHEOLOG ŞI ANTICAR. Dacă ea se servă şi profită de aceà minuţioasă curiozitate care face pe *anticar* să scormonească şi să dibuească oriunde rămăşiţele trecutului, apoi ea numai prin cumpăna şi prin dreptariul *arheologului* se suie pe treapta ştiinţelor. Unul, cu o ardoare adesea numai instinctivă, descopere, culege şi strânge toate rămăşiţele trecutului; celălalt, prin o cunoştinţă întinsă a faptelor şi a monumentelor şi prin o critică sănătoasă, alege şi judecă însemnătatea acelor rămăşiţe

în raport cu cultura din trecut a omenirii. Unul e zidarul care adună şi aşterne simetric straturile de piatră; celălalt e artistul, priceput şi prevăzător, care combină şi înalţă edificiul.

De aci dar putem vedeà că rezultatele arheologiei se obţin prin o îndoită activitate. Fără adunarea materialelor, adică a datinelor şi a monumentelor din trecut, arheologia n'ar puteà existà decât ca un şir neraţionat de visuri deşerte, de utopii fără temeiu; precum iar, fără de compararea şi de elucidarea lor printr'o critică temeinică şi serioasă, munca anticarului se reduce a fi o osteneală fără de spor, fără de folos practic şi fără de nici o importanţă pentru luminarea omenirii.

Făcând această distincţiune între rolul oamenilor cari conlucrează la descoperirea şi la întemeierea cunoştinţelor arheologice — distincţiune pe care am socotit-o necesară, spre a înlăturà, odată pentru totdeauna, ideile greşite ce s'au putut strecurà prin publicul nostru asupra scopului şi asupra rezultatelor ştiinţei arheologice — făcând, zic, această distincţiune între activitatea *anticarului* şi aceea a *arheologului*, n'am voit câtuş de puţin să declar că aceste două profesiuni sunt necompatibile; că acel ce descopere sau adună nu este nici odată în stare să judece; sau că cel care ştie să apreţuească cu autoritate, va socotì totdeauna ca nedemne de sine exploraţiunile şi colecţionările de monumente antice.

Din contră, au fost şi sunt arheologi de frunte, cari au întrunit cu succes amândouă sarcinele şi este chiar lucru cunoscut că însuşirea ambelor aptitudini (a anticarului şi a arheologului) produce rezultatele cele mai eficace; căci nimeni nu poate îndeplinì cu mai mult succes meseria de anticar decât acela care, pe lângă timpul şi răbdarea ce sunt trebuitoare exploratorului sau colecţionarului pasionat, posede şi cunoştinţe adâncite în arheologie, prin cari ştie să dirige lucrările de explorare, să consemneze rezultatele şi să clasifice tot materialul adunat depe noţiuni ştiinţifice şi raţionate.

Dar sunt şi oameni cari, lipsiţi de orice cunoştinţe dobândite prin studii, îşi închipuesc cu toată seriozitatea că sunt arheologi, ba arheologi serioşi şi erudiţi, luminători ai societăţii, numai fiindcă a vrut norocul ca ei să nimerească a săpà pamântul tocmai pe acolo unde se brodise să fie ascunse obiecte de prin vechime.

Toţi câţi, fiind la Roma, au avut curiozitatea să viziteze interesanta catacombă a Sf. Calist, în care comandatorele de Rossi a făcut, cu o pătrundere şi cu o sagacitate admirabilă, descoperiri şi restituţiuni de cea mai mare importanţă pentru

istoria primilor timpi ai creştinătăţii, toţi vizitatorii acelei comori subpământene, ilustrată de marele arheolog roman, au făcut negreşit cunoştinţă cu bătrânul săpător Pietro.

Acest biet unchiaş, după ce a lucrat mari de ani în aceà catacombă, sub direcţiunea d-lui de Rossi, azi, pentru câţivà *paoli di buona-mano,* arată publicului galeriile desfundate de dânsul, ba şi inscripţiunile împlinite cu o minunată erudiţiune de către stăpânul său. La fiecare semn de mirare al vizitatorului, Pietro dând din umeri, cu un zâmbet de mândră satisfacţiune, îi zice:

«Uite, domnule, eu şi d-l de Rossi am descoperit toate acestea; noi tot împreună am lucrat! Dumnealui fără de mine nu se pricepe la nimic!»

Într'unele, bătrânul Pietro are dreptate; căci nimeni nu atinge cu casmaua, mai uşurel ca dânsul, tuful poros al catacombelor.

Dar oare pentru aceasta, Pietro are şi el drepturi asupra lucrărilor erudite şi ingenioase ale celui care a scris capul de operă arheologic intitulat *La Roma sotterranea cristiana?*[1] Oare meşterul Pietro este şi el arheolog sau cel puţin anticar?

Nu, domnilor; să nu întrebăm pe Pietro ca să ne dea el definiţiunea ştiinţei de care avem a ne ocupà; el şi semenii lui vor face confuziune; ei ne vor spune că arheologia este meşteşugul de a săpà în pământ spre a scoate dintr'însul pietre scrise, bănuţi şi cioburi, pe cari le cumpără şi le plătesc gros Englezii, de câte ori descoperitorul se va fi priceput a le tăinui îndestul pentru ca să nu i le ia d-l de Rossi şi şi să le ducă, fără de plată, la noul muzeu religios din palatul Lateran.

Dar cu astfel de definiţiune, noi nu ne putem împăcà. Nici eu n'aş fi cutezat să mă urc acilea, nici d-voastră nu v'aţi fi pierdut timpul ca să veniţi a mă ascultà, dacă n'am fi avut în cuget, şi d-voastră şi eu, cevà mai înalt, cevà mai serios decât un asemenea joc, decât o asemenea negustorie.

[1] Până acum sunt sub acest titlu două volume în 4°, publicate cu stampe, la Roma în anii 1864 şi 1867, precum şi un volum in folio: *Inscriptiones christianae urbis Romae* VII *saeculo antiquiores.* 1857—1861. — Importantele lucrări ale d-lui de Rossi asupra antichităţilor creştine din Roma au fost rezumate de doi învaţaţi englezi într'un elegant volum, cu mult mai accesibile publicului, care s'a tradus şi în limba franceză: «Rome souterraine, par *I. Spencer Northcote* et *W. R. Brownlow,* traduit par *P. Allard.* Paris, 1874».

E timp dar să părăsim pe bietul Pietro în întunerecul catacombelor lui şi noi, ieşind la lumină, să căutăm a da o definiţiune a ştiinţei noastre, pe cât se va putea mai clară, mai demnă şi mai completă.

DEFINIŢIUNEA ARHEOLOGIEI, ROLUL EI ŞTIINŢIFIC.

Arheologia, domnilor, este ştiinţa care cercetează datinele şi monumentele ce au rămas dela oamenii din secolii trecuţi şi s'au păstrat până la noi, sau în relaţiuni scrise, sau în tradiţiuni orale sau mai ales în obiecte reale, plastice şi grafice; ea are sarcina de a adunà şi de a controlà aceste rămăşiţe, pentru a extrage din studiul lor, special sau comparativ, o cunoştinţă cât se poate mai deplină despre credinţele, instituţiunile, practicele, uzurile, industriile şi artele societăţilor vechi, adică despre starea morală şi intelectuală a omenirii la diferitele epoce ale desvoltării sale.

O astfel de ştiinţă, spiritele cele mai înalte, cele mai adânci, cele mai filozofice, nu o pot nesocotì.

Stimulul ei principal şi imediat este chiar aceà *curiozitate*, adeseori exagerată până la extrem, chiar aceà dorinţă de a şti, de a cunoaşte, de a aflà, de a descoperì, de a dibuì, care e un simţ firesc al omului şi care, îndreptată către rămăşiţele trecutului, furnică uneori şi prin inteligenţele cele mai mediocre. Scopul ei însă o strămută pe tărâmuri mai înălţate. Având o îndoită tendinţă, el este pe de o parte, de a dà seamă omenirii despre toate credinţele intime, despre toată activitatea sufletească, cari au mişcat generaţiunile trecute şi prin urmare au determinat în totdeauna caracterul lor moral sau *etic;* iar pe de altă parte, de a scoate la lumină şi de a preţuì creaţiunile, prin cari geniul omenesc şi-a manifestat puterea sa de concepţiune şi îndemnarea sa la producere, în cercul operelor de artă, în regiunile înalte ale *esteticei.*

De acì naşte pentru arheologie o îndoită activitate; servindu-se cu tradiţiunile orale şi scrise, cu cărţile orale şi scrise, cu cărţile şi monumentele vechi, ca de un material comun pentru ambele sale scopuri, ea caută a restabilì *ideile* şi *traiul public* al societăţilor pierite sau transformate şi totdeodată ne face să preţuim manifestările *frumosului* în operele omeneşti din trecut.

Amândouă aceste serii de rezultate se repoartă la principii şi la doctrine filozofice; căci una din ele prezentă material

şi fapte pentru morala socială sau *etica;* iar cealaltă, tratând despre arte, este chiar baza *esteticei.*

Aşadar, arheologia, în adevărata ei tendinţă, este pururea îndreptată către studiul a două din cele mai înalte principii ale creaţiunii, *binele* şi *frumosul,* «to kalon k'agathon»[1] ale Elenilor. Acestor principii, ştiinţa mai realistă a timpilor moderni a adaus un al treilea, *adevărul,* cu care arheologia, ca şi toate celelalte ştiinţe, se servă necontenit în ziua de astăzi, ca cu un mijloc de perpetuă controlare pentru a descoperì valoarea pozitivă a oricărui fapt.

IMPĂRŢIREA ARHEOLOGIEI ÎN DOUĂ RAMURI: ANTICHITĂŢI ETICE ŞI ESTETICE.

Chiar de pe când cei dintâi erudiţi ai Renaşterii au început a se ocupà, în mod cam confuz, cu cercetări arheologice, adică s'au cercat să extragă din studiul autorilor clasici şi al rămăşiţelor plastice ale antichităţii, noţiuni, când asupra stării sociale, când asupra belelor-arte ale popoarelor vechi, de atunci încă s'a simţit că există o diferenţă destul de bine însemnată între aceste două cercuri de activitate, cu toate că materialul care servă la ambele, este mai totdeauna comun. Deaceea, încă de mult s'a stabilit în cărţile cari tratează despre arheologie, şi mai ales în învăţământul universitar al acestei ştiinţe, o distincţiune pronunţată între studiul porţiunii etice din arheologie şi acela al porţiunii artistice sau estetice. S'a numit studiu propriu al *antichităţilor* (antichităţii elene, romane, etc.) cel dintâiu, şi *arheologie* pură sau şi *arheografie,* cel de al doilea.

Acestor denumiri însă le lipseşte preciziunea, căci pe de o parte *antichităţi* sunt atât credinţele, instituţiunile şi uzurile, cât şi monumentele de tot felul ale popoarelor antice; iar pe de altă parte, în *arheologie* şi *arheografie,* adică în vorbirea, «logos», şi în scrierea, «grafe», despre cele vechi, «arhaia», se cuprinde atât cele spuse şi scrise despre monumente cât şi cele despre religiunile, întocmirile politice şi sociale, moravurile şi uzurile din vechime. Ne lepădăm dar de distincţiunea improprie ce s'a făcut între cuvintele *antichităţi* şi *arheologie,* şi le privim pe amândouă ca sinonime, cu atâta diferenţă numai că în *arheologie* recunoaştem chiar ştiinţa care se ocupă de *antichităţi.*

[1] Toţi termenii, cari în original sunt tipăriţi cu caractere elene, în cea de faţă au fost transpuşi cu caractere latine.

Antichităţile însă, precum am văzut mai sus, se pot grupà sub două rubrice: unele se refer numai la credinţele, la datinele şi la uzurile popoarelor vechi; celelalte sunt producţiuni ale belelor-arte din timpii trecuţi.

Recunoaştem dar caracterul îndoit al ştiinţei; însă căutând denumiri cari să corespundă mai bine cu natura materiilor ei de studiu, pe cele dintâi le vom numì antichităţi *etice*, iar pe celelalte, antichităţi *estetice*.

Astfel, în mod separat, s'a tratat mai adesea ştiinţa arheologiei, atât in cărţile didactice cât şi în prelecţiunile şcolare; dar trebuie să mărturisim că astăzi, cu grămădirea şi cu îmbinarea multiplă a noţiunilor ce s'au adunat asupra popoarelor vechi de peste mai tot globul, este tot aşa de greu lucru a da învăţământului arheologic toată întinderea complexă ce i se cuvine, cât este de vătămător de a-l trunchià, prezentând în parte numai câte una din îndoita faţă a ştiinţei.

Adevăratul folos al studiului arheologic rezultă mai ales din sistematica prezentare a tutulor elementelor principale cari o compun, din desvoltarea întreagă a feluritelor imagini prin cari ea reflectă tot atât organismul intern sau vieaţa publică şi privată, cât şi cultura industrială şi artistică a societăţilor din trecut.

Păşind totdeauna alături cu istoria, ea singură o lămureşte, o explică, îi dă culori şi suflet, o învie, o împlineşte. Faptele naţiunilor, ca şi mişcările omului, sunt determinate de cauze intime, sunt îndreptate depe împrejurări locale şi momentane, sunt urmate de efecte particulare, pe cari istoria politică nu le poate nici constatà, nici apreţuì. Rolul arheologiei este de a urmărì toate acele mărunte şi felurite manifestări ale vieţii sociale, toate acele producţiuni folositoare sau fantastice ale activităţii omeneşti, cercetând întru cât acelea au putut înrâurì asupra marilor evenimente istorice, asupra destinelor omeneşti.

Zice-ni-se-va oare că acest rol de spicuitor de fapte accesorii este modest, umilit, înjositor? Zice-ni-se-va că acolo unde istoria tună cu glasu-i de aramă, concertul variat şi melodic al arheologiei trebuie să tacă?... Dar care mai este astăzi omul cult care va susţine, cu mintea lucidă, că dinaintea puterii armelor, ba chiar dinaintea autorităţii efemere a legilor omeneşti, credinţa în dumnezeire, virtuţile neclintite ale vieţii sociale, descoperirile folositoare ale ştiinţei, producţiunile de geniu ale belelor-arte cată să se umilească, să se nimicească, să se aştearnă la pământ?

Dacă chiar în secolul nostru de lumini am avut durerea

să vedem izbucnind printre popoarele cele mai de frunte, instincte brutale şi funeste, noi nu putem face alta decât a deplânge acele orbiri trecătoare şi să le considerăm ca triste efecte ale slăbiciunilor noastre omeneşti. Dacă din nenorocire, răsunetul sălbatic al armelor pustiitoare se chiamă încă şi astăzi *glorie* în limbile noastre, apoi putea-va oare cineva să tăgăduească că într'o glorie cu mult mai senină şi mult mai învietoare lucesc pentru noi descoperirile ştiinţifice şi operele de artă ale timpului prezent? Dacă azi numele unui Krupp e repeţit de mai multă lume decât al unui Bopp, al unui Niebuhr, al unui Mommsen, al unui Rauch, al unui Kaulbach, al unui Liebig, al unui Humboldt, vă întreb oare, domnilor, care din aceste nume va ilustrà mai mult în secolii viitori, actuala capitală a triumfătoarei Germanii? Urletul sinistru al tunului se va stinge curând de pe piaţa de Brandenburg, dar Berlinului îi va rămâne pururea onoarea de a fi adunat în sânul său şi de a fi stimulat pe corifeii ştiinţei şi ai artelor din secolul al XIX-lea!

Ca istorie a culturii popoarelor din trecut, adică, ca expunere a credinţelor, aşezămintelor şi moravurilor vechimii, arheologia este dar soră gemenă cu istoria pragmatică sau politică. Cât de stearpă şi de puţin atrăgătoare este înşiruirea cronologică a evenimentelor de stat, cari s'au petrecut în palatele regilor, sau pe forul popular, sau chiar şi pe câmpii de bătălie, dacă toate acele împrejurări ni se prezentă numai în liniamente aspre şi necolorate, dacă nu ni se arată nici ideile, nici simţimintele, nici aplecările cari mişcau pe actorii lor, nici măcar aspectul scenei în care ele s'au petrecut.

Ca o tulpină uscată, cu vârtoasele-i ramuri răschirate şi înegrite, ni se înfăţişează istoria faptelor politice ale unui popor antic, de câte ori noţiunile adunate prin cercetările multiple şi variate ale arheologiei, n'au venit să împodobească bătrânul trunchiu cu flori vii şi parfumate, cu poame rumene şi gustoase, ba chiar şi cu acea pecingene rozătoare, cu acel vâsc parazit care într'o zi a căşunat uscarea şi putrezirea mândrului copaciu.

Iertaţi-mă, domnilor, dacă insistând asupra acestei comparări împrumutate din regnul vegetal, voiu adăugà că rolul arheologului este — pe când istoricul cată a ridicà cu 'anevoinţă dela pământ trunchiul sterp şi surpat — rolul arheologului este de a culege împrejuru-i cu o pietoasă îngrijire, toate frunzele cele veştede, toate florile cele ofilite, toate poamele cele svântate şi prin nimerita lor alipire la vechia tul-

pină să redeà copacului vieaţă şi vârtute, foilor umbră şi verdeaţă, florilor colorit şi miros, poamelor must-şi dulceaţă ; într'un cuvânt să reproducă ca printr'un farmec magnetic via imagine a splendorii primitive !

Să nu mă învinovăţiţi, domnilor, că în entuziasmul meu pentru ştiinţa pe care voesc a vă face să o iubiţi ca şi mine, eu dau arheologiei mai mult decât ce este al ei. Locul ce i se cade ca ştiinţă îndeplinitoare a istoriei este acela pe care-l ocupă *binele* şi mai cu seamă *frumosul,* pe lângă *adevăr.* Şi oare nu este *frumosul* cel mai gingaş, cel mai ademenitor instinct al naturii omeneşti ? Fără dânsul seceta şi răceala domnesc în suflet, inima bate mai rar, mintea nu mai simte avânturi generoase, nu se mai răpede în porniri fecunde.

Ca studiu al desvoltării treptate a acestui nobil şi spornic instinct, ca istorie a belelor-arte din timpii trecuţi, arheologia nu merită dar mai puţină atenţiune decât ca ştiinţă ajutătoare şi complinitoare a istoriei pragmatice. Ea, sub acest nou aspect, deşteaptă în suflete o fecundă admiraţiune pentru perfecţiunea formelor şi a ideilor şi astfel înalţă, nobilează, purifică şi inima şi cugetul omenirii.

Punând acelaş preţ la ambele feţe ale ştiinţei arheologice, îmi propuiu a le ţine pe cât se va puteà mai mult în paralel, în tot decursul studiilor ce voiu avea onoare să expun şi să desvolt depe această catedră.

Se cuvine însă, cred, mai 'nainte de toate ca să cat a despicà şi a enumerà dinaintea d-v., cel puţin principalele obiecte de cari se ocupă arheologia în fiecare din ambele ei ramuri.

Mă tem foarte că are să vă cam obosească nomenclatura de obiecte ce sunt obligat a înşirà, pentru a face inventariul sau tabla de materiile cuprinse în ştiinţa de care avem a ne ocupà. Dar n'am ce face ! Aduceţi-vă, vă rog, aminte că aci suntem la şcoală şi că, pe orice treaptă, dascălul nu se poate lepădà de meseria lui, meserie care îi impune curat datorinţa de a se servì cu regule precise şi rigide, cu clasificaţiuni metodice şi corecte, de a nu se răsfăţà câtuş de puţin în vesele şi capricioase rătăciri, în colindări fantastice prin domeniul închipuirii.

I. ANTICHITĂŢI ETICE. Să fim dar sistematici, domnilor, cum se cuvine în şcoală şi, începând cu materiile asupra cărora sunt îndreptate studiile etice sau morale ale arheologiei, să le împărţim mai 'nainte de toate în patru categorii generale, având raport : una, la *zeitate ;* a

doua, la *stat;* a treia, la *societate* şi cea din urmă, la *familie* şi la *individ*. Sub aceste patru manifestări s'au exercitat în tot timpul facultăţile morale ale omenirii.

ANTICHITĂŢI ATINGĂTOARE DE ZEITATE. Noţiunile ce se ating de zeitate sau de religiune sunt de două specii: mai întâiu, cunoştinţa zeilor de orice treaptă şi a atributelor lor, care pentru popoarele păgâne se chiamă *mitologia*, adică descrierea miturilor sau a fabulelor religioase; apoi, descrierea *cultului* religios atât întru ceeace priveşte *sacerdoţii* sau preoţimea de orice fel, cât şi practica religioasă sau *ritul* ecleziastic, *ceremoniile, sacrificiile* şi orice alte acte privitoare la adoraţiunea divinităţii. Pe lângă acestea se mai adaugă şi diversele *superstiţiuni* sau eresuri, cari în totdeauna au legături mai mult sau mai puţin directe cu vreunul din cultele existente sau dispărute.

Trecând la faptele atingătoare de stat, arheologia studiază *constituţiunile, magistraturile* civile şi politice, *legiuirile, procederile* şi *uzurile judiciare,* în cari se cuprind şi *pedepsele* şi în fine modul de *relaţiuni diplomatice* între statele din vechime. Unele din aceste materii au, mai ales pentru popoarele ale căror legislaţiuni s'au păstrat ca baza jurisprudenţei noastre moderne, au, zicem, o întindere aşa de mare încât ele trec, prin multiplicitatea teoriilor şi aplicaţiunilor lor, peste marginile arheologiei, şi constituesc de sine o ramură specială a studiilor juridice de astăzi. Negreşit că nimeni nu se aşteaptă a învăţă într'un curs de arheologie, toate amăruntele dreptului roman. In cercul pur al antichităţilor se cuprind numai acele principii de drept şi acele uzuri judiciare cari au avut o înrâurire mai generală şi mai caracteristică asupra constituţiunii statului roman şi asupra vieţii private a popoarelor de sub jurisdicţiunea lui.

SOCIETATEA. In domeniul cunoştinţelor asupra societăţii sau mai bine asupra *vieţii sociale* a popoarelor din vechime, cercetările arheologiei sunt multiple şi variate. Ele se refer mai întâiu la *împărţirea socială* a populaţiunilor în *clase* sau *caste,* în *trepte* sau *ranguri* şi studiază însuşirile fiecărei specii de oameni în parte precum şi relaţiunile lor între sine. In acest cerc de idei, ele peste tot locul şi în tot decursul secolilor se izbesc de o groaznică lepră socială, de *sclavagiul,* pe care în timpii noştri chiar echitatea

şi demnitatea omenească se văd încă nevoite să le combată pe alocurea.

Considerând apoi împărţirea societăţilor din punctul de vedere al activităţii sale *industriale,* arheologia se ocupă de diversele *meserii* şi *profesiuni,* de organizarea lor specială şi de practicile lor; printre aceste, *agricultura* ţine fără îndoială în cele mai multe părţi un loc de frunte; dar adesea *negoţul* îi stă deopotrivă şi deschide un orizont întins pentru cercetări asupra căilor de comunicaţiune şi asupra modurilor de schimb practicate depe vremi. Studiul *economiei sociale* la diferite epoce ale culturii omeneşti este neapărat unul din cele mai interesante şi mai folositoare pentru constatarea mersului propăşitor sau retrograd al omenirii.

Intr'însul se cuprind toate noţiunile, aşà de mult instructive din punctul de vedere al istoriei şi al filozofiei, asupra averii popoarelor la diferite epoce ale desvoltării lor, precum: cercetarea *cadastrului* sau preţuirea pământurilor, întocmirea *financiară* şi regularea *impozitelor* catre stat, câtimea şi *valoarea* feluritelor materii de *producţiune* industrială, diversele *schimburi* stabilite între ţări mai mult sau mai puţin depărtate şi, tot ca relativă mai ales la trebuinţele comerţului, *plutirea* pe râuri şi pe mare, care chiamă atenţiunea arheologului asupra aparatelor şi asupra uzurilor adoptate atât în *navigaţiunea comercială* cât şi în *marinele de războiu.*

Tot daraverile comerciale trag după sine şi un alt studiu, care mărturisim însă că tot aşa de bine s'ar puteà înscrie şi printre cele atingătoare de investigaţiunile curat ştiinţifice; acesta este studiul *metrologiei,* adică al ştiinţei şi al uzurilor cari prezidă la sistema de greutăţi şi de măsuri, întrebuinţată de fieşice popor, precum şi la măsurarea timpului adică la *călindare.*

O materie de explorat însemnată este şi *arta militară,* care se prezintă sub întreitul aspect al *întocmirii* oştirilor, al *disciplinii* ce domnià într'însele şi al *tacticii* depe cari ele se cârmuiau în răsboaie. La câte mari chestiuni istorice, la câte minunate prefaceri politice, studiul artelor militare din vechime poate singur să dea o soluţiune!

Intorcându-ne privirile către alte manifestări mai paşnice ale vieţii sociale, vom constatà şi acì un mare număr de obiecte interesante propuse la cercetările arheologului. In capul lor, ni se cuvine nouă — şi astfel ar trebuì să proceadă nu numai scrutatorii vechimii, dar înşişi toţi legiuitorii şi diregătorii naţiunilor moderne — ni se cuvine, zicem, să înscriem

studiul sistemelor de *instrucţiune* întemeiate pe la diferite popoare, cu toată varietatea lor de *şcoale*, de *exerciţii intelectuale şi trupeşti;* iar în urma şcoalei, se cade să ne purtăm atenţiunea şi asupra întregii *activităţi spirituale*, asupra tuturor *practicelor ştiinţifice, literare şi artistice*. Cu toată gravitatea lor, acestea ne vor mânà foarte adesea de sineşi la cercetarea *serbărilor, jocurilor publice şi private, spectacolelor, exerciţiilor, întrunirilor şi petrecerilor* de orice fel; acì negreşit intră şi *reprezentaţiunile teatrale* şi *danţurile* şi *muzica*, cu teoriile ei pe cari lipsa de opere existente nu permite a o numără, mai ales în timpii antici, printre producţiunile estetice sau printre bele-arte; acì intră şi *băile publice*, şi *ospeţele, şi vânătorile;* acì chiar şi distracţiunile mult mai rari în timpii vechi decât într'ai noştri, cari le dau *călătoriile* de plăcere şi *colecţionările de cărţi*, de *opere* de *artă* precum şi de *curiozităţi* de tot felul

FAMILIA ŞI INDIVIDUL. Dacă ieşind din vieaţa publică, intrăm în cea privată, adică în cercetări asupra familiei şi individului, arheologia are a ne spune cari erau relaţiunile familiare şi uzurile domestice la popoarele din trecut, şi anume: întru cât se întindeau la ele legăturile între *părinţi* şi copii, precum şi între diferitele graduri de *rudenie;* cari erau condiţiunea *femeiei*, ocupaţiunile şi rolul ei în societate; ce caracter aveà *căsătoria;* cum erà primit *copilul* la naşterea sa, ce educaţiune i se da mai ales în vieaţa domestică; cari erau uzurile în relaţiunile de *amicie* între cetăţeni şi iarăş care erà poziţiunea stăpânilor faţă cu *casnicii* şi cu *servitorii* lor.

Ea încă trebue să se gândească şi la *omul suferind* şi să cerceteze prin ce anume specialişti şi prin ce mijloace el şi-a căutat, depe timpi, *vindecarea*. In fine ochiul scrutător şi indiscret al arheologului, care a urmărit pe om dela naştere prin toate fazele vieţii lui, trebue să stea faţă şi la ceasul dureros al *morţii*, ca să constate şi să însemneze cu o pietoasă scrupulozitate toate *uzurile funerare*.

Apoi, luând de-a rândul diversele obiceiuri casnice ale omului, el are să ne relateze despre *locuinţele particulare*, atât despre casele din cetăţi cât şi despre cele de pe la ţară, atingând şi despre *dependinţele, grădinile, livezile, apele* şi chiar *animalele* ce le înconjurau; mai are să ne arate şi *portul* sau *înveşmântarea* şi *încălţarea* diferitelor clase, vârste şi sexe; nu poate uità nici felul *nutrimentelor* şi *băuturilor*, nici timpul, nici modul *prânzurilor, ospeţelor* şi *cinelor*.

Iată, domnilor, seria variată de cercetări, prin care arheologia îşi ia sarcina de a completà studiul istoric al civilizaţiunilor din trecut. E peste putinţă ca la un eveniment oare care de importanţă politică să nu se simtă necesitate de o elucidare, care nu se poate căpătà decât numai prin una sau mai multe noţiuni arheologice din vreunul din ordinele mai sus expuse.

Cine va înţelege, bunăoară, desvoltarea istorică a unui stat teocratic, până nu va cunoaşte religiunea ce l-a dominat? Revoluţiunile republicelor din Atena şi din Roma nu vor rămâneà oare enigme nedescifrate pentru cel ce n'are nici o idee precisă despre constituţiunile acelor state?

Ce poate alege din întreagă vieaţa Indiei cel care nu ştie nimic despre împărţirea populaţiunilor indiene în caste?

Ce sunt Fenicii, pentru cine nu le a cercetat activitatea comercială?

Cum are să-şi explice neştine învingerile lui Alexandru asupra Perşilor şi ale Romanilor asupra lumii întregi, dacă nu va aveà cunoştinţă despre întocmirea şi mişcările falangei macedonice şi ale legiunilor romane?

Cum în fine o să priceapă pe autorii clasici, pe poeţii lirici, pe dramatici, pe oratori şi pe istorici, acela care nici că bănuie despre serbările literare ale anticei Elade, despre ordinea spectacolelor ei teatrale, despre uzurile Agoralei şi ale Forului, despre traiul popoarelor şi al oamenilor cari s'au arătat pe scena politică?

Nu încape îndoială, domnilor; studiul istoriei nu poate fi deplin şi folositor decât atunci numai când i se dă toate acele desvoltări pe cari arheologia le prezentă, ocupându-se cu etica populară, elucidând toate materiile privitoare la religiunea, la statul, la vieaţa publică şi privată a naţiunilor din vechime. Ornată şi ilustrată cu colorile vii şi variate ale studiului antichităţilor, istoria pare în totdeauna mai atrăgătoare şi mai plăcută; astfel, ea este pururea şi mai veridică.

II. ANTICHITĂŢI ESTETICE. Până acum, domnilor, v'am prezentat nomenclatura unei părţi numai din materialele ştiinţei arheologice. Imi rămâne cealaltă jumătate, adică partea pe care am numit-o estetică, parte în care ea se ocupă de industrii şi arte.

Trebuie să vă cer o nouă doză de răbdare ca să aştern dinaintea d-voastră acea listă de obiecte, cari şi ele merită a fi examinate cu atenţiune de către arheolog.

Acì categoriile sunt încă şi mai numeroase; despicând materia şi nu prea foarte, tot am ales zece specii de monumente cari se pot studià şi s'au studiat osebite unele de altele.

Toate aceste obiecte însă, pe cari avem acum a le inventorià, observaţi bine, domnilor, că nu mai sunt idei abstracte, credinţe, convenţiuni, uzuri şi datini de ordine intelectuală sau morală. De acì înainte nu avem a ne ocupà decât cu obiecte reale, cari se pot pipăì, cari au forme sau plastice sau grafice şi astfel cad deadreptul sub simţul vederii, obiecte lucrate de mâna omului sau spre a-i servì pentru un uz oarecare, sau ca producţiuni ale unei inspirări artistice, odoare închinate instinctului estetic al omenirii.

Ele, în mare parte, se rânduesc pe treptele înalte ale belelor-arte; dar sunt şi multe cari n'au alte drepturi decât ale unor simple producte industriale. Numai studiindu-le de aproape şi în parte se poate însemnà fiecăruia rangul ce i se cuvine. Deocamdată nu putem face alta decât a le grupà, fără distincţiune de valoare estetică, în zece categorii osebite.

ANTICHITĂŢI RELATIVE LA ARHITECTURĂ.

In prima categorie vom pune *clădirile* sau *edificiile* de tot felul, înălţate de mână de om, cu orice material, fie pământ sau piatră, fie metal sau lemn, precum şi pe acele cari în loc de a fi rădicate deasupra solului sunt din contra săpate în stânci ori în peşteri, sau chiar şi scobite pe sub pământ. Acestea se numesc toate, lucrări de *arhitectură,* oricare ar fi gradul lor de imperfecţiune, şi se impart în clădiri religioase, (temple, biserici, monăstiri şi altare); clădiri de apărare strategică precum cetăţi, castele, turnuri, porţi, ziduri şi valuri de împrejmuire, castre şi întărituri; palate destinate suveranilor şi pretorii pentru autorităţile statului; edificii publice de cultură, de petreceri, de salubritate, şi de utilitate publică precum şcoli, biblioteci, teatre, circuri, ipodromuri, cazărmi, tezaure, ospicii, băi, închisori, poduri, apeduce, căi de comunicaţiune, porturi; monumente comemorative precum arcuri triumfale, columne şi piramide; locuinţe private şi în fine monumente funerare. Semnul lor distinctiv este imobilitatea pe care le o asigură şi proporţiunile şi greutatea şi soliditatea lor, cu cari adesea chiar şi timpul s'a luptat în zadar.

SCULPTURA, GLIPTICA ŞI TOREUTICA. *Sculpturile* constitue a doua categorie; ele se fac mai cu seamă de piatră, dar s'a întrebuinţat pentru dânsele şi lemnul, şi metalurile ordinare şi alte materii mai mult sau mai puţin preţioase precum cornul, fildeşul, ba chiar argintul şi aurul. Arta scupturii poartă, în vocabularul arheologic, şi numele elinesc de *glipticâ,* dela «glyfein», a săpà, a scobì, iar săpăturà sau mai bine *ciselarea* pe metal turnat de mai 'nainte în formă, pe care latinii o numiau *coelatura,* se chiamă şi *toreuticâ,* dela «torevein», elineşte a scobì cu dălţiţa. Operele de sculptură sunt mai cu seamă: statuele, izolate sau împreunate în grupe, busturile, sau trunchiuri de statue şi reliefurile sau mai bine anaglifele, cari sunt săpături pe cari artistul nu le-a desprins cu totul depe suprafaţa în care au fost lucrate; acestea sunt *alto* sau *baso-reliefuri,* depe proeminenţa mai mult sau mai puţin aparentă a subiectelor săpate. Pe lângă sculptură, se cuvine să adăugăm şi *gravura,* care constă într'o săpătură fină şi uşoară pe piatră, pe lemn sau pe metal, ce se execută fără de a se produce vreun relief plastic, ci numai o imagine grafică, un desemn.

PICTURA. Trecând la principala din artele grafice, avem acum, ca o nouă categorie, *pictura,* ce uneori se prezentă sub formă de ornamentare colorată a suprafeţelor arhitectonice sau a modelaturilor sculpturale; în asemenea cazuri ea primeşte numirile de pictură parietală şi de *polihromie,* mai ales când servă ca decoraţiune multicoloră pe exteriorul monumentelor arhitectonice. Alte ori — şi acesta este aspectul ei cel mai considerat — pictura constitue obiecte de artă de sineşi stătătoare, adică tabele lucrate cu colori pe lemn, pe metal, pe sticlă, pe hârtie, pe piele sau pe pânză. Dela numirea elinească a tabelelor, «pinakes», s'a format calificaţiunea de *pinacotecă,* ce se dă edificiilor sau sălilor cari sunt excluziv destinate spre a conţine colecţiuni de tabele picturale.

MOZAICUL, SMALŢURILE ŞI STICLĂRIA. Un pas mai departe găsim, în clasificaţiunea noastră, *mozaicele,* cari nu sunt altceva decât picturi în cari, nu penelul muiat în colori produce imaginile grafice, ci aşezarea armonică şi alipirea măiestrită a unor mici părticele solide de pietre, de sticle sau de smalţuri colorate.

Analogia de materii ne îndeamnă a alătură tot în această

categorie atât obiectele lucrate *smalțuri* adică imaginile grafice produse prin așternerea de materii colorate și consolidate, cât și produsele plastice de orice formă, lucrate cu *sticlă* uniformă sau multicoloră, cari toate se prezentă la studiul arheologului.

PIETRELE GRAVATE. Revenind în cercul curat al artelor plastice, cată să ne oprim asupra categoriei *pietrelor gravate*, unele scobite și altele în relief; acestea din urmă poartă numele de *camee*, iar celelalte se chiamă *intaglie*, după două cuvinte împrumutate din limba italiană. Aceste monumente, în genere de mici proporțiuni și cărora la noi în țară li se dă numele uzuale de *antice*, au — trebuie să o mărturisim — în ochii anticarilor, un preț mai mare decât în ai arheologilor; cu toate aceste, multe pietre gravate sunt obiecte de artă de o rară perfecțiune, multe prezentă chipuri interesante de bărbați iluștri sau reproducțiuni după monumente celebre în antichitate sau și nume înscrise de artiști faimoși. Sunt apoi și pietre gravate cari au importanță pentru cultele antice, pentru uzurile și costumele diferitelor popoare. Ele se prezentă sub diverse forme; la națiunile orientale, la Babiloneni și în Egipet se găsesc pietre gravate în forme de gândaci (scarabee), de conuri, de suluri, de cilindre; ale Elenilor și Latinilor erau mai adesea destinate spre a ornà inele și deaceea ramura anticară care se ocupă cu dânsele se numește *dactilografie*, dela «dactylos», deget; altele serviau ca sigilii și astfel ele intră în specialitatea arheografică numită *sigilografie* sau *sfragistică*, depe termenul elinesc «sfragis», sigiliu, specialitate în care se prenumără încă și sigiliile de metal, de ceară și de orice altă materie.

CERAMICA. Ca a șasea categorie de antichități din ordineà estetică, să ne fie iertat a înregistrà obiectele de lut sau *ceramica*, dela «keramis», lutărie; aci intră statuele, anaglifele și ornamentele de orice fel lucrate cu humă și pământ ars, dar mai cu seamă distingem în această categorie, vasele de orice formă, de orice coloare și de orice ornamentare. Studiul lor, așa de însemnat din cauza multiplicității și a varietății de vase de lut antice, din cauza subiectelor adesea zugrăvite și uneori modelate ce le acopere, poartă numirea specială de *angeiologie*, de «aggeion», vas, oală.

NUMISMAŢICA. Şi mai importantă însă decât categoria ceramicei este aceea a monetelor şi medaliilor, *numismatica,* dela «nomisma», monetă, care pentru geografia veche, pentru istoria trecutului, pentru credinţele religioase, pentru cunoştinţa monumentelor, pentru iconografia personagiilor ilustre, este fără îndoială cea mai preţioasă din ramurile arheologiei. Mulţimea de monete şi medalii şi de feluriţi bani şi bănuţi de aur, de argint, de bronz, de aramă şi chiar de plumb, ce s'au descoperit şi se descoper încă pe toată ziua, varietatea infinită a semnelor ce ele portă stampate pe sine, caracterele de preciziune a celor mai multe din ele, în fine studiul adâncit la care au fost supuse, toate acestea constitue numismaticei un loc de căpetenie printre ştiinţele cu cari se ajută istoria.

EPIGRAFICA. Dar tot pe aceeaş treaptă, dacă nu şi mai sus, păşeşte şi *epigrafica,* studiul inscripţiunilor săpate pe piatră sau pe table şi pe figuri oarecari de os, de lemn, de ceară şi de metal. Nici o ramură a arheologiei n'a dat un aşà bogat contingent pentru cunoştinţa uzurilor din vechime; nici una n'a păstrat aşà multe referinţe atingătoare de cult, de legislaţiuni, de uzuri publice şi de relaţiuni sociale şi afectuoase; nici una n'a înlesnit aşà de mult restituirea faptelor istorice şi dobândirea noţiunilor limbistice şi literare, mai ales în privinţa popoarelor cari au adoptat tainicele lor inscripţiuni, ieroglife şi cuneiforme, ca ornament principal al arhitecturii lor.

PALEOGRAFIA ŞI DIPLOMATICA. Pentru elucidarea anticelor literaturi şi pentru descifrarea documentelor scrise de tot felul, cunoştinţa *paleografiei,* adică a vechilor moduri de scriere pe pergament, pe papir şi pe hârtie, este de neapărată necesitate. Monumentele acestei categorii ne arată formele variate ale caracterelor, abreviaţiunile de cuvinte şi împletirile stranii de litere ce se uzitau în scrisoare, mai 'nainte de descoperirea tiparului — iar la noi chiar şi mai până deunăzi. Cu paleografia se leagă de o parte istoria foarte interesantă a *tiparului,* invenţiune admirabilă care în patru sute de ani, a dat culturii un avânt de generalizaţiune până atunci necunoscut; iar pe de altă parte, paleografia îşi dă mâna cu *diplomatica,* care nu se ocupă de forma externă a literelor, ci de conţinutul actelor oficiale, scrise de mână în vechime, pentru a trată despre afaceri publice şi private.

INSTRUMENTE DIVERSE. Incheiem această lungă înşiruire de materii arheografice prin categoria complexă a *instrumentelor* şi *uneltelor.* Aci încape mobilierul casnic şi public, religios şi civil; uneltele de uz domestic şi de meserii; instrumentele artelor şi ale industriilor; aparatele de cântărire şi de măsurare; veştmintele şi încălţămintele: stofele, cusăturile şi ţesăturile de orice fel; ornamentele portative şi giuvelele [1]; armele şi aparatele de răsboiu şi vasele de plutire, precum şi orice alte obiecte cari nu şi-ar găsi locul în cele nouă categorii mai lămurit specificate până aci. Muzeele de antichităţi conţin felurimi de asemenea măruntaie [2], cari nici ele nu sunt fără de folos când se pot explică de pe date sigure şi fără extravaganţă, deoarece şi ele contribuesc atunci a da o mai deplină cunoştinţă despre vieaţa din trecut şi despre gradul de cultură ale deosebitelor epoce şi ale diverselor popoare.

Dar am ajuns în sfârşit, domnilor, la termenul final al nomenclaturei noastre. Am prefirat dinaintea d-voastră — şi nu ştiu cum să vă mulţumesc pentru răbdarea cu care m'aţi ascultat — am prefirat, zic, toate ramurile arheologiei, atât în ceeace priveşte noţiunile etice, cât şi monumentele plastice şi grafice cu a căror elucidare ea se ocupă.

METODELE PENTRU EXPUNEREA ARHEOLOGIEI. Rămâne numai să ne întrebăm ce avem acum să facem cu atâta material grămădit colea, dinaintea noastră? Ca să începem, după cum avem de gând, un studiu mai amănunţit şi mai precis al faptelor şi al obiectelor pe cari până acum le-am rânduit în categorii şi specii, trebuie să decidem un mod de procedere prin care să fim feriţi de confuziune în mijlocul acestui dedal de ruine şi de eresuri, de frânturi şi de datine în care ne-am afundat.

Cum avem dar să facem?

Dacă vom cercetà în ce fel până acum s'a tratat materia aşà de variată a arheologiei, vedem că unii au adoptat metodul *analitic,* adică au descris pe rând fiecare categorie de tradiţiuni şi de monumente, fără ca să ţină seamă nici de timpul, nici de locul în cari ele au avut rând pe lume. Alţii au îmbrăţişat sistema *cronologică* şi au înşirat faptele arheologice depe ordinea în care timpul le-a dat naştere; alţii iar au preferit metodul *geografic* şi s'au mărginit a clasificà datine şi monumente depe ţările în cari ele s'au ivit; în

[1] giuvaerurile; [2] mărunţişuri.

fine au fost şi unii cari n'au găsit alt mijloc mai practic decât acela de a înfăţişà noţiunile arheologice sub forma *lexicografică* a unor dicţionare de antichităţi.

Cât despre noi, se înţelege că nu putem adoptà în prelegerile ce ne propunem a ţine, şirul alfabetic, care însă este fără îndoială cel mai înlesnitor pentru cercetările grabnice ale cabinetului. Apoi de am urmà ordinea categoriilor pe cari le-am enunţat adineaori — pentru ca dela început să îngrădim bine cuprinsul arheologiei — mă tem că, sărind mereu dintr'o ţară într'alta şi dela o epocă la alta, vom alege puţin folos pentru scopul suprem care l-am însemnat ştiinţei, acela de a determinà în mod precis, caracterul etic şi estetic al diferitelor culturi naţionale din trecut. Apoi iar, tot cam la astfel de confuziune ne-ar aduce şi adoptarea excluzivă a metodului cronologic, depe care am fi nevoiţi să amestecăm pe tot minutul şi popoarele şi speciile.

Ne vom decide dar, domnilor — şi cred că aşà facem cum e mai bine — ne vom decide a urmărì cultura din popor în popor, depe rândul secolilor în cari ele se prezentă şi la fiecare din ele, vom cercetà care din materiile arheologice ce ne sunt acuma toate cunoscute, au luat desvoltări mai caracteristice şi mai importante.

Timpul ce ne este iertat să-l consacrăm fiecărei culturi naţionale, în răpedele studiu ce se cuvine unui curs mărginit în numărul anilor şcolari ai Facultăţii, nici că poate da acum pas a urmà într'alt mod.

PROGRAMA CURSULUI. Ne vom silì dar a schiţà în imagini scurte dar pe cât se va puteà mai substanţiale, elementele de cultură morală şi artistică ale popoarelor antichităţii. Mai 'nainte însă de a ne oprì în faţa vreunei anume naţiuni, vom aruncà o repede ochire asupra acelei vieţi primordiale a omenirii, pe care au scos-o de curând de sub pământ agerii descoperitori ai ramurii celei mai moderne din ştiinţa antichităţilor, fundatorii arheologiei preistorice. Depe acele propilee ale arheologiei vom privì seminţia omenească încercându-şi pentru prima oară ingeniozitatea şi îndemânarea prin trudnica confecţionare a uneltelor de piatră şi de os, pe cari exploratorii acum le culeg deprin tărâmuri geologice ce s'au socotit mult timp anterioare chiar şi creaţiunii omului.

Lăsându-ne apoi la vale, în locuri din ce în ce mai puţin sălbatice, vom cutrierà anticul Orient, India cu înduioasele-i ramificaţiuni transoceanice din America, Egiptul, Asiria şi

Persia, Asia-mică şi Palestina, Fenicia şi Cartaginea, întrebând în toate aceste ţări despre anticele lor religiuni, legiuiri şi datine, despre rămăşiţele vechilor monumente ale lor.

Când o asemenea treptată colindare ne va aduce până în Grecia, atunci vă voiu cere ca să ne oprim cevà mai îndelung pe acele ţărmuri predilecte ale filozofiei, ale poeziei şi ale belelor-arte, pentru ca de acolo să trecem apoi în Italia, unde tradiţiuni şi amintiri strămoşeşti ne vor face iarăş să mânăm mai cu stăruinţă.

Poate că va trece termenul întrunirilor noastre de doi ani mai 'nainte ca să fi putut ieşì din catacombele primilor creştini; dar daca cumvà soarta destină acestei catedre o vieaţă mai durabilă, apoi în periodul final al cursului, vom puteà să căutăm treptat, prin întinderea secolilor de mijloc, cari au fost elementele gârbovite ale traiului şi ale artelor din imperiul bizantin; ce au ştiut să facă în acelaş cerc de activitate Arabii, acei impetuoşi cotropitori cari într'o zi s'au reslăţit cu armele şi cu cultura lor dela marea Indică până la oceanul Atlantic; cum au încolţit şi s'au desvoltat în Europa nordică şi apuseană vieaţa feudală şi artele gotice, şi cum în fine tot cam pe acolo, a răsărit în zorile lumii moderne soarele strălucitor al «Renaşterii!»

După o călătorie aşà lungă şi variată prin răstimpii şi prin răstavurile în cari s'au semnalat geniul şi activitatea omenirii întregi, ce repaus mai plăcut şi mai întăritor putea-vom aflà, decât cercetând în jurul nostru cu o pietoasă solicitudine acea scumpă moştenire de vechi datini şi de vechi monumente, pe care ne-au lăsat-o străbunii noştri, pe pământul mult iubit al patriei?

Dar bag, cam târziu, de seamă, domnilor, că pe când eu îmi preumblu privirile asupra unui viitor depărtat şi nesigur, ora trece şi cu dânsa răbdarea d-voastră se sleeşte. Nu mi se cuvine a abuzà mai mult de dânsa; permiteţi-mi numai a vă vestì, sfârşind, că mai înainte de a începe colindarea noastră arheologică prin timpii istorici şi pe ţărmurile orientale, mă voiu cercà, în viitoarele întruniri, a vă face cunoscuţi pe călăuzii cari mă vor îndreptà în mersul meu, vă voiu arătà cine au fost întemeietorii ştiinţei arheologice; şi apoi, după ce voiu fi rememorat pe toţi oamenii de geniu şi de merit ale căror vieţi şi lucrări constituesc istoria ştiinţei arheologice, cu glasul umilit şi rugător voiu adresà fiecăruia din ei pe rând, o parafrază a versurilor cu cari divinul poet al Italiei

întâmpină pe maestrul său Virgiliu, când cu dânsul e să pornească pe calea cea mult spinoasă:

«O tu che mi guidi
Guarda la mia virtù, s'ella e possente,
Prima che all' alto passo tu mi fidi».

Astfel voiu zice şi eu către fiecare din călăuzele mele în arheologie:

O tu ce-mi arăţi calea,
Avea-voiu eu putere
Să te urmez pe tine
În mersul tău semeţ?

A DOUA LECŢIUNE

RĂSPUNS LA O IMPUTARE. Domnilor, mi s'a imputat prin publicitate, cum că am venit dinaintea d-voastră spre a face *arheologie depe salteà,* pe când alţii, suflecându-şi mânecile, scormonesc cu sudori ţărâna şi frământă amarnic pulberea, ca să scoată din ele obiecte de artă antice şi să le arate cu fală pe etajerele din cabinetele lor; s'a zis că în lecţiunea de deschidere a acestui curs aş fi făcut «o diatribă în contra anticarilor, colecţionarilor, descoperitorilor de antichităţi, diregătorilor de săpături şi prin urmare şi în contra muzeelor».

Dorind a restabilì faptele depe cum sunt, daţi-mi voie a repeţi ceeace se vede că unii n'au auzit bine din glasul meu, emoţionat poate la prima noastră întrunire şi deoarece nedibăcia mea ca orator mă sileşte a scrie ceeace am a vă spune, profit de această slăbiciune a mea spre a recitì *întocmai* rândurile în cari mai deunăzi m'am cercat a stabilì distincţiunea între *arheologi* şi *anticari*. . . . . . [1]

Acestea le-am zis eu mai deunăzi. Dar dacă este necesar să aduc infimei mele opiniuni sprijinul unei autorităţi de-

[1] Aci s'au recitit cele spuse spre a caracterizà diferenţa între *arheolog* şi *anticar*, în lecţiunea întâia, dela cuvintele: «Dacă ea se servă şi profită....» (pag. 7), până la fraza care se termină cu: «.... depe noţiuni ştiinţifice şi raţionate» (p. 8).

primul rang, voiu traduce definiţiunile ilustrului Charles Lenormant, sub direcţiunea căruia s'au desvoltat în timp de treizeci şi doi de ani, cele mai de frunte colecţiuni de antichităţi ale Parisului. Marele arheolog Charles Lenormant, care până la 1859 a fost totdeodată şi unul din cei mai dibaci anticari ai secolului, se exprimă într'astfel : [1]

«În ziua de astăzi *arheolog* se chiamă acela căruia odinioară i s'ar fi dat numele de *anticar,* dacă cumva anticarii de odinioară ar fi ştiut tot ceeace ştiu adevaraţii arheologi de astăzi. Ambele cuvinte de anticar şi de arheolog sunt încă întrebuinţate cam deopotrivă, însă cu oarecare delicată nuanţă în înţelesul lor. *Anticar* este mai mult acela care *adună* monumentele antichităţii decât acela care le *pricepe ;* un anticar poate avea gust, tact şi obicinuinţă, fără de nici o erudiţiune : d-l Durand bună oara cel bine cunoscut prin avutele şi frumoasele colecţiuni ce îşi formase, erà negreşit un anticar, fără de a aveà cel mai mic drept la titlul de arheolog..... Mă explic : spre a se ridicà cinevà până la ştiinţa arheologiei nu este de ajuns ca să adune obiecte de artă antică, să le clasifice prin muzee, să cerce a le studià atributele şi chiar să cate a le explicà prin publicaţiuni. Când aceluia îi lipsesc elementele ştiinţifice de comparaţiune şi principiile de critică, când acela e într'o neştiinţă absolută despre bazele istoriei artelor, oricare studiu al său va fi infructuos, oricare explicaţiune va fi nesigură, oricare lucrare a lui va rămâneà fără de folos pentru ştiinţă.

Iată din ce cauză, lucrări enorme asupra antichităţilor s'au putut face în secolii trecuţi, fără ca prin ele, adevărata ştiinţă a arheologiei să fi fost încă întemeiată. Această onoare revine toată timpilor noştri....

Aceste cuvinte, adunate din scrierile unui fruntaş al ştiinţei, ne pun pe calea ce ne-o însemnăm pentru întrunirea noastră de astăzi.

Voesc, domnilor, în trăsuri pe cât se va puteà mai răpezi, să schiţez istoria arheologiei şi adică să vă prezent fazele diverse prin cari au trecut studiile anticare până la momentul când arheologia a luat aspectul sub care îmi propuiu mai apoi a vă o infăţişà.

PERIOADELE ISTORIEI ARHEOLOGIEI : ANTICHITATEA, RENAŞTEREA, EPOCA MODERNĂ.

Oricât însă m'aş silì să economisesc timpul şi să cruţ obosirea atenţiunii d-voastre, văd de mai 'nainte că voiu aveà multe nume proprii de înşirat, căci în această istorie a opintirilor prin cari omenirea s'a cercat a ajunge la cunoştinţa trecutului său, fiecare fapt este legat cu un nume de

[1] *Charler Lenormant :* Beaux-Arts et Voyages, Paris, 1861, vol. I, p. 430, unde se află reprodus un articol intitulat *L'archéologie, son objet et ses conditions,* carè s'a publicat mai întâiu în «Enciclopédie du XIX-e siècle»,

om mai mult sau mai puţin ilustru. Veţi recunoaşte în cursul studiilor noastre că eruditii, anticarii şi arheologii, pe cari dela început voiu să vi-i prezint în rândul timpilor, ne vor fi neîncetat povăţuitori, călăuze şi patroni, în toate cercetările noastre ulterioare.

Cât de mulţi vi s'ar păreà aceia pe cari îi voiu numì, credeţi că mi-am impus datoria a alege din istoria arheologiei numai pe acei oameni cari, într'un mod mai precis, caracteriză o epocă sau o tendinţă.

Mai 'nainte de toate am ales dintre autorii antichităţii elene şi latine, vreo câţiva din aceia pe cari arheologul trebuià să-i răsfoească neîncetat, ca nişte izvoare nesecate de fapte interesante atât pentru cunoştinţa etică, cât şi pentru cea artistică a popoarelor din trecut.

Astăzi ne vom mărginì dar a face cunoştinţă din punctul de vedere curat anticar, cu unii din bărbaţii cari în societatea elenă şi în cea romană au fost reprezentanţii de căpetenie ai ştiinţei noastre.

După dânşii vor venì, la rândul lor, eruditii şi anticarii *Renaşterii,* cari au deşteptat ştiinţa antichităţii din lungul somn în care a zăcut în secolul de mijloc.

In fine, după trei, patru sute de ani de încercări numeroase şi diverse, vom vedeà închegându-se ştiinţa arheologiei din elemente adunate de secoli, dar acum mai întâiu supuse la o critică comparativă şi raţionată.

Astfel vom face să treacă desvoltarea istorică a ştiinţei ce ne ocupă prin cele trei stadii ale ei: *Antichitatea,* cu poeţii, şi prozatorii cari au descris, pur şi simplu, datinele şi obiectele de artă ale timpilor vechi; *Renaşterea,* cu toţi anticarii şi eruditii cari cu mai multă ardoare decât ordine şi pătrundere, au căutat prin rămăşiţele literare şi plastice ale antichităţii, amintiri ale trecutului; şi în fine, *Epoca modernă,* epocă în care oameni cu cunoştinţe variate, cu gust încercat şi cu vederi întinse au înălţat arheologia la gradul de ştiinţă filozofică, au îndreptat cu tărie paşii ei către principiile *binelui* şi *frumosului,* au făcut dintr'însa baza eticei sociale şi temeiul esteticei.

Această ochire preliminară asupra formării şi creşterii ştiinţei de care ne ocupăm, acest studiu pregătitor îndreptat asupra naşterii şi întocmirii treptate a noţiunilor arheologice nu va fi, crez, domnilor, un ce fără de folos; căci pe de o parte vom învăţà printr'însul a ne ferì de urmările greşite cari au ţinut în loc ştiinţa atâţi mari de ani, iar pe de altă parte, el

ne va deprinde cu metodele de critică, cu procedeurile de analiză şi de comparaţiune ce sunt mai cu succes întrebuinţate pentru a ajunge la stabilirea adevărurilor arheologice.

Chiar de astăzi vom puteà preţuì de ce mare necesitate este pentru arheologi deplina cunoştinţă atât a monumentelor plastice cât şi aceea a scriitorilor antici, spre a-i pune mereu în prezenţă pe unii cu altele şi dintr'o mută a lor controlare, a deduce elemente pozitive şi necontestabile pentru istoria culturii timpilor antici.

Vom vedeà totdeodată de cât ajutor ne sunt datinele ce se culeg chiar şi din acei autori vechi, cari de sigur nu au aşternut cugetele şi ştiinţa lor cu gândul premeditat de a tratà materii arheologice, ci numai au scris cu ideile timpului pe când scriau şi în cercul de activitate al epocei lor.

Acì se naşte întrebarea dacă în societăţile vechi au existat sau nu oameni cari să facă anume profesiune de arheologi sau cel puţin de anticari, cari să-şi petreacă timpul cercetând datinele şi monumentele vechi şi să se ocupe a le împărtăşì contimporanilor şi ale transmite posterităţii?

Dacă, pentru a da un răspuns la o asemenea chestiune, am consultà numai ideile, aplecările, gusturile şi mai ales *maniile* educaţiunii noastre moderne, am fi neapărat conduşi a crede că al doilea om născut pe lume a trebuit să fie anticar şi s'a preocupat îndată să păstreze, să admire, să amintească şi să comenteze cu mai multă sau mai puţină isteciune ideile, faptele şi operele antecesorului său.

SPIRITUL NEMIŞCĂTOR AL POPOARELOR ANTICE DIN ORIENT.

Intr'adevăr, a doua generaţiune de muritori a găsit fără îndoială pe pământ, remăşiţe dela cea dintâi. Ea, dacă cumvà ar fi fost mişcată de spiritul vioiu şi curios al lumii civilizate, le-ar fi privit negreşit pe acele ca lucruri învechite, ca antichităţi bune numai spre a-i amintì despre trecut. Dar în societăţile primitive, spiritul pare a fi avut dispoziţiuni mai domoale, mai lenoase, mai stăruitoare; mintea concepeà mai cu anevoinţă; ideile veniau greu, încet; ele se târau, nu sburau şi îndată ce ajungeau a căpătà o formă oarecare, ele nu se mai transformau cu înlesnire; activitatea erà restrânsă în cercuri mărginite. Copilul nu ştià şi nu făceà mai mult decât ceeace învăţase dela părinţi; tradiţiunea erà lege. Imaginaţiunea rămâneà staţionară; arta sta pe loc şi astfel nimic nu se învechia în ochii generaţiunilor omeneşti.

Acest spectacol ni-l prezentă în genere vechile societăţi orientale, cari par a fi întrebuinţat mii de ani spre a dobândì cultùri, pe care secolii le ţineau înţepenite în loc tot aceleaşi şi pe cari numai catastrofe gigantice le cufundau în peire, fără ca timpul să le fi schimbat din starea lor primitivă.

Când astăzi ne aruncăm dar privirile asupra anticelor civilizaţiuni ale Indiei, ale Egiptului, ale Asiriei, productele lor ni se arată sub formă de petrificaţiuni seculare; într'unele vedem copii gârboviţi, cari aievea n'au avut junie; într'altele, moşnegi vârtoşi pe cari nu i-au putut sdrobì bătrâneţele. Inrădăcinatele lor întocmiri teocratice, uriaşele lor grămădiri de popoare sub domnii despotice au păstrat un minunat caracter de stabilitate în toate datinele şi în toate monumentele ce ne au venit până acum la cunoştinţă. Neclintite şi nestrămutate, ele au înfruntat şi mulţi secoli de mărire şi lungi timpi de uitare.

De ele se poate zice ceeace a zis poetul nostru despre tăria impunătoare a nopţii:

«Tăcere este totul şi nemişcare plină.
Încântec sau descântec pe lume s'a lasat!»

In acele societăţi în cari nimic nu se invechià, nimic nu se schimbà, în cari legi, uzuri şi monumente vechi erau tot ele mereu nouă, în acele societăţi n'au putut să fie anticari, adică oameni speciali cari să amintească lumii preînoite despre cele vechi. Nici o scriere de acest fel nu ni s'a păstrat din ţările antice ale răsăritului şi suntem în drept a crede că nici că a fost acolo vreodată cine şi ce să ne păstreze.

ELENII ŞI LATINII NU NUMAI CĂ AU AVUT ANTICARI SPECIALIŞTI, DAR TOŢI SCRIITORII LOR SUNT PENTRU NOI PREŢIOASE IZVOARE ARHEOLOGICE.

La Greci însă nu mai este tot aşà. Un spirit mai viu, mai sprinten, mai mişcător, mai multiplu inimează acea naţiune de eroi şi de neguţători, de filozofi şi de artişti. Ei în toate laturile cată cărări nouă pentru activitatea omenească; ei mereu inventă, schimbă, prefac.

Se înţelege că într'acest neastâmpăr al minţii, geniul elen care a tras după sine pe acela al Romei, aşadar geniile întrunite ale Elenilor şi Latinilor s'au repurtat uneori şi către cele trecute; atunci s'au ivit oameni cari s'au preocupat şi de vechile datine şi de vechile monumente. Aceia au fost pre-

cursorii ştiinţei noastre, *arheologii* sau *anticarii* societăţii antice.

Dar nu numai operele lor, adică scrierile speciale despre cele vechi, *«antiquitates»*, au azi în ochii noştri o valoare arheologică; cei cari au descris traiul şi artele din propriul lor timp, cei cari nu s'au preocupat de străbuni ci numai de contimporani, aceia chiar nu oferă mai puţin interes pentru noi ca izvoare arheologice, căci astăzi şi din acele descrieri noi putem extrage numeroase noţiuni despre vieaţa trecutului. Ceeace erà *azi* pentru dânşii a devenit tot *ieri* pentru noi.

IMPĂRŢIREA LOR ÎN PATRU CATEGORII: PERIEGEŢI, SCRIITORI TEHNICI, ERUDIŢI ŞI SOFIŞTI.

Aşadar modificând oarecum şi completând clasificaţiunea pe care a stabilit-o renumitul arheolog german K. Otfried Müller, în *Manualul* său *de arheologie a artei,* [1] vom admite patru specii de autori antici, greci şi latini, ca premergători ai ştiinţei arheologice şi mai cu osebire preţioşi pentru elementele anticare ce aflăm în scrierile lor.

Aceştia sunt: scriitorii *periegeţi,* «periegetai», călători geografi şi istorici, cari descriu în opere narative obiectele de artă şi uzurile de prin localităţile ce au vizitat; *artiştii* sau oamenii tehnici cari au scris tratate şi comentarii despre artele practicate de dânşii şi de alţii; *eruditii,* culegători de fapte antice de orice ordine, cari mai cu seamă publicau scrieri sub numirea de *antiquitates,* şi în fine *sofiştii,* «sofistai», cari au luat drept subiecte ale compoziţiuni'or lor retorice materii culese în domeniul vieţii sociale sau în acela al artelor.

Pe lângă aceşti reprezentanţi, oarecum mai direcţi ai arheologiei în vechile literaturi, se rânduesc toţi poeţii, istoricii, filozofii, lexicografii şi poligrafii antici. Nici unul nu se poate socotì ca fără de folos pentru cunoştinţa culturii morale şi artistice a trecutului. Fiecare din ei ştie să răspundă cu câte o vorbă bună, cu câte o povaţă folositoare, arheologului care vine să i-o ceară la timp priincios.

Ne este peste putinţă a întinde acì o listă completă nici măcar a acelor scriitori antici pe cari i-am puteà cuprinde

[1] *K. O. Müller,* Handbuch der Archaeologie der Kunst. 3-te Auflage mit Zusaetsen von *Fr. W. Welcker,* Breslau, 1848, § 35. — Există şi o mediocră traducţiune franceză de *P. Nicard* a acestei însemnate cărţi, printre manualele populare, zise Manuels-Roret, (Paris) 1841, cu un atlas de figuri.

în cele patru clase de izvoare arheologice de cari am vorbit. Tot ce putem face este de a alege 'dealungul timpilor, atât în Grecia cât şi în Italia, pe câţivà din cei mai de frunte scriitori *periegeţi, artişti, erudiţi* şi *sofişti*, spre a arătà în puţine cuvinte, întru cât şi în ce mod ei vin astăzi în ajutorul ştiinţei noastre arheologice.

ERODOT. Dacă am luà, în această enumerare făcută pe sărite, ordinea cronologică şi totuşi ne-am ferì de toţi poeţii, chiar de Omer şi de Esiod, acei pictori vii şi fideli ai societăţilor în cari au trăit, acei pietoşi raportori ai vechilor datini, am întâlnì pe pragul literaturii în proză a Elenilor, pe istoricul Erodot, cel mai perfect şi cel mai ştiutor dintre anticii *logografi* sau povestitori de fapte vechi, de datini strămoşeşti.

Erodot, născut, precum ştiţi, domnilor, printre Grecii din Asia Mică cu vreo 500 de ani mai 'nainte de Hristos, a cutrierat lumea depe atunci adică a pătruns în Asia apuseană, a fost în Egipet şi a colindat prin toate aşezămintele elineşti depe ţărmurile asiatice şi europene ale mării Mediterane.

Pretutindeni el a însemnat ce i se spuneà şi pe ici pe colea, ceeace vedeà cu ochii. Firea îl înzestrase cu minunatul talent de a da povestirilor sale un farmec nespus; îl citeşte cinevà cu aceà plăcere pe care o simte tot omul la orice vârstă, când ascultă la basme frumos povestite. Dar basnele [1] lui Erodot, pe care el le-a înşirat fără altă ordine decât cotiturile bogatei sale memorii şi răsfăţările plăcutului său stil, basmele lui, zic, sunt mai adesea adevăruri preţioase despre cultura popoarelor pe cari le-a vizitat; sunt şi însemnări despre monumente, pe cari descoperirile de astăzi vin pe toată ziua a le întemeià. Ne bucurăm şi ne minunăm de sagacitatea lui Erodot, de câte ori se adevereazä prin fapte nouă, vreo spusă a lui; dar totdeodată nu ne putem tăinuì uneori lipsa de de spirit critic care a domnit în unele observări şi explicări pe cari el le dă. Adesea el a trecut cu vederea fapte de cele mai însemnate, a ocolit monumente de cele mai semeţe; alteori iar a dat crezământ celor mai absurde fabule cu cari îl amăgiau pe dânsul, călător străin, pământenii glumeţi sau prefăcuţi; apoi întotdeauna preocupat de a fi plăcut şi lesne de înţeles pentru compatrioţii săi, el a căutat mai puţin a păstrà adevărata fizionomie a celor văzute şi de dânsul decât a prezentà sub forme accesibile Elenilor ideile şi imaginile culese de prin ţări depărtate. Astfel el a ştiut să dea descrierilor şi

faptelor adunate de prin zarea cea mai întunecată a orizontului elinesc, o înfăţişare ademenitoare şi prietenoasă, în care Elenii cei mult capricioşi n'aveau a se sfii de nimic străin sau neplăcut. Erodot însă, în nouă ale sale cărţi, denumite depe cele nouă înţelepte fiice ale Memoriei, e plin de amănunte cari astăzi încă au un viu interes arheologic.

INMORMÂNTĂRILE REGILOR SCIŢI.

Să luăm îndată, domnilor, un exemplu şi să îl luăm, dacă nu privitor chiar la patria noastră, dar cel puţin la o ţară vecină, cu care timpul ne va dovedì poate că avem multe înrudiri, măcar pe tărâmul arheologiei. Asemenea exemple ne vor face, cred, să preţuim mai bine valoarea arheologică ce au pentru noi autorii antici.

In a patra carte — cea care sub numele Melpomenei, muza tragică, vorbeşte despre Traci, Geţi, Sciţi şi despre toate popoarele ce se pierdeau în timpii depărtaţi prin ceaţa locurilor pe «unde aerul, zice Erodot, mai multe luni dearândul se umple de fulgi şi unde pământul cărunţeşte» — în a patra carte a sa, Erodot ne spune cum se îngropau regii Sciţilor şi ce fel de morminte li se înălţau :[1]

«Mormintele regilor, zice el, sunt în ţara Gerrilor, acolo unde Boristenele începe a fi pluteţ. Acolo. când la dânşii moare un rege, ei sapa o groapă mare pătrată în pământ şi sfârşind-o, iau pe mort cu trupul scăldat în ceară, îi despintecă şi-i curaţă pântecele, umplându-le cu izmă pisată, cu miresme, cu săminţe de selină salbatică şi de anason, îl cos la loc şi îl duc într'o căruţa până la alt popor. Apoi aceia la cari duc în trăsură pe mort, fac şi ei ca Sciţii cei regali, adică îşi taie bucăţele din urechi, îşi tund părul jur împrejurul capului, îşi crestează cu cuţitul braţele, îşi sfâşie fruntea şi nasul şi îşi străpung mâna stângă cu săgeţi. De aci duc tot in căruţă trupul regelui, la alt popor peste care el a domnit, iar cei la cari a sosit mai întâiu, îl urmează. După ce au purtat trupul pe la toate popoarele, în sfârşit ajung şi la Gerri, cari sunt cel mai depărtat din neamurile supuse lor, şi unde îl îngroapă. Acolo dar, depunând trupul în groapa ce i-a fost pregătită, întins pe un aşternut de verdeaţa şi înfigând ici şi colea împrejurul mortului suliţe, ei aşează deasupra lemne şi le acopere cu ramuri verzi de richită. In locul cât mai rămâne gol în groapă, ei depun pe una din ţiitoarele regelui sugrumată, pe pimnicerul, pe bucătarul, pe comisul, pe slujitorul, pe vestitorul lui, vreo câţiva cai de ai săi, prinoase din toate avuţiile lui şi mai multe vase de aur, căci argint şi aramă ei nu întrebuinţează. După ce au făcut acestea, ei înalţă d'asupra o mare movilă, lucrând toţi împreună cu mare sirguinţă şi silindu-se a o face cât se va puteà mai înaltă».[2]

[1] *Herodoti* IV, 71.
[2] In original se dă şi textul elen.

Aşà povesteşte Erodot, căruia am încercat să-i păstrez şi limba lui cea bătrânească. Părintele Huc, un călător francez din secolul nostru, ne atestă că în Tartaria asemenea obiceiuri barbare, pe cari şi pe la anul 1247 franciscanul Plane del Carpino le constatase la curtea hanului mongol Batii, încă şi până acum se păstrează la înmormântarea căpeteniilor [1]; dar e un fapt şi mai doveditor despre veridicitatea şi exactitudinea ziselor istoricului elen.

Sunt abià câţivà ani de când un profesor dela Universitatea din Oxford, d-l George Rawlinson a publicat în volume, o traducţiune engleză a istoriei lui Erodot [2], însoţită cu o mulţime de note critice luate din cele mai bune izvoare. Meritul principal al acestei cărţi, preţioasă pentru arheologie, este că traducătorul a cătat prin comentariile sale să pună în comparaţiune zisele lui Erodot cu rezultatele cele mai nouă ale ştiinţei, cu descoperirile etnografice, limguistice şi arheologice ale secolului nostru.

Povestirile despre Egipet ale istoricului ionic sunt controlate depe scrisele ieroglifice; cele despre Asiria şi Persia, depe inscripţiunile cuneiforme; cele despre Grecia şi Asia Mică sunt prefirate prin critica arheologiei moderne; chiar şi cele despre Scitia n'au rămas neluminate prin noile descoperiri, ce s'au făcut de curând în ţinuturile anticei barbarii scitice.

Vă recomand cu deosebire, domnilor, pe Erodotul englez al lui Rawlinson, ca o carte de mare utilitate pentru istorie şi arheologie.

In paragraful despre înmormântarea regilor sciţi, pe care îl citirăm, comentatorul reproduce în rezumat toate descoperirile ce s'au făcut la 1831 şi anii următori, în Crimea şi mai cu seamă în preajma oraşului Kerci.

Pe malul meridional al Bosforului Cimeric, în Taurida tracică, înflorià în vechime cetatea Panticapea, colonie greacă a Miletului, asvârlită pe ţărmurile neospătoase ale borealului Euxin. Acolo şi-a dat sfârşitul neîmpăcatul duşman al Romanilor, regele Mitridate, şi numele lui a rămas până astăzi unui munte, dela care se începe un şir de numeroase movile. De patruzeci de ani încoace, învăţaţii ruşi şi străini — printre cari se numără cu mare laudă şi răposatul Moret de Blarem-

[1] *D'Avezac*, Notice sur Plan du Carpin, Paris, 1839. — *Le R. P. Huc*, Souvenirs d'un voyage dans la Tartarie, Paris, 1850.

[2] History of Herodotus, a new english version by *G. Rawlinson*, London, 1862.

berg, moşul compatrioţilor noştri de acest nume — învăţaţii, zic, au săpat acele movile şi în mai multe din ele, au găsit încă schelete de regi sciţi lungite pe aşternuturi de frunze uscate, împresurate cu suliţe şi cu arme, ocolite de alte schelete de femei, de servi, de cai; ba încă au aflat în acele morminte instrumente şi vase preţioase de lemn, de os, de lut şi de aur, obiecte de artă, în cari perfecţiunea şi gustul Elenilor par a se fi mlădiat depe uzurile, depe placul şi depe cerinţele barbarilor.

Vom aveà ocaziune, domnilor, a reveni asupra interesantelor antichităţi ale Bosforului Cimeric, cari au înavuţit aşà de mult muzeul Ermitagiului din St. Petersburg; vom vorbi în parte despre Kul-Oba, despre Ţarskoi Kurgan, despre Certamlâk şi despre atâtea alte movile vechi, cari au dat ştiinţei anticare bogatul lor contingent. Deocamdată însă să ne mărginim a constată, depe unicul exemplu aci adus, însemnătatea ziselor lui Erodot în materie de antichităţi.

LOGOGRAFII, ATIZII ŞI MISTAGOGII. Numind pe Erodot în fruntea scriitorilor *periegeţi* ai Eladei, am aveà în urma lui să citàm o mulţime de scriitori de a doua şi de a treia mână, ale căror opere, azi pierdute, se referiau, depe spusa altora, la faptele, datinile şi monumentele diverselor părţi ale lumii pe atunci cunoscută. O serie întreagă de literaţi modeşti au scris numai despre Atena şi împrejmuirile ei; aceia s'au numit *Atizi* şi cel mai vestit dintre dânşii a fost Filochor, fiul lui Cycnus, «o mantis kai ieroskopos», proorocul şi ghicitorul.

Pe lângă toate templele cele mult frecuentate ale Greciei, trăià, după cum ne spune veselul Lucian, o clasă de oameni cari ar fi murit de foame dacă n'ar fi găsit închinători cuvioşi şi călători curioşi, cărora să le arate cu o mică plată, minunile locurilor sfinte şi să le povestească basnele zeilor şi ale eroilor.

Astăzi, unor asemenea oameni, palavragii şi limbuţi, le zicem *ciceroni*, batjocorind pe nedrept numele ilustrului orator latin. Grecii îi numiau «exegetai», explicatori, «mystagogoi», introducători la mistere şi «oi epi thaumasin», cei ce spun despre minuni. Cicerone, neprevăzând, sărmanul, ponosul ce aveà să-l ajungă, vorbeşte şi el despre «mystagogi Jovis Olympiæ et Minervæ Athenis».

Este foarte probabil că din spusele acestui fel de oameni,

călătorii cei cu gând de a scrie, adică *periegeții,* au păstrat posterității multe fabule, pe cari ei înșiși nu știau mai adesea să le supună la vreo critică.

POLEMON. Intr'un loc, Ateneu, scriitor grec din al II-lea secol creștin, plin de anecdote asupra antichității, ne rapoartă cum că Polemon, unul din cei mai eruditi periegeți ai Greciei, spuneà despre un predecesor al său, numit Ister, că așà de puțin erà priceput în meseria sa, încât ar fi meritat să-l înnece cinevà în râul omonimul său, «eis ton omonymon katepontou potamon».

Acest Polemon, căruia i s'a zis «stelokopas» adică iscoditor de inscripțiuni, trăià cu vreo două sute de ani înainte de Hristos; el erà născuf în Noua Troia — Ilion nova — și, cercetând cu deamănuntul antichitățile patriei sale, el a scris, se vede, o carte voluminoasă despre locurile pe cari întreprinzătorul german Schliemann le-a săpat mai deunăzi până la o adâncime de patrusprezece metri și mai bine, cheltuind sute de mii de franci, ca să scoată din pământ antichitățile istorice și preistorice ale anticei Troie.

Asupra lui Polemon, modelul periegeților eleni, a scris o mică și elegantă monografie d-l Emile Egger, profesor de literatura elenă la Facultatea din Paris, căruia, ca vechiu al său școlar, îmi place a-i aduce cu orice ocaziune și mai cu seamă depe această născândă catedră, tributul meu de afectuoasă recunoștință. Urmărind cu gândul pe Polemon, în toate călătoriile sale, d-l Egger, din adunătura fragmentelor vechiului scriitor, ne explică unele din inscripțiunile culese de dânsul în Atena, în Delfi, în Beoția și aiurea; ne vorbește despre odoarele ce Polemon văzuse în templele Acropolei și despre picturile ce el admirase la Propilee; în fine rememorează multe alte amărunte ale călătoriei uitatului perieget:

«Odoarele depuse în templul Minervei, zice d-l Egger, erau de tot felul, de tot prețul și din epoce felurite. Unele erau danii voluntare, altele curiozități luate ca pradă în răsboaie și aduse de oștirile ateniane. In fiece an se făceà inventarul lor, pe care păzitorii templului îl transmiteau, împreună cu cheile comorii. In colecțiunile de inscripțiuni grece ale d-lor Boeckh, Rizo-Rangavi și Philippe Le Bas se găsesc lungi fragmente de asemenea inventare, în cari figurează uneori și nume de personaje istorice... Numai tezaurele unora din bisericile creștine se pot asemui cu acele bogate colecțiuni depuse în Acropolea Atenei, în templul lui Apolon Pitianu din Delfi, în acela al lui Apolon Didymeu din Milet. Din atâtea obiecte, foarte puține au ajuns până la noi, prea puține mai cu seamă din acelea cărora materia le da un preț mare»...

Spre completarea celor raportate de d-l Egger să adăogim că sălile de antichităţi din British Museum în Londra conţin astăzi preţioase inscripţiuni cu inventare ale obiectelor depuse în Partenonul din Atena; iar asupra galeriei de tabele, ce Polemon zice a fi văzut la Propileele Acropolei, a scris d-l Beulé, eminentul arheolog pe care mai întâi luptele politice ale Franţei şi apoi o repede moarte l-a răpit mai deunăzi ştiinţei; d-l Beulé a consacrat Pinacotecei dela Propilee, un capitol din frumoasa d-sale carte, «l'Acropole d'Athènes» [1], în care d-lui a expus descoperirile ce făcuse în anul 1853 la poarta, la zidurile, la turnul şi la scara Acropolei. O inscripţiune scrisă cu litere grece arhaice pe o placă de marmoră rememorează azi, la intrarea acelei vechi cetăţi, la Propilee, acest fapt de o mare importanţă pentru istoria şi artele anticei Atene.

BICIUL CORCIREI. Aş mai vorbì, domnilor, despre Polemon, «dibuitorul de inscripţiuni» al antichităţii, predecesorul prin urmare al iluştrilor epigrafişti Boeckh, Philippe Le Bas, Rizo Rangavi, Beulé şi alţii; dar mi-e teamă că aveţi să-mi aplicaţi mie zicătoarea grecească despre *biciul Corcirei*.

Daţi-mi voie cel puţin să vă mai spun din ale lui Polemon, această mică istorioară:

«În templul lui Joe la Dodona sunt doi stâlpi vecini şi de aceeaş înălţime; pe unul se află un vas de aramă cam de mărimea căldărilor noastre; pe celălalt stă un copil cu un biciu în mâna dreaptă; al doilea stâlp, cel cu vasul, este deadreapta copilului. Când începe să bată vântul, şuviţele de metal ale biciului se mişcă, par'că ar fi adevărate curele, şi izbesc vasul, făcându-l să răsune pe cât timp ţine şi vântul.»

Această minune urlătoare, adaogă Strabone, [2] erà un dar al Corcireilor şi deaceea s'a aplicat celor obositori prin a lor multă vorbă, porecla de *biciu al Corcirei*.

Ferească-vă Domnul de asemenea biciu, mai ales când bate în vasele dogite ale anticarilor!

Până acì pare că vorbirăm, domnilor, numai despre scriitori din clasa periegeţilor, călători geografi şi istorici ai antichităţii elene, şi încă n'am terminat cu dânşii.

[1] *Beulé*, L'Acropole d'Athènes vol. I, chap. 8, Paris 1853.
[2] *Strabonis* lib. VII, fragm. 3.

INSCRIPŢIUNI ANTICE CU DEVIZURI DE CLĂDIRI. Dar să întrerupem un moment biografia iluştrilor periegeţi, ca să amintim, depe spusele lui Pliniu, lui Vitruviu şi altora, că printre artiştii Greciei au fost mulţi cari au scris, unii tratate tehnice despre artele lor, despre arhitectură, sculptură, toreutică, pictură şi altele, iar alţii, comentarii asupra operelor ce au executat, sau ca să vorbim mai depe limbajul uzual de astăzi, *devizuri descriptive* şi *explicative* ale lucrărilor lor. Ceeace d-l Viollet le Duc, restauratorul catedralei Notre-Dame din Paris a făcut mai deunăzi pentru admirabila sa operaţiune de restaurare; ceeace d-l Garnier, arhitectul nouei opere depe Bulevardul Italienilor a făcut pentru creaţiunea sa, Ictinus şi Carpion, acum vreo 2200 de ani, l-au făcut şi ei pentru Partenonul din Atena; ar Filon, constructorul basinului din Pireu, pentru minunata sa clădire navală.

Dar operele acestora şi ale altor mulţi artişti scriitori ai Eladei s'au pierdut şi acum, spre a ne da o scurtă dar pozitivă idee despre partea practică a măreţelor construcţiuni antice, avem numai fragmente de inscripţiuni parietale, păstrate în British Museum, în Luvru şi în templul lui Teseu din Atena, în cari inscripţiuni stau aşternute pe piatră socotelile ce s'au ţinut la clădirea unora din acele splendide monumente.

DESCRIEREA ELADEI DE PAUSANIAS. Insă, pentru descrierea monumentelor Greciei dintr'un punct de vedere mai mult pitoresc şi anecdotic, posedem încă un izvor de o imensă însemnătate. Cu toată lipsa de critică, cu toată confuziunea de stil ce i se impută, itinerarul sau ziarul de călătorie al lui Pausanias, intitulat «Ellados periegesis», este o scriere preţioasă.

Pausanias, care se născuse în Cesarea Capadociei cu vreun secol şi jumătate în urma lui Hristos, după ce călătorì prin toată Grecia, prin Asia şi Africa mediterană, se stabilì la Roma, şi publică acolo, în zece cărţi, toate însemnările sale adunate pe drum în Elada; el vorbì pe rând, despre monumentele Aticei, Corintului, Laconiei, Meseniei, Elidei (în două cărţi), Ahaiei, Arcadiei, Beoţiei şi în fine ale Focidei.

N'am de gând, vă asigur, domnilor, să vă înşir cu deamănuntul toate cele ce spune Pausanias în voluminoasele şi mult cuprinzătoarele sale cărţi. Cred chiar că aceasta ar fi de prisos.

Scopul învăţământului la care am cutezat a mă urcà nu este de a expune în toate amănunţimile sale întregimea unei materii, fără de a lăsà nimic la ulterioara cercetare a ascultătorilor, doritori de a învăţà. La un curs de facultate nu vine cinevà pentru ca să înveţe pe deplin un complex total de materie atingătoare de vreun obiect, ci mai mult pentru ca să înveţe metodul depe care se fac studiile în diferite materii, pentru ca să-şi formeze gustul de studiu, pentru ca să se deprindă a studià lucrurile în adâncul lor.

Aşadar, pentru Pausanias ca şi pentru ceilalţi corifei ai anticarilor din vechime, voiu căutà numai a-l caracterizà printr'o simplă citaţiune.

JOE OLIMPICIUL AL LUI FIDIAS. Să deschidem pe Pausanias la cartea V, despre Elida, cap. XI, în care se cuprinde descrierea statuii lui Joe Olimpicul, opera de căpetenie a marelui sculptor Fidias. Traducem întocmai din Pausanias:[1]

«Şade însă pe tron zeul, lucrat de aur şi de fildeş: pe cap poartă o cunună ce imită frunzişul de măslini. In mâna dreaptă ţine o victorie, şi dânsa de aur şi de fildeş. cu cordele în mână şi pe cap cu o cunună. In mâna stângă a zeului se află un sceptru, înflorat cu tot felul de metaluri; pe deasupra lui stă acvila. De aur sunt şi încălţămintele zeului şi mantia lui; pe acel veşmânt sunt închipuite animale şi flori de crini. Insuş tronul este o împestriţare de aur şi de pietre scumpe, o îmbinare de abanos şi de fildeş...»[2]

Urmează apoi descrierea amănunţită a ornamentelor artistice şi alegorice ale tronului, care se sfârşeşte cu următoarea anecdotă. După ce Fidias terminà minunata sa lucrare, însuş Joe îi manifestă a sa mulţumire; se zice că atunci zeul, din ceruri trăsnì lespedea pavimentului[3], chiar în faţa măreţului său chip!

Un arheolog şi eminent critic de artă francez, Quatremère de Quincy, care la anul 1849 a murit după o vieaţă aproape seculară, a luat subiect din descrierea Joelui Olimpic a lui Pausanias, spre a cercà prin studii tehnice şi prin critică de erudiţiune, o restituire grafică a capului de operă al lui Fidias. Colosalul volum al lui Quatremère de Quincy asupra *Joelui Olimpic*[4] este o lucrare arheologică de căpetenie, căci

[1] *Pausaniae* Græciæ descript. lib. v. Eliacorum prior, 11.
[2] In original şi textul elen; [3] pardoseala.
[4] *Quatremère de Quincy*, Le Jupiter Olympien ou l'art de la sculpture antique, Paris, 1815.

ea atinge o mulţime de chestiuni artistice privitoare la estetica sculpturii antice, la colorarea prin polihromie a operelor gliptice, la statuele hriselefantine sau de aur şi de fildeş ale vechilor, în fine la numeroase procederi mecanice, intrebuinţate de artiştii şi de meşterii antichităţii în lucrările lor.

Nu cred că este fără de folos, domnilor, ca în cursul expunerii mele, să vă citez principalele publicaţiuni moderne cari au făcut să înainteze ştiinţa arheologiei sau care prezentà rezultatele ei sub forme atrăgătoare şi corect dispuse.

ARTIŞTII SCRIITORI. Este cunoscut că din cărţile cele bune se învaţă mai bine şi ideile luminoase ale altora şi direcţiunea cea mai logică şi cea mai nimerită pentru a practicà orice artă. Acest adevăr îl cunoşteau foarte bine Elenii, căci la dânşii vedem cum că artişti iluştri n'au despreţuit condeiul; vedem că inspiratul pictor şi sculptor Eufranor a scris despre *simetrie* şi *colori;* că un Apelle, cel mai mare pictor al Greciei, a tratat în scris despre regulele artei sale; că renumitul turnător şi argintar Pasiteles, despre care Pliniu a zis, «in omnibus his summus», a redactat cinci cărţi despre «minunatele opere» ale toreuticei; că alţi meşteri vestiţi au scris despre clădirea templelor, «Neo poiesis», despre arsenale, «Oplotheke», despre săpătura pietrelor, «peri lithon glyfes» şi despre tot felul de generalităţi şi de amănunţimi tehnice şi estetice.

Grija artelor şi a desvoltării lor îndreptau spiritul activ al Elenilor către toate mijloacele practice de a le răspândì cunoştinţa; deaceea şi artele, cultivate cu predilecţiune şi asociate cu toate actele culturii în Grecia cea veche, au răspândit o graţie, o armonie, un farmec neasemuit asupra întregii vieţi sociale a Elenilor!

Dar, pare-mi-se, domnilor, că ne-am uitat cu totul în desfătările artelor şi literelor elene. Trebuie să ne aducem aminte de bărbăţia romană şi să ne grăbim a trece acum şi în aspra patrie a străbunilor noştri.

Oare acì, ce fel de anticari o să găsim? Pozitivii fii ai lupoaicei romane credeau ei oare că pot să tragă vreun folos din amintirile trecutului? Nu li se păreà oare că asemenea cercetări şi scrieri sunt bune numai pentru dascălii greci, pentru acei *Graeculi* lihniţi de foame, cari amuzau, prin isteţimea şi procopseala lor, pe trufaşii şi neciopliţii lor stăpâni?

M. T. VARRONE ŞI „ANTIQUITATES RERUM".

Nu, domnilor, lucrurile nu s'au petrecut tocmai astfel. Când Romanii au simţit că-i copleşeşte Grecia cu credinţele, cu ideile, cu artele şi gusturile ei, prefirate în toţi porii societăţii romane, vechii Latini, cetăţenii de baştină strămoşească s'au îngrijat şi au început să-şi adune prin cărţi, vechile datini italice. Atunci Marcu Terentiu Varrone, cel mai învăţat dintre toţi Romanii, neobosit la carte, precum erau concetăţenii săi la arme, M. T. Varrone scrise uriaşa lui carte, întitulată *Antiquitates rerum divinarum humanarumque,* în care el cuprinse toată nesecata lui ştiinţă despre cele vechi ale lumii şi mai ales ale nemuritoarei sale patrii, ale Romei.

Se vede că această operă există încă în al XIV-lea secol, deoarece poetul şi eruditul italian Petrarca a citit-o într'un manuscript, a cărui pierdere o deplânge cu amar, în aceà scrisoare imaginară ce el adresă, la 1581, către ilustrul autor latin de odinioară.

Pe cât ştim însă, depe fragmentele şi notiţele ce s'au păstrat asupra acelei opere capitale, ea erà împărţită în patruzeci şi una de cărţi, din cari o parte erà consacrată antichităţilor divine şi cealaltă antichităţilor omeneşti. Amândouă aceste diviziuni erau apoi subîmpărţite sub patru rubrice, tratând despre *persoane,* despre *locuri,* despre *timpi* şi despre *lucruri,* şi acestea erau repărţite şi ele în mai multe cărţi speciale fiecare.

Antichităţile divine cuprindeau mai întâi o *introducere,* în care materia erà tratată în genere; apoi, trei cărţi despre persoanele sacerdotale, cari se referiau la *pontifici,* la *auguri* şi la *quindecemviri;* trei despre locurile sfinţite, cu cuprindere asupra *altarelor private,* asupra *templelor publice* şi asupra altor *localităţi consfinţite;* încă trei despre timpi, adică despre zilele de sărbători, raportându-se la *ferii,*[1] la *jocurile circului* şi la *teatre;* în fine, trei despre lucruri, destinate mai cu seamă sacrificiilor şi vorbind despre *consecraţiuni,* despre *sacrificiile private* şi despre cele *publice.* Pe lângă toate acestea se adăugia o a cincea parte, specială numai diviziunii religioase a operei, în care erà excluziv vorbă despre *zei.* Şi acì materia se află distribuită în trei cărţi: una despre *zeii cerţi* sau *neschimbaţi,* a doua despre cei *incerţi* sau *îndoioşi* şi a treia despre *zeii principali* sau *aleşi.*

Trecând acum la diviziunea *antichităţilor umane,* aflăm că, după o primă carte cu reflexiuni generale, veniau şase,

[1] sărbători.

tratând despre *persoanele din timpii primitivi ai Romei;* alte şase, făcând lauda *locurilor şi descrierea geografică a Italiei;* încă şase, unde erau expuşi *timpii calendarului şi cronologia romană;* în fine şase ultime în cari se vedeau descrise *lucrurile Romanilor,* adică instituţiunile şi uzurile lor, legile şi magistraturile, pedepsele şi răsplatele, ba chiar regulele şi armele lor de răsboiu, pe uscat şi pe mare. Depe întinderea acestui schelet de plan se poate pricepe multiplicitatea de fapte şi de idei ce veniau a se grămădi într'o operă aşà de colosală. Publicarea ei fu un eveniment de o mare însemnătate în societatea romană. Cicerone adresă autorului, următoarele cuvinte:[1]

«Pe noi cari, ca nişte călători rătăciţi şi pribegi, eram străini chiar în ţara noastră, cărţile tale, o Varrone, ne-au întors, cum am zice, acasă şi ne-au făcut să cunoaştem în orice timp, cine şi unde suntem. Tu ai destăinuit vârsta patriei noastre; tu, şirul întâmplărilor; tu, rânduiala cultului religios şi al sacerdoţilor; tu, uzurile casnice şi ale războiului; tu, situaţiunea regiunilor şi a locurilor; tu în fine, toate numirile, toate speciile, toate datinele şi toate cauzele oricărui lucru divin şi omenesc».[2]

Acest entuziasm al lui Cicerone, antichitatea toată l-a împărtăşit şi l-a transmis din generaţiune în generaţiune. Titlul de *antiquitates,* adoptat de către Varrone, a rămas consacrat adunăturilor scrise de fapte şi de datini vechi; istoricul elen Dionisiu din Alicarnas îl dete operei sale greceşti, în care, puţini ani în urma lui Varrone, compilà cartea lui. Flaviu Iosif, un general evreu şi scriitor grec din timpii împăratului Titu, îl aplică istoriei şi datinele ebraice. Alţii mulţi mai făcură ca aceştia. Materialul adunat cu mai multă ordine şi sistemă decât judecată critică, în vastul tratat al lui Varrone, rămase ca o comoară nesecată de fapte, pentru o droaie de scriitori greci şi latini, prozatori şi poeţi: Macrobiu, în *Saturnale,* şi Aulu Geliu, în *Nopţile Atice,* Ateneu în *Deipnosofiştii* şi Polibiu în *Istorie,* Festu, în cartea sa *de verborum significatione,* Serviu, în *Comentariile* sale asupra lui Virgiliu şi însuşi Ovidiu, poetul Ovidiu în *Fastele* sale, aceştia toţi şi mulţi foarte mulţi alţi autori vechi, acum existenţi sau perduţi, au trăit, dealungul secolilor, cu fărămiturile rămase dela ospăţul îmbelşugat dar nu lesne de mistuit, al eruditului Varrone.

Astăzi încă, multe din acele fărămituri sunt *anaforă* pentru anticari.

[1] *Ciceronis* Academ. lib. cap. 3; [2] In original şi textul latin.

CARTEA DESPRE ARHITECTURĂ A LUI VITRUVIU. Intr'o altă ordine de idei, adică printre *tratatele tehnice* despre artele celor vechi, se prenumără cele zece cărţi «*de Architectura*» ale meşterului şi scriitor Marcu Vitruviu Pollione, contimporan al lui Iuliu Cesar şi al lui August. Deşì acest autor vorbeşte despre arta sa mai mult ca om al meşteşugului, unind noţiunile de artă arhitectonică cu acelea de mecanică, de hidraulică, de gnomonică sau ceasornicărie antică şi altele, scrierea lui Vitruviu, grea la citire din cauza stilului încâlcit, ne prezintă mulţimi de fapte foarte interesante din punctul de vedere al arheologiei.

S'o deschidem depe întâmplare, şi iată că picăm asupra precuvântării din Cartea II-a.

Dar mai întâi, permiteţi-mi, domnilor, o mică digresiune.

MUNTELE ATOS ŞI ARHITECTUL DINOCRATES. Puţini din d-voastră, cred, au fost la Sântagură, sau mai bine pronunţată depe slavoneşte, la Sfeta-Gora. Eu unul — vă las să judecaţi dacă din evlavie sau din curiozitate anticară — m'am dus până la acel Sfânt-Munte, pe care cei antici îl numesc Atosul. Am văzut cu ochii aceà limbă muntoasă de pământ, care se lungeşte printre arţăgoasele valuri ale Arhipelagului, ca uriaşa coamă a unui monstru marin, al cărui creştet cărunt de marmoră şi de zăpezi se înalţă jalnic până la nori. Dealungul poalelor alpestrului promontor stau astăzi risipite cuvioasele mănăstiri ale Lavrei, Ivirului, Vatopedului, Dohiarului şi altele multe — lipitori până mai deunăzi ale avuţiilor ţării noastre — cari. în secolii creştini, s'au superpus deasupra ruinelor a o mulţime de cetăţi antice: Dium, Cleone, Thyssos, Sane, Olofyxos, Acrothoon şi altele.

O zi întreagă trebuie să se suie omul pe stâncile râpoase ale Atonului, ca să ajungă la culmea lui, a cărui umbră, credeau anticii, întuneca la solstiţiul de vară, piaţa din Mirina, pe ţărmul depărtat al insulei Lemnos.

Intr'o zi de trufaşe mândrie, Xerxes, marele tiran al Persiei, poruncì să se desprinză de continentul tracic aceà limbă de pământ, ca să treacă, prin noul canal dăruit de dânsul mării, nenumăratele vase ale ordiei sale.

Dar geniul semeţ al artelor Eladei a visat şi mai mult!

Să ascultăm acum pe Vitruviu: [1]

[1] *Vitruvii* de Arhitect. lib. II, præf.

«Dinocrates arhitectul, încrezător în cugetările şi în dibacia sa, pe când Alexandru îşi câştigà domnia lumii, plecă din Macedonia spre armată, doritor de a se recomandà regelui. El, din ţara lui, luase dela rude şi dela amici, scrisori catre căpetenii şi către cei mai de frunte, pentru ca să poată ajunge lesne; şi fiind foarte bine primit de aceştia, el îi rugă ca să-l ducă cât mai curând dinaintea lui Alexandru. Dar, deşi făgăduise, ei tot întârziau, sub cuvânt ca aşteaptă timpul priincios. De aceea şi Dinocrates, crezând că dânşii işi fac un joc cu el, hotărî să nu mai ceară ajutor decât la sine însuş.

Erà el de o statură măreaţă, de un chip plăcut, de o înfăţişare cât se poate mândră şi demnă Deci, încrezându-se în aceste daruri ale naturii, el îşi lăsă veşmintele la gazdă, îşi unse trupul cu untdelemn, îşi încunună capul cu frunze de plop, îşi acoperì umărul stâng cu o piele de leu şi, ţinând cu dreapta o ghioagă, intră drept în sala în care regele şedeà, împarţind dreptatea. Noutatea lucrului făcând pe gloată să se întoarcă către dânsul, îl văzù şi Alexandru. Minunându-se, ordonă să-i facă loc, ca să se apropie, şi-l întrebă cine este. Iar el: Sunt Dinocrates, zise, arhitect macedonean, şi îţi aduc cugetări şi proiecte demne de a ta strălucire; căci mi-am închipuit să prefac muntele Atos într'o statuă cu figură omenească, în a cărei mână stângă am pus gând să înalţ zidurile unei cetăţi; iar în dreapta, un vas care va primì apele tutulor râurilor câte sunt pe acel munte, pentru ca de acolo să le reverse în mare.

Plăcându-i lui Alexandru planul acesta, el întrebă însa dacă sunt în preajmă câmpii, cari s'ar puteà întrebuinţà pentru hranirea acelei cetăţi; dar aflând că nu este pentru aceasta alt mijloc decât a aduce merinde pe mare: — Dinocrates, îi zise, pricep frumoasa închipuire a planului tău şi ea îmi place; dar cuget că dacă ar duce cinevà o colonie în acel loc, s'ar puteà ca judecata lui să fie cu drept cuvânt defaimata. Căci, precum un prunc de curând nascut, fără de laptele unei mame, nici hrăni nu se poate, nici ajunge la un grad mai răsărit de vârstă, tot aşà şi o cetate, fără de câmpii şi de roadele lor, nu poate nici să crească pe acei ce s'ar adunà în zidurile ei, nici să-şi adauge populaţiunea, nici să o păstreze, dacă nu va aveà îmbelşugare de-ale vieţii. Deaceea, deşi cred că proiectul tău este demn de laudă, însă judec că locul nu este bine ales. Voiu însă ca tu să rămâi cu mine, căci mă voiu servi de activitatea ta.

«De atunci, Dinocrates nu se mai depărtă de rege şi îl însoţì până în Egipet. Acolo, observând Alexandru un port sigur, un loc plăcut de târg şi împrejuru-i câmpiile roditoare ale întregului Egipet şi multele ajutoare ale marelui râu Nilul, porunci sa se clădească, depe numele său, cetatea Alexandriei. Astfel, Dinocrates, recomandat prin înfăţişarea demnă a chipului şi a trupului său, ajunse la un rang aşà de însemnat». [1]

Ce să zicem, domnilor, despre această simplă povestire? Oare nu conţine ea tot geniul culturii elene, pe care noi mai târziu ne vom cercà a-l studià mai cu deamănuntul din punctul de vedere arheologic, atât în manifestaţiunile sale morale, cât şi în concepţiunile sale artistice. Aci, Dinocrates, artistul ingenios şi semeţ, ia chipul mitologic al unui zeu şi se înfăţişează marelui rege, cu o măreaţă fantasmagorie estetică; el

[1] In original şi textul latin.

arată, ca prin vis, Atonul, muntele uriaş, transformat prin puterea artei, într'o statue colosală. Dar, dinaintea lui, Alexandru cel Mare, răsboinicul şi politicul cel intrepid şi neobosit, care a cutrierat în câţivà ani tot continentul răsăritean al lumii antice, răspândind peste tot locul, în Persia şi în Scitia, în India şi în Egipet, cultura luminoasă şi drept-cumpătată a Greciei, Alexandru opune, prin raţionament şi faptă, la acele aspiraţiuni nemărginite ale inchipuirii artistice, o idee mai practică, mai folositoare omenirii, mai conformă moralei sociale.

Nu este oare simbolizat acì tot complexul civilizaţiunii elene? *Arta*, cu pornirile sale măreţe pe câmpii idealului; *filozofia*, cu înţeleapta-i cumpătare, aplicată la practica vieţii?

Vitruviu arhitectul, Vitruviu scriitorul practic, Vitruviu latinul ne-a împins, din întâmplare şi poate fără voia lui, către aceste consideraţiuni generale asupra poporului care a jucat, fară îndoială, rolul cel mai eminent în vieaţa intelectuală şi artistică a lumii antice.

Prin acestea însă noi n'am luat o deplină cunoştinţă despre cartea arhitectului, scriitorului practic şi latinului Vitruviu, ca izvor pentru cercetările arheologiei.

AMINTIRI DE ARHEOLOGIE PREISTORICĂ ÎN ATENA, ROMA ŞI LA NOI.

Să urmăm dar, domnilor, mai departe cu răsfoirea şi poate că a doua oară vom aveà noroc să nemerim mai bine.

Iată cum începe el capitolul «despre vieţuirea oamenilor primitivi, despre începuturile omenirii, despre locuinţe şi desvoltările lor».

Să nu credeţi, domnilor, că vă citesc o pagină scrisă de vreun descriitor modern al culturii preistorice: [1]

«Oamenii depe obiceiul vechiu, se năşteau ca fiarele, în codri, în peşteri şi în păduri, şi îşi petreceau vieaţa hrănindu-se cu mâncări salbatice. Cam pe atunci, întâmplandu-se ca copacii, tare îndesaţi, să fie într'un loc oarecare mişcaţi de vânturi şi de furtuni, se aprinseră crăcile şi focul se încinse. Cei cari erau în preajma acelui foc, spăimântaţi de iuţeala flacărilor, fugiră. Dar mai apoi liniştindu-se şi viind mai aproape, simţiră cât este de plăcută trupului căldura focului; mai adăugiră lemne şi, păstrându-l cu îngrijire, chemară pe alţi oameni, şi, prin semne, le arătară şi lor cât folos trag ei dintr'însul»..... [2]

Dar ce să mai lungesc, domnilor, cu citirea! Vitruviu ne spune cum, adunându-se oamenii împrejurul vetrelor începură

[1] *Vitruvii* de Architect. lib. II, 1; [2] In original şi textul latin.

a-şi formà o limbă şi a desvoltà toate acele fericite însuşiri ce firea le dase mai presus de animale, adică de a cunoaşte ceeace e bun şi frumos pe lume şi de a lucrà cu înlesnire orice lucru, servindu-se cu mânile şi cu degetele lor. Ei atunci se apucară a-şi face colibe cu crăci şi cu frunzare sau a-şi scobì bordeie în pământ; alţii, luându-se depe exemplul rândurelelor, îşi urziră casele cu paie şi cu pământ clisos. Apoi întrecându-se din zi în zi care de care în arta clădirilor, începură a înţepenì furci şi a împletì între dânsele garduri de nuele, pe care le lipiau cu humă, ca să le facă păreţi; dar fiindcă acoperemintele de frunză şi de pământ nu-i apărau îndestul în contra ploilor, ei făcură învelitori povârnite de şovar şi de trestie. In Atena se arătà încă, pe timpul lui Vitruviu, ca un lucru curios pentru antichitatea sa, acoperemântul Areopagului, făcut cu pământ clisos, şi în templul Capitolului, coliba lui Romul, învelită cu şovar, păstrà încă până şi în timpii imperiului, caracterul obiceielor vechimii.

Iată-ne, domnilor, repurtaţi spre timpii primitivi ai Romei şi ai Atenei. Vitruviu, care are să spună cu deamănuntul, depe ce procederi complicate, depe ce reguli estetice, au fost clădite toate măiestritele capete de operă ale arhitecturii grece şi romane, Vitruviu, care în mod sistematic are să ne expună pe larg toate ingenioasele teorii şi toate nimeritele practice, depe cari au fost înălţate în localităţile ocupate de Eleni şi de Italioţi, atâtea nepieritoare monumente, expresiunea cea mai perfectă a geniului şi a îndemânării omeneşti, Vitruviu mai întâiu de toate ne strămută în sânul omenirii primitive.

Dar adunând şi compilând tot ceeace Grecii şi Latinii scrisese mai 'nainte de dânsul asupra tutulor materiilor mai mult sau mai puţin direct atingătoare de subiectul său, şi întrebuinţând chiar şi cele nouă cărţi pe cari M. T. Varrone le compusese asupra ştiinţelor şi din cari una trata în parte despre arhitectură, Vitruviu n'a trecut cu vederea nici unul din punctele cari puteau interesà atât pe contimporani de meseria sa, cât şi pe urmaşii lui, curioşi de a pătrunde în secretele tehnice ale construcţiunilor antice.

El a vorbit despre scopul şi utilitatea artei arhitectonice, şi «lucrând la arta sa» — depe cum însuş zice — «nu spre a-şi câştigà avere, căci mai bine îmi place strâmtorarea cu nume decât belşugul cu neomenie», el prescrie datoriile arhitectului şi face o aspră dojană, ba şi chiar propune pedepse pentru acei cari — în vechime ca şi acum — abuzează fără milă nici ruşine de punga nevoiaşilor de proprietari, ce

s'au încrezut unor devizuri ieftine şi mincinoase, iar apoi se pomenesc cu necurmate sporuri de cheltueli; el totdeodată a indicat locurile şi materialurile cele mai priincioase pentru clădiri (cap. I, II); apoi, cu o minuţioasă scrupulozitate a descris formele, dimensiunile şi ornamentele arhitectonice ale templelor, specificând originea şi natura celor trei ordine primordiale ale arhitecturii elene, *ionicul, doricul* şi *corinticul,* cari prezentau fiecare o dispoziţiune diferită în structura şi în aşezarea columnelor (cap. III, IV). Vorbind despre acele mândre clădiri ale Eladei, el ne dă noţiunea următoare, pe care ne cercăm nu fără anevoinţă, a o interpretà pe româneşte: [1]

«In patru locuri se află edificii sfinte ale căror zidiri de marmoră sunt decorate cu aşa însemnate ornamente, încât numele lor lăudate au rămas ca denumiri tipice pentru viitorime; structura lor este aşa de perfectă şi de bine combinată încât ea s'a învederat ca pe deplin demnă de şezători ale zeilor. Cel dintâiu este templul Dianei din Efes, de ordinea dorică, pus la cale de Hersifron Gnosiotul şi de fiul său Metagene, şi pe care se zice că l-ar fi sfârşit mai târziu Demetriu, preot chiar al Dianei şi Peoniu din Efes. Acelaş Peoniu, precum şi un milesian anume Dafnis înălţară, de pe rânduelile ionice, pe acela al lui Apolon în Milet. Apoi la Eleusis, în onoarea Cererei şi a Proserpinei, Ictinos clădi un templu de o imensă mărime, depe uzul doric, însă fără de columne exterioare, spre a lăsa loc mai larg pentru sacrificii; dar mai târziu, pe când Demetriu din Falere luase stăpânirea Atenei, Filon făcu dintr'insul un *prostylon* (adică templu cu columne în faţă) aşezând columne în fruntea templului, şi astfel adăugindu i-se o tindă, i se dete o înfăţişare mai măreaţă, făcând totdeodată şi loc închinătorilor cari nu sunt încă iniţiaţi la mistere. In fine se ştie că în cetatea Atenei, Cossutius (precum s'a scris mai sus) a întreprins a clădi cu cele mai bogate ornamente şi depe rândueala şi proporţiunile corintice, templul lui Joe Olimpicul» [2].

Dar să trecem acum ca în sbor, domnilor — căci timpul ne zoreşte — pe deasupra nenumăratelor date ale lui Vitruviu despre clădirile publice şi private ale celor vechi: pieţe şi pretorii, teatre şi băi, porturi şi case, şi altele multe (cap. V, VI); despre tencuirea şi zugrăvirea edificiilor (cap. VII); despre cercetarea şi conducerea apelor (cap. VIII, despre măsurătoarea timpului prin construcţiuni solare (cap. IX); despre felurite maşini industriale şi militare (cap. X) şi aruncând o privire retrospectivă să ne întoarcem iarăş la punctul de unde el s'a pornit în cercetările sale asupra clădirilor omeneşti, la sărăcăcioasa colibă de nuele şi de lut a omenirii primitive. Vorbind în mijlocul splendorilor arhitectonice ale secolului său despre acei timpi întunecoşi, Vitruviu, acu vreo două mii de ani, se ocupà şi el cu arheologia preistorică.

[1] *Vitruvii* de Arhitect. lib. VII, praef.; [2] In original şi textul latin.

Dar ce zic? Oare avem noi, Românii, trebuinţă să aflăm dela Vitruviu, dela autorii antichităţii, cum au fost locuinţele omeneşti în epocele de barbarie? Oare pentru noi aceasta este o materie arheologică?

Apoi n'avem decât să ieşim la marginile capitalei noastre şi vom găsì nenumărate exemple reale, cari ne vor servì de comentar văzut şi pipăit pentru toată această parte a operei lui Vitruviu, pentru tot ce ni se spune despre locuinţele omeneşti în timpii primitivi şi preistorici.

Din nenorocire, domnilor, nu vom puteà fi tot aşa de fericiţi când, cu textul anticului arhitect în mână, vom aveà a a studià mai târziu, regulele şi ordonanţa clădirilor de stil antic.

Dea cel puţin Domnul ca cuvintele mele, învitătoare la studiul producţiunilor estetice ale trecutului, să deştepte în inima şi în mintea nouei generaţiuni şcolare, un cult al frumosului, salutar şi spornic pentru patria noastră!

N'am izbutit, domnilor, a restrânge în marginile timpului ce pot a cere dela d-voastră pentru astă seară, toate cele ce aveam a spune despre toate speciile de reprezentanţi ai arheologiei în societatea greacă şi în cea romană.

Impărţindu-i în patru clase deosebite: *periegeţii* sau călătorii, *artiştii* şi tehnicii, *erudiţii* sau curaţii anticari şi *sofiştii* sau foiletoniştii de artă, abia am găsit timp a vă vorbi despre Erodot, Polemon şi Pausanias, dintre Greci, despre Varrone şi Vitruviu, dintre Latini.

Am cercat, în această răpede şi parcimonioasă[1] spicuire, a restrânge pecât s'a putut mai multe, mai variate şi mai caracteristice noţiuni asupra scriitorilor citaţi; dar prin aceasta chiar, pare-mi-se că n'am insistat nicăieri îndestul pentru ca să vă puteţi face o idee precisă şi deplină despre beneficiile ce se pot trage din studiul atentiv al autorilor antici, pentru cunoştinţa vieţii morale şi a operelor de artă ale trecutului.

Imi veţi permite dar, domnilor, în folosul nostru comun, de a modificà oarecum, sau mai cu drept cuvânt de a desvoltà pe viitor modul de expunere ce am inaugurat în întrunirea noastră de astăzi; astfel, în lecţiunile viitoare vom completà, prin analize mai amănunţite, examenul câtorva din izvoarele de informaţiuni arheologice ale antichităţii; şi apoi, după ce vom fi constatat în treacăt o lacună, un gol, un noian confuz şi întunecos în istoria intelectuală şi artistică a gintelor europene, o epocă, căreia-i s'a zis *Secolul de mijloc*, şi în care

[1] cu cumpătare.

spiritele au fost prea tare preocupate sau de grelele nevoi ale traiului prezent în lipsă de echilibru social, sau de aspiraţiuni extatice la o vieaţă extra-lumească, spre a-şi întoarce privirile înapoi şi a se dedà cu studii retrospective, după ce, zicem, vom fi aruncat o privire trecătoare asupra acelui pustiu al analelor arheologice, care se 'ntinde pe un spaţiu de aproape una mie de ani, apoi vom trece cu o netăgăduită mulţumire la studiul interesant al acelei serii de anticari laborioşi şi entuziaşti, care se începe cu epoca Renaşterii, spre a ajunge în fine la lucrările arheologice cu cari cu drept cuvânt se mândresc timpii noştri.

Acestea, sper, ne vor deschide o cale mai bine pregătită pentru preţuirea şi lesnicioasa pricepere a tabelelor analitice, în cari îmi propun a vă prezintà mai în urma diversele culturi naţionale din antichitatea orientală, elenă şi italică, precum v'am fost anunţat în cuvântarea mea preliminară.

Mergând poate mai încet decât cum îmi erà cugetul, cred că vom aveà câştigul de a înaintà cu paşi mai siguri.

A trebuit să fie şi cam arheolog acela care a zis mai întâi:

Chi va piano, va sano ;
E chi va sano, va lontano.

A TREIA LECŢIUNE

Domnilor, deoarece în ultima noastră întrunire, lipsa de timp m'a făcut să rămân în drum, adică să întrerup şirul notiţelor ce voesc dela început a vă da asupra unora din principalii scriitori ai vechimii cari pot fi priviţi ca premergătorii arheologiei, sau mai bine ca izvoarele literare cele de capetenie ale informaţiunilor noastre asupra antichităţii ; deoarece în rândul trecut nu v'am putut vorbi, şi chiar aceasta cam repede, decât despre scrierile preţioase ale călătorului istoric Erodot, despre puţinele fragmente rămase dela vestitul perieget Polemon şi despre notele de călătorie în Elada ale lui Pausanias ; apoi, iar despre marea operă enciclopedică pe care o scrisese eruditul roman Varrone, sub titlul de *Antiquitates divinae humanaeque* şi despre cele X cărţi mai mult tehnice ale lui Vitruviu, *de Architectura ;* deoarece, chiar spicuind, cernând şi alegând dintre autorii antici, eleni şi latini,

şi chiar sdrelind pe cei atinşi, tot n'am izbutit a cuprinde într'o singură lecţiune prima fază a istoriei arheologice; deoarece în fine mă văd obligat a vă mai vorbì despre antichitatea clasică, spre a caracterizà în mod complet importanţa literaturii sale în respectul arheologiei, daţi-mi voie a mă întinde de acì înainte cu cercetări mai varii asupra doi oameni însemnaţi, cari, unul la Roma şi celălalt în Grecia, au scris mult pentru plăcerea şi instrucţiunea contimporanilor şi nu mai puţin pentru luminarea viitorimii.

PLINIU NATURALISTUL. Aceştia sunt naturalistul latin Pliniu şi sofistul elen Lucian, cărora voim a consacrà în acest curs, câte un studiu mai special.

Scrierile acestor doi bărbaţi sunt aşà mult cuprinzătoare de fapte interesante din ambele puncte de vedere cari ne preocupă, adică şi de relaţiuni despre vieaţa socială şi intimă, şi de noţiuni asupra artelor din vechime; iar pe de altă parte felul scrierilor lor este aşà de diferit, încât vorbind cevà mai pre larg despre dânsele, sper că vă voiu puteà da o idee completă şi fructuoasă de folosul care-l poate trage arheologul, atât din studiul scrierilor de erudiţiune ale celor vechi, cât şi din cunoştinţa, mai mult sau mai puţin elegantelor declamaţiuni ale celor cari la dânşii se numiau *sofişti*.

Incă odată însă vă aduc aminte, domnilor, că dacă pentru a demonstrà importanţa scriitorilor antici din punctul de vedere arheologic, am osebit — spre a vă vorbì în treacăt despre dânşii — vreo câţivà autori *periegeţi, tehnici, erudiţi* şi *sofişti* ai antichităţii, tot încă sunt mulţi, foarte mulţi alţii, cari se pot socotì ca deopotrivă, dacă nu superiori, celor denumiţi, ca izvoare preţioase pentru cunoştinţa antichităţilor.

Cu această rezervă, voiu completà lista mea, vorbindu-vă mai întâi despre scriitorul latin Pliniu şi apoi, într'o viitoare întrunire, despre cel elen Lucian. Cursul timpilor, dela care însă m'am abătut în expunerea din ultima mea lecţiune, îmi prescrie această ordine.

VIEAŢA ŞI MOARTEA LUI. In adevăr, Caiu Pliniu Secundus s'a născut cu un secol înainte de Lucian, pe la anul 23 al erei creştine; el erà din provinciile nordice ale Italiei. A servit mult timp în armatele romane, pe cari le-a urmat în Africa, în Germania, în Spania, observând pretutindeni cu o neobosită curiozitate, toate fenomenele naturii şi toate îndemânările industriilor omeneşti.

El a scris mai multe cărţi, acum pierdute, despre strategie, istorie şi gramatică; dar opera lui de căpetenie fu Istoria Naturală în treizeci şi şapte cărţi, «*Naturalis Historiae libri XXXVII*» dedicată, la anul 78, împăratului Titu.

Un an în urmă, Pliniu aveà să piară, la vârsta de cincizeci şi şase de ani, jertfă, ca mulţi alţii mai puţin iluştri, a unui eveniment teribil, căruia arheologia nu-i datoreşte mai puţin decât principalei sale victime.

Pliniu erà pe atunci comandant al flotei romane din marea Tirenică; reşedinţa lui se aflà în portul dela promontoriul Misenei, tocmai la capătul nordic al încântătorului sân de mare, pe care se înalţă astăzi în amfiteatru frumoasa cetate Neapoli, umbrită de creştetul fumegos al Vesuviului. In ultimii timpi ai republicei romane şi în periodul Cesarilor, acele graţioase maluri erau semănate cu mândre şi elegante orăşele campanice, unde avuţii din Roma îşi aveau locuinţele lor de vară; tocmai împrejurul poalelor muntelui erau aşezate Retina, Herculanum, Stabiæ şi Pompei, cetăţi adesea încercate de cutremure, dar mereu renăscânde din ruinele lor, sub nouă şi vesele podoabe.

Ziua însă de 23 august anul 79, erà ursită ca să stingă în sânul acestor frumoase locuri, vieaţa cea dulce şi desfătată, şi să le înmormânteze de vii sub un strat fierbinte de lavă, de sgură şi de cenuşă.

Aceà zi fatală, în care soarta răpì lumii antice cetăţile vesuviane, ca să le destine a fi peste şaptesprezece secoli, cel mai splendid dar oferit arheologei noastre moderne, aceà zi merită să ne oprească un moment. Ea mai în urmă va revenì adesea în memoria noastră, astfel precum moştenitorii omului bogat îşi aduc mereu aminte cu o mângâioasă jale despre diata ce i-a înavuţit. Pentru momentul de faţă însă, noi vom vorbì de dânsa, fiindcă în aceà catastrofă a pierit, deodată cu Herculanum şi Pompei, bătrânul Pliniu, şi apoi iarăşi fiindcă a lui moarte şi fenomenul care o produse ne sunt descrise de un martor mai ocular, de nepotul său de soră, Caiu Pliniu cel tânăr. El a povestit aceste fapte în două scrisori, ce ilustrul amic şi panegirist al lui Traian adresă şi mai ilustrului istoric Tacit.

Permiteţi-mi dar, domnilor, a traduce cel puţin una din aceste în atâtea feluri însemnate epistole, aceea în care, întrevăzând starea funebră a oraşelor pierdute, veţi aflà cu deamănuntul moartea curagioasă şi lină a marelui scriitor de care avem acum a ne ocupà :

«Imi ceri — zice Pliniu către Tacit[1] — imi ceri să-ţi scriu sfârşitul unchiului meu, pentru ca să-l poţi tradà mai cu adevăr viitorimii. Iţi mulţumesc, căci văd bine că, fiind de tine ilustrată, moartea lui e menită unei glorii nemuritoare. Deşì el, pierind în prapadirea celor mai frumoase pământuri, ar fi ca memoria lui, prin aceasta împrejurare neuitata, să rămână în veci neştearsă, împreună cu a popoarelor şi a cetăţilor ; deşì însuşi el a făcut lucrări multe şi nepieritoare, şi mai mult încă va adaogì la perpetuitatea acelora, eternitatea scrierilor tale. Cât despre mine, socotesc fericiţi pe aceia cărora zeii le-au dăruit favoarea sau de a face lucruri demne de a se scrie, sau de a scrie lucruri demne de a se citì, şi mai fericiţi încă pe aceia cărora le-a dat pe amândouă. In numarul acestora va fi şi unchiul meu, atât prin ale sale, cât şi prin ale tale cărţi. Deaceea voiu îndeplinì, ba chiar voiu stăruì a face ceeace-mi ceri. Erà în Misena şi acolo ţineà comandamentul flotei, In ziua calendei a noua din septembre, cam pe la ora şapte, muma-mea îl vestì că se arătase un nor neobişnuit, atât prin marime, cât şi prin felul său. El, după ce stătuse la soare şi apoi luase o baie rece, gustase cevà culcat şi se pusese pe studiu. Atunci îşi cere încălţămintele şi se suie la un loc de unde poate mai bine să privească aceà minune. Norul se înalţà, dar cei cari îl vedeau de departe, nu puteau şti din ce munte; mai târziu însa se cunoscù că erà din Vesuviu. Dupa aparenţa şi forma lui nu s'ar fi putut asemuì cu nici un alt copaciu mai bine decât cu un plop ; caci se radicà în sus ca un trunchiu foarte lung, care apoi sa reslăţià în mai multe ramuri. Crez că împins mai întâi de o suflare care în sus se slabià, sau poate şi învins de propria sa greutate, el se rasipià lărgindu-se; uneori alb şi alte ori mânjit şi patat, după cum purtà în sine ţarăna sau cenuşa. Unui om aşà de învăţat ca unchiul meu, acest lucru i se parù un ce însemnat şi demn de a fi vazut de aproape. Ordonă dar să i se pregătească un vas uşor şi mie îmi lasă să aleg de voesc a-l însoţì. Raspunsei însă că mai bine voesc a studià, cu atât mai mult că se întâmplase să-mi dea chiar el cevà de scris. Ieşind din casa, el luă cu sine tabliţe de însemnat. Matrozii din Retina, spaimântaţi de pericolul amenintător (caci aceà localitate erà aşezată sub munte şi altă scăpare n'aveau decât în corăbii) îl rugà să-i scape de o aşà napaste. El îşi schimbă atunci cugetul şi ceeace umblà sa faca din simpla curiozitate, întreprinse din bunătate de suflet. I se aduse vasele, însuşi se urca într'însele spre a duce ajutor nu numai Retinei, ci şi multor alte locuri, cari acolo sunt numeroase, din cauza frumoasei poziţiuni. El aleargă acolo de unde alţii fug ; în mijlocul pericolului el ţine mersul şi cârma dreapta, aşà depărtat fiind de orice frica, încât toate mişcările acelei urgii, toate figurile, cât le zăreşte cu ochii, le dictează şi le însemneaza. Cu cât mai mult se apropie, cu atât cenuşa picà mai fierbinte şi mai deasă pe vas, cu atât şi pietrele poroase, înegrite, arse şi făramate de foc, cu atâta marea se umflă şi pe ţărmuri se grămadesc munţi protivnici de sdrobituri. Oprindu-se puţin ca sa cugete dacă se va întoarce înapoi, el spuse îndată cârmaciului, care-l povaţui să facă într'astfel: — *«Pe cei tari, norocul îi ocroteşte; trage dar la Pomponianum!* — Acesta erà la Stabie, desparţit de cetate printr'un mic sân de mare, căci valurile pe nesimţite se înfundă în acele ţărmuri încovoiate şi scobite. Acolo, deşi pericolul nu erà încă apropiat, dar fiind în vedere, puteà crescând să se şi apropie; deaceea toate ba-

[1] *Plinii junioris* Epistolar. lib. IV, 16.

gajele se încărcase în corăbii, hotărît să fugă, îndată ce se va fi astâmpărat vântul cel împotrivitor. Acest vânt înlesnise sosirea unchiului meu, care îmbrăţişeaza cu căldură pe amicul său Pomponian, îl mângâie, îl îmbărbăteaza şi, ca sa-i aline frica prin securitatea sa, ordonă sa i se gătească o baie; după scăldare se culcă şi cinează, vesel, sau — ceeace este tot aşà de măreţ la suflet, — prefăcându-se că este vesel. In vremea aceasta pe muntele Vesuviu, în mai multe locuri, străluciau flacări întinse şi pârjoale a căror lucoare[1] şi lumină răsariau şi mai tare în întunericul nopţii. Iar el, ca sa potolească pe cei îngroziţi, le spuneà că arde în năpustire case goale şi părăsite focului de către ţăranii fugiţi. Apoi se dete repausului şi se odihni cu somn adevărat, căci răsuflarea lui, care din cauza grăsimii trupului erà tare şi răsunătoare, se auzià de acei cari-l păziau la prag. Insa curtea prin care intrai în casă se împleà acoperindu-se aşà tare cu cenuşe şi cu pietre de tot felul, încât, dacă mai şedeà mult timp în pat, n'ar fi mai putut ieşi. Deşteptându-l, el se duse ca să găsească pe Pomponian şi pe ceilalţi cari veghiase. Cu toţii împreună se sfatuiră dacă vor rămâneà sub acoperemânt sau dacă vor rătăci prin locuri deschise; caci casele erau cletenate de dese şi întinse cutremure şi, ca şi când ar fi fost mişcate din temeliile lor, păreau că merg şi vin când încoace când încolo; apoi iar la loc deschis aveau a se teme de caderea pietrelor, deşi acelea erau uşoare şi arse. Adunarea preferi pe acest din urmă dintre pericole şi într'aceasta unchiul meu se povăţueşte dupa cugetare, pe când ceilalţi se hotărăsc numai sub impresiunea fricii. Ei îşi pun pe capete perne legate cu ştergare. Astfel se apară de ceeace pică de sus.

Pe când într'alte părţi se făceà ziuă, acolo erà încă noapte, dintre toate nopţile mai neagră şi mai adâncă; abià multele torţe şi alte felurite lumânări o mai răsipiau.

El dori să meargă la mal şi să vadă de aproape dacă s'ar puteà pune pe mare; dar marea rămăsese turburată şi protivnică. Acolo, culcându-se pe un covor aşternut pe jos, cerù de două ori dearândul apă rece şi băù. Dar atunci flacările şi un miros de pucioasă prevestitor al focului făcură pe toţi ceilalţi ca să fugă, şi pe dânsul ca să se scoale de jos. Se rădică, rezemându-se pe doi servitori şi îndată căzù iarăş fiindu-i resuflarea năbuşită, depe cum cred, de o duhoare mai îndesată şi pieptul înecat, deoarece din fire nu-l aveà nici sănătos, nici larg, ci adesea apasat. Când se făcù iarăşi ziuă (adică a treia zi după aceea pe care o văzuse el mai în urmă), trupul lui fu găsit tot acolo, întreg, neatins şi acoperit cu veşmintele în care fusese îmbrăcat; înfăţişarea lui semană mai mult a unui om adormit, decât cu a unui om mort».[2]

Astfel, domnilor, Pliniu cel tânăr, martor ocular al groaznicei erupţiuni din anul 79, ne descrie şi aspectul naturii în acele zile fioroase şi moartea cea curagioasă a unchiului său, marele naturalist latin Pliniu.

Să lăsăm însă în pacea lor seculară rămăşiţele muritoare ale lui Pliniu — pe ale cetăţilor vesuviane le vom răscoli mai târziu — şi să ne îngrijim acum numai de rămăşiţele spiritului şi ale ştiinţei lui.

[1] strălucire; [2] In original şi textul latin.

IMPĂRŢIREA ŞI CUPRINSUL OPEREI „HISTORIA NATURALIS“, NOŢIUNI DESPRE INDUSTRIILE ŞI ARTELE ANTICE.

Depe titlul operei lui Pliniu, *Historia Naturalis*, nu s'ar prea crede că ea îşi are locul printre izvoarele arheologiei, deşi, punându-ne pe tărâmul cu totul modern al arheologiei preistorice, studiile geologice şi cele fiziologice au inceput a-şi da mâna cu antichităţile omeneşti. Dar rezultatul la care astăzi a ajuns ştiinţa, scormonind rămăşiţele străvechi prin fundul pământului, Pliniu, şi cu dânsul toţi naturaliştii vechimii, l-au presimţit numai prin instinct; deaceea au şi cuprins în scrierile lor asupra naturii tot ceeace ştiau, şi despre urzirile nesocotite ale firii, şi despre lucrările cugetate ale oamenilor.

Nimeni mai mult şi mai bine decât Pliniu n'a îndeplinit această sarcină enciclopedică. In treizeci şi şapte ale sale cărţi, el a adunat noţiuni din mai mult de cinci sute scriitori, pe cari îi şi numeşte, şi pe lângă aceasta a adaus tot ceeace a putut aflà şi învăţà prin propriile sale observaţiuni şi cercetări. El într'însele vorbeşte mai întâi despre lume şi elemente, *de mundo et elementis*, schiţând cunoştinţele astronomice, fizice şi meteorologice ale epocei sale; apoi în patru cărţi face o descriere completă a pământului ştiut pe atunci, enumerând cu oarecari amănunte, uneori interesante şi pentru arheologi, locurile, gintele, mările, cetăţile, porturile, munţii, râurile, întinderile şi popoarele, cari sunt sau au fost, *qui sunt aut fuerunt*. Cartea a şaptea e destinată formării şi desvoltării omului, precum şi invenţiunii artelor; acolo dă el idei răpezi despre antropologie, fiziologie şi chiar despre etica timpului său. Apoi de acì înainte urmează patru cărţi despre animalele pământene, acuatice şi sburătoare, şi alte douăzeci şi una cărţi, în cari se întinde foarte mult asupra plantelor, studiindu-le din punctul de vedere fiziologic, descriptiv, agricol, industrial şi mai ales farmaceutic. Zece lungi cărţi din acestea, Pliniu le scrise numai spre a ne da cu deamăruntul toate reţetele de leacuri, de doctorii şi descântece, câte s'au ispitit vreodată babele a plămădì cu rădăcini, cu ierburi, cu lighioane şi cu pietre.

Ultimele cinci cărţi cuprind noţiuni despre metaluri, despre pietrele ordinare şi scumpe, în fine despre pictură şi culori. Acì sunt grămădite numeroase indicaţiuni şi fapte de cea mai mare însemnătate pentru cunoştinţa artelor antice. De acì vom culege dar, cam pe încercate, un şir de exemple, cari ne vor

face, cred, să preţuim, sub raportul arheologiei, valoarea scrierii celei mult variate şi mult cuprinzătoare a lui Pliniu.

Deschizând-o la cartea XXXVI, despre *natura pietrelor*, într'un capitol special, destinat la enumerarea bărbaţilor cari şi-au făcut un nume prin sculptură, găsim despre Fidias cele ce urmează.

Le vom adauge ca un complement la acele ce ni s'au spus în Pausanias, despre măreaţa lui statue din templul Elidei.[1]

«Nimeni nu pune la îndoială că Fidias este cel mai renumit printre toate popoarele cari cunosc faima Joelui Olimpic; dar pentru ca să ştie a-l lăudă, după meritul său, şi cei cari n'au văzut lucrarlle lui (şi dintre aceia suntem şi noi, domnilor), vom aduce la cunoştinţă oarecari mici împrejurări, cari vor învederă geniul său. Nu ne vom servi întru aceasta, de frumuseţea Joelui Olimpic, nici de marimea Minervei, făcută de dânsul pentru Atena, care este 'naltă de douăzeci şi şase de coţi, lucrată numai numai de fildeş şi aur, ci vom arătă numai că pe umflătura rotunjită a scutului ei, el a săpat o bătălie de amazoane, şi pe partea scobită a pavezei, lupta crâncenă a zeilor cu uriaşii; iar pe tălpile ei, pe aceea a Lapiţilor cu Centaurii; astfel în orice amanunt afla un prilej de a-şi desvoltă arta şi maestria...»[2]

MINERVA DIN PARTENON A LUI FIDIAS.

Intocmai ca pentru Joele Olimpic, arheologia modernă, nemângâiată de a fi pierdut lăudatele modèle ale lui Fidias, a făcut şi pentru Minerva hriselefantină din Partenon, încercări de restituţiune; dar, în cazul acesta, nu numai Quatremère de Quincy a scris asupra subiectului o disertaţiune specială, însoţită cu desemnele detaliate ale restituţiunii, dar încă un ilustru şi bogat arheolog francez, ducele de Luynes, care, pe lângă unul din cele mai mari nume ale Franţei şi pe lângă una din cele mai mari averi ale Europei, aveà şi gustul artelor şi cunoştinţele unui perfect anticar, ducele de Luynes, nemulţumit de încercările lui Quatremère de Quincy, întreprinse a reface cu aur şi cu fildeş o Minervă pe cât se va puteà mai asemănată cu aceea a lui Fidias. El încredinţă această lucrare importantă, renumitului sculptor francez Simart, care lucră opt ani la dânsa, punând toată ştiinta şi arta sa, pentru a scoate la lumină o nouă Minervă hriselefantină.

La prima expoziţiune universală din Paris, în anul 1854, opera lui Simart a fost expusă publicului, care a admirat într'însa erudiţiunea şi talentul artistului modern; dar impre-

[1] *Plinii Secundi* Natur. Histor. lib. XXXVI, 4.
[2] In original şi textul latin.

siunea generală a fost că. precum spre a da naştere unei zeiţe a înţelepciunii trebuià un cap de Joe, tot aşà, spre a inchipuì şi a executà o adevărată Minervă a Partenonului, trbuià un geniu ca al lui Fidias.

Această fastuoasă fantazie de arheolog a costat însă ducelui de Luynes vreo 250.000 franci, şi astăzi, după moartea bătrânului duce, care, credincios tradiţiunilor aristocraţiei catolice, şi-a sfârşit zilele la 1867, în vârstă de 65 ani, petrecând nopţile pe bastioanele Romei, în apărarea papei, astăzi Minerva lui Simart se află într'una din sumptuoasele sale ale castelului dela Dampierre, nu departe de Paris, unde răposatul duce ştiuse a întrunì nepreţuite minuni ale artei antice şi contimporane.

GRUPA LAOCOONTELUI DIN VATICAN JUDECAT DE PLINIU.

Să nu părăsim încă, domnilor, lista de opere sculpturale dată de Pliniu, şi în urma Minervei lui Fidias, cea pierdută pentru noi, cu toate încercările sumptuoase ale arheologiei moderne, să ne oprim asupra unui alt cap de operă, pe care am avut fericirea de a-l regăsì chiar la locul unde Pliniu ne spune că l-a văzut şi dânsul. Obiectul este de o mare importanţă, căci iată cum vorbeşte Pliniu despre el, după ce a enumărat anume pe cei mai de frunte sculptori ai antichităţii elene: [1]

«Renume mare — zice el — au mai avut şi alţii mulţi, ale căror opere perfecte, fiind lucrate în comun de un număr mare de artişti, nu le-a rămas faimă, din cauză că ea nici se puteà da numai unuia, nici mai mulţi nu o puteau împărţi deopotrivă: precum este cazul cu Laocoontele ce se află în clădirea împăratului Titu, operă care trebuie pusă mai presus de toate producţiunile de arta, şi ale picturii şi ale sculpturii. Dintr'o singură piatră, pe dânsul, pe fii lui şi pe minunata împleticire a şerpilor, le lucrară, într'o unire însemnaţii artişti din Rhodos, Agesandru, Polydor şi Athenodor». [2]

In primăvara anului 1506, un cetăţean din Roma, care pe atunci erà proprietar al locului depe muntele Escuilin, unde fusese băile lui Titu, săpând printre ruinele de sub pământ, dete intro boltă, peste grupa de marmoră menţionată cu laudă de Pliniu. Iuliu al II-lea, mare protector al artelor, dete 500 scuzi de aur descoperitorului şi trimise pe însuşi Michel-Angel ca să constate dacă este chiar Laocoontele lăudat în

[1] *Plinii Secundi* Natur. Histor. lib. XXXVI, 4.
[2] In original, şi textul latin.

scrierea naturalistului latin. Marele artist cercetă aceă minune a artei, *miracolo dell' arte*, precum zise el, şi descoperì că Pliniu se înşelase numai socotind-o săpată toată dintr'o singură piatră; Laocoontele erà compus din trei bucăţi foarte măiestrit adunate. Dar când s'a descoperit, mai multe părţi erau fărâmate şi lipsiau; a trebuit dar ca diferiţi artişti să lucreze la restaurarea braţelor. Astfel s'a schimbat poate cevà din aspectul primitiv al operei, care azi, într'o sală osebită a Vaticanului din Roma, ne prezintă cu mândrie cea mai frumoasă grupă sculpturală a antichităţii.

De 368 de ani, de când s'a descoperit Laocoontele, s'a scris mai mult decât se poate citì asupra lui şi asupra artiştilor cari l-au executat. S'a crezut că unul din ei, Agesandru, a fost tatăl celorlalţi doi, Polydor şi Athenodor, şi că ei, cu toţii, trăiau chiar pe timpul lui Titu. Dar judecătorii cei mari ai esteticei antice cu Winckelmann, întemeietorul istoriei artelor, în cap, au recunoscut, în stilul acestei opere, o epocă încă înfloritoare a artelor grece, adică cu puţini ani în urma lui Alexandru cel Mare.

WINCKELMANN. Winckelmann a admirat în această grupă, minunatul simţimânt estetic al anticilor, care îi învăţă să tăinuească sub o figură cu trăsuri liniştite, adâncile suferinţe ale trupului şi ale sufletului. «Precum marea, zice el, stă liniştită în adâncimile ei, oricât de turburată i-ar fi suprafaţa, aşà şi în figurile grece, chiar în mijlocul pasiunilor, înfăţişarea lor anunţă un suflet mare şi neclintit [1]».

In adevăr, ce senină şi cu toate acestea ce pătrunzătoare e durerea care stă răspândită pe feţele lui Laocoon şi ale fiilor săi, în admirabila grupă de marmoră! Doi şerpi lungi şi mlădioşi i-au încolăcit de toate părţile; unul strivind, sub vârtoase împleticiri, un picior şi un braţ al copilului din stânga, care cearcă spăimântat a se desprinde, şi-a înfipt colţii în şoldul bătrânului, ale cărui pântece se sumet, formând un deşert spasmodic până sub coaste. Copilul din dreapta, muşcat sub braţ de celălalt şearpe, pare a cădeà sleit de puteri pe altarul de piatră, unde se reazimă şi muncitul său părinte. Totul formează o piramidă în care musculatura cumpătată a

[1] *Winckelmann's*, Geschichte der Kunst des Alterthum, 1764. Mai multe ediţiuni au urmat. Ca traducţiuni ale acestei însemnate opere, e de notat cea italiană a lui C. Fea, Roma, 1783—84. Există şi două traducţiuni franceze: una de Huber, Leipzig, 1781; şi alta de Jansen, Paris, 1798—83.

trupurilor goale şi expresiunea de adâncă durere a frumoaselor chipuri răsar cu un efect armonios şi impunător din pletoasele şi năclăioasele încolăciri ale fiarelor târîtoare.

Firea omenească se vede suferind straşnic, dar suferinţa n'o face să piardă nimic din frumuseţea formelor ei. Laocoon şi fiii lui, cu amarnică jale, rabdă pedeapsa cerească ce i-a ajuns.

MOARTEA LUI LAOCOON ÎN VIRGILIU. Cine din d-voastră ar vedeà, în marmoră, grupa Laocoontelui, nu şi-ar puteà oprì gândul de a se repurtà îndată către admirabilele versuri din cartea II-a a Eneidei lui Virgiliu, versurile în cari vedem cum fiul lui Priam, preotul lui Apolon, cel care, în înţeleapta-i prevedere se temeà de Greci şi când veniau cu daruri — *timeo Danaos et dona ferentes* — îşi plăteşte cu o groaznică moarte întemeiatele sale presimţiri.

Daţi-mi voie, domnilor, a vi le rememorà, ca o plăcută şi clasică amintire, de care arheologia niciodată nu se fereşte [1]...

Acum pentru ca să ne servim mai cu înlesnire, în cercetarea noastră arheologică, cu fiorosul tabel prezentat în aceste minunate versuri, le vom trădà într'o păcătoasă proză românească:

«Aci altă mai mare şi mai înfiorătoare întâmplare se arată nenorociţilor Troieni şi fără veste le turbură şi mai tare minţile.

Laocoon, adus de soartă a fi preotul lui Neptun, înjunghià cu solemnitate un taur uriaş, pe altarele lui. Dar iată că din Tenedos, pe liniştitele valuri se aştern doi şerpi pe deasupra mării (mi-e groază a spune!) şi formând cercuri nemărginite, se apropie împreună de ţărmuri. Grumazurile lor se înalţă printre valuri şi creştetele lor sângeroase rasar deasupra undelor; la spate, trupurile lor se târăsc înapoi prin mare, iar spinările lor se încovoaie în arcuri colosale. Ei trec cu sgomot prin apa spumegată; dar iată-i că ajung la mal. Ochii lor învăpaiaţi scapără numai sânge şi foc, iar din fălcile lor şuerânde ies limbi răsunătoare. Noi fugim toţi cu feţele palite. Dar ei, cu mers hotărît pornesc către Laocoon. Mai întâi şerpii cuprind în verigile lor, trupurile mai plăpânde ale ambilor săi fii, şi muşcându-le, se repasc din ticăloasele lor membre. Apoi, venind chiar el în ajutorul lor şi asvârlind săgeţi, îl cuprind şi pe dânsul şi îl lănţuesc în încolăciri uriaşe; de doua ori s'au sucit împrejurul mijlocului său, de două ori spinările lor cu solzi i s'au înfăşurat împrejurul gâtului, şi creştetele lor înalte se ridică deasupra capului său. Dar el, întinzând când o mână, când pe cealaltă, cată a se desfăşurà din noduri şi pe cordelele depe fruntea lui pică sângele şi negrul venin. Totdeodată el înalţa către cer groaznice strigari, precum muge un taur, când dela altar fuge ranit şi leapădă depe grumaz securea rău îndrep-

[1] In original urmează textul latin.

tată. In fine gemenii monştri îşi apucă calea către altarul înălţat al templului, şi se duc în locuinţa asprei Palade, ca să-şi ascundă trupurile lor sub picioarele şi sub scutul boltit al zeiţei.»

LESSING. Confruntarea aşà de firească a acestui admirabil episod de poezie clasică cu capul d'operă sculpturală din Vatican, a deschis, domnilor, un câmp întins şi roditor studiilor de estetică şi de arheologie. Unul din cei mai de frunte literaţi ai Germaniei din secolul trecut, Lessing, căruia arta dramatică îi datoreşte atâta cât şi critica literară şi artistică, a luat materie din această confruntare, spre a scrie un mic tratat despre *marginile picturii şi poeziei*,[1] care a rămas pentru totdeauna un model de critică anticară, un breviar al esteticei, aplicată la cele două arte despre cari tratează, şi, prin extensiune, la literatură, la poezie şi la frumoasele arte în genere.

Lessing stabileşte acest important principiu: că activitatea poetului se poate desvoltà în domeniul *timpului*, pe când însă a artistului se află restrânsă în marginile *spaţiului*; că unul produce impresiune asupra publicului prin o desvoltare succesivă şi cadenţată de efecte varii, pe când celălalt trebuie, în orice operă a sa, să aleagă un moment unic al timpului şi să cate a-l reprezintà sub cel mai frumos, mai viu şi mai impunător al său aspect.

Aplicând aceste idei la grupa Laocoontelui şi la diferenţele cari există între formele ei şi descrierile scenei din Eneida, iată în ce mod se exprimă Lessing:

«Artistul a lucrat cu scop ca să ajungă la cea mai înalta frumuseţe sub împrejurările impuse de durere trupească. Pe aceasta nu puteà însă sa o împreune cu cealaltă, pe cât el ar fi ţinut seamă de puterea ei desfigurătoare. A trebuit dar să o supună celeilalte; a trebuit să aline strigatul în suspin; nu doară pentrucă strigarea dovedeşte un suflet fară tărie, ci fiindcă ea descompune figura într'un mod respingător. Sa-şi închipuească în adevăr cineva pe Laocoon cu gura mare căscată, şi va judecà; să şi-l închipuească strigând şi va vedeà. Mai înainte el s'a prezintat ca o imagine, care inspira compătimirea, fiindcă întrunià în acelaş timp frumuseţea şi durerea; acum a devenit o imagine pocită şi nesuferită, dela care îşi întoarce omul privirile, fiindcă aspectul durerii deşteaptă neplăcere, fără ca frumuseţea fiinţelor suferinde să poata preface aceà neplacere într'un simţimant duios de compătimire».

Aşà vorbeşte Lessing despre grupa Laocoontelui; şi într'alt loc, el ne dovedeşte ca descrierile poeţilor nu sunt supuse

[1] *Lessing*, Laocoon der ueber die Graenzen der Malerei und Poesie. Leipzig, 1776. Trad. franceză de Ch. Vanderbourg, Paris, 1802.

la aceleaşi condiţiuni estetice. Poetul se bucură de mai multă libertate. Astfel, bătându-şi joc de criticii nevoiaşi, cari mai 'nainte de dânsul, aruncau ponosul când asupra scenei din Virgiliu, când asupra grupei din Vatican, Lessing ne-a făcut să înţelegem că admiraţiunea noastră poate să fie egală pentru poetul din Mantova şi pentru sculptorii din Rhodos, deşi dânşii ne-au reprezintat, în moduri cu totul diferite, moartea dureroasă a lui Laocoon şi a fiilor săi. Astfel am rămas împăcaţi şi cu opiniunea lui Pliniu, care declară că, dintre toate operele sculpturii şi ale picturii din timpul său, Laocoontele a fost şi este bucata cea mai aleasă, bucata cea mai de frunte.

Nu cred, domnilor, a fi pierdut timpul cât l-am petrecut vorbindu-vă despre această operă capitală a artei antice. Marea stimă ce însuşi Pliniu aveà către dânsa ne-a impus oarecum această digresiune, chiar în sânul apreţuirilor ce voim a consacrà naturalistului anticar. El, în acest caz, ne va da de sigur aprobaţiunea sa. Dar totuş, nu voim a abuzà de dânsa, şi prin urmare vom mai căutà, tot prin cărţile lui, alte subiecte de studiu şi de comparaţiune.

DESCOPERIREA ŞI INDUSTRIA STICLEI ÎN ANTICHITATE.

Să alegem deocamdată o materie în cercul industriilor vechi. Să vedem bunăoară cum s'a descoperit *sticla* şi cum s'a priceput antichitatea a o întrebuinţà.

Tot Pliniu ne spune cum că în ţara Feniciei se scurge din muntele Carmel un râu cu ape line şi sălcii, numit Belus, care se varsă în mare, lângă oraşul Ptolemais, depuind pe ale sale maluri un năsip mărunt, neted şi limpezit de orice mocirlă:

«Se zice că o corabie cu neguţători de silitră, fiind împinsă pe acele maluri, şi aceştia respândindu-se pe ţărmuri ca să-şi gătească mâncarea şi, negăsind pietre spre a-şi aşezà pe ele căldările, aduseră din corabie, pentru acest scop, bulgări de silitră Dar silitra înferbântându-se amestecată cu năsipul depe mal, începù a se scurge sub forma de şioaie transparente, şi astfel se afla sticla.» [1]

Apoi, de acì înainte industria omenească se încercă în tot felul asupra acestei materii:

«Massele de sticlă, adaugă tot Pliniu, se topiră în cuptoare şi fură divers colorate; uneori li se dete forme prin suflare; alteori se taiară la

[1] *Plinii Secundi* Natur. Histor. lib. XXXVI, 66.

roată; alteori încă se sculptara ca argintul. şi oraşul Sidonul se deosebì în vechime prin asemenea fabrici. Acolo se născociră chiar şi oglinzile de sticla — *siquidem etiam specula excogitaverat*». [1]

Auziţi, domnilor, Pliniu ne spune că la Sidon, într'o adâncă vechime, s'au născocit oglinzile de sticlă şi nu la Veneţia, într'al VII-lea secol, precum ar puteà crede cei cari n'au citit pe Pliniu. E neapărat dar ca să cunoaştem bine pe autorii vechi, când ne ocupăm de arheologie, căci altfel putem cădeà, din neştiinţă, în erori neiertate, şi ajungem să ne facem, atât în privinţa antichităţilor, cât şi în vocabularele limbilor antice, teorii şi exegeze de fantazie, cari ne dau îndată cu capul de ridicol.

Daca insist aşà tot mereu, domnilor, asupra modului depe care trebuieşte studiată arheologia, creadă-mi-se că o fac numai cu gândul că, printre d-voastră, toţi cari îmi faceţi onoarea de a venì să mă ascultaţi, se va găsì vreunul care din mult-puţinul ce va auzi dela mine, va prinde gust la studiile arheologice; şi pentru acela mai cu seamă mă simt dator, depe această catedră, ca să-i arăt la ce fel de sorginţi i se cade să alerge şi ce fel de metode se cuvine să întrebuinţeze, pentru ca să nu umble zăpăcit prin domeniul antichităţilor.

Arheologia, o repet, domnilor, este o ştiinţă cu principii ale ei, pe cari trebuie cinevà să le cunoască; cu regule pe cari trebuie să le ştie şi să le urmeze; cu o multiplicitate de materii pe cari nu se cade să le nesocotească. Nu este dar permis unui om serios a o tratà numai ca o simplă petrecere, bună pentru orele de recreaţiune, ca o afacere despre care oricine poate, cu o uşurică spoială, să vorbească ca din carte şi să scrie în fuga condeiului, fără de nici o pregătire prin studii anterioare.

Feriţi-vă, domnilor, de asemenea ispite; fugiţi de astfel de mâncărimi arheologice. Ele nu o să vă ducă, zău, la vreun rezultat bun, nici pentru d-voastră, nici pentru progresul ştiinţei. Vă recomand toate acestea cu insistenţă, pentru ca nu cumvà vreunul din d-voastră, pornit pe aşà primejdioasă cale, să ia, îndată ce va ieşi de acì, pana în mână, spre a scrie despre antichităţi, socotind c'a învăţat dintr'ale mele slabe cuvinte tot ce-i trebuià, pentru a croi din bucată articole de arheologie.

Citiţi mai bine pe Pliniu sau veniţi să-l citim uneori împreună şi totdeodată să cercetăm prin muzee ce anume lucruri s'au mai găsit, despre cari pomeneşte şi Pliniu.

[1] In original şi textul latin.

Bunăoară, dintre vestitele sticlării ale antichităţii, de cari el ne vorbeşte cu atâta laudă la sfârşitul cărţii a XXXVI-a, dintre acele obiecte aşà plăpânde, încât te miri cum timpul a mai putut păstrà vreuna, o să vă citez acum deocamdată, domnilor, numai două mici vase, admirabile prin delicateţea, prin graţia, prin eleganţa lor.

VASUL „DIATRETUM" DIN MUZEUL DELA PESTA. Unul se află în muzeul naţional din Pesta, găsit la 1845 în ruinele vechii cetăţi panonice Alisca, astăzi Szekszard, în comitatul Tolna. E de mirare cum s'a putut transportà aşa departe de centrurile culturii antice, un obiect atât de friabil[1]; cum a putut el să străbată atâţi secoli! E o năstrapă de sticlă albă transparentă, de o fineţe minunată, căreia timpul i a dat reflecte multicolore şi pe fundul căreia, ca ornamente lucrate *à-jour* şi deaceea numite de anticari *diatreta* — vasa diatreta — sunt lipiţi mai mulţi peştişori modelaţi tot de sticlă, cu aripile, cu solzii lor şi cu boturile căscate; împrejurul lor aleargă un cerc format de ineluşe de sticlă, iar pe laturile vasului, par'că ar fi un rând de uşurele şi delicate toarte, se înşiră, una câte una, o mulţime de elegante litere elene, cari întocmesc inscripţiunea următoare: «LEIBE TO POIMENI PIE ZES AIS». Peştii alegorici, precum şi înţelesul inscripţiunii, par a se referì la simbolurile şi la formulele creştinismului primitiv; ea zice: *Toarnă în onoarea păstorului; şi să trăeşti vieaţă cuvioasă!*

VASUL LUI PORTLAND. Dela vasul ajurat ori *diatret*, sau dela năstrapa creştină din Pesta, să trecem la vestitul urcioraş păgân, cunoscut astăzi sub numele de *vasul lui Portland*. Acest cap d'operă al sticlăriei antice a făcut, dela descoperirea sa în secolul al XVII-lea, o falnică intrare în lumea anticară; el s'a găsit într'un sarcofag de marmoră pe calea dela Roma la Tivoli şi s'a crezut că cenuşa dintr'însul erà chiar a împăratului Alexandru Sever. Faptul nu s'a prea putut constatà istoriceşte, dar vasului i-a rămas valoarea sa artistică; el e de sticlă albastră netransparentă, cu mânere subţiri de ambele laturi; dar pe fund şi pe pântece sunt figuri albe proeminente, lucrate cu o minunată fineţe, cu o artă necomparabilă. Subiectele alegorice reprezentate atât de către bustul de femeie îmbrobodită depe

[1] fragil.

fund, cât şi de cele două grupe, fiecare de câte trei persoane, depe laturi, sunt încă enigme anticare.

Nu e locul acì de a expune toate desbaterile iscate între arheologi asupra acestei materii; de 250 ani şi mai bine, acest vas a preocupat pe învăţaţi. Intrat mai întâi în colecţiunea din palatul Barberini în Roma, el a trecut prin mai multe mâni, până când ducele de Portland l-a cumpărat pe preţ de 2.000 livre sterling, adică 50.000 l. n., şi apoi l-a dăruit muzeului britanic din Londra.

Dar pe lumea aceasta, domnilor, invidia se leagă de orice nume mare şi lăudat. Marea reputaţiune şi faimă a acestui urcioraş necăjì atât de tare pe unul din acei insulari, a căror originalitate e soră bună cu nebunia, încât într'una din zilele anului 1845, Englezul nostru intră în British-Museum cu planul premeditat de a sparge vasul ce-l supără, şi cu cel mai mare sânge rece, fără milă nici mustrare, el îşi execută negrul proiect. Din norocire, cioburile se putură adună; vasul lui Portland se lipì la loc şi originalul nostru gustă în liniştea închisorii, plăcerile şi gloria nedisputate ale triumfului său.

Dar mă veţi întrebà poate, domnilor, Pliniu pomeneşte el oare anume despre urciorul de sticlă albastră din Londra şi despre năstrapa de sticlă albă din Pesta? Adevărul e că naturalistul, în ceeace priveşte vasurile de sticlă, se ţine în generalităţi şi nu menţionează despre nici un vas, care să se fi păstrat, tocmai acela, până la noi. Nu este acì cazul Laocoontelui; dar un caz analog îl vom aflà, vorbind despre o industrie antică foarte înrudită cu a sticlăriei. E vorba de mozaică.

MOZAICELE ANTICE. Noi, în clasificaţiunea ce am impus monumentelor estetice ale antichităţii, am întrunit mozaicele cu sticlăriile şi cu smalturile. Transiţiunea ne este dar indicată chiar prin programa noastră.

Să facem dar încă un împrumut lui Pliniu, privitor, acesta, la arta mozaicei, şi fără de a ieşì din a XXXVI-a carte, cea plină de noţiuni asupra artelor antice:[1]

«Pavimentele — zice el, (adică pardoselile de camere cu pietre aşezate în figuri simetrice) — îşi au originea lor la Greci, cari le lucrau cu artă, imitând pictura, până în timpul când mozaica le înlocuì. In acest ultim gen, cel mai renumit a fost Sosus, care aşternù în Pergama, mozaica

[1] *Plinii Secundi* Natur. Histor., lib. XXXVI, 60.

ce s'a numit *Asaroton oicos*, fiindcă el lucră cu bucăţele marunte şi colorate în diverse feţe, o pardoseală. pe care păreà a fi ramas lepadaturile unui prânz, lepădături ce este obiceiu a se mătură. Acolo erà şi o admirabilă porumbiţă bând. cu umbra capului ei resfrântă în apă; pe buzele vasului se vedeau şi altele, ciugulindu-şi fulgii». [1]

PORUMBII CAPITOLIULUI. Vă las să judecaţi, domnilor, ce sărbătoare fu pentru lumea anticară şi artistică din Roma, când la 1737, se descoperi în ruinele vilei lui Adrian, aproape de Tivoli, un cadru de mozaică reprezintând patru porumbi cu penele lor frumos variate în colori, stând, în felurite graţioase poziţiuni, pe buzele unei căldăruşe cu mânere. Cardinalul Furietti scrise îndată o carte despre mozaicele antice, în care cătà să dovedească cum că acest cadru este chiar o parte din vestita pardoseala a lui Sosus, menţionată de Pliniu; că împăratul Adrian o adusese de sigur din Pergama, spre a ornà cu dânsa vila sa tiburtină; în fine el numără chiar şi bucăţelele de sticlă colorată ale acelui cadru, arătând că într'un ţol pătrat se aflau numai puţin de una sută şasezeci.

Mai târziu, sub papa Clement al XIII-lea, renumita mozaică, de care mult s'a ocupat şi Winckelman, preţuind-o numai ca o copie depe tabelul lui Sosus, fu aşezată în muzeul Capitolin, unde ea este încă admirată sub numirea populară de *Porumbii Capitoliului*.

E, netăgăduit, plină de graţie acea pictură lucrată din mii de fărâme solide şi în care blândele păsărele se răsfaţă, în poziţiuni mlădioase, sub veşmântul lor pestriţ.

Acum vreo patruzeci de ani însă, o altă mozaică, cu acelaş subiect, dar poate şi mai corect lucrată, se găsi în ruinile Pompeii.

„ASAROTON OIKOS“. Dar tot pe atunci, adică în anul 1833, într'o vie dela marginile Romei, se află şi altă mult mai mare mozaică, care şi dânsa deşteaptă în memoria arheologilor, *camera nemăturată*, «asaroton oikos» a lui Sosus din Pergama.

Guvernul pontifical cumpără acel paviment de mozaică şi-l aşternù într'o sală a muzeului din palatul Lateran. Centrul lui, — poate locul vasului cu porumbii — lipsià din cauza unei clădiri mai noi ce se făcuse deasupra anticei pardoseli;

[1] In original şi textul latin.

dar jur-împrejur stau răsipite, ca fărămituri aruncate pe jos dela un prânz, tot felul de ciolane, oscioare de pui şi de peşte, scoici, melci şi coji de raci, coaje de mere şi de nuci, ciorchine de struguri cu boabele ciugulite, foi de lăptuci pişcate de dinte, ba chiar şi un şoricel care ronţăie într'un colţişor rămăşiţele acestui ospăţ.

E poate chiar acelaş despre care Horaţiu spune că din ospeţele îmbelşugate ale bogaţilor, trăià bucurându-se de trecătoarele bunuri ale vieţii, şi da amicului său câmpean poveţe de o comodă filozofie:

«Cât poţi, trăeşte vesel în vesele ospeţe;
Trăeşte, zău, cu gândul că traiu-ţi va fi scurt!» [1]

Versurile lui Horaţiu lipsesc depe aceà pardoseală; dar în locul lor se citeşte o inscripţiune greacă, stricată tocmai la începutul numelui propriu al artistului care a lucrat mozaica. Acela de sigur nu este Sosus din Pergama, ci se pare mai mult a fi un oarecare *Eraclit*. Tot ce se poate însă citì este «...klitos ergasato», adică «*...clitos a lucrat-o*». In orice caz, Pliniu aveà drept a zice că luxul pavimentelor ajunsese la un mare grad în vechime; martore ne stau încă rămăşiţele de mozaică aşternute pe jos, cari s'au găsit prin ruinele de case şi de băi la Roma şi la Pompei, ba chiar şi prin provincii depărtate; mozaice interesante s'au găsit la 1823, şi în Ardeal, la Grădiştea din comitatul Haţegului. [2]

Despre spusele lui şi despre ce putem încă vedeà cu ochii, mai mai că am da dreptate acelui filozof cinic, Diogen sau Aristip, despre care spun medicul Galen şi istoricul Diogen Laerţiu că, fiind poftit să viziteze splendidele locuinţe, aşternute peste tot cu picturi şi cu mozaice preţioase, ale unui bogătaş ce nu-şi prea vedeà de curăţenia trupului, atât cât de a palatelor sale, scuipă drept pe obrazul stăpânului şi dacă i se cerù seama de o asemenea necuviinţă, se scuză zicând că, în toată casa, el nu a aflat alt loc, care să i se pară mai potrivit pentru această trebuinţă firească a omului.

[1] In original şi textul latin.
[2] Aceste mozaice, cari reprezintă între altele: *Judecata lui Paris*, pe *Priam îngenunchiat dinaintea lui Ahile* şi diverşi genii, au fost publicate cu desemne, de *Joseph Arneth*, în Archeologische Analecten, Wien, 1851, stamp. XV, XVI, XVII, XVIII şi XXIII.

ARGINTĂRIA DE MASĂ LA ROMANI. Pliniu, care ştie a fi şi moralist, mai ales când vorbeşte despre luxul cel nebunesc ce se introdusese pe timpul său, în uzurile casnice ale avuţilor Romani, Pliniu se necăjeşte foarte, se întristează, se vaietă şi se ruşinează când se vede silit să înşire zadarnicele cheltuieli ale strănepoţilor lui Fabriciu, ai acelui vechiu şi aspru roman, care nu da voie unui general de armată să aibă mai multă argintărie decât o cupă şi o solniţă; Pliniu exclamă cu durere: «Heu mores! Fabricii nos pudet!» şi apoi, după acest omagiu dat anticei simplităţi romane, ne spune la ce preţuri considerabile ajunsese vechia argintărie de masă, lucrată cu o măiestrie artistică, care deja erà pierdută pe vremea lui.

MAGIRISCIA. Între alte subiecte săpate în relief pe asemenea vase, el ne pomeneşte despre păhăruţele pe cari se reprezentau, cu o delicateţe neimitabilă, scene de bucătărie, şi cari din această cauză se numeau *magiriscia*, (depe «mageiros», elineşte bucătar).

Puţine de aceste *magiriscie* ne-au rămas până astăzi, căci obiectele antice de argint şi de aur au fost mai cu seamă sdrobite şi topite pentru alte uzuri, în timpii de barbarie. Dar tot se mai găsesc prin muzee, frumoase rămăşiţe de argintărie de masă din timpii antici. Cea mai preţioasă descoperire de acest fel este fără îndoială şi cea mai nouă, adică aceea care s'a făcut abià de opt ani acum.

TEZAURUL DELA HILDESHEIM. Armata prusiană, căreia dela un timp încoace [1] soarta îi surâde în toate şi pretutindeni, intrase învingătoare la 1866, în cetatea hanovreză Hildesheim. Soldaţii lucrau la bastioane, când deodată ei deteră peste o comoară şi scoaseră de sub pământ vreo şasezeci de vase, mari şi mici, toate de argint, talere, căldăruşe, tăviţe, cupe, solniţe, castroane de diferite dispoziţiuni şi forme, multe simple, dar unele ornate cu figuri şi cu arabescuri din cele mai elegante. S'a crezut că aceasta ar fi argintăria de campanie întreagă a unui comandant de armată roman, a unui nedemn urmaş al lui Fabriciu, tare abătut dela virtuoasele lui prescrieri; poate chiar a fost aceea a nenorocitului Varu, care pierzându-şi legiunile pe câmpii dela Teutoburg, va fi părăsit, pitite sub pământ, luxoasele sale unelte de ospeţe.

[1] Odob. scrie în 1877.

D'ar fi aşà, n'aveà oare dreptate Pliniu când ziceà: «Vai de moravurile de astăzi! Cată să roşim dinaintea unui Fabriciu»?

Printre vasele tezaurului dela Hildesheim, cari astăzi se văd în cabinetul de antichităţi din Berlin, se deosebesc mai cu seamă două, şi anume: un adânc crater ornat cu ipogrifi la basă şi, pe laturile lui cu plante marine depe cari mici genii se luptă cu animale acuatice, raci, peştişori şi languste; apoi încă o frumoasă pateră, care prin forma sa se asemueşte cu strachina noastră de aur dela Pietroasa, dar care poartă la mijlocul ei o Minervă şezând pe o stâncă, rezimată pe scutul ei şi sprijinindu-şi mâna stângă pe un fel de ancoră. Graţia acestei figuri, perfecţiunea amăruntelor, cari toate par a fi fost aurite, ne confirmă în înalta idee ce ne dă Pliniu, despre arta toreutică şi despre cizelatura în argint a meşterilor antici.

PREŢUL ŞI NATURA VASELOR „MURRHINE".

Un alt subiect de indignaţiune pentru naturalistul nostru, şi totdeodată o mare bătaie de cap pentru arheologii moderni, sunt vasele pe cari Romanii le numiau *murrhine*, şi cari, depe spusa lui Pliniu, veniau din adâncul Orient şi se plătiau la Roma până la 300 talenţi (adică 1.476.000 l. n.) bucata. Astfel, cel puţin, a cumpărat împăratul Neron o cupă murrhină, şi Pliniu povestind aceasta, se indignează cum un *părinte al patriei* a putut să bea aşa de scump! «Memoranda res tanti imperatorem patremque patriae bibisse».

Dar ce erau acele *vase murrhine*, pe cari le găsim asemuite la preţ, în antichitate, cu pietrele cele mai rare şi mai scumpe, cu diamantul, cu smaragdul, cu mărgăritarul?

NEGOŢUL ROMANILOR CU ADÂNCUL ORIENT.

Unii arheologi moderni au crezut că erau chiar vase de porţelan de China, pe cari industrioasa şi iscusita naţiune a Serilor sau Chinezilor le vindeà neguţătorilor din apusul depărtat, împreună cu stofele lor de mătase, ascunzând însă cu mare îngrijire secretul acestor industrii. Slabele noţiuni ce putem culege asupra acestui subiect din scriitorii antici sunt cu totul insuficiente, spre a rezolvà chestiunea. Aşadar fără de a pune mare, temeiu pe această atribuire a misterioaselor vase murrhine, noi însă astfel am căutat a explicà cum au putut face orientalii ca pentru vasele şi stofele lor, precum şi pentru blănuri, profumuri şi alte câtevà articole de lux, să treacă pe tot anul, din imperiul roman,

în Asia cea abià cunoscută, aceà sută de milioane de sesterţii, despre care menţionează naturalistul nostru. [1]

Pliniu, cu neobosita lui stăruinţă de a enumerà toate obiectele cunoscute pe timpul său — calitate sau defect pe care se cam vede că mi l-a trecut şi mie, de când am început să citez noţiuni arheologice de prin scrierea naturalistului — Pliniu ne vorbeşte cu deamăruntul despre toate acele articole de negoţ, despre caracterul şi preţul lor. Acestea sunt toate însemnări foarte interesante, atât pentru istoria transacţiunilor comerciale din trecut şi pentru cunoştinţa diferitelor industrii ce au înflorit în vechime, prin ţările vizitate sau numai bănuite de Romani.

In acest cerc de idei, am puteà, cu o legitimă curiozitate, să mai întrebăm pe Pliniu — el care erà aşà de bine informat despre aşà multe şi felurite lucruri — să-l întrebăm ca să ne spună ce va fi ştiut el oare despre locuitorii ţării noastre, pe acele vremi?

NOŢIUNI DESPRE DACI ŞI DUNĂRE CULESE ÎN PLINIU.

Din nenorocire, el nu pare a se fi interesat mult de străbunii noştri cei barbari; îi cam trece cu vederea, şi abià la un loc spune că dincolo de Dunăre (adică acì) trăesc în codrii muntoşi nişte Geţi, cărora Romanii le zic Daci; într'alte două locuri adauge că acei Daci, bărbaţi şi femei, au sălbaticul obiceiu de a-şi însemnà trupul cu culori stoarse din plante şi că uneori copiii lor se nasc cu semnele ce părinţii şi-au făcut la braţ. Apoi încă, vorbind despre mândra noastră Dunăre, povesteşte că pe acolo unde ea îşi are izvorul, adică în munţii Abnoba din Germania, în apele ei se naşte un fel de peşte negru care ucide îndată pe cine-l gustă. Faptul, precum ştiţi, nu s'a adeverit până acum, domnilor. Dunărea în cursul ei nu ne aduce peşti veninoşi şi oricare i-ar fi natura acolo unde se naşte, acì la noi, ea curge falnică şi înroditoare. Să nu credem dar la toate calomniile lui Pliniu, ci împreună cu un poet român, să zicem şi noi vechiului Istru, binecuvântatul şi mult darnicul nostru ocrotitor:

Curgi, şi dacă vreo ţară ar face vreo vană încercare
De a te reclamà cu dreptul că în ea a' fost născut,
Spune-i să te ţină în leagăn până când vei creşte mare,
Şi-apoi vino în ţara noastră, mândru, falnic şi avut!

[1] *Plinii* lib. XII, 41.

Ar fi o nedreptate, ar fi un sacrilegiu, domnilor, să sfârşesc această cercetare a operei lui Pliniu, făcută cam pe sărite, lăsându-vă sub trista impresiune a dispreţului ce el arată către străbunii noştri cei barbari, către Dacii, locuitorii străvechi ai luncii dunărene.

APOLOGIA ROMANILOR ŞI A ITALIEI. Ne vom împăcà însă cu dânsul, mai 'nainte de a ne despărţì, citind laudele ce el dă poporului roman şi luminilor pe cari acesta le-a respândit peste lumea întreagă, lumini cari aveau să ajungă şi pe malurile Istrului, cu puţini ani după publicarea cărţii lui Pliniu.

Iată cum exprimà el această admiraţiune către poporul rege :[1]

«Neţărmuritei maiestăţi a păcii romane, omenirea datoreşte acel bine universal, purtat deopotrivă peste tot locul, acel folos nu numai de a se cunoaşte între sine oamenii de pretutindeni, dar încă de a căpătà ştiinţe despre ţări şi despre popoare, despre munţii ce-şi înalţă fruntea până la nori, despre productele sânului lor, despre plantele ce cresc pe ei! Fie'ca cerul să ne păstreze în etern acest bine! Căci el a dăruit lumii pe Romani, întocmai ca şi un al doilea soare!»[2]

Nimeni, domnilor, nu erà mai în stare ca Pliniu să preţuească în dreapta sa valoare întinsa domnire a Romanilor, căci nimeni mai bine decât dânsul nu se folosise de ea ca să adune de prin toate locurile unde ea pătrunsese, cunoştinţe felurite pentru luminarea de veci a omenirii.

Pierzând dar din vedere toate mărunţişurile nenumărate ale cărţii lui şi privind-o în măreaţa ei universalitate, însuşi naturalistul Pliniu ni se învederează ca unul din cei mai de frunte reprezentanţi ai acelei neţărmurite maiestăţi în care lucià, ca un al doilea soare, poporul roman, respândind deopotrivă pacea şi binele peste tot locul.

Prin cuvintele sale, Pliniu pare însuşi a fi cuprins de acel simţimânt, prezumpţios dar întemeiat, al gloriei şi al puterii romane; pe lângă dânsul însă, el ne arată şi altul, mai blând, mai dulce, pornit dintr'o firească iubire către ţara care l-a născut şi pe care el, scrutator al naturii, nu o puteà preţui mai prejos decât ce i se cade acelei neasemuite grădini a Europei.

1 *Plinii Secundi* Natur. Histor. lib. XXVII, 1.
2 In original şi textul latin.

Intr'adevăr, vorbind despre Italia, ascultaţi, domnilor, ce dulce el o mângâie:[1]

«De peste tot pământul, depe oriunde se întinde bolta cerului, ţara cea mai frumoasă şi cea mai demnă de a ţine întru toate domnia naturii, este Italia, îndreptătoarea şi a doua mumă a lumii; ţara cea mai renumită prin bărbaţii, prin femeile, prin căpitanii, prin ostaşii, prin muncitorii şi prin artele sale, prin geniul oamenilor ei celor mari, şi încă prin salubritatea cerului şi a timpului ei, prin înlesnirea cu care de toate părţile o poţi abordà, prin multele şi bunele ei porturi, prin dulcea suflare a vânturilor ei, prin abundanţă apelor, prin răcoarea pădurilor, prin varietatea munţilor, prin blândeţea fiarelor, prin fertilitatea ţarinelor, prin grăsimea păşunilor. Oricare lucru e mai trebuincios vieţii, într'însa se află mai frumos: grâne, vinuri, uleiuri, lânuri, inuri, ţesături, vite. La fugă, nici un fel de cai nu întrece pe ai ei. Pe cât a fost liber a scoate din pământ metaluri, nici o ţară n'a dat mai mult aur, argint, aramă şi fier; şi acum, când ea stă încă cu sânul plin de atâtea comori, ea totuş revarsă băuturi felurite, roduri şi poame gustoase».[2]

Oare, vă întreb, domnilor, acest elocuent entuziasm patriotic al bătrânului Pliniu, această vie şi sinceră iubire pentru pământul părintesc, nu sunt ele dovezi ale unei inimi nobile şi simţitoare, cari ne fac să-l iubim ca om, atât cât l-am admirat ca erudit? Spirit înalt şi fără cruţare de sine devotat şi patriei şi ştiinţei, iată cum ni se arată Pliniu în faptele ca şi în scrierile sale. Il auzirăţi cum cugetà despre a lui ţară; acum vă cer un moment încă spre a vă citi pietoasa invocaţiune prin care îşi sfârşeşte opera sa capitală. Prin aceea vom încheià şi noi aceste cuvinte:

«Salve, parens rerum omnium, Natura; teque nobis Quiritium solis celebratam esse numeris omnibus tuis, fave!»

«Mă închin ţie, o natură, mumă a tot lucrul; păzeşte-mă tu, pe mine, care singur dintre toţi Romanii te-am lăudat întru toate ale tale!»

[1] *Plinii Secundi* natur. hist. lib. XXXVII, 77.
[2] In original şi textul latin.

A PATRA LECŢIUNE

SOFIŞTII DIN ANTICHITATE. Domnilor, în ultima lecţiune am anunţat că voiu completă prin noţiuni mai detaliate asupra naturalistului latin Pliniu şi sofistului elen Lucian, lista scriitorilor vechi, pe cari i-am ales spre a da printr'înşii o idee de reprezentanţii arheologiei în antichitate. După ce v'am vorbit despre istoricul Erodot, despre călătorii Pausanias şi Polemon, toţi trei ca modèle ale speciei de scriitori ce se numiau *periegeţi;* după ce v'am citat pe arhitectul Vitruviu, ca autor *tehnic;* după ce în fine am arătat, vorbindu-vă despre atotştiutorul Varrone şi despre naturalistul Pliniu, ce erau *anticarii* şi *eruditii* în vechime; îmi rămâne acum încă să vă fac cunoscută a patra şi ultima specie de scriitori antici, dintre cei pe cari i-am recunoscut ca mai cu osebire folositori la studiul arheologiei, adică pe aceia cari la Eleni se chemau sofişti, «sofistai».

Acest nume de sofist poate să deştepte astăzi în minţile d-voastră o idee uricioasă, neplăcută, o idee de dispreţ, pe care mă simt însă dator a o răsipì, până la un punct oarecare, depe memoria celor mai de frunte scriitori cari în vechime au purtat această denumire. Intr'adevăr de ne vom întrebà astăzi ce este oare un sofist, îndată ni se va înfăţişà dinaintea ochilor chipul displăcut al unuia din acei oameni pentru cari adevărul nu are o fiinţă pozitivă pe lume şi cărora firea le-a dat vătămătorul şi făţarnicul talent de a îmbrăcà minciuna în văluri amăgitoare şi în urzeli sclipicioase, prin cari orbesc şi înşeală omenirea. Sofist este azi avocatul care prin arguţii sau tertipuri judecătoreşti cată să întunece mintea magistraţilor şi să răpească dreptul celui care-l are; sofist e filozoful care din principii greşite deduce, prin viclene subtilităţi, doctrine stricăcioase pentru morala societăţii; sofist e chiar şi arheologul care, ştiind puţine, îşi ascunde neştiinţa într'un potop de vorbe late şi scamotează astfel cu dibăcie admiraţiunea celor nepricepuţi. Acestora şi multor altora asemeni li se asvârle acum în faţă, şi în toate limbile moderne, epitetul ruşinos de sofist.

Dacă însă ne vom repurtà la alţi timpi şi vom schimbà dicţionarul, aflăm că la Greci sofist a fost mai întâi omul cel mult învăţat şi încercat, care prin studiu şi prin experienţă devenià cel mai înalt şi adevărat adept al înţelep-

ciunii, «tes sofias». Erodot numeşte sofişti pe cei şapte vestiţi înţelepţi ai Greciei. Mai târziu însă termenul pierdù din caracterul său general şi luă chiar uneori o accepţiune ironică şi despreţuitoare. Platon şi Aristotel, întemeietorii unei noi şi înalte filozofii, nesocotiau şi batjocoriau pe învăţaţii sofişti, cari cu vorbe frumoase făceau lauda unor doctrine, ce în ochii măreţilor reformatori erau false şi absurde. Dar mai apoi — şi mai ales în timpii când arta oratorică se stinsese pe piaţa publică, împreună cu adunările populare ale republicelor căzute — toţi aceia cari ştiau să expună prin cuvântări frumoase, idei, principii şi noţiuni de orice fel, luară încă odată cu laudă numirea de sofişti. In tot timpul imperiului roman auzim vorbindu-se cu mare distincţiune şi răsunet, ba uneori chiar şi cu entuziasm, despre învăţaţii sofişti eleni, cari mergeau din loc în loc, prin toate centrurile populoase[1] ale culturii antice şi cu elocuentele lor declamaţiuni asupra celor mai felurite materii, îşi câştigau şi glorie şi avere. Ei nu erau filozofi sau eruditi, scrutatori ai secretelor naturii, nici preţuitori ai puterilor minţii omeneşti; dar ei ştiau tot ce cugetase şi scrisese alţii, şi apoi încă ştiau a le spune astfel ca tuturor să placă.

Un scriitor modern a zis despre sofiştii epocei imperiale, că ei au fost, către filozofii antichităţii, ceeace bunii autori moderni de romanţuri istorice sunt către istoriografii noştri contimporani. Comparaţiunea este de sigur foarte nimerită, căci printe sofiştii antici aflăm şi oameni de talia lui Walter Scott şi de aceea a lui Alexandru Dumas tatăl, ba încă şi zămislitori de opere literare demne de a figurà în calendarele şi revistele noastre româneşti, alături cu atâtea nuvele istorice.

Să nu şi-o ia nimeni asupră, căci în felul acesta am păcătuit şi eu.

LUCIAN. VIEAŢA LUI. Printre sofiştii de cari vorbim acum, este netăgăduit că Lucian ocupă un loc din cele mai de căpetenie.

Mulţimea şi varietatea scrierilor lui, corecţiunea şi simplitatea stilului său, care mai mult decât al oricărui alt scriitor elen din timpii imperiului roman, se apropie de puritatea şi de eleganţa limbii clasice din Atena, în fine numeroasele fapte interesante de tot felul ce ne sunt relatate de dânsul, în chipul cel mai atrăgător; toate acestea fac ca Lucian să

[1] populate.

fie pururea unul din autorii cei mai populari ai literaturii elene şi totdeodată un preţios izvor pentru cunoştinţa vieţii antice. Tradiţiuni, uzuri, practice industriale, opere de bele-arte, el, cu pana sa glumeaţă şi cochetă, le-a atins pe toate; şi în scrierile sale, atât de lesnicioase şi de plăcute la citire, el le-a presărat cu pumnul ca noţiuni pe cari arheologul le culege într'însele astăzi, cu o neasemuită mulţumire.

Pentru a şti şi a vorbì atât de bine despre aşà multe lucruri, adevărul este că Lucian erà şi pregătit cum rar se întâmplă. Studii întreprinse în ramurile cele mai opuse, până să-şi aleagă o carieră, iar pe de altă parte, o lungă vieaţă petrecută toată în fructuoase călătorii, îl pusese în poziţiune de a şti să vorbească şi multe şi bine.

Născut, depe cum se vede, cam cu vreo douăsprezece zecimi de ani după Hristos, într'o cetate din Siria, numită Samosate, părinţii lui, Greci de origine, voiră mai întâi să-l facă sculptor; dar meşterul la care îl deteră ca ucenic şi care îi erà unchiu de mamă, luă într'o zi la bătaie pe bietul băiat, fiindcă din întâmplare spărsese o placă de marmoră şi astfel îi tăiè dela început gustul de a se face artist de meserie. Lucian se puse atunci să studieze legile şi devenì advocat; dar minciunile şi cârcotele acestei noi profesiuni îi pricinuiră tot efectul bătăiei sculptorului. Atunci se dete cu totul literelor şi începù să studieze şi să predeà retorica, alergând din cetate, în cetate, din ţară în ţară. Cu această nouă profesiune, pe care foarte mult o înlesniau talentele lui naturale de a scrie şi de a vorbì bine, el îşi făcù un nume mare şi îşi dobândi o avere însemnată. Trecù din Antiohia în Atena; de acolo în Italia, şi apoi mai târziu chiar şi în Galia; revenì în Asia mică, şi în fine se aşeză în Egipet, unde pare a fi şi murit foarte bătrân, ocupând în magistratură un post, pe care i-l încredinţase împăratul filozof Marcu Aureliu. Lucian a trăit dar în timpul lui Traian şi al succesorilor săi imediaţi; el a fost una din stelele cari au luminat aceà ultimă epocă de splendoare a literaturii şi a artelor antice.

De atunci încoace scăpătarea a fost aşà de repede şi aşà de adâncă, încât descriind întâiul period al istoriei arheologice, socotim de prisos a ne coborî mai la vale, şi prin urmare vom încheià, precum am zis, această repede clipire asupra studiului literaturilor antice, din punctul de vedere arheologic, prin câtevà exemple aduse numai din scrierile lui Lucian.

STILUL ŞI OPERELE LUI. Mărturisesc însă, domnilor, că mi-a fost foarte cu anevoie a alege din compunerile aşà de variate şi tot aşà de instructive şi de plăcute ale lui Lucian, materiile pe cari să vi le pot aduce ca dovezile cele mai nimerite ale interesului ce ne prezintă acest autor, nouă, cercetători ai noţiunilor de etică şi estetică antică, câte se pot găsì prin autorii vechimii.

TRATATUL „ANACHARSIS". Am ales, am ales..... (sper că nu veţi adăogà: până am cules), am ales mai întâi o scriere al cărei nume are pentru noi o atracţiune locală — aş zice chiar naţională, dacă ar fi iertat să ne zicem urmaşi ai Dacilor, — dar al cărei cuprins ne strămută tocmai în sânul celei mai înflorite şi mai originale epoce a culturii din Elada antică.

Anacharsis este titlul unui mic şi preţios opuscul al lui Lucian; dar pe lângă acest nume amintitor despre barbaria scitică, se mai adaugă şi acela de *gimnaziile,* care ne face să pătrundem chiar în măduva educaţiunii elene.

SCIŢII ŞI GRECII. In mai multe din scrierile sale, Lucian a vorbit despre Sciţi, despre uzurile şi despre vieaţa lor. Pe timpul lui, un regat eleno-scitic îşi întindeà cultura sa originală şi comerciul său, tare activ, pe ţărmurile Mării-Negre. Stabiliţi în cetatea Panticapea, despre care am mai vorbit deunăzi, regii Bosforului Cimeric dominau peste colonii greci din acele părţi şi întreţineau relaţiuni de o prietenie necontenit bănuită cu bandele rătăcitoare ale Sciţilor şi ale Grecilor, vecinii lor.

Lucian, ca mulţi alţi scriitori greci depe acele timpuri, pare a se fi preocupat de aceà ultimă rămăşiţă de independenţă elenă, răsărită pe ţărmuri depărtate, şi revine adesea asupra popoarelor cu cari acei Greci se aflau în contact. Se ştie că tratatul său intitulat *Toxaris,* depe un nume propriu scitic, este un lung şi elocuent panegiric al puternicului simţimânt de amicie care domnià cu o virtute exemplară printre Sciţi; acei barbari se legau fraţi de cruce, pe când încă crucea nu erà un semn sfinţit de frăţie, amestecându-şi sângele şi sorbindu-l dintr'aceeaş cupă, tot astfel precum încă se mai obişnueşte şi la poporul nostru. Se ştie iar că scurta şi eleganta dedicaţiune, care, printre scrierile lui Lucian se chiamă *Scitul* sau *Proxenul,* nu conţine altcevà decât tradiţiunea, până la oarecare punct mitică, ce se referă la acelaş Toxaris.

Se zice că odinioară acel Toxaris, om din popor din ţara Sciţilor, dar însă fruntaş cu patru boi, «oktapous», şi nu nobil sau boier cu gugiuman, «piloforos», a venit în Atena ca să ia cunoştinţă despre cultura Elenilor şi că acela a fost mai târziu povăţuitorul unui alt Scit de neam boieresc, numit Anacharsis, care, venind şi el în Grecia pentru acelaş scop, s'a lipit pe lângă legislatorul atenian Solon şi a învăţat dela dânsul a cunoaşte cu cât, întru toate măiestrita cultură a Elenilor erà superioară sălbăteciei barbarilor săi compatrioţi.

In tratatul asupra căruia voim a ne oprì, adică în acela numit *Anacharsis* sau *Gimnaziile,* Scitul întâmpină cu mirare pe Solon şi-l întreabă : [1]

«De ce doară, Solone, tinerii dela voi fac într'asfel : unii îi văd că, cuprinzându-se în braţe, îşi pun piedică unul altuia ; alţii se strâng, se sucesc şi în sfârşit se trântesc şi se rostogolesc în noroiu, ca purceii? Mai întâi i-am văzut cu ochii mei, desbrăcându-se şi ungându-se cu uleiu unii pe alţii foarte liniştit ; dar deodată, nu ştiu ce au păţit de s'au repezit unii asupra altora şi ca berbecii s'au ciocnit în capete. Şi iată că unul înhaţă pe protivnicul său de picioare, îl culcă la pamânt, se pune pe dânsul ca să-l oprească de a se sculà de jos, îl tăvaleşte prin noroiu, îi strânge pântecele cu genunchii, îi pune cotul pe gâtlej şi p'aci p'aci l-ar fi sugrumat, dacă nenorocitul, punându-i mâna pe umăr, nu l-ar fi rugat fierbinte, depe cum cred, ca să nu-l năbuşeasca cu totul. Dar, deoarece uleiul cu care s'au frecat nu-i opreşte de a se mânji, şi văzând din contră cum aceà unsoare se umple de glod şi de sudoare, zău mie îmi vine tare să râd, mai ales când se strecoară ca ţiparii, prin mânile unii altora.

Apoi alţii, în partea cea descoperită a curţii, fac tot aşà, cu deosebire numai ca aceştia nu se mânjesc cu noroiu, ci au o groapă plina cu nasip, unde merg de râcâie ţărâna ca nişte cocoşi şi apoi şi-o toarnă cu pumnul pe trup unii altora, negreşit ca să nu poată scăpà aşà lesne când se strâng, fiindcă năsipul opreşte trupul de a aluneca şi lăsându-l uscat le da mijloc de a-l cuprinde mai ţeapăn.

Mai sunt şi alţii, cari, stând plini de pulbere unii în faţa altora, se lovesc cât pot cu pumnii şi cu picioarele. Uite, biet. unul care e p'aci să-şi scuipe jos toţi dinţii din gură, fiind plin de sânge şi de nisip ; a fost lovit, precum vezi, la falcă. Dar arhontele — căci închipuesc că acel om cu haina de purpură este acì mai mare — în loc să-i despartă şi să spargă bătaia, îi aţâţă dimpotrivă şi laudă pe cel care a lovit.

Mai văd dincolo şi alţii cari se mişcă cu iuţeala şi sar în sus, par'c'ar alergà, dar tot în loc rămân şi asvârlindu-şi trupul în sbor, ai crede că vor să cuprindă spaţiul cu talpile.

Aş vrea tare să ştiu la ce sunt bune acestea, căci mie unuia mi se par toate ca un fel de nebunie, şi cu greu aş crede că cei ce fac astfel de lucruri nu sunt cam smintiţi». [2]

[1] *Luciani* Anacharsis sive De Exercitationibus, § 1—6.
[2] In original şi textul elen.

Aşà vorbeşte Scitul Anacharsis, adus fiind de Solon în mijlocul unei şcoale de gimnastică, unui gimnaziu, unde tinerii din Atena se deprind cu luptele, cari formau în vechea Eladă, o parte esenţială a educaţiunii junimii.

Solon, care regulase acele jocuri, acele lupte, prin legi speciale, privitoare mai ales la morala care trebuie să domnească într'însele, Solon, legiuitorul republicei ateniane, se însărcinează a explicà străinului barbar şi regulele şi scopul acestei instituţiuni de care Grecia antică erà aşà de mândră, şi care fără îndoială a fost una din trăsurile cele mai caracteristice ale culturii ei.

GIMNAZIILE ŞI EDUCAŢIUNEA LA ELENI.

Daţi-mi voie, domnilor, mie care nu sunt înţelept ca Solon, să vă descriu mai pe scurt, d-voastră, care poate nu sunteţi aşà curioşi şi aşà răbdători ca barbarul Anacharsis, să vă descriu, în câtevà cuvinte, în ce consistă aceà parte însemnată din instrucţiunea junimii elene, cari erau locul şi felul acelor exerciţii, şi apoi, după aceste explicaţiuni mai mult tehnice, voiu lăsà cuvântul legislatorului Atenei, ca să vă desvăluească dânsul, prin pana lui Lucian, scopul înalt şi efectele moralizatoare ale acestei originale instituţiuni, pe care nu o mai găsim aiurea.

Asupra unui subiect aşà de interesant e învederat că comentatorii şi disertatorii nu puteau lipsì. Incă din anul 1569, medicul italian Geronimo Mercurialis a publicat disertaţiunea sa *De arte gimnastica*. Nu vom spune pe toţi câţi i-au călcat în urmă; vom menţionà numai lucrările eruditului francez Burette, care a publicat, sunt acum aproape 130 de ani, în memoriile Academiei de inscripţiuni şi bele-litere din Franţa, o serie de disertaţiuni asupra gimnasticei şi a tuturor ramurilor ei în antichitate; dar opera cea mai completă este voluminoasa carte a unui profesor german din Halle, dr. Krause, tipărită la 1841, sub titlul «*Die Gimnastik und Agonistik der Hellenen*», în care se cuprinde tot ce au zis cei vechi şi cei moderni, tot ce s'a putut culege depe monumentele antice, privitor la exerciţiile gimnice şi la jocurile agonistice ale Grecilor.

Din toate acestea vom culege numai câtevà răpezi noţiuni, având să revenim asupră-le, când vom tratà, la rândul său, despre vieaţa socială a poporului elen.

Ne va fi deajuns acum a spune că în vechea Eladă, educaţiunea junimii se împărţià depe vârste, în trei părţi:

întâi veniau literele, «grammata», apoi muzica, «mousike» şi în fine gimnastica, «gymnastike», care după ce ocupà ca un studiu de căpetenie pe tineri începând dela adolescenţă, devenià o deprindere plăcută, o petrecere favorită a bărbaţilor în vârsta lor matură.

Legiuitorii întărise în toate straturile Greciei acest uz, ce pare a fi fost străvechiu. A se luptà desfăşurând graţia trupului, puterea membrelor şi iuţeala mişcărilor a fost pururea o desfătare predilectă a Grecilor. Deaceea ei, încă din junie, învăţau dela anume profesori, sub privegherea unor magistraţi speciali şi în sumptuoase locale cu dinadinsul clădite, arta complicată a luptei, care se compuneà din exerciţii de tot felul.

Fiecare cetate a Greciei îşi aveà şcoala sa de gimnastică, una cel puţin, dacă nu mai multe. Arhitectul Vitruviu nu trece cu vederea edificiile ce se înălţau cu asemenea destinaţiune; el descrie, în stil cam confuz, dispoziţiunile arhitectonice ale gimnaziilor greceşti, pe cari Romanii le-au transformat mai târziu în vastele lor clădiri de băi sau terme. Din nenorocire abià din anticele gimnazii s'au păstrat până astăzi puţine şi neînsemnate ruine în cetăţile Efes, Hieropolis şi Alexandria Troadei din Asia Mică. Dar gimnaziile Atenei sunt cu totul şterse depe faţa pământului. Scriitorii, numai, ne spun că ele erau în număr de trei; mai întâi, la apusul oraşului, afară din eleganta suburbie «Keramikos» sau Cărămidăria, pe malul Ilisului, lângă o pădure de platani, erà gimnaziul Academiei, care îşi luase numele dela vechiul proprietar al locului, un oarecare Academos; în partea opusă, adică sub muntele Licabet, cam în dosul actualei Atene şi al palatului regal de astăzi, erà gimnaziul numit «Lykaios» sau Liceul, pus sub ocrotirea lui Apolon Liceanul sau ucigătorul de lupi.

«Iată, zice Solon către Anacharsis, şi statua zeului, rezemat pe o columnă şi ţinând în mâna stângă un arc; cea dreaptă e îndoită pe sub cap, ca cum ar arătà că se odihneşte după o lungă osteneală».

Al treilea gimnaziu din Atena erà «Kynosarges» sau al *Cânelui-alb;* acela erà mai de rând; numai copiii străini şi nelegitimi mergeau acolo.

Să observăm, domnilor, că osebit de acest din urmă, apoi atât numele colectiv al acestor aşezăminte, cât şi numirile locale ale celor două gimnazii de frunte din Atena, adică *Academia, Liceul,* şi *Gimnaziul,* câte şi trele au rămas con-

sacrate stabilimentelor de instrucţiune ale junimii. D-voastră aţi urmat la gimnaziu, aţi urmat la liceu, azi urmaţi la academie, şi poate nu v'a trecut niciodată prin minte idea de a vă întrebà de unde oare vin aceste numiri primite în uzul limbilor moderne, ce au fost oare gimnaziile primitive şi întâiul liceu şi academie originară.

Cine se mai gândeşte astăzi, când pe băncile gimnaziilor învaţă latineşte, franţuzeşte, istorie, geografie, şi matematici, cine se mai gândeşte că odinioară şcolarul, când intrà în aşezămintele astfel pe atunci numite, se desbrăcà până la piele, rămâneà gol, «gymnos», se ungeà cu uleiu, apoi îşi presărà trupul cu ţărână şi cu năsip şi sub straşnica priveghere a unui gimnaziarh, purtând mantilă de purpură, încălţăminte albe şi toiag în mână, nu recità, fericitul şcolar, pe derost gramatica lui Bădilescu sau istoria Românilor, care începând dela tata Romul se sfârşeşte cu domnia lui Caragea, urmaşul direct al împăraţilor Romei; ci cu agerime şi cu vârtoşie, îşi deprindeà trupul la salturi, la alergături, la trântă, la asvârlirea discului şi a săgeţii, exerciţii cari toate împreună purtau numirea tehnică de *pentatlu* sau încincita luptă, precum încă şi la alte mişcări energice dar graţioase ale trupului.

In acele antice gimnazii erau săli spaţioase, portice cu lungi columnade, numite *xiste,* şi grădini aşternute cu năsip mărunt, în cari copiii învăţauart a felurită a gimnasticei, iar oamenii maturi îşi întreţineau sprintenia muşchilor prin dese exercitări; în aceleaşi clădiri se aflau băi de tot felul, basinuri de scăldat bolţi cu aburi, camere răcoroase şi odăi cu temperatură fierbinte. Toate acestea erau trebuitoare pentru a restaurà şi a curăţì trupul de ostenelile şi de mânjelile cari minunau aşà de tare pe Anacharsis.

Apoi tot acolo, în unghiurile vastelor peristile, erau clădite şi mari *exedre* sau bănci circulare, pe cari filozofii şi literaţii se aşezau, atrăgând împrejurul lor, prin frumoasele lor cuvinte, pe junii doritori de a-şi cultivà facultăţile minţii, deodată cu graţiile şi forţele trupului.

Pe când trăià Platon, el în gimnaziul Academiei mergeà să-şi întâlnească pe şcolarii săi şi deaceea şcoala lui de filozofie s'a chemat *academică*. Aristotele se duceà la gimnaziul Liceului şi preumblându-se prin porticele şi prin grădinile acelui stabiliment, el predà lecţiunile sale, întemeind astfel şcoala *Liceană* a Peripateticilor sau a filozofilor cari discutau şi instruiau preumblându-se.

In fine nici gimnaziul Kinosargelui, al cânelui alb, nu rămase nefrecuentat de filozofi, căci acolo îşi aleseră sălaş filozofii despreţuitori şi egoişti, cari s'au numit *cinici*, nu fiindcă se purtau în societate ca nişte câni, ci fiindcă profesau chiar în gimnaziul cânelui alb.

Menţionând însă târziile tradiţiuni literare şi ştiinţifice cari se leagă cu anticele gimnazii, sa nu uităm scopul lor primitiv. Şi ca să-l pricepeţi mai bine, voiu culege de acì înainte din scrierea lui Lucian, cuvintele lui Solon, cari într'un mod admirabil ne fac să pricepem tot preţul ce-l puneau Elenii la educaţiunea gimnică a junimii lor: [1]

«Tinerii noştri — zice el — tinerii noştri dogoriţi şi pârliţi de arşiţa soarelui, au o înfăţişare bărbătească şi plină de vieaţă, care dovedeşte focul şi inima dintr'înşii, daruri ale unei bune sănătăţi. Nu vei găsì printre dânşii nici unul sbârcit ori slab; şi iar nici unul îngreuiat de grăsime. Toţi au dreapta măsură a unui trup potrivit. Ce a fost fără de folos şi prisositor în cărnuri, aceea s'a topit în sudoare; iar ceeace întocmeşte vârtoşia şi puterea muşchilor, aceea a rămas limpede şi fără de amestec stricăcios. Precum face vânturătorul cu grâul, aşà fac la noi exerciţiile gimnastice cu trupurile tinerilor; ele leapădă în vânt pleava şi neghina şi rămâne numai grâul curat şi bun de păstrat».

După aceste cuvinte, Solon, arătând cu deamăruntul folosul fiecărui exerciţiu în parte, al trântei, al asvârlirii discului, al salturilor, al pancraţiului sau pugilatului şi celelalte, el încheie zicând: [2]

«Acestea sunt, Anacharsis, exerciţiile cu cari noi deprindem pe tinerii noştri, încredinţaţi fiind că astfel vor devenì minunaţi apărători ai cetăţii şi că vom trăì neatârnaţi, învingători ai inamicilor, dacă cumva ei ne-ar atacà, temuţi de vecini, cari cei mai mulţi de frică se vor închinà nouă. In vreme de pace însă, tinerii noştri se arată şi mai virtuoşi; neavând aplecare către viţii, depărtaţi fiind de îngâmfarea ce naşte din nelucrare, ei sunt mereu cu gândul la exerciţiile lor şi cu dânsele îşi petrec timpul. Numai atunci poate un stat să aibă acel bine general, aceà fericire a tuturor, când tinerimea, atât în răsboiu, cât şi în pace, se sileşte la tot ce e bine şi n'are altă dorinţă decât a se purtà frumos».

Intr'astfel urmează discuţiunea între ambii interlocutori şi când barbarul Anacharsis îşi arată îndoielile sale asupra efectelor întăritoare ale acestei educaţiuni şi spune c'ar fi mai bine ca, în loc de uleiu şi de ţărână, în loc de jocuri şi de sărituri, tinerimea să se deprindă a mânuì săgeata, paloşul,

[1] *Luciani* Anachars, § 25.
[2] Idem, § 30.

şi praştia, Solon, prin răspunsul său, îl face să preţuească deosebirea ce există între un popor cult şi un neam de barbari [1]:

«Noi credem — zice el — cum că e lucru de prisos de a fi pururea înarmaţi şi de a târî neîncetat, în vreme de pace, sabia la brâu. La noi sunt chiar pedepse destinate pentru cei ce vor purtà arme prin oraş, fără de a fi trebuinţă, sau cari s'ar arătà cu dânsele în public».

Asemenea idei pătrund din ce în ce mai mult de mirare pe omul trăit în vieaţa nestatornică şi mereu primejduită a hordelor scitice; dar ceeace îl porneşte pe un râs neînvins, este când Solon îi spune că spre a stimulà neîncetat plăcerea deprinderilor gimnice, în toată Grecia şi mai ales la Olimpia, la Istmu, la Nemea, la Delfi şi la Atena, se află instituite din vechime jocuri mari, în cari se întrec cu ardoare cei mai de frunte luptători, având prespectiva de a câştigà, la Olimpia, o cunună de măslini, la Istmu, una de plop, la Nemea, una de leuştean, la Delfi, fructe culese depe pomii consfinţiţi lui Apolon, şi în fine la Panateneele din Atena, roduri depe măslinii Minervei.

Scitul nu se poate câtuş de puţin împăcà cu aceste idei, pe cari el le declară de visuri deşerte, de neauzite nebunii; în zadar Solon îi vorbeşte de vitejia atleţilor, de frumuseţea trupului lor, de admirabilele lor mişcări, de mlădierea lor minunată, de puterea lor neobosită, de îndrăzneala, de emulaţiunea, de curajul lor neînvins, de necurmatele lor opintiri spre izbândă. Ce folos, zice Anacharsis, dacă toate acestea n'au altă răsplată decât o cunună de plop sau de leuştean sau un pumn de măsline?

Dar atunci Solon, ridicând dinaintea lui vălul care ascunde sub zadarnicele şi copilăreştile sale cute, scopul suprem al acelei curioase educaţiuni, dată în gimnazii, pronunţă următoarele cuvinte, în cari se învederează minunat toate măreţele simţiminte ce mişcau în politică, geniul patriotic şi liberal al nobilei naţiuni elene: [2]

«In ceeace priveşte cugetul nostru asupra junilor şi asupra creşterii ce le impunem îndată ce au ajuns în vârsta de a deosebi răul de bine, de a da trupului lor o energie virilă şi de a răbdà ostenelile, îţi voiu spune îndată totul, pentruca să ştii cu ce scop am instituit noi acele exerciţii şi am supus de timpuriu trupurile lor la osteneli, nu numai cu privire la jocurile publice şi la preţurile ce ar puteà să câştige acolo, unde foarte

[1] *Luciani* Anachars, § 34.
[2] Idem, § 15.

puţini ajung la izbândă: dar ca să te fac să înţelegi tot binele ce se trage dintr'aceasta, atât pentru ţara întreagă cât şi pentru înşişi luptatorii ei.

Este într'adevăr o altă luptă, care stă deschisă pentru toţi cetăţenii cei buni; cununa aceleia nu este nici de plop, nici de leuştean, nici de măslini, dar într'însa se cuprinde fericirea tutulor; aceea este libertatea fiecărui cetăţean în particular şi a patriei în general: avuţie, glorie, liniştita serbare a solemnitaţilor statornicite de strabunii noştri, păstrarea bunurilor ce avem, într'un cuvânt, cele mai strălucite daruri pe cari le putem dorì dela zei; toate aceste bunuri sunt împletite în cununa despre care îţi vorbesc şi acele nu se pot dobândì decât prin lupta de virtuoasă emulaţiune, la care exerciţiile şi ostenelile duc deadreptul pe tinerii noştri»[1].

V'am vorbit îndelung, domnilor, despre gimnaziile elene, cari lui Anacharsis i s'au părut mai întâi vrednice de râs. Am speranţă însă că singură această ultimă citaţiune din tratatul lui Lucian va răsipi tot urîtul care l-aţi simţit în lunga digresiune, prin care m'am socotit dator a pregăti înţelesul acestor măreţe cuvinte.

Nu ştiu şi nu voiu eu să cercetez până la ce punct ideile şi simţimintele lui Solon pot fi astăzi aplicabile la vieaţa noastră socială şi la educaţiunea tinerimii din timpul nostru; dar fie ori cum ar fi, trebuie să închinăm toată a noastră admiraţiune poporului care întemeiase instituţiunile sale cele mai practice, pe aşà măreţe principii de libertate şi de prosperitate naţională!

Să mulţumim încă şi lui Lucian, care ne-a revelat în cuvinte aşà de elocuente, toată aceà splendidă fază a culturii Elenilor.

SUBIECTE SCULPTURALE LUATE DIN GIMNAZII.

Dacă însă dela o aşà înaltă sinteză a principiilor de educaţiune la Eleni, ne-am repurtà din nou mintea către exercitaţiunile trupeşti, cari, prin cuvintele citate din Lucian, ne-au adus până la asemenea consideraţiuni morale, şi dacă, tot pe urmele manifestaţiunilor diverse ale geniului elen, am căutà, drept recreaţiune anticară, printre rămăşiţele artelor trecutului, un comentariu plastic pentru acele cuvinte, aş puteà, domnilor, să vă citez o mulţime de statue încă existente, de baso-reliefuri şi de picturi pe vase, reprezentând juni atleţi în toate poziţiunile graţioase şi energice in cari îi puteau admirà odinioară vizitatorii gimnaziilor greceşti.

Unii, pregătindu-se la luptele palestrei, ţin în mână urcioraşul de uleiu, cu care îşi vor unge trupul, ca să se poată

[1] In original şi textele elene.

mai lesne «strecurà ca ţiparii prin mânile unii altora», sau doritori a se întrece la fugă, îşi încalţă crepida împletindu-i curelele pe picior ca nojiţele opincii româneşti; astfel ni se arată, de mai multe ori repetat în marmoră, frumosul june cu mijlocul îndoit dar cu capul ridicat în sus ca spre vorbire, în care ilustrul arheolog Winckelmann a recunoscut nu pe romanul Cincinat, cum se crezuse mai 'nainte, ci pe eroul tesaliot Iason, părăsind munca plugului şi gătindu-se să meargă la fatalul ospăţ al unchiului său Pelias.

Alte statue ne înfăţişează pe luptători, restaurându-se în diverse moduri de ostenelile agonisticei; dintre acestea vom menţionà însă acì numai două, de cari se pot oarecum prinde nume de sculptori faimoşi ai antichităţii şi cari amândouă s'au găsit în Roma: una e azi în galeriile Vaticanului şi s'a pretins de unii arheologi că ea ar fi chiar o copie depe vestitul *Apoxycomenos* sau *Răzuitorul*, lucrat de marele Lisip din Sicyona, sculptorul lui Alexandru cel Mare, şi despre care Pliniu zice că poporul Romei s'a turburat în contra lui Tiberiu, când acesta a voit să strămute statua din băile publice ale lui Agrippa, în secreta sa cameră de culcare; ea reprezintă un efeb în picioare, răzuind sau curăţind depe braţe, cu lopăţica încovoiată, zisă *strigil*, ţărâna sau nisipul din xist ce şi le turnase cu pumnul pe trup. Cealaltă, provenită din Villa Farnese şi astăzi în British Museum din Londra, pare a fi reproducerea sau imitaţiunea renumitului *Diadumenos* al lui Polyclet, despre care vorbeşte tot Pliniu ca de un cap de operă şi care înfăţişà pe junele atlet victorios încingându-şi fruntea cu o cordeà sau diademă, pe deasupra căreia se aşezà în urmă cununa câştigată «de plop, de leuştean sau de măslin».

FONDUL ŞI FORMA IN PRODUCŢIUNILE ARTISTICE ŞI LITERARE.

Dar se cade, domnilor, să menţionăm mai cu seamă despre acele opere plastice în cari artistul a reprodus mişcările gimnaziului în focul acţiunii lor. Să spicuim deci din grămadă, dar să culegem numai culmea secerişului.

Se ştie că Myron, rivalul lui Polyclet în secolul de aur al sculpturii elene, a lucrat o minunată statuă reprezentând un *discobol* sau asvârlitor de disc, despre care Quintilian ne spune cu laudă cât erà de măiestrit sucită şi lucrată, «tamdistortum atque elaboratum quam ille Discobolus Myronis!» Dar Lucian. Lucian al nostru, ne-o descrie şi mai cu deamăruntul.

Daţi-mi voie a vă mai traduce un mic fragment de convorbire din tratatul numit *Filopseudul* sau *Mincinosul:* [1]

«Nu văzuşi, când ai intrat în curte, zice Eucrate către Tychiade, acea mult frumoasă statuă, lucrată de sculptorul Demetriu?» — «Nu este oare aceea a unui om ce ţine discul şi care se pleacă în jos pentru ca să-l asvârle? Faţa lui e întoarsă către mâna în care ţine discul şi stând cu genunchiul cam îndoit, el se arată gaţa a se ridică îndată ce-l va fi răpezit». — «Nu este acela; discobolul despre care vorbeşti este o lucrare a lui Myron. Nu este nici acel frumos băiat de alături, care îşi încinge fruntea cu cordelele diademei; acela este lucrat de Polyclet». [2]

Norocul ne-a favorizat, domnilor, în cazul de faţă; opera închipuită de Myron, ca şi poate Diadumenul lui Polyclet, ni s'a păstrat; dar reputaţiunea ei a fost aşà de mare şi de întinsă în antichitate, încât capul de operă al lui Myron a fost reprodus adesea' şi în mai multe feluri; deaceea s'au regăsit printre ruinele antice mai multe statui de discoboli, oferind între sine mici deosebiri. Tipul creat de marele artist al epocei clasice a rămas pururea ca un model neînlăturat. În vila împăratului Adrian dela Tibur s'au aflat doi asvârlitori de disc, din cari unul este azi în British Museum şi celălalt în Vatican; dar discobolul cel mai perfect, cel mai asemănat poate cu originalul lui Myron, fiindcă are şi capul întors spre disc şi genunchiul cam îndoit ca să se poată lesne ridicà, este acela care la 1782 s'a găsit pe muntele Escuilin şi care se păstrează în palatul Massimi din Roma.

Căta-vom acum şi aiurea, afară din cercul operelor de artă pomenite de Lucian, alte chipuri sculpturale de luptători, surprinşi în exerciţiile felurite ale pentatlului?

Galeria Luvrului din Paris ne va prezintà pe faimosul *Gladiator Borghese,* al cărui corp de efeb atenian, pornit în repezirea unei lupte cu paloşul şi cu scutul, întinde în linii divergente şi oblice, picioarele şi braţele, şi înfăţişează în tot întregul său o musculatură încordată, energică, palpitândă, ca şi vie. Acest cap d'operă este una din rarele producţiuni artistice ale antichităţii, cari poartă pe sine numele autorului lor. Impinşi de o discretă deferenţă către artă, artiştilor din vechime nu le plăceà a influenţà judecata privitoare prin însemnarea unui nume, care adesea puteà să atragă după sine o nesocotită părtinire. Cu toate acestea, pe un trunchiu de copaci alături cu piciorul drept al Gladiatorului Borghese, stă

[1] *Luciani* Philopseudes, § 18.
[2] In original şi textul elen.

scris greceşte un nume uitat de istoricii antici ai artei: Agasias, fiul lui Dositeu din Efes.

Dar să ne închipuim pentru un moment, domnilor, că luându-ne după străbunul nostru, Scitul Anacharsis, am intrat într'un gimnaziu din Atena. Fie acela pentru noi — dacă binevoiţi — vestita tribună din palatul *degli Uffizi* în Florenţa. Drept în mijlocul acelei săli octogone, tixită numai cu capete de operă ale sculpturii antice şi ale picturii moderne, vedem pe un piedestal de structură ovală, o grupă formată de doi mândri juni cu trupurile goale, şi aplecate în jos. La aceà privelişte ni se pare că auzim pe Anacharsis şoptind: «Şi iată că unul culcă pe protivnicul său la pământ, se pune pe dânsul ca să-l oprească de a se sculà de jos, îl tăvăleşte prin noroiu, îi strânge pântecele cu genuchii, îi pune cotul pe gâtlej şi p'acì, p'acì l-ar fi şi sugrumat, dacă nenorocitul, punându-i mâna pe umăr, nu l-ar fi rugat fierbinte, după cum crez, ca să nu-l năbuşească cu totul». Acesta este în adevăr momentul în care sculptorul antic a surprins, în imaginea-i de marmoră, grupa junilor atleţi, una din cele mai minunate producţiuni rămase dela cei vechi. Ea a fost descoperită în Roma, încă pe la 1583 şi cu toate că nici ea nu destăinueşte, nici nu i se poate curat aplicà numele special al vreunui artist cunoscut, perfecţiunile de tot felul ale lucrării, corecţiunea minuţioasă a formelor anatomice, graţia poziţiunilor în aceà împleticire strânsă de membre, simţimântul de viu interes ce ea inspiră privitorului pentru rezultatul deciziv al luptei, toate acestea sunt semne netăgăduite pe cari le-a tipărit într'însa mâna unui mare meşter dintr'o epocă de înaltă cultură artistică. Winckelmann a dat cu gândul că ar fi acì o *simplegmă* sau o grupă îmbrăţişată de *pancratiaşti* sau luptători cu pumnul, ca aceea a sculptorului Cefissodot, despre care vorbeşte Pliniu, dar care cu toate acestea pare mai mult a fi fost o compunere de un caracter cu totul erotic.

Nu vreau să încheiu, domnilor, această repede reviziune a operelor plastice, prin cari eu am voit să comentez pe Lucian, iar antichitatea a reprezentat cu o înaltă perfecţiune, formele vârtoase şi mlădioase ale petrecerilor ei agonistice, nu voiu să o încheiu fără de a vă atrage atenţiunea asupra unui mic, dar destul de preţios monument, ce se află în muzeul nostru de antichităţi, oferit de generosul donator, răposatul general N. Mavros.

E o mică stelă, «stele», sau stâlp funerar pătrat, pe care

stă sculptat în alto-relief, cu arta epocelor lăudate ale glipticei elene, un june cu trupul gol, făcând o mişcare pare c'ar voì să înainteze; mâna dreaptă e ridicată în sus în chip de a turnà cevà; iar în cea stângă el ţine un obiect poros, care dacă ar fi un burete, s'ar puteà crede că anaglifa reprezentă un efeb pregătindu-se pentru luptele gimnaziului şi turnând uleiu pe buretele cu care are să-şi ungă trupul. Poate că părinţii junelui, răpit de moarte în vârsta plăcutelor deprinderi ale gimnaziului, au voit să păstreze într'acest chip graţios, memoria dorită a gingaşului lor june atlet!

Aţi văzut într'adevăr, domnilor, ce rol însemnat ocupau exerciţiile agonistice în educaţiunea junimii elene şi, atât de pe cele spuse de Solon lui Anacharsis, cât şi depe monumentele plastice pe cari m'am cercat a vi le descrie, aţi putut preţui şi înalta ţintă morală şi fericitele efecte estetice ale acelor jocuri predilecte ale tinerimii din cetăţile greceşti.

Lucian ne-a venit întru ajutor la dovedirea acestei îndoite propuneri; el pe de o parte ne-a semnalat însemnătatea politică a gimnaziilor; pe de alta tot dintr'însul am găsit a culege oarecari descrieri de opere artistice inspirate de luptele palestrei. Dar însă în ceeace priveşte valoarea scrierilor lui ca critic de artă, aş socotì idea ce v'am dat despre dânsul ca necompletă, dacă m'aş mulţumi cu exemplele aduse până aci şi cari în mare parte se refer mai cu seamă la antichităţile etice ale Eladei.

PICTORUL ZEUXIS. Lucian, precum aţi şi putut întrevedeà, domnilor, poate fi încă dat şi ca un model pentru descrierea operelor de artă ale antichităţii. Spre a vă convinge şi mai bine despre aceasta, permiteţi-mi a vă citì încă o parte, cevà cam lungă, din micul tratat, intitulat *Zeuxis şi Antioh*. Ne vom ocupà numai de ceeace priveşte pe Zeuxis, marele artist elen, care venind în urma lui Polygnot şi mai înainte de Apelles, întocmeşte cu dânşii treimea glorioasă a pictorilor de frunte ai Greciei. Dar operele acestor mari oameni au pierit cu totul pentru noi. Fericiţi încă suntem când pentru vreuna din ele posedem o descripţiune aşà frumos scrisă, cum este cea pe care o voiu traduce — cum s'o puteà — din Lucian:[1]

«Mai deunăzi, după ce vă rostisem o cuvântare, întorcându-mă acasă, mai mulţi din aceia cari mă ascultase — cred că nimic nu mă opreşte

[1] *Luciani* Zeuxis et Antiochus, § 1—8.

de a va spune aceasta vouă, cari îmi sunteţi acum prieteni — ma întâmpinară cu multe felicitări şi se arătară foarte tare admiratori ai mei. Ei mă însoţiră multă cale, strigând şi lăudându-mă aşà tare încât mă roşisem, de teamă ca nu cumvà laudele lor să fie cu mult mai presus de meritele mele. Dar capul laudelor din partea tuturor erà mai cu seamă ca în scrierile mele este un ce neobişnuit şi că într'însele se află multe lucruri nouă. Dar mai bine încă ar fi să reproduc chiar unele din vorbele ce le pronunţară ei: — «Ah! ce lucru nou! Zău, ce originalitate! Ce om plin de scorniri! Nimeni n'a mai zis lucruri aşà de neaşteptate!» — Astfel de cuvinte şi multe altele de acest fel spuneau ei, încă cu totul mişcaţi de ceeace auzise. Şi ce cuvânt ar fi putut ei să aibă spre a minţi, lăudând într'aşà chip pe un străin, de care lor nu puteà altfel nici într'un mod să le pese?

Cu toate acestea, pe mine — trebuie să vă mărturisesc — aceste laude m'au supărat foarte tare, şi îndată ce ei plecară şi rămăsei singur, ma gândii într'astfel: Ce doară? Scrierile mele n'au alt nimica plăcut decât că nu sunt obişnuite şi că nu urmează tocmai calea cea de toţi bătută? Dar cuvintele bine alese şi mlădiate depe regulele celor vechi, dar fineţea de cugetare, dar vioiciunea închipuirii, dar graţia atică, dar armonia şi măiestria întru toate, oare acestea lipsesc ele dela mine? De n'ar fi însă aşà, de n'aş fi lipsit de acestea toate, negreşit că n'ar lăudà lumea la mine numai formele neobişnuite şi nouă. Şi eu, nesocotitul, mă linguşiam cu speranţa că, de câte ori s'au ridicat auditorii ca să mă aplaude, nu i-a fost îndemnat la aceasta numai noutatea ziselor mele, după cum spune şi Omer, că

«In veci un cântec nou, plăcut e cui l-ascultă»

ci că, oricât de mare ar fi acel merit, puteam din parte-mi să-l socotesc ca un ce ajutor, ca o neînsemnată podoabă, care ar fi adaos cevà la perfecţiunea lucrării, şi că în fine ascultătorii au preţuit celelalte toate calităţi, pe cari le-am înşirat!» — Şi cu aceasta mă mândriam şi p'aci eram să cred ceeace auzisem zicându-mi-se, anume ca, dintre toţi Grecii, eu aş fi singur în felul meu şi alte laude de acestea. Dar, după cum vine vorba, comoara mea s'a făcut cărbune şi nu mă simt departe de a fi laudat de dânşii cam în felul unui scamator de bâlciuri.

TABLOUL LUI ZEUXIS REPREZENTÂND O FAMILIE DE CENTAURI.

«In privinţa aceasta, voiu sa vă povestesc cevà despre un pictor. Vestitul Zeuxis, cel mai minunat dintre pictori, nu zugrăvià niciodată subiecte obişnuite şi populare, abià dacă uneori făceà eroi, zei sau bătălii; dar în totdeauna se silià sa scoată cevà nou, şi dacă scornià cevà neobişnuit şi străin, într'aceea îşi arătà toată puterea şi exactitatea talentului său. Printre cele mai îndrăzneţe ale lui opere se prenumără şi centaureasa femeie, pe care Zeuxis o zugrăvì, dând sa suga la doi prunci centauri, de curând nascuţi. La Atena se află acum un tabel cu acest subiect; iar originalul, se zice ca generalul roman Sylla l-ar fi pornit, cu alte tabeluri, catre Italia, într'o corabie; dar că, în dreptul Malei, s'ar fi înnecat corabia şi ar fi pierit toate, împreuna şi cu pictura aceasta. Insa fiindcă am vazut copia acestui tabel, vi-l voiu descrie prin cuvinte, pe cât voiu putea, deşi nu prea sunt cunoscator la picturi; dar îmi aduc bine aminte de dânsul, caci l-am vazut nu de mult în Atena, în atelierul unui pictor, şi

aşa de tare m'a patruns de admiraţiune arta lui, încât aceasta îmi va înlesni foarte mult descrierea ce voesc a face.

Pe iarbă stufoasă e reprezentată centaureasa, cu toata partea ei de cal aşezata pe jos şi cu picioarele dinapoi întinse; partea ei superioară, care este de femeie, stă rezimată pe cot; picioarele ei de dinainte nu sunt lungite ca ale unui animal ce ar sta culcat pe şold, ci unul din picioare, afectând poziţiunea încovoiată a unei persoane ce se pune în genuchi, are copita sucită înăuntru; celălalt e drept şi proptit în pământ, după cum fac caii, când vor să se ridice de jos. Ea ţine în braţe unul din copii şi îi dă să sugă la sân, ca o femeie; iar celălalt suge la ugerul mumei sale, întocmai ca un mânz. In partea de sus a tabelului stă, ca la pânda, un centaur, care se vede a fi soţul celei ce dă să suga pruncilor; el se uită în jos zâmbind şi din trupul lui apare numai jumatate a părţii sale de cal; cu mâna dreaptă arată un puiu de leu şi îl ţine în sus, pare c'ar voi să glumească, speriind cu dânsul pe copii.

Toate celelalte frumuseţi ale acestui tablou, cari în mare parte scapă ochiului unui om aşà puţin priceput ca mine, deşi ele însuşesc toate perfecţiunile picturii, adică corecţiunea desăvârşită a desemnului, norocita îmbinare a colorilor, potrivirea meşteşugită a efectelor de proeminenţă şi de umbre, dreapta cumpănire a părţilor în raport cu totul, armonia generală, toate acestea las să le laude fiii de pictor, cari au sarcină de a le pricepe. Cât despre mine, am lăudat mai mult pe Zeuxis, unde a ştiut, într'un singur subiect, să desvolte comorile variate ale geniului său, dând centaurului o înfăţişare aspră şi sălbatică, o coamă asvârlită cu mândrie, un trup sbârlit de păr, nu numai în porţiunea sa de cal, dar chiar şi în cea omenească. După largile lui spete, dupa privirea lui şi zâmbitoare şi fieroasă, se cunoaşte o fiinţă sălbatică, crescută în munţi şi care nu s'ar puteà domestici.

Astfel este dânsul; dar femeia seamănă cu acele mândre cavale [1] cari traesc în Tesalia, nesupuse la frâu şi la zăbale. Partea ei de sus e trupul unei frumoase femei, afară numai de urechile, cari se ascut la vârf ca ale Satirilor; dar amestecul, îmbinarea ambelor firi e aşà de delicat lucrată, mai ales la locul unde trupul calului se preschimbă în trup de femeie, incât prefacerea nici că se poate simţi şi ochiul în zadar cată a deosebi punctul de despărţire. Cât despre copii, în feţele lor, deşi sunt încă prunci, se vede cevà sălbatic, amestecat cu blândeţea pruncieí. Şi dupa părerea mea, un lucru foarte minunat este că ochii lor copilăroşi sunt îndreptaţi către puiul de leu, fără ca ei să lase ugerul dela gură şi fără ca să se deslipească câtuş de puţin de muma lor.

Când Zeuxis scoase în public acest tablou, el crezù ca cu dânsul are să câştige admiraţiunea întreagă a tuturor spectatorilor; şi într'adevăr toţi începură a strigà: — căci ce alta poate face omul dinaintea unui astfel de cap d'operá? — Dar toţi lăudau într'însul numai ceeace voi aţi laudat la mine, adică formele neobişnuite, idea nouă şi ciudată a unui tabel precum nu se mai vazuse până atunci.

Deaceea şi Zeuxis, băgând de seama că numai aceà noutate îi preocupa şi că dânsa îi face să privească ca un ce secundar arta perfectă a executiunii: haide — zise lui Mikkion, şcolarul sau — strânge tabelul sa-l ducem acasă. Oamenii aceştia laudă numai pulberea artei; iar ceeace dà adevăratul ei preţ artei, ei nici nu bagă în seama. Talentul lucrării piere la vederile lor, dinaintea curiozităţii subiectului tratat.

Aşà vorbì Zeuxis, suparat poate cam peste masura. [2]

[1] iepe; [2] In original şi textul elen.

Deşi lecturile de prin autorii clasici, cu cari mie unuia îmi place şi mă simt dator a presără lecţiunile acestei catedre, pot păreà cam lungi şi cam dese unei părţi din publicul ce-mi face onoarea de a se adunà acilea, eu însă nu cred că ar fi nici bine, nici folositor ca să renunţ la dânsele. In studiul arheologiei, domnilor, cunoştinţa capetelor d'operă ale literaturilor antice este o adevărată şcoală de morală şi de estetică; ele ne adapă la fântâna în veci limpede şi învăţătoare a binelui şi a frumosului; fiecare sorbitură produce în inimă şi în minte un efect salutar pentru cine ştie să-i simtă gustul şi s'o preţuească.

Bunăoară, din pasajul pe care vi-l citii, cugetaţi numai câte învăţături de tot felul am puteà să tragem!

Timpul nu ne mai iartă ca să intrăm în prea multe amănunte; dar totuş, fiindcă ţin cu tot dinadinsul a încheià astăzi cu primul period al istoriei arheologiei, adică cu *Antichitatea,* vă cer, domnilor, un mic adaus de răbdare, ca să ne oprim câte un moment asupra trei idei sau noţiuni, diferite prin natura lor, cari răsar mai cu seamă din toate cele ce am tradus chiar acì adineaori după Lucian.

Primul punct se atinge în adevăr numai în mod indirect de studiul arheologiei. El ni se prezenta ca o generalitate, aplicabilă la multe împrejurări ale vieţii literare şi artistice, şi pentru aceea nu se cuvine niciodată să-l trecem cu vederea. Voiu să vorbesc de consideraţiunile cu cari se începe şi se termină lectura ce v'am făcut şi cari constitue, cum am zice, morala fabulei. Autorul precum şi artistul se plâng cum că publicul nu admiră decât originalitatea şi noutatea formei în operele lor şi nu-şi dă osteneală a pătrunde până la fundul, la înţelesul, la măiestria artei lor. Au dreptate, domnilor, şi pictorul şi scriitorul!

E dureros, e mâhnitor lucru pentru cel ce lucrează cu conştiinţă la o operă, de a vedeà că ea este apreciată de public într'un mod cu totul superficial, că nimeni nu o priveşte cu alt gând şi cu alt folos decât acela de a-şi face dintr'însa o plăcere trecătoare. El se întreabă atunci: «Au doară din ceeace am lucrat eu, nu poate ieşi mai mult folos decât atâta?» Şi în totdeauna această îndoinţă este o crudă încercare.

Daţi-mi voie a fi mai clar, a spune lucrul mai pe derost, luând exemplu chiar din întrunirile noastre, în cari un public numeros, distins şi felurit îmi acordă a sa binevoitoare atenţiune.

Negreşit că această varietate aşà măgulitoare a autorului

meu, nu poate decât să-mi aducă o vie mulţumire, să mă amăgească chiar asupra meritelor mele; dar permiteţi-mi acum să vă mărturisesc că aş crede scopul silinţelor mele atins pe deplin atunci numai, când aş dobândì convingerea că printre acest public, plin de o aşà binevoitoare curiozitate, se află şi câţivà juni cari culeg din zisele mele, mult puţină materie instructivă cât ştiu şi pot eu a răspândì într'însele şi că aceia cel puţin nu vin la cursul meu de arheologie numai pentru noutatea lui şi pentru forma sa conferenţiară şi încă neobişnuită în facultăţile noastre.

Dar să ne întoarcem curând în domeniul arheologiei, purtând acum privirile asupra descrierii acelui tablou al lui Zeuxis, despre care ne-a vorbit aşà de bine Lucian.

Ar fi greu, şi în orice caz ar fi de prisos, să mai adăugem ceva la frumoasa şi măiestrita descriere pe care o auzirăţi. Cred că ar fi mai de folos ca să luăm dintr'însa materie, spre a da un mic ocol prin mitologia elenă şi prin artele cari se refer la subiectul tratat de Zeuxis în tabloul său.

In minunata pictură a acestui artist se vedeà, precum ştiţi, o familie de centauri sau mai bine de ipocentauri, muma, tatăl şi doi copii, cu trupurile formate din boiuri de cai, din ale căror piepturi ieşiau torsurile omeneşti.

CENTAURII ÎN MITOLOGIA ŞI ÎN ARTELE ANTICHITĂŢII.

Dar ce ne spune antichitatea, în operele sale scrise sau figurate, despre aceste fabuloase fiinţe? Iată ce voim acum să cercetăm în treacăt.

Mai întâiu se vede că centaurii au fost un popor de oameni aprigi şi vârtoşi, cari au locuit în pădurile muntoase ale Tesaliei, cam pe acolo unde astăzi sunt aşezaţi fraţii noştri, Românii dela Pind. Ei îşi petreceau timpul vânând şi ucigând cu barda (greceşte «kentron») taurii sălbatici, cari rătăciau prin acele păduri; şi fiindcă Tesalia a fost renumită în antichitate pentru caii săi cei frumoşi — Lucian însuşi ne-a vorbit cu laudă despre neinfrânatele cavale tesalice — se vede că centaurii vânau călări, ceeace a făcut, pe de o parte, să li se adauge numele în acela de *ipocentauri,* adică *săgetători de tauri călări,* precum am zice astăzi, *lănceri sau jandarmi călări;* iar, pe de altă parte, să şi-i închipuească lumea ca întrupaţi cu caii lor, pe cari erau în veci încălecaţi. Tot asemenea, indigenii din America, Pieile Roşii, când văzură pentru prima oară pe Spaniolii lui Fernand Cortez, venind asupră-le călări şi trăgând într'înşii cu arme de foc, ei rămaseră în-

groziţi, crezând că au în faţa lor nişte fiinţe supranaturale cu formă îmbinată de om şi de patruped, nişte ipocentauri cari posedau chiar zeescul dar de a asvârli cu propriile lor mâni trăsnete şi fulgere.

Intr'astfel, Spaniolii, cuprinseră lesne ţările de curând descoperite ale Americei, stârpind mai cu totul pe naivii şi inofensivii indigeni.

Cu centaurii din Tesalia s'a petrecut tot cam astfel; ei se luară la ceartă cu vecinii lor Lapiţii şi, voind a sparge o nuntă a regelui lor Piritou şi a-i fură pe mireasă, pe frumoasa Ippodamia, aceia se uniră cu cei mai de frunte eroi ai Eladei, Eracle, Teseu şi alţii, fugăriră şi măcelăriră pe bieţii centauri, cari fură atunci cu totul nimiciţi şi stârpiţi.

Luptele Lapiţilor cu Centaurii au devenit cu timpul un motiv favorit al artelor plastice şi un subiect spornic de descripţiuni poetice.

Timpul nu mă iartă, domnilor, a vă citi minunata povestire din Metamorfosele lui Ovidiu [1] relativă la acele lupte, nici a vă descrie metopele sau tăbliţele sculptate de sub streaşina Partenonului din Atena, cari erau toate ca nişte nestemate artistice, înşirate dealungul păreţilor, deasupra columnelor acelui templu măreţ.

Aş dori încă să vă mai citez unele sarcofage, unele camee, unele picturi şi mozaice, reprezentând toate centauri ori centaurese, sau izolaţi, sau ocupând, în veselul şi tumultuosul cortegiu al lui Dionisiu sau Bacus, un loc dearândul cu Silenii cei pântecoşi şi lăbărţaţi, cu Satirii cei cu copite şi cu corniţe de ţap, cu Bacantele cele despletite şi nebunatice.

Se vede că firea semibestială a ipocentaurilor a îndemnat pe artiştii mai târzii ai Eladei ca să înroleze pe sălbaticii ucigători de tauri ai Tesaliei, printre sgomotoşii şi desmăţaţii sateliţi ai zeului beţiei; i-au înhămat la carul în care Bacus stă îmbrăţişind pe Ariadna; le-au pus în mâni citare, timbale, fluiere; au supus mândrele lor capete la jugul tutulor desfrânărilor.

Astfel îi vedem, bărbaţi şi femei, pe cele mai multe monumente plastice din vechime, cari ne-au păstrat imaginea lor.

Dar însă ne-au rămas şi opere reprezentând, ca pictura lui Zeuxis, scene de familie, ce se petrec între centauri.

[1] *Ovidii Nasonis* Metamorfos. lib. XII, v. 210—537.

MOZAICA LUI MAREFOSCHI. O faimoasă mozaică dela Roma, care poartă numele descoperitorului ei, Marefoschi, ne arată într'o pădure cu stânci, o centaureasă ucisă la pământ şi sfâşiată de unghiile unui leopard, pe când centaurul, soţul ei, cu fruntea încreţită de jale şi de mânie, combate cu bolovani de piatră fiarele ce-l împresoară. Un leu e întins mort la pământ ; leopardul e ameninţat de bolovanul centaurului, iar sus pe stâncă urlă un tigru întărâtat. Toate aceste figuri sunt minunate prin expresiunile lor, în mozaica lui Marefoschi.

Dar şi mai apropiat de tipul închipuit de Zeuxis este o piatră gravată, care a făcut parte din vechia colecţiune Strozzi dela Roma şi pe care a descris-o vestitul Winckelmann. Acolo centaureasa dă să sugă la sân pruncului ei. Poate că până la oarecare punct, aceasta este chiar reproducerea tabelului descris de Lucian . . .

Mi-ar plăceà să vă trec pe sub ochi, insistând mai mult asupra amănuntelor, cel puţin monumentele de căpetenie, cari ne prezintă centauri şi centaurese, în diferite poziţiuni: statue, reliefuri, vase de lut zugrăvite, picturi murale dela Herculanum şi Pompei, camee şi pietre gravate, ba chiar şi medalii.

Una din plăcerile cele mai atrăgătoare ale studiului anticar este chiar de a face astfel de comparaţiuni, în cari acelaş tip se preface dinaintea ochilor sub toate formele sale.

FILOSTRAŢII ŞI LIBANIOS. Aş dorì încă să vă vorbesc domnilor, şi despre unii urmaşi ai lui Lucian în cariera lui de sofist; mai ales asupra ambilor Filostraţi, unchiul şi nepotul, favoriţi ai împărătesei Iulia Domina, soţia lui Septimiu Sever, şi cari ne-au lăsat amândoi descrieri de tabele antice, sub titiul de «ikones», şi apoi încă asupra retorului Libanios, care cu o sută de ani mai în urmă a scris şi el opere de acest fel, dar de un merit cu mult mai inferior.

Dar timpul ne zoreşte ; va să grăbim, şi cu sfârşitul acestei prelungite lecţiuni să punem capăt şi istoriei arheologice din antichitate.

DESPOIEREA GRECIEI DE OBIECTELE SALE DE ARTĂ.

Tot citaţiunea noastră din Lucian ne va deschide un orizont asupra epocei de răsipire a operelor de artă din sânul Greciei, şi prin urmare a repedei scăpătări ce a încercat, de atunci încoace, cultura estetică.

Lucian ne spune în adevăr că pictura cu centaureasa a lui Zeuxis a pierit, cu alte tabele, în naufragiul unei corăbii pornită de Sylla din Grecia către Roma, încărcată numai cu opere de artă, luate de acolo.

Incă depe atunci se începuse despoierea Greciei; şi în curs de secoli, învingătorii, cu o mână adesea brutală şi nepricepută, jefuiră comorile artistice din templele şi din cetăţile greceşti, ca să le reverse în Roma.

Numele unui Mummiu, unui Lucullu, unui Sylla, unui Scaur, mai ales al unui Verres, înfruntat pentru asemenea fapte de către marele Cicerone, aceste nume sunt stigmate rămase pe sânul sfâşiat al artisticei Elade.

Intr'o scrisoare, pe care Serviu Sulpiciu o adresează amicului său Cicerone, spre a-l mângâià de moartea fiicei sale, el zice, întorcându-se din Grecia, aceste memorabile şi întristătoare cuvinte: [1]

«Voiu să-ţi împărtăşesc şi ţie o cugetare care mi-a adus multă mângâiere, dacă cumvà a ta durere se poate oarecum alinà. Când mă întorceam din Asia, plutind dela Egina către Megara, începui a privi locurile ce mă înconjurau. Inapoi erà Egina, dinainte-mi Megara, la dreapta Pireul, la stânga Corintul; toate acestea, cetăţi cari odinioară au fost din cele mai înflorite, iar acum zac răsturnate şi sfărâmate dinaintea ochilor. Şi începui atunci a cugetà astfel în mine: Vai! noi, nişte bieţi oameni a căror vieaţă este aşà de scurtă, ne mâhnim când unul din noi piere sau este ucis, pe când într'un singur loc, cadavrele atâtor vestite cetăţi stau culcate la pământ... *quum uno loco tot oppidum cadavera projecta jacent!*» [2]

Iată, domnilor, spectacolul ce prezintà Grecia în timpul lui Cicerone; de atunci însă câte alte jafuri n'au mai venit încă să o bântuie şi s'o pustieze!

ROMANII ÎNCEP RISIPIREA ŞI DISTRUGEREA OPERELOR DE ARTĂ ALE GRECIEI.

Roma, îngâmfata Romă, se împodobià mereu cu acele despoieri. In traiul ei falnic şi desfătat, în sânul ei aprig la dobândă, veniau să se reverse comorile de pretutindeni. Asprii şi lacomii ei fii,

1 *M. T. Ciceronis* Epistolar. ad diversos. lib. IV, epist. 5.
2 In original şi textul latin.

geloşi de gloria lumii, voiau s'o restrângă toată în trufaşele ei ziduri.

Rămână lumea stearpă, goală şi pustie, numai Roma să se înalţe mândră, puternică şi avută, să devină cetatea fără seamăn pe lume!

Dar într'o zi, pe tronul acestei universale cetăţi, urgia soartei puse pe un adolescent, cu minte de nebun, cu inimă de criminal. Sătul până la desgust de toate desfătările şi de toate mişeliile, el închipuì, în deşănţata-i fantazie, să dea foc cetăţii imperiale, să arză într'însa tezaurele adunate de peste tot pământul.

In noaptea de 19 iulie, anul 64 după Hristos, Neron puse să dea foc Romei, din mai multe părţi deodată. Şapte zile şi şapte nopţi dearândul arse capitala lumii, prefăcând în scrum, în var şi cenuşă, temple şi locuinţe, marmore şi bronzuri! Iar dânsul, împărătesc tâlhar, Neron, în costum de actor tragic, recitând versuri despre căderea Troiei, privià cu desfătare, depe turnul înălţat de Mecenate pe muntele Escuilin, acest spăimântător ocean, ale cărui valuri de flacări mistuiau fără cruţare şi coliba săracului şi splendidele capete d'operă ale geniului artistic!

Astfel falnica şi aspra Romă, pururea credincioasă devizei ce, cu dispreţul artelor, îi rezervă pe seama ei numai domnirea lumii:[1]

Unii vor lucrà cu foarte multă artă bronzuri însufleţite o recunosc; vor creà din marmură chipuri vii; vor fi oratori foarte dibaci... Tu însă, popor roman, gândeşte-te mai bine să domneşti asupra lumii.

aspra Romă aruncă mereu în foc, câţivà secoli dearândul toate frumoasele plăsmuiri ale poeticei Elade şi plămădeşte cu nepăsare, în grosolana şi tiranica sa mână, venin rozător pentru frageda şi plăpânda cultură antică.

In viitoarele lecţiuni, domnilor, trecând repede peste secolul de mijloc, voiu căutà a vă face cunoscuţi pe fruntaşii dintre acei răbdători şi curioşi cercetători, cari peste mai mult de o mie de ani, în timpul Renaşterii, începură să scormonească prin cenuşa giganticului incendiu, rămăşiţele pripăşitelor opere de artă ale civilizaţiunii de odinioară.

[1] In original sunt citate numai versurile latine.

A CINCIA LECŢIUNE

FOLOASELE STUDIULUI PREGĂTITOR ASUPRA ISTORIEI ARHEOLOGIEI. MAI ALES LA NOI.

Domnilor, o persoană care a urmat dearândul şi cu răbdare seria începândă a prelecţiunilor acestui curs, un amic, mi-a adresat o chestiune, la care mă simt dator a răspunde, căci este probabil că nu numai unul din auditorii mei şi-a făcut în sine o asemenea întrebare.

Mi s'a rememorat că în discursul prin care am deschis aceste lecţiuni, am dat mai întâi definiţiunea arheologiei, arătând totdeodată şi însemnătatea ei în raport cu cunoştinţele istorice; apoi am însemnat împărţirea ei în două ramuri: una atingătoare de vieaţa morală şi socială a omenirii, cealaltă tratând mai cu seamă despre operele artistice; în urmă am enumărat speciile de materii diferite, în cari se subîmpart aceste două ramuri, etica şi estetica; şi în fine semnalând inconvenientele ce se trag pentru studiul raţionat al arheologiei, din expunerea materiilor depe un metod excluziv, adică strict analitic, sau geografic, sau istoric, m'am îndatorat a prezenta succesiv şi în ordinea cronologică a timpilor, tabeluri despre cultura diferitelor popoare, analizând în fiecare din ele, datinele şi monumentele ce se refer la studiul arheologic. Aşadar am promis a vorbì pe rând, despre uzurile şi monumentele timpilor preistorici, despre civilizaţiunea antică a Indiei, a Egiptului, a Babiloniei, a Persiei, a Feniciei şi altor vechi popoare din Orient...

Până acum însă — şi astăzi suntem la a cincia a noastră întrunire — nici unul din aceste tabeluri nu s'a ivit dinaintea auditorului, şi s'ar păreà dintr'aceasta — mi-a spus amicul meu — că fără de a prevenì, am schimbat metodul de expunere şi m'am abătut din calea cea sistematică şi bine coordonată ce-mi propusesem la început, spre a face, sub formă de desghinuri arheologice cam şerpuite, cam frânte şi cam desmădulate, analiza unora din scriitorii antichităţii grece şi latine. Şi într'adevăr, trei lecţiuni, una după alta, v'am vorbit, domnilor, numai despre câţivà din acei scriitori ai antichităţii, pe cari, din punctul de vedere al însemnătăţii lor arheologice, i-am clasat în patru serii, sub rubricile de scriitori *periegeţi* sau călători, scriitori *tehnici, eruditi* şi *anticari*

propriu zis, în fine *sofişti* sau disertatori mai mult sau mai puţin elocuenţi. Intr'astfel am crezut că voiu puteà să vă fac a preţuì prima fază ce prezintă istoria ştiinţei de care ne ocupăm.

Din acest punct de vedere — şi nu numai din acesta — socotesc, domnilor, că digresiunea preliminară ce am întreprins a face cu d-voastră, mai 'nainte de a intrà în expunerea materiei, conform metodului pe care l-am anunţat, adică această serie, încă nu terminată, de lecţiuni asupra istoriei arheologice la diferitele epoce ale culturii, această cercetare a izvoarelor din cari noi azi ne tragem cunoştinţele, acest examen al cercărilor şi al silinţelor ce s'au făcut succesiv de către oameni merituoşi, spre a elucidà şi a regulà materialul ştiinţei trecutului, tot acest studiu introductiv, mă linguşesc a crede că va aveà pentru cei doritori de a se instruì, şi chiar pentru această catedră, un îndoit folos.

Când grădinarul voeşte să sădească pe o ţarină încă necultivată, o nouă plantaţiune, dela care să poată aşteptà o spornică rodire, se ştie că mai 'nainte de toate, el trebuie să plivească acel loc, să cureţe dintr'însul pirul şi buruiana care l-au înţelenit, să-l grebleze, să-l fărâme şi să-l mărunţească, să-i împlinească golurile şi stârpiturile cu pământ roditor de răsadniţă, să-l plămădească, să-l ude, să-l aşterne, într'un cuvânt să-l facă numai bun pentru noua sădire.

Cam în poziţiunea grădinarului ne aflăm azi şi noi, noi cari ne-am luat greaua sarcină de a sădì o ştiinţă nouă în şcoala şi în ţara Românilor. Şi acestea le zic, domnilor, cu o deplină încredere că nu veţi fi d-voastră din aceia cari ne vor imputà că aducem:

Un măceş ghimpos, sălbatic
De prin locuri depărtate,
Noduros, râios, iernatic,
Smuls de criveţe turbate,
Spre a-l pune 'ntr'o gradină
Avuţită, roditoare,
Ca să prindă rădăcină
Printre flori mirositoare.

Orice ar puteà să cârtească îndărătnica invidie şi îngâmfata neştiinţă, oricât ar tratà unii de superfluităţi pretenţioase, de nefolositoare declamaţiuni, cursurile noastre suplementare, lecţiunile noastre de seară, eu şi cu mine, toţi colegii mei care vin aci să expună, cu bună credinţă, dinaintea d-voastră noţiuni străine până acum Universităţii române, noi, zic, ne

hrănim cu via dorinţă şi cu sincera încredere cum că, în mărginirea mijloacelor noastre, vom aduce un adevărat serviciu junimii studioase, ba poate chiar vom provocà un oarecare avânt în cultura socială din ţara noastră.

E un ce trist, un ce umilitor pentru noi de a constatà — cum a făcut-o de mai multe ori până acum d-l Hasdeu, chiar depe această catedră — de a constatà cum că, în mai multe materii ştiinţifice, cultura noastră se află încă atât de înapoiată, încât oamenii cari se cred a fi corifeii erudiţiunii la noi, emit în public idei şi scrieri pe cari abià le-ar fi putut produce secolii de mult trecuţi, prin cele mai multe din celelalte părţi ale lumii civilizate.

In filologie, se face azi la noi, ceeace cu patru sute de ani mai înainte produceà prin alte ţări, ştiinţa nerumegată a primilor gramatici şi filologi, cari au cercat a-şi da seama despre natura limbilor moderne.

Pentru toată Europa, însă, pentru toată lumea, ştiinţa limbilor a înaintat cu paşi de uriaş. Noi singuri am rămas înapoi. Toate fiicele anticei limbi latine şi-au câştigat, prin ştiinţă, iertarea lor de vârstă, au ajuns a-şi cunoaşte şi a-şi exercità drepturile şi puterile lor.

Biată limba română singură a rămas sub o riguroasă tutelă; ei i se contestă orice mişcare, orice pornire de independenţă; ea trebuie să umble neîncetat ca pruncii, rezimată pe proptele latineşti.

Şi oare cine o supune la astfel de osândă?

Să o mărturisim. Simţimântul care dictează această îndărătnicie nejustificabilă e numai un patriotism orbesc şi neraţionat, a cărui fire pocită şi îngustă nu puteà să nască decât în şcolile unei naţiuni cu vederi mărginite, în şcolile ungureşti.

E timp, domnilor, ca şi la noi, ştiinţa lumii culte să-şi reverse adevăratele ei lumini şi să nu mai pătrundă până acì, prefirată prin întunecata lucoare[1] a *gimnaziilor* şi universităţile maghiare. Latineasca dela Cluj, dela Pesta şi chiar învăţătura veche dela Beciu şi-a făcut timpul. Trebuie să căutăm de acì înainte a ne luminà şi a ne încălzi minţile la un soare cu străluciri mai adevărate, mai pătrunzătoare; trebuie să ne cultivăm limba şi istoria de pe principiile recunoscute de bune şi întemeiate cu tărie în toate acele ţări, unde adevărul şi nu un interes meschin şi nepriceput e singurul scop al ştiinţei.

[1] lumină.

Şi ceeace am zis, domnilor, în treacăt despre filologie, se aplică de sigur tot aşà de bine şi la studiul arheologiei.

Să ne temem ca nu cumvà spiritul falsificator al unui patriotism rău înţeles să vină cu timpul a întunecà izvoarele istoriei române, precum el face astăzi pentru limba noastră; să ne ferim a admite cu uşurinţă explicaţiuni de monumente antice, dictate numai de unele aspiraţiuni fantastice, cari azi vor a ne da de strămoşi pe Daci, mâine pe Celţi şi mai apoi pe Dumnezeu mai ştie cine. Să ne păzim încă şi de acele naivităţi, vrednice de râsul lumii, cari fac, dela o vreme încoace să răsară mereu, tot în ţară la noi, când săbii de ale lui Absalon, când inele de ale lui Iuliu Cesar, când lulele de ale lui Decebal.

Dar ca să scăpăm de asemenea ponoase, ca să nu mai fim expuşi la imputarea de ignoranţă ce ni se aruncă în faţă, ca să ocupăm şi noi un colţişor cât de mic în concertul eruditiunii serioase a Europei, trebuie neapărat, domnilor, să ne dăm seama şi despre izvoarele la cari se adapă aceà erudiţiune şi de diferitele încercări prin cari ştiinţa a trecut, în cursul timpilor, pentru a ajunge în starea ei actuală.

Acest îndoit scop, crez eu că-l vom puteà atinge, domnilor, întru ceeace priveşte arheologia, dacă vom da oarecare atenţiune istoriei acestei ştiinţe, şi dacă vom şti să tragem profit din învăţăturile ce un asemenea studiu poate, mai mult decât oricare altul, să ne prezente.

Cunoştinţa izvoarelor, modul de a le întrebuinţà şi de a ne folosi de dânsele, ne vor face să înţelegem cât de sterpe şi fără temeiu sunt în arheologie: şi toată aceà ştiinţă care nu se bazează pe date pozitive, adunate şi controlate de timp, şi toate acele fantazii ale anticarilor exploratori, cari n'au altă temelie decât o curiozitate copilărească, spoită cu o falsă eruditiune, adunată şi aceea numai din răsfoirea vreunui dicţionar.

Iată, domnilor, pentruce am insistat a vă aţintì atenţiunea asupra scriitorilor antichităţii şi a vă arătà prin unele exemple în ce chip zisele lor trebuiesc mereu puse în confruntare cu monumentele existente. Prin acest metod comparativ şi adevărat ştiinţific se înlătureazǎ, pe cât se poate, erorile; printr'însul, şi numai printr'însul, certitudinea cea mai pozitivă sau cel puţin probabilitatea cea mai apropiată de adevăr, ia locul ipotezelor fantastice; printr'însul, în fine, ideile se lămu-

resc astfel, încât să pună la cale o cunoştinţă clară despre treptata desvoltare a întregei activităţi omeneşti.

Dacă faptele ce se adună şi se statornicesc prin acest metod sunt în mare parte măruntaie, cari par a fi lucruri fără importanţă, mai mult curiozităţi decât noţiuni folositoare, apoi cel ce se va gândi mai departe va recunoaşte că îmbinarea şi îmbucarea acelor mărunţele cercuri şi verige întocmesc chiar lanţul care poartă din secol în secol, din ţară în ţară, civilizaţiunea omenească.

Omul care, prin metodele întăritoare ale ştiinţei, ştie să oţelească, ca să zic aşà, cel puţin câtevà din acele cercuri, şi apoi să le prinză la locul ce li se cuvine în lanţul cel mare al culturii, acela este un lucrător vrednic, un erudit, un arheolog, al cărui nume va rămâneà pururea lăudat.

Dar cel care, din nepricepere sau din îngâmfare, voeşte cu uşurinţă să agaţe de temeinicul lanţ al ştiinţei, câte veriguţe de sticlă şi câţi talaşi de rindeà se încolăcesc sub lunecoasa lui închipuire, acela e un om de care râd cei ce ştiu mai mult decât dânsul, dar care poate deveni primejdios, pentru cei cari neştiind nimic au însă dorinţa de a învăţà.

Ideile şi noţiunile greşite pe cari le răspândesc în public asemenea arheologi, acelea sunt, domnilor, pirul şi buruiana pe cari grădinarul caută să le dăsrădăcineze, să le lepede şi să le stârpească depe ţarina necultivată.

Având dar sarcina de a închegà la noi ştiinţa arheologiei în adevărata ei albie, am socotit ca o primă datorie a acestei catedre, de a arătà *de unde* şi *cum* se culeg elementele ştiinţei. A trebuit dar mai întâi de toate să dau o idee despre natura izvoarelor şi acum încă, domnilor, socotesc că nu va fi de mai puţin folos ca să schiţez în ce mod aceste izvoare au fost întrebuinţate şi utilizate până în ziua de astăzi.

Noţiunile ce am emis până acum asupra autorilor antichităţii şi explicarea rangului ce scrierile lor ocupă ca documente arheologice, au constituit prima parte a studiului istoric ce mi-am propus a face dinaintea d-voastră asupra desvoltării progresive a ştiinţei noastre.

Mă linguşesc cu speranţa că n'am rămas cu totul mai prejos de scopul meu şi că am izbutit, prin numeroase exemple şi confruntări, a vă face să preţuiţi de ce mare valoare este cunoştinţa literaturii clasice, atât pentru constatarea stării etice a socetăţilor antice, cât şi pentru priceperea ideilor şi operelor estetice, cari s'au desvoltat şi s'au manifestat în acele societăţi.

Acum însă, continuând a vă face pe scurt istoricul ştiinţei arheologiei, şi prezentându-vă o răpede desfăşurare a vicisitudinilor ei în timpi mai apropiaţi de noi, şi anume dela Renaştere până în zilele noastre, cuget a îndeplinì a doua parte din lucrarea, prin care voesc a vă pregătì la studiul propriu al materiei arhelogice.

In adevăr veţi vedeà, domnilor, ce faze a luat acest studiu în timp de aproape cinci sute de ani; cum s'au cercat oameni de merit a descurcà iţele învălmăşite ale civilizaţiunilor trecute; cum unii au greşit calea din puţina lor ştiinţă; cum alţii au stabilit ordine în diversitatea multiplă a noţiunilor; cum, în sfârşit, oamenii de geniu au presimţit adevărul şi au răspândit asupra îndoelilor, lumina cea mai netăgăduită.

Prin cercetările de felul acesta, veţi vedeà cum s'au stabilit metodele cele mai temeinice ale ştiinţei şi totdeodată veţi aflà numele celor mai principali dintre oamenii cari au contribuit la progresul cunoştinţelor noastre.

Astfel, când mai în urmă vom aveà a expune sistematic şi a desvoltà în ordine, rezultatele cercetărilor ştiinţifice ale acelor oameni, nu vă veţi simţì străini de dânşii şi vă veţi încrede mai cu înlesnire unor călăuze, pe cari de mai 'nainte aţi învăţat a le cunoaşte şi a le preţuì.

Acum, domnilor, după o expunere prelungită a foloaselor pe cari socotesc că le vom trage cu toţii împreună, din acest studiu preliminar asupra izvoarelor antice ale arheologiei şi asupra progreselor ce această ştiinţă a făcut în timpii moderni, crez că amicul meu şi toţi acei cari în mod tăcut au împărtăşit îngrijarea lui, vor puteà preţui scopul şi folosul digresiunii prin care am curmat încă dela început, ordinea materiilor stabilită în prima mea lecţiune. Imi vine chiar a crede că dânşii mă vor îndemnà acum să urmez tot depe aceeaş sistemă istoricul arheologiei, spre a aşezà astfel pe temeiuri mai solide, pe noţiuni mai variate asupra antichităţilor, asupra oamenilor şi a cărţilor, regulata expunere ulterioară a materiei ştiinţifice.

Pe aceste motive mă socotesc îndreptăţit, domnilor, a reluà şirul vicisitudinilor arheologiei de unde l-am întrerupt la ultima noastră întrunire şi fiindcă timpul m'a silìt atunci a trece cam răpede asupra unui eveniment de o mare însemnătate în acest cerc de idei — voiu să vorbesc despre despuierea Eladei şi despre transportarea monumentelor ei artistice în Roma — îmi veţi da voie, domnilor, a confirmà prin câtevà

fapte mai notorii, acest act așà de important în analele arheologiei europene.

A fost acesta un eveniment despre care a rămas până la noi un mare răsunet în literaturile antice și nu se cade să-l trecem iute cu vederea, dacă voim să ne dăm seamă despre iubirea, despre valoarea ce popoarele antichității acordau operelor de artă.

DESPUIEREA GRECIEI DE OBIECTELE SALE DE ARTĂ A FOST REPROBATĂ DE SCRIITORI EMINENȚI CA POLIBIU ȘI CICERONE.

Oameni de stat, scriitori din cei mai gravi s'au preocupat de această chestiune, și ca să vă dau o dovadă foarte semnificativă despre aceasta, dați-mi voie să vă citesc în traducere un fragment, în care ilustrul istoric elen Polibiu, generalul și politicul, care după ce se formase sub ordinele lui Filopimen, *ultimul Elen*, trăi într'o frățească prietenie cu marele Roman, Scipione Africanul, în care, zic, Polibiu își emite aprețuirile sale asupra acestei grave chestiuni: [1]

«Romanii — zice el — hotărîră de a transportà în patria lor toate ornamentele de preț ale Siracusei invinse și de a nu lăsà nici una dintr'insele, în cetatea supusă domnirii lor. Ar fi materia unei lungi desbateri, de a ști acum dacă ei au avut cuvânt și dacă le-a fost de folos a face într'astfel. Mai cu drept este de a crede că ei n'au făcut bine și că înca astăzi nu fac bine urmând în așà mod. Negreșit că dacă ei ar fi început să-și ilustreze patria lor, numai prin despuierea celorlalte cetăți, atunci foarte bine ar fi făcut de a strămutà într'însa ceeace ar fi mărit și puterea și gloria ei; dar dacă, numai prin vieața lor foarte cumpătată și printr'o alungare strașnică a luxului și a trufiilor, ei au ajuns să-și supuna popoarele la cari au găsit cele mai multe și cele mai frumoase din acele ornamente, trebuie neapărat să recunoaștem că mult au greșit luându-le la dânșii; căci a părasi obiceiele cărora un popor datorește invingerile sale, spre a-și însuși pe acelea ale învinșilor, și luându-le, a se încarcà cu aceà invidie care pururea însoțește strălucita înfățișare a marilor avuții lucrurile de cari staturile trebuie mai mult să se ferească— aceasta fără îndoială este o purtare neiertată; căci lumea în loc să fericească și să vrea binele celor cari au cotropit avuții straine pe cari ea le invidiază, prinde milă de cei cari au fost despuiați, și când norocul crește tot în partea unora, când aceștia se înavuțesc cu tot bunul celorlalți și-și resfață avuțiile dinaintea celor pe cari i-a despuiat, atunci răul se îndoiește, căci lumea, nu se mai mărginește a compatimi ca alții, ci toată, plângându-și de propria sa mila, se umple de invidie, ba încă și de mânie în contra acelora cari și-au înălțat marirea pe derăpănarea tutulor; fieș-

[1] *Polibii* libri IX, fragm. 10, (edit. greco-latin, Paris, 1859. p. 421).

cine într'adevăr, când îşi aduce aminte de nenorocirile sale, nu poate să nu urască pe cel ce i le-a pricinuit. Aşadar dacă Romanii, în cotropirile lor, ar fi adunat numai aur şi argint, nu li s'ar puteà impută aşa de multe. Negreşit că spre a împărăţi asupra lumii, trebuià ca ei sa lipsească pe popoarele ce aveau a birui, de asemenea mijloace şi să şi le păstreze pe seama lor; dar în privinţa tuturor celorlalte avuţii, mult mai de laudă ar fi pentru dânşii ca să le lase unde se află, împreună şi cu invidia ce trag după sine, şi să-şi pună fala patriei lor, nu întru mulţimea şi frumuseţele picturilor şi statuelor, ci întru străşnicia obiceielor şi întru mărinimia simţimintelor. Urez dar ca învingătorii viitorimii să înveţe din aceste cugetari, a nu mai despuià cetăţile ce-şi supun, şi a nu face din nenorocirile celorlalte popoare, podoaba patriei lor». [1]

ACTELE LUI MUMMIU ŞI LUI SYLLA. Dacă aceste înţelepte cuvinte făcură pe Scipione Emilian, scolarul lui Polibiu, să restitue cetăţilor grece din Sicilia toate statuele câte li se răpise de către Cartaginezi, spre a fi transportate pe ţărmurile africane, ele nu opriră câtuş de puţin pe generalul roman Mummiu, aşà de vestit prin vitejie cât şi prin ignoranţa lui, de a jefuì Corintul de toate sculpturile şi de toate picturile sale. Când Mummiu expeduì toate acele nepreţuite şi neimitabile capete de operă către Roma, el recomandă întreprinzătorilor de transporturi militare ca să i le păstreze în stare bună şi îi îndatoră să facă altele la loc dacă cumvà s'ar pierde sau s'ar strică vreuna dintr'însele.

Apoi, ajungând şi el în Roma, în urma preţioaselor sale jafuri mai dete dintr'însele şi lui Lucullu, căci prea i se părură multe şi fără valoare pozitivă pentru intrarea sa triumfală în cetate.

Iată, domnilor, în ce chip operele nemuritoare ale artei elene ajunsese a fi jucăria unor mândri şi grosolani cotropitori.

Sylla, crudul şi făţarnicul Sylla, împinse lăcomia şi mai departe; el despuiè templul lui Apolon din Delfi, unul din cele mai venerate sanctuare ale Eladei, de toate tezaurele sale, şi când în superstiţiunea lor, locuitorii îngroziţi de un asemenea sacrilegiu, veniră să-i povestească că lira zeului răsunase ameninţătoare sub bolta templuluì, el le răspunse râzând: «Dar, măi oamenilor, nu pricepeţi voi oare că zeul cântă de veselie, unde a putut să-mi facă mie un dar aşà de plăcut?»

Aş puteà, domnilor, să înmulţesc exemplele de jafuri şi de despuieri, comise de învingătorii Romani asupra nenorocitei Elade; dar niciodată inventariul obiectelor de preţ cari, în

[1] In original şi textul elen.

timp de doi secoli şi mai bine au trecut din cetăţile greceşti în Roma, n'ar puteà fi complet.

CLĂDIRILE LUI SCAURU ÎN ROMA.

Un singur om, un particular, Marcu Emiliu Scauru, fiul unui proconsul hrăpitor al Ahaiei, împodobì teatrul cel mare ce el clădì în Roma, cu trei mii de statue aduse toate din Grecia. Astăzi nu e oraş în lume care să conţină un aşà mare număr de statue, dacă vom exceptà poate catedrala sau domul dela Milan, ale cărui faţade prezentă aspectul unei întregi păduri de ornamente sculpturale şi de chipuri de marmoră. Tot cam aşà trebuie să fi fost şi anticul teatru al lui Scauru, despre care ne-au rămas foarte puţine noţiuni detaliate.

Acest Scauru, renumit prin luxul său, mai clădise în Roma şi o casă, pe care ne-a descris-o Pliniu, arătând mare parte din avuţiile artistice ce ea cuprindeà. Un arhitect francez de talent, Francisc Mazois, care sub primul imperiu începù publicaţiunea unei splendide şi voluminoase cărţi asupra ruinelor din Pompei, a scris la 1819 o cărticică plină de gust şi de erudiţiune, sub titlul: *Palatul lui Scauru*, «Le palais de Scaurus». Într'însa găsim descrierea unei fastuoase locuinţe romane; autorul a profitat într'aceà folositoare şi plăcută scriere, de toate noţiunile ce se pot culege prin scriitorii antici şi de toate cercetările făcute de dânsul în locuinţele vechei cetăţi Pompei, spre a ne face cunoscute distribuţiunea şi dispoziţiunile uzitate în edificiile casnice şi private ale antichităţii grece şi romane.

Dar să încheiem rememorarea ce mi-am propus a face despre prădarea obiectelor de artă ale cetăţilor grece de către Romani, tot astfel precum am început-o, adică printr'o citaţiune culeasă şi aceasta dintr'un autor antic şi nu mai puţin grav decât istoricul Polibiu.

Iată cum Cicerone, atacând dinaintea tribunalului pe nevrednicul Verres, pretor şi spoliator al Siciliei, vorbeşte despre adânca jale ce încercau Elenii din asemenea despuieri: [1]

«Nu voiu mai face vorbă despre jafuri, de cari menţionându-se în acest loc, ele vor păreà a fi neînsemnate, precum dacă voiu spune că el, din toate locaşele sfinte ale Siracusei a răpit table delfice de marmoră, cratere de aramă din cele mai frumoase şi o mulţime de vase corintice.

[1] *M. T. Ciceronis* în Verrem. act. II, lib. 4,59.

Astfel încât, acei cari au obiceiu de a duce pe vizitatori ca să le arate fiecare obiect şi cari se numesc la Greci mistagogi, şi-au schimbat acum modul de explicare, căci în loc de a spune ca mai 'nainte, ce lucru este fiecare obiect acum arată numai locul unde a fost cutare sau cutare obiect. Şi ce, oare gândiţi că puţin au fost mâhnite acele popoare, de toate acestea? O nu, judecători! Mai întâi, toţi oamenii in genere ţin la religiunea lor şi tuturor le place a îngriji şi a păstrà zeii părinteşti, pe cari i-au moştenit dela străbuni; apoi mai cu deosebire Grecii se desfătează cu toate obiectele de artă, cu toate lucrurile meşteşugite, precum statue şi tabeluri zugrăvite. Numai din plângerile lor putem înţelege cât le-au fost de amare acele pierderi, pe cari noi poate le socotim ca neînsemnate şi le dispreţuim. Credeţi-mă, judecători (şi ştiu că de sigur acestea le-aţi auzit şi voi) că din câte supărări şi injurii au primit în aceşti din aceşti din urmă ani, aliaţii noştri şi naţiunile străine, nici una n'a atins mai greu pe Greci ca despuierile acestea, ce s'au facut in templele şi in cetaţile lor». [1]

Acuzaţiunile aduse de Cicerone lui Verres nu avură în privinţa rapturilor ce se făceau mereu Greciei, un efect mai hotărîtor decât poveţele politice ale lui Polibiu, şi chiar, dacă în timpi mai târzii, unii din cei mai mari şi mai înţelepţi împăraţi ai Romei căutară a întemeià gloria acestei cetăţi, nu prin obiecte de artă aduse de aiurea, ci prin creaţiuni şi lucrări artistice locale, alţii din contra, şi aceştia sunt cei mai numeroşi, urmară vechiul şi comodul obiceiu de jefuire.

ARTA ROMANĂ LOCALĂ SUB AUGUST. AGRIPPA. Se zice într'adevăr că toate clădirile făcute de August în Roma, şi mai ales acelea ale ginerelui său Agrippa, înfrumuseţătorul şi clăditorul acelui templu circular al tuturor zeilor, Panteonul, unde astăzi încă se celebrează serviciul divin în onoarea Maicii Domnului şi a tuturor sfinţilor, August şi Agrippa, întrebuinţară la monumentele lor numai material nou, dând astfel un timp de repaus provinciilor de peste mare, stoarse de avuţiile lor artistice.

August, care aveà mândria a zice că din Roma de cărămidă ce primise sub a sa domnire, el a făcut o Romă de marmoră, ţineà tot aşà de mult la gloria capitalei sale, ca şi la împăciurea întregului imperiu. Dar nu toţi urmaşii lui se mărginiră într'o aşà înţeleaptă politică.

JEFUIRILE LUI NERON ŞI TITU. Neron, ale cărui fapte nu ştie bine istoria dacă le poate atribuì unei inimi de monstru sau unei minţi de nebun, Neron, pe de o parte arde Roma, fiindcă i se păreà veche şi nu clă-

[1] In original, şi textul latin.

dită după gusturile lui, iar pe de altă parte întreprinde prin emancipatul său Acratus, şi cu o autoritate mai puţin contestată decât a lui Verres, o nouă prigonire a obiectelor de arte greceşti, şi înalţă în Roma, pe muntele Escuilin, un palat colosal şi nepomenit prin luxul său, căruia îi dete numele bine meritat de *Casa aurită*. După incendiul Romei, care consumase aşà multe capete de operă adunate depe aiurea, a trebuit ca împăratul să dea din nou cu plasa, ca să-şi umple noua sa locuinţă de alte splendori artistice, şi tot biată Grecia plătià cu geniul ei de odinioară, aceà necumpătată şi stricăcioasă lăcomie de lux, care înlocuise la Romani nobilul simţimânt estetic, cultul frumosului, ce domnise şi poate domnià încă în unele cetăţi ale Eladei.

EPOCA LUI TRAIAN ŞI A ANTONINILOR. S'ar puteà zice, domnilor, că în vremea lui Titu şi mai ales sub Traian şi urmaşii lui din familia Antonină, Grecia, ca şi tot imperiul roman, fu mai puţin bântuită decât oricând; cu toate acestea istoria, chiar şi sub cei mai buni împăraţi, ne vorbeşte de bogatele prăzi ce se aduceau în Roma, ca să serve la triumful învingătorilor. Precum odinioară marele Pompeiu arătase Romei minunate mulţimea de chipuri de aur, de argint, de fildeş şi de chihlibar, nenumăratele vase murrhine, ploaia de pietre scumpe şi gravate, pe cari el le luase dela regele asiatic Mitridate, tot asemenea şi împăratul Titu îşi împodobì triumful cu despuierile Ierusalimului şi atunci ieşiră la iveală în Roma, vasele sfinte şi vestitele candelabre de aur cu şapte braţe ale templului evreesc, obiecte a căror imagine numai, a rămas sculptată pe arcul lui Titu din Forul roman; tot astfel mai târziu şi Traian, sdrobind puterea Dacilor şi descoperind comoara lui Decebal, aduse în Roma care pline cu vase de preţ şi cu arme împodobite, câştigate dela dunărenii săi inimici. E multă probabilitate că aurul şi pietrele scumpe luciau în tot aparatul de resbel şi de ospeţe al Dacilor; formele variate şi bogatele ornamente ce se deosebesc pe marmora sculptată a piedestalului columnei Traiane, care reprezentă numai asemenea trofee, ne întemeiază a crede că luxul erà tare obişnuit Dacilor. Un învăţat francez, membru al Academiei din Paris, şi chiar membru onorar al Societăţii noastre academice, d-l Ferdinand de Lasteyrie, într'un memoriu foarte interesant a vorbit despre scuturile dacice, pe care d-nialui le crede a fi fost acoperite cu ornamente de aur şi de pietre scumpe sau de sticle colorate.

Când v'am vorbit despre Lucian, domnilor, v'am rememorat despre epoca de înflorire literară şi artistică, care a fost una din splendorile secolului ilustrat prin administraţiunea dreaptă şi inteligentă a lui Traian şi a celor trei ai săi urmaşi, Adrian, Antonin şi Marcu Aureliu. Lumea romană ne prezentă atunci un secol întreg de linişte, întrebuinţat mai cu seamă la fapte măreţe: victorii temeinice în contra barbarilor depărtaţi, clădiri şi restaurări de edificii în Roma şi în întregul imperiu, cultivare a literelor de către bărbaţi cu talente variate, creaţiuni artistice cu un caracter al lor propriu.

La timpul său, vom reveni asupra monumentelor înălţate de Traian şi mai ales asupra columnei pe care o putem privì astăzi ca unicele anale păstrate ale răsboiului dacic; vom vorbì şi despre arcul triumfal, ale cărui sculpturi, pline de o energică măiestrie, denotă fără contestaţiune epoca înfloritoare a lui Traian, deşì împăratul Constantin îşi însuşì cu două sute de ani mai târziu, acel arc, împestriţând opera cea veche cu sculpturi de o artă cu totul decăzută.

Voiu aveà asemeni a vorbì despre multele şi minunatele clădiri, cari se înălţară în Roma şi în mai toate locurile ocupate de Romani, sub împărăţia lui Adrian, împăratul care călătorì aşà de mult şi ţinù ca pretutindeni să-şi lase numele său pe ziduri, ridicate sau restaurate de dânsul. Lui i se poate cu drept cuvânt aplicà zisa lui Virgiliu: *Te saxa loquentur,* «pe tine pietrele te vor spune viitorimii!»

Dar contimporanii lui, glumeţi, văzându-l în veci preocupat de clădiri şi de inscripţiuni pe păreţi, îl botezară *herba parietaria,* sau cum am zice pe româneşte, *mătrice,* iarba care creşte lipită de păreţi.

Adrian, printre altele multe, împodobise Roma şi vecinătatea ei cu două minuni arhitectonice, pe cari toate celelalte arte ale antichităţii veniră a le înfrumuseţà. Amândouă se păstrează încă; dar una, în ruine, ceealaltă în fiinţă, deşì foarte schimbată de ceeace erà. Ele ne aduc amintiri diferite, căci ruinele vilei lui Adrian dela Tivoli, nu departe de Roma, ne repoartă la vieaţa industriosului împărat; iar mausoleul lui, astăzi prefăcut în castelul Sant-Angelo din vecinătatea Vaticanului, ne prezentă chiar mormântul colosal, în care ţărâna lui a fost depusă.

EROD ATICU ŞI INSCRIPŢIUNILE TRIOPEENE.

Nu putem să ne depărtăm de epoca Antoninilor, care, osebit de mulţimea monumentelor, ne-a lăsat şi opere multe literare cât se poate de folositoare arheologiei, printre cari mai cu seamă scrierile deja citate ale lui Pausanias şi Lucian, nu putem, zic, să ne depărtăm de aceşti timpi, ca să facem aci menţiune despre vestitul retor şi avocat Erod Aticu, protector al literelor şi al artelor, care a întrebuinţat averea sa imensă în edificii publice şi private, atât în Atena, unde se născuse şi a locuit multă vreme, cât şi în Roma. In cetatea Minervei, ca şi în alte părţi ale Greciei, el restaură teatrele, templele, gimnaziile şi redete Eladei un moment de înflorire, de care a profitat Pausanias spre a face călătoria şi descrierea sa.

Nu departe de Roma, într'o localitate numită în urmă Triopeum, şi care erà moşia de zestre a soţiei sale Appia Annia Regilla, Erod Aticu, arătând la moartea ei o nemărginită şi fastuoasă durere, în care cronica timpului bănuià o tainică ucidere, clădise pe lângă frumoasa locuinţă de ţară ce posedà acolo, un sanctuariu pe care îl decorase cu inscripţiuni în emfatice versuri exametre elene, de formă şi de stil arhaic, punând pe *eroina* Regilla d'arândul cu anticele divinităţi, sub-pământeana Demetra, Kora, Nemesis şi cu divinizata împărătească Faustina cea bătrână. Erod Aticu, în a cărui conştiinţă de soţ şi de avocat nu avem a pătrunde mai adânc, aveà, precum vedeţi, domnilor, gusturi arheologice ; şi el şi le îndestulà nu numai adunând pentru colecţiunile sale tot ce găsià din vechile opere de artă, dar încă şi imitând formele antice în lucrările ce el comandà. Inscripţiunile templului său, cunoscute sub numele de *Inscripţiuni Triopeene* se păstrează şi acum în muzeul Luvrului din Paris ; învăţatul E. Q. Visconti le-a discutat şi le-a comentat ; ele sunt cu deosebire interesante arheologilor, pentrucă dau o idee despre gusturile şi cunoştinţele anticare ale Romanilor din al doilea secol după Hristos. [1]

Din puţinele câte am putut să spuiu asupra mişcării artistice ce se manifestă în primii timpi ai imperiului roman, s'a văzut că, începând chiar dela August şi mai ales sub domnia lui Traian şi ale urmaşilor săi, o artă nouă, plină de valoare şi de caracter se născuse în staturile imperiale. Fost-a

[1] *W. Froehner,* Les inscriptions grecques du musée du Louvre, Paris, 1868, p. 9.

aceea creată de Greci sau de Romani? Aceasta vom cerceta-o într'alt rând. Ajungă-ne acum a constată că Roma, dupăce jefuise Grecia şi în aceste jafuri răsipise o mare parte din operele artistice ale epocelor anterioare, se înavuţì cu alte opere multe şi preţioase, făcute pe seama ei şi în sânul ei.

Acest fapt trebuie bine statornicit acum îndată, căci, urmând şirul istoric suntem în ajunul de a vedeà peninsula elenică răsbunându-şi asupra Romei de vechile ei jafuri şi plătind capitalei imperiului roman cu aceeaş grea monetă.

Când Constantin cel Mare ajunse la împărăţie şi devenì singur stăpân al lumii romane, mişcarea artistică din timpul Antoninilor erà mai cu totul sleită.

SEPTIMIU SEVER. Printre succesorii lui Marcu-Aureliu, nu putem semnalà alţi împăraţi protectori ai artelor decât pe Septimiu Sever, care clădì în Roma uriaşul edificiu numit *Septizonium,* astăzi dispărut, prin care el voià să rivalizeze cu mausoleul lui Adrian: şi apoi încă pe Aurelian, sub a cărui vitează domnie se ridicară monumentele din Palmira, în Siria, ale căror ruine măreţe minunează şi astăzi pe călători.

Dar şi mai minunată, pe malul Bosforului tracic, erà să se înalţe cetatea lui Constantin, vechiul Bizanţiu, transformat de câţivà ani prin voinţa împăratului, care, ţiind sub mâna-i de fier lumea antică, îsi deschise zarea viitorului, îmbrăţişând legea cea nouă, legea lui Hristos.

ORNAREA CONSTANTINOPOLEI CU DESPUIERILE ROMEI. Constantin cel Mare, în dorinţa-i de a răspândì de îndată asupra tinerei sale capitale toate splendorile vechei reşedinţe împărăteşti, organiză o transferare continuă a tuturor obiectelor de preţ şi de artă, cari se puteau duce din Roma în Bizanţiu. Celelalte cetăţi ale imperiului, şi mai cu seamă ale Greciei şi Asiei-Mici, nu fură mai cruţate; dar Roma plătì mai tare. Ea trăgeà acum păcatul vechelor sale jefuiri.

SURPAREA JOELUI OLIMPIC. Cei din urmaşii lui Constantin cari avură timpul să dea oarecare atenţiune artelor şi clădirilor capitalei celei nouă, făcură şi ei ca dânsul; dar totdeodată mulţi dintr'înşii, inimaţi de un zel puţin luminat către religiunea creştină, persecutară în operele de artă, cultul zeilor păgâni. Pe atunci, la anul 383

al erei creştine, împăratul Valentinian al II-lea ordonă surparea şi desfiinţarea Joelui Olimpic al lui Fidias, care, în templul său din Elida adesea jefuit, înfruntase în timp de şase sute de ani şi mai bine, toate pericolele şi toate spoliaţiunile.

CAUZELE DE RUINARE A MONUMENTELOR ANTICE, DUPĂ ISTORICUL GIBBON.

Istoricul englez Gibbon, negreşit că vă este cunoscut cel puţin din nume, domnilor. El, în secolul trecut, pe când nimeni în Europa cultă nu se gândià a susţine originea latină a poporului român, pe când din contra istoricii unguri şi austriaci susţineau că *Valahii* sunt o adunătură de barbari, vorbind o limbă curcită şi fără caracter naţional, Gibbon, în importanta sa operă asupra *Scăpătării şi căderii imperiului Roman,* afirmă că, în tot timpul cât barbarii petrecuse în lunca Dunării de jos, colonii romani ai lui Traian trăiră înconjuraţi de barbari, dar nu amestecaţi cu dânşii, şi că ei au fost strămoşii Românilor dela Dunăre [1].

Fie zise acestea în treacăt, ca o căzută laudă, ca un omagiu pururea datorit ilustrului apărător al originei noastre latine!

In momentul de faţă însă, eu menţionez numele lui Gibbon, pentru ca să vă spun în ce mod specifică el cauzele cari au adus treptata ruinare a cetăţii Roma, cauze cari sunt aplicabile la toate oraşele, la toate monumentele antice.

Patru cauze de destrucţiune recunoaşte Gibbon, cari au exercitat acţiunea lor derăpănătoare asupra Romei, în curs de o mie şi mai bine de ani; mai întâi injuriile naturii, precum furtune, cutremure, incendii şi înnecuri; apoi atacurile duşmăneşti ale barbarilor, cari jefuiau spre a se înnavuţi şi ale creştinilor, cari desfiinţau cu o pietoasă ură rămăşiţele urgisite ale păgânismului; se adauge încă uzul neîncetat care se făceà cu materialele cele vechi, adaptate mereu la trebuinţe ale momentului, adică metalele se prefăceau în monete, în arme şi în alte obiecte de uz; pietrele serviau la noi clădiri; marmorele, şi adesea chiar acelea cari purtau stampa geniului, se aruncau la cuptor spre a deveni var de zidărie. In fine a patra cauză erau revoluţiunile interne ale cetăţilor, în cari mai în totdeauna monumentele deveniau prada duşmăniilor dintre clase sau dintre familii.

[1] *Edw. Gibbon,* The history of the decline and fall of the Roman Empire, *vol. II, chap. I.*

Când se gândeşte cinevà la toate aceste diverse cauze de distrucţiune, cari au fost pururea acolo mai grămădite unde se aflau mai multe obiecte demne de a fi păstrate, se miră cum încă Grecia şi Italia, cum Atena şi Roma, după o succesiune de calamităţi aşà de grele şi aşà de felurite, posed şi astăzi atâtea rămăşiţe, atâtea ruine, în cari se pot recunoaşte urmele artistice ale culturii antice.

Ruinarea a mers însă treptat şi este negreşit foarte interesant lucru de a urmări, în documente din epoce succesive, starea monumentelor antice la diferite momente ale lungului răstimp, pe care soarta l-a dăruit cu totul geniului urgisit al destrucţiunii.

Scriitorii decadenţei, poeţi şi prozatori, precum Procopiu din Cesarea, Sidoniu Apollinarul, Cassiodor şi alţii, laudă încă multele monumente rămase în fiinţă, după pustiirile săvârşite de Goţi, de Huni şi de Vandali. Erau însă vremi pe atunci, când nu numai barbarii stricau monumentele; apărarea în contra lor a fost adesea o cauză de destrucţiune mai puternică decât a lor lăcomie, care se atacà mai mult de obiectele ce aveau o mare valoare intrinsecă, fiind şi lesnicioase la transportare, precum aurul, argintul şi pietrele scumpe.

Când ostrogotul Vitiges asediè Roma la anul 537, generalul bizantin Belizarie, trămis de Justinian ca s'o apere, ne având la îndemână alte proiectile, puse să surpe statuele ce împodobiau mausoleul lui Adrian şi le asvârlì prin puternice catapulte asupra hordelor împresurătoare.

Vă întreb, cari, din asediaţi sau din asediatori, se arătară atunci mai barbari?

Dar nevoile răsboiului sunt fără de cruţare. E o crudă lege a soartei ca omul să nu uite niciodată primitiva-i sălbătecie, să fie pururea supus adevăratului său păcat originar.

BARBARIA SECOLULUI DE MIJLOC: ICONOCLAŞTII, MAHOMETANII ŞI CREŞTINII.

Dacă istoria arheologiei, astfel cum socotesc că vă poate fi d-voastre mai profitabilă, ar aveà a ţine seamă de toate amăruntele cuprinse în analele timpilor de destrucţiune, ar trebuì să vă desfăşor acì nesfârşitul şir de prădăciuni, cari au bântuit în timpii de barbarie ai secolului de mijloc, toate părţile lumii unde înflorise anticele civilizaţiuni, cu datinele şi cu monumentele lor.

Am vedeà atunci Roma încă odată spoliată în folosul Orientului de către împăraţii Justinian şi Constantin; apoi Orientul

expus la toate furiile destructoare de obiecte de artă ale fanaticilor iconoclaşti, cari ca Evreii şi Mahometanii, sdrobiau orice chip de fiinţă însufleţită; apoi proseliţii lui Mahomet executând şi ei straşnice pustiiri prin ţările numeroase pe unde au trecut învingători.

In Europa însă, pe lângă barbari, se adăugeau şi creştinii, ca să inteţească stârpirea vechilor monumente.

PAPA GRIGORIE CEL MARE. Istoria acuză pe unul din cei mai glorioşi papi ai Romei, pe Sf. Grigorie cel Mare, întemeietorul calendarului creştin şi al ordinelor noastre de călugărie, în al VII-lea secol, de a fi contribuit la surparea statuelor din Roma şi la aruncarea lor în apele Tibrului.

Dar apoi, când ajungem la secolii al IX-lea, al X-lea, *il secolo di ferro,* cum îl numeşte analistul italian Muratori, şi la cei următori, ce groaznice pustiiri prin toată Europa!

EFECTELE RĂSBOAIELOR CIVILE ASUPRA MONUMENTELOR DIN ROMA ŞI CONSTANTINOPOL. Roma în acei timpi e un câmp de bătaie; poporul cu nobilii, familiile patriciane între dânsele susţin neîncetat răsboiu. Monumentele antice devin toate fortificaţiuni. In amfiteatrul lui Titu, care astăzi se chiamă *Coliseul,* iar pe atunci *Castellum aureum,* domniă familia Frangipani; în mausoleul lui Adrian, neamul Orsinilor; în mormântul Ceciliei Metellei, Gaetanii; în teatrul lui Marcellu, Savellii; şi toţi aceştia, din sânul unor cetăţi improvizate, unor monumente cari îşi pierduse caracterul lor artistic sub grosolane prefaceri şi întărituri, se luptau cu o feroasă duşmănie, pentru a căpătă care de care, mai multe tiranice drepturi, pentru a puteà mai tare să împileze poporul.

Apoi iar, când veniă ora răsbunărilor plebeiane, când oamenii de rând izbutiau a înfrânge pe sălbaticii castelani, jafurile cele mai pustietoare se purtau asupra locuinţelor nobile şi atunci încă, tot pe bietele edificii antice, pe marturele unor timpi mai glorioşi, cădeà toată mânia populară.

Castelul Sant-Angelo va purtà în veci urmele răscoalei lui Crescenzio din secolul al X-lea; Septizoniul lui Sever pieri dărâmat în turburările din al XI-lea; ca la una sută patruzeci de edificii antice, temple, terme, teatre, fură surpate de Brancaleone în al XIII-lea; altele, de Giovanne de Arloto în al XIV-lea. Urgia poporului, mânat de acest căpitan teribil, se

revărsà mai rău decât focul şi potopul asupra monumentelor antice, pe care unii din nobili şi le alesese drept locuinţe şi cetăţi de apărare.

Dacă, dela vechea capitală a imperiului, decăzută acum în mânile unor papi fără de putere, ne vom întoarce ochii către reşedinţa împăraţilor bizantini, şi acolo revoluţiunile interne se întrec cu asediile întreprinse de Mahometani, spre a împuţinà din ce în ce mai mult monumentele înălţate şi adunate de urmaşii lui Constantin. Nimic însă nu grăbì şi nu stârpì cultura artelor în Constantinopole, ca învingerea şi cotropirea acestei cetăţi de către Cruciaţii Franci ai lui Baldovin din Flandra. Nici tradiţiunea, nici arta, ba nici chiar religiunea nu aflară cruţare dinaintea lor.

S'ar zice că un fel de beţie destructoare, un fel de aprigă mânie în contra oricărui lucru vechiu încinsese minţile tuturor acelor tinere popoare, noi închinători ai lui Iisus sau ai lui Mahomet, şi le împingeà deopotrivă a curăţi depe faţa pământului orice urmă antică, spre a-şi face locul mai larg pentru sălbaticele lor instincte. Astfel, în curs de mai mulţi secoli, depe malurile Gangelui, unde pe la anul 1000 pătrunseră mahometanii Ghaznevizi, până în provinciile cele mai apusene, în care Romanii purtase industriile, luxul şi cultura lor, pretutindeni, în Asia, în Africa şi în Europa, mai toate monumentele trecutului, mai toate obiectele de artă datorite civilizaţiunilor locale, încercară din partea barbarilor cotropitori osânda focului şi a fierului.

A trebuit ca nenumărate şi nepreţuite victime să cadă pradă furiei orbeşti, care cuprinsese pe răsboinicii Nordului şi pe fanaticii Semiţi ; a trebuit să ardă mii şi sute de cetăţi, templuri şi biblioteci, până când adevărata lumină să se arate vederii lor turburate, chiar la lucoarea flacărilor ce ei înşişi aprindeau ; aşa s'au risipit pe rând dar mereu, atâtea tezaure adunate în bogatele municipii ale Galiei, în Roma, în Atena, în Constantinopole, în Alexandria, în Antiohia, în Ctesifon, în Persepolis, în Niniva, în Babilon şi chiar până şi în cetăţile brahmanice de sub poalele Himalaiei.

Dela răsărit până la apus se grămădiau ruinele, înălţând din ce în ce mai mult valul cel negru, sterp şi misterios care desparte lumea antică de cea modernă.

Pe când însă răsboaiele şi turburările civile risipiau într'astfel urmele mai vădite ale artelor antice, ignoranţa şi superstiţiunea atacau, fără sgomot dar şi fără încetare, obiectele cele mai mărunte. Statuele zeilor păgâni — şi cine pe acei

timpi de neştiinţă, mai deosebià zeii dintre orice alte statue? — erau fărâmate şi prefăcute în var; manuscriptele autorilor vechi, sau se aruncau în foc ca cuprinzătoare de farmece şi de solomonii, sau se spălau şi se răzuiau, spre a servì din nou la transcrieri de psaltiri şi de ceasloave.

PALIMPSESTELE. Astăzi, prin procederi chimice se poate uneori descoperì, chiar şi pe pergamentul spălat, vechile scrieri. Acelea se chiamă manuscripte *palimpseste*. O mare parte din tratatul lui Cicerone despre *Republica* e datorit unei asemenea lucrări, executată cu o admirabilă răbdare de eruditul cardinal roman Angelo Mai. La 1816, istoricul german Niebuhr a descoperit într'un palimpsest din Verona, *Institutele* jurisconsultului roman Gaiu.

OBIECTE ANTICE PĂSTRATE DIN NEŞTIINŢĂ ŞI SUPERSTIŢIUNE. Dacă însă putem învinovăţì pe călugării secolului de mijloc de a fi pierdut şi stricat multe monumente antice, tot lor suntem datori şi multe altele, cari fără de ei nu s'ar fi păstrat până la noi. Făcutu-o-au ei oare din respect către antichitatea cea clasică? Mai adesea nu; dar ignoranţa lor chiar a venit uneori în ajutorul obiectelor de artă păgână.

Se ştie, spre exemplu, că în mai multe biserici catolice din Franţa meridională, statue de piatră neagră, de bazalt, au fost păstrate cu veneraţiune ca chipuri făcătoare de minuni ale Maicii Domnului, pe când acelea erau antice statue ale zeiţei egiptene Isis, ţiind pe fiul ei Horus în braţe.

Pe de altă parte, o sumă însemnată de pietre gravate, de camee şi de intaglie antice, cu subiecte mitologice şi istorice, au fost păstrate pe ferecături de evanghelii, pe odoare biseriçeşti, şi făcând astfel, preoţii şi călugării n'au socotit că păcătuesc, fiindcă pe toate ei le botezase cu câte un nume luat din vechiul sau din noul Testament. Frumosul cameu de agată, din cabinetul de medalii dela Paris, care reprezentă apoteoza lui August şi triumful lui Tiberiu, adus în Occident de Baldovin, comitele Flandrei, s'a păstrat sute de ani printre odoarele Sfintei-Capele din Paris sub ocrotirea biblică a lui Iosif, fiul lui Isac; şi vasul de cristal cu chipul regelui pers Chosroes, din aceeaş colecţiune, a fost mereu privit, în mănăstirea dela S-t Denis, ca un portret autentic al înţeleptului Solomon.

OALELE CARI CRESC ÎN PĂMÂNT. Aş puteà cità, domnilor, multe exemple de felul acesta, spre a vă lămurì ideile asupra ignoranţei în materie de arheologie, ce a domnit în tot secolul de mijloc. Dar prin nici un exemplu nu pot, crez, să vă fac a preţuì tâmpirea la care poate să ajungă mintea necultivată a unui popor îndărătnic, decât citindu-vă câtevà rânduri din opera unui călător german, a cărui publicaţiune nu conţine mai puţin de zece volume in-folio, cu numeroase gravuri. Mathias Zeiler a scris cartea sa, întitulată *Topographia* în al XVII-lea secol, dar ceeace voiu extrage dintr'însa este, fără îndoială, un răsunet al credinţelor poporului german de prin secolul de mijloc, credinţe cu care ştim că ştiinţa modernă a avut a se luptà acolo mai mult decât în orice alt loc.

Iată ce raportă Zeiler din călătoria sa prin Germania:

«In provincia Oels din Silesia, aproape de târgul Trebnitz, şi împrejurul satului Masel, este o măgură de unde se scot oale, cari cresc acolo fireşte în pamânt. Acea măgura, oamenii din partea locului o numesc *Tapelsberg* (muntele cu oalele): şi dintr'însa ies tot felul de oale şi strachine de lut moale, cari se întăresc la aer şi slujesc oamenilor din vecinatate, pentru trebuinţele lor.

«Tot aşa se întâmpla, în aceeaş ţară, la Iaben, la Sara Somerfeld; tot aşa, lânga târguleţele Nochau şi Poluze; tot aşa în oraşul Streno, în Polonia şi Bohemia, unde pamântul se deschide de sineşi. In unele locuri se gaseşte în fiecare oală, câte un ce de mirare; altele au şi capace. Mai obişnuit aceste oale ies la lumina prin luna lui maiu».

Şi pe lângă un text aşà de interesant, autorul alătură desemnul unui urcioraş cu ţâţâne, sub care scrie cuvintele:

«Oala de lut care creşte de sine în pământ, împreună cu alte strachine!»

Ce ziceţi, domnilor, despre această arheologie medievală a Nemţilor, care asemueşte oalele şi strachinele îngropate de străbunii lor, cu ciupercile, şi le face să răsară din pământ primăvara, la căldura soarelui de maiu!

Dacă arheologii nemţi de acum două sute de ani credeau că anticele vase de lut cresc de sine în pământ, apoi de ce să ne îngrijim noi de narghilelele Dacilor, cari şi ele ies astăzi la noi de pe sub pământ?

Germanii sunt astăzi în fruntea arheologiei.

Noi să ne silim însă, domnilor, ca să nu lăsăm să treacă două sute de ani până să ajungem a stârpì dintre noi aşà ciudate şi burleşti eresuri de anticari.

A ŞASEA LECŢIUNE

RENAŞTEREA. Domnilor, dacă într'adevăr lecţiunile mele de până acum n'au avut alt efect decât acela de a obosi publicul prin monotonia citirii mele, apoi încă şi mai multă atenţiune sunt silit să reclam dela bunavoinţa d-voastre pentru expunerea materiilor ce urmează.

Vorbind despre istoria arheologiei în antichitate, m'am nevoit, pe cât m'au iertat puterile să vă aţintesc băgarea de seamă asupra unor puţine puncturi mai răsărite, şi deaceea v'am semnalat mai cu deamăruntul câţivà din acei bărbaţi de frunte, cari în scrierile lor ne-au lăsat mai multe şi mai luminoase noţiuni despre traiu şi despre artă la popoarele cele vechi. Am trecut răpede şi asupra acelui period de o mie şi mai bine de ani, period fără lumini şi fără glasuri pentru ştiinţa noastră, asupra acelui lung răstimp *d'ogni luce muto*, cum zice Dante despre Infern şi cum putem zice şi noi, istorici ai arheologiei, despre secolul de mijloc, şi iată-ne acum sosiţi la pragul epocei în care stau să învieze ştiinţa, literele, artele, în care lumea, încercată ca de nişte fiori de mântuire, simte o vieaţă nouă strecurându-i-se prin vine.

STUDIUL ANTICHITĂŢII A PROVOCAT MAI CU SEAMĂ DEŞTEPTAREA CULTURII. Atunci, în amurgul timpilor moderni, lumea, cu o copilărească isteciune, îşi clipeşte vederile încă turburi şi îngreuiate, asupra trecutului luminos; ea cată a-şi împrospătà suflarea la izvoarele limpezi şi dătătoare de vieaţă ale antichităţii şi astfel, numai astfel, soarbe într'însa cu tărie aceà virtute învietoare a secolului de aur, pe care toţi îl cunoaşteţi sub frumoasa şi nimerita numire de *Renaştere*.

MULTIPLICITATEA ŞI ACTIVITATEA CERCETĂTORILOR. Pentru ca însă în timp aşà de scurt, în puţinele zecimi de ani ce întocmesc vreo doi secoli, cultura mai întreagă a Europei să se fi schimbat cu totul, pentruca din grosolana tâmpire a secolului de mijloc, deodată poezia şi istoria să se fi înălţat pe aceeaş treaptă cu poemele lui Omer şi cu proza lui Titu Liviu, pentru

ca artele să fi născut rivali demni de Fidias şi de Zeuxis, pentru ca ştiinţele să fi deschis căi nouă şi necunoscute antichităţii, a trebuit neapărat ca lucrătorii ce au îndeplinit aşà iute opera de desgropare a antichităţii, ca dibuitorii, culegătorii, lămuritorii rămăşiţelor din trecut să fie la acel moment, tot aşà de numeroşi, cât şi de activi; a trebuit ca o grămadă, o mulţime de literaţi şi de erudiţi, de artişti şi de imitatori, de curioşi şi de colecţionari, într'un cuvânt ca o spuză de anticari de tot felul să se opintească toţi cu totul, ca să scoată de sub pământ, ca să scuture de pulberea seculară, ca să pătrunză şi să explice toate monumentele, toate scrisele, toate datinele mult admiraţilor şi mult fericiţilor timpi ai antichităţii.

La o asemenea muncă, fiecare a adus mult puţinul cât a putut; iar din silinţele tutulor s'a înjghebat tăria cea mare a Renaşterii. Lumina s'a revărsat atunci pe lume din razele îmbinate a mii şi milioane de stele sclipitoare, unele mai mari, altele mai mărunte, printre cari s'au ivit şi unii luceferi.

ÎNVIEREA ŞI RENAŞTEREA. Când cugetăm la acel timp în care societatea europeană se trezeşte din somnul lung şi îngrijat al secolului de mijloc, pentru ca peste câţivà ani să se răsfeţe în toate desmierdările sufleteşti şi intelectuale cari deschid porţile istoriei noastre moderne, gândul ni se repoartă asupra unei vechi datine a legii şi a ţării noastre, asupra unei măreţe şi mângâioase sărbători, care revine pe tot anul, în veci scumpă şi alinătoare oricărei inimi creştine şi româneşti.

Patruzeci de zile d'arândul, creştinul a trăit lepădat de orice plăcere, de orice ispită, muncindu-şi trupul în straşnică cumpătare şi sufletul în aspră pocăinţă; el, cu inima obidită a urmărit lungile chinuri şi umiliri ale Mântuitorului omenirii, pe cari în săptămâna patimelor, preotul în biserică, le-a povestit prin îndelungi şi dese citiri, prin jalnice cântări; el a stat faţă la sfâşietoarea agonie a fiului lui Dumnezeu şi cu toată procesiunea funebră a unei înmormântări, a văzut în seara de Vineri epitaful pe care se arată trupul sângerat şi sdrobit al lui Iisus, reintrând cu pompă solemnă în tainicul altar, ca într'un mormânt tăcut.

Sub aşà negre întipăriri a ieşit el din biserică, cu capul plecat, cu inima înfrântă, şi sfântul locaş şi-a închis porţile într'o jalnică tăcere. O noapte şi apoi o zi întreagă au trecut, posomorîte, fără nici o uşurare pentru inimă, fără nici o mân-

gâiere pentru biată firea omenească. O negură de jale, o amorţire sufletească s'a revărsat peste lumea creştină, la amintirea îngrozitoarei crime ce s'a comis, sunt acum câtevà sutimi de ani.

A doua seară vine, şi presimţirea, aşteptată dar nu încă mărturisită, a unei apropiate bucurii, face pe creştin să-şi caute şi alinarea şi întărirea într'un somn prematur. De timpuriu cetatea e afundată în întuneric, în linişte, în nemişcare. Abià dacă în fundul altarului, dinaintea icoanei mântuitoare, mai veghează lumina şovăindă a unei candele.

Dar în tăria nopţii, servitorii templului păşesc dibuind pragul cel năpustit; ei pătrund în locaşul deşert, care răsună a gol sub pasurile lor sfieţe: unii aprind scânteia de iască în adâncile candele de argint; alţii fac să vibreze din ce în ce mai tare toaca şi clopotul, cari deşteaptă din somn pe credincioşi.

Unul câte unul sosesc acum şi aceştia, strecurându-se dealungul păreţilor întunecoşi, pe cari abià se resfrânge sticlirea transparentă a candelelor; o şoptă de paşi umiliţi, de tăcute mătănii, de cruci cuvioase, o murmură de închinăciuni şi de binecuvântări încep a se înălţà de pretutindeni. Atunci uşile altarului se deschid; preotul, în vestminte strălucitoare de fir, apare cu făclia aprinsă; el dă semnul obşteştii luminări şi fiece creştin aleargă să ia pentru sine foc dela acea lumină; în câteva minute mii de făclii îşi înalţă flacăra lor luminătoare sub boltele templului; cădelniţele răspândesc cercuri din ce în ce mai întinse de miresme; glasurile întărite tresar de cântece de bucurie. O ştire mântuitoare vestesc ele toate: «Hristos a înviat! Hristos a înviat din morţi, cu moarte pe moarte călcând şi celor din mormânturi vieaţă dăruindu-le!»

Inimile credincioşilor tresaltă de bucurie; minţile lor simt porniri uimitoare către gloria şi mărirea cerească. In acele valuri de lumină, de profumuri, de cântări, în aceà falnică veselie a bisericii creştine, toată firea serbează cu încântare măreţul mister al Invierii, întărirea *credinţei*, înturnarea *speranţelor*, renaşterea a tot ce e bun, frumos şi adevărat, a tot ce se poate chemà pe lume *amorul divin!*

Ceeace, domnilor, prin efectele nesecatei virtuţi a sfintei noastre religiuni, se petrece necontenit şi se împrospătează pe tot anul în conştiinţa creştinului, tot aceea s'a produs, sub proporţiuni mai întinse, în sânul societăţilor europene şi le-a făcut să intre, sunt acum vreo trei, patru sute de ani, într'o

cale de propăşire, pe care astăzi încă lumea o urmează cu mândrie.

Momentul când s'a deschis această nouă carieră a primit numele de Renaştere, şi această numire însăşi dovedeşte cu prisos că noua înflorire a culturii europene este în mare parte datorită amintirilor antice, descoperirilor ce se făcură atunci printre rămăşiţele trecutului, imitaţiunii mai mult sau mai puţin fidelă a operelor intelectuale şi plastice, pe cari le ascunsese barbaria medievală sub negurile şi nepăsarea ei. Deaceea se poate zice că până la un punct însemnător, arheologia, ştiinţa trecutului, sub toate multiplele ei înfăţişeri, a fost călăuza omenirii în momentul de deşteptare şi că cele mai numeroase scântei de lumină ale acelei epoce a fost aprinse la focarul ei.

Dar totdeodată trebue să constatăm că pe atunci lumina nu s'a produs altfel decât prin minunata mulţime de mici scânteie, cari din toate părţile au scăpărat, ca sub o impulsiune electrică, spre a înteţì din ce în ce mai tare luminarea societăţii; aşa dar Renaşterea literelor şi a artelor a fost cu totul o operă colectivă, prin care cu anevoie am puteà noi acuma să alegem genii de acelea, cărora lumea să se crează în drept a le atribuì toată acea spornică lucrare.

Iată pentru ce, domnilor, când a venit timpul să vă vorbesc despre bărbaţii cari au ilustrat epoca Renaşterii, de acei oameni, cari mai presus de orice altă ramură de erudiţiune, sau pe lângă ori ce grad de talent, au fost scrutatori ai vechimii, anticari şi arheologi, iată pentruce mă văd silit a vă prevestì că oricât aş voì să împuţinez nomenclatura numelor proprii, tot voiu aveà să vă înşir multe personagii de o celebritate mediocră, ale căror cercetări neobosite, a căror activitate îmbinată au întocmit acel concert din ce în ce mai sonor şi mai armonic, care ne-a pus pe calea civilizaţiunii moderne.

Inchipuiţi-vă că ne aflăm dinaintea unui fagur şi că din fiecare căsuţă, din fiecare alveolă avem a culege câte o picătură de miere. Putea-vom spune numele a fiecărei albine în parte? De sigur, nu; dar cel puţin, vom numì pe matcele stupului şi poate că, în mersul nostru răpede şi cam rătăcit, vom fi uneori opriţi în loc, pentru un minut, de câte o albină mai laborioasă sau mai semeaţă.

Astfel dar îmi propui, domnilor, a străbate azi cu d-voastre primii secoli ai istoriei arheologice moderne.

AMINTIRI CONFUZE ALE TIMPILOR TRECUŢI, ÎN ITALIA, CHIAR ÎN SECOLUL DE MIJLOC.

Când v'am vorbit despre scăpătarea culturii intelectuale şi despre răsipirea obiectelor de artă ale antichităţii, în timpul Mediului-Ev, vă aduceţi aminte, domnilor, că atenţiunea ne-a fost mai cu seamă aţintită asupra Italiei. In Grecia, în vechea Eladă, antica cultură, sfâşiată mai întâi de cotropitorii Romani, ajunsese acum a se părăginì şi mai mult sub lângezeala bizantină şi tot ce fusese odinioară nobil şi frumos se cufundase în putrejunea unei societăţi avilite [1].

Dar în peninsula Apenină — căci e de prisos a ne mai aruncà acum ochii şi peste ţările în cari civilizaţiunea antică se revărsase numai în mod superficial — în peninsula Apenină lovirile date vechilor datine, vechilor monumente, erau de o natură mai aspră, mai sălbatică, mai neconştiincioasă; ele veniau mai cu seamă dela barbari, cari nici că bănuiau vechea fiinţă a unei lumi mai culte, şi negreşit, pe tot timpul cât au trăit în aşa neştiinţă, ei nici că i-au purtat dorul. Dar acolo însă un spirit mai viu, mai neastâmpărat, mai puţin leneş şi ofilit domnià în populaţiunea împrospătată a Italiei şi sta gata să îmbrăţişeze cu înfocare, cu folos şi cu spor, idea unei renaşteri a culturii antice.

Ţara, cea dulce mângâiată de bătrânul Pliniu aveà acum încă sânul plin de tezaure; ea aşteptà o scânteie învietoare pentru ca peste toată întinderea ei să se aprinză miile de făclii ale culturii artistice şi literare.

Un poet modern al ei, vestit atât prin suferinţele cât şi prin armonioasa lui limbă, a cântat în versuri dulci şi entuziaste acele daruri, cu cari natura şi arta au înzestrat mândra lui patrie. E o plăcută şi cuvenită datorie cui vorbeşte despre epoca Renaşterii, de a amintì mai 'nainte de toate, călduroasele versuri adresate Italiei, de poetul ei Silvio Pellico:

«E il piu gentile
Terren non sei di quanti scalda il sole?
D' ogni bell' arte non sei madre, o Italia! [2]

Şi într'adevăr în Italia, în mult turburata şi mult încercata Italie, vedem chiar prin secolul de mijloc licurind din vreme

[1] decăzute.

[2] *Silvio Pelico* în tragedia «Francesca di Rimini»: «Nu eşti tu ţara cea mai gingaşă din câte scaldă soarele? A oricărei mândre arte nu eşti tu mumă, o Italie?»

în vreme câte o slabă vâlvoare a trecutului, câte o aspirațiune către ceeace a fost. In orele de urgie, Roma își aduce ca prin vis aminte că ea a fost stăpâna lumii, centrul unei măriri fără de seamăn; și când din întâmplare ea se trezește pentru un moment din somnul ei dureros, gloria unei antice republice, umbra unei libertăți poporane, numele unui Cesar sau al unui August, se aud rostite fără șir în șoapta ei confuză.

O REVOLUȚIUNE CU CARACTER ANTICAR. In secolul al XIV-lea, în toiul acelor crâncene lupte pe cari nobilii, cazarmați și intăriți în vechi monumente romane, le susțineau în contra poporului înnecat și revoltat de ale lor sălbatice asupriri, o mișcare de asemenea natură ia deodată un caracter arheologic. Roma face un vis de câtevà luni; ea sau cei ce o mână își închipuesc și cearcă să dovedească lumii că antica republică s'a înturnat tânără și sănătoasă în sânul cetății, că timpul s'a dat fără veste înapoi cu vreo două mii de ani, că toate câte s'au petrecut în curs de douăzeci de secoli au pierit nălucă și că anul 1347 după Hristos, anul revoluțiunii de care vorbim, are să se lege nemijocit de primii lustri [1] ai Romei consulare.

Erà pe atunci timpul când papii, supărați și spăimântați de neastâmpărul cetății, se retrăsese la Avignon în Franța; Roma rămăsese fără de stăpân; ea erà prada celui ce se sculà mai de dimineață sau da mai cu putere năvală. In asemenea turburări, poporul, de câte ori îi venià la îndemână, trimiteà soli către Sfântul părinte dela Avignon, rugându-l ca să se întoarcă între supușii săi și să le stea drept apărător; dar șasezeci de ani dearândul aceste solii fură toate zadarnice.

COLA RIENZI. Printre trimișii cari la anul 1342 merseră să felicite pe papa Clement al VI-lea de a sa întronare, erà și un oarecare Nicola sau Cola Rienzi, fiul unui om din popor, cârciumar sau sacagiu, din Roma, care însă prin iubirea sa de învățătură își făcuse un nume lăudat printre concetățenii săi. «Din tinerețile sale — zice un cronicar al timpului — Cola Rienzi, hrănit cu laptele elocuenței, fu un bun gramatic, un și mai bun retor, un scriitor minunat. O! cât de iute și de bine știà să citească! Adesea el aveà în

[1] perioadă de cinci ani.

mână pe Titu-Liviu, pe Seneca, pe Tulliu Cicerone şi pe Valeriu Maxim şi mare îi erà plăcerea când începeà să spună despre măririle lui Cesar. In fieşce zi el sta şi privià cu drag la sculpturile de marmoră, cari zac răsturnate în ocolul Romei. Numai dânsul ştià să citească vechile epitafe, să traducă toate inscripţiunile vechi şi să explice îndată toate acele chipuri de marmoră».

Depe aceste cuvinte nu rămâne îndoială, domnilor, că Nicola Rienzi a fost un erudit, un anticar pasionat din secolul al XIV-lea; dar la dânsul amorul ştiinţei nu se mărginì în cercul lecturilor de autori clasici şi al desluşirilor de monumente plastice şi epigrafice. El vru să dea arheologiei aplicaţiuni practice chiar şi în politică; nu-i fu de ajuns, ca altora, ca din răsfoirea manuscriptelor şi din pipăirea pietrelor să culeagă un îndemn, o suflare, care să înlesnească noul avânt al societăţii; el crezù că farmecul predilectelor sale studii va fi destul de puternic pentru ca în fiecare locuitor al sdruncinatei Rome medievale, să deştepte un cetăţean al glorioasei republice romane. Stăpânit de aşà deşerte şi amăgitoare visuri, văzând din încercare că dela papi, poporul nu poate aşteptà nimic, Rienzi într'o zi proclamă depe vârful Capitoliului restaurarea Republicei romane şi pe sineşi se declară de *Tribun al plebei.* O constituţiune în care vechile aşezăminte romane se aflau interpretate cu erudiţiunea confuză a timpului, erà temeiul închipuit al acestei reforme, care purtà numirea de *Il buono Stato.* Tot deodată ea erà însoţită de tot aparatul unei reprezentări teatrale a anticelor uzuri, astfel cel puţin cum ele puteau fi închipuite de un anticar depe atunci.

Poporul, uimit de pompoasele privelişti, încântat de vorbele şi de promisiunile tribunului său, îl aclamă cu frenezie; iar el, în nemărginitul său entuziasm, dete ştire lumii întregi, prin scrisori şi vestitori porniţi în toate laturile, că străbuna glorie romană a ieşit iarăşi la lumină, sub cârmuirea lui «*Nicola, tribun al libertăţii, al păcii şi al justiţiei, liberator ilustru al Sfintei Republice romane!*»

Astfel erà titlul oficial ce-şi dăruise anticarul demagog.

N'am a face, domnilor, un curs de istorie şi prin urmare n'am să apreţuesc acì răscoala lui Cola Rienzi din alt punct de vedere decât acela al caracterului anticar şi al entuziasmului arheologic ce ea deşteptă în Italia.

PETRARCA. ARHEOLOGIA ÎN POLITICĂ. Un om, care, pe acel timp, erà unul din arbitrii ştiinţei şi care până azi încă a rămas unul din corifeii poeziei italiane, Francesco Petrarca, aflând despre faptele lui Rienzi, se aprinse şi el de o adâncă şi sinceră admiraţiune. El scrise în grabă tribunului o epistolă cu laude şi exortaţiuni :

«Măreaţa ta declaraţiune anunţă restabilirea libertăţii ; aceasta tare mă mângâie, mă încântă, mă răpeşte... Scrisorile tale sbor din mână în mână ; toţi vor să le citească, să le decopieze ;... s'ar crede că ele se cobor din cer... îndată ce le aduce curierul, toţi aleargă ca să le auză şi chiar oracolele lui Apolon n'au primit vreodată mai multe şi mai diverse interpretaţiuni... In tine, nu ştie lumea ce trebue mai mult să admire : faptele sau scrisele tale ?... Se zice că tu făptueşti ca un Brutu şi că vorbeşti ca un Cicerone».

Apoi încordând aceà liră italiană, pe care poetul o închinase cu totul iubitei sale, frumoasa Laura de Nove, el cântă cu o erudită înfocare lauda lui Rienzi, pe care-l numeşte *spirto gentil,* mulţumindu-i că a spălat glorioasele ruine ale Romei de orice ruşine. In aceà vestită *canzone,* el esclamă :

O grandi Scipioni, o fedel Bruto,
Quanto v'aggreda, se gli, é ancor venuto
Romor l'aggiù del ben locato offizio !
Come cre' che Fabbrizio
Si faccia lieto udendo la novella !
E dice : Roma mia sarà ancor bella !

«O mari Scipioni, o statornice Brute ! Cât de mult vă bucuraţi voi, dacă v'a sosit până acolo jos, faima acelei fapte, aşà de bine nimerită ! Şi cât de vesel crez că va fi Fabriciu aflând această ştire, despre care el va zice : Roma mea va fi încă odată mândră !»

Terminând acele strofe pline de o sinceră credinţă în puterea şi în izbânda eroului său, Petrarca vorbeşte într'astfel către propria sa cântare :

«Sopra 'l monte Tarpeo, canzon, vedrai
Un cavalier ch' Italia totta onora,
Pensoso più d'altrui che di se stesso.
Digli : un che non ti vide ancor da pressa,
Se non come per fama uom s'innamora,
Dice che Roma ogniora,
Con gli occhi di dolor bagnati e molli,
Ti chier mercè da tutti sette i colli.»

«Pe muntele Tarpeu, o cântece, tu vei vedeà un cavaler, pe care Italia toată îl onoră, mai îngrijat de alţii decât de sine însuşi. Spune-i aşa :

unul care încă nu te-a văzut de aproape, dar care ca om te iubeşte depe a ta faimă, îţi spune că Roma, la fieşce oră, cu ochii scăldaţi şi ofiliţi de durere, dela tine cere scăpare din câte şapte ale ei colnice».

Petrarca se pregătià să meargă la Roma să dea sprijinul şi ajutorul său de aproape cutezătorului său confrate de erudiţiune, eroului său politic, când află pe drum că după şapte luni de friguri arheologice, poporul din Roma se săturase de învăţatul său liberator şi că dânsul abia scăpase cu zile, ferecându-se, cu toată familia, în castelul Sant-Angelo, anticul mausoleu al lui Adrian.

Jalea lui Petrarca fu tot aşà de adâncă precum fusese şi bucuria lui: «Ce-mi mai rămâne acum de dat patriei — zise «el — decât numai lacrimile mele?»

In adevăr, tot cursul vieţii marelui poet fusese plin de două mari iubiri. Gândirea-i se repurtase când asupra gingaşei Laure, căreia *sonetele* şi *canzonele* lui i-au păstrat o eternă frumuseţe, când asupra falnicului trecut al Italiei, pe care îl lăudă în numeroase scrieri în proză şi în versuri. Dar pentru fiecare din ambele sale amoruri, Petrarca adoptă o limbă diferită; pe Laura o cântă în limba Italiei moderne, căreia dânsul îi dete o şi mai mare dulceaţă. Gloriile şi vicisitudinile anticei măriri romane, el le descrise într'o poemă latină asupra răsboaielor punice, în numeroase tratate şi epistole, scrise toate într'o limbă pe cât se puteà mai apropiată de a clasicilor latini. pe care mereu îi adunà, îi citià şi îi studià.

In timpul său, Petrarca, nu atât pentru nemuritoarele sale *rime, sonete* şi *canzone,* cât pentru scrisele sale latine, fu proclamat *rege al poeziei*. O sărbare — şi aceea de caracter arheologic — îi fu pregătită în Roma la anul 1341. Senatul îl invită a primì cu pompă pe înălţimile Capitoliului cununa de aur şi aclamaţiunile poporului, care strigà cu entuziasm: Trăiască poetul! trăiască Capitoliul!...

Puţini mai citesc astăzi măiestrita poemă latină a lui Petrarca, intitulată *Africa;* dar toată lumea cultă cunoaşte dulcele doine prin cari el a desmierdat pe Laura, atât în vieaţă cât şi după moartea ei; noi însă, trebuie să adăugim pe lângă celelalte merite mai cunoscute ale poetului şi eruditului Perarca, cum că dânsul a fost nu de sigur întemeietor, dar negreşit unul din cei mai puternici investigatori în cercetările şi studiile arheologice.

Vorbind de Roma, de monumentele ei antice, de nenumăratele statue ce se aflau încă pe timpul său într'însa «cum

adhuc innumerabiles supersint statuæ», el deplânge continua lor ruinare şi jafurile, profanaţiunile nesocotite şi neîncetate ce se comiteau în Roma.

Însuşi el, pe când se preocupà mereu de a strânge manuscripte vechi de autori clasici latini, ba şi eleni, atenţiunea îi erà purtată şi asupra monumentelor plastice ale antichităţii; el recomanda Romanilor să-şi păstreze cu sfinţenie columnele de marmoră, templele, monumentele şi statuele vechi şi totdeodată aduna antice, colecţionà monete. La 1352, voind să deştepte în inima împăratului Germaniei Carol al IV-lea o nobilă ardoare de a restabili anticul imperiu roman, el îi trămite un număr de vechi medalii de aur şi argint cu efigia vechilor cesari ai Romei şi-i scrie într'asfel:

Iată, Cesare, al cui urmaş eşti tu! Iată modelele pe cari trebuie să le imitezi şi carora trebuie să te conformi. Nimenui altuia decât ţie, n'aş fi dat aceste medalii, fiindcă eu cunosc foarte bine uzurile, titlurile şi faptele acestora; iar tu eşti dator nu numai a le cunoaşte, dar încă şi a te asemui lor».

Istoria ne arată, domnilor, cum că poveţele de politică anticară ale lui Petrarca nu avură la 1352, asupra tedescului împărat, mai mult efect decât arheologica răscoală a patriotului Cola Rienzi dela 1347.

Se vede că arheologia nu este leacul cel mai potrivit pentru boalele politice; deaceea să trecem, după ce am caracterizat-o, asupra acestei prime faze a aspiraţiunilor, căci nu cutez încă a zice a studiilor anticare, şi să cercetăm acum, tot în ajunul Renaşterii, ce fel de cercări arheologice s'au făcut în domeniul mai puţin tumultuos şi mai puţin zadarnic, dar negreşit mai statornic, al literelor şi al artelor.

Chiar în secolul al XIV-lea întâlnim, domnilor, câţivà puţini anticari sau cel puţin oameni de studiu, cari s'au preocupat de a înregistrà şi a descrie monumente antice.

CARTEA LUI GUILIELMO DI PASTRENGO: „DE ORIGINIBUS RERUM".

Cel mai vechiu pare a fi notarul din Verona, Guilielmo di Pastrengo, care în Avignon cunoscù pe Petrarca şi-i fu prieten. El a lăsat în biblioteca s-ţilor Ioan şi Pavel din Veneţia un manuscript intitulat *De originibus rerum*, în care, printre alte multe materii clasificate depe alfabet, a menţionat şi a descris mai multe antichităţi, a transcris şi a explicat mai multe inscripţiuni latine antice. Tocmai după două sute

de ani, adică la 1547, cartea lui Guilielmo di Pastrengo a fost tipărită.

CĂLĂTORUL EPIGRAFIST CIRIACO PIZZICOLI.

Cu un secol în urma acestui premergător al ştiinţei, aflăm un număr mai mare de erudiţi, cari simt folosul epigrafiei şi o întrebuinţează pentru controlarea şi completarea cunoştinţelor gramaticale şi istorice, pe cari le-au transmis vechii scriitori. Printre dânşii, vom numì mai cu seamă pe călugărul Chiriac Pizzicoli, (1391—1450), mai cunoscut sub numele de *Ciriaco Anconitano* căci erà din Ancona, pe care papa Nicolae al v-lea îl trămise prin mijlocul secolului al xv-lea să călătorească în Orient. El vizită Dalmaţia, Ungaria, părţile Dunărene, se scoborî până in Grecia, prin locurile încă nu pe atunci ocupate de Turci, se întoarse prin Sicilia şi din toate aceste drumuri aduse o colecţiune de transcrieri cuprinzând 269 inscripţiuni, ce el putuse decopià şi vedeà. Manuscriptul în care Pizzicoli îşi descrise itinerariul stătù şi ȃcela vreo două sute de ani nepublicat şi tocmai când el văzù lumina, căzură bănuielile de impostură ce se aruncase asupra operei conştiinţiosului călugăr epigrafist.

ACTIVITATEA ARHEOLOGICĂ ÎN SEC. XV.

Cu toate acestea, în secolul al xv-lea, cultura literelor, a ştiinţelor precum şi a artelor prinde temeiu în toate părţile, iar mai cu seamă în Italia. Manuscriptele de autori clasici, aduse acì de Greci, după căderea Constantinopolei sub Turci, deşteaptă acum o curiozitate mai vie, mai variată, care se întinde cu ardoare asupra monumentelor plastice ale antichităţii, atât cât şi asupra operelor ei literare. Mai toţi principii şi ducii micilor staturi italiene îşi fac o laudă de a adunà pe lângă dânşii oameni învăţaţi şi artişti, de a întocmì biblioteci adunând manuscripte vechi, de a-şi decorà locuinţele cu statue antice, cu colecţiuni de medalii, de pietre gravate, de antichităţi de tot felul.

DUCII DE MEDICIS ÎN FLORENŢA.

Mai cu deosebire însă şi mai presus de toţi se ridicară gonfalonierii republicei florentine, din familia Medicis. Această familie de neguţători avuţi ajunsese, precum ştiţi, a domni fără control în patria lor; din gusturile literare şi artistice, pe cari le manifestară Cosma de Medicis şi apoi fiul său Lorenzo Magnificul, făcură pentru un timp din Florenţa, centrul cul-

turii italiane, izvorul de unde se răspândiră lumini până şi în ţările cele mai depărtate.

ACADEMIA PLATONICĂ ŞI MARSIGLIO FICINO. Medicisii, admiratori entuziaşti ai literelor şi ai artelor antice, întemeiară în Florenţa o societate erudită, în care filozofia lui Platon erà privită ca baza tuturor cunoştinţelor. Ea tocmai de aceea primì şi numele tradiţional de *Academie* şi serbă pe tot anul, cu o pompă pedantescă, aniversarea discipolului lui Socrate. In Academia florentină erau întruniţi cei mai de frunte erudiţi, latinişti, elenişti, anticari şi oameni de ştiinţă ai epocei; dar sufletul acelei societăţi erà vestitul Marsiglio Ficino, traducătorul operelor lui Platon în limba latină, favoritul şi la ocaziune chiar povăţuitorul domnitorilor florentini. Marsiglio Ficino, fiul medicului personal al lui Cosma de Medicis, erà născut la 1433 şi a murit în vârstă de 66 de ani. El poate fi privit ca personificarea erudiţiunii secolului său, erudiţiune care negreşit nu erà fără temeiu, dar în care se vădeşte mereu un cult naiv şi lipsit de critică, pentru toate ideile şi producţiunile antichităţii.

In imaginaţiunile docţilor din acel secol, înfierbântate de farmecul proaspăt al operelor antice, adoraţiunea necumpătată a culturii clasice ajunsese a sè prefirà şi printre credinţele creştinismului. Filozofi antici ca Pitagora, Socrate şi Platon câştigase în ochii lor câte un loc de onoare în ceruri, şi dela aceştia mai cu seamă ei sperau că vor obţine revelaţiuni neţărmurite până şi pentru misterele religiunii noastre. In neastâmpărata lor ardoare de a pătrunde secretele naturii, închipuirea şi fantazia le veniau în ajutor, spre a completà pe vechii înţelepţi, de câte ori oracolele acestora nu erau destul de explicite.

Ca un exemplu al spiritului ce domnià pe acele timpuri, chiar şi printre învăţaţi, daţi-mi voie, domnilor, să vă povestesc în câtevà cuvinte legenda morţii lui Marsiglio Ficino.

Acest mare preot al psihologiei platonice erà tare prieten cu un alt erudit al timpului, Mihail Mercati; în desele şi lungile convorbiri ce ambii amici aveau asupra nemuririi sufletului, ei se jurase ca cel care va murì mai întâi să aducă veste confratelui său despre existenţa unei vieţi viitoare. Intr'o dimineaţă, despre zori, Mihail Mercati sta adâncit în studiu când deodată aude pe stradă tropotul unui cal care se opreşte sub fereastra lui şi glasul lui Marsiglio Ficino îi strigă:

«Mihaile, Mihaile, adevărat că există!» Mercati se scoală iute, iese la fereastră şi în amurgul dimineţii zăreşte o umbră albă fugind răpede pe un cal alb şi răsipindu-se în zarea crepusculară. Speriat de această fantasmă, Mercati trimite să ia ştiri despre Ficino, care şedeà într'o vilă de lângă Florenţa, unde-l instalase favoarea ducelui, protectorul său, şi află că în aceà noapte chiar, amicul său îşi dase sufletul, apucând calea nemuririi, care, precum se vede, treceà pe atunci tocmai pe sub fereastra lui Mercati.

Această anecdotă ne poate da astăzi, domnilor, o idee lămurită despre caracterul totdeodată scrutator şi naiv al preocupaţiunilor şi al credinţelor din epoca de cultură renăscândă care ne ocupă. Insuşi Marsiglio Ficino, vorbind despre secolul său, pe care cu entuziasm îl declară un secol de aur, arată că, «într'însul au fost iarăşi aduse la lumină toate ştiinţele şi toate artele până acum mai cu totul stinse: gramatica, poezia, elocinţa, pictura, sculptura, arhitectura, muzica cu vechile cântece ale lirei lui Orfeu». Observaţi, domnilor, că Marsiglio Ficino aveà o predilecţiune pentru muzică şi că el introdusese în petrecerile Academiei, cântarea poemelor Orfice cu acompaniament de lire antice. «Şi toate acestea, adaugă el, înfloresc mai cu seamă în Florenţa; iar tot pe vremea noastră, în Germania s'au descoperit aparatele pentru tipărirea cărţilor, precum şi tabelele depe cari, într'o singură oră, se poate cunoaşte forma cerului întreg în curs de un secol».

Aci, el vorbeşte de lucrările făcute de către matematicul german Müller Regiomontanus, care împreună cu profesorul său, austriacul Purbach şi cu cardinalul Nicola Krebs de Cusa, deschiseră calea lui Copernic şi lui Galileu.

COLEGIUL ERUDIŢILOR DIN ROMA.

Pe când însă, în jurul lui Cosmo şi lui Lorenzo de Medicis, cultura se desvoltà prin studiul antichităţii îndreptat mai cu seamă asupra scrierilor celor vechi, asupra speculaţiunilor filozofice şi ştiinţifice ale antichităţii, asupra părţii din arheologie pe care noi am numit-o etică, în Roma se formà o altă societate de erudiţi, cu tendinţe mai mult estetice, institut uneori ocrotit, alte ori persecutat de papi, după cum erà şi starea de cultură şi caracterul bărbaţilor ce se succedau foarte repede pe tronul pontifical. Acei erudiţi avură în vedere mai întâi de toate monumentele Romei, ce stau răspândite peste tot locul, în cetatea eternă.

FLAVIO BIONDO ŞI POMPONIO LETO. Astfel Flavio Biondo, secretarul papei Eugeniu al IV-lea, în trei scrieri succesive, intitulate *Roma instaurata, Roma triumphans* şi *Italia illustrata,* descrise şi explică monumentele antice din vechea Capitală, precum şi din alte părţi ale Italiei. Alt erudit, Pomponio Leto, bastard din familia calabreză San Severino, străbătù ţări depărtate, căutând pretutindeni rămăşiţele gloriei romane, şi scrise despre *magistraturile,* despre *sacerdoţiile,* despre *legile* Latinilor, şi despre tot felul de *antichităţi* ale *Urbei Romane,* pentru cari el manifestà un cult aşa de exaltat, încât a fost acuzat şi persecutat ca un detractor al creştinismului şi ca un adept al păgânismului antic.

Amândoi aceşti membri ai colegìului academic din Roma, şi împreună cu dânşii mulţi alţii, cu cari socotesc de prisos a împovărà memoria d-voastră, vorbesc toţi despre antichitate cu o emoţiune, cu o dragoste, cu un respect, cu o mirare, cu o idolatrie de cari noi astăzi, oricât am fi de admiratori ai lumii antice, nu ne putem oprì de a zâmbì.

LIPSA DE CRITICĂ ÎN ARHEOLOGIE. Entuziasmul lor, aşà de sincer, noi îl calificăm de pedantesc. Credinţa lor în perfecţiunea necontestabilă a oricărui fapt, a oricărui rest antic, ni se pare de o naivitate copilărească, şi cel care astăzi are răbdarea să răsfoească vreuna din acele voluminoase cărţi arheologice din secolul al XV-lea, pline de o admiraţiune fără margini pentru tot ce e antic, ba uneori chiar de bociri şi de lacrimi de dor pentru fericirile neasemuite ale timpilor de odinioară, acela, zău, nu ştie curat până la ce punct se poate încrede în noţiunile prezentate cu aşà mult foc şi jale de către nişte admiratori obstinaţi, cărora critica noastră modernă, cât de inocentă ar fi, li s'ar păreà negreşit o crimă în contra imaculatei maiestăţi a antichităţii.

Ca să puteţi pricepe mai bine, domnilor, spiritul care inimează aceà naivă arheologie a secolului al XV-lea, vă voiu arătà un fenomen analog, care se petrece chiar acum în ţară la noi, în cercul unei ştiinţe foarte adesea legată cu arheologia ; voiu să vorbesc despre filologie. Cultul sacrosanct al latinismului, care domneşte astăzi în lucrările filologice ale lexicografilor din societatea noastră academică şi care îi face să calce cu dispreţ şi cu furie în picioare orice element care în limba românească nu este din sfânta, din candida şi din

strălucita origine latină, acel fanatism de patriotică latinitate poate singur să vă dea o idee despre lipsa totală de critică, despre excentricităţile exegetice ale arheologilor italieni de acum vreo patru sute de ani.

Aceia însă, ca şi lexicografii noştri, aveau meritul de a depune în operele lor, printre pleavă multă, şi câtevà grăunţe de grâu curat. Ca să fim drepţi, trebuie şi unora şi altora să le ţinem în seamă acest merit, fără însă de a uità că morţilor de acum patru secoli, oamenilor cari abià ieşiau din neştiinţa Mediului-Ev, acelora li se poate iertà mai multe decât nouă, care trăim astăzi într'un secol de ştiinţă, pe care alţi mulţi secoli l-au înzestrat cu avutele lor moşteniri.

Vedeţi, domnilor, că mă sfiesc cât pot de a vă înşirà nume proprii multe. Nu voiu să plecaţi de acì cu o nemistuită povară de biografii, mai ales că cei despre cari v'aş puteà vorbì sunt toţi din acei erudiţi greoi cari, conform spiritului pedantesc al secolului lor, şi-au pocit numele cu câte o poreclă latinească sau le-au adăugit în coadă câte un *us,* cu fizionomie arhaică.

Iertaţi-mă însă, spre a încheià ciclul sapienţilor în *us,* din secolul al XV-lea, de a spune câtevà cuvinte despre unul dintr'înşii, care a produs o operă din cele mai caracteristice chiar din punctul de vedere al pedantismului ce domnià în societatea cultă din aceà epocă.

„HYPNEROTOMAHIA" LUI POLYPHILUS. Călugărul dominican Francesco Colonna sub pseudonimul de *Polyphilus,* tipărì la anul 1499, o carte din cele mai curioase, a cărei primă ediţiune este astăzi una din cele mai preţioase rarităţi bibliografice. Ea e scrisă într'o italienească *macaronică,* cum se zice în ţara transalpină, amestecată cu multă latinească, cu elineşte, ba chiar şi cu ebreeşte. Sanscrita pe atunci nu se cunoşteà. Omul a vrut să pună într'însa tot ce ştià.

Titlul însă îi este mai mult grecesc. Nu ştiu, zău, dacă se cuvine depe o catedră de facultate, să-l rostesc ;... dar fiindcă suntem la un curs de seară, la un curs facultativ, iar mai ales fiindcă cuprinsul cărţii lui Polyphilus nu corespunde întru nimic titlului său cam deochiat, să alunecăm a-l spune. E aşà de complicat şi de schimonosit, încât nu mi-e teamă c'o să-l ţineţi minte şi c'o să-l spuneţi p' afară. El e compus din cuvintele elene «ypnos», vis, «eros», amor, şi «mahe», luptă. Dar sub scandaloasa etichetă de *Hypnerotomahia,*

scrierea lui Colonna n'are alt scop decât acela de a prezentà, printr'o alegorie pretenţioasă, pe omul erudit înamorat de antichitate şi căutând ca prin vis să răpească dela misterioasa lui amantă toate desmierdările, pe cari i le pot da monumentele antice de arhitectură, statuele, monetele, cameele, intagliele, vasele, inscripţiunile, în fine tot ce conţine sânul fecund şi încântător al eroinei romanţului său arheologic.

Depe câte spusei despre opera lui Polyphilus, vi se va păreà poate, domnilor, că lectura ei n'ar fi fără de oarecari adimeniri. Dar credeţi-mă, nu vă amăgiţi. Nu o căutaţi spre a o citì, căci fără îndoială dela a doua pagină veţi lepăda-o cât colo de urît. Gravurile singure vor puteà să vă aducă oarecare plăcere, căci ele sunt foarte frumos lucrate şi atribuite unuia din cei mai vechi şi mai iluştri pictori ai şcoalei veneţiane, vestitului Giovanni Bellini. In mare parte ele reprezentă obiecte antice reproduse într'un mod graţios; dar altele sunt închipuiri, lucrate cu gândul de a imità antichitatea; acì însă se învederează o lipsă totală de simţimântul estetic al vechimii, o falsă concepţiune a stilului antic, asupra căreia găsim acì un bun prilej de a ne oprì cel puţin pentru un moment.

Am vorbit până acum, domnilor, de anticarii eruditi sau literaţi ai primilor secoli moderni şi dintre aceştia v'am citat, în secolul al XIV-lea, pe Guilielmo di Pastrengo; în al XV-lea pe epigrafistul Ciriaco Anconitanul, pe diregătorul Academiei platonice din Florenţa, vestitul Marsiglio Ficino, pe descriitorii monumentelor romane Flavio Biondo şi Pomponio Leto, în fine pe arheologul romanţiar [1] Francesco Colonna. Mai 'nainte de aceştia vă vorbisem de anticarii politici ai Italiei, ca Petrarca şi Cola Rienzi.

IMITAŢIUNEA ANTICHITĂŢII IN BELE-ARTE. Dar nu numai prin reformatori utopişti de staturi şi prin scriitori eruditi s'a revelat în lumea modernă antichitatea pe timpul Renaşterii. O altă clasă de anticari a jucat şi ea un rol foarte însemnat; aceştia sunt artiştii, cari în lucrările lor de sculptură şi de pictură au imitat ori s'au inspirat din operele antichităţii.

Printre aceştia se poate constată că încă de prin secolul al XIII-lea, marele sculptor Nicola Pisano a rupt cu tradiţiunea

[1] autor de romane.

artei gotice sau bizantine şi a introdus în operele sale, mai ales în baso-reliefuri, elemente pe cari învederat le luase din sculpturile antice. Nu rămâne îndoială că şcoala pe care el o formă, a călcat pe aceleaşi urme şi că pe timpul când literaţii se preocupau a găsì texturi şi monumente plastice din timpii vechi, artiştii se siliră a da operelor ce ieşiau din mâinile lor, un caracter cu cât s'ar puteà mai analog cu acela al operelor antice.

Dar artiştii, precum ştiţi, se deosebesc foarte mult între sine prin gradul de talent şi de îndemânare ce posed.

Un sculptor ca Michel-Angel, care neîncetat studià capetele de operă ale statuariei antice, adunate pe timpul său în palatele papilor din Roma şi ale Medicisilor din Florenţa, a putut într'o zi să amăgească pe cunoscătorii din Roma, scoţând de sub pământ statua unui Cupidon, pe care însuşi el o lucrase şi o îngropase, depe povaţa protectorului şi amicului său Lorenzo de Medicis, mândru de a dovedì într'astfel meritul netăgăduit al artistului modern.

COLECŢIONĂRI ŞI FALSIFICĂRI DE OBIECTE ANTICE.

Dar, pe lângă Michel-Angel, câţi alţi artişti mediocri, ba încă câţi stricători de piatră şi de pânză, s'au cercat să prefacă antichitatea şi n'au izbutit a face alta, decât a produce opere incorecte, ce port un caracter special, în care regulele estetice ale artei antice sunt nesocotite fără milă şi păcat.

A fost un timp, domnilor, când, prin toată Europa s'au răspândit o mulţime de statue, baso-reliefuri, şi mai ales busturi de bărbaţi iluştri ai antichităţii, cari toate acestea, sub numirea uzurpată de opere antice, nu erau nimic mai mult decât falsificări grosolane, făcute în Italia prin secolul al XV-lea şi al XVI-lea. Numeroase gravuri pe oţel, lucrate pe atunci fără măiestrie, bunăoară ca stampele arheologice şi chipurile de vechi domni români pe cari le publică la noi unii închipuiţi anticari, serviau de modele la asemenea opere incorecte şi fantaziste. Imitând pe suverani, fiecare om cu avere voià să aibă şi el statue şi busturi antice, ca să-şi decoreze cu ele biblioteca şi galeriile, apoi încă pietre gravate şi medalii, în fine producte de tot felul ale artei antice.

Industria modernă — căci acì nu mai este vorba de artă — industria modernă se aplică, sub vălul imposturii[1], să îndes-

[1] înşelăciunii.

tuleze toate acele cereri ale fanfaronadei omeneşti şi sunt sutimi de ani acum, de când o clasă numeroasă de amatori, cu mai multă vanitate decât ştiinţă, se mulţumesc cu acele false antichităţi, măgulindu-se cu stearpa credinţă că sunt şi cunoscători în arheologie şi posesori de capete de operă antice.

Din nenorocire, muzeul nostru de antichităţi conţine şi el un număr destul de însemnat de asemenea opere apocrife, În dulapul din fund al sălii din dreapta puteţi vedeà, domnilor, o serie de busturi şi de medalioane, botezate cu tot felul de nume de zei şi de bărbaţi iluştri ai antichităţii, pe cari ochiul arheologului, cât de puţin deprins cu stilul artistic al vechimii, le va recunoaşte lesne drept săpături de foarte puţin merit din secolul al XV-lea şi al XVI-lea.

Ele se disting prin o lipsă foarte învederată de proporţiuni fireşti, prin o musculatură uscăţivă şi costelivă a figurilor, prin un caracter de asprime, de stângăcie, de pretenţioasă accentuare a trăsurilor, cari nu sunt câtuş de puţin în spiritul şi în procederile artei antice, nici chiar în cele mai rele opere ale ei. Un ce îţi spune curat, când le vezi, că ele în zadar *vor* să fie ceeace *nu sunt* într'adevăr.

Uneori impostura a mers cu tâmpirea până a-şi aşterne pe opera modernă numele vreunui artist renumit al antichităţii. Acum doi ani, când în sălile otelului Herdan s'a făcut o expoziţiune de obiecte de arte şi antichităţi, se vedeà pe un perete al unuia din cabinetele ocupate de colecţiunile private, un mic baso-relief cu un subiect foarte puţin cuviincios pentru o expoziţiune publică — un sacrificiu zeului Priap — pe care sculptorul, mai îndrăzneţ chiar decât abil, cutezase a săpà numele lui Policlet, unul din cei mai mari sculptori ai Greciei antice, dela care nu putem afirmà că a ajuns vreo operă până la noi. *Proh pudor!* ar fi putut exclamà, în toate privirile, vizitatorii cei mai puţin dedaţi cu cunoştinţa antichităţilor.

Să lăsăm însă pe falsatori, cu ruşinoasa lor industrie, şi pe amatorii nepricepuţi cu fericita lor naivitate, şi ca să terminăm schiţa ce am întreprins a vă prezenta astăzi despre mişcarea arheologică dela începutul Renaşterii, să ne întoarcem pentru un moment în Roma.

PROIECTUL LUI RAFAEL PENTRU DESCOPERIREA MONUMENTELOR VECHI. Acolo, pe la începutul secolului al XVI-lea, vom aflà pe pictorul Rafael, numit de papa Leon al X-lea de Medicis îngrijitor al tuturor monumentelor antice din Roma şi prezentând pontificelui un măreţ proiect pentru desgroparea şi restaurarea a tot ce rămăsese în cetate din anticele ei edificii.

Preocupaţiunea lui Rafael erà tare legitimată prin preţioasele descoperiri ce se făcuse în timpul său. Pe atunci ieşise la lumină ruinele Termelor lui Titu, înălţate deasupra Casei de aur a lui Neron.

„LE SETTE SELLE". Acolo se găsise grupa Laocoontelui, şi în şapte săli boltite, cărora le-a rămas numirea de *Le Sette Selle,* se văzură picturi decorative, arabescuri originale, de cari Rafael a profitat aşà de mult în ornamentarea camerelor din Vatican şi a casei zisă Farnesina, pe care el o decoră cu picturi, pentru bancherul Chigi.

Acele şapte săli au fost în urmă, pe timp de doi secoli şi mai bine, până la 1775, acoperite din nou cu dărămături şi calomnia atribuì cu nedrept această profanaţiune, unui simţimânt de invidie din partea lui Rafael.

APĂRAREA COLUMNEI TRAIANE DE CĂTRE PAPI. Să adăugim acì, ca un fapt de un interes mai naţional pentru noi, că sub papa Paul al III-lea, pe la 1540, fu desgropată partea de jos a columnei Traiane, care zăcuse până atunci, pe jumătate înfundată în dărămăturile ce acoperise Forul lui Traian. Insă, încă dela anul 1162, papa Alexandru al III-lea dase un ordin, prin care se osândià la moarte şi la confiscarea averilor toţi aceia cari ar fi cutezat să strice baso-reliefurile de marmoră, ce singure ne-au păstrat parte din istoria antică a patriei noastre.

Ca Români şi ca iubitori de arheologie, să mulţumim deocamdată papilor Alexandru şi Paul al III-lea, pentrucă ne-au conservat şi ne-au curăţit monumentul străbunilor noştri, până când va sosì ora dorită ca să putem mulţumì altora pentru reproducerea şi înălţarea chipului ei de bronz pe una din pieţele Capitalei noastre, sau, ca la locul ei cel mai nimerit, chiar în faţa edificiului consacrat luminării naţiunii noastre, în faţa palatului Academiei în care ne aflăm.

Socotesc că cu toţii am luà un asemenea fapt ca de bun augur.

Fără de a exagerà, unde nu se cade, patriotismul nostru

retrospectiv, ca popor cu fiinţă a sa proprie, avem fără îndoială datorii de împlinit către strămoşii noştri; avem comemoraţiuni de consacrat pentru a constată printr'însele cine suntem şi mai ales pentru ca ele să ne îndemne a deveni şi mai mult de ce suntem.

Şi apoi, domnilor, nu este oare datoria tradiţională a noastră a Românilor, de a aduce cultura Occidentului, pe ţărmii sălbăteciţi ai Dunării?

Un fapt ce-l culeg din istoria literelor şi a arheologiei, chiar pe timpul despre care ne-am ocupat astăzi, ne dă o dovadă de această datorie a noastră, pe care se cuvine să o păstrăm precum am moştenit-o.

Iată faptul.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, tronul maghiar al S-tului Ştefan a fost ocupat cu glorie de un mare rege, a cărui familie mai toţi o recunosc a fi fost românească, din Haţegul Ardealului.

UNIVERSITATEA ŞI BIBLIOTECA FUNDATĂ ÎN BUDA DE MATEIAŞ CORVIN.

Mateiaş Corvin a fost un rege puternic prin sabie, drept prin judecată, falnic prin iubirea ce a arătat către toate lucrurile civilizaţiunii. Ajutat de miniştri activi şi inteligenţi, printre cari mai ales arhiepiscopul Ion Viteazul — poate iar şi acesta un Român — el a fundat o universitate în Buda, a chemat de pretutindeni şi mai ales din Italia, literaţi, erudiţi şi artişti, precum pe matematicul german Regiomontanus, pe istoricul Bonfiniu din Ascoli, pe literatul florentin Naldi, pe pictorul Filippo Lippi şi pe alţii; a adunat medalii antice, pietre gravate; a format o bibliotecă, precum nu mai eră alta în timpul său.

Se zice că ea se compuneà de 50.000 volume, parte tipărite — şi tiparul abià născuse pe atunci — iar cele mai multe scrise de mână şi înfrumuseţate cu splendide desemne, cu tocuri de mare preţ. In localul unde el aşeză acest tezaur al minţii, el voì ca ochii să întâlnească privelişti nu mai puţin plăcute şi, pentru decorarea sălilor bibliotecii, aduse tot din Italia trei sute de statue, dintre cari multe erau opere ale antichităţii. Treizeci şi trei mii de galbeni îl costà pe an acest măreţ aşezământ, consacrat cu totul culturii intelectuale, ornat cu monumente arheologice.

Iată, domnilor, ce ştià să facă, sunt acum nu mai puţin de patru sute de ani, un puternic rege de sânge românesc!

A ŞAPTEA LECŢIUNE

Domnilor, sunteţi preveniţi chiar din lecţiunea trecută cum că în istoria desvoltării ce a luat ştiinţa arheologiei din timpul Renaşterii şi până aproape de secolul acesta, adică în a doua fază a studiului nostru preliminar, nu putem face alta decât să menţionăm dearândul pe fruntaşii acelei nenumărate pleiade de bărbaţi, cari şi-au aţintit atenţiunea lor asupra rămăşiţelor trecutului, căutând atât în scrisele, cât şi în monumentele plastice ale antichităţii, elemente pentru o nouă înflorire intelectuală.

Am spus şi o repet încă, voiu fi nevoit, cu pericolul de a vă deveni fastidios, să pronunţ nume proprii multe, foarte multe. Iar din partea d-voastre — mă simţ iarăş dator a o repeţi — va trebui o nemărginită bunăvoinţă, o încordare de memorie fără preget, pentru ca din puţinele ce timpul îmi va permite a zice, să puteţi luà aminte *întru cât* şi *în ce chip* fiecare din lucrătorii cei mai ageri şi mai meritoşi ai acestor trei secoli au fost părtaşi la apriga şi înfierbântata mişcare literară, la via şi juvenila [1] clocotire artistică, cărora noi datorim o bună parte din cultura noastră actuală.

Insuşi caracterul distinctiv al epocei memorabile prin care se deschide erà modernă este o curiozitate generală, activă, nesecată, febrilă, care în foarte scurt timp se răspândeşte peste toată societatea europeană şi face să răsară fără de încetare într'însa o nenumărată mulţime de oameni de merit, toţi aplecaţi cu tot dinadinsul la descoperirea şi la deşteptarea culturii antice, sub diferitele ei faze. Aşà s'a manifestat, aşà s'a petrecut periodul istoric pe care-l numim Renaşterea, şi am căutat a vă arătà, domnilor, în lecţiunea trecută, cum, începând încă din secolul al XIV-lea şi d'alungul tot secolului următor, un entuziasm neţărmurit, un amor şi un cult fără margini pentru tot ce erà antic, a dat naştere, mai cu seamă în prematura Italie, la apologii şi imitaţiuni mai totdeauna puţin raţionate, la nesocotite avânturi arheologice în literatură, în arte, ba chiar şi în politică.

[1] tinerească.

IN SEC. XVI, CERCETĂRILE ANTICARE DEVIN MAI SPECIALE, MAI POZITIVE.

Cu un caracter oarecum abătut dela aceà primă încântare copilărească, cercetările arheologice se prelungesc, ba încă se înmulţesc şi se specifică din ce în ce mai mult, în cursul secolilor ce urmează. Astfel dar istoricului îi rămâne acelaş rol; el încearcă numai o şi mai mare greutate întru a grupà sub rubrice generale, aceà gloată de erudiţi şi de artişti laborioşi, cari aduc mereu nouă contingente la opera comună a culturii.

Acì însă se poate zice că naşte cu adevăr istoria arheologiei. Acì încep a se frământà şi a se plămădì mai întâi elementele acelei ştiinţe cari se ocupă în special cu elucidarea şi cu lămurirea trecutului; acì scopul arheologiei se învederează curat. Rămâne numai ca materialul asupra căruia ea operează, să ajungă a se înavuţì din ce în ce mai mult; rămâne ca timpul, experienţa şi mai ales geniul unor oameni cu totul superiori să determine şi să confirme procederile şi metoadele ei, pentru ca dânsa să devină o ştiinţă întăritoare pentru spiritul omenesc şi folositoare chiar din punctul de vedere al moralei sociale.

CERCETĂRILE ANTICARE AU ADUS UN CONTINGENT INSEMNAT DE CUNOŞTINŢE.

Considerând lucrurile în modul acesta, lesne veţi pricepe, domnilor, că nu este fără de importanţă de a se da oarecare atenţiune lucrărilor, multe şi felurite, cari s'au efectuat cu o aşà vie ardoare de către numeroşii anticari ai tuturor secolilor ce au preces imediat pe al nostru. Oricare ar fi meritele sau defectele acestor oameni, ei au deschis calea ştiinţei şi, cât de mari ar fi progresele săvârşite în vremea de faţă, nu este prin putinţă ca să nesocotim tot ce s'a lucrat cu câtevà sute de ani mai 'nainte de către o aşà mare câtime de cercetători laborioşi. Astăzi putem zice că lumea cultă trăeşte într'o atmosferă de noţiuni arheologice, pe cari tot omul le dobândeşte chiar din şcoalele inferioare; puţini însă se mai îngrijesc a şti *cum* şi *ce fel* s'au dobândit acele cunoştinţe, cum s'au răspândit ele în public. Toţi le privesc ca o avere comună a societăţii moderne şi acelor noţiuni anonime, cari se par aşà de simple şi de uzuale, nimeni nu se mai gândeşte astăzi a le aplicà numele modestului anticar din secolii trecuţi, care cu multă erudiţiune şi laboare[1] le-a extras din moştenirea rămasă încurcată

[1] trudă.

şi trunchiată dela cei antici. Pare că de când lumea s'a ştiut bunăoară cum că zeii mitologiei antice au avut însuşirile diverse pe cari orice versificator de gimnaziu le cunoaşte, cum că Spartanii şi Latinii n'au purtat veşminte de postav şi de mătase ca ale noastre şi n'au serbat ca noi Dumineca sau ca Evreii Sabatul, cum că în republicele Atenei şi Romei, poporul aveà obiceiu de a deliberà d'adreptul despre afacerile publice pe piaţă şi nu reprezentat prin mandatari ai săi, cari stau adunaţi şi închişi într'o *Cameră,* ca în epoca contimporană.

Dar toate acestea şi multe altele erau lucruri uitate cu desăvârşire în timpii întunecoşi ai secolului de mijloc şi a trebuit ca eruditii, cari au scormonit antichitatea dela Renaştere încoace, să descopere toate aceste fapte, acum aşà de cunoscute, şi să le divulge publicului celui mare, sub nedreapta osândă de a vedeà modestia lor răsplătită cu uitare şi cu nepăsare.

In asemenea împrejurări, nu se cuvine oare, domnilor, ca cel puţin, în studiul special al arheologiei, să se facă o răpede menţiune despre cei mai de frunte spicuitori şi semănători ai cunoştinţelor arheologice? Expunând materia ştiinţei noastre vom aveà aşà des ocaziune de a cità, fără de a numi în specie pe vechii anticari, fapte şi monumente vechi, descoperite şi lămurite de dânşii, încât ar fi de neiertat ca să-i trecem cu vederea chiar şi acum pe când răsfoim în grabă analele arheologice.

Acì le este negreşit locul mai mult, aş puteà zice, şi decât al autorilor antici, cari, curat vorbind, n'au fost întemeietori ai ştiinţei arheologice, ci sunt cu deosebire priviţi ca nişte elemente preţioase, necesare, indispensabile pentru cunoştinţa uzurilor şi monumentelor antice.

In adevăr, faptele consemnate în scriitorii cei vechi pe de o parte, iar obiectele plastice rămase din vechime pe de alta, constituesc materialul arheologiei. Studiile noastre ulterioare se vor repurtà asupra acestor două specii de noţiuni, din cari însă unele, adică cele dintâi, nu le putem culege decât din izvoare literare; pentru aceea am şi voit a da mai 'nainte de toate o idee despre acele izvoare şi le-am prezentat ca prima fază a istoriei arheologice.

IMPORTANŢA CĂRŢILOR IN STUDIUL ARHEOLOGIEI. Este de o neapărată trebuinţă de a se şti, domnilor, că studiul acestei ştiinţe nu consistă excluziv din descoperirea, din vederea, din pipăirea şi din aşezarea şi catalogarea monumentelor plastice ale vechimii. Am mai

spus-o şi o repet: cine nu ştie carte, nu poate fi arheolog; şi acei cari vin a povesti că ei sunt arheologi, fiindcă umblă toată ziua cu anticele în mână, şi că nu vor să ştie despre scrierile arheologice şi despre bibliotecile ce se rânduesc pe rafturi, aceia îmi aduc, zău, aminte — iertaţi-mi asemuirea — pe vestitul amiral elveţian din nu mai ştiu ce bufonerie teatrală, căruia observându-i-se că Elveţia n'are flotă, răspunde cu îngâmfare: «Nepricepuţilor, eu sunt amiral din naştere!»

Se vede că şi arheologii cei mult laborioşi. cari lucrează fără de biblioteci şi fără de cunoştinţă de carte, se cred a fi şi dânşii «arheologi din naştere!» Fereşte Doamne!

Noi însă, domnilor, cari nu ne facem spaimă de carte, ştim cu toţii şi depe băncile de unde d-voastre îmi acordaţi o binevoitoare ascultare, şi depe înalta catedră unde această bunăvoinţă mă întăreşte, ştim, zic, că orice ştiinţă adevărată îşi află adăpostul şi temeiul său în cărţi, precum ştim iarăşi că ele sunt vama cea mai înaltă şi cea mai netăgăduită a ştiinţei celei adevărate.

Să dăm aşadar atenţiunea noastră cărţilor ce s'au scris, şi în secolii trecuţi, şi într'al nostru, asupra arheologiei, şi deocamdată să aruncăm o repede privire asupra celor cari au ieşit la lumină în cursul secolului al XVI-lea, acela la care ne-am oprit în ultima noastră întrunire.

Zic că ne-am oprit; dar mă înşel. Am călcat chiar într'însul, vorbindu-vă despre măreţul proiect de exploraţiuni arheologice prezentat papei Leon al X lea, de către marele pictor Rafael.

Graba ce am avut de a ajunge la acest fapt, aşà de caracteristic pentru geniul semeţ al sublimului artist, ne sileşte acum să păşim puţin înapoi, spre a constată importanţa descoperirilor arheologice ce s'au făcut în Italia pe timpul acela.

STATUELE ANTICE PĂSTRATE ÎN ROMA ŞI TRANSPORTAREA LOR PRIN ALTE ŢĂRI.

Am văzut că Petrarca, pe la 1354, recomandà Romanilor păstrarea numeroaselor statue ce se aflau încă pe timpul său în cetatea eternă.

E de mirare însă că cu un secol în urmă, la 1459, istoricul florentin Poggio Bracciolini, în scrierea sa *De varietate fortunæ,* deplângând vicisitudinile Romei, afirmă în mod pozitiv că într'însa nu se mai văd decât cinci statue, cinci şi nu mai multe, printre cari trebuiesc numărate cele două statue culcate, a râului Tibru şi a Nilului, ce se află azi, una în Va-

tican şi cealalta în Luvrul din Paris. Cum că faptul acesta nu poate fi tocmai exact, stă dovadă împrejurarea că cu puţini ani în urmă, ducele Lorenzo de Medicis puse într'o noapte să taie capetele la statuele regilor barbari cari se aflau pe arcul lui Constantin din Roma şi transportă la Florenţa acest preţios furtişag artistic, în care se cuprindeau fără îndoială şi câtevà chipuri de capete dace, din cele cu cari Traian împodobise arcul său triumfal.

Adevărul e că Roma erà mereu jăfuită de capetele sale de operă; regii Neapolului trăgeau în capitala lor multe monumente sculpturale; tot aşà au făcut în secolul al XV-lea regele Aragonului, Alfons Magnificul; tot aşà, precum am văzut, regele Ungariei, Mateiaş Corvin; apoi iarăşi nu mai puţin Francisc I-iu de Valois, regele Franţei, care însărcinase pe trei artişti italieni de frunte, arhitectul Francesco Primaticcio, pictorul Andrea del Sarte şi argintarul-sculptor Benvenuto Cellini, încredinţându-le şi sume însemnate spre a-i adunà din patria lor obiecte de artă. Optzeci de statue antice, printre cari şi capete de operă, fură atunci strămutate în Franţa şi ornară d'arândul castelele dela Fontainebleau şi dela Versailles şi în fine sălile Luvrului, unde se află până acum.

Se vede că însuşi papa Paul al III-lea, care iubià pe Francisc I-iu, a înlesnit în mod excepţional aceste preţioase achiziţiuni ale Franţei.

Epoca cea mai productivă în asemenea descoperiri, a fost fără îndoială pentru Italia sutimea de ani cari se împarte între secolul al XV-lea şi al XVI-lea. La sfârşitul acestui period, adică la 1556 şi 1562, un oarecare Aldrovandi, care nu poate fi vestitul naturalist cu acest nume, a întocmit liste de toate sculpturile ce se aflau desgropate până atunci în Roma, arătând şi numele posesorilor; în ultima listă a lui Aldrovandi sunt enumerate şase sute patruzeci şi două de statue antice întregi şi trunchiate, osebit de o mulţime de busturi şi de baso-reliefuri.

RESTAURAŢIUNEA STATUELOR; IMITAŢIUNI ŞI FALSIFICĂRI. Plăcerea acestor aflări erà aşà de mare, zelul de a nu lăsà vreun defect chiar întâmplător obiectelor antice aşà de viu, încât cele mai multe statue ce se găsiau trunchiate erau îndată supuse la restauraţiuni, cari adese nu erau tocmai nimerite. Toţi sculptorii de frunte, până şi cei mediocri din aceà epocă s'au ocupat cu asemenea lucrări; iar mai cu seamă printre dânşii şi-a dobândit renume

în această specialitate, Fra Giovanni-Angelo Montorsoli, şcolarul şi conlucrătorul lui Michel-Angel, care la anul 1530 împlini sub ochii papei Clement al VII-lea, lipsurile la braţele statuelor nu de mult descoperite ale Laocoontelui şi Apolonului din Belvedere.

Să nu uităm a spune că tot pe atunci, împreună cu gustul colecţiunilor de monete şi medálii antice, despre cari vom vorbi mai la vale, se introdusese foarte şi acela al pietrelor gravate antice. Principii şi oamenii avuţi îşi formau colecţiuni gliptice, printre cari se deosebià mai ales aceea a lui Lorenzo de Medicis. Dar gustul nu se mărgini numai în colecţionări de opere antice, săpate în pietre şi în metaluri scumpe; mulţi artişti se aplicară a imità şi a creà din nou depe modelele vechi; ei adesea cătau să strecoare operele lor drept antice şi chiar ilustrul Benvenuto Cellini, una din stelele artistice ale secolului al XVI-lea, se dete cu asemenea amăgiri, prin cari şi-au făcut o reputaţiune, nu ştiu dacă trebuie să zic mai mult defăimată decât lăudată, săpătorii de pietre scumpe Francesco Visconti din Milan şi Angelo Baronello.

CINQUE-CENTISTII. Săpătorilor celor fini în geme şi metaluri din epoca despre care vorbim li s'a dat numele original de *Cinque-centi*, care se vede a nu aveà altă etimologie decât aceea care derivă dela secolul în care trăiau: *mille cinque cento*, o mie cinci sute. Azi, colecţiunea cea mai bogată de săpături ale *Cinque-centistilor* se află în cabinetul de antice imperiale din Viena. [1]

IMAGINILE DE OAMENI ILUŞTRI AI ANTICHITĂŢII, PUBLICATE DE FULVIO ORSINI. Pe lângă obiectele de artă se cade însă, domnilor — noi, cari nu punem cărţile arheologice la urgie — să numim şi vreuna din acele opere cu gravuri, în cari artiştii anticari din secolul al XVI-lea, au reprodus mai ales chipurile oamenilor iluştri ai antichităţii depe statue, busturi, medalii şi geme şi cari, precum am spus-o în lecţiunea precedentă, au servit foarte mult falsificatorilor spre a desfigurà stilul sculptural al antichităţii, conform trăsurilor nemăiestrite ale condeiului unor gravori nedibaci şi nepricepători de regulele adevăratei estetice. Vom alege negreşit pe

[1] *J. Arneth*, Die Cinque-Cento-Cameen und Arbeiten des Benvenuto Cellini und Zeitgenossen, Wien, 1858, I vol. fol., unde se află reprodusă foarte fin toată preţioasa colecţiune de pietre gravate din Viena.

cea mai renumită din acele cărţi, pe a lui Fulvio Orsini, sau Fulvius Ursinus, copil lepădat al unui comandatore din ordinul Maltei, care devenì călugăr, erudit şi bibliotecar şi adună în cursul vieţii sale o preţioasă colecţiune de obiecte antice. La 1859, el se servì cu una sută cincizeci şi una de stampe, gravate încă de mai 'nainte, dela 1517, de către Andrea Fulvius din Palestrina, autorul unei poeme arheologice *Antiquaria Urbis Romæ,* care, el mai întâi luase titlul de *anticar,* până atunci neuzitat. Ursinus însoţì aceste stampe cu un text explicativ, sub titlul de *Imagines et elogia virorum illustrium.* Cartea lui, deşì tare imperfectă, a păstrat o lungă reputaţiune, deoarece ea a fost şi tradusă în limba franceză, la 1770, sub numele de *Portrais d'hommes et femmes illustres de l'antiquité.*

NUMISMATUL AENEAS VICO. Un alt artist anticar, care pe acel timp trăià în Veneţia, a fost Æneas Vico din Parma, pe care numismaţii îl privesc ca unul din părinţii acestei ramuri a arheologiei. După Andreas Fulvius, care gravase monete antice în *Imaginile bărbaţilor iluştri,* stampate la 1517, se vede că Æneas Vico a tipărit mai întâi opere curat numismatice, cu stampe ale împăraţilor romani şi ale soţiilor lor. Vico fusese şcolar a doi artişti, Marcu-Antonio şi Rafael; gravurile lui se resimt de aşà bună şcoală şi texturile descriptive, cari sunt la diferitele sale publicaţiuni când latineşti, când în *lingua volgare,* adică italieneşti (Discorsi sopra le medaglie delli antichi. 1555), arată oarecare tendinţă spre clasificarea materiei numismatice şi mai ales prezentă o parte critică având de scop distingerea monetelor adevărate de cele false, cari chiar depe atunci erau foarte numeroase.

CONTRAFACTORII PADOVANI DE MONETE ANTICE. Spuserăm mai sus, cum oameni de merit cu totul superiori ca Benvenuto Cellini, găsiau plăcere de a falsifică operele de gliptică antică; dar această specialitate fu practicată în vederea comerţului, însă cu o necontestabilă îndemânare şi cunoştinţă, de către doi artişti din Padua, Ion Cavini şi Bonzagna, ale căror monete, imitate de pe cele antice, sunt foarte de temut pentru cei ce nu sunt cunoscători perfecţi şi bine dedaţi cu productele artei numarii. [1]

[1] meşteşugul fabricării banilor.

Cabinetele de medalii cele mai renumite păstrează monetele false, numite *Padovane,* atât pentru a servì de criteriu, cât şi pentru meritul artistic al contrafacturilor.

Ştiinţa e gazdă miloasă; ea scapă uneori de poteră chiar şi pe calpuzani.[1]

SEBASTIAN ERIZZI. Aeneas Vico avù pe timpul său un emul în numismatică chiar în Veneţia, pe unul din membrii teribilului Consiliu de zece, pe nobilul Sebastian Erizzi, care tipărì la 1557, un *Discurs,* în limba italiană, *despre medaliile şi monetele celor vechi, cu explicarea monetelor consulare şi a medaliilor imperiale romane.*

HUBERT GOLTZIUS. Dar publicaţiunile cari determină în modul cel mai caracteristic prima fază sau adolescenţa ştiinţei numismatice, sunt acelea ale gravorului olandez Hubert Goltzius sau Goltz, născut la 1525. Intre anii 1566 şi 1576, el tipărì, cu stampe de monete, mai multe cărţi, în cari reproduse toate monetele romane şi grece câte erau cunoscute pe timpul său; dar printre ele, el strecură, cu ştire sau din neştiinţă, multe bucăţi false; cu toate acestea colecţiunea lui Goltzius, întitulată *Thesaurus rei antiquariœ ex antiquis numismatibus,* fu retipărită de mai multe ori, şi întru ceeace priveşte explicaţiunile pe cari el le trase din monete şi din alte monumente, asupra religiunii, istoriei, geografiei, cronologiei şi altor ramuri ale studiului antichităţii, cărţile lui Goltzius au fost totdeauna stimate de arheologi, chiar dacă adesea opiniile sale au fost combătute şi răsturnate.

Deaceea şi Goltz este privit ca reprezentantul cel mai vădit al numismaticei din secolul al XV-lea, adică până la oarecare punct ca întemeietorul acestei ramuri, pe care apoi alţii în secolii următori au desvoltat-o şi au îndreptat-o pe căi mai raţionate.

LUCRĂRI CONSIDERABILE EXECUTATE DE „GLADIATORII REPUBLICEI LITERELOR“. Intrerup acì, domnilor, şirul anticarilor cari în secolul al XV-lea s'au ocupat special cu antichităţi artistice sau estetice, depe cum le-am calificat şi adică cu opere de statuarie, de gliptică şi de numismatică şi mai 'nainte de a trece la alte categorii de monumente de aceeaş specie, crez de folos ca să arunc o ochire

[1] falsificatori de monete.

sumară asupră lucrărilor, poate şi mai însemnate, cari s'au făcut pe acest timp în domeniul antichităţilor etice, iar mai cu seamă asupra studiilor îndreptate către statul şi societatea romană.

Aci întâlnim un rând întreg de oameni eminenţi, de aceia cărora ştiinţa antichităţilor le va rămâneà pururea datoare, dacă nu chiar pentru bazele ei, dar cel puţin pentru partea cea mai considerabilă a materialului pe care ea se află aşezată. Cine într'adevăr rosteşte numele unui Paul Manuciu, unui Carol Sigoniu, unui Justu Lipsiu, unui Onufriu Panviniu, unor Scaligeri tatăl şi fiul, acela numeşte totdeodată pe neobosiţii *Gladiatori ai republicei literelor* din secolul al XVI-lea, depe cum i-a botezat un critic francez din timpul nostru [1], şi deşteaptă amintirile unor erudiţi adânci, cărora le-au lipsit spre a fi perfecţi din toate punctele de vedere, nişte predecesori asemenea cu dânşii. Prin aceste cuvinte voiu să arăt, domnilor, că dacă alţii ar fi adunat tot materialul ştiinţific pe care aceşti oameni meritoşi au fost nevoiţi să-l culeagă cu o minunată răbdare şi stăruinţă de prin toate fântânile antice pe atunci cunoscute, ei de sigur ar fi fost în stare să aprecieze vieaţa publică şi privată a popoarelor antice cu toată înălţimea de idei şi de vederi, pe care au arătat-o arheologii de frunte ai epocei noastre. Dar când omul e biet silit să-şi petreacă vieaţa adunând cu propria sa spinare piatră, var şi lemne spre a-şi clădì casa, moartea îl ajunge mai 'nainte de a fi pus temelia, şi altora le rămâne sarcina lăudată de a înălţà edificiul, pe care abià îl putuse închipuì sau visà obositul muncitor.

Tot astfel ni se arată erudiţii arheologi despre cari voiu să vă dau scurte notiţe, lăsând în umbra acestora o mulţime de alţi cercetători mai puţin luminoşi.

MANUCII. Este un fapt cunoscut, domnilor, în analelele tipografiei că printre cei mai însemnaţi tipăritori din secolul al XV-lea şi al XVI-lea se socoteşte familia veneţiană a Manucilor. Cel mai bătrân, Alde Manuciu, a lăsat numele său de botez uneia din cele mai faimoase tipografii italiane, din cari au ieşit nenumărate ediţiuni *princeps* sau încă netipărite, de autori clasici, eleni şi latini. Alde Manuciu

[1] *Ch. Nisard*, Les Gladiateurs de la République des lettres aux XVe, XVIe et XVIIe siècles. Paris, 1860; precum şi Le Triumvirat littéraire au XVe siècle, Paris, 1852.

murì în Veneţia la 1533, lăsând stabilimentul său, încărcat de judecăţi, fiului său Paul Manuciu, un prunc care abià la vârsta de 22 ani putù să ia sarcina anevoioasă a averii părinteşti; dar junele, mai aplecat la studii anticare decât la cârcote judecătoreşti, părăsì curând moştenirea şi se duse în Roma, unde papii Piu al IV-lea şi Gregoriu al XIII-lea îl aşezară în palatul Capitoliului cu noi teascuri, menite de a întrece pe cele din Veneţia. In liniştea acestor ocupaţiuni predilecte Paul Manuciu scrise trataturi despre *vechile legi ale republicei romane*, despre *senat*, despre *comiţii* şi despre *organizaţiunea cetăţii* în Roma, explorând şi comentând mai cu seamă pe autorul său favorit, pe Cicerone. Inconjurat de o întinsă reputaţiune de erudit, care totuş nu-l ajutase a scuturà sărăcia, el murì la anul 1574.

SIGONIU. Alături cu dânsul, dar pe o treaptă şi mai înaltă, se cade să punem pe *Carlo Sigone* sau *Sigonius* din Modena, care în anii vieţii sale, dela 1523 până la 1584, a ocupat pe rând cu cel mai deplin succes catedrele de litere în Universităţile dela Modena, dela Veneţia, dela Padova şi dela Bolonia. Activitatea lui se desvoltă în diferite cercuri: pe de o parte el mai întâi de toţi se ocupă cu descifrarea şi lămurirea vechilor documente sau diplome din mediul-ev şi astfel devenì adevăratul fundator al ştiinţei numită *diplomatica*, pe care alţii, ca benedictinul francez Mabillon, ca iezuitul german Papebroeck, şi ca istoricul italian Muratori, o desvoltară; totuş Carol Sigoniu este privit ca primul stâlp al arhivelor.

In ramura antichităţilor romane privitoare la stat, el făcù tratate despre legi şi despre întocmirile politice, asupra cărora avù desbateri cu un erudit francez născut în Rouen şi profesor de elineşte la Bordeaux, N. de Grouchy sau Gruchius, traducător în limba latină al operelor lui Aristotele; dar mai cu seamă, el intră în polemică cu profesorul padovan Robortello din Udine. Cearta între aceşti doi înv[illegible] ajunse a fi aşà de înverşunată, încât senatul Veneţiei so[illegible] de cuviinţă a impune acestor impetuoşi luptători un [illegible] *ego*... legal şi a-i oprì prin ordin de stat de a mai disp[illegible]. Osebit de aceasta, Sigoniu întocmì tabele pentru *Fastele consulare* ale republicei romane şi le corectă în mai multe rânduri, completându-le neîncetat; cu aceste lucruri el aduceà câştig şirului cronologic al istoriei romane.

El încă erà reputat ca unul din scriitorii latini cei mai pu-

rişti şi mai eleganţi ai timpului său; întemeiat pe această credinţă, el scoase sub numele lui Cicerone, un tratat *De consolatione,* a cărei falsitate nu rămase însă mult timp nedovedită. E curios lucru de a vedeà în acel timp de fragedă încolţire a literelor şi a artelor moderne, încercări de tot felul spre a amăgi publicul cu imitaţiuni depe operele antice. Oare această rea credinţă din partea literaţilor şi a artiştilor n'a fost şi pe atunci precum este şi acum, dovada unei imperfecte cunoştinţe despre adevăratul spirit al operelor imitate? Omul care posede noţiuni exacte şi precise despre o artă din alte timpuri şi care îşi dă bine seama despre geniul trecutului, acela ştie tot atât de bine că acel geniu este neimitabil, că aceà artă ajunge prin studii a fi pricepută, dar că ea în veci nu se poate reproduce.

Dar ideile erau diferite în socolul al XIV-lea şi pe Sigoniu, nimeni nu-l defăimă că a voit să plagieze pe Cicerone. Din contra, el aveà de prieteni pe cei mai însemnaţi oameni din Italia şi printre şcolarii săi se prenumărau mai mulţi principi indigeni şi străini, cari mai apoi îşi câştigară nume ilustre.

Să cităm mai cu seamă pe marele cancelar al Poloniei, vestitul Ioan Sarius Zamoysky, acelaş care aduse în patria sa ca rege pe Henric de Valois şi care, la 1595, puse domn la Moldova pe Ieremia Movilă, depărtând din tron pe Răsvan-Vodă, vrednicul aliat al lui Mihai Viteazul. Zamoysky, care studiase în Italia dela Sigonius, scrise şi el la 1548, sub numele latinizat de Zamoscius, un tratat în limba latină despre *Senatul roman;* acest opuscul unii îl atribuesc cu nedrept profesorului, atât erà de bine studiat şi ca materie şi ca stil.

PANVINIU. Păşind către un nou atlet al ştiinţei anticare din sec. al XVI-lea, ni se prezentă călugărul veronez Onufriu Panvinius, bibliotecar în Vatican, care trăi abià treizeci şi nouă de ani, dela 1529 până la 1568, dar lăsă o sumă considerabilă de lucrări însemnate. Studiile lui arheologice se purtară asupra *Cetăţii* şi *imperiului roman;* asupra *Fastelor şi triumfurilor la Romani,* asupra jocurilor circului, asupra *Profeţiilor sibiline;* cel puţin acestea sunt tratatele anticare publicate de dânsul, în cari domneşte o erudiţiune vastă, dar cam puţin rumegată; dacă este însă să dăm crezământ istoricului veronez Scipione Maffei, apoi lui Panviniu îi revine onoarea celei dintâi mari colecţiuni epigrafice. Se constată că printre manuscriptele lui se află o operă capitală sub titlul *Antiquarum totius terrarum orbis inscriptionum liber.* Aceasta

s'a pierdut şi se bănue că ea, căzând mai apoi în mânile altora, a devenit chiar lucrarea cu care şi-a făcut un nume nemuritor batavul [1], Gruter, despre care vom vorbì în curând.

JUSTU LIPSIU. Dar mai 'nainte, să facem loc acì eminentului publicist, filolog şi anticar, Justus Lipsius din Luttich, (1547—1606), a cărui vieaţă mereu turburată prin polemice religioase, pe cari i le suscită întreita sa schimbare de religiune, se petrecù mai întâi în călătorii la Roma (1569), apoi în profesorat la Iena (1572), la Leyda (1579) şi în fine în patria sa la Luttich.

Ca anticar, Justu Lipsiu scrise despre politica şi monumentele Romanilor sub titlul de *Admiranda seu de magnitudine romana,* despre jocurile amfiteatrului, despre sărbătorile Saturnale şi despre alte chestiuni secundare; dar cercetările sale arheologice s'au purtat mai mult asupra *artei militare* la Romani. Opera lui specială asupra acestei materii este un comentariu perpetuu al tratatului istoricului Polibiu, în care el expune şi discută pentru prima oară, în mod complet miliţia, armele, ordinea de bătaie şi legile de răsboiu; apoi, adauge, într'un osebit tratat, numit *Polyorcetica,* descrierea maşinilor de răsboiu şi a armelor săgetătoare, pe cari le însoţeşte chiar cu desemne închipuite de dânsul.

Printre poligrafii epocei sale, Justu Lipsiu este cel care a ştiut mai bine să dea ştiinţei celei mai adânci, o înfăţişare plăcută şi ademenitoare, întrebuinţând un metod de expunere simplu şi sistematic, care până atunci nu prea fusese uzitat de către învăţaţi; el a izbutit mai totdeauna să prezente cercetările sale cele mai docte, sub forma unor convorbiri spiritoase [2], cari atât prin claritatea ideilor cât şi prin corecţiunea cu care el mânuià limba latină, pătrundeau lesne mintea fiecăruia şi răspândiau astfel în public gustul cunoştinţelor serioase, atât de uşor dobândite.

Erudiţiunea, eleganţa de stil şi spiritul superior ale acestui bărbat îi creară o poziţiune cu totul însemnată în Europa din Nord, astfel încât el jucà în ţările cisalpine rolul pe care în acelaş timp îl aveà Sigoniu în Italia.

[1] Olandezul; [2] spirituale.

SCALIGERII. Dar iată că vine timpul, domnilor, să vă vorbesc şi despre doi bărbaţi, tatăl şi fiul, cari în cursul secolului al XVI-lea au aţâţat în sânul republicei literare, şi cele mai entuziaste admiraţiuni şi cele mai neruşinate certuri. Au fost oameni plini de ştiinţă şi de inteligenţă amândoi Scaligerii, dar firea le-a fost din cele mai ciudate. Tatăl, Iuliu Cesar Scaliger, erà, se vede, născut în Verona la 1484, dintr'un om foarte de rând numit Benedict Bordon; dar el tăgăduià această origine şi îngâmfat peste măsură de o închipuită nobleţă, se pretindeà coborît din ilustra familie a principilor dela Scala; de unde îşi dase numele de *Scaliger*. El fu pe rând ostaş, medic şi apoi lipindu-se pe lângă episcopul din Agen în Franţa, se dete cu totul filologiei, dobândindu-şi un nume lăudat prin ştiinţa sa, dar nesuferit prin aroganţa şi pretenţiunile sale. El murì la 1558.

Fiul său Iosif Justus Scaliger îi semănă în toate cele rele; dar îl întrecù în erudiţiune şi în spirit de critică. Se vede, domnilor, că s'a întâmplat uneori juni să fie mai învăţaţi decât cei cari s'au devotat ştiinţelor până încă aceia să nu fie născuţi. Aşà trebuie să şi fie ca să se producă progres în lume şi cei cari la noi susţin contrariul dau dovadă că nu vor sau nu pricep adevărata înaintare a ştiinţei. Orişicum, acesta a fost cazul cu junele Scaliger, născut în Agen, la 1540, al zecelea din cincisprezece copii la părinţii săi. El călătorì foarte mult prin Franţa, Germania, Italia şi Scoţia. Schimbându-şi religiunea spre a devenì protestant, el nu mai putù rămâneà în Franţa şi se aşeză în Leyda, luând cu fală, la 1593, catedra pe care o părăsise modestul Justu Lipsius. Dar nu numai chestiunile religioase fură pentru dânsul cauze de înverşunate polemice; o carte ce el scrise despre vechimea familiei Scaliger, pe care o scoborà deadreptul dintr'un vechiu rege Alan, fundator al Veneţiei, şi pe care o preumblà pe tronurile Bavariei, Iliriei, Dalmaţiei, Ungariei şi chiar al Moldovei, în persoana veneticului Eraclit-Despot-Vodă, pretins rudă a lui, îi suscità un pamflet defăimător inspirat de ura iezuiţilor şi subscris de un învăţat german numit Gaspar Schioppius. Când se ispiteşte cinevà să citească vreo pagină din polemica străbălată [1] şi trivială ce se făceà pe timpii aceia în regiunile ideale şi liniştite ale literelor, mai mai că-i vine a crede cum că sufletele înveninate ale anticarilor depe atunci

[1] destrăbălată.

au scăpătat, prin metempsicosă, până în trupul unor gazetari anonimi din ţară dela noi.

Iosif Scaliger murì la 1609 în Leyda şi mormântul lui, înălţat în biserica reformată, poartă armele sale de familie şi menţionează originea lui princiară. Fie-i dar pe plac; el a fost cu adevărat *principe* printre filologi şi anticari şi a introdus in şcoalele batave[1] un spirit de critică, pe care până atunci nu-l avusese nici chiar şcoalele italiane cele mai bine reputate; el fu cel dintâi care întemeiè istoria pe stâlpii solizi ai unei critice metodice, pe ai numismaticei şi ai epigraficei. Lucrările sale asupra cronologiei, în cari se cuprind ciclele tuturor popoarelor pe atunci cunoscute, sunt din punctul de vedere istoric opere capitale; într'însele, adică în vestita lui carte *De emendatione temporum,* publicată la 1583, după ce supune toate datele până atunci admise, la o critică victorioasă, el se ingeniază a inventà o nouă sistemă cronologică, căreia îi dă numele de *period Julian,* după numele tatălui său, sistemă prin care el voeşte să doboare şi să înlocuească reforma gregoriană a calendarului ce se introdusese în anul precedent, de către papa Grigorie al VIII-lea, în toate ţările catolice.

EPIGRAFIŞTII: I. GRUTER. Apoi iar, ca un fapt însemnat de activitatea lui Scaliger în ramul arheologic. să mai arătăm că el a dat tot ajutorul său la opera epigrafică a lui Ianus Gruter, care de sigur n'ar fi întrunit atâtea merite, dacă n'ar fi atins-o mâna măiastră a marelui erudit, înavuţind-o şi cu felurite indicii sau tabele, auxiliare nepreţuite la colecţiuni de felul acesta.

În privinţa acestei opere intitulată *Corpus inscriptionum antiquum totius orbis Romani* şi publicată mai întâi în anul 1603 la Heidelberg, unde Ianus Gruter, originar din Anvers, a fost profesor, am mai spus că este oarecare bănuială cum că editorul s'ar fi servit cu manuscriptul lui Onufriu Panviniu, emendat încă şi prin o altă publicaţiune epigrafică a lui Martin Smetius din Bruggen (1588).

Am arătat, în lecţiunea trecută, domnilor, cum arta epigrafiei s'a născut prin dibuirile unui Guilielmo di Pastrengo în secolul al XIV-lea şi mai ales prin tentativele mai raţionate ale lui Ciriaco Anconitanul din secolul al XV-lea. In secolul al

[1] olandeze.

XVI-lea, găsim ca reprezentanţi ai acestei ramuri arheologice pe nedreptăţitul Onufriu Panviniu, pe germanul Bienewitz, supranumit *Apian*, care, la 1534, tipări o colecţiune de inscripţiuni; pe olandezul Martin Smetius, care fu ucis de un soldat jăfuitor, ce-i răpì totdeodată şi manuscriptul şi îl vândù apoi unui alt epigrafist George Duza; pe însuşi acest Duza, care călătorì în Constantinopole şi aduse de acolo o colecţiune de inscripţiuni grece; în fine şi mai ales pe Ianus Gruter, omul care a întrunit şi a rezumat în opera sa toate lucrările şi toate meritele predecesorilor săi, adăugindu-le în mod foarte simţitor. Ceeace este în acest secol, Goltzius pentru numismatică, Paul Manuciu, C. Sigoniu şi Iustu Lipsiu pentru legislatura şi statul roman, Iosif Scaliger pentru cronologie, tot aceea este şi Gruter pentru epigrafică. Rămâne să constatăm în secolii viitori, simţitoarele progrese ce ştiinţa a făcut dela dânsul încoace.

INSCRIPŢIUNILE ROMANE DIN DACIA. Să nu uităm insă, domnilor, a face chiar aici menţiune despre câţivà bărbaţi de ştiinţă, cari încă din aceste vremuri depărtate au făcut să intre şi unele rămăşiţe de epigrafică romană din Dacia, în cercul cunoştinţelor lumii culte. Wolfgang Lazius, istoriograf al împăratului german Ferdinand I-iu şi bibliotecarul său în Viena, fu cel dintâi care cuprinse câtevà inscripţiuni latine din Dacia în *Commentariile* sale istorice şi arheologice asupra provinciilor imperiului roman, şi în opera sa geografică asupra Panoniei, Daciei, etc., publicată pe la 1572. Medicul şi botanistul francez Carol Clusius, mort la 1609 în Francfort, căpătă şi el în Viena copie depe inscripţiuni din Ardeal, cari ajunseră în mânile şi în colecţiunea lui Gruter.

CEI DOI ZAMOSII. Dar mai special asupra epigraficei romane din Dacia a scris transilvăneanul Stefan Szamosközi, în opera sa intitulată *Analecta lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum*, în care el transcrise inscripţiuni văzute şi studiate de dânsul chiar la faţa locului. Să observăm, domnilor, că acest adevărat părinte al epigrafiei noastre daciane a purtat pe latinie, mai acelaş nume cu cancelarul Poloniei Zamoysky, şi deaceea trebuie să se ferească cinevà de a confundà pe Polonul Ion Sariu Zamoscius, cu Ardeleanul Stephanus Zamosius, care studiè în Universitatea dela Padova la anul 1597 şi devenì

mai târziu istoriograful principelui Botskai. Acesta a deschis, în secolul al XVI-lea, calea epigrafiştilor locali, despre cari vom aveà ocaziune a vorbì mai târziu.

Destul vă va fi deocamdată să reçunoaşteţi, domnilor, din câte vă spusei până acum despre epigrafiştii secolului al XVI-lea, că o vie mişcare se produceà în ţoată Europa, în sânul acestei ramuri importante a arheologiei. Interesul ce ea inspirà începuse a fi aşà de mare, încât, acì ca şi în toate celelalte rămăşiţe ale antichităţii, contrafactori mai mult sau mai puţin dibaci, printre cari se deosebì mai cu seamă Italianul Pirru Ligorio, compuseră inscripţiuni imitate şi mai adesea inventate depe regulele nu încă bine studiate ale epigraficei antice.

In orice caz, dela malurile dacice ale Dunării, unde monumentele lapidare[1] fusese aduse de Traian, interesul către aceste preţioase rămăşiţe ale trecutului era acum răspândit până pe ţărmurile iberice, cari dase naştere gloriosului împărat. Acolo în Spania, sub domnia strălucită a lui Filip al II-lea, artele, literele şi ştiinţele se aflau pe atunci în floarea lor; istoriograful regal Ambrogio Morales din Cordova adună pe la 1575, inscripţiuni antice din toată Spania şi cătă să dea regule pentru ştiinţa epigrafică.

DESCRIEREA COLUMNEI LUI TRAIAN DE ALF. CHACON.

Dar un alt erudit spaniol, călugărul dominican Alfonso Chacon sau Ciaconius, din acele timpuri (1540—1599), deşteaptă pentru noi un interes mai local. Mai întâi însă să statuăm un fapt biografic, care să ne ferească şi aci de confuziune; tot în secolul al XVI-lea a trăit şi un alt erudit spaniol P. Chacon, care s'a distins aşa de mult în cronologie, în numismatică şi în alte ramuri ale arheologiei, încât i s'a dat supranumele de Varronele Spaniei. Acesta nu este Alfonso Chacon călugărul, care la 1576 a publicat mai întâi un text explicativ al sculpturilor depe columna lui Traian din Roma, sub titlul *Historia utriusque belli dacici a Trajano Cæsare gesti, ex simulacris quæ in Columna ejusdem Romae visuntur collecta.*

Acest text însoţià un volum de 130 stampe, de format în 4⁰ mare, în care pictorul Ieronim Muziano decopiase tot şirul baso-reliefurilor depe vestitul monument.

[1] de piatră.

IMPORTANŢA, ISTORICUL ŞI BIBLIOGRAFIA ACESTUI MONUMENT.

Deşi mai târziu îmi propun, domnilor, a consacrà în cursul cercetărilor noastre un studiu amănunţit columnei celei mult importante pentru istoria patriei române, permiteţi-mi însă chiar de astăzi a vă da o răpede idee şi despre aspectul acelui monument şi despre lucrările arheologice ş artistice cărora el a dat naştere.

Cum că columna lui Traian a fost înălţată pe Forul acestui împărat de către arhitectul său Apolodor din Damasc, ca să serve de mormânt învingătorului Dacilor, Germanilor şi Parţilor, cum că ţărâna lui depusă la temelia columnei într'un vas de aur a fost răsipită în timpii de jafuri, acestea sunt fapte ale istoriei. Să adăugim numai, ca noţiuni artistice, că dânsa se compuneà din patru părţi : un fundament subteran un piedestal pătrat, un stâlp cu capitel de ordin doric şi o statuă a împăratului Traian. Douăzeci şi nouă enorme bucăţi de marmoră de Paros, aşezate una peste altă, întocmesc acest monument; ele pe dinăuntru sunt scobite spre a formà un gol, în care se suie o scară spirală, ceeace se şi confirmă prin numele tehnic de *columna cochleata* («*kohlis*», melc) al monumentului ; iar pe dinafară, marmora e pretutindeni sculptată cu baso-reliefuri adânci. Piedestalul pătrat reprezentă numai trofee de arme, victorii, şi poartă deasupra uşii de intrare o inscripţiune, care constată cum că toată columna are aceeaş înălţime cu muntele ce s'a săpat spre a se clădì în locul lui Forul lui Traian, adică ea cu totul este înaltă de una sută picioare romane sau aproape treizeci de metri.

Pe stâlp se încolăceşte un brâu, *volumen,* de sculpturi, formând douăzeci şi trei de spirale, care în una sută douăzeci şi patru de tablouri reprezentă amândouă răsboaiele lui Traian cu Dacii. Chipul unei victorii aripate, scriind pe un scut rotund, desparte pe la mijlocul spiralei, istoria figurată a ambelor campanii.

Dar cu pericolul de a repetì multe din aceste amănunte descriptive, permiteţi-mi, domnilor, a vă citì o pagină scrisă în lauda columnei Traiane, de un renumit om de stiinţă şi de artă contimporan, care este totdeodată şi un scriitor foarte meritos. O traduc din interesantele şi instructivele «Convorbiri asupra arhitecturii» de d-l Viollet-le-Duc : [1]

[1] *Viollet-le-Duc,* Entretiens sur l'architecture, vol I; p. 117. Paris, 1863

«Când Romanul voeşte să fie artist — zice eruditul arhitect francez — la timpul şi depe placul sau, apoi cu anevoie i se pot asemuì alţii. Avem despre acest fapt, un exemplu foarte însemnat într'un monument cunoscut de toata lumea, pe care toţi îl admiră prin tradiţiune, fara de a şti pentru ce, şi care în genere a fost cam rău preţuit din punctul de vedere al artei; acesta este columna Traiană. Nu ştiu dacă cumva Elenii au conceput la dânşii ceva de felul acesta, dar nu-mi vine a crede, caci în acea concepţiune se simte un ce cu totul roman; într'însa se regasesc ideile de ordine, de metod, acel simţimânt pe care poporul dominator l-a ridicat până la sublim. In idea de a scrie istoria unei cuceriri pe o spirala de marmoră, având statua cuceritorului d'asupra, se află ceva cu totul străin spiritului grecesc. Atenianii erau prea tare invidioşi spre a face o asemenea onoare unui singur om şi ei n'aveau în politică acel simţimânt de ordine care se învederează în mod aşa de puternic pe columna din Forul lui Traian.

Dela temelie până la culmea acestui monument se poate recunoaşte, ca sa zicem aşa, tiparul geniului politic şi administrativ al Romanilor. Baza pătrată sau stilobata este acoperită pe câte şi patru ale ei feţe, cu sapături oable în cari sunt reprezentate grămezi de arme de ale poporului cucerit. Deasupra uşii care dă intrare la scara încovoiată ce pe dinăuntru se înalţă până la masa de d'asupra capitelului, se află o inscripţiune purtată de două victorii aripate. La unghiurile acelei stilobate, d'asupra, patru acvile ţin în ghiarele lor cunune de laur. Însăşi toarta dela bază e o lată cunună. La urmă, d'alungul trunchiului se încolăcesc, ca o cordeà, un fel de frize sau chenare, pe cari stau minunat sculptate toate împrejurările primei campanii a lui Traian. Pe la mijlocul columnei, o victorie, produsă în baso-relief, însemnează pe un scut faptele învingătorului. Apoi se începe şirul anaglifelor cari reprezenta a doua campanie şi cari se opresc sub un capitel, al cărui profil, cam asemănat cu cel doric al Elenilor, este ornat cu ove [1]. Totul se termină cu un piedestal circular pe care era aşezată statua lui Traian.

Dacă concepţiunea e frumoasă, apoi şi construcţiunea nu este mai prejos. Ea se compune din enorme bucăţi de marmoră albă, în miezul cărora e scobită scara. Capitelul este din o singură bucată şi piedestalul se compune din opt placi de marmoră. Columna Traiană ne învederează adânca deosebire ce desparte pe Romani de Greci în operele lor artistice. Curioasele descrieri ce ne-a lăsat Pausanias despre Grecia ne arată în tot momentul pe pieţele publice, în acropolele cetăţilor, statue, monumente votive, anaglife sculptate de cutare artist şi comandate de cutare personagiu, spre a consacrà un fapt. Deaceea ne şi vine a crede ca acele cetăţi greceşti trebuiau să semene cu muzee deschise, cu colecţiuni de opere de artă, dispuse în jurul şi în interiorul monumentelor principale. Acest fel de lucruri pareau jucării Romanilor. Când ei voesc sa facă o operă de artă, cer mai 'nainte de toate ca ea sà fie bine ordonată, ca ea să reprezente un complex întreg şi perfect, ca ea să însuşească însemnătatea unei legi, unui act politic sau administrativ, ca ea sa aibă aceeaşi claritate, acelaş spirit metodic. Artistul se nimiceşte, căci monumentul este ca şi un *Senatus-consult*. Astfel totul e zis.

Atunci când, întemeindu-se pe idei atât de largi şi de înălţate, se întâmplă ca rezultatul să fie aşa de nemerit ca în columna Traiană, cât despre mine marturisesc că arta elenă mi se pare învinsa, dacă nu în forma sa, dar cel puţin în al ei spirit .

[1] ornamente în formă de ou.

Această frumoasă şi dreaptă apologie a artei Romanilor mi se pare, domnilor, a fi mai cu deosebire la locul său, când este vorba despre monumentele înălţate de marele Traian, de acel rar împărat a cărui preocupaţiune statornică a fost, nu trufia şi plăcerile sale personale, ci mărirea şi foloasele poporului roman.

Şi în adevăr, în mijlocul Forului pe care el îl înzestrase şi-l împodobise cu bibliotecă, cu templu, cu basilică, cu teatru, cu gimnaziu, cu arc de triumf şi cu statue ecuestre, în mijlocul acelui armonios şi măreţ complex de edificii sumptuoase cari, cu o înţeleaptă ordonanţă, întrunià în acelaş ocol toată activitatea intelectuală a poporului, acolo, deasupra columnei consacrată răsboaielor prin cari pământul Daciei a fost dat moştenire de veci seminţiei latine, acolo, ca un demn coronament al întregii opere, sta în vechime statua de bronz a lui Traian, aurită poate; dar în orice caz în costum militar, cu o lance în mâna stângă, cu o victorie aripată pe cea dreaptă. Aşà cel puţin se vede statua figurată pe numeroasele medalii ale timpului, cari reprezentă monumentul. Statua a pierit de mult dela locul ei şi la anul 1587, papa Sixtu al V-lea aşeză în locu-i gol pe aceea a Sf. Petru.

Am mai spus în lecţiunea trecută, cât de mult au fost papii îngrijaţi de conservarea acestui monument. Traian a avut pururea o mare trecere la Sfinţii pontifici şi se zice că în secolul al VII-lea, papa Sf. Grigorie cel Mare a făcut rugăciuni, posturi şi denii, ca să scape din iad sufletul marelui împărat; favoare excepţională ce i s'a şi acordat, însă sub condiţiunea expresă că altădată nu va mai aduce astfel de supărare raiului pentru vreun alt suflet de păgân.

Această minune a ilustrului pontifice a povestit-o pe larg chiar Alfons Chacon într'un volum in folio tipărit în Roma, la 1576; dar încă mai dinainte însuşi Dante atestase minunatul fapt în treacăt:

Quiv'era storiata l'alta gloria
Der roman principe, la cui gran valore
Mosse Gregorio alla sua gran vittoria;
Io dico di Traiano imperadore.

«Acolo erà înfaţişată înalta glorie a principelui roman, a carui mare vrednicie împinse pe Grigorie la marea sa izbânda: eu voiu sa zic despre Traian împaratul».

In adevăr, Traian a avut norocul să fie multora plăcut şi această predilecţiune s'a repurtat şi asupra monumentului său funerar. Incă de prin secolul al XVI-lea, regele Fran-

cisc I-iu de Valois cerù dela vestitul arhitect Iacob Vignole ca să-i facă o decopiere de gips a columnei din Roma; lucrarea însă nu se putù efectuà cu totul din lipsă de bani. Ea fu reîncepută sub Ludovic al XIV-lea şi de astădată se execută pe d'întreg, dar numeroasele tipare nu fură toate transportate în Paris; multe au rămas la Roma, în Villa Medicis, unde este stabilită şcoala franceză de arte şi de arheologie. In timpul victoriilor Republicei franceze în Italia se propuse ca întreaga columnă să fie adusă pe apă la Paris şi să se aşeze pe o piaţă, puindu-se deasupra o statuă a libertăţii. Acest semeţ proiect nu fu pus în lucrare, dar pe timpul ultimului imperiu, la 1861 şi 1862, Napoleon al III-lea, care n'a rămas indiferent la nici o idee măreaţă a trecutului, a pus să se decopieze din nou toată columna, şi toate bucăţile ei, turnate în aramă galvanoplastică în fabrica lui Oudry dela Auteuil, stau şi azi depuse în muzeul galoroman dela St. Germain-en-Laye.

Depe tiparele făcute din ordinul împăratului, căruia România îi datoreşte aşà de mult, am puteà cu neînsemnate sacrificii să căpătăm o reproducere în bronz a întregei columne Traiane, care s'ar înălţà cu falǎ chiar în faţa acestui edificiu, unde ne place şi se cuvine ca să amintim pururea despre măreţele fapte ale marelui Traian.

Până când însă veţi puteà să vedeţi cu ochii columna lui Traian turnată în bronz, mă simt dator, domnilor, a vă arătà în ce anume cărţi, acest interesant monument merită a fi studiat de către arheologii şi de către istoricii patriei noastre.

Am vorbit despre publicaţiunea Spaniolului Alfons Chacon, însoţită cu stampele lui Ieronim Muzianu; apărută mai întâi la 1576, ea a fost reprodusă de vreo două ori, până când, la 1672, desemnele cele vechi s'au completat în mod mai mult sau mai puţin imperfect, de către gravorul Pietro-Sante Bartoli, pe timpul când se scoteau tiparele depe columnă pentru Ludovic al XIV-lea. Arheologul Bellori traduse italieneşte şi împlini pe ici pe colea textul explicativ al lui Chacon.

Dar tot pe acel timp, un mare arheolog italian, luceafărul Italiei anticare din secolul al XVII-lea, Rafael Fabretti scrise în contra lui Bellori şi despre columnă, o mare carte plină de erudiţiune. Voiu vorbì însă la locul său mai pe larg, despre opera întitulată *Syntagma de columna Traiani*, tipărită la 1683.

In secolul următor, la 1752, se publicară în Amsterdam,

tot asupra columnei. nişte desemne reduse, de către Elveţianul Morell, cărora le adause explicaţiuni, arheologul italian Gori. Ca comentariu şi ca desemne, această publicaţiune are o mică valoare; cu mult mai notabile sunt splendidele şi atlanticele stampe, în cari vestitul gravor italian Piranesi din secolul trecut (1720—1778), neobositul pictor al ruinelor, precum i s'a zis, a ilustrat, printre alte nenumărate monumente şi dărămături ale Romei, măreaţa columnă din Forul lui Traian.

In fine, în zilele noastre şi în urma sumptuoaselor lucrări executate din ordinul lui Napoleon al III-lea, se începù opera cea mai capitală asupra acestui monument, pe care a publicat-o la Paris în aceşti patru din urmă ani, d. Wilhelm Frœhner; d-nialui nu s'a descurajat nici după căderea imperiului şi a stăruit a pune capăt colosalei publicaţiuni ce întreprinsese sub auspiciile guvernului imperial. Azi opera d-lui Frœhner, compusă din 220 stampe foto-litografiate, format in folio mare, este terminată. Textul care o însoţeşte desvoltă tot ce se ştie până acum despre vechii Daci, despre împăratul Traian şi mai ales despre răsboaiele ce s'au petrecut între poporul învins şi suveranul victorios. Această operă de cea mai mare însemnătate pentru noi, şi ca iubitori de arheologie, şi ca Români, se află acum, în mai multe exemplare în Bucureşti, şi nu pot decât a recomandà celor ce se interesează de obiecte artistice şi anticare, ca s'o studieze cu atenţiune.

D. W. Frœhner, cu care am mulţumirea de a întreţine plăcute relaţiuni stiinţifice, publicase încă dela 1865, un mic volum asupra Columnei lui Traian, din care eu unul am extras pentru d-voastre, principalele noţiuni ce vă prezentai despre columnă. D-l V. A. Urechiă începuse în foaia *Buletinul Instrucţiunii Publice* din anii 1866 şi 1867, traducerea acestui foarte interesant opuscul; din nenorocire ea a fost întreruptă, ca multe lucruri bune la noi. Ca însemnare de bibliografie locală, să adaug încă, pentru amintirea sau ştirea d-voastre, că părintele canonic din Blaj, Timoteiu Cipariu a publicat în *Archivul* său *pentru filologie şi istorie* din anul 1867, o notiţă asupra columnei, în urma căreia a tipărit în text original şi traducere română, descrierea lui Ciacone, precum şi o epistolă a istoricului Engel despre columna lui Traian.

Ne-a mânat departe de subiectul nostru special, domnilor, atenţiunea care voiam s'o acordaţi notelor lui Alfonso Chacon asupra sculpturilor istorice depe columna lui Traian. Dar

să nu ne plângem; pe cât am stat la sânul părintesc al fondatorului coloniilor romane din Dacia, tot acasă am fost. El, din Spania a venit până aici; noi, tot în Spania, la curtea lui Filip al II-lea, am găsit pe primul comentator al monumentului nostru tradiţional.

GEOGRAFUL ABRAHAM ORTELIUS. Tot acolo vom întâlnì şi pe un alt erudit al secolului al XVI-lea, pe vestitul geograf Abraham Oertel sau Ortelius, născut în Anvers la 1527 şi căruia regele Filip al II-lea, stăpân al ţărilor batave, îi dete titlul de istoriograf al său. Ortelius a fost o mare autoritate în epoca sa; el se pregătise prin studii adânci şi prin călătorii numeroase, pentru operele de geografie ce publică la 1570 şi 1595; cea dintâi este cea numită *Theatrum orbis terrarum,* fundamentul geografiei moderne şi primul *atlante* geografic care a apărut vreodată în lume. Cea de a doua dovedeşte erudiţiunea de anticar a autorului; ea se referă numai la geografia cea veche, pe care Orteliu mai întâi a osebit-o cu totul de geografia modernă.

Permiteţi-mi, domnilor, a vă observà că Abraham Ortelius geograful nu trebuie confundat cu un Ieronim Ortelius, posterior acestuia, care a scris istoria răsboaielor orientale, şi a dat, în cartea sa, portrete ale multor oameni de stat şi ăsboinici din acea epocă; acolo se găsesc şi portrete de domni români, printre cari se numără şi al lui Mihail Viteazul[1].

CONRAD PEUTINGER ŞI TABELA PEUTINGERIANĂ. Dar să nu ne oprim la această nouă abatere, ci să încheiem nomenclatura prescurtată a anticarilor din secolul al XVI-lea, printr'un german dela Augsburg, senator în patria sa şi însărcinat cu misiuni diplomatice pe lângă marele împărat Carol al V-lea. Conrad Peutinger a fost şi el pe timpul său, dela 1465 până la 1547, un om foarte considerat, atât prin poziţiunea cât şi prin ştiinţa lui; operele sale arheologice au tratat mai cu seamă despre inscripţiunile şi alte antichităţi romane ce se aflase în Ger-

[1] Mult preţuitul nostru istoric *N. Balcescu* a vorbit despre acest portret în vol. IV, p. 212, no. 1 din *Magazinul istoric* (1847); în vol. II (1846), p. 371, vorbise despre dânsul învaţatul A. Kurz din Braşov; iar noi l-am reprodus în copie, în *Revista Romăna* vol. I, 1861. In exerga gravurii se citesc: *Michali Voivoda de Valachia MDCI.*

mania; ele nu sunt fără de preţ; dar încă şi mai preţioasă erà colecţiunea sa de antichităţi de tot felul, din care *cimeliul* său giuvelul [1] arheologic cel mai însemnat a fost fără îndoială, tabela geografică sau itinerarie, prin care numele lui Peutinger a rămas pentru totdeauna în memoria arheologilor.

Tabela Peutingeriană, căreia fără de nici un cuvânt plauzibil i s'a zis şi *Itinerariul teodosian*, este un sul compus din unsprezece piei de pergament — se zice că au fost mai 'nainte douăsprezece — pe cari stă zugrăvită cu şase colori, astăzi cam trecute, o configuraţiune închipuită a întregei lumi cunoscute de antichitatea romană în timpul imperiului, şi depe toată probabilitatea în epoca lui Constantin cel Mare. Forma lumii este însă reprodusă printr'o fâşie îngustă, care se teşeşte dela N. spre S. şi din contră se lungeşte în mod neproporţionat în sensul ecuatorului. Apele, mări şi râuri, sunt însemnate cu o coloare verzuie, cetăţile şi staţiunile postale, prin nişte mici clădiri de forme diferite depe importanţa localităţilor; oraşele capitale, Roma, Constantinopole şi Antiohia, trei la număr, sunt marcate cu câte un roťocol mare în care şeade pe tron o figură coronată. Toate punctele denumite sunt legate prin linii cari arată căile, şi distanţele sunt însemnate pretutindeni cu cifre romane.

Se ştie că încă din timpul lui August şi poate mai 'nainte, se obişnuià la Roma a se face, pentru uzurile administraţiunii şi ale armatei, atât itinerarii scrise, *itinera adnotata,* cât şi tabele zugrăvite sau *itinera picta,* cum am zice acum *hărţi postale* sau *marş-rute.* Se poate dar ca una din acele tabele, cari negreşit se prefăceau cu timpul, să fi servit de model *tabelei peutingeriane.* Cât despre exemplarul existent, se ştie pozitiv că el este o copie făcută la anul 1265, de către un călugăr din Colmar în Alsacia, depe un original pierdut. Bibliotecarul imperial Conrad Meissel, altfel numit Celtis Protucius, o descoperì la 1507 în Worms şi prin testament o lăsă lui Peutinger, cu condiţiunea ca să o deà la lumină. Moştenitorul însă nu izbutì să îndeplinească voinţa testatorului şi după mai multe reproducţiuni reduse şi defective [2], făcute în cursul secolilor al XVI-lea şi al XVII-lea, abià la 1753, guvernul austriac, în stăpânirea căruia ajunsese acum sulul

[1] giuvaerul; [2] cu greşeli şi lipsuri.

de pergament al lui Peutinger, făcù să se publice cu mare lux un fel de facsimile al tabelei, însoţit cu oarecari note fără valoare, scrise de Scheyb. De atunci încoace se mai cercară şi alţii a reproduce harta peutingeriană depe această carte; dar tocmai la 1824 ieşì, sub auspiciile Academiei din Münich, o nouă ediţiune a stampelor lui Scheyb oarecum corectate şi însoţite cu o disertaţiune foarte detaliată, scrisă de geograful Mannert, căruia datorim şi un memoriu asupra faptelor săvârşite de Traian la Dunăre, *Res Traiani Imperatoris ad Danubium gestæ,* 1793.

În toate aceste ediţiuni succesive, erorile erau numeroase; figura părţilor de pământ şi de apă, ortografia numelor de localităţi transcrise în litere de formă gotică de către călugărul din Colmar în secolul al XIII-lea, colorarea uniformă a stampelor, toate acestea lăsau mult de dorit. Guvernul imperial al Franţei, acì ca şi în privinţa columnei lui Traian, luă iniţiativa unei nouă reproducţiuni stampate a tabelei lui Peutinger. D-l Ernest Desjardins, care a călătorit la 1867 pe toate malurile Dunării-de-jos şi a scris asupra lor un memoriu epigrafic, în care se cuprinde şi cea mai mare parte din inscripţiunile muzeului nostru de antichităţi, memoriu, care şi acesta a fost reprodus în traducţiune românească în *Arhivul* părintelui Cipariu, d-l Desjardins a fost însărcinat cu noua publicare a hărţii itinerarii din biblioteca Curţii dela Viena. Opera sa, executată cu o exactitudine şi cu un lux de erudiţiune şi de tipărire cari fac onoare şi ştinţei şi artelor franceze, a ajuns până acum la a 13-a făscioară[1] din 20 câte au să fie. Facsimilele multicolore ale tabelei, în număr de XI segmente, sunt toate în fiinţă. Multe greşeli ce se strecurase în ediţiunile anterioare, au fost acì îndreptate. Ca să semnalăm în treacăt numai una singură, privitoare la ţara noastră, vom arătà că gurile Dunării, *Ostia fluvii Danubii,* cari chiar în ediţiunea lui Mannert să văd reprezentate printr'o deltă cu patru braţe, sunt restituite depe original, în număr de şase, de către d-l E. Desjardins.

Aceasta se vede pe hartă; dar comentariile editorului n'au cuprins încă porţiunea în care se află figurată provincia Daciei.

Suntem în drept a aşteptà multe lumini asupra geografiei antice a-ţării noastre dela acel comentariu, făcut de un om, care a cercetat monumentele şi izvoarele de informaţiuni chiar

[1] fasciculă.

la faţa locurilor. Până atunci însă, dreapta nerăbdare a lumii culte de a vedeà mai elucidat acest punct al ştiinţei anticare, a făcut să se propună printre chestiunile congresului geografic ce se va ţine în primăvara viitoare la Paris (1875), o discuţiune asupra numirilor geografice cari se văd scrise în ţinutul Daciei pe tabela peutingeriană, precum şi în celelalte documente geografice ale antichităţii. [1]

Ar fi de dorit, domnilor, ca şcoalele noastre superioare să fie întemeiate pe aşà baze încât junimea studioasă dela Facultăţile noastre de litere să simţă dorinţa şi puterea de a se încercà, dânsa mai întâi, la asemenea nobile şi folositoare lupte.

Dumnezeu e bun! El vă va ajutà, mai ales dacă veţi voì, domnilor, să vă ajutaţi şi înşivă, aplicându-vă la studii asidue şi serioase.

RECAPITULARE. Mă tem acum, domnilor, că din *pomelnicul* ce m'am văzut nevoit a vă face astăzi, vă va rămâneà foarte puţin în memorie; deaceea daţi-mi voie, mai 'nainte de a terminà, ca să recapitulez oarecum noţiunile despre desvoltarea ştiinţei arheologice în secolul al XVI-lea, adică în adevărata tărie a Renaşterii.

Am văzut că într'însul ştiinţa anticară, mărginită până acum mai cu totul în hotarele Italiei, s'a revărsat cu puternice raze peste Europa centrală, ba chiar a pătruns până în extremităţile ei. În Germania, în Olanda, în Franţa, în Spania s'au născut şi au lucrat anticari de frunte; am puteà să adăugim şi alte ţări mai depărtate, ca Anglia, Scandinavia, Polonia, Ungaria şi Ardealul, cari nici ele n'au rămas cu totul înstrăinate dela această mişcare.

Mai întâi, în cercul antichităţilor etice, subiectul preferit în acest period a fost ca şi în cel precedent, tot antichitatea romană cu legile, cu statul, cu uzurile ei; Italienii P. Manuciu, C. Sigoniu şi O. Panvìniu, Olandezul Justus Lipsiu, Francezul Grouchy, Polonul Zamoisky, cosmopolitul Iosif Scaliger şi mulţi alţii mai puţin arătoşi au tratat asemenea materii.

[1] Trebuie să constatăm cu părere de rău că concursul deschis în aceasta privinţă de Societatea Academică Română, în sesiunea sa din 1874, nu a dat un rezultat pe deplin satisfăcător; un singur concurent a prezentat o lucrare asupra Dacilor, care nu cuprindeà nici un fapt sau o apreţuire nouă. Să nu se descurajeze însă junimea noastră, ci din contra să se silească a aprofundà mai bine chestiunile de ştiinţa, la cari corpul nostru academic o stimulează neîncetat.

Ca arheologi ai părţii estetice găsim, osebit de artiştii cari au imitat şi au falsificat uneori cu succes operele plastice ale antichităţii, pe anticarul italian Fulviu Orsini, pe ambii anticari spanioli P. şi Alf. Chacon, pe numismaţii din Italia, Olanda şi Germania, Æneas Vico, Erizzi şi Goltzius; pe epigrafiştii olandezi Martin Smetius, George Douza şi mai ales Ianus Gruter; pe geograful tot olandez Ortelius; încă odată pe eruditul cronologist Scaliger, pe anticarul german Peutinger, şi încă pe mulţi alţii, nenumiţi sau numai citaţi în mod accesoriu.

OPINIUNEA LUI NIEBUHR DESPRE ANTICARII RENAŞTERII.

Toate aceste nume sunt astăzi răsunete seci, din cari vulgul nu ştie să distingă de cât un ton uniform de pedantism; dar pentru omul care se ocupă serios cu ştiinţa arheologiei, ele au toate un caracter bine determinat, o valoare pozitivă, pe care nu o poate tăgădui orice om luminat. Despre aceasta, nu cer a vă da altă dovadă decât apreţuirea unui bărbat eminent al secolului nostru, care, fiind însuşi un mare inovator în ştiinţa trecutului, nu poate fi privit ca un sfieţ[1] adulator[2] al erudiţiunii anterioare lui; acesta e istoricul german Niebuhr, care a răsturnat cu o perspicacitate genială, toate ideile stereotipate de secoli asupra istoriei Romanilor; iată cum se exprimă dânsul în privinţa eruditilor din secolul al XVI-lea:

«Oameni cu capacităţi strălucite şi cu cunoştinţele cele mai întinse, ştiură a se mărginì în limite înguste; printr'înşii se întocmì din nenumărate amănunţimi răsipite, aceea ce literatura păstrată până la noi din vechime nu prezentà în cuprinsul unei singure lucrări, adică cunoştinţa antichităţilor romane. Ceeace dânşii au făcut în acest sens este cevà minunat şi aceea numai ar fi de ajuns ca să le asigure o glorie nepieritoare.

[1] sfios, [2] linguşitor.

A OPTA LECŢIUNE

JURISCONSULŢI ANTICARI ÎN SECOLUL XVI.

Domnilor, cu temerea de a prelungì peste măsură lecţiunea din rândul trecut, în care m'am silit să condensez pe cât s'a putut mai multe din numele de anticari meritoşi, cari au ilustrat secolul al XVI-lea — şi aceasta poate am făcut-o cam în paguba interesului ce v'ar fi prezentat subiectul, mai pe larg expus — cu temerea zic, de a vă obosì şi mai mult atenţiunea de cum am făcut, m'am văzut nevoit a nu da locul ce li se cuvine, printre reînvietorii antichităţii, unor jurisconsulţi vestiţi, cari pe atunci au deşteptat în ştiinţa *dreptului*, un nou şi puternic avânt, şi cu acest scop s'au aplicat la cercetarea raţionată şi critică a vechilor izvoare juridice, mai cu seamă a celor rămase dela poporul roman.

Astfel dar, printre laborioşii şi învăţaţii iniţiatori ai lumii moderne la vieaţa publică şi privată a trecutului, printre exploratorii monumentelor arhitectonice şi epigrafice, ai operelor de gliptică şi de numismatică, printre acei mulţi anticari erudiţi pe cari vi i-am arătat dedaţi toţi cu totul la scrupuloasa răsfoire a vechilor documente scrise şi la pacienta înregistrare a rămăşiţelor antice, atingătoare mai cu osebire de starea socială şi de cultura Romanilor, eu, cu drept sau cu nedrept, am omis de a prenumără şi pe bărbaţii eminenţi, a căror fructuoasă activitate o pot reclamă excluziv legiştii în cercul ştiinţei lor şi pe cari ei încă şi până acum îi privesc ca adevăraţi fundatori ai şcoalei moderne de jurisprudenţă.

Precum am spus dela începutul acestui curs, domnilor, studiul amănunţit al legislaţiunilor romane, care studiu a devenit chiar baza învăţământului nostru juridic, nu poate face parte din materia arheologiei, decât în mod accesoriu sau mai bine zicând, prin trăsurile sale caracteristice şi generale ; de aceea nu pot face mai mult decât să adaug acì, ca o noţiune prin care se complineşte tabloul ce mi-am propus să vă prezint despre mişcarea arheologică a secolului al XVI-lea.

IACOB CUJAS.

Tot pe atunci un mare jurisconsult francez, vestitul Jacob Cujas, născut în Tulusa, pe la anul 1520, devenì arbitrul şi oracolul specialităţii sale, mai cu seamă prin luminatele comentarii cu care el elucidă vechile documente juridice ale antichităţii romane.

Cujas, pentru prima oară în secolii moderni, profesă ştiinţa dreptului, cu aceeaş autoritate pe care odinioară antichitatea o recunoşteà unui Papinian sau unui Ulpian, şi atrase după sine un număr însemnat de şcolari, pretutindeni unde îşi strămută catedra, în Cahors, în Valence, în Paris, în Turin şi în fine în Bourges, unde şi murì la 1590.

HUGO GROTIUS. Secolul următor, cel căruia avem a consacrà atenţiunea noastră de acum înainte, avù ca urmaş al lui Cujas, dar într'o sferă mai independentă de doctrinele şcoalei, pe un om de un spirit şi mai novator în ştiinţele politice; acesta fu renumitul diplomat olandez Hugo Grotius sau van Groot, care cultivând cu predilecţiune studiile clasice ale trecutului, întemeiè totdeodată pe principii echitabile şi solide, pe regule bine cumpănite, ştiinţa cea nouă a dreptului gintelor. Legat prin comunitate de idei cu marele pensionar al Olandei Ion Olden Barneveldt, apărătorul libertăţilor patriei sale, Grotius fu persecutat de catre violentul Stathuder Mauriciu de Nassau şi osândit de dânsul la închisoare pe vieaţă; dar scăpând prin devotamentul soţiei sale, care-l ascunse într'o ladă cu carţi — vedeţi, domnilor, la câte sunt bune cărţile — el trăì de atunci înainte mai mult în Franţa, unde fu iubit şi considerat de toţi. Regina Svediei, Cristina, îl alese ca ambasador şi reprezentant al ei pe lângă Ludovic al XIII lea. Retragându-se din această sarcină la 1645, când erà în vârstă de 63 de ani, Hugo Grotius murì pe ţărmurile prusiane ale Balticei, din urmele unei furtuni pe mare

GUIDO PANCIROLLI, COMENTATOR AL DOCUMENTULUI „NOTITIA DIGNITATUM". Fiindcă însă ne-am abătut oarecum pe tărâmuri megiaşe cu arheologia, să ne grăbim a ne înturnà în sânul ei, aducând aminte tot din secolul al XVI lea, despre jurisconsultul italian Guido Pancirolli, renumit profesor de drept la Padova şi la Turin, care pe noi ne atrage mai puţin prin doctele sale scrieri asupra legilor antice şi moderne decât prin eruditele comentarii, cu cari el, chiar la finele secolului, înzestră şi lămurì un preţios document al antichităţii.

Nu va fi, cred, o desplăcere pentru d-voastre, domnilor, ca în decursul acestei răpezi răsfoiri a analelor arheologiei, să aflaţi prilej de a face cunoştinţă cu câte se va puteà mai

multe din izvoarele de noţiuni arheologice şi din monumentele cele mai reputate ale antichităţii.

Acelea vor fi mai târziu prieteni vechi, cari o să netezească şi o să vă uşureze calea, când vă veţi întâlnì iarăşi cu dânsele la locul propriu, ce le este destinat în expunerea sistematică a noţiunilor de arheologie. Aşadar nu mă veţi ţine de rău dacă uneori mă voiu abate cu digresiuni, dela faptele istorice şi biografice; cât de cutezătoare vi s'ar păreà acele abateri, fiţi siguri că voiu purtà mereu grijă ca ele să nu vă mâne niciodată pe tărâmuri streine ştiinţei de care am întreprins a ne ocupà.

NOŢIUNI ASUPRA „NOTITIEI". Să ne întoarcem dar numai decât la comentariile lui Pancirolli asupra documentului antic care se numeşte *Notitia dignitatum et administrationum tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis.*

Titlul acestei opere spune pe deplin ceeace ea este şi ceeace cuprinde. Guvernul Romanilor a ţinut pururea un fel de cărţulii, în forma lungăreaţă a unei cărămizi, care pentru aceea se şi numeau *latercula,* şi în cari se înscriau veniturile statului, numărul armatelor, rândul diregătorilor. Impăratul August şi urmaşii lui au avut tablete speciale, cărora li se ziceà *Comentarii ale Principelui.* Când însă, sub domniile lui Diocleţian şi apoi lui Constantin cel Mare, se dete imperiului o nouă organizaţiune, mai în raport cu întinderea lui colosală, toate acele însemnări se înscriseră oficial în registre, sub felurite rubrice privitoare la administraţiunile civile şi militare, la rândueala casei şi cancelariei împărăteşti, la distribuirea armatelor şi flotelor, la mecanismul perceperilor financiare, la fabricarea de monete, de arme şi de alte muniţiuni necesare statului.

Aceste registre formau neapărat ca un *Almanah oficial al Imperiului,* care se preschimbà de câte ori se simţià trebuinţă sau prin dislocarea oştirilor sau prin modificaţiuni aduse în împărţirea provinciilor şi în diregătorii.

Până la noi au rămas manuscripte mai mult sau mai puţin complete, cari conţin, sub numirea citată de *Notitia dignitatum* etc., un asemenea almanah depe la începutul secolului al V-lea, adică depe când imperiul abià se împărţise între ambii fii ai lui Teodosiu cel Mare, Honoriu şi Arcadiu. Repeţitele manuscripte se află astăzi în bibliotecile din Roma, Paris, Viena şi Münich; încă din anul 1529, un învăţat anume Al-

ciatus, publică *Notitia* depe unele manuscripte ; dar şasezeci şi patru ani în urmă, Guido. Pancirolli dete o ediţiune completă, căreia voluminoasele şi eruditele sale note îi adause un preţ considerabil. Aceste comentarii, de mai multe ori retipărite, au fost în fine întrupate în ediţiunea modernă a *Notiţiei,* publicată la Roma de doctorul Eduard Bœching în anii 1839 până la 1853.

Este de o neasemuită importanţă pentru istoria şi geografia timpilor respectivi aceà bogată întrunire de însemnări asupra organizaţiunii Imperiului, în care figurează, pe lângă arătarea pe scurt a autorităţii fiecărui dregător, şi semnul emblematic sau distinctiv al funcţiunii sale. Intr'însa se vede cum pe atunci fiecare din loturile fiilor lui Teodosiu erà împărţit în câte trei mari *prefecturi* ale Pretoriului. La Răsărit, prefectura Orientului, a Iliricului şi a cetăţii Constantinopole ; la Apus, a Italiei, a Galiilor şi a cetăţii Roma. Fiecare prefectură cuprindeà un mic număr de *diocese,* împărţite şi acestea în *provincii,* în capul cărora se aflau dregători cu putere administrativă şi judiciară, gradaţi depe titlurile de *proconsuli, vicari* şi *presidii.* Unul din diocesele prefecturii Iliricului este încă numit *al Daciei,* şi conţineà cinci provincii sub numirile de *Dacia mediterană, Dacia ripense* sau râureană, *Mœsia prima, Dardania* şi *Prevalitana.* Dar toate acestea îşi aveau cuprinsul lor pe malul drept al Dunării şi abià dacă printre dregătoriile militare găsim puterea *magistrilor* de armate călări şi pedestre şi a *ducilor* sau a comandanţilor de oştiri, întinsă asupra unor cetăţi depe malul stâng, care pe atunci se aflà ocupat de barbarii de seminţie gotică. Astfel bunăoară vedem pe ilustrul bărbat magistru al armatelor din Tracia, *vir illustris magister militum per Thraciam,* având sub dânsul, în legiunea XXI-a, ostaşi *balistarii* (cum am zice astăzi, artilerişti) din cetatea Dafne, clădită de Constantin cel Mare pe ţărmul românesc al Dunării; vedem iar pe ducele Daciei ripense ţiind cantonate în mai multe forturi depe malul nostru, precum Drobeta sau Turnul Severinului (?), Zernes sau Cerneţii şi altele, pâlcuri de călăreţi, *cunei equitum,* şi garnizoane de legionari din a V-a legiune Macedonică şi din a XIII-a Gemină, cari amândouă au lăsat aşà multe urme despre lunga lor staţionare prin lunca oltenească a Dunării de jos.

Notitia dignitatum este foarte interesantă şi prea neapărată de consultat întru ceeace priveşte întinderea imperiului şi împărţirea provinciilor; dar ea totdeodată ne dă şi o no-

menclatură curioasă a sarcinilor celor înalte ale curţii împărăteşti. Aflăm într'însa cum erau compuse ministerul şi consiliul, cari înconjurau pe capul statului: în *prepositul la sacrul cubicul* ni se pare a recunoaşte un fel de mareşal al palatului, dacă nu cumvà va fi un vătaf al saraiului, un *Kâzlar-aga* oriental; în *magistrul oficiilor*, vedem pe ministrul de interne, şef al poliţiei şi director superior al fabricelor statului; în *questorul*, pe ministrul justiţiei, secretar de stat şi orator imperial; în *comitele sacrelor largiţii*, pe vistierul primitor şi distribuitor darnic al banilor publici; în *comitele afacerilor private*, pe ministrul intendent general al averilor împărăteşti; în *comiţii domesticilor calări* şi *pedestri*, pe comandanţii gardei şi ai statului-major imperial; în *magistrii scriniorum*, pe postelnicii cu însărcinări diplomatice, pe grămăticii şi pe condicarii, redactori, şi păstrători în scrinii, de *memorii*, de *epistole*, de *libele* şi de *scrisori greceşti*.

In deşert însă căutăm în *Notiţia demnităţilor*, pe aceea a ministrului de instrucţiune publică. *Primiceriul notarilor*, despre care se zice că *tractat etiam scholas*, nu aveà autoritate decât asupra corporaţiunilor sau breslelor cunoscute în antichitate sub numirea de *scholæ*. In vremile vechi, domnilor, învăţătura nu a tost niciodată redusă ca să dispute pentru sine un colţişor oficial printre sarcinile statului; ea, în timpii măreţi de înflorire ai antichităţii a stat mai presus de toate şi când această predominare a ei ajunse a declinà şi a se stinge, dezordinea, slăbiciunea şi barbaria cuprinseră tot imperiul şi-l porniră spre ruinare.

In urma celor ce vă spusei despre unii jurisconsulţi anticari ce s'au distins în secolul al XVI-lea şi au adus un notabil contingent la desvoltarea cunoştinţelor arheologice, şi anume despre Francezul Jacob Cujas şi despre Italianul Guido Pancirolli, către cari am adaus chiar, din secolul următor, pe Olandezul Hugo Grotius, mă simt, domnilor, mai împăcat cu idea de a mărginii ntru cele spuse până acum noţiunile asupra epocei curat zisă a Renaşterii, asupra acelui period în care arheologia a jucat un rol de căpetenie. Mă bucur mai ales că pe lângă menţionarea tabelei itinerarii a lui Peutinger, despre care v'am vorbit pe scurt în lecţiunea trecută, am putut astăzi să vă semnalez în *Notitia dignitatum*, un alt document vechiu de o egală importanţă pentru cunoaşterea imperiului roman, la un moment când puterea lui ştià încă să ţină piept faţă cu barbaria ce a cotropit Europa în secolii următori.

Aceste două izvoare de noţiuni arheologice, cari ambele s'au întors mai întâi la lumina publicitaţii în sutimea a XVI-a după Hristos, au neasemuitul merit de a ne lămurì ele singure multe puncturi atingătoare de istoria antică a patriei noastre, pe cari nu le aflăm aiurea, şi pentru aceea chiar, trebuie să recunoaştem într'însele o valoare capitală, întru ceeace priveşte investigaţiunile de arheologie naţională.

Nu mai puţin important în acelaş cerc sunt faptele ce ni se prezentă pe documentul plastic al Columnei Traiane din Roma; şi astfel în trei opere de natură foarte variată, pe cari însă numai arheologia are sarcina a le explicà, într'un catalog scris de dregătorii, precum e *Notitia dignitatum*, într'o hartă de drumuri, cum e *Tabela Peutingeriana*, şi într'un cap-d'operă de artă sculpturală, cum este spirala de baso-reliefuri a *Columnei lui Traian*, aflăm cele trei mai complete şi mai de frunte documente ale trecutului ţării noastre, scoase câte şi trele pentru prima oară la iveală, prin lucrări din secolul al XVI-lea.

Dacă cel puţin prin acest ultim fapt, am reuşit a vă da o idee lămurită despre reala însemnătate a erudiţiunii din acel secol, căreia i se aruncă aşà des imputarea de pedantism, dacă, după câte spusei, am putut să restitui oamenilor de merit din acel timp partea de recunoştinţă ce li se cuvine dela noi toţi, atunci m'aş crede în drept a purcede înainte cu cercetările noastre asupra istoriei arheologice, având credinţa că n'am făcut nedreptate anticarilor Renaşterii şi n'am dat numai, asupră-le, o prea stearpă şi prea pripită enumerare de nume proprii şi de titluri de cărţi ale lor.

LUCRĂRILE ARHEOLOGICE DIN PERIOADA CUPRINSĂ ÎNTRE 1600 ŞI 1750.

Ajungând la timpii cari urmează imediat după aceştia, adică la spaţiul de un secol şi jumătate — depe la anul 1600 până pe la 1750 — prin care mi-am propus a încheià periodul al doilea din istoria arheologiei; ajungând, zic, la acea epocă în care, sub domnirea falnică a primilor Burboni pe tronul Franţei, Europa a simţit influenţa atât politică cât şi literară a acelei puteri, vă mărturisesc, domnilor, că cu pericolul de a prelungì mai mult decât aveam de gând seria acestor studii preliminare, voiu insistà a vă da în fiecare lecţiune, nu mai multe nume proprii decât fapte de interes anticar.

Astfel crez că oricare din anticarii de frunte pe cari îi

voiu cità, va rămâne întipărit în memoria d-voastre cu o anume crestătură, adânc săpată pe răbojul arheologiei.

MULTIPLICITATEA ŞI VARIETATEA LOR.

Am socotit de cuviinţă, domnilor, a cercuì într'un spaţiu de una sută cincizeci de ani cercetările prin cari voesc a completà periodul ce, dela început, l-am numit al Renaşterii, şi aceasta am făcut-o pentru cuvântul că în acest răstimp, lucrările arheologice, deşì îndreptate în direcţiuni mai multiple decât în cei trei secoli precedenţi, nu schimbă însă caracterul lor general în decursul întręg al acestor 150 de ani; pe când din contra, a doua jumătate a secolului al XVII-lea este semnalată prin evenimente capitale, cari prefac cu totul ştiinţa arheologiei. Acolo dar, deodată cu descoperirea ruinelor Herculanului şi ale Pompeii, cu desgroparea de numeroase vase zugrăvite, în necropolele Etruriei, ale Laţiului şi ale Campaniei, cu transferarea în Europa occidentală a unor însemnate capete d'operă de artă elenă încă rămase în Orient, în fine deodată cu publicarea scrierilor arheologice ale ilustrului Winckelmann, vom recunoaşte un spirit nou, o puternică afirmaţiune a periodului modern.

Acum însă, până să ajungem acolo, voiu să vă notez faptele de importanţă, cari s'au petrecut în istoria arheologiei, dela începutul secolului al XVII-lea până la mijlocul secolului al XVIII-lea. Ele, precum am mai spus, sunt de natură mult mai variată decât acele pe cari am avut a le în registrà până acum.

Anticarii din sutimile a XIV-a, a XV-a şi a XVI-a n'aveau altă grijă decât a descoperì, a admirà şi apoi a lămurì antichităţilor poporului roman; cei cari le urmară, fără de a părăsi această grijă, căreia ei deteră o tendinţă şi mai minuţioasă, şi mai scrupuloasă, şi mai îndreptată spre amănunţimi ale traiului şi ale artelor la Romani, aceia, zic, îşi întinseră vederile şi asupra mai multor alte cercuri de activitate arheologică. Observăm într'adevăr la dânşii o multiplicitate de cercetări, în domeniuri mai cu totul necunoscute sau despreţuite de predecesorii lor. Astfel, spre exemplu, antichităţile Eladei încep a se studià cu atenţiune, atât de către erudiţi lucrând în liniştea cabinetului cu ajutorul cărţilor trecutului, cât şi de către călători cu curiozitate şi cu cunoştinţe arheologice; numismatica atunci devine o specialitate, care se întinde cu paşi răpezi şi mai bine întemeiaţi, peste cea mai mare parte a domeniului culturilor elenă şi romană; pe de altă

parte instituţiunile şi monumentele popoarelor orientale deşteaptă atenţiunea unor oameni cari, cu multă neîndemânare în adevăr, se cerc a dibuì câte cevà în acel haos întunecos al străvechilor civilizaţiuni.

Dar, precum faptele anterioare clădirii Romei şi Atenei, asemenea şi acelea cari au caracterizat anevoioasa şi mult persecutata întemeiere a credinţelor creştine, au fost în această epocă un subiect bogat şi preferit de studii anticare. Ele s'au repurtat încă şi asupra unor fapte mai nouă decât antichitatea catacombelor creştine, şi prin ştiinţa diplomaticei s'au întins asupra documentelor secolului de mijloc.

Iată dar, domnilor, o mulţime de specialităţi diferite: antichităţi *romane,* moştenire a epocei anterioare, cari şi ele luară desvoltare depe o direcţiune specială; antichităţi *elene;* studiu lărgit al *monetelor* antice; monumente şi datine ale *Orientului;* rămăşiţe ale *creştinismului* primitiv; diplome ale *mediului-ev;* toate acestea fură studiate în concurenţă d'alungul epocei în care avem a intrà; şi pe lângă aceste toate, se mai adauge, tot în timpul de care vorbim, o minunată tendinţă de a colecţionà, de a adunà, de a întrupà în opere colective, în *Tesaure* şi *Corpuri,* cum s'au numit încă depe atunci, cărţile în cari, sub formă de dicţionar sau de bogate culegeri de tratate diverse, se retipărià în extenso sau în desvoltate extracte, tot ce se zisese până atunci asupra tuturor ramurilor arheologiei.

Mă voiu silì, domnilor, a vă aduce succesiv la cunoştiinţă cele mai principale lucrări ce s'au făcut în fiecare din aceste specialităţi, urmând pentru toate d'arândul, şirul cronologic al publicaţiunilor şi al descoperirilor, prin cari s'a ilustrat fiecare din ele.

CARACTERIZAREA ANTICARILOR DIN ACEASTĂ EPOCĂ, DE K. OTFR. MÜLLER.

Vom da precădere antichităţilor romane, cu atât mai mult că, tratând mai întâi despre ele, nu facem alta decât a continuà expunerea materiei cu care am avut mai excluziv a ne ocupà până acum; dar, împreună cu eminentul arheolog german Otfried Müller, care dă timpului cuprins între anii 1600 şi 1750, numirea de *period al anticarilor,* vom recunoaşte că «anticarul, care dela început erà mai mult întrebuinţat ca un nomenclator al statuelor ce stau aşezate prin palate, dobândì puţin câte puţin o mai mare însemnătate, fără ca în

vremea aceasta, cei mai de frunte cunoscători ai antichităţii să poarte mare grijă despre artă în sineşi. Silinţele făcute spre a elucidà obiectele de artă, deşì nu sunt fără de merit, au totuş în genere o tendinţă prea mult îndreptată către înfăţişarea exterioară şi către amănunţimi meschine, iar nefiind întemeiate pe nici o cunoştinţă exactă despre vieaţa elenă, ele sunt toate pornite pe o cale eronată. In această epocă se manifestă şi preocuparea de a se da publicităţii cu o îngrijire din ce în ce mai mare, colecţiunile de antichităţi plastice, cari până atunci fusese foarte rău interpretate». [1]

ANTICARUL I. P. BELLORI, PICTORUL ŞI GRAVORUL P. S. BARTOLI.

Această caracterizare a epocei de care vorbim, tradusă depe *Manualul de arheologie a artei* al lui Otfried Müller, ne dă prilej de a intrà îndată în materie, prin aplicarea celor zise, la operele pictorului şi gravorului Pietro-Sante Bartoli, ale cărui stampe au apărut mai adesea însoţite cu texturi explicative, redactate de anticarul italian I. P. Bellori. Ambele aceste nume vă sunt cunoscute, domnilor, din lecţiunea precedentă, în care am făcut menţiune despre cartea asupra *Columnei lui Traian,* pe care au tipărit-o în Roma la anul 1672 aceşti doi bărbaţi, pe timpul când se scoteau tipare de gips depe columnă pentru regele Franţei Ludovic al XIV-lea. Cartea lor e chiar dedicată acestui rege.

Contimporani şi ajutându-se fiecare prin arta sa la lucrări comune, anticarul roman Bellori erà născut la 1615 şi servì ca bibliotecar al reginei Cristina de Svedia, în timpul lungei petreceri a acestei renumite femei în Roma; iar gravorul Pietro-Sante Bartoli, şcolar şi amic al marelui pictor francez Nicolas Poussin, erà născut în Perugia la 1635. Acesta murì la 1700; celălalt, cu patru ani mai 'nainte.

Meritele lui Bellori sunt fără îndoială de ordine cam secundară; ele niciodată nu s'au întins mai departe decât la scurte notiţe descriptive. Vom aveà mai târziu ocaziune a vedeà cum le înjoseşte, mai mult poate chiar decât se cade, un mare anticar italian din acelaş timp, reverendul Rafael Fabretti, despre care m'am legat deunăzi a vă vorbì mai pe larg.

Cât despre dalta artistului Bartoli,... sau cum aş zice mai

[1] *K. Ot. Müller,* Handbuch der Archæologie der Kunst, § 37.

bine instrumentului ascuţit de gravor, pe care Francezii îl numesc *burin*?... despre *celul* lui (ierta-ţi-mi, rogu-vă, domnilor un act de apostasie filologică, dacă eu însumi viu a împrumută din dicţionarul nostru academic acest neologism, spre a denumi cu dânsul acel «instrumentu de taiare, sapare, sculptare, asiá numit'a *dalta*, vorbindu mai vertosu de instrumentulu *celatoriloru* sau sculptoriloru addevaratu artisti»), — aşadar, cât despre *celul* lui Bartoli, putem în deplină conştiinţă să ne alunecăm a-i aplicà chiar şi exemplul citat în zisul dicţionar — e greu omului până ce apucă odată de păcătueşte! «d'in *celulu* acestui artefice au essitu multe si formose celature». Vedeţi pentru conformitate la pag. 574 a Proiectului de dicţionar al Societăţii Academice.

Otfried Müller nu pare a fi pe deplin mulţumit de aquafortele sau gravurile cu apă tare ale lui Bartoli; ele negreşit au un caracter de corecţiune mult mai mare decât tot ce s'a lucrat până atunci ca decopiare a operelor de artă antică; ele învederat fac epoca în arta desemnului şi a gravurii depe antic, de a da picturilor un relief mai plastic, iar sculpturilor o musculatură mai pronunţată, cari erau şi una şi alta, însuşiri ale artei din timpul Renaşterii.

LUCRĂRILE LUI BARTOLI. Cu asemenea calităţi şi cu asemenea defecte, Pietro Sante Bartoli scoase la lumină cărţi numeroase cu gravuri şi *aqua-forte*, depe tot felul de monumente antice aflate în Roma: morminte şi mausolee romane şi etrusce (1697), arcuri de triumf (1690) columne comemorative, adică a lui Traian şi a lui Antonin, baso-reliefuri şi alte rămăşiţe ale vechii sculpturi romane, demne de a fi admirate (1693), candele sau lucerne sepulcrale (1691), pietre gravate din muzeul nobilei familii Odescalchi (1751), picturi murale de prin morminte (1680), băi publice şi alte clădiri vechi; în fine şi ilustraţiuni din manuscripte de autori antici. El, pe lângă altele, formă şi un album cu asemenea picturi, decopiate în colori, care, trecând prin posesiunea renumitului arheolog francez comitele de Caylus din secolul trecut, rămase la Biblioteca centrală din Paris. Publicarea acestui album în stampe colorate, făcută în Paris la 1757, este o carte de un preţ foarte înălţat.

Dintre picturile antice reproduse de Bartoli voiu alege, domnilor, câtevà subiecte spre a vă da o idee despre importanţa arheologică a obiectelor de artă, pe cari le-a ilustrat şi le-a vulgarizat acest meritos pictor şi gravor.

„NUNȚILE ALDOBRANDINE". In albumul său intitulat: *Admiranda romanarum antiquitatum ac veteris sculpturæ vestigia,* vedem reprodusă cea mai vestită din toate picturile antichității descoperite până astăzi; ea s'a găsit la anul 1606, pe peretele unei antice case ruinate depe muntele Escuilin, în preajma arcului de triumf al lui Gallian; lucrată *a fresco,* pe tencuiala zidului, cardinalul Cintio Aldobrandini puse să desprindă, cu ferestrul tencuiala depe zid şi transportă tabelul, fără de a-l strică, la vila sa depe Quirinal, unde el stătù până la anul 1818, când papa Piu al VII-lea o cumpără cu 10.000 de scuzi şi o mută în Vatican, rămâindu-i însă numele cunoscut de toți arheologii şi artiştii, *Nunțile Aldobrandine.*

In adevăr, subiectul reprezentă, în desfăşurarea lui longitudinală, scene intime ale unui măritiş antic, şi fiecare amănunt dintr'însul se poate explicà şi comentà prin citațiuni din autorii clasici greci şi latini. Deşì cele zece personagii, foarte variat grupate în tabel, se află toate pe primul plan, păretele cu doi stâlpi sau pilastri care compune fundul, pare a desemnà perspectiva a trei camere osebite; în centru este scena principală ocupată de eroii micii drame familiare; în dreapta şi în stânga câte un episod accesoriu. *Patul de nuntă, cu picioarele de fildeş, cu bogatul lui aşternut,*

«O cubile, quot omnibus,
Candido pede lectulis!...»

patul stă la mijloc. Mireasa, cu capul plecat, cu fruntea gânditoare, cu fața întristată, *îngânată poate între temere şi dorințe,*

«Conjugis cupidam novi,
Mentem amore revinciens».

înfăşurată şi împodobită în largi veşminte albe, şade pe dânsul şi alături cu ea o mângâie şi o descântă cu blânde cuvinte, nuna sau călțunăreasa cea mult ispitită; întocmai după cum zice şi Catul, poetul deja citat, în frumosul epitalam al Juliei şi al lui Malliu:[1]

«Vos bonæ senibus viris
Cognitæ bene feminae
Collocate puellulam».

«Voi, vrednicelor mătuşe, cari de mult v'ați dedat cu toate casnicele virtuți, aşterneți voi copiliței».

[1] *Catulli* Juliæ et Mallii Epithalamium.

In faţa patului, graţios rezemată pe un trunchiu de columnă şi vărsând balsam dintr'un tainic urcioraş, stă o altă mândră femeie; unii cred că aceea este chiar Vinerea, gingaşa şi divina mumă a geniului iubirii, *care duce pe tânăra femeie la soţul ei,*

«Qui rapis teneram ad virum
Virginem,» —

zeiţa amoroasă ce aleargă veselă la nuntă, cu călţuni de aur în albele-i picioare

Lætus huc;
Huc veni, niveo gerens
Luteum pede soccum».

Dar pe o treaptă înălţată în dosul patului, şade cuprins de o învederată nerăbdare, mirele încununat cu viţă, rezemat pe palma sa stângă şi ţiindu-şi genunchiul cu cea dreaptă.

«*Uită-te colo* — va fi şoptind miresei, înduplecătoarea matronă — *uită-te colo cu ce neràbdare te aşteaptă soţul tau, rezemat pe patul de purpură*».

«Adspice intus ut accubans
Vir tuus tyrio in toro,
Totus immineat tibi».

In tindă, adică în porţiunea tabelului din stânga privitorului, o altă matroană îmbrobodită, poate chiar preoteasa sau soţia Flaminului care la Romani prezidà la cununii, încearcă cu mâna stângă apa dintr'un vas şi ţine în cealaltă o apărătoare; două figuri, o servitoare şi un copil, par a o ajutà la pregătirile de scăldare; iar pe partea opusă, adică dincolo de colţul unde aşteaptă nerăbdător mirele, trei alte femei, frumos drapate în lungi veşminte, încununate cu podoabe variate, stau *în jurul unui bogat tripod,*

«Tripodumque Ministri»,

cum zice poetul Staţiu;[1] una varsă pe dânsul dintr'o pateră sau strachină, profumurile sacrificiului; alta, întoarsă cu spatele, se încovoaie mlădios spre a atinge coardele unei lire,

«eat enthea vittis
Atque hederis redimita cohors, ut pollet ovantis
Quisque Lyra;»

[1] *Statii* Silvar lib. I, carm. II. Epithalamion Stellæ et Viollantillæ.

cea de a treia cântă poate din gură strofele veselului himen, cari se sting treptat ca şi versurile poetului Catul:

«Claudite ostia, virgines:
Lusimus satis. At boni
Conjuges, bene, vivite, et
Munere assiduo valentem
Exercete juventam.
Io, Hymen Hymenæe, io,
Io, Hymen Hymenæe!».

«Inchideţi uşile, fecioare; destul am cântat. Iar voi soţi buni, trăiţi bine şi, în plăceri înmulţite, petreceţi iuţile voastre tinereţi!.....».

Despre tabelul Nunţilor Aldobrandine au scris foarte mulţi arheologi, sau spre a-i arătă calităţile estetice, sau spre a descrie procedeurile tehnice, conform cărora a fost zugrăvit, sau în fine spre a-i da o exegesă ştiinţifică.

Celebrul Winckelmann a crezut că el reprezentă măritişul mitologic al regelui tesaliot Peleu cu zeiţa marină Thetis, muma lui Ahile; Bœttiger, un alt anticar şi mitolog vestit, a crezut că mai bine s'ar potrivì subiectul cu nunţile zeului Bacus şi ale Ariadnei, veneraţi de Romani sub numirile de Liber şi Libera; alţii au zis că e reprezentarea cununiilor lui Paris şi Elena; în fine, admiţându-se de toţi că pictura aceasta, care poate că este şi ea o reproducere depe un cap-d'operă al artei greceşti — şi nu s'au făcut uitate zisele lui Pliniu bătrânul (lib. XXXV, 36, 16) despre un pictor grec Echion din a CVII-a olimpiadă, care zugrăvise o mireasă minunată prin ruşinarea ei, *nova nupta verecundia notabilis* — admiţându-se, zic, că tabelul mural depe Escuilin a fost o lucrare făcută în Roma, nu mai târziu decât în timpul lui August, unii au crezut că ea înfăţişează o simplă scenă de moravuri locale, cu cari stau foarte deaproape în legătură epitalamele lui Malliu şi Iuliei de Catul şi acel al lui Stella şi Violantillei de Staţiu, din care mi-am permis a extrage mai multe poetice explicaţiuni ale scenei zugrăvite.

Meritele picturii au fost tare discutate. Unii sau entuziasmat peste măsură de perfecţiunile acestui tabel şi l-au pus alături cu capetele de operă ale artei moderne; comitele Caylus a spus că, dacă nu ar fi lucru sigur că Rafael n'a văzut niciodată Nunţile Aldobrandine, s'ar fi crezut că el le-a luat de model pentru picturile sale *a fresco*. In orice caz, fie sau nu lipsită de mişcare, de cunoştinţa regulelor perspectivei, de artă în gruparea persoanelor, de exactitudine în amănuntele anatomice, de expresiune potrivită în fi-

zionomii, pictura despre care atâtea s'au scris şi s'au vorbit, este o opera care dă o idee cât se poate de avantagioasă despre armonia liniilor şi a colorilor în arta antică; în ea domneşte acel farmec de cumpătare, acel instinct al perfecţiunii estetice, semne distinctive şi nediscutabile ale operelor artistice din antichitate.

Deoarece vorbirăm de picturile antice, să mai alegem şi altele tot din publicaţiunile lui Bartoli. Pictura este una din artele vechimii, care, deşì ajunsese în Grecia şi Italia la un înalt grad de perfecţiune, ni s'a păstrat însă nouă nu prin capetele ei de operă, pierite cu totul, ci numai prin lucrări de ordin cel mult secundar; şi cu toate acestea, mai toate acele rare şi imperfecte rămăşiţe învederează aceea corectă sobrietate de linii, acea minunată armonie de colori, acea graţie senină, ce pururea caracterizează arta antică.

MORMÂNTUL NASONILOR. O sală funerară întreagă, zugrăvită peste tot, dete subiect lui Bartoli de a tipărì opera sa intitulată *Le pitture del sepulcro de' Nasoni,* la care Bellori făcù, depe obiceiu, un text explicativ. In acel mormânt, aflat în anul 1674 la oarecare depărtare spre nord de Roma, de către lucrătorii cari curăţau calea Flaminia, se găsì pe jos o piatră purtând o inscripţiune, care arătă că *Quintus Nasonius Ambrosius clădise această sală pentru sine şi pentru liberaţii şi lib ratele sale, pentru Nasonia Urbica soţia sa, pentru conliberaţii ei şi pentru urmaşii lor.*

Iată, depe Bellori, chiar şi textul inscripţiunii:

D. M.
Q. NASONIUS AMBROSIUS
SIBI ET SUIS FECIT LI —
BERTIS LIBERTABUSQUE
NASONIAE URBICAE
CONJUGI SUAE ET COL—
LIBERTIS SUIS ET
POSTERISQUE EORUM.

Se ştie că familiile romane îşi făceau morminte colective, *Columbarii,* (căci păreţii le erau dispuşi pentru oalele cinerarii, ca cuiburile de porumbi), în cari se depuneau rămăşiţele membrilor familiei şi ale sclavilor ce se înălţase până la un grad de înrudire cu patronii lor prin liberarea din robie sau *libertarea,* din care apoi limba noastră a format cuvântul aşà uzitat la noi, de *iertare.*

Dar să lăsăm cui se cuvine asemenea exercitaţiuni etimologice şi să ne întoarcem la mormântul Nasonilor. Bellori, asemuind numele din inscripţiune cu al poetului Ovidiu, recunoscù pe cei din epitaf ca urmaşi de ai lui, din timpul Antoninilor, iar într'una din picturile boltei, văzù chiar pe cântăreţul Ponticelor, declamând versuri lui Mercuriu, pe când o muză îi însoţeşte glasul cu lira.

Nimic nu este mai puţin sigur decât această atribuire a citatei picturi la nenorocitul poet, care a murit exilat pe ţărmurile sălbatice ale Mării Negre, *fără ca mâna-i, dibace pe strunele lirei latine, să se fi putut vreodată deprinde a încordà arcul sarmatic.*[1]

Astăzi, domnilor, nu mai posedem picturile din mormântul Nasonilor decât numai în gravurile lui Bartoli; timpul a distrus originalele; dar în reproducţiunile artistului din secolul al XVII-lea vedem încă cu mare plăcere reprezentarea acelor felurite scene din lumea infernală sau din vieaţa uzuală antică, zei şi eroi, figure alegorice şi chipuri omeneşti.

Dintre scenele mitologice, vă voiu semnalà ca pe cea mai graţioasă şi mai caracteristică pentru arta antică, aceea în care se vede Pegas, fugarul aripat al lui Apolon, îngrijit şi adăpat pe malul unei ape cu stuf, de trei nimfe marine sau poate de trei din acele zeiţe uşoare la picior, «malakaipodes», în cari Grecii personificau *Orele*, în veci înfloritoare, «aithaleai».

Dar din cercul uzurilor omeneşti cele mai curioase ale antichităţii, vă voiu atrage luarea aminte asupra celor patru scene de vânătoare, pe cari având ocaziune a le descrie nu de mult într'o cărticică,[2] unde arheologia s'a cam fost vârît fără ştirea lui Dumnezeu, îmi veţi permite a le rememorà aci, ca la un loc unde ele ne vor procurà o nimerită ocaziune de a preţui frumosul talent al lui Bartoli, pus la serviciul unor interesante subiecte de artă antică.

«Acele patru picturi de vânătoare ocupau fiecare câte un compartiment pătrat pe tavanul boltei depe via Flaminia, şi corespundeau cu câte o grupă de două figuri alegorice, simbolizând cele patru timpuri ale anului. Cu primăvara se îmbinà vânătoarea de cerbi; cu vara, cea de lei; cu toamna, cea de pantere, şi în fine compartimentul iernii erà ocupat de o vânătoare de mistreţi. Acest al patrulea compartiment

[1] In original şi textul latin.
[2] In volumul intitulat «Pseudo-kynegetikos». Bucureşti 1874.

s'a dărâmat însă îndată după deschiderea boltei şi desemnul publicat de Belori este dintr'o altă descoperire făcută la 1672, în grădinele Sertoriane din Roma, sub muntele Celius.

Cele două dintâi, adică vânătoarea de cerbi şi de lei, se petrec în păduri îngrădite cu zăbrele. Un câine goneşte un cerb şi o ciută, urmăriţi de un vânător pe jos, care opreşte de sgarda numită *copula* pe un al doilea copoiu. Alt vânător cu suliţa pândeşte animalele la marginea ţarcului.

Vânătorii de lei sunt mai numeroşi; ei au toţi paveze mari rotunde, din dosul cărora se ascund, lipiţi unii de alţii. Una din fiare se răpede întărâtată asupra acelor mişcători păreţi de metal; dar cealaltă a izbutit a doborî jos pe un vânător şi-l striveşte sub propriul lui scut, pe care ea calcă cu o feroasă mândrie.

Tot cu paveze şi cu ţăpoaie, *venabula,* sunt înarmaţi şi vânătorii de pantere, cari închid şi rostogolesc pe animal într'un cerc de scuturi late şi solide; dar ei şi mai mult se bizue, spre a prinde şi a ucide fiare, pe o cursă în formă de ladă pătrată, în fundul căreia au pus o oglindă. Pantera turbată de mânie îşi zăreşte deodată chipul răsfrânt pe faţa lucioasă a sticlei; ea stă şi se miră, şi după cum zice poetul Claudian:[1]

«Ea tresare decât soţul ei zefirul mai răpede; mânia ei, pe toate strălucitoarele ei pete se răsfiră şi gata a înghiţi în adânca ei gură pe vânător, ea se opreşte dinaintea chipului ei răsfrânt în oglindă».[2]

MISTREŢUL DIN CALIDON. Al patrulea tabel antic, cel din grădinele Sertoriane, reprezentă vânătoarea de mistreţi. Un vier uriaş fuge urmărit de un călăreţ cu două lungi suliţe, *contus,* în mâni, de alţi patru vânători cu ţăpoaie şi cu săgeţi, de câni, unul liber şi altul oprit de sgardă; în faţa vânatului se prezentă doi juni, unul cu arcul încordat, celălalt cu suliţa îndreptată spre fiară. Toţi aleargă, toţi strigă, toţi sunt cuprinşi de cea mai fieroasă turbare. De nu s'ar deosebì, pe sub această mişcare, sobrietatea de linii a artelor antice şi oarecari imperfecţiuni de forme, cari denotă o epocă de scădere, s'ar puteà crede că acest episod a fost schiţat de penelul energic al lui Rubens sau al tovarăşului său, olandezul Snyders, vestitul pictor de vânători.

[1] *Claudiani* de raptu Proserpinæ, III, v. 265.
[2] In original şi textul latin.

Toate calităţile acestei picturi şi poate chiar mai multă mişcare, mai mult foc şi în orice caz mai multă corecţiune, se găsesc într'un baso-relief antic din muzeul Capitolin din Roma (sala împăraţilor), care şi acela a fost desemnat de Bartoli în publicaţiunea sa despre anaglifele romane demne de admirat.

Şi pe dânsul se vede un vier uriaş, împresurat şi atacat într'o pădure, de şase vânători şi de trei câni. Doi juni, din care unul cu coif împenat, îşi înfig lăncile în şalele lui; un călăreţ cu forme femeieşti, îl izbeşte şi el cu suliţa; alt vânător a căzut sub dobitoc, oprind de sgardă un copoiu; ceilalţi doi câni, din cari unul e molos, saltă ca să-l apuce de rât Dar la spatele fiarei, o jună femeie cu scurtă tunică fâlfâindă, s'a oprit pentru a-i răpezi cu arcul o săgeată în coamă; iar în faţă-i un bărbat mai în vârstă ridică baltagul ca să-l lovească în creştet».

Aşà se prezentă scena de vânătoare vie şi înfocată, pe aceà vestita anaglifă, căreia cu dreptul i s'a dat numele de «Mistreţul din Calidon».

DIN METAMORFOZELE LUI OVIDIU. Pare că arta sculpturală a încremenit aci — ca să zic aşà — unul din momentele cele mai dramatice ale frumosului episod, în care Ovidiu povesteşte în Metamorfozele sale [1] vânătoarea groaznicei fiare mistreţe, pe care vindicativa Diană o trimise în Calidon, ca să pedepească uitarea nesocotitului părinte al eroului Meleagru. Cu versurile poetului vom întocmì un comentariu complet al operei artistului, o luptă de întrecere, în care numai absenţa acesteia de acì, va da lirei precăderea asupra daltei.

Şi'n adevăr, iată, drept loc de petrecere al scenei, acel plaiu de codru neatins de om şi de secure, în care s'au adunat eroii Eladei chemaţi la vânătoare de mândrul Meleagru, în care ei şi-au întins laţuri, au şi împărechiat în sgarde cânii, şi luându-se după urmele fiarei, o adulmecă, doritori a înfruntà primejdia... [2]

Mistreţul s'a răpezit, a spart haita cânilor, a răsturnat pe cei mai dârji şi a răsipit cu colţii, în laturi, turma lătrătorilor. [3]

[1] *Ovidii Nasonis* Metamorphos, VIII, 4.
[2] In original sunt citate în latineşte versurile 329—333.
[3] Idem, versurile 343—344.

Junii viteji s'aţin însă după dânsul şi fiecare cată a-l izbì; dar Diana, zeiţa vicleană, tuturor pe rând le înfrânge suliţe şi darde. In zadar Echion şi Jason, în zadar Mopsu şi Enesim, în zadar Nestor şi Telamon se 'ncearcă a-l lovì; acesta chiar cade jos, împiedecându-se de tulpina unui copaciu.

Atunci se arată Atalanta, podoaba Tegeei şi a pădurilor Liceene, cu veşmântul apucat numai sus într'o copcă lucitoare, cu părul adunat sub un simplu nod, cu tolba de fildeş a săgeţilor, atârnată şi răsunând pe umărul stâng şi ţinând în mâna-i stângă un arc uşor; astfel îi este podoaba. La faţă ai fi zis, zău, că e fecioară cu chipul de june sau că e june cu chipul de fecioară. De cum o zărì Meleagru, eroul Calidonului, îndată el dorì de dânsa şi într'însul, fără de voia zeilor, se 'ncinse un foc ascuns: «Ah! ferice de acela — zise el — care se va învrednicì soţul ei să fie!» Mai mult n'avù nici timp nici cutezare a spune, căci alte mai mari griji pe toţi îi chiamă la luptă [1].

Aşadar, pe când Peleu ridică de jos pe Telamon, fecioara din Tegea pune pe coardă o uşoară săgeată şi o răpede depe arcul său încovoiat. Darda, sdrelind spinarea fiarei, se înfige ţeapăn sub urechea ei, şi câtevà stropituri de sânge îi roşesc coama. Nici chiar Atalanta nu se simţì atât de fericită de izbânda lovirii sale, pe cât fu Meleagru; el mai întâi văzuse sângele, el mai întâi îl arătă tovarăşilor săi şi el îi spune că dânsa singură a câştigat toată onoarea virtuţii. Bărbaţii se roşiră; ei se îndemnau unii pe alţi şi îmbiind-se cu larmă, ei asvârle cu grămada săgeţile; însă îmbulzeala mai rău îi încurcă şi loviturile lor se împiedecă una pe alta. Dar iată că Anceu Arcadianul, alergând înfuriat spre pieirea sa, cu îndoitul său baltag în mâni: «Copii! zice el, învăţaţi dela mine că lovirile bărbăteşti sunt mai vârtoase decât ale femeilor. Ia, faceţi-mi loc! Chiar dacă cu înseşi armele sale l-ar apărà acum Diana, tot nu va aveà încotro să-l scape fiica Latonei din mânile mele!» Rostind îngâmfat aşà semeţe cuvinte şi ridicând cu amândouă mânile securea scobită pe ambele laturi, el se înalţă în vârful degetelor, încordându-şi toate puterile în sus. Pe când însă voinicul se găteşte a lovì, fiara îi înfige amândoi colţii în vintre, tocmai unde calea morţii este mai apropiată, şi Anceu cade la pământ. [2]

Cu o clipă numai, în povestirea aşà de vie a poetului, am

[1] Idem, versurile 317—328; [2] Ibid., versurile 380—401.

trecut peste momentul ales de artist în sculptura capitolină, cea plină de animaţiune, pe care am comentat-o, cu Metamorfozele lui Ovidiu dinaintea ochilor; şi cu toate acestea vă mărturisesc, domnilor, că nu mă îndur încă a părăsi subiectul, fără de a pune un capăt fericit la voiniceştile izbânzi şi la dulcile simţiri ale junelui erou Meleagru.

Văzând pe Anceu ucis, el asvârle cu furie amândouă ale sale darde; una cade în pământ, dar cealaltă pătrunde adânc în şalele monstrului, care mugind şi spumegând, se rostogoleşte în pulberea roşită de al lui sânge. Atunci toţi vânătorii fac să răsune aerul de ale lor strigăte de veselie; toţi înconjoară şi felicită pe învingător; iar el, puind piciorul pe acea căpăţână urgisită şi strivind-o: «Primeşte, o tu fiică a Arcadiei, această despuiere care este dreptul meu, zise, căci şi partea mea de glorie voiu s'o împarţ cu tine!» [1]

Fiindcă însă ne-am întins aci asupra subiectelor de vânătoare, reprezentate în antichitate, fie-ne permis a mai adauge şi următorul extras din publicaţiunea noastră citată mai sus, cu atât mai mult că următoarele rânduri se referă la obiecte din muzeul nostru de antichităţi:

«Scenele de vânătoare au fost foarte mult întrebuinţate ca subiecte decorative de către sculptorii antichităţii. Chiar şi în muzeul nostru, unde nu ne prea putem lăudă până acum cu multe sculpturi antice, tot însă se văd două scene vânătoreşti. Una e pe un fragment de piatră (0,m 19 înălţime; 0,m 24 lărgime) purtând jos inscripţia elenă «*AURELIOS DIOGENES*». Pe această lespede trunchiata se mai văd picioarele unui călăreţ cu partea de jos a calului alergând; sub dânsul, râtul şi copitele unui mistreţ, asupra căruia se asvârle un câne cu botul căscat şi cu coada în sus. Săpătura e cam grosolană, dar desemnul e plin de mişcare. (Se vede că această bucată provine dela d. C. Bo liac).

Cealaltă scenă de vânătoare e în adevăr mai desvoltată, dar din nenorocire e mai puţin distinctă. Ea se află pe un brâu îngust care încinge buza de sus a unui sarcofag, ale cărui laturi externe sunt acoperite cu sculpturi. Acest interesant monument a fost adus de peste Olt (dela Reşca sau dela Celei, depe toată probabilitatea) de către răposatul ban Michalache Ghica, din curţile căruı am insistat a se transporta la Muzeu. . . . Acum să venim la brâul superior, pe care jur împrejur se zăresc sub ştersura rozătoare a timpului, vreo douăzeci şi patru animale, vreo trei sau patru bărbaţi, toţi în poziţiuni foarte animate, şi poate încă şi câţivà copaci. Animalele par a fi lei, mistreţi, cerbi şi tauri sălbatici, atacaţi cu furie de câni colosali şi pândıţi sau isbiţi de către vânători. La un loc, între altele, se vede lămurit cum un vânător rezemat într'un genuchiu îşi îndreptează suliţa către un taur, care cu coarnele plecate se răpede asupra-i Oare nu vom fi având aicea reprezentarea uneia d n acele scene vanătoreşti, cari negreşit se petreceau adesea în pădurile Daciei, între colonii romani şi bourii uriaşi (bos urus), ce au lăsat şi până azi creştelul lor fioros în stema Daciei răsăritene?»

[1] Ibid., versurile 425—427.

Sper, domnilor, că nu mă veţi ţine de rău pentru ajutorul care-l cer aşà des dela scriitorii şi mai ales dela poeţii antichităţii, spre a vă da idei mai lămurite despre lucrările artistice ale trecutului, pe cari anticarii din epoce mai apropiate le-au admirat, le-au lăudat, le-au desemnat şi le-au publicat.

Din nenorocire, în întrunirile noastre nu-mi stă prin putinţă a vă pune sub ochi operele de artă despre cari voesc a vă vorbì; dar mi se pare că cel puţin vă pot înlesnì reflectarea lor, adesea ori fidelă, în camera lucidă a închipuirii, aducându-vă la auz şi la memorie descripţiunile clasice ale aceloraşi scene. Urmând astfel, îndeplinesc totdeodată şi scopul care şi-l propuneau anticarii din trecut, când publicau în desemne, monumentele antice. Ei nu uitau niciodată, în explicările lor, de a se referì la autorii vechi cei mai renumiţi.

Aceasta voiu a vă o dovedì şi prin alte exemple alese dintr'o altă publicaţiune a lui Pietro-Sante Bartoli, care prezentă pictura celor vechi, într'un stagiu al ei mai degradat decât cum am văzut-o în mormântul Nasonilor; însă chiar şi aci vom recunoaşte că ea poartă sigiliul frumosului şi demnităţii antice.

In biblioteca Vaticanului se afla depe atunci, dăruit fiind de anticarul Fulvio Orsini, şi se află încă până azi un manuscript pe pergament, de format in-quarto mic, care conţine cincizeci de picturi colorate, reprezentând scene din poemele lui Virgiliu şi însoţite cu extracte din autor, relative la acele picturi. Toţi anticarii şi paleografii cari s'au ocupat de acest manuscript, şi printre dânşii se prenumără numele cele mai ilustre ale ştiinţei, Mabillon, Winckelman şi alţii, au declarat că stilul picturilor precum şi forma literelor scrisorii nu pot să fie posterioare secolului al IV-lea din era creştină.

Acesta ar fi dar cel mai vechiu manuscript ilustrat ce posedem şi, cu toate imperfecţiunile ce prezentă picturile, atât sub raportul proporţiunilor cât şi sub al perspectivei, formelor şi coloritului, nu e mai puţin adevărat că într'însele se simte încă nu ştiu ce din acel caracter placid [1] şi măreţ al artei antice. Se vede că multe din micile ilustraţiuni ale acestui manuscript s'au şters cu totul sau în parte; nici timpul, nici valoarea obiectului nu ne permite să analizăm d'arândul pe toate cele ce se văd în gravurile lui Bartoli, care le-a putut desemnà pe toate, ba încă le-a şi dat — după cum zic unii — mai multă perfecţiune plastică decât ce au în realitate.

[1] liniştit.

MOARTEA EURIDICEI DIN GEORGICE. Voiu aruncà numai câtevà cuvinte asupra picturii care reprezentă pe Euridicea zăcând moartă într'o peşteră de stânci, pustie, înconjurată numai de şerpii cari au ucis-o. In aceà pictură de un aspect aşà de simplu, aşà de devastat, se simte domnind un adânc simţimânt de jale, de întristare. Ea este o naivă refractare a nemuritoarelor versuri, prin care poetul a descris nealinata durere a bardului Orfeu [1]... Nu vă cer scuze, domnilor, de a vă mai fi citit încă douăzeci şi unu exametre de ale lui Virgiliu. Aci se cade ca toţi să pricepem în limba sa, pe divinul poet; dar vă cer iertăciune dacă voiu cutezà acum, pentru vreunul mai uitător de studiile clasice, să traduc acele suave versuri într'o stângace proză românească:

«Şapte luni întregi d'arândul, sub o stâncă stearpă pe malul pustiu al Strimonului, el plânse, făcând să răsune îngheţatele peşteri, îmblânzind tigrii şi mişcând chiar şi stejarii, prin cântările sale. Precum filomela, la umbra plopilor, suspină văietându-se după puişorii ei, pe cari cruntul plugar, zărind cuibul, i-a răpit până ce nu aveau încă tuleie; iar dânsa plânge noaptea şi, stând pe o ramură, îşi spune mereu cântecul de durere şi umple până în depărtare locul de ale sale dureroase plângeri; tot aşa nici placerile iubirii, nici ale însoţirii nu mai înduplecă sufletul lui Orfeu. Singur, el cutreeră gheţurile iperboree şi zăpezile Tanaisului şi câmpiile Ripee, unde în veci nu se topesc poleiul şi bruma, şi pretutindeni el cere pe a sa Euridice răpită şi acele daruri cu cari zeii l-au amagit. Până în sfârşit însă, femeile trace despreţuite de dânsul, în timpul sărbătorilor zeului şi în orgiile nocturne ale lui Bacus, răsipiră pe câmpuri membrele sfâşiate ale junelui amant. Dar şi atunci, pe când capul lui, rupt depe albu-i grumaz, se prăvalià în mijlocul prăpastiilor Erebului infernal, glasul lui încă, şi limba-i îngheţată: «Euridice!» — strigau, şi atunci, lipsite de suflet — «Ah! nenorocită Euridice!» Şi «Euridice! «răspundeau de pretutindeni coastele râpoase ale râului».

Un ecou al acestei imense dureri a răsunat de sigur cu putere la auzul pictorului care a ilustrat manuscriptul din Vatican, când a zugrăvit scena de moarte a Euridicei. Tot aşà am puteà zice şi despre multe alte scene din anticul pergament virgilian: *lupta taurilor,* din Georgice, *ospăţul Didonei,* din cartea I-ia a Eneidei, chiar şi scena *morţii lui Laocoon,* în care pictorul s'a ţinut mult mai aproape de textul poetului decât sculptorii greci ai grupei de marmoră din termele lui Titu; apoi încă *somnul şi viziunea lui Enea,* din cartea a IV-a, *moartea Didonei* pe rugul înflăcărat, din aceeaş carte acestea şi multe altele sunt subiecte tratate de pictorul antic

[1] In original şi textul latin.

cu o mare sobrietate de amănunte, cari servă şi ele ca cea mai adevărată dovadă la cele ce zice Lessing despre deosebirea ce există între artificiile poeziei şi ale picturii, deosebire pe care cei vechi au preţuit-o şi au ştiut-o aplicà în toate operele lor.

SCROAFA CU PURCEI A LUI ENEA. Voiu însă, domnilor, până a nu terminà şi vorbirea mea despre numeroasele şi însemnatele opere gravate depe antic, ale lui Bartoli, şi aceea despre pictură la cei vechi, să vă mai atrag atenţiunea asupra unui subiect din Eneida, în care pictorul, pus în primejdie de a scăpătà pe alunecuşul ridiculului, a ştiut să dea tabelului său un aspect de demnitate, ce nu lasă nimic de dorit în comparaţiune cu scena descrisă de poet.

Suntem la cartea a VIII-a din Eneida şi, ca să nu lungesc, voiu cità numai pe româneşte pasagiul care urmează după versul:

> «Dixit ; deinde lacu fluvius se condidit alto,
> Ima petens.,..» [1]

«Şi noaptea şi somnul părăsesc pe Enea. Se scoală şi cătând la lumina oarelui care se înălţă dela răsărit pe ceruri, el, depe datină, luă din râu apă în pumni şi îndreptă către ceruri aceste cuvinte: «Nimfe, o Nimfe ale Laurenţiei, născătoare ale oricărei ape ce curge, şi tu, o Tibre, părinte al acestui râu sfinţit, primiţi pe Enea şi feriţi-l de orice nevoie. Ori care ar fi locul de unde tu îţi tragi izvorul, tu care ai milă de ale noastre rrăstrişti; oricare ar fi pământul din care tu eşi aşà de mândru, eu în totdeauna te voiu onorà pe tine, în totdeauna te voiu serbà cu daruri, râu purtător de corn şi stăpân al tuturor apelor din ţara Esperidelor. Vino-ne întru ajutor şi întăreşte cât mai curând spusele oracolelor tale!»
Aşà îi aduce aminte făgăduelile sale şi din flota sa îşi alege două vase cu îndoit rând de vâsle, le găteşte cu lopătari şi le umple cu soţi de arme. Dar iată, fără veste, o minune neauzită se arată deodată ochilor săi. In pădure şi pe verdele mal se zăreşte culcată o scroafă albă cu turma ei de purcei, toţi la fel cu dânsa, pitulaţi împrejuru-i. Ţie, o măreaţă Juno, ţie şi în onoarea ta, îi ucide pe toţi pietosul [2] Enea, aducându-ţi astfel sacrificiu, dupà ce a pornit cu turma toată împrejurul al tarului tău!» [3]

Uzurile antice, domnilor, îşi au originalităţile lor. Văzurăm că Enea adresându-se către Tibru, îl numeşte *purtător de corn;* nu doară că râul aveà vreun corn în frunte, precum

[1] *Virgilii* Æneid, VIII, v. 67.
[2] piosul.
[3] In original şi textul latin.

am auzit eu însumi mai deunăzi explicându-se de către însuşi profesorul, într'o clasă de liceu de aci, dela noi.

Aceasta — fie zis în treacăt — m'a făcut chiar să preţuesc şi mai mult marea necesitate ce se simte în şcoalele noastre, despre răspândirea noţiunilor arheologice. Când însuşi învăţătorul, cât de bun gramatic şi filozof să fie — se află totuş lipsit de cunoştinţele etice şi estetice, neapărat trebuitoare spre a pricepe în mod raţional textul autorilor antici, apoi cum va puteà el oare să explice acel text cu succes şcolarilor şi să le însufle acel viu interes, aceà firească plăcere ce în totdeauna inspiră, mai ales junelor imaginaţiuni, ideile generoase, uzurile originale şi simbolurile ingenioase ale antichităţii? Mai adesea — cum este cazul în exemplul ce ne-a venit acum a-mână — cele mai naturale şi mai graţioase concepţiuni ale esteticei clasice se transformă, din cauza neştiinţei în materie de arheologie, în imagini pocite şi enigmatice.

Incă odată o repet, pe băncile modeste ale şcoalelor inferioare, ca şi în cercurile înălţate ale eruditiunii, şi filologia, şi istoria, adică şi graiurile, şi faptele politice ale oricărui popor, sunt ca nişte schelete sterpe şi fără vieaţă, când ele se prezentă despuiate de ornamentele învietoare cu cari le împodobesc, în orice timp şi în orice loc, cugetul moral şi geniul artistic ale omenirii.

Dar să revenim, spre a sfârşi, la râul Tibrului, şi să vedem dacă cu adevăr el a purtat vreodată un corn în frunte.

Nu, domnilor; arta antică reprezentă diferitele râuri, personificate sub chipul unui bătrân pletos, cu cunună de salcie pe cap, culcat pe un aşternut de plante acuatice, dealungul căruia curg valurile apei. Intr'o mână el ţine în genere o vâslă; cealaltă e rezimată pe un corn de abundanţă, plin până la vârf cu toate rodurile şi cu toate poamele cari cresc pe malurile lui. Astfel este faimoasa statuă a Tibrului, una din cele şase cari se aflau în Roma pe timpul istoricului Poggio Bracciolini şi care apoi, sub Francisc I-iu de Valois, trecù în Franţa, şi astăzi se află în Luvru.

In aceà măreaţă operă de sculptură, sub umărul stâng al unchiaşului *corniger,* purtător de corn — de abundanţă, se înţelege — e culcată lupoaica romană, la ugerul căreia sug memorabilii prunci, Romul şi Remu.

Tot astfel, în pictura manuscriptului Virgilian din biblioteca Vaticanului, la ugerul scroafei sug gligănaşii ei, albişori ca şi dânsa; ei sunt nenumăraţi; din câţi se văd, am putut socotì până la vreo treizeci şi cinci. Toţi stau înghesuiţi de două

laturi, împrejurul mumei, care şi dânsa e culcată la răcoare, sub doi frumoşi copaci. Enea, în veşminte de pace, adică în togă şi nu armat, face libaţiunile după datină, scurgând apă din palmele sale, pe malul râului. In fund se destinde o veselă privelişte câmpenească.

SIMŢIMÂNTUL DE DEMNITATE ÎN ARTELE ANTICE.

Precum v'am mai spus, domnilor, nu ştiu cum se face, dar o linişte demnă, un ce solemn şi sacramental pare a domni în aceà naivă scenă, ale cărei elemente s'ar crede aşà de puţin apte a deşteptà în minte idei grave şi impunătoare.

Acel *nu ştiu ce,* credeţi-mă, este chiar esenţa, secretul artelor antice, o însuşire a lor proprie, care nu se desminte nici chiar în opere din cele mai mediocre, precum omul cu fire nobilă şi virtuoasă se recunoaşte sub cele mai modeste veşminte.

Acel farmec uimitor şi tainic al artei antice, au cătat în zadar a-l prinde marii artişti moderni, şi iluştri arheologi s'au cercat fără de folos să-l explice şi să-l definească.

Este dar un merit însemnat când oameni de talent, cum a fost în secolul al XVII-lea Pietro-Sante Bartoli, căruia am consacrat cea mai mare parte din această lecţiune, aŭ izbutit a reproduce, a imità cu inteligenţă, dacă nu şi cu o scrupuloasă exactitate, operele de artă ale antichităţii.

Ora fiind prea înaintată, rezerv, domnilor, pentru rândul viitor cele ce aveam a vă spune despre anticarul Rafael Fabretti şi despre alţii, cari în răstimpul de una sută cincizeci de ani, pe care îl studiem deocamdată, s'au ocupat şi ei mai special cu antichităţile poporului roman.

A NOUA LECŢIUNE

CONTINUAREA STUDIULUI ASUPRA ANTICARILOR DIN SEC. XVII: R. FABRETTI ŞI VIEAŢA LUI.

Domnilor, vă aduceţi poate aminte că în ambele ultime lecţiuni am menţionat cu laudă numele unui anticar italian, în care toţi s'au învoit a recunoaşte spiritul cel mai erudit, cel mai luminat şi cel mai pătrunzător al epocei sale. Acela e Rafael Fabretti, care, născut fiind la 1680 în Urbino, şi înălţat la gradul universitar de doctor la vârsta de 18 ani, muri în Roma ca prefect al arhivelor pontificale din castelul Sant-Angelo, tocmai la anul 1700, şi astfel umplù mai tot secolul al XVII-lea cu a sa respectată personalitate. Se poate într'adevăr zice că, întru ceeace priveşte studiile anticare asupra monumentelor din Italia, Fabretti rezumă pe deplin şi cu o necontestabilă superioritate, toată ştiinţa arheologică şi chiar modul de a tratà din acest răstimp.

SPIRITUL MINUŢIOS AL ANTICARILOR SEC. XVII.

Exaltaţiunii ditirambice a anticarilor de cu două sute de ani mai 'nainte precum şi investigaţiunilor largi şi complexe ale erudiţilor din secolul al XVI-lea, urmase în a şaptesprezecea sutime un spirit mai sceptic şi mai puţin difuz, un gust mai scrupulos şi mai critic, o aplecare mai mult pornită spre cercetări minuţioase, amănunţite, intime, migăloase am puteà zice, asupra uzurilor şi monumentelor vechimii. În acest nou period, erudiţiunea se frământă, se deosebeşte şi se mărunţeşte în creeri de adevăraţi anticari specialişti, şi cu cât comparaţiunile, explicările şi exegesele lor sunt mai fine şi mai subtile, cu atât meritul arheologic al autorilor se consideră ca mai mare şi este mai bine preţuit.

Să nu nesocotim însă această tendinţă, domnilor; ea a servit pe de o parte, a lămurì foarte multe puncturi îndoioase ale ştiinţei antichităţilor; pe de alta, a scoate din întunericul pământului şi al muzeelor o mulţime de mici rămăşiţe secundare ale vieţii uzuale sau artistice din trecut, mărunţişuri curioase, prin a căror cunoştinţă s'a putut pătrunde în urmă mai lesne, in înţelesul intim al culturilor antice.

Cu principalii oameni, cari pe tărâmul antichităţilor romane

au lucrat în acest sens d'alungul secolului al XVII-lea, ba şi chiar până la jumătatea secolului al XVIII-lea, îmi propun a vă ocupà astăzi, şi nu cred să pot face mai bine decât a-i grupà în jurul celui mai renumit dintre dânşii, împrejurul lui Fabretti.

CARACTERUL ŞI LUCRĂRILE LUI FABRETTI. Acum, când Fabretti se află de mulţi ani lipsit de graiul şi de pana lui, nimeni nu ne va oprì ca să-i facem un cortegiu ales de anticari, contimporani ai săi; dar se vede că pe când abatele Rafael Urbinatul erà cu zile, nu tot aşà de lesne s'ar fi apropiat de dânsul colegii sau rivalii săi de ştiinţă. Erà aspru la fire arheologul nostru; însuşi nu o tăgăduià; dovadă că îşi luase drept emblemă un groaznic ariciu cu ţepile sbârlite, însoţit de legenda elinească: «*filois harisasthai ehthron amynasthai*». «Pe amici a îndatorà; de vrăjmaşi a-şi răsbunà!» Vai de aceştia, când ariciul dela arhivele pontificale îşi înăsprià ghimpii! Germanul Gronovius, într'o discuţiune asupra lui Titu-Liviu, şi nefericitul Bellori, în privinţa sculpturilor depe columna lui Traian, le-au încercat cu amar ascuţişul.

Dacă însă Fabretti se împăcà rău cu oamenii de meseria sa, el, în singurătatea cabinetului şi în mijlocul ruinelor antice, se arătà neobosit la lucru; timpul îi erà împărţit între redactarea scrierilor sale de erudiţiune şi colindarea locurilor pustii, pe unde puteà să descopere antichităţi; nici arşiţa soarelui, nici ploaia, nici gerul, nici osteneala drumurilor, ba nici chiar boala nu-l opriau, când era vreo cercetare arheologică de făcut pe câmpiile romane. Poporul din Roma, când îl vedeà trecând călare pe vestitul său cal Marco-Polo, ştia că amândoi, cal şi călăreţ, au plecat la vânătoare de antice; căci trebuie să ştiţi, domnilor, că Fabretti învăţase pe Marco-Polo, singurul său amic şi confident, să stea locului îndată ce mirosià a ruină, precum prepelicarul se opreşte când simte vânatul. El însuşi mărturisià că datoreşte multe descoperiri inteligentului său tovarăş, anticarului cu patru picioare.

Dar, lăsând acum în laturi partea de onoare ce revine calului în lucrările lui Fabretti, vom enumerà, înainte de a despicà unele puncturi din ele, principalele titluri pe cari se întemeiază marea lui reputaţiune de anticar. Fabretti a tipărit la 1670 trei disertaţiuni asupra vechilor apeducte romane şi tot în cercul studiilor de hidrografie antică, a descris mai târziu canalul care odinioară unià lacul Fucin cu râul Leris sau Garigliano. Tocmai pe la sfârşitul vieţii sale, la 1699, a

publicat o mare operă epigrafică, în care el mai întâi a expurgat şi a clasificat inscripţiunile Romanilor în aşà mod, încât ele sá prezente o lănţuire logică şi să poată înlesnì cercetările istorice; prin aceasta el a pus temelia cea mai solidă la ştiinţa epigraficei şi unind aplicaţiunea cu teoria a ştiut mai bine decât toţi anticarii predecesorii săi, a se folosì de inscripţiuni şi de monete, ca să explice fapte istorice şi monumente arheologice.

SYNTAGMA DE COLUMNA TRAIANI.

Multiplicitatea şi varietatea cunoştinţelor sale, precum şi subtilitatea geniului său investigator, le-a dovedit încă şi în elucidarea unui renumit basorelief din muzeul Capitolin, cunoscut sub numele de *Tabla iliacă,* iar mai mai ales în volumul în folio pe care l-a scris mai mult în contra lui Bellori, sub titlul: *De Columna Traiani Syntagma.* Roma 1683.

Mai întâi, precum v'am prevestit de mai deunăzi, domnilor, vă voiu oprì puţin asupra acestei ultime şi foarte interesante publicaţiuni. Nu doară că aş voì să vă fac acì o analiză completă a acestei cărţi; ea, în nouă ale ei capitole, conţine o aşà enormă profuziune de discuţiuni şi de notiţe asupra mii şi sute de chestiuni mărunte, încât de ar voì cinevà să o rezume, ar trebuì mai-mai să o recapituleze în întregul ei. In prima parte, autorul, vărsându-şi focul asupra bietului Bellori, căruia nu-i zice altfel decât *Neotericus,* servindu-se cu un termen elinesc ce se poate luà în râs, şi ca *inovator,* şi ca neîndemânatic sau, cum am zice, *ageamiu,* autorul despică, critică şi restitue, cu o erudiţiune netăgăduită, dar totdeauna agresivă, toate puncturile pe cari comentatorul gravurilor lui Bartoli, sau că le trecuse cu vederea, sau că le tratase cu erori, sau că le modificase fără cuvânt după cum erau expuse de Chacon, sau în fine că le închipuise dânsul fără de nici un temeiu. Apoi de acì înainte, el tratează într'un capitol special despre arta navală la Romani şi în acest studiu, cercetările sale sunt primele investigaţiuni serioase asupra materiei; în altul se ocupă de oarecari rituri religioase şi superstiţiuni antice; de acì apoi examină felurite chestiuni de artă militară şi în fine, după ce în cartea a VIII-a a vorbit de inscripţiunile privitoare la răsboaiele dacice, el consacră pe cea din urmă la examinarea monetelor ce s'au bătut în timpul acestor expediţiuni şi astfel, prin elemente epigrafice şi numismatice, se cearcă a restituì şirul cronologic al întregului răsboiu reprezentat pe columna lui Traian.

Intru aceasta, Fabretti a aşezat adevărata bază a istoriei evenimentelor din timpii învingătorului Dacilor. Se ştie într'adevăr, că mai nimic nu s'a păstrat dela numeroşii scriitori, cari în vechime au tratat pe larg despre faptele lui Traian şi în parte despre răsboaiele lui dela Dunăre. Lista comentată de autori pierduţi, pe care cu o sagacitate[1] din cele mai lăudabile o publică acum d-l Papadopol-Calimach, în revista d-lui Hasdeu, *Columna lui Traian,* vă poate da, domnilor, noţiuni precise despre câte s'au scris şi despre câte au pierit din cele scrise asupra vechilor locuitori ai ţării noastre.

UTILIZAREA EPIGRAFICEI ŞI NUMISMATICEI PENTRU ISTORIE.

In lipsa acelor nenumărate şi preţioase documente, istoricii moderni au venit să ceară ajutor dela arheologie şi dânsa, ca soră bună şi îndatoritoare, a vărsat prin Fabretti şi prin mulţi, foarte mulţi urmaşi ai lui, un îmbilşugat tezaur de noţiuni, culese depe inscripţiuni şi monete, prin cari s'au restituit şi cronologia şi istoria domnirii marelui împărat. Astfel s'a putut constată că Traiàn a fost ales de şase ori *consul,* la anii 91, 98, 100, 101, 104 şi 112; că de douăsprezece ori a primit titlul de *imperator;* că de douăzeci de ori a ocupat *puterea tribuniţie;* că, calificativul onorific de *Germanicus* i s'a dat încă din zilele lui Nerva; că la anul 103 a fost numit *Dacicus* şi la 110, *Parthicus;* iar titlul de *Optimus princeps,* cel mai bun dintre principi, pe care nimeni mai bine nu l-a meritat şi pe care dânsul mai întâi de toţi l-a primit, i-a fost acordat de senat şi de popor la anul 104. Tot din izvoare arheologice, şi numai dintr'acestea, domnilor, s'a putut alege timpul exact al faptelor şi al clădirilor sale celor mari; astfel, cu al v-lea şi al VI-lea consulat corespund aducerea apelor în Roma, mărirea circului, clădirea portului Centum-Cellæ, înălţarea unui templu şi aşternerea podului pe Dunăre...

Dar nu este acì locul de a ne întinde mai mult asupra acestor amărunte biografice cronologice; destul ne este acum a fi însemnat folosul ce poate trage istoria fundării coloniei romane în Dacia, din monumentele arheologice şi apoi încă de a fi semnalat pe Fabretti ca principalul iniţiator al acestei încruscriri a arheologiei cu istoria, pe tărâmul originelor noastre naţionale.

[1] pătrundere.

Mă tem însă că numai din câte am spus, nu veţi fi putut preţui îndestul nici metodul critic, nici cunoştinţele anticare ale eruditului de care ne ocupăm. Aş dori să vă lămuresc mai bine şi asupra meritelor lui, şi asupra interesului ce nouă mai ales ne prezentă cartea sa. Dacă însă nu-mi stă prin putinţă a vă spune tot ce se zice într'însa, apoi cel puţin daţi-mi voie să aleg pe ici şi pe colea trăsuri mai caracteristice ale procederilor sale, cari totdeodată să ofere şi vreo atracţiune mai specială pentru noi.

V'am spus, pare-mi-se, cu ce scrupulozitate şi cu ce circumspecţiune, Fabretti a cernut şi a rânduit inscripţiunile antice, pe cari predecesorii lui le primiau şi le înregistrau toate de bune, fără de critică şi fără de control. Astfel ajunsese a se prefirà prin colecţiunile epigrafice o sumedenie de monumente lapidare spurii [1] şi croite depe închipuirea mai mult sau mai puţin cultivată a istoricilor falsificatori.

Iată un exemplu pe care îl culeg din capitolul lui Fabretti, despre inscripţiunile privitoare la răsboaiele dacice.

TEZAURELE LUI DECEBAL. Chacon, la una din scenele columnei, unde se văd cai încărcaţi cu adânci panere pline de vase măiestrite, pe cari le aduc dinaintea lui Traian, a reprodus povestirea din fragmentul lui Dion Cassiu, care zice: [2]

«Şi s'au găsit tezaurele lui Decebal, deşi fusese ascunse sub râul Sargeţia, care treceà pe la palatele acestuia; în adevăr, el abătuse râul prin nişte robi şi îi scobise fundul; apoi, depuind acolo mult argint, mult aur şi celelalte nestemate, cari n'aveau a se teme de umezeală, aşezase d'asupra lor pietre şi grămădise pământ; apoi după aceasta, dase drum râului pe la locul său; iar în peşteri depusese tot prin acei oameni, veşmintele şi celelalte obiecte de acest fel. Isprăvind acestea, îi ucisese, ca nu cumvà vreunul să destăinuiască. Dar Bicilis, un soţ al lui, care cunoşteà tot ce făcuse, fu prins şi le spuse toate». [3]

Pe temeiul acestor cuvinte, învăţaţii din secolul al XVI-lea visau mereu la comori de ale lui Decebal. Unii, ca istoriograful austriac Wolfgang Lazius, pe care l-am citat mai deunăzi ca cel mai vechiu epigrafist al Daciei, neţinând seamă de trădarea lui Bicilis, povestì că pe timpul său, nişte pescari români, plutind cu luntrea din Mureş în Istriga sau Streia, care este vechea Sargeţia, a izbit vasul lor sub apă de o bu-

[1] false.
[2] *Dionis Cassii* histor. roman. lib. LXVIII, 14.
[3] In original şi textul elen.

turugă şi scormonind ei acolo au descoperit o tainiţă din care au scos peste 40.000 bani de aur, toţi cu efigia lui Lisimach, regele Traciei; din aceştia, cardinalul Martinuzzi, vestit în istoria depe atunci a Ardealului, a putut căpătà abià vreo mie, deoarece pescarii trecuse în Moldova, cu mai multe care încărcate de avuţii. Acestea se crédeau a fi fost chiar comorile lui Decebal.

Dar alţii, cu gând mai isteţ, scorniră o inscripţiune latină, pe care Fabretti o respinge cu dispreţ, ca o falsificare închipuită numai depe spusele lui Dion şi ca o nedibace imitaţiune a altor epigrafe cunoscute. Aceea ar voì să rememoreze *un sacrificiu pe care l-ar fi făcut augustul Cesar Nerva Traian, părintelui Joe, aflătorului de avuţii, şi zeiţei mume a pământului, pentru descoperirea tezaurelor dacice:*

IOVI. INVENTORI
DITI. PATRI
TERRAE MATRI
DETECTIS. DAC.
THESAVRIS
CAESAR. NER
VA. TRAIANVS
AVG.
SAC. F.

Dar Fabretti, citând toate izvoarele de unde scornitorul modern storsese elementele plastografiei sale arheologice, îi spune curat că n'a izbutit a-i furà vederile, *fuci faciendi.*

In alt loc, la capitolul al III-lea, el se răpede încă şi cu mai multă mânie asupra lui Bellori, care a socotit de cuviinţă să corecteze şi să împlinească pe Chacon.

PODUL LUI TRAIAN PE DUNĂRE. DESCRIEREA LUI DEPE D. CASSIU ŞI CHACON.

Chestiunea este despre podul pe Dunăre al lui Traian. In desemnele cari au servit primului comentator al columnei pentru descrierea sa, la stampa no. 86, se vede în fund o parte din acel pod cu şapte din stâlpii lui, împreunaţi prin bolte pline, cari se par a fi de zid, iar deasupra se întinde podeala cu ambele sale balustrate ornate în răscruci. In explicaţiune, autorul spaniol, minunându-se de această gigantică operă a lui Traian, descrie podul astfel precum îl aflase descris în fragmentele lui Dion

Cassiu, păstrate de cronicarul bizantin Xifilin, unde se zice că stâlpii lui de piatră pătrată erau douăzeci la număr, înalţi de câte una sută cincizeci de picioare, afară de temelii, largi de câte şaptezeci, şi că ei erau depărtaţi unul de altul cu câte una sută şaptezeci picioare, fiind împreunaţi prin bolte». Apoi tot autorul grec se miră cu câte cheltueală şi cu ce greutăţi s'au putut clădì aceşti stâlpi, într'un râu aşa de mare, într'o apă aşà de prăpăstioasă şi pe o albie aşà de tinoasă, de unde nici că se puteà abate cursul apelor.[1]

Intr'acest ultim punct, fie zis în treacăt, scriitorul elen pare a nu fi de aceeaş părere cu Pliniu cel Tânăr, care aprobând proiectul poetului Caniniu de a cântà răsboaiele dacice, îi aduce aminte că va aveà a spune despre râuri strămutate de curând prin ţarine şi despre poduri de curând aruncate peste râuri: «Dices immissa terris nova flumina, novos pontes fluminibus injectos».

Dar să ne întoarcem la cele zise de Dion şi repeţite de Chacon. Spre a învederà şi mai tare greutăţile învinse cu lucrarea podului, ei spun că erà făcut tocmai acolo unde matca râului este în partea locului mai îngustă, dar totdeodată şi mai adâncă, iar apele lui mai răpezi. La acestea anticarul modern, luându-se după un descriitor depe atunci al Austriei, care nu pare nici măcar a-şi fi dat bine seamă de poziţiunea locului, adaugă că podul, din care nu se mai văd nici stâlpii, nici bolţile, a fost aşezat în Panonia inferioară, nu departe de locul cetăţii Canizza, unde în apropiere se află şi o fântână minunată, care îşi schimbă apele în sânge, de câte ori vreun pericol ameninţă regatul Ungariei.

Oraşul Caniţa, odinioară bine întărit, se află pe râul Tisa, tocmai în nordul Banatului Temişoarei; cât despre fântâna cea minunată, pricepeţi, domnilor, că o asemenea indicaţiune de topografie taumaturgică[2] nu ne poate fi de mare folos pentru a precizà localitateà unde Traian a înălţat vestitul său pod. Scriitorii cei vechi nu sunt nici ei mai expliciţi; dar nouă ni s'au păstrat urme cu mult mai pozitive, despre cari osebit de arheologii moderni, ne pot încredinţà pe tot momentul Mehedinţenii noştri din Severin.

Ei, în fiecare zi dela Dumnezeu, văd colo jos, la poalele oraşului, pe ţărmul năsipos al Dunării, acea surpătură de zid cu masivele-i cărămizi înegrite şi ciuruite de timp, roase

[1] *Dioni Cassii* histor. roman. lib. LXVIII, 13; în original şi textul elen.
[2] făcătoare de minuni.

şi măcinate de umezeală şi de muşchiu, streajă seculară, care de optsprezece sute de ani aproape stă cu ochii ţintiţi la soţia ei de decindeà râului[1], şi parecă amândouă împreună duc dorul altor optsprezece ca dânsele, pe care le-au înghiţit treptat apele sub luciul lor limpezit, din momentul când s'a rupt lanţul de zid sau de lemn, ce le uniau odinioară toate într'o singură şi uriaşă clădire.

Dar ce alt a putut oare să fi fost aceà minunată clădire, dacă nu chiar podul cel mai presus de toate lăudat de întreagă antichitatea, pe care îl aşternuse peste Istru, marele arhitect Apolodor din Damasc, ca să împlinească cugetarea măreaţă şi voinţa neînfrântă a gloriosului împărat, care, urcându-se pe tronul Romei, nu se mai jurà altfel decât cu aceste cuvinte: «Să n'am parte de a vedeà Dacia redusă în provincie romană şi de a trece pe poduri, Dunărea şi Eufratul!»?[2]

CERCETĂRI FĂCUTE DE COMITELE DE MARSIGLI.

Că într'adevăr acele ruine dela Turnu-Severinului sunt chiar ale podului clădit de Traian pe timpul răsboaielor sale cu Dacii, faptul a fost mai întâi recunoscut şi dovedit de un bărbat eminent din secolul al XVII-lea, căruia ştiinţa îi datoreşte o frumoasă lucrare asupra râului nostru moştenesc, asupra Dunării. Comitele italian L. F. Marsigli, născut în Bolonia la 1658, a ajuns prin activitatea, prin cunoştinţele şi prin capacitatea sa, la graduri înalte în armata austriacă. Pe la 1689, când Austria, purtând răsboiul cu Turcii izbutise a luà Nişul şi apoi Vidinul, Marsigli, însărcinat ca colonel de geniu să aşeze un pod de vase pe Dunăre, ca să poate trece oştirea în iernatic pe pământul Ţării Româneşti, studiè cu atenţiune toate localităţile împrejmuitoare şi-şi aţintì mai cu seamă luarea aminte asupra ruinelor dela Turnu-Severinului. El măsură, desemnă şi descrise cu deamăruntul toate rămăşiţele încă existente ale podului, precum şi orice alte antichităţi ale Dunării, şi întocmì din ele al doilea volum al colosalei publicaţiuni tipărită de dânsul la 1726, în şapte mari volume in-folio, sub titlul: *Danubius Pannonico-mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, phisicis perlustratus.*

[1] depe malul celălalt.
[2] *Ammiani Marcellini* rerum gestar. lib. XXIV, 3; în original şi textul latin.

Tot în acel volum, printre alte multe monumente antice şi curiozităţi, veţi recunoaşte pe tabela 54, un pilastru funerariu sau cip, *cippus*, purtând aceste cuvinte, pe ici pe colea trunchiate:

D. M.
ANTON
CALLIST
VIXIT
ANN. LX
DIOGE
MOSC
CONIVGI
D. M.

adică: «Zeilor Mani *ai* Antoniei Calliste, *care* a trăit ani şasezeci, Diogen Moscu, *a ridicat acest monument* soţiei sale, celei plină de merite».

Marsigli ne spune că el a descoperit această inscripţiune în curtea bisericii dela Cerneţi, în iarna anului 1689, când Markgraful Ludovic de Baden şi generalul Hæusler, puind temeiu pe îngăduinţa foarte îndoioasă a lui Constantin Vodă Brâncoveanul, venise să-şi aşeze cuartierele de iarnă în judeţele de peste Olt. Astăzi n'aveţi, domnilor, decât să vă coborîţi aci jos, în sala unde stau grămădite monumentele lapidare ale muzeului nostru, şi veţi puteà constatà înşivă exactitatea transcrierii anticarului italian. Răposatul Mihalache Ghica, după cum ne spune d-l Laurian, a transportat mai 'nainte de 1843, acest monument în Bucureşti, unde cel puţin în ochii d-voastre, el trebuie să câştige mai mult preţ decât în ai gramaticilor şi cărturarilor români depe timpul voevodului Brâncoveanu.

Sunt mulţumit că am putut îndeplinì, deşì cam în mod incidental, o datorie către învăţatul comite de Marsigli, pe care nu se cade ca noi, Dunărenii, să-l trecem cu vederea printre eruditii din secolul al XVII-lea; voiu mărginì însă cele ce am spus despre dânsul, adăugând numai că, după ce el a lucrat la delimitarea hotarelor noastre despre Banatul Temişoarei, apoi în anul 1703, a fost pe nedrept disgraţiat şi chiar degradat de împăratul Austriei, în urma nenorocitei predări a cetăţei Brisach din Alsacia, şi retrăgându-se la Marsilia şi în fine în patria sa, la Bolonia, a trăit numai în ocupaţiuni ştiinţifice, atât istorice şi geografice, cât matematice şi fizice, până la anul 1730, lăsând după sine un nume lăudat şi o întinsă corespondenţă cu învăţaţii de prin diferite ţări.

POZIŢIUNEA PODULUI LA T.-SEVERIN.

Lui îi datorim dar prima constatare serioasă a localităţii unde a fost construit podul pe Dunăre al lui Apolodor; dovezile produse de dânsul sunt destul de temeinice spre a nu lăsà îndoieli; cu toate acestea învăţatul german dr. H. Francke din Wismar, care acum vreo treizeci şi mai bine de ani a tipărit o preţuită istorie a lui Traian [1], bazându-se pe calcule greşite de Sulzer în măsuratoarea largimii Dunării la locul podului, a susţinut că al lui Traian, aşezat, precum se ştie, pe stâlpi de piatră, a fost cladit la Celei şi că cel dintre Cladova şi Severin este podul de lemn al lui Constantin cel Mare. Nu ştiu cum s'a făcut, de şi d-l Kogălniceanu, în istoria Ţării Româneşti, scrisă de d-sa în limba franceză, a alunecat pe priporul acestei erori. Răul este că astfel, mai ales pe chezăşia unei autorităţi locale, neîntemeiatele presupuneri ale lui Sulzer şi-au făcut pârtie în public, şi alţi istorici străini, tot cu aşà slabe cuvinte ca şi ale lui Francke, au căutat nu numai să aşeze podul cel cu stâlpii de lemn acolo unde ruinele din apă sunt învederat de zidărie, ci chiar să facă loc trecătoarei lui Traian, cu câtevà kilometre mai în sus de Ruşava, în dreptul Ogradinei, unde pe malul sârbesc este o mare şi frumoasă inscripţiune antică, constatând că Traian, de trei ori consul, adică la anul 100 după Hr., a surpat stâncile şi a înstrunat pâraiele, ca să deschidă o cale pe malul drept al Dunării — montibus excisis, amnibus superatis, viam fecit — iar nu deloc ca să facă pe acolo pod stătător peste apă.

Podul lui Traian rămâne dar fără îndoeală acela ale cărui ruine se văd sub Turnu-Severinului, şi care în vechime se pornià din cetatea Egeta, depe malul drept, ca să răspundă dincolo, la o altă localitate între Zernes şi Drobetis, a cărui numire nu se poate încă determinà cu preciziune. Este de prisos a se mai împotrivì cinevà evidenţei, sub zadarnicul cuvânt că la acel loc matca râului nu este prăpăstioasă şi aşternută cu pământ tinos, cum pretinde Dion Cassiu. Cât despre măsurătoarea distanţei dela un mal la altul, dată de acest istoric, adică de douăzeci şi una de ori 170 picioare, ceeace face cu totul 3570 picioare, aceasta a fost constatată, cu foarte neînsemnate diferenţe şi de comitele Marsigli şi de alţi exploratori mult mai noi.

[1] *Dr. H. Francke,* Zur Geschichte Trajan's und seiner Zeitgenossen 2-te Ausgabe. Leipzig. 1840.

CONSTATĂRI MODERNE. Şi 'n adevăr, fiindcă vorbirăm aşà mult despre starea actuală a ruinelor, să nu uit a face menţiune despre un fapt de cea mai mare importanţă, privitor la rămăşiţele antice din faţa Severinului.

Din toată inima aş fi dorit, domnilor, ca acest fapt să fie săpăturile făcute în mai multe rânduri cu autorizaţiunea şi spesele ministerului nostru; dar, trebuie să mărturisesc, că citind şi recitind raporturile cari s'au scris şi s'au tipărit prin ziare asupra exploraţiunilor executate până acum fără, şir nici sistemă la Severin, am rămas numai cu întrebarea încă nedeslegată: «La ce vor fi bune cercetările arheologice, făcute în mod aşà de empiric şi aşà de fantastic?» Păcat de parale! şi mai ales, păcat de bietele ruine, scormonite fără de nici un spor pentru ştiinţă!

Fără de nici o cheltuială însă, întâmplarea a adus rezultate cu mult mai fructuoase. Acum şasesprezece ani, în luna ianuarie 1858, apele Dunării au scăzut în mod cu totul excepţional; în ziua de 15 ale lunei, ele fiind cu 1′, 4″ mai prejos de 0 la nivelul din Ruşava, lăsară să se vază în albia râului şasesprezece stâlpi de zidărie, pe cari cercetându-i se găsiră construiţi, ca şi capetele podului dela maluri, cu pietroaie şi cu mocirla de ciment roman, şi căptuşiţi cu cărămidă mare pătrată; ei erau spaţiaţi într'astfel d'alatul râului, încât locul unde lipsiau dintr'înşii patru, spre a se face douăzeci cu totul, erà acoperit de o insulă care pesemne potmolise pe aceia.

Un inginer militar din Ruşava şi un conductor de clădiri al companiei vapoarelor din Turnu-Severinului făcură măsurători şi exploraţiuni minuţioase. Ei dovediră în interiorul zidăriei nu numai găuri regulat dispuse, în cari fusese aşezate bârne încrucişate, dar încă aflară şi câtevà crâmpeie de lemn de stejar; cărămizile cari acoperiau stâlpii purtau mărcile a trei diferite cohorte auxiliare din a XIII-lea legiune *Gemenă*, cari negreşit au fost întrebuinţate la lucrarea podului. Din acele cărămizi avem şi noi în muzeul nostru naţional.

Pe temeiul constatărilor făcute la faţa locului în iarna anului 1850, profesorul Aschbach a publicat în Viena o monografie foarte interesantă şi detaliată asupra podului de piatră al lui Traian depe Dunăre, [1] în care el a desbătut toate chestiunile istorice, topografice şi tehnice, atingătoare de această însemnată construcţiune.

[1] *Prof. Dr. Aschbach*, Ueber Trajan steinerne Donaubrücke, Wien, 1858.

Dar socotesc că e timpul să ne întoarcem la Fabretti; sunteţi în drept, domnilor, a mă acuzà că am colindat secolii şi ţările cu cercetări asupra podului lui Traian şi am lăsat cu totul în laturi pe autorul *Sintagmei* despre columna Traiană. Dânsul, cu toate acestea, ne-a adus la podul depe Dunăre; se cuvine dar să-i facem loc, ca să-şi dea şi el părerile asupra lui.

LUCRĂRI DE LEMN LA POD. Mai întâi însă cată să vedem în ce mod Bellori, în notiţele sale, a amplificat pe Chacon. Iată dar cum el se exprimă la § 259, având dinaintea ochilor desemnele cu mult perfecţionate ale lui P. S. Bartoli şi neputând prin urmare tăgăduì, depe structura învederată a podului, la stampa 74, că arcurile bolţilor cari uniau stâlpii sunt formate de nişte întreite cercuri de lemn, legate între sine cu stinghii, bătute cu piroane la încheieturi şi proptite în capul stâlpilor pe nişte căpriori împărechiate, asemenea de lemn. Bellori zice însă cele ce urmează:

«Dion descrie acest pod ca o clădire minunată, cu 20 stâlpi de marmoră patrată, 'nalţi de 150 picioare, osebit de temelii, largi de 60 şi depărtaţi intre sine de 170 picioare, cari stâlpi erau uniţi prin arcuri; lucrare de necrezut, căci din cauza adâncimii şi a iuţelii lor, apele nu iertau acolo nici o clădire, nici se puteau abate. Podul înălţat aci de Traian a fost cu totul de marmoră, împreună cu arcurile lui; iar cel pe care îl vedem e făcut cu bârne de lemn şi numai cu stâlpii de piatră, poate pentru necesitatea grabnică de a trece pe dânsul».

Acì Fabretti se face Dunăre de mânie, fiindcă *ageamiul explicator*, «novitius interpres», a cutezat a zice că podul a fost cu totul de piatră împreună şi cu arcurile lui. «Chiar de l-aş fi văzut de piatră, zice el, eu tot de lemn l-aş fi crezut; dar arătându-se învederat că erà de lemn, a trebuit ca printr'o minune să-l prefacă în piatră». Apoi, luând în cercetare cu deamăruntul structura stâlpilor de zidărie, el arată că au trebuit să aibă o formă exagonală, ale cărei unghiuri ascuţite, puse în lungul apei, despicau mai cu înlesnire valurile şi lăsau dela muchia extremă a unui stâlp până la a celui următor, o distanţă de 170 picioare, pe când între păreţii laterali ai pilastrilor rămâneà un spaţiu numai de 110 picioare. Spre a întemeià şi mai tare măsurătorile sale şi spre a explicà modul de construcţiune al acestor zidării făcute în apă, el aduce mărturia însemnată a unui vestit mecanic şi constructor hidraulic grec din secolul al XXII-lea, patriciul Theofil,

a cărui scriere asupra podului înălţat pe Dunăre de Apolodor s'a păstrat în analele versificate ale cronicarului bizantin Tzetzes, intitulate *Chiliadele*. Theofil luase indicaţiunile tehnice şi dimensiunile chiar din descrierea compusă de însuşi Apolodor, făcătorul podului, «gefyrergastes», descriere despre care face menţiune şi Procopiu din Cesarea, istoricul împăratului Justinian, în opera sa *De edificii*, unde vorbeşte de năruirea în apă a podului de piatră din vecinătatea castelelor dunărene Zanes şi Pontes.

Fabretti, completând prin aşà puternice documente însemnările mai puţin lămurite ale lui Dion Cassiu, constată că numai stâlpii erau făcuţi de zidărie şi ca spre a-i construì, s'au întrebuinţat nişte mari cutii de tălpoae, «kivotion», înţepenite pe dinlăuntru cu bârne încrucişate, în cari s'au turnat bolovani de piatră şi de acel ciment nedestructibil, pe care Romanii ştiau aşà de bine a-l plămădì. Astfel stâlpii s'au înălţat d'asupra apei mai presus de orice creştere a râului, înfruntând toată volbura lui impetuoasă; iar d'asupra lor, peste spaţiul ce-i despărţià, s'au desvoltat bolţi construite cu grinzi, dispuse în întreite arcuri teşite. Dovada acestui fapt, Fabretti o găseşte nu numai în posibilitatea raţională a unei asemenea construcţiuni, nu numai în desemnul foarte clar şi desluşit al baso-reliefului depe columnă, dar încă şi în tipul unei medalii a lui Traian, pe care el o văzuse în colecţiunea reginei Cristina de Svedia şi în care el recunoscuse podul depe Dunăre, reprezentat pentru înlesnirea gravorului printr'o singură din ale sale bolţi, sprijinită pe doi pilastri monumentali la ambele căpătâie.

Aceà medalie mare de bronz merită să ne oprească un moment. Muzeul nostru o posede, într'o mare şi frumoasă colecţiune de două sute cincizeci şi cinci bucăţi de aur, argint şi bronz, toate relative la domnia lui Traian, care la anul 1870 s'a cumpărat dela d-l C. Bolliac şi care conţine o serie aproape completă pentru istoria monetară a marelui împărat. Multe din aceste preţioase documente numarii[1] sunt adunate din Dacia şi câtevà sunt, pare-ni-se, încă inedite.

Bronzul de care vorbim acum mai în special poartă pe o faţă bustul lui Traian încununat cu lauri şi împrejuru-i legenda următoare: IMP. CAES. NERVAE TRAIANO AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. V. P. P.; pe revers este figurat întreitul arc de lemn, care reprezentă podul pe Dunăre şi care de ambele părţi se reazimă pe câte un stâlp cu turn şi poartă, având

[1] monetare.

d'asupra câte trei statue. Sub pod este o luntre plutind pe valuri. In jurul acestora se citeşte: S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI. S. C. [1]

Aci găsim chiar data clădirii podului; e al V-lea consulat al lui Traian, adică anul 857 dela clădirea Romei, 104 dela Hr., in fine anul care desparte întâiul răsboiu dacic de al doilea. Traian utilizase intervalul de pace spre a construi aceà minune.

Acum să mai dăm încă odată cuvântul lui Dion Cassiu, care, să nu uitaţi, domnilor, a scris întinsa sa istorie a Romanilor, cam pe la anul 200 după Hr.: [2]

DISTRUCŢIUNEA PODULUI. «Din astfel de lucrari se dovedesc înaltele cugetări ale lui Traian; iar nouă, podul lui nu ne mai este de nici un folos, caci nu mai sunt decât nişte stâlpi, ne mai având trecătoare deasupra lor, pare că n'ar fi fost facut cu alt scop decât numai spre a dovedi că nu este nimic pe lume care să nu poată fi îndeplinit de firea omenească. In adevar Traian, bănuind că pe când Dunărea ar fi îngheţată, s'ar puteà ca Romanii de dincolo să fie atacaţi în răsboiu, făcù acel pod ca să poată trece mai lesne pe dânsul oştirile sale. Dar din contra, Adrian, temându-se ca nu cumvà barbarii, după ce vor înfrânge strejile podului, să gasească pe dânsul o trecătoare lesnicioasă în Mesia, puse sa-i scoată construcţiunea depe d'asupra». [3]

Fabrett icrede că aceà construcţiune egretie (?) nu poate să fi fost altcevà decât bolţile şi podeala de lemn, pe cari Adrian puse să le ridice, lăsând în prelargul râului numai stâlpii de zidărie expuşi la vânturi, la valuri şi la ploi, osândiţi a se surpà cu timpul din înălţimile lor. Astfel peste câtevà sute de ani abià au mai rămas, ca martori neînlăturaţi ai mărimii lui Traian şi ca chezaşi ai legământului etern ce uneşte pământul Daciei cu colonii romani veniţi de decindea [4], au rămas, zicem, la lumina cerului, acele două căpătâie ruinate ale podului pe ambele maluri opuse, iar tăinuite sub ape crâmpeiele celorlalţi optsprezece pilastri de mult înecaţi în adânc!

Ştiinţa aşà de variată a lui Fabretti a provocat, domnilor, pe nesimţite, desvoltările cu cari m'am întins aci asupra unui

[1] «Impăratului Cesarului Nerva Traian, Augustului, Germanicului, Dacicului, Pontificelui-Maxim, însărcinatului cu a Tribunilor putere, consulului pentru a V oară, Părintelui Patriei. — Senatul şi Poporul Roman, optimului Principe prin Senatus-Consult».

[2] *Dioni Cassii* istor. Roman. lib. LXVIII, 13.

[3] In original şi textul elen.

[4] de peste Dunăre.

punct de arheologie naţională, atins de anticarul nostru cu o perfectă intuiţiune a faptelor, pe cari cercetări posterioare le-au adeverit la faţa locului. Aş puteà să grămădesc în lauda lui numeroase alte exemple de acelaş fel; dar v'am promis că în jurul său voiu face astăzi loc celor mai fruntaşi dintre anticarii, contimporanii lui.

TABLA ILIACĂ. Deaceea, drept mijloc de transiţiune şi pentru ca să nu ne luăm ziua bună prea fără veste dela supărăciosul Fabretti, daţi-mi voie a vă aduce aminte că printre scrierile lui de erudiţiune am prenumărat şi o disertaţiune asupra baso-reliefului antic numit *Tabla iliacă,* lucrare pe care el a anexat-o la volumul *Sintagmei,* ca un corolariu desvoltător al mai multor locuri din aceà carte, în care el explicase scenele sculptate pe columna Traiană, prin scene depe citata tablă.

Denumirea acestei vestite anaglife v'a şi făcut să înţelegeţi că ea este relativă la cetatea Ilion sau Troia şi poate că veţi fi şi bănuit că dânsa reprezentă întâmplările epice ale acelei pierdute cetăţi, căreia nemuritorul Omer i-a asigurat o glorioasă şi eternă amintire,

STUDIILE OMERICE ÎN ANTICHITATE. In acest caz nu v'aţi amăgit, titlul disertaţiunii lui Fabretti confirmà aceasta; el este: *Explicatio veteris tabellæ anaglyphæ Homeri Iliadem atque ex Stesichoro, Arctino et Lesche Ilii excidium continens.*

Nu este nici loc aci; nici necesitate de a vă vorbì despre însemnătatea literară şi despre marea înrâurire ce au avut asupra literelor antice, ba şi chiar asupra celor moderne, poemele omerice. D-voastră ştiţi neapărat cu câtă îngrijire Elenii, din toate epocele şi din toate părţile, s'au ocupat de a adunà, de a controlà, de a transcrie, de a studià şi de a explicà versurile atribuite nemuritorului părinte al poeziei şi chiar ale altor mulţi, cari pe trepte mai inferioare au povestit în poeme epice faptele eroilor primitivi ai Eladei, şi au completat aceà adunare de fabule poetice şi de întâmplări reale cari întocmiau seria de opere numită *Ciclul epic.* Ştiţi negreşit cum sub tirania inteligentă a lui Pisistrat în Atena au lucrat *diascevastii,* spre a alege, a orânduì şi a redactà cele mai veridice tradiţiuni orale ale rapsozilor sau cântăreţilor omerizi; cum anticele cetăţi greceşti se întreceau care de care să aibă o ediţiune mai completă şi mai corectă a

operelor lui Omer, ediţiuni cari se numiau *politice*, adică proprietăţi municipale ale oraşelor ; cum însuşi filozoful Aristotele s'a ocupat a face o recensiune a divinului poet, pe care Alexandru-cel-Mare o purtà pretutindeni cu sine, închisa într'o preţioasa lădiţă luată din tezaurul persic al lui Dariu, şi din care cauză aceà recensiunė s'a şi zis, «e ek tou narthekos» ; cum apoi eruditi din Alexandria Egiptului, dintre cari răsare mai presus de toţi ilustrul Aristarh, modelul criticilor, au făcut compunerilor omerice şi în genere întregului ciclu epic, felurite îndreptări sau *diorthose*, şi le-au explicat, le-au interpretat, le-au completat şi le-au comentat în tot felul; cum iarăş cărturarii mai noi ai Bizanţiului, meditând asupra acelor poeme seculare le-au înzestrat cu voluminoase note sau *scholii*, printre cari mai cu seamă ne sunt şi nouă azi de mare ajutor ale episcopului creştin Eustatiu Tesalonicul din secolul al XII-lea; cum în fine toată activitatea elenă şi romană s'a adăpat d'alungul secolilor, cu versurile lui Omer şi, putem zice, s'a închinat în numele lui.

Dar ce să mai zic? Studiul lui Omer erà în vechime o porţiune esenţială a învăţământului public, o necesitate neînlăturată a educaţiunii oricărui om cult; el erà considerat ca mijlocul cel mai nimerit spre a formà şi a desvoltà spiritul, gustul şi inima tinerimii; deaceea şi Platon, când în visurile sale politice se cearcă a închipuì o societate de oameni fără de patimi, fără de slăbiciuni, pe ale căror suflete nimic să nu vină a le înmuià, el nu cutează să depărteze dintr'însa pe sfinţitul, pe minunatul, pe răpitorul Omer, «ieron kai thaumaston kai edyn andra», atât erà de mare respectul ce inspirà anticul rapsod! — decât răspândind profumuri şi depuind cunune pe capul său venerat, «myron kata tes kefales katahcantes kai erio stepsantes». [1]

In genere, toţi scriitorii antici atestă marele rol ce se da poemelor omerice în instrucţiunea junimii ; filozofii, gramaticii, oratorii şi sofiştii vorbiau necontenit de dânsele şi din ele scoteau învăţăminte de tot felul. In toate localităţile unde trăiau Greci, şi mai târziu chiar şi în Italia antică, în Galia şi aiurea, au existat şcoale omerice, unde, prin felurimi de metoade se studiau şi cuprinsul şi esenţa nemuritoarelor epopei ale lui Omer. Tot astfel la epoce mai apropiate de noi, cetăţile italiane înfiinţară catedre speciale pentru citirea

[1] *Platonis* de Republica lib. III, § 398.

şi comentarea *Divinei Comedii* a lui Dante; mai mulţi artişti din timpul Renaşterii se cercară să reprezente prin tabeluri picturale, dispoziţiunile generale şi scenele episodice ale nenumăratelor regiuni şi cercuri, prin cari poetul florentin se strecurase colindând pe rând, în întreita sa viziune profetică, Infernul, Purgatoriul şi Paradisul.

DESCRIEREA „TABLEI ILIACE". De o idee analogă cu a pictorilor danteşti pare a fi fost inspirat sculptorul omeric care a lucrat la *Tabla iliacă,* descrisă şi explicată de Fabretti. Ai zice că ea a fost o tabelă mnemonică, destinată a se aşterne pe păreţii unei clase omerice, pentru ca şcolarii să-şi întipărească în memorie ordonanţa şi faptele poetice cuprinse nu numai în Iliada lui Omer, ci şi în alte poeme cari completează ciclul epic al Troiei.

Această presupunere pare mai cu seamă a fi confirmată printr'o inscriptiune, trunchiată la început, care străbate de-a curmezişul toată tabla; ea zice: « . . . învaţa frumoasa întocmire a lui Omer, pentru ca instruindu-te să capeţi măsura întregii înţelepciuni».

«... *OREON MATHE TAXIN OMEROU OFRA DAEIS PASES METRON EHES SOFIAS*»

Dar, să vă spuiu, domnilor, cât se va puteà mai pe scurt, în ce consistă aceà tabelă sculpturală. Proporţiunile îi sunt mici (12 degete nălţime, 14 lărgime); ea nu pare a fi de piatră, ci de o migmă[1] foarte tare şi solidă, despre care Vitruviu spune că erà întrebuinţată la tencuielile ce aveau a se ornamentà cu reliefuri. Din ea ne lipseşte toată laturea dreaptă. Tabelul din centru, mai lat decât părţile lăturaşe, reprezentă cetatea Troiei cu zidurile ei de împrejmuire, şi intr'însa, pe trei planuri superpuse, se văd luptele ce au determinat învingerea Troienilor; sus e calul de lemn al Elenilor, «doureos ippos» şi scenele de măcel cari au însoţit imediat norocita stratagemă a Grecilor; mai jos, uciderea lui Priam în porticele palatului său de lângă templul Afroditei; iar dedesubt, reprezentarea faptelor lui Enea şi mai ales la mijloc, ca un obiect principal al întregii compuneri, se vede eroul strămoş al neamului roman, ieşind pe poarta cetăţii, cu tatăl

[1] ciment.

său Anchise, purtător al zeilor Penaţi, pe umeri, cu fiul său Ascaniu de mână, câte şi trei călăuziţi de zeul Ermes sau Mercur.

Această ultimă scenă, pusă oarecum mai în evidenţă, a făcut pe Fabretti să presupună că monumentul, fiind lucrat cu specială intenţiune pentru Romani, a avut în vedere şi poema latină a lui Virgiliu; cu toate acestea, dedesubtul menţionatului tabel stau scrise numai cuvintele: «Iliou persis kata Stesihoron». Se vede dar că artistul înfăţişase acì ruinarea Ilionului, astfel cum o descrisese poetul elen Stesihor, în epopea sa acum pierduta.

Poate că această reprezentare plină de animaţiune a fost şi ea o reminiscenţă mai mult sau mai puţin fidelă a vreunui din tabelele picturale lucrate de marii artişti Polygnot, Cleant sau Teodor, cari toţi au ilustrat cu penelul lor aceleaşi scene de destrucţiune.

Mai jos însă de titlul prădării Ilionului, dar tot în spaţiul mijlociu al Tablei iliace, sunt alte patru scene privitoare la evenimente troiane, relatate în următoarele poeme, cari acolo stau indicate anume: *Iliada* de Omer, *Æthiopida* depe Arctinu din Milet, şi *Iliada* numită *cea mică* depe Lesches din Pyrrea.

Aceà parte centrală erà cuprinsă între doi stâlpi figuraţi, pe cari s'a înscris un istoric prescurtat al întâmplărilor înfăţişate în tot tabelul; apoi d'asupra mai este o bandă îngustă de mici sculpturi, şi dedesubt, alte două bande superpuse; iar de două părţi, dincolo de columnele scrise, erau câte douăsprezece bande mai scurte, dispuse una peste alta, înfăţişând fiecare câte una sau mai multe scene din poemele ciclice. Am mai spus că toată partea din dreapta, împreună şi cu stâlpul ei, lipseşte; se vede că aceea conţineà reprezentarea plastică a unsprezece din primele cânturi ale Iliadei, căci pe partea stângă, încă existentă, se văd, aşezate de jos în sus şi însemnate prin literele elene cari erau afectate diferitelor rapsodii ale poemei, scenele principale din cânturile al XIII-lea, N, până la al XXIV-lea, Ω. Titlurile rapsodiilor şi numele proprii ale indivizilor şi ale monumentelor figurate, sunt gravate dedesubt, la fiecare scenă; astfel, bunăoară, luând în cercetare banda cea de d'asupra compartimentului central, găsim într'însa scenele primului cânt al Iliadei: templul lui Apolon Sminteu, «ieron Apollonos Smintheus», şi pe preotul său Hrises, «Hryses», sacrificându-i victime; oamenii şi cânii murind de ciumă, «loimos»; Calhas, «Kalhas», invo-

când pe zei; «Agamemnon», certându-se cu Ahile, «Ahilleus», dinaintea lui Nestor, «Nestor» şi a altor căpetenii; zeiţa Minerva, «Athena» oprind pe agerul Ahile de a lovì cu paloşul pe regele Aheilor; Ulise ducând ecatomba zeului, «Odisseus ten ekatomben to theo agon», şi înapoind pe Hriseida, «Hryseis», tatălui său; în fine zeiţa Tetis, «Thetes», îngenuchind dinaintea lui Joe.

Iată dar pe o îngustă bandă de vreo 20 centimetri, ornată cu două temple şi altare şi cu douăzeci şi una de figuri în diferite poziţiuni, osebit de vitele sacrificiilor şi de cânii ciumaţi, iată un rezumat aproape complet al primului cânt al Iliadei, începând dela invocaţiunea amărîtului preot şi părinte Hrises:

«Ascultă-mă tu, care ai arc de argint, care ocroteşti Hrisa şi sfinţita Killa şi care domneşti cu putere în Tenedos, Apolone Sminteule!...»[1]

şi până la momentul suprem, când, înduplecat de rugămintele şi de plânsorile galeşei Tetide, prea puternicul Joe, grămăditorul de nori,

«vorbì, şi tot deodată fiul timpului clipì spre aprobare din negrele-i sprâncene, şi pletele profumate ale zeului fâlfâiră pe nemuritorul său creştet; iar întinsul Olimp se cutremură cu totul».[2]

Dacă vă citez versuri din Omer, domnilor, eu nu fac alta decât să urmez metodul de explicaţiune pe care Fabretti l-a întins asupra întregului monument. Eu însă mă voiu mulţumì deocamdată cu ceeace am zis pe scurt despre cântul şi banda întâia, lăsând ca d-voastre să completaţi, dacă veţi voi, studiul numeroaselor scene şi inscripţiuni depe Tabla iliacă.

LAURENŢIU BEGER. Ceeace am încă a vă mai spune despre dânsa este că în urma lui Fabretti şi profitând de ale lui elucidări, un anticar şi numismat german din aceeaş epocă, Laurent Beger (născut în Heidelberg la 1653 şi răposat în Berlin la 1705), meritosul bibliotecar şi oficiosul curtean al electorului palatin de Brandenburg, Carol Ludovic, a restituit depe această tabelă sculptată, într'o scriere arheologică, istoria răsboaielor şi a căderii Troiei. Acestui bărbat — fie constatat cam în treacăt — îi datoreşte Berlinul,

[1] In original şi textul elen; [2] Idem.

atunci încă foarte înstrăinat de arheologie, întocmirea şi descrierea primelor sale colecţiuni anticare şi bibliografice. Ştiinţa încă foarte italiană a antichităţilor începeà depe atunci a-şi face cuiburi statornice prin ţările Nordului.

Dar să nu ne depărtăm încă cu totul de Tabla iliacă a lui Fabretti. Altele analoge, cu scene din Odisea şi din ciclul lui Ercule sau Eracle, s'au mai găsit în urmă şi au înavuţit muzeele cu asemenea tabele epice, cărora li se ziceà poate în vechime «pinakes kykhkoi». In orice caz, cea mai întâi cunoscută şi cea mai importantă din ele, adică Tabla iliacă, relativă la ciclul Troian sau «Troikos», după cum stă scris pe dânsa, aceea care astăzi face parte din colecţiunile Capitoliului, a fost descoperită, depe spusa lui Fabretti, nu departe de Albano, pe calea Appia, la locul numit Bovillæ (iar astăzi alle Frattochie), unde se ştie că împăratul Claudiu, mare admirator al lui Omer, aveà o casă de ţară, *in agro Ferentino*.

Dar tot acolo se aflase şi un alt monument sculptural cu caracter omeric, pe care pentru mai multe cuvinte se cade să-l alăturăm pe lângă faimoasa Tablă iliacă din Muzeul capitolin.

E şi acesta un baso-relief pe stuc sau tencueală de marmoră, care din palatul principilor romani Colonna a trecut în preţioasa colecţiune a englezului Towneley, cu care la 1819 s'a înavuţit foarte mult Muzeul britanic din Londra.

APOTEOZA LUI OMER. Dar încă din secolul al XVII-lea, această curioasă tablă, interesantă atât prin subiectul ce reprezentă cât şi prin meritul artistic al sculpturilor sale, a atras asupră-i atenţiunea unui foarte mare număr de anticari şi de arheologi. Insăşi numirea de *Apoteoza lui Omer,* ce cu drept cuvânt i s'a dat, ar explicà deajuns viul interes ce ea a inspirat tuturor încă dela descoperirea ei; şi în adevăr, a numì pe toţi câţi au tratat despre dânsa, ar fi ca şi a face nomenclatura aproape completă a autorilor cari s'au ocupat cu descrierea şi interpretarea antichităţilor greco-romane în cei din urmă trei secoli.

PĂRINTELE ATANASIU KIRCHER. Vom alege dar numai pe cei mai de frunte şi, fără chiar de a menţionà pe arheologii moderni, vom numì, din epoca de care ne ocupăm, mai întâi pe cel mai vechiu dintre toţi, pe vestitul călugăr iezuit părintele Atanasiu Kircher, una din fizionomiile cele mai originale dintre învăţaţii secolului;

apoi pe cunoscutul nostru Fabretti, care a explicat şi a lămurit mai multe amănunte anticare din Apoteoza lui Omer în disertaţiunea sa despre Tabla iliacă; în fine pe învăţatul olandez Gisbert Cuper, care sub titlul de *Apotheosis vel consecratio Homeri, sive lapis antiquissimus in quo poetarum principis Homeri consecratio sculpta est,* a tipărit la 1683, cartea cea mai întinsă şi mai desvoltată asupra aceste materii.

Lăsăm deocamdată la o parte pe numismatul Ezechiel Spanheim şi pe criticul Gronovius, despre cari voiu aveà a vă vorbì cu alte ocaziuni, precum şi pe alţii mai puţin arătoşi; dar crez că ar fi o nedreptate să trec cu totul cu vederea numele lui Schott, consilierul, bibliotecarul şi anticarul regelui Frederic cel Mare al Prusiei, care şi dânsul la 1714 a dat o nouă explicaţiune a Apoteozei lui Omer, rezumând pe ale tuturor predecesorilor săi.

ŞTIINTA, INVENŢIUNILE ŞI ORIGINALITĂŢILE LUI.

Stau la îndoială în această grămădire de notiţe bibliografice, dacă vă voiu vorbì acum îndată mai pe larg despre minunatul iezuit pater A. Kircher, căci acest curios personagiu, într'o vieaţă de aproape 80 de ani, a desvoltat o activitate aşà de necurmată, aşà de multiformă, aşà de stranie, încât mai în toate ramurile de ştiinţă explorate sau descoperite pe timpul său, el s'a semnalat prin cercetări, prin scrieri şi prin invenţiuni, dacă nu totdeauna folositoare, cel puţin în totdeauna originale. Anticar şi matematic, teolog şi fizic, orientalist şi mecanic, filolog şi chimic, medic şi astrolog. magnetizor şi nu mai ştiu ce, el a elucubrat, a redactat şi a publicat în vieaţa lui atâtea, încât altul cu greu ar puteà să le citească toate d'arândul, fără de a încercà oarecare ameţeală sau confuziune în intelectul său. Numai enunţarea titiurilor ce el a pus pe poarta cărţilor sale e un kaleidoscop în care se ivesc sub formele cele mai stranii şi mai sclipitoare, toate cunoştinţele reale şi ipotetice ale omenirii. E minune a vedeà câte a ştiut iscusitul Kircher, câte a presimţit, câte a inventat; dar totdeodată e curios lucru a constatà cum această vastă şi neastâmpărată inteligenţă erà pururea gata a alunecà pe luciul nesigur al închipuirilor deşarte.

In cercul ştiinţelor de calcul şi ale naturii, el căută neîncetat procederi mecanice de dovedire şi inventă tot felul de instrumente ştiinţifice: când nişte oglinde sau *specula,* destinate a rezolvà problemele sferei, ale calendarului ale astrologiei şi chiar ale cabalei; când un *pantometru,* care a şi

rămas în uzul practic al geometrilor; când o altă maşină, numită *organum mathematicum*, prin care să se execute de sine toate operaţiunile de calcul. Totuş, pe d'asupra acestora şi destinată la uzuri mai puţin transcendentale, adâncul nostru erudit scorni şi aceà jucărie de lumini şi de umbre ce se chiamă *lanterna magică* sau comedia pe părete, care de sigur v'a veselit adesea în copilărie, fără ca nici unul din d-voastre să fi ştiut ca are a mulţumi de petrecere doctului pater Kircher din secolul al XVII-lea.

In arheologie, învaţatul nostru fu însă el însuşi straşnic amagit de umbre pe pareţi. Intâmplarea îl adusese în Roma.

Dar am uitat să vă spun, domnilor, că Atanasiu Kircher erà născut la Giessen în Saxonia, la anul 1602, că studiase în colegiul iezuiţilor din Fulda, intrase în compania lor şi până la anul 1635 profesase ştiinţele şi literele în diferite oraşe ale Germaniei renane; atunci chemat fiind în Viena, el se îmbarcase pe la Marsilia, din cauza răsboaielor lui Gustav Adolf. O furtună aruncase vasul în portul Civita-Vechia; fireşte, naufragiatul se duse să caute adăpost şi repaus în Roma; îi prinse bine, se vede, căci el rămase acolo până la sfarşitul zilelor sale (1680), comod instalat în Colegiul Roman al iezuiţilor, unde numele lui e şi până acum însemnat pe una din cele mai interesante colecţiuni de antichităţi şi de instrumente de preciziune, pe cari el începuse a le adunà.

EGIPTOMANIA. In Roma, în holda bogată a antichităţilor, neadormitul investigator nu puteà să nu devie anticar; dar dintre toate rămăşiţele antice ale universalei cetăţi, spiritul ciudat croit al lui Kircher trebuì să se acaţe de cele mai puţin explorate, de cele mai enigmàtice. Ieroglifele depe obeliscul lui Calligula, pe care papa Sixtu al V-lea îl restabilise pe măreaţa piaţă a S-tului Petru, îl preocupau de demult; el îşi împrospătă memoria cu tot ceeace autorii eleni şi latini spusese despre istoria, ştiinţele, religiunea şi limba vechilor Egipteni; studiè şi comparà mult-puţinele monumente ce se aflau pe atunci pripăşite în Roma, şi cu puţin dela sine înjghebă o exegesă fantastică a ieroglifelor, o ştiinţă universală a Egiptului, pe care o expuse în mai multe opere şi mai cu seamă în voluminosul tratat ce poartă emfaticul titlu de *Œdipus ægyptiacus, hoc est universalis doctrinæ hieroglyphicæ instauratio*, Roma, 1652—1655.

Dupa o aşà pompoasă afirmare a omniştiinţei sale ieroglifice, mai este oare trebuinţă să adaugem ca corolarii ale

operei principale, cartea despre *Obelisci* din 1650, şi cea numită *Sphinx mystagoga* din 1676? Kircher se declarase în faţa lumii, Edipul tuturor sfinxilor ieroglifici; obeliscii, cu tăinuitele lor semne şi chipuri scripturale, nu mai aveau mistere pentru închipuirea lui; el ajunsese a se încredinţă însuşi că citeşte pe ele ca într'un ceaslov. Ba şi mai mult! izbutise a descoperì greşeli în ortografia ieroglifică a obeliscului Pamfilian depe piaţa Navona.

Acum, ca să vă dau o idee lămurită despre natura cu totul iluzorie a cunoştinţelor egiptologice ale înfocatului anticar, vă voiu spune numai un fapt; într'o grupă ieroglifică depe acelaş obelisc Pamfilian, grupă în care ştiinţa modernă a recunoscut, în mod necontestabil, unicul cuvânt egiptean ce corespunde elinescul «autokrator», Kircher, depe sistema sa de interpretare citise următoarea frază, cu toate desvoltările ei metafizice: «Uneltitorul îmbelşugării şi al rodirii este Osiris, a cărui putere fecundătoare e adusă din ceruri în locul domnirii sale, prin mijlocirea divinului Moftha».

Auzind cum sună aceasta ultimă denumire a unei misterioase fiinţe egiptene, vă rog să nu credeţi, domnilor, că îmi permit a glumì. Eu acì traduc pe Kircher, care de sigur, cu toată puterea viei sale imaginaţiuni, nu bănuì, sărmanul, acum vreo două sute de ani, ce caz şi ce haz ar puteà să facă mai târziu Românii, de egipticul său *Mofthu*.

Ca sa vorbim însă serios, daca se poate, cred că dinaintea acestei năpraznice şi mult înflorate imaginaţiuni anticare, d-voastre v'aţi şi format îndată o diagnostică sigură a boalei de egiptomanie de care erà atins bietul Kircher, şi prin urmare nu vă veţi mai mirà nici auzind că el declarase de curate şi autentice ieroglife, ba şi tradusese pe latineşte nişte mâzgălituri fantastice pe cari un glumeţ al timpului i le trimisese, ca să încerce cutezătoarea lui ştiinţă, ce nu se da în laturi dinaintea nici unei dificultăţi.

DESCRIEREA BASO-RELIEFULUI OMERIC.

Şi cu toate acestea, sinceritatea lui Kircher nu poate fi bănuită; el cu bună credinţă se învăţase a vedeà în toate şi pretutindeni, tradiţiuni, uzuri, embleme şi formule egiptene; astfel, bunăoară, în cartea sa despre antichităţile Laţiului [1], dând, el mai întâi descripţiunea anaglifei ce reprezentă Apoteoza lui Omer, el şi în aceea vrea

[1] Latium, id est nova et paralella, Latii, tum veteris tum novi, descriptio. Romæ, 1669.

cu tot dinadinsul să afle numai rituri şi simboluri arhaice din ţara Nilului.

Nu pot încă a vă specifică cari anume sunt acelea, deoarece până acum nu v'am spus cum e înfăţişarea generală a baso-reliefului în chestiune.

Să procedem dar îndată la această descriere, pe care mă voiu sili a o scurtà pe cât se va puteà. Ştiu cât este de greu a urmărì cu gândul imaginea rostită a unui monument plastic, pe care ochiul ar cuprinde-o şi ar judeca-o dintr'o clipire, astfel cum niciodată nu poate nici graiul nici pana să o arate, prin lungi şi anevoioase perifraze.

Tabelul Apoteozei este împărţit în trei regiuni sau planuri superpuse. Sus de tot, ca pe un munte Olimpul sau Parnasul, şade culcat pe stâncă,. cu un lung toiag sau sceptru în mâna dreaptă, un bărbat matur, al cărui cap e încins cu cordele. Acvila dela picioare îl vădeşte că este chiar zeul Joe. Şase din muze stau cevà mai jos de dânsul,. graţios rânduite pe trepte, la diferite înălţimi; acolo e mai întâi Caliopa, şezând jos şi citind pe tăbliţele-i epice; Clio în picioare, cu manuscriptul istoric, *volumen,* în mână; Talia, a cărei mască comică e înlocuită printr'o mică citeră sau liră; Euterpe cântăreaţa, răzimată de piatră şi ridicând în sus îndoitul său fluier; Melpomena înălţându-se, cu o statură tragică, mai presus de toate; în sfârşit Terpsihora care face un salt graţios, spre a se coborì până la nivelul acelui întâiu plan al tabelului.

In a doua regiune urmează mai întâi celelalte trei din muze, şi adică Erato şezând jos, gata să atingă coardele amoroasei sale lire; Urania arătând cu mâna sfera universului, şi în fine, Polimnia, inspirata muză a elocuenţei, mândru înfăşurată în a ei mantie şi cu pletele fâlfâind în vânt. Apoi se deschide ca o boltă în stânci, negreşit peştera profetică dela Delfi, căci într'însa se arată zeul Apolon Musagetul, purtând pe dânsul lunga tunică talarie[1] a ceremoniilor religioase şi sunând din a sa liră; Pitia îi aduce băutura sfinţită într'o pateră; între dânşii se vede moviliţa consacrată a templului din Delfi, acel venerat «omfalos», centru al pământului, ornat cu arcul şi cu tolba de săgeţi ale zeului. Mai departe, pe un postament pătrat, stă alt bărbat în vârstă, cu un sul de hârtii în mână, iar din dosul lui se vede tripodul fatidic sau proorocesc. Fi-va acesta străvechiul aed Olen, întemeietorul

[1] lungă până la călcâie.

templului din Delfi? Fi-va un preot? Fi-va însuşi Omer? Fi-va altul? Anticarii sunt încă în dispută.

Cele ce în acest monument complicat se află cu mult mai supuse la îndoieli, acelea sunt figurile depe planul inferior, cari toate au scrise sub ele numele lor. Fundul e decorat cu o cortină, care ascunde stâlpii de cari ea este aninata; dinainte-i şi la mijlocul scenei se află un altar circular şi împodobit cu cunune de flori; un taur pregătit pentru sacrificiu stă alături; dar în faţa altarului, la dreapta tabelului, pe un jeţ înălţat şi cu scăunel pătrat sub picioare, şade cu o solemnă gravitate gloriosul poet, «Omeros», ţinând falnic în mâna-i dreaptă un lung toiag iar în cea stângă un sul de scrieri; îngenuchiate de ambele laturi ale jeţului se văd două june copile: una, «Ilias», poartă un paloş de formă antică; cealaltă, «Odyssea» înalţă în sus una din acele aplustre sau ramuri despicate, cu cari Grecii împodobiau capătul vaselor de plutire; doi şoricei, fără nume, — dar li s'a zis că sunt chipul alegoric al Batracomiomahiei — stau pitiţi sub scăunelul de sub picioarele poetului.

In dosul jeţului, două mândre figuri, din cari una aripată, e Timpul, «Hronos», iar cealaltă, purtând pe cap un fel de columnă, emblemă a pământului, şi numită «Oikoumene» sau întinderea locuită, depun o cunună pe creştetul înzeitului rapsod.

In faţa lui, Fabula, «Mythos», sub forma unui copil încununat cu flori, poartă vasele sacrificiului; dincolo de altar, Istoria, «Istoria», varsă miresme pe jaratecul lui; apoi Poezia, «Poiesis», înalţă cu amândouă braţele torţe aprinse; Tragedia, «Tragodia», şi Comedia, «Komodia», în veşmintele lor sacramentale urmează, şi în dosul lor, ca să încheie scena, vine o grupă de cinci figuri, june copile şi prunci, ale căror nume sunt: Natura, «Fysis», Virtutea, «Arete», Memoria, «Mneme», Credinţa, «Pistis», şi Inţelepciunea, «Sofia».

Iată, domnilor, toate elementele acestui monument gliptic care, prin alegorii destul de lucide şi prin douăzeci şi opt de figuri foarte fin şi frumos lucrate, ne dă fără îndoială privelıştea solemnă a unei canonizări mitologice, a unei adevărate consecraţiuni sau apoteoze a nemuritorului Omer. Sculptorul acestei meritorii opere nu şi-a ascuns numele; sub chipul lui Joe stă săpat acest nume: «Arhelaos Apolloniou epoiese Prieneus», lucrată de Arhelau, fiul lui Apoloniu din Priena.

De v'aş spune acum, domnilor, cu deamăruntul ce anume atribuiri s'au dat fiecărei din acele douăzeci şi opt de chi-

puri precum şi emblemelor accesorii, de către succesivii explicatori ai monumentului, aş trece negreşit cu mult peste limitele scopului meu şi al răbdării d-voastre de astăzi. Dar cu două trei cuvinte sper să le împac şi pe unul şi pe alta.

Egiptomanul Kircher a vrut ca sacrificiul pe altar să fie făcut depe modul egiptean; ca tripodul fatidic dela Delfi să fie un simbol *tautic* şi o cruce cu toarte, *crux ansata,* uzitate în riturile din Egipet; chiar şi şoriceii erau pentru dânsul, nu ştiu pentru ce, aduşi din grânarele Faraonilor; apoi muzele erau cetăţile cari îşi disputau pe Omer; aplustra marină a Odiseei erà un biciu de şerpi, *flagellum* «ofiomorfon», destinat a pedepsì răutăţile tiranilor... Curmez şi las lui Fabretti grija şi onoarea de a vă edificà asupra acestor erezii arheologice, când veţi voì a-l consultà.

GISBERT CUPER. Pe de altă parte însă vă recomand şi disertaţiunea lui Cuper. In ea veţi vedeà că eruditul olandez a presupus că cele trei regiuni ale anaglifei prezentau pe Omer în trei diferite graduri ale consecraţiunii. Jos, el e pe tron, încununat cu lauri terestri, şi i se sacrifică victime pământeşti; la mijloc, el se înalţă pe piedestalul profetic al Pitiei, dacă nu cumvà gravul personagiu adăpostit sub acea misterioasă emblemă, pe care şi Cuper, înduplecat de Kircher, o concede Egiptului, nu va fi tatăl poetului, pe care unii l-au crezut a fi fost un magistrat, *antistes,* sau un profet, «profetes», din Teba; în fine, sus sub înfăţişarea divină a lui Joe, el domneşte în Olimp, înconjurat de nemuritoarele nouă surori, fiice ale Mnemosinei, cari cu viers dulce cântă fără de încetare laudele eterne ale zeilor. Aci însă, depe idea lui Cuper, alte două muze vin să mărească, în acest caz special, corul sau cortegiul noului înzeit; acelea sunt Iliada şi Odisea, propriile sale fiice, precum celelalte nouă sunt fiice ale lui Joe.

Luând apoi pe fiecare din figurile planului inferior, în deamăruntă analiză, autorul cercetează şi explică cu o minunată erudiţiune, întru cât şi în ce mod, toate alegoricele fiinţe şi concepte cari întâmpină acolo pe Omer au contribuit la glorificarea lui. Se înşelă însă mai întâi asupra celor două figuri ce reprezentă *Timpul* şi *Pământul locuit,* ale căror nume, împreună cu Kircher, le citeşte «Eumelia», adică talentul armonic şi prozodic, *apta modulatio seu aptus numerus,* şi «Keronos» în loc de «Hronos»; cât despre cele următoare, fabula, istoria şi poezia sub diversele ei forme, na-

tura, virtutea şi memoria, credinţa şi înţelepciunea, el, prin numeroase citaţiuni din scriitorii antici şi uneori chiar prin monumente numarii, epigrafice şi sculpturale, dovedeşte îndreptăţita lor prezenţă în acea imagine simbolică a geniului universal al nemuritorului poet.

După ce a despicat într'astfel toate scenele şi toate punctele tabelului, Cuper, repurtându-şi vederile asupra înaltului caracter al poeziei omerice, susţine că principalu-i farmec constă în acea putere a imaginaţiunii, care strămută mereu evenimentele reale în regiunile minunate ale ficţiunii. Astfel, depe părerea măiestreţului anticar şi critic, a ştiut Omer să-şi asigure pentru vecie acea nevestejită aureolă, care îndemnà pe artişti a-l reprezentà în apoteoze, iar pe poeţi, urmaşii lui, a cântà gloria divină a în-veci înfloritului Omer, «semper florentis Homeri».

Intru aceasta nu s'au amăgit nici vechii artişti, nici vechii scriitori de acum vreo douăzeci de secoli, căci precum a spus un poet modern francez: [1]

Trei mii ani au trecut p'a lui Omer cenuşe,
Şi de trei mii de ani, cinstit de orice popor,
Omer sta mereu june, glorios, nemuritor!

Dar să ne mai oprim un moment! Nu se cade ca vieaţa de veci a lui Omer, care nu este al nostru, al arheologilor, să ne facă să despreţuim pe modeştii noştri anticari. Aşà, spre exemplu, vorbindu-vă de Gisbert Cuper, eu nu v'am spus nici când, nici unde el a trăit. Adevărul este că vieaţa unui simplu erudit, născut în Gheldra la 1644, care în timp de 62 de ani a trăit în patria sa ca profesor şi ca magistrat la Deventer, o asemenea vieaţă nu face mare sgomot în lume. De două ori ferice însă de acela pe care, după o vieaţă aşà laborioasă şi liniştită, îl poate încă pomenì cu laudă posteritatea, peste două sute treizeci de ani!

Am spus mai multe, în bine şi în rău, despre Atanasiu Kircher; dar tot îmi mai rămâne a vă vorbì despre principalul obiect, care i-a păstrat în Roma, dacă nu faima sa sgomotoasă de erudit, dar cel puţin o meritoasă amintire de anticar colecţionar.

Doriam să vă cer ca să mă însoţiţi chiar acum — cu gândul, bine înţeles — până în micul dar mult interesantul muzeu

[1] «Trois mille ans ont passé sur la cendre d'Homère.
Et depuis trois mille ans, Homère respecté.
Est jeune encore de gloire et d'immortalité». *J. Chénier.*

din Roma, căruia a rămas numele părintelui său, Kircher; dar mă tem că intrând cu d-voastre în el, mă voiu simţi prea tare aplecat a vă oprì acolo mai îndelung decât timpul îmi permite, spre a vă face să preţuiţi, prin descrierea mai desvoltată a unora măcar din curioasele sale specimene de antichităţi, tot interesul practic şi artistic ce merită unele asemenea colecţiuni de mărunţişuri ale vieţii uzuale din trecut, pe cari întâmplarea le readuce uneori la lumină şi din cari eruditul iezuit, interpret fidel şi priceput al spiritului anticar din epoca sa, a avut nimerita idee de a întocmì un muzeu special.

Negreşit că asemenea colecţiuni corespundeau pe deplin şi se îmbinau minunat cu acele tendenţe minuţioase ale anticarilor din secolul al XVII-lea, despre cari v'am vorbit la începutul cuvântării mele; de aceea chiar nu mă 'ndur a trece cu pripa nerăbdării asupra lor. Mai bine prefer a trunchià aci subiectul ce-mi propusesem a desvoltà în întregul său, în întrunirea noastră de astăzi, şi a rezervà pentru cea viitoare ceeace-mi mai rămâne de spus asupra anticarilor, cari în ţarina antichităţilor italice, asupra căreia domnià pe atunci ca despot Rafael Fabretti, au ştiut a plivì, a netezì şi a înrodì vreo brazdă mai măruntă, dar şi aceea atrăgătoare.

REZUMAT. Aşadar, dacă astăzi vorbindu-vă mai în special despre lucrările meritorii ale lui Fabretti am atins cu dânsul împreună câtevà chestiuni arheologice, precum istoria epigrafică şi numismatică a lui Traian, basnele despre comorile lui Decebal, topografia şi structura podului pe Dunăre, apoi forma şi inţelesul ambelor anaglife omerice, numite Tabla iliacă şi Apoteoza lui Omer; dacă pe de laturi am găsit ocaziune a menţionà despre unii anticari respectabili din acele epoce, precum italianul Comite de Marsigli, germanul Laurenţiu Beger, olandezul Gisbert Cuper şi în fine originalul polihistor, pater Kircher; apoi, în rândul viitor, spicuind de prin muzeul acestuia şi de prin alte colecţiuni ale timpului, sper că veţi găsì plăcere şi folos a face cunoştinţă şi cu alţi anticari contimporani, şi cu alte antichităţi italice, puse la iveală în decursul de una sută cincizeci de ani, pe care studiul nostru îl străbate încetinel.

Să facem şi noi ca omul cu minte şi cu gust, care dacă nu poate mâncà dintr'odată o poamă prea tare mustoasă, nu leapădă jumătatea ce i-a rămas, ci o păstrează pe a doua zi.

Cât despre mine, vă promit, domnilor, că mă voiu silì să nu o las să se trezească.

A ZECEA LECŢIUNE

MUZEUL LUI KIRCHER DIN COLEGIUL ROMAN.

Domnilor, este la Roma, chiar în centrul oraşului, între biserica Santa Maria-sopra-Minerva, unde Maica Domnului a luat locul anticei zeiţe a înţelepciunii, instalată acolo de Pompeiu, şi biserica cu mult mai modernă, care la 1626, s'a înălţat în numele mult prea vestitului Sfânt Ignaţiu de Loyola, este, zic, o casă mare şi întinsă, dar de o înfăţişare posomorîtă şi tăcută. Aceea e *Colegiul Roman* al părinţilor iezuiţi, ,a căror mănăstire sau reşedinţă principală, misterioasa casă profesă, numită *Gesù,* se află în apropiere.

In Colegiul Roman vin pe tot anul, fără de nici o plată, mai mult de una mie douăsute de tineri catolici de orice treaptă şi de orice naţiune, spre a învăţà pe băncile acestei foarte bine întocmite şcoale, să închine fără răsgândire şi fără mustrare, atât ştiinţa cât şi conştiinţa lor, planului monstruos de dominaţiune ocultă şi de stoarcere a omenirii printr'o făţarnică religiozitate, plan pe care l-a conceput şi l-a inaugurat, acum vreo trei sute cincizeci de ani, aprigul şi neobositul călugăr spaniol, Ignaţiu de Loyola.

Noi, fii ai bisericii ortodoxe, cari din norocire am ştiut să păstrăm cu mai multă sfinţenie şi cu mai multă sinceritate dogmele blânde şi simple ale primitivelor credinţe creştineşti, noi ne simţim în totdeauna dispuşi a ocolì cuiburile întunecate ale făţărniciei iezuitice. La noi tainele conştiinţei îşi găsesc mai d'adreptul calea către judele ceresc; căci mijlocitorii cari le transmit, în candida lor simplitate, nici că se prea pricep a le vămuì în folosul lor propriu.

Ce să căutăm dar noi în sacristiile catolice şi mai ales în şcoalele iezuiţilor?

Cu toate acestea, în cazul de faţă, adică acum când ne aflăm porniţi în cercetarea monumentelor antice, scoase la lumină în secolul al XVII-lea, o vie şi neînvinsă curiozitate ne va împinge pe noi (ce să-i faci dorului de bine, de frumos şi de adevăr al arheologului, care îl indeamnă să înfrunte voios orice întunecime?) ne va împinge, zic, să batem cu discreţiune la poartă înegrită a Colegiului Roman.

Ni se deschide şi dorind a fi bine primiţi modulăm fratelui portar, pe tonul cel mai cuvios, umilita cerere de a

vizită, întru cea mai mare glorie a prea fericitului Ignaţiu, colecţiunea de antichităţi, muzeul Kircherian. Apoi, urcând la scări drepte şi goale, străbătând la galerii pustii şi răsunătoare, abià ajungem după o lungă rătăcire, care ne înspăimântă prin singurătatea şi taina acelor imense clădiri, la o mică uscioară, pe care citim numele vestitului nostru egiptoman de mai dăunăzi.

Acì ne vine inima la loc, mai ales când in cinci săliţe foarte simple ca ornamentare, ochii ni se resfaţă asupra unei necrezute sumedenii de obiecte antice, cele mai multe de un aspect cu totul straniu şi neobişnuit. Nu mai sunt înşirate acì, ca în celelalte muzee din Roma şi de aiurea, acele colosuri, statue, busturi, reliefuri, sarcofage, altare şi candelabre de marmoră şi de porfir, nici acele elegante dulapuri pline cu vase din cele numite etrusce, nici mari monumente epigrafice incastrate pe păreţi, nici chiar numeroase vitrine smălţuite cu strălucitoare medalii de aur şi de argint, cu camee multicolore, cu pietre scumpe măiestreţ scobite.

Din toate acestea e într'adevăr câte cevà acì; dar principalul interes al colecţiunii stă în miile de obiecte mărunte de lut, de piatră şi de bronz, unelte casnice şi instrumente de meserii şi de tortură, amintind despre suferinţele martirilor; candele şi mosoare; cărămizi şi pietroaie cu inscripţiuni şi chipuri săpate, sau *graffiti* de acelea sgâriate cu vârful sulei pe tencueală; figurine de forme stranii, adevărate caricaturi antice, găsite în Sardinia, şi cari se cred a fi de origină feniciană; în fine bani de aramă ai vechimii, aşa de mari şi aşà de grei încât cu o sută de bucăţi ai încărcà cu prisos pe cel mai ţeapăn catâr.

Iată, domnilor, în câtevà trăsuri generale felul de curiozităţi anticare, cari dau muzeului Kircherian un caracter cu totul particular; dar tot ele îi şi constituesc o mare valoare arheologică, un fel de monopol al vieţii private şi intime a Italienilor din timpi foarte depărtaţi.

Vă spuneam în rândul din urmă că spiritul anticarilor din epoca de care ne ocupăm erà pornit, întru ceeace priveşte antichităţile din Italia, către cercetare scrupuloasă a măruntişurilor din trecut. Nimic nu poate da o idee mai precisă despre această tendenţă decât adunătura de rămăşiţe italice, păgâne şi creştine, cari se văd în ciudata colecţiune a Colegiului Roman.

Voiu găsi poate chiar azi ocaziune de a vă spune că pe acelaş timp au mai fost în Italia şi alţi colecţionari de cu-

riozităţi antice, osebit de părintele Kircher; apoi iar să nu credeţi că tot ce se află astăzi în muzeul Kircherian a fost depus şi lăsat acolo numai de întemeietorul lui. Prin numeroase daruri, prin exploraţiuni şi cumpărători, muzeul Colegiului s'a înavuţit tot mereu, fără însă de a pierde nici fiziomomia sa cea originală, nici caracterul său special.

Dintre donatorii lui cei mai de căpetenie din secolul al XVII-lea, vom prenumerà aci pe un cardinal Zelada, care cu medalierul său a adaus foarte mult colecţiunea de monete primitive ale Italiei; apoi încă pe doi arheologi din acelaş timp, marchizul Alexandru Capponi şi distinsul anticar Francesco Ficoroni.

Aceşti doi merită să revenim în parte asupra lor; deocamdată însă, ca să nu ni se impute a fi făcut numai o vizită superficială şi fără folos practic muzeului Kircherian, daţi-mi voie a vă descrie şi a vă explicà câtevà din multele obiecte interesante, cuprinse în această colecţiune.

NUMISMATICA PRIMITIVĂ A ITALIEI.

Fiindcă însă ne-am propus, în examinarea primului cerc de activitate arheologică al studiului nostru actual, de a ne mărgini pe cât se va puteà în rămăşiţele antice ale poporului roman, ce altă materie îşi poate găsi mai bine locul acì decât descrierea acelor străvechi monete italice despre cari făcurăm chiar acum menţiune?

Şi în adevăr, de câte ori în cercurile arheologice vine vorba despre banii primitivi ai Italiei, despre *aşii* ei de bronz, mintea tuturor se repoartă asupra muzeului Kircherian, ca asupra celei mai bogate şi mai complete comori de asemenea curioase specimene ale schimburilor comerciale în străvechile societăţi italiote.

Doi erudiţi din sacra companie *di Gesù* — în care, trebuie să o mărturisim, erudiţiunea nu este rară — părinţii G. Marchì şi P. Tessieri, au publicat la 1839 o carte foarte însemnată asupra tezaurului numismatic al muzeului lor, în care s'au ocupat excluziv de monetele primitive ale popoarelor Italiei mezii [1], având în vedere, osebit de fondul cel mai dinainte adunat, două descoperiri moderne foarte importante, de asemenea natură.

[1] L'æs grave del Museo Kircheriano, ovvero le monete primitive de' popoli dell' Italia media, ordinate e descritte, aggiuntovi un raggionamento per tentarne l'illostrazione, Roma, 1839.

La anul 1828, în ruinele anticei cetăţi etrusce Vulci, de demult pierdute prin băltişurile insalubre ale Maremelor din câmpia romană, se găsise într'un borcan de lut grosolan o mare câtime de bani antici de bronz şi de aramă, de trei specii diferite. Cei mai vechi erau de un metal compus, în care arama intrà cu $93,^{70}/_{100}$ părţi, iar cositorul cu $6,^{30}/_{100}$, adică erau de un bronz cu totul primitiv. Aceştia se prezentau sub forma de bucăţi turnate în tipare cubice fără de nici un semn şi cu toate că s'au găsit tare stricaţi, greutatea le erà dela o libră până la o uncie. Alţii erau mari patrulatere de câte două, trei şi cinci libre, purtând stampate pe ambele feţe, sau câte un bou, sau câte o furcă cu trei dinţi, sau câte o vâslă cu doi pui de găină în dos; din aceştia erau unii tăiaţi in jumătăţi şi sferturi. In fine, a treia specie de monete din vasul dela Vulci consta în mari bucăţi de metal rotunde, ale căror corpuri în formă de elipse teşite purtau felurite chipuri şi aveau o greutate în genere inferioară acelei a cuburilor de aramă.

O mare parte din aceste curioase monete intrară în muzeul lui Kircher. Apoi iar mai veniră acolo şi alte bucăţi multe şi mari de aramă, fără semne dar de o greutate determinată, cari se găsiră la 1838 sub muntele Falterona din Apenini, chiar la obârşia rîului Arno.

Tot aci se cuvine să constatăm că cea mai importantă dintre descoperirile de acest fel a fost aceea pe care la 1852 au făcut-o călugării iezuiţi în anticul basin al izvorului sulfuros dela Vicarello, pe malurile lacului Bracciano. Acolo fusese încă din vechime o staţiune termală, numită Aquæ Apollinares, şi se vede că depe un eres tradiţional al popoarelor italice, pătimaşii, drept semn de recunoştinţă sau de îmblânzire, aruncase tot mereu bani şi obiecte de preţ în izvorul care le dase sau le făgăduià sănătatea. Astfel se îndeplinià uzul religios al *banului aruncat lui Apolon*, «Apolloni stipem jacere», pe care şi Titu Liviu îl constatase la Romani, ca un mijloc de a-şi atrage îndurarea zeului în urma învingerii dela Canne.

Straturi, straturi se aflară în fundul fântânii Apolinare, pietoasele danii din toţi timpii; cronologia numismatică a Italiei erà acolo aşternută în nenumărate specimene, dela greii drugi şi ţigle de aramă ale epocelor mitice până la bănuţii cei calpi ai imperiului mufluzit.

Această nestemată comoară arheologică trecù neapărat d'adreptul în muzeul Colegiului Roman. Cu ce s'a ales dintr'însa

şi din cele mai dinainte căpătate, să-mi permiteţi a schiţà acì câtevà noţiuni sumare despre banii primitivi ai Romei.

Dar făcând astfel mă veţi întrebà : n'avem oare să ieşim din istoria arheologiei în secolul al XVII-lea ? — Răspund : da şi nu.

Da, fiindcă voiu aveà a vă prezentà fapte ce s'au constatat şi s'au confirmat numai de ştiinţa contimporană, bazată pe noile descoperiri. Nu, fiindcă şi în primii ani ai secolului al XVIII-lea au fost anticari foarte însemnaţi, cari s'au ocupat de banii primitivi ai Romei, ba încă s'a şi petrecut pe atunci o discuţiune faimoasă asupra acestui subiect, discuţiune pe care o provocase un erudit german foarte arţăgos la fire, Gronovius — pe care l-am mai întâlnit odată certându-se cu Fabretti — dar care s'a petrecut mai cu seamă între doi amabili şi blânzi anticari, acoperiţi în lupta lor ştiinţifică sub scutul pedantesc al unor nume elenizate.

JAC. PERIZONIUS ŞI LUD. KÜSTER.

Olandezul Iacob Voorbrœck, profesor din Leyda, născut la 1651, mort la 1715, şi germanul Ludolf Küster, născut în Westfalia la 1670, mort în Paris la 1747, au fost amândoi bărbaţi de ştiinţă şi de omenie pe timpul lor. Cel dintâiu, pe care Bayle în dicţionarul său filozofic îl denumeşte *Errata* al istoricilor şi al criticilor — aşà de tare erà dedat cu scrupuloasa îndreptare a tutulor greşelilor prefirate prin scrierile de ştiinţă — Voorbrœk, îşi tradusese pe greceşte rău-sunătorul său nume neerlandez printr'acela de *Perizonius,* adică cingătoare sau chimir. Küster, care deşì german trăì mai mult în Anglia şi în Franţa, deşì născut în religiunea protestantă se botezase catolic, Küster, despre care se spune că aşà de mult îşi iubià cărţile încât într'o noapte de trăsnià şi fulgerà groaznic afară, el culcà în pat cu sine manuscriptul adnotaţiunilor sale la lexicul lui Suidas, ca să-l ferească de primejdie, Küster se poreclise *Neocorus,* fiindcă păzitorii bisericilor, cum am zice ţârcovnicii, se numesc *Küster* pe nemţeşte, iar păzitorii templelor elene se numeau «Neokoroi .

Aceşti doi stimabili învăţaţi, onoarea universităţilor şi academiilor cari îi primise în sânul lor, au avut, precum v'am spus, neînţelegeri asupra vechilor bani ai Romei. Ca să preţuiţi însă mai bine cauzele disputei, vom traduce mai întâi câtevà rânduri din acel nesecat izvor de noţiuni anticare al lui Pliniu.

AES RUDE, AES SIGNATUM ŞI AES GRAVE.

Iată cum vestitul naturalist povesteşte istoria monetei de aramă la Romani: [1]

«Poporul roman nu s'a servit cu monetă de argint, mai 'nainte de a fi învins pe regele Piru (adică până la anul Romei 479). *Assul* (sau banul de aramă) cântăria tocmai o libră, de unde vin numirile monetelor zise *libella* şi *dupondius*. De aceea şi globirile [2] în bani se numesc a fi de grea aramă, *æris gravis;* iar în semile [3] băneşti au rămas cuvintele *expensa, impendia, dependere*, cu înţeles de cheltueli şi a cheltui; tot de aceea, plata militarilor s'a numit *stipendid*, adică cântărirea banilor, *stipis pondera*, iar plătitorilor li s'a zis *dispensatores* şi *libripendes*. Tot din acel obiceiu provine că şi acum se întrebuinţează cântarul în toate acele tocmeli cari se fac cu predare sau mancipaţiune. Regele Serviu a fost cel dintâiu care a tipărit semne pe banii de aramă, *signavit æs*. Mai 'nainte de dânsul, Timeu spune că Romanii se serviau cu aramă simplă, *rudi*. Cea însemnată purtă chipuri de vite, *pecudum;* de aceea s'a şi chemat *pecunia*... Bani de argint s'au bătut mai întâi în anul 485 al cetăţii, sub consulatele lui Q. Ogulniu şi C. Fabiu, cu cinci ani mai 'nainte de primul răsboiu punic. Le plăcù atunci a da dinarului (de argint) o valoare de zece libre de aramă; quinarului, de cinci; sesterţiei de două şi jumătate. Greutatea librei de aramă fu însă scăzută pe timpul primului răsboiu punic, fiindcă republica nu puteà da de căpătâiu cheltuelilor; se decise atunci că se vor bate aşi cu greutate numai de două uncii. Astfel se făcù câştig cu cinci părţi din şase şi scăpară de nevoia banilor străini. Acei noi bani de aramă purtau pe o parte chipul îndoit al lui Janus, iar pe cealaltă, un cioc sau rostru de corabie; pe moneta *triens* (a treia parte dintr'un aş) şi pe *quadrans* (a patra parte) erà câte un vas de plutire. Quadrantul se numià mai 'nainte *teruncius*, fiindcă erà de trei uncii. Mai târziu, pe când Anibal ne strângeà de aproape, iar Q. Fabiu Maximu erà dictator, se făcură aşi de o uncie şi se hotărî că dinarul va fi de şasesprezece aşi, quinarul de opt şi sesterţia de patru. Cu acest mijloc tezaurul public a fost câştigat cu jumătate. Cu toate acestea, la plata oştirilor, dinarul fu preţuit totdeauna drept zece aşi». [4]

Până acì din Pliniu! Voiu revenì îndată în mod mai lămurit asupra valoarei şi împărţirilor succesive ale asului. Deocamdată să nu uităm a spune în ce constă desbaterea anticară între Voorbrœeck-Perizonius şi Küster-Neocorus.

Acesta, intrând la 1713 ca membru asociat în Academia de inscripţiuni şi bele-litere din Paris, tratase drept teză inaugurală chestiunea banilor romani de aramă, zişi *æs grave*. Perizonius nu admise de bună opiniunea lui şi depe toate constatările posterioare se vede că Perizonius aveà mai multă

[1] *Plinii Secundi* histor. natur. lib. XXXIII, 13.
[2] amenzile.
[3] socotelile.
[4] In original, şi textul latin.

dreptate; el susţineà că prin *æs grave,* autorii latini înţelegeau totdeauna arama în bucăţi şi nu în monetă, sau şi mai bine acei bani primitivi din timpul republicei, cari se numiau *asses* şi cari la început cântăriau o libră, dar pe cari nevoile statului îi reduseră treptat la greutăţi cu mult mai mici. Küster din contră zisese că *æs grave* se numià orice monetă de aramă, oricare i-ar fi fost greutatea şi forma, şi se aflà în opoziţiune cu simplul cuvânt *æs,* care, neînsoţit fiind de calificativul *grave,* însemnà tot felul de monetă curgătoare, de orice metal, chiar şi de aur, precum bunăoară noi azi în limba uzuală ne servim cu termenul generic de *bani* sau de *parale.*

E timp însă, domnilor, să rezumăm şi, din cele zise de către Pliniu, Küster şi Perizonius, precum şi mai ales de către alţi scriitori mai noi, să alegem în câtevà cuvinte curatul adevăr asupra *aşilor* romani şi asupra banilor vechi, ce s'au numit în limba latină, *æs rude, æs signatum, æs grave* şi *as libralis, as trientalis, as uncialis* ş. c. l.

NOŢIUNI METROLOGICE ŞI ARTISTICE ASUPRA AŞILOR ROMANI.

Cel mai vechiu mijloc de schimb prin metaluri în Italia a fost fără îndoială acela cu drugi pătraţi de grosolană aramă amestecată cu puţin cositor, cari nu purtau nici un semn, dar cari aveau o greutate dela două libre romane până la două uncii.

Libra romană — fie zis spre ştiinţă, domnilor — cântărià 325 de grame; ea se împărţià în douăsprezece uncii şi fiecare uncie în douăzeci şi patru de scrupule. Acei drugi s'au numit *æs rude,* fiindcă erau de metal necioplit, dar respectul Romanilor către uzurile tradiţionale a făcut ca ei să fie întrebuinţaţi până şi în timpi foarte târzii, dacă nu ca monetă dar cel puţin ca arvuna ce se da la tocmeli sub numirea înrudită de *raudus* şi *rauduscülum.*

Depe cum pretinde Pliniu, regele Serviu, imitând negreşit pe Grecii din Italia meridională, puse să tipărească semne pe amândouă feţele vechilor monete de aramă şi le dete forma unor pătrate cu mult mai lungi decât late şi groase. Iată dar banul devenit aramă însemnată, *æs signatum.* Semnele primitive au fost boul, berbecele şi porcul, adică vitele, *pecudes,* dela cari a rămas numirea de *pecunia* şi cari, la toate popoarele de seminţie ariană sau indo-europeană, au servit pentru schimburi, mai 'nainte de orice metal. Apoi depe

împrejurările religioase sau politice a început a se tipărì pe plăcile băneşti şi alte semne, cari mai adesea sunt chiar indicaţiuni cronologice; pe ele se găsesc: trăsnetul fulgural al lui Joe; caii semizeilor Castor şi Pollux, răpeziţi în fugă la bătălia dela lacul Regil; delfini şi tridenţi, embleme navale ale răsboaielor punice; pui de găină consacraţi superstiţiunilor augurale; elefanţi de ai regelui epirot Piru, şi în fine chiar şi numele Romanilor, sub forma arhaică de ROMANOM.

Asemenea monete, din cari cele mai multe trăgeau până la cinci libre, adică un chilogram şi trei sferturi, erau negreşit de un uz puţin comod şi numai cu carele, ne spune Titu-Liviu, se aduceau ele la erariu, «plaustris ad ærarium convehentes».

Cu toate acestea tocmai pe la anul patru sute treizeci înainte de Hr., atunci când în Grecia artele plastice ajunsese în cea mai învoaltă a lor înflorire, pe atunci legea Papiria, înlocuind definitiv în daraverile comerciale preţuirea pe capete de vite, prin banii de aramă, determină o modificare în forma acestor monete. Imitând atunci banii de argint sau *nummi*, «nomizmata», din Siracusa, Romanii, împreună cu vecinii lor din Laţiu, din Etruria şi din Campania, bătură monete rotunde, dar mai umflate la mijloc decât pe muchi, monete în forma unui bob de linte uriaş.

Acestea primiră numirea generică de *as* şi cutoatecă, greutatea lor nu mai erà aceea a unei libre romane depline, ci se redusese la a unei litre, «litra», siracusane ($^5/_6$ din libra), diviziunile asului cele mai uzuale fură jumătatea de as sau *semis*, sfertul sau *quadrans*, a treia parte sau *triens*, a şasea parte sau *sextans*, a douăsprezecea parte sau *uncia*. *Semiuncia* care erà a douăzeci şi patra parte din as şi *quincuncele*, cari erau cinci din douăsprezece părţi, n'au fost bătute niciodată în Roma, ci numai în alte cetăţi italiote.

Asul aşadar rămase a fi cea mai mare unitate monetară, iar uncia cea mai mică; deaceea în însemnările grafice, vedem asul reprezentat printr'o dungă verticală (|) şi uncia printr'un punct (.); iar diviziunile asului, prin atâtea puncte câte uncii ele conţin; aşà, bunăoară, sextantul se însemnează cu două puncte (..), fiindcă valorează două uncii; quadrantul cu trei puncte (...), fiindcă valorează trei; trientul cu patru puncte (....), fiindcă valorează patru. Semisul se însemnează printr'un **S** latin şi semiuncia printr'un Σ elinesc.

După o aşà costelivă explicaţiune metrologică, mă grăbesc,

domnilor, a vă prezentà monetele sistemei de aşi librali, într'un punct de vedere cevà mai artistic.

Fiecare din aceste diferite monete purtà pe dânsa câte două tipuri speciale, repărţite pe ambele feţe; popoarele italiote din jurul Romei le schimbară pe ale lor tot mereu, imitând varietatea şi adesea graţia emblemelor monetare ale Elenilor. In Roma însă tipurile rămaseră mai statornice şi pare că cu dinadinsul stilul se păstrà mai grosolan. Vechea republică a Quiriţilor se temeà de desmierdările artelor ca de o slăbire a energiei răsboinice; şi cu toate acestea, sub aceà asprime a figurilor depe monetele lor de aramă se simt încă apucăturile unei epoce de cultură estetică; depe toată probabilitatea, tipurile fusese date de Greci.

Efigiile cele mai uzuale pe greii bani, *æs grave,* ai Romei sunt îndoitul profil al lui Janus tipărit pe aşii deplini, iar capul lui Joe, pe moneta *semis,* de unde şi vine zicătoarea lui Varrone: «penes Ianum prima, penes Iovem summa», pe care am putea-o traduce: «cu Janus se începe, dar Joe îl întrece!» Apoi pe quadranţi se puneà capul lui Ercule, protectorul avuţiilor din Esperida; pe sextanţi, al lui Mercur, zeul negoţului; pe trienţi, al Minervei, scornitoarea numerelor, şi pe simplele uncii, aspra figură de femeie încoifată care simbolizà cetatea Roma.

Toţi aceşti bani, deşi scăzuţi din arhaica ponderositate a drugilor şi a ţiglelor zise *æs rude* şi *æs signatum,* toţi aceşti bani erau încă bani grei, *æs grave;* dar cu timpul, cu nevoile politice şi cu înmulţirea daraverilor, cari reclamau o monetă mai purtăreaţă, aşii se reduseră mereu din greutatea lor; de unde mai întâi trăgeau la cântar ca şi o libră sau o litră de aramă şi de aceea se şi numiau aşi librali, apoi se făcură aşi trientali de o treime de libră, pe urmă aşi sextentali, până ajunseră a fi numai unciali, adică de o unică uncie; de acì înainte se mărunţiră din ce în ce mai mult, scăpătând la o jumătate de uncie, la o treime, la o cincime, la a opta, ba şi chiar la a douăsprezecea parte dintr'o uncie. Astfel, sub împăraţii din secolul al III-lea după Hr., aflăm asul de aramă cântărind abia două scrupule, atât cât o lăscaie sau o veche pară turcească.

Ce departe suntem de anticul *æs signatum* de cinci libre, care trăgeà la cântar de şase sute douăzeci de ori mai mult!

Dar, vai! nu oare tot cu atâta scăpătase pe atunci şi virtutea romană?

Terminând, domnilor, această cam lungă excursiune în do-

meniul anticei numismatice romane, să aruncăm şi noi un ban de recunoştinţă în salutariile ape Apolinare, cari ne-au păstrat în stare perfectă numeroase atestate despre ponderoasa simplitate a Romei primitive, şi muzeului Kircherian să-i mulţumim că a pus la dispoziţiunea scrutatorilor antichităţii o aşà completă colecţiune de preţioase documente numarii ale Italiei antice.

Fără de a ieşì din sala cu bronzuria a acestui muzeu şi doară întorcându-ne numai ochii, am aflà un alt obiect antic cu totul demn de a noastră scrupuloasă atenţiune, ca o nouă şi pipăită dovadă de contactul ce pururea a existat între artele perfecţionate ale Eladei şi aspra stângăcie a Romei primitive. Voiu să vorbesc despre vestitul paner sau cutie de bronz, cunoscută sub numirea de cista, «keste», Prenestină a lui Ficoroni.

MARCHIZUL A. G. CAPPONI. Pronunţând însă numele anticarului Ficoroni îmi aduc aminte că printre donatorii muzeului Kircherian, eu îl am fost asociat cu acela al marchizului Alexandru Greg. Capponi, şi fiindcă vechiul proprietar şi dăruitor al cistei Prenestine are să ne oprească până la sfârşitul acestei întruniri, îmi veţi permite ca cu prilejul principalului titlu de celebritate al lui Capponi să deschiz o paranteză arheologică, consacrată excluziv artelor religioase din ţările ortodoxe ale Europei răsăritene.

Marchizul Capponi, dintr'o familie considerată în Roma, erà născut la 1683. Poziţiunea, gusturile şi averea sa îi înlesniră adunarea a unei însemnate colecţiuni de antichităţi, de curiozităţi şi de cărţi, pe cari la moarte, în anul 1746, le împărţì între muzeul Colegiului Roman şi biblioteca Vaticanului; încrederea ce cu drept cuvânt aveà papa Clement al XII-lea în cunoştinţele sale arheologice făcù ca dânsul să fie însărcinat cu instalarea, clasificarea şi descrierea preţioaselor monumente antice, cari pe acel timp se aşezară într'unul din cele trei elegante palate, cu cari Michel Angel în secolul trecut decorase muchia Capitoliului.

ICONIŢELE RUSEŞTI DIN VATICAN. In fine relaţiunile sale diplomatice, însuşite înaltelor funcţiuni ce ocupà în Italia, îl făcură să capete din Rusia curioasele iconiţe lăsate de dânsul în Vatican printre obiectele de pictură bizantină şi cari poartă până azi numirea de tăbliţe Capponiane.

Iată cu ce ocaziune, acele preţioase specimene de artă picturală moscovită, cari au exercitat foarte mult sagacitatea şi imaginaţiunea rătăcită a eruditilor occidentali, ajunseră în posesiunea sa.

Pe la anul 1712, ţarul Petru-cel-Mare, voind cu tot dinadinsul să atragă daraveri neguţătoreşti în portul nouei sale capitale, improvizată pe ţărmurile sânului Finlandei, însărcină pe agentul său, Comitele Caretti, să trateze cu republica Genoveză pentru ca să trimită până acolo vase de comerţ. Negociaţiunile acestui tratat izbutiră prin intervenirea puternică a marchizului Capponi; iar Petru-cel-Mare voind să-l mulţumească şi aflând că este mare amator de obiecte curioase, îi trămise un cap d'operă al măiestriei zugravilor din Moscva. E una din acele icoane cu portiţe sau obloane, cari se resfrâng de patru laturi, spre a formà o cruce; câte şi cinci tăbliile de lemn de cedru, în mărime ca de 40 centimetri în pătrat fiecare, conţin, în miniaturi de o fineţă minunată, atâtea chipuri de sfinţi şi atâtea scene religioase, câte zile şi sărbători sunt în cursul unui an. E deci un calendar ilustrat, purtând la fiecare chip şi scenă, numirea praznicului, scrisă cu litere slavone microscopice.

Numeroşi eruditi din Occident, cari au descris iconiţele Capponiane, le-au atribuit când o origină bizantină, când rutenică, când sârbească sau bulgărească, şi le-au preumblat prin toţi secolii, începând dela al XI-lea încoace. Cu toate acestea, de-ar fi citit ei pe dânsele numele lui Andrei Ilin, Serghie Vasilief şi Nichita Ivanof, şi de-ar fi compulsat analele breslei de zugravi ai ţarului din Moscva, ar fi aflat fără greşeală că icoanele lui Capponi a fost lucrate în vechea capitală a Rusiei cam pe la anul 1659, sub ţarul Alexe Mihailovici Romanof.

Cu această ocaziune şi cu scopul de a vă semnalà curioasele rătăciri, în care lipsa de noţiuni lămurite asupra artelor şi industriilor din Orientul creştin, au indus adesea şi induc încă pe mai toţi anticarii Apusului, vă voiu cere, domnilor, să urmăriţi un minut paşii răpezi cu cari îmi propui a străbate istoria picturii religioase din ultimii opt secoli în părţile noastre ortodoxe, în Grecia, în Moscovia şi chiar în ţară la noi.

„CĂLĂUZA ZUGRAVILOR“ A LUI DIONISIE DIN AGRAFA. Ceeace se ştie despre zugravii bisericeşti în imperiul bizantin şi apoi în Turcia creştină, se compune mai cu seamă din tradiţiunea vestitului zugrav Panselinos, care se crede că trăià prin secolul al XI-lea şi care a lăsat câtevà chipuri colosale, de un stil cu totul magistral, pe zidurile înegrite ale mănăstirilor dela muntele Atos şi totdeodată a întemeiat şcoala de pictură religioasă a călugărilor atoniţi, aghioriţi sau sfetagoriţi. Invăţăturile acestei şcoale au fost adunate şi scrise de un monah, Dionisie, din schitul Furna de lângă Agrafa, cam prin secolul al XVI-lea şi preţuitul manuscript numit «e Ermeneia tes Zografias» sau «Călăuza picturii», recopiat mereu în nenumărate exemplare de zugravii greci, a fost găsit acum vreo treizeci de ani la Sfântul Munte, de un entuziast şi meritos anticar francez, d-l Didron, şi apoi tradus în limba franceză [1] şi în alte limbi europene.

Acolo sunt însemnate cu deamăruntul toate reţetele şi procederile pentru fabricarea colorilor şi a poleelilor, pentru tencuirea păreţilor şi pregătirea tăbliilor; apoi descrierea formelor, costumelor şi dispoziţiunilor ce se dau tutulor personagiilor şi tutulor scenelor din vechiul şi noul Testament, tutulor figurilor şi minunilor sfinţilor, tutulor fericirilor din raiu, tutulor muncilor din iad, cu însemnare despre locul ce fiecare din acestea trebuie să ocupe în decorarea unei biserici şi cu arătare de cuvintele ce trebuiesc să însoţească fiecare icoană.

Cele ce sunteţi obişnuiţi din copilărie a vedeà pe păreţii templelor noastre, acelea toate sunt trecute în tipicul lui Dionisie din Agrafa, şi ani s'au străcurat cu sutele, fără ca nimic să fie schimbat în ele. Numai limba în care sunt scrise epigrafele consacrate, numai forma literelor şi ortografia cuvintelor dau oarecari indicii cronologice mai sigure; şi apoi încă, dar numai la ochii omului bine deprins cu vederea şi compararea picturilor eclesiastice din Orient răsar şi oarecari nuanţe în stilul şi în coloritul acelor zugrăveli.

Astfel, arheologii ruşi au putut stabilì în analele picturale ale patriei lor o gradaţiune succesivă a activităţii artistice, începând cu vechile picturi, mai cu totul bizantine, ale şcoalei

[1] Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine, avec une introduction et des notes par Mr. Didron, traduit du manuscrit byzantin «Le guide de la Peinture», par le Dr. Paul Durand. Paris, 1845.

din Korsun sau Cherson de prin secolul al XI-lea; trecând apoi la icoanele unui vestit zugrav, Andrei Rublef, din secolul al XIV-lea; memorând mai târziu o nouă şcoală naţională, zisă a lui Strogonof, şi alta mai mult occidentală, numită Friajkii sau a Francilor, şi în fine, în ajunul reformelor cu totul apusene ale lui Petru-cel-Mare, constatând existenţa în Moscva a unui numeros corp de zugravi ai ţarului, cari erau în stare a executà minuni de răbdare şi de fineţă, precum sunt miniaturile aşà de îngrijite depe iconiţele Capponiane.

Zugravii ruşi din Korsun, din Kiev, din Moscva şi de aiurea au avut şi ei tipicele lor, cari se numiau *Podliniki* şi cari reproduceau cu mici diferenţe formele tradiţionale ale artei bizantine; ei însă de demult încă îşi aveau procederi ale lor particulare, pe cari le citează şi «Ermeneia tes Zografias» şi despre cari mai târziu a vorbit cu laudă scriitorul grec Ioan Comnenul, unul din medicii lui Constantin Vodă Brâncoveanul, care a tipărit la 1701 în teascurile lui Antim Ivireanul din mănăstirea Snagovului, o interesantă descriere a chinoviilor dela muntele Atos intitulată «Proskynetarion tou agiou orous tou Athonos».[1] Acolo, printre nenumărate clădiri şi odoare, cu cari domnii româneşti au înzestrat Sfântul-Munte, Comnen pomeneşte şi despre minunatele icoane ruseşti cele împodobite cu argint, «eikonismata moscovica argyrohrysomena».

PICTURA BISERICEASCĂ LA ROMÂNI.

Am lăsat, pentru încheierea largei noastre parenteze, câtevà noţiuni ce voesc să adaug asupra vechilor picturi religioase din ţările româneşti. Nu e nici timp, nici loc ca să fac aci un istoric mai complet al acestor manifestări artistice din trecut; voiu numai cu două trei flori necunoscute, pe cari le voiu culege pe răzoarele desvoltării noastre naţionale, să precumpănesc marea reputaţiune universală a tăbliţelor Capponiane.

N'am să vă citez, domnilor, vreo «Ermeneia», sau vreun *Podlinic* al zugravilor români; nu zic că nu va fi existând, dar încă noi n'am dat peste dânsul.[2] Sunt însă în ţară la

[1] Proskinitariul lui Comnen a fost retipărit, cu o traducţiune latină, în Palaeographia Graeca a lui *Montfaucon*, în Paris, la 1708.

[2] D-l maior Papazoglu posedà într'un timp un vechiu terfelog cu schiţe de picturi bisericeşti, care deşi nu erà un ce complet, însă tot prezentà un mare interes.

noi, ba şi în bibliotecile şi în skevofilaciile sau comorile bisericeşti din străinătate, vechi icoane româneşti, cari dovedesc că pe timpii lui Ştefan cel Mare, lui Neagoe-Vodă, lui Vasile Lupu, lui Matei Basarab, lui Cantemir şi lui Brâncoveanu, România a avut zugravii săi bisericeşti, egali în merite şi cu cei dela Sfântul-Munte şi cu cei de prin Moscovia.

Acum câţivà ani, d-l Hasdeu a adus dela Münich şi dela Viena şi a cedat muzeului nostru nişte frumoase facsimile depe chipurile de evanghelişti şi depe ornamentele picturale ale unor evangeliarii, scrise şi ilustrate în Moldova în zilele lui Ştefan cel Mare. Insumi am văzut la mănăstirea Ivirului din muntele Atos, un liturgiar slavon de aceeaş origină, scris pe un sul de hârtie, îngust cât latul mânii, dar lung de mai mulţi coţi, o adevărată minune de decoraţiuni caligrafice şi picturale, un giuvel de gust bun şi de colorit armonios.

Dar fără de a merge aşà departe, n'avem noi oare încă pe păreţii frumoasei noastre biserici din mănăstirea Curţii de Argeş o mare parte din picturile originale, pe cari în anul dela facerea lumii 7035, adică la 1526 dela Hristos, le-a lucrat cu mâna sa Dobromir zugravul, din porunca lui Radu-Vodă dela Afumaţi şi a doamnei sale Roxanda, îndemnaţi la aceasta de către doamna mumă, Despina, văduva lui Neagoe Basarab?

In ele, sub incorecţiunea formelor şi sub numeroase alteraţiuni moderne se simt încă trăsuri magistrale de ale şcoalei lui Panselinos. Nicăiri însă, domnilor, meritele impunătoare ale vechilor iconari români din secolul al XVI-lea nu mi s'au invederat sub mai pătrunzătoare forme decât într'o icoană ce se păstrează şi azi în bisericuţa schitului Ostrovul, ocolit de apele Oltului, sub stâncile Coziei, între veselele sate Călimăneştii şi Jiblea. Aceà smerită capelă se vede a fi fost clădită de doamna Despina, ca un azil al lacrimilor sale de văduvă şi de mumă. Icoanele tâmplei, rămase acolo ca prin minune tocmai din timpul ei, spun încă toate despre speranţele şi despre durerile nenorocitei doamne; una însă mai cu seamă poartă tipărită în subiectul şi în ordonanţa ei destăinuirea celei mai adânci şi mai înfrânte mâhniri.

Pe dânsa, Maica Domnului îmbrăţişează pe fiul său coborît depe cruce; alături, Sfântul Ioan Botezătorul plânge cu mâna la ochi; Maria Magdalena îngenuchiată sărută picioarele sângerate ale martirului divin. Dar de cealaltă parte, figurată în proporţiuni mai mici, depe obiceiul convenţional al timpului, stă doamna Despina, măreţ acoperită cu largi veş-

minte şi marame de doliu, şi pe braţele ei înălţate ţine mort pe domnescul ei fecior, Teodosie Voievod, în podoabe de purpură şi de aur. D'asupra acestei grupe, impunătoare prin jalea maiestoasă ce stă răspândită într'însa, se vede scrisă în limba slavonă această cuvioasă rugă, ieşită din inima sdrobită a mumei: «Doamne, primeşte pe răposatul tău şerb Ioan Teodosie Voievod şi strămută-l în lăcaşele tale cereşti!»

Am văzut, domnilor, şi am admirat multe picturi perfecte, în cari marii maestri ai Italiei au reprezentat adesea, sub titlul consacrat de *Pietà,* coborîrea depe cruce a Mântuitorului nostru; nici una însă nu mi-a destăinuit, ca icoana cea incorectă şi părăsită de 350 de ani în umilitul schituleţ dela Ostrov, un aşà viu şi fraged simţimânt al pateticului exprimat prin penel.

Deşì am aveà şi alte dovezi de dat, ea singură ne-ar autorizà să afirmăm cu tărie că artelele grafice au avut la noi în trecut interpreţi de o mare valoare estetică.

Un alt exemplu, şi pe acesta îl alegem contimporan cu iconiţele Capponiane. Biblioteca Seminarului central din Bucureşti posedă un preţios manuscript, ce i-a fost dăruit de actualul episcop dela Argeş, P. S. S. părintele Ghenadie. E *Slujbelnicul* sau liturgiarul, care s'a scris româneşte şi slavoneşte şi s'a ilustrat cu chipuri, cu iconiţe şi cu iniţiale ornamentate pe hârtie pentru mitropolitul Ungro-Vlahiei Ştefan, acela sub care, în timpul lui Matei Basarab, s'a tradus şi s'a tipărit *Indreptarea Legii* şi alte cărţi bisericeşti în limba românească. Ştefan a păstorit dela 1648 până la 1668; în acest răstimp s'a lucrat şi curioasa carte, în care se recunosc tendenţe şi procederi artistice cu mult mai migăloase, mai complicate, mai sclipitoare decât în ornamentele cumpătate ale manuscriptelor din timpul lui Ştefan cel Mare şi decât în chipurile şi în ordonanţele magistrale depe monumentele grafice ale familiei lui Neagoe Basarab.

V'aş mai puteà vorbì şi despre picturile încă şi mai prelinse, mai mărunţite, mai rotunjite şi mai crude la văpseà, cu cari Constantin Vodă Brâncoveanul a pus la 1694 să decoreze tot interiorul bisericii sale dela Horez. Zugravii «Constantin, Ioan, Andrei, Stan, Neagoe şi Ioachim» şi-au înscris numele lor, toate româneşti, pe epigraful sau pisania depe uşa advonului; dar mai modeşti decât «Manea meşterul de zidărie,» decât «Istrate lemnarul» şi decât «Vucaşin Caragea pietrarul», ei nu şi-au lăsat ca aceştia chipurile lor pe păreţi. In orice caz, stilul picturii lor dovedeşte că pe

atunci artele religioase începuseră şi în România a se răsfăţà mai voios în deşertăciunile lumeşti ale unor conturne [1] mai pline şi ale unui colorit mai viu.

Din toate acestea, domnilor, vedeţi că cu mult puţinul ce ştim şi cunoaştem, chiar şi despre vechile picturi bisericeşti ale Românilor, tot li se poate aplicà şi lor netăgătuite atribuiri cronologice. Asemenea studii ne fac pe noi orientalii să preţuim mai cu siguranţă decât anticarii şi criticii Occidentului, epoca şi valoarea lucrărilor de stil bizantin. Noi vedem şi simţim mai lesne diferitele înrâuriri ale epocelor şi ale ţărilor, acolo unde apusanii se pierd mai adesea în cele mai extravagante anacronisme şi confuziuni.

Dar mă opresc! Mă tem că digresiunea Capponiană a trecut cu mult peste marginile subiectului nostru. Ca să mi-o iertaţi, vă aduc însă aminte, domnilor, că ea are răvaş de drum vizat cu crucea arheologiei naţionale şi că până în cele din urmă ea nu ne-a mânat aiurea decât în domeniul nostru, adică tot în cercul activităţii artistice din secolul al XVII-lea.

FICORONI. „CISTA PRENESTINĂ".

Să ne întoarcem dară fără mustrare la anticarul Francesco Ficoroni şi la cista [2] lui Prenestină.

Mai întâi, dânsul, Roman din Lugnano de naştere, a trăit dela 1664 până la 1747 şi a scris o mulţime de mici tratate despre tot felul de antichităţi mari şi mărunte, precum clădiri, inscripţiuni, monete, geme, plumburi, măsci şi bule aurite sau băşicuţe pe cari le purtau Romanii, ca să se ferească de deochiu. Plăcerea ce aveà pentru obiectele antice îl făceà să-şi adune asemenea lucruri şi însuşi ne spune cum la 1745 cumpărase dela nişte lucrători din Palestrina, vechea Preneste, frumosul vas de bronz, cu o oglindă de acelaş metal, ce tocmai atunci se găsise pe acolo împreună. «Fără de a mă lăudà — zice el — un cavaler englez, Frederik, voi să-mi dea pe dânsele şi-mi puse chiar pe masă un pumn de galbeni, dar în deşert; şi ca să fie în veci păstrate, eu de bună voia mea le-am dăruit vestitei galerii Kircheriane».

Acolo în adevăr şi este aceà mare cutie circulară de metal, înaltă de 2 palme 1 1/2 ţoli romani, având un diametru de 1 palmă 7 1/2 ţoli; precum şi o mică oglindă rotundă cu mâner,

[1] conturuAuri.
[2] casetă, coşuleţ.

unul din acele obiecte în formă de tigaie fără buze, cărora li se zicea mai 'nainte patere etrusce, necunoscându-se încă uzul lor, cari s'au dovedit a fi oglinzi, lustruite de o parte şi ornate în dos cu figuri. Amândouă aceste bucăţi sunt decorate pe feţele lor cu desemne lineare (cărora în limba franceză li se zice *dessins au trait*), foarte fin săpate cu sula. Ca stil însă, distanţa este enormă dela corecţiunea şi eleganţa cistei până la stângăcia grosolană a oglinzii.

Pe aceasta sunt numai trei figuri: două bărbăteşti, cu trupurile goale şi cu pumnii acoperiţi cu de acele mânuşi de curele împletite şi bătute cu ţinte de plumb, ce se numesc *cæsti* şi «myrmekes» şi cari serviau atleţilor în luptele pugilatului ; una din figuri e în picioare şi alături cu dânsa stă scris, cu litere latine arhaice, cuvântul POLOCES, formă străveche a numelui semizeului Pollux; cealaltă şade jos şi pe un stâlp învecinat se citeşte în prescurtare numele regelui Amycus, AMVC. Din dosul acestuia, în picioare, cu o mână în şold şi alta ornată de un lung toiag, e o femeie; numele ei, LOSNA, e scris lângă dânsa. Aceea este fără îndoială zeiţa Luna, cu denumirea ei în cea mai veche limbă a Latinilor.

Dar să trecem la descrierea desemnelor depe cistă, cari ne vor lămurì îndată asupra subiectelor reprezentate pe ambele unelte. Mai întâi să spunem că în jurul pântecelor ei circulare, ornamentele gravate sunt distribuite pe trei diferite zone, din cari cea mijlocie e cu mult mai lată şi mai importantă ; pe cea de jos sunt numai sfinxi şi decoraţiuni de frunze, pe cea de sus, foi simetric dispuse în jurul unui şir de măsci juvenile.

ARGONAUŢII ÎN ŢARA BEBRICILOR.

Zona intermediară prezintă însă o serie neîntreruptă de douăzeci şi unu de personagii, în posture variate şi graţioase, cari ne dau priveliştea foarte animată a sosirii Argonauţilor în ţara puţin ospătoşilor Bebrici.

Istoria plutirii şi a izbânzii Argonauţilor, deşi a fost una din fabulele predilecte ale poeziei şi ale artelor elineşti, ni s'a păstrat însă în foarte puţine scrieri de o valoare clasică şi în foarte rari monumente plastice. Poema târzie a poetului alexandrin Apolon din Rhodos nu se aflà cuprinsă în materiile de studiu şcolar. Paguba în sine nu este mare, dar aceasta mă va silì să memorez acì că o veche poveste mitologică a Grecilor spuneà că odinioară, în timpii cei mai nebuloşi, tinerimea vitejească a Eladei, Eracle şi Orfeu, Castor

şi Pollux, Zetes, Calais şi mulţi alţii, s'au urcat pe corabia Argo, sub comanda junelui erou tesaliot Iason, şi au plutit peste Elespont şi peste Pontul Euxin, ca să descopere şi să răpească din depărtata Colchidă avuţiile regelui Aetes şi mai cu seamă lâna daurită a unui berbece sfinţit. Atunci pesemne, Grecii au încercat mai întâi valurile arţăgoase ale Mării-Negre. Printre întâmplările acestei primejdioase plutiri se numără şi poposirea voinicilor noştri pe ţărmurile neospătoase ale sălbaticilor şi păroşilor Bebrici, «komoontes Bebrykes».

Dar pentru un minut să dăm cuvântul poetului elen Teocrit, care într'una din idilele sale ne spune în plăcute versuri parte din ceeace pe cista Prenestină vedem în graţioase imagini : [1]

«Abià vasul Argo scăpase de stâncile cari-i veniau asupră şi intrase în sânul primejdios al Pontului bătut de zăpezi, când el se opri, ducând pe feciorii iubiţi ai zeilor la ţărmurile Bebricilor; acolo rezemând scara de păreţii corabiei, voinicii lui Iason se coborîră jos dintr'însa de toate părţile şi răspândindu-se pe o râpă adâncă şi sub o muchie ferită de vânturi, ei îşi aşternură de repaos şi cu mânile puseră la foc merindele. Dar Castor cel cu cai dereşi şi Pollux cel oacheş, depărtându-se de soţii lor, înaintară, rătăcind amândoi. Pe când ei cătau de toate părţile cu mirare la acele sălbatice păduri depe munţi, sub o stană de piatră, iată că descoper un izvor îmbelşugat, care îşi varsă fără încetare apele sale limpezi şi, căzând de sus cu şoptă, se afundă într'o gură de cristal sau de argint; împrejuru-i crescuse brazi înalţi, plopi alburii, platani şi chiparoşi cu lungi plete; tot acolo răsărise şi flori mirositoare, seceriş plăcut al muncitoarelor albine, atâtea câte la curmarea primăverii spuzesc peste câmpii». [2]

Şi iată în adevăr, pe vasul Prenestin, corabia Argo oprită la mal; unii din junii viteji se odihnesc într'însa; dar scara e proptită de păreţii vasului şi unul din voinici coboară cu un paner şi un fedeleş în mâni; altul pare că s'a aşezat jos să facă focul; cei mai mulţi însă stau adunaţi în jurul fântânii ce curge din stânca umbrită de copaci şi vin acolo, sau ca să se răcorească, sau ca să umple cu apă burduşele şi largile lor amfore. Teocrit însă a uitat să vorbească de Silenul pântecos, bărbos, cârn şi pleşuv, care păzeşte rânjind izvorul şi cu un gest glumeţ se găteşte să-l apere în contra mândrilor feciori.

El asemenea povestind mai 'nainte cum Amycos, sălba-

[1] *Theocriti* Idyll. XXII. v. 27.
[2] In original, şi textul elen.

ticul rege al acelor locuri, a îmbiat cu asprime şi dispreţ la lupta palestrei pe semizeul Pollux şi apoi cum acela a fost biruit după o crâncenă luptă de viteazul Dioscur, fiu al lui Joe şi al Ledei, nu ne spune că învingătorul a legat ţeapăn cu ştreanguri de un copaciu pe pletosul Amycus, primind din ceruri o cunună dela o Victorie aripată, pe când zeiţa Minerva, eroul Iason, zeul cu lungi aripi ce-i ocrotise plutirea şi chiar doi păroşi Bebrici stau marturi la această scenă de dreaptă pedeapsă. Toate aceste lacune ale poetului, sula dibace a săpătorului care a decorat pântecele cistei a ştiut a le împlinì cu o vioiciune şi cu o graţie, ce se luptă, putem zice, victorios cu condeiul de sigur foarte măiestreţ şi elegant al lui Teocrit.

Nu mai puţin perfecte sunt scenele de vânătoare săpate pe capacul boltit al cutiei; nouă bărbaţi în diferite costume antice vânează cu câni şi cu arme felurite doi mistreţi, un cerb şi o căprioară; în centrul acestei reprezentări circulare sunt doi lei şi doi grifoni sau smei aripaţi.

Fără îndoială, toate aceste chipuri poartă caracterul uzurilor eroice şi al perfecţiunii artistice din timpii cei mai lăudaţi ai desvoltării Elenilor; şi cu toate acestea se pare că în unele amănunte ale veşmintelor şi ale decoraţiuni, s'au strecurat sub mâna artistului trăsuri de stil etrusc, adică dovezi că obiectul a fost lucrat în Italia.

Aceste bănueli se adeverează cu totul când cercetează cinevà de aproape unicul picior existent din cele trei ce a avut vasul, precum şi mai ales figurele depe vârful capacului.

Piciorul e o curioasă compoziţiune, în care pe o bază pătrată stă o broască strivită sub o labă de leu; iar d'asupra trei mici statuete îmbinate, cari reprezentă trei juni; cel din stânga este negreşit Ercule; poate că cel din dreapta va fi Iolas, nepotul şi soţul lui de izbânzi; al treilea, din mijloc, copilandru aripat, trebuie să fie zeul Eros sau Amorul, unul din zeii protectori ai luptelor gimnice.

Să trecem acum la capac. D'asupra lui, ca în chip de ţâţână sau mâner, se află o altă grupă formată de trei mai mari statuete bărbăteşti. La mijloc e un tânăr pe jumătate învelit cu o mantie înstelată, încălţat cu pantofi tuscani şi purtând atârnată de gât băşicuţa sau amuleta de deochiu a Italioţilor; acesta e poate tânărul zeu Bacus, căruia Latinii îi ziceau şi *Liber*. De amândouă părţile îl ţin de subţiori câte un Satir cu nasul cârn, cu urechile lungi şi cu o piele de leopard pe spinare, drept unic acoperemânt. Buna cu-

viinţă impusă adunărilor noastre moderne ne opreşte de a completà descrierea acestor doi vârtoşi şi arzoi sateliţi ai zeului desfrânărilor, cari mai ţin şi în mâna lor liberă câte un păhăruţ. Literaturile şi artele antice n'aveau aşà multe scrupule, mai ales în reprezentarea desfrânatelor sărbători bachice. E cu neputinţă de a nu recunoaşte în aceste diferite chipuri, stilul şi felul de lucrare al statuetelor de bronz etrusce. Dar ce este şi mai doveditor pentru originea italică a cistei din muzeul Kircherian e chiar inscripţiunea ce pe două linii se află scrisă la picioarele figurilor depe capac.

Literele sunt din cele mai arhaice ale popoarelor italiote; limba e cea latină din timpi cu mult anteriori producţiunilor literare şi poate chiar cu oarecari inflexiuni luate dela locuitorii osci ai provinciei mai meridionale a Campaniei. Ea sună aşà:

NOVIOS. PLAVTIOS. MED. ROMAI. FECID.
DINDIA. MACOLNIA. FILEA DEDIT.

şi ca s'o traducem fidel numai pe româneşte, vom zice: «*Novius Plautius m'a lucrat în Roma.* Dindia Macolnia fiica m'a dat».

Dacă vom întrebà acum pe numeroşii arheologi moderni cari s'au ocupat cu cista lui Ficoroni, spre a explicà scenele mitice şi inscripţiunea depe dânsa, sau spre a determinà destinaţiunea acestui vas, apoi în privinţa ultimului punct îi vom găsì împărţiţi între trei opiniuni diverse. Unii zic că cistele de bronz, cari sub această formă s'au găsit numai în teritoriul vechei Preneste, al acelui oraş elinesc, aruncat sub Apenini în ţinutul Latinilor, sunt de caracter cu totul *mistic* şi înlocuiau, în această unică localitate, coşurile de richită de aceeaş formă, în cari prin alte locuri se purtau în sărbătorile misterelor dionisiace, uneltele sfinţite al cultului, şi din cari se văd adesea pe monumente grafice şi plastice ale antichităţii, ieşind şerpii misterioşi, genii ocrotitori ai vetrei, ca şerpii de casă ai ţăranilor noştri. [1]

Pentru alţii, cistele Prenestine — sunt acum cunoscute vreo zece — în cari s'au aflat uneori oglinzi, ulceluşe de profu-

[1] Despre şerpii de casă precum şi despre alte datine ale poporului român se găsesc noţiuni interesante în încercările junelui nostru scriitor *G. Dem. Teodorescu*, a cărui cărticică asupra credinţelor, datinelor şi moravurilor poporului nostru, (Bucureşti, 1874) dovedeşte un spirit studios critic şi ingenios, dela care se poate aşteptà şi mai mult pe viitor.

muri, ace de păr, scobitori sau strigile, piepteni şi alte mărunţişuri femeeşti, sunt simple cutii în cari muierile îşi ţineau podoabele şi cari se dau fetelor de zestre la măritiş; iar la cele cari muriau nemăritate se puneau în morminte, de unde acum le scot anticarii moderni. Astfel dar, cista lui Ficoroni ar fi lădiţa de nuntă — tronul miresei — făcută la Roma de meşterul Novius Plaŭtius pentru fiica Dindiei Macolniei din Preneste.

In fine sunt şi arheologi, cari, puind temeiu numai pe reprezentaţiunile agonistice şi bachice ale cistei noastre, au crezut că ea a fost un dar sau un premiu câştigat de învingătorul jocurilor publice în sărbătorile junimii, zise Liberalia.

ARTELE ELENE LA LATINI ÎN SEC. V.

Cât despre stilul şi originea vasului, iată cum eminentul arheolog francez Raoul Rochette, luându-se depe urmele ilustrului său coleg din Germania, Otto Jahn, rezumă cele mai bine intemeiate ipoteze: [1]

«Cista lui Ficoroni pare a fi fost lucrată de un artist grec din Campania, Novius Plautius, ce-şi exercità arta sau meseria în Roma, pe la secolul al V-lea, mult pe la inceputul secolului al VI-lea dela clădirea cetăţii; acesta, lucrând depe uzurile şi modelele elineşti, a adoptat însă în lucrarea sa oarecari amănunte luate din stilul artistic al Etruscilor, care se ştie că a avut destul influenţă asupra Campaniei, şi care, mai ales în Roma, a fost pururea uzitat şi plăcut».

Observ tocmai acum, domnilor, şi poate cam târziu, că partea ce am făcut anticarilor în câte v'am spus astăzi, până acum, este foarte neînsemnată şi că vorbindu-vă excluziv despre colecţiuni de antichităţi şi despre obiecte antice — nu fără interes însă sper — m'am servit cu numele unor anticari meritoşi din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, numai ca de firma unor vechili sau comisionari, spre a vă lăudà şi a vă cântărì mai mult marfă străină; astfel, descriindu-vă cu oarecare amănunte muzeul lui Kircher, *æs grave*-le erudiţilor elenisaţi Perizonius şi Neocorus, iconiţele muscăleşti ale lui Capponi şi cista Prenestină a lui Ficoroni, abià dacă am menţionat despre lucrări arheologice ale acestor lăudaţi bărbaţi, cari toţi au avut o activitate destul de însemnată în literatura anticară a timpului lor.

[1] *Raoul Rochette*, La ciste de Ficoroni, în *Journal des Savants*. Paris, 1852.

MĂSCILE ANTICE. Adevărul e că greu se poate caracterizà altmintrelea decât printr'un punct oarecare din ele operele unor oameni de ştiinţă, când acelea se compun din adunătura cea mai variată de cercetări mărunte. Acesta, precum v'am spus, e mai în totdeauna cazul anticarilor din epoca ce ne ocupă; aşadar nu mi se poate face o vină serioasă că n'am dat aci o mare atenţiune producţiunilor speciale ale fiecăruia din citaţii eruditi şi în orice caz, spre a mă limpezì de orice imputare, voiu terminà atrăgând mai cu dinadinsul privirile d-voastre asupra uneia din cărţile principale ale lui Ficoroni, asupra tratatului său despre măscile antice, publicat italieneşte la 1736, sub titlul *Le maschere sceniche e le figure comiche d'antichi Romani*, şi tradusă latineşte la 1754, sub acela *De larvis scenicis antiquorum dissertatio.*

In introducţiunea acestei cărţi, autorul, după ce arată cum s'au născut la Eleni reprezentaţiunile teatrale din jocurile şi măscările — scuzaţi-mi termenul, care însă acì este foarte bine aplicat — ce câmpenii grosolani făceàu în sărbătorile sgomotoase ale lui Dionisiu, măzgălindu-şi obrazul cu tescovină şi ascuzându--l sub pocituri scobite în coajă de copaci, apoi spune, pe temeiul mai multor scriitori antici, că Romanii la început nu se serviau în petrecerile lor scenice cu măsci de lut sau de piele, ca Grecii, ci numai cu un fel de mari peruci negre, bălane, roşcate sau cărunte, cărora li se ziceà *galerae* şi cari dau fizionomiei actorului expresiuni mai mult sau mai puţin grave sau comice.

„GALERAE" ŞI „PERSONNAE" IN TEATRUL ROMANILOR. După ce junii patrici ai Romei părăsiră istrionilor de profesiune jocurile lor Atellane, împrumutate din cetatea oscă Atella, aceştia, ca să poată mai bine simulà personagii grotesci ca Maccus, Bucco, Pappus şi Manducus, strămoşi ai actualilor Pulcinella, Arlechino, Pantalonė şi Scaramucia din comedia populară italiană, zisă *Comedia dell'arte,* nu se sfiiră a îmbrăcă costume şi măsci ridicule, travestindu-şi capul şi faţa sub acopereminte ce se numiau *personnae,* «caput et os cooperimento personnae tectum».

Dar nu numai la teatru erau uzitate măscile în vechea societate romană; Ficoroni citează pe rând pe autorii antici cari vorbesc despre ospeţele mascate ce se dau în palatele împăraţilor; despre stratagemele militare în cari s'au utilizat măscile; despre sărbătorile religioase în cari erà obiceiu a se face tra-

vestiri; despre măscile sau larvele luate cu humă, cu aluat şi chiar cu foi de metal, depe figura morţilor, şi cari adesea, pentru expiaţiunea păcatelor răposatului, se atârnau în temple şi în dumbrăvi sfinţite şi deaceea purtau numele de *oscilla* sau figuri cletinătoare; apoi în fine, şi despre măscile groteşti şi adesea foarte necuviincioase, cari însoţiau armatele învingătoare la intrarea lor triumfală în Roma şi cântând, în hohotele şi aplaudele plebei, versuri fescenine, de acelea cari urechi ruşinoase nu trebuiau să le audă, făceau şi ziceau în cale toate necuviinţele ce s'au păstrat la noi în jocul poporan al Brezăii şi al desfrânatului său Unchiaş, două tipuri pe cari le regăsim, cu puţine schimbări, în picturi pe vase de lut, în sculpturi de geme şi în statuete antice, unele chiar reproduse de Ficoroni.

LARVELE ŞI MĂSCILE FUNERARE DE METAL.

In această răpede nomenclatură, permiteţi-mi a mă opri un moment asupra categoriei de măsci funerare, numite «larve», din cari s'au aflat mai multe prin morminte antice din Italia, dar cari au căpătat o importanţă cu mult mai însemnată, când în câteva din bogatele sepulcre ascunse sub movilele greco-scitice ale Rusiei meridionale s'au găsit feţele morţilor acoperite cu măsci de foi de aur lipite pe ele. Negreşit că acelea au fost lucrate în pripă la înmormântarea răposatului şi de aceea reproducând trăsurile fizionomiei lui sunt însă puţin îngrijite ca execuţiune. Dar aci la noi, pe malul Oltului sau la Celeiu, după cum spune d-l maior Papazoglu, d-nialui a descoperit la 1863 o mască femeiască de bronz, de cel mai nobil stil antic; proporţiunile îi sunt ale unui obraz de 235 milimetri înălţime, 21 centimetri lărgime şi 12 centimetri adâncime; foaia de metal, deşi nu prea groasă este rezistentă. Ochii, nările şi buzele sunt crăpate ca să poată fi purtată, şi de două părţi ale obrazului se află mici găuri spre a se puteà legà; părul depe frunte e frumos aşezat sub o cunună de foi de ştejar şi de ambele laturi atârnă pe faţă ca nişte graţioase inele de păr. Litere foarte uşor însemnate cu mici puncturi (au pointillé), atât pe faţă cât şi pe dosul măscii, ne dau un nume propriu latin, al artistului său al stăpânului, în orice caz al lui Titu Piu Priscu, T. PII. PRISCI.

Acest foarte preţios obiect de artă antică, în loc de a intrà în muzeul nostru naţional, unde abià posedăm câtevà mici măsci de lut, a trecut de curând prin vânzare în cabinetul

de antice imperiale din Viena. In zadar m'am silit timp îndelung a face ca guvernul nostru să-l cumpere; cel austriac ne-a luat înainte şi ne-a lipsit de un document artistic interesant pentru antica cultură a provinciei dacice. D-l profes. O. Benndorf din Praga, mijlocitorul acelei transacţiuni, arată că în muzeul din Belgrad a văzut o altă mască de felul acesta, dar chipul aceleia e cu barbă. Câtevà alte muzee din Apus au şi ele măsci de metal; dintre toate, cea din România se deosebeşte prin frumosul ei tip şi prin lucrarea sa îngrijită.

Să nu răsipim însă timpul nostru, devenit acum foarte scump, şi să ne întoarcem îndată, împreună cu Ficoroni, la examinarea mai atentivă a măscilor teatrale sau scenice, asupra cărora ne-au rămas din vechime şi mai multe noţiuni scrise, şi mai multe reprezentaţiuni sculpturale, şi chiar mai multe desemne în colori.

A doua din aceste categorii de documente, adică statuile şi reliefurile de piatră şi de bronz, gemele gravate, cameele şi figurinele de lut şi de metal, formând mai cu seamă obiectul de studiu al anticarului nostru din secolul al XVII-lea, vom spune mai întâi drept pregătire lămuritoare câteva cuvinte despre forma şi natura măscilor teatrale, pe care Elenii le-au întrebuinţat pe scenă în tot timpul şi fără restricţiune, iar Romanii cu mult mai puţină rigoare.

Am zis, pare-mi-se, că măscile se lucrau de lut, de piele, de lemn şi chiar de metal, lăsându-li-se găuri pentru luminile ochilor, pentru răsuflarea nărilor şi mai ales pentru emiterea vocii. La măscile femeeşti, crăpătura buzelor erà mai îngustă; rolurile de femei fiind împlinite în antichitate de către bărbaţi, aceà dungă subţire îndulcià asprimea glasului şi-i preschimbà sunetul, precum se întâmplă şi în balurile mascate de acum. Dar gurile măscilor bărbăteşti erau uneori, şi mai ales în rolurile comice, foarte tare căscate, rânjite şi rotunjite; semănau cu buzele unei pâlnii sau ale unei scoici cu crestături. Dispoziţiunea perucii erà iarăşi de o mare importanţă, căci trebuie să ştiţi că masca antică acoperià capul întreg al actorului. Coloarea părului, desimea lui, modul de a-l aşezà, podoabele ce i se adăugau, toate acestea constituiau o artă foarte complicată, care determinà tot atât cât şi trăsurile figuri, caracterul fiecărui rol. Se puneà un mare preţ, mai cu seamă în măscile destinate personagiilor tragice de sex bărbătesc, la o înaltă podoabă de păr numită greceşte «onkos», ce se purtà d'asupra frunţii şi căruia noi i-am puteà zice *moţ,* precum francezii îi zic *toupet.*

NOMENCLATURA MĂSCILOR SCENICE DATĂ DE IULIU POLLUX.

Un retor grec din secolul al II-lea după Hr., Iuliu Pollux sau Polydeuces (născut la Naucratis în Egipet la 130, mort la 188), foarte iubit de împăratul Comod, ne-a lăsat în interesanta sa carte lexicografică, numită *Onomasticon,* o lungă şi curioasă descriere a măscilor scenice, cu diviziunea şi nomenclatura lor, distribuită depe cele trei specii teatrale ale vechii literaturi elene, tragedia, comedia şi drama satirică, sau aceà bufonerie jucată de personagii eroice, secundate de un cor glumeţ de Satiri, cu o înfăţişare şi o purtare mai mult sau mai puţin decente. Iuliu Pollux, în despărţirea a VI-a a Onomasticonului, enumeră, denumeşte şi descrie mai mult de şaptezeci feluri diferite de «prosopeia» sau figuri scenice, cari indicau fiecare câte un caracter de rol special. Douăzeci şi şase din acestea sunt rezervate tragediei şi se împart în şase măsci pentru bărbaţii bătrâni, şapte pentru cei tineri, trei pentru sclavi, cinci pentru femeile libere şi alte cinci pentru femeile sclave. La comedie, nomenclatura e cu mult mai bogată; acì sunt nouă bărbaţi bătrâni zece tineri, şapte sclavi, trei femei bătrâne şi patruzeci tinere.

Să vi le numesc pe toate e de prisos; cu toate acestea, neputând a vă arătà acì straniile tipuri ale acelor numeroase măsci, nu crez a abuzà de răbdarea d-voastre semnalând câtevà din numirile lor cele mai caracteristice; astfel printre bătrânii comediei găsim pe moşul, «pappos», şi pe unchiaşul, «presbytes»; apoi încă pe «egemon», care pare a fi ceeace în dramaturgica modernă se numeşte rol principal; în urmă vin şi alţii de un caracter mai deochiat, bunăoară «sfenopogon», cel cu barba ascuţită, «lykomedeios», cel ce se uită cruciş, şi în fine, un personagiu, înlesnitor la multe, dar foarte puţin onorabile, pe care Grecii îl numiau «pornoboskos». Printre tinerii tot depe scena comică aflăm masca actorului bun la toate, «panhrestos», sau cum se zice acum în culise, *utilitate;* alţii sunt: tânărul oacheş, «neaniskos melas», cel creţ, «oulos», amabilul, «apalos», dichisitul, «eikonikos», mojicul, «agroikos». Cel smead sau palid, «ohros», cel disperat sau sbârlit, «paroulos», şi cel desgustat sau neîngrijit, «pinaros», fac parte din rolurile tragice; dar la comedie mai găsim încă pe militarul cu părul pe ochi, «episeistos stratiotes», pe linguşitorul, «kolax», şi pe parazitul, «parasitos», acel lingău nelipsit, care trăeşte pe socoteala tinerilor eleganţi şi răsipitori.

In seria sclavilor, al căror rol e aşà de important în co-

mediile antice prin isteţimea şi păţelile lor, denumirile spun mult mai puţin decât comicile şi sgâitele chipuri ce li se văd date pe monumentele figurate. Să constatăm însă în treacăt că sclavul bucătar poartă denumirea curioasă de greere, «therapon tettix». Nu ştiu de ce, această fantastică calificare îmi aduce aminte pripita clănţănitură de cleşte, adevărat cântec de greere, cu care vătrăraşii dela cârciumi chiamă la grătar pe muşteriii de fleici fripte.

Dar aşà, şi baba cea uscară şi sfrăjită, «graidion ishnon» pare a fi din neamul calicei noastre dela Vicleim ; iar «paheia graus» e mătuşa cea grasă şi «oikouron» jupâneasa chelăreasă. In fine, printre femeile cele tinere aflăm toate varietăţile frumosului sex ; acì intră şi muierea de treabă, «gyne lektike», şi fetiţa nevinovată, «kore», şi alta nu tocmai, «pseudokore», şi apoi încă foarte multe de acele femei libere cărora Elenii le ziceau *Etere,* «etairai», şi cari pe scena comică se prezentau ca etere perfecte, «teleion etairikon», sau mai naive, «etairidion», sau ornate cu conciu, «diamitros», sau linse şi prelinse, «parapsefiston», sau în fine muiate numai în aur, «diahrysos». Două roluri femeieşti, cu cari vom pune capăt acestui lung repertoriu al personalului de teatru antic, poartă numiri de o graţie cu totul nebuloasă, adică unul e felinăraşul, «lampadion», şi celălalt, adierea vântului, «aura».

Crez, domnilor, că încăpuiţi cu acest bagaj de cunoştinţe tehnice ale scenei, putem să redeschidem cartea lui Ficoroni şi de îndată să-i cerem explicaţiunea unui baso-relief pe marmoră din colecţiunea palatului Farnese, trecut acum în muzeul regal Burbonic din Neapole, relief ce ne prezentă cinci personagii, din cari numai trei poartă măsci comice, desigur un «pappos», un «egemon» şi un sclav «therapon» din cei mai pociţi.

Scena se petrece dinaintea unei arhitecturi elegant ornamentată şi a unei cortine, care ascunde o uşă. In mijlocul grupei stă o fetiţă fără mască, suflând pe cât o ţin bucele în două flaute împărechiate ; aceea e *Tibicina,* «auletris», care în chip de orchestră însoţià în totdeauna declamaţiunile istrionilor cu sunetele flautelor sau tibiilor sale, modulate de pe plăcerea şi talentul autorilor comici. Să facem dar abstracţiune de acest personagiu, străin acţiunii teatrale, şi să vedem pentru ce unul din bătrâni opreşte pe celălalt de a se răpezì înfuriat şi cu bâta sa, numită pe scena comică *pedum,* în mână, asupra sclavului care se pitulează speriat sub umărul

unui alt personagiu june şi fără mască, dar cu mâna ridicată în sus şi ţiind un ameninţător gârbaciu de curele.

Iată enigma sculpturală ce este de deslegat.

„ANDRIANA“ LUI TERENŢIU. Când Scipione Africanul se întoarse învingător din Cartaginea, pentru a doua oară sdrobită, printre gloata de robi ce târà după sine, el aduse în Roma şi un biet copil de African, pe care îl cumpără senatorul Terenţiu Lucanus. Junele sclav, prin graţiile şi inteligenţa sa câştigă iubirea blândului său stăpân, care îi dete o creştere îngrijită, îl învăţă să cunoască şi să guste pe scriitorii eleni, îl dărui cu numele său şi-i acordă chiar şi libertatea. Erà încă tânăr africanul Publiu Terenţiu, când ispitindu-se a compune în versuri latineşti o comedie, imitată depe alte două ale vestitului autor comic atenian Menandru, cerù dela edili ca să i-o primească pe scenă. I se răspunse ca să meargă să o citească bătrânului şi ilustrului poet Ceciliu.

«Acesta erà la cină şi văzând îmbrăcămintea sărăcăcioasă a tânărului african, îl puse să şează pe un scăunel în laturi de patul pe care el erà lungit dinaintea mesei; dar după ce auzì abià câtevà versuri, îl chemă aproape de sine, îl poftì să cineze cu el şi apoi îl puse să-i citească opera întreagă, aratându-i neîncetat marea sa admiraţiune».[1]

Astfel povesteşte Suetoniu prima lectură a comediei numită *Andriana*.

Autorul ei primordial fusese, precum am mai spus, elenul Menandru, gloriosul renovator al comediei ateniene, din secolul al III-lea înainte de Hr., dela care nu ne-a rămas nimic mai mult decât laudele entuziaste ale întregei antichităţi, câtevà crâmpeie de versuri şi chipul său cel genial, păstrat într'una din cele mai frumoase statue ale Vaticanului, unde poetul, lenos şi distrat din fire, se vede răsturnat cu neîngrijire pe un jeţ cu rezimătoare.

Din Andriana şi din alte comedii ale lui Menandru, Terenţiu încropì pe a sa, dar o făcù astfel ca intriga, dialogurile şi limba lui să ne fie astăzi tot aşà de plăcute precum fusese publicului Romei de acum două mii de ani.

Descrierea unei intrigi teatrale e totdeauna cevà fastidios; dar fiindcă nu pot să vă scutesc de această pedeapsă, o voiu reduce pe cât se va puteà.

[1] *Suetonii Tranquilli* vita P. Terentii Afri, II.

Bătrânul Simon, cetăţean din Atena, are un fiu Pamfil, a cărui purtare se arată a fi din cele mai înţelepte şi mai cuviincioase. Tatăl său vrea să-l însoare cu juna fiică a unui vecin, anume Chremes. Pamfil însă într'ascuns iubeşte pe o copilă, ce se crede a fi orfană, gingaşa Gliceră, pe care o adusese cu sine în Atena răposata Chrysis, eteră venită din insula Andros şi naşa nevăzută şi neauzită a întregei comedii. Sclavul Davus...... Observaţi, domnilor, acest nume foarte adesea dat sclavilor în comediile antice şi care dovedeşte origina dacică a celor mai mulţi servitori din Atena. Piraţii de pe atunci făceau pe semne pe ţărmurile Mării Negre un negoţ analog cu mârşava speculă a Negrilor, care, spre ruşinea omenirii, se execută până acum pe malurile africane. In orice caz, curioasă coincidenţă! In vechime, Elenii numiau *Daci* sau *Davi* pe sclavii lor şi Grecii de acum dau oamenilor grosolani dela ţară numirea de *Vlahi*. Se vede că în tot timpul, iscusiţii fii ai lui Danau au tratat cu oarecare dispreţ blândeţea de inimă şi simplitatea de cuget omenoşilor Dunăreni!

Sclavul Davus, ziceam, este confidentul lui Pamfil, astfel încât acesta aflând că tatăl său a decis să-l însoare îndată, aleargă la dânsul ca să născocească vreun mijloc de a nu se despărţi de iubita sa Gliceră, mai ales în momentul când ea este să devină mamă. Apoi de aci înainte, sclavul, mereu bănuit de cicălitorul Simon, încurcă din ce în ce mai mult iţele intrigei, ca să ajungă a strică nunta. Intre altele, voind să facă pe Chremes, tatăl miresei, să priceapă că ginerele are un copil cu amanta sa, pune pe servitoarea ei, Mysis, ca să arunce în grabă copilul, abià născut, la uşa lui Simon. Dar acesta află toate vicleniile lui Davu şi ne mai putându-se stăpâni, chiar dinaintea viitorului său cuscru, se răpede cu bâta asupra lui şi chiamă în gura mare pe servitorul însărcinat cu pedepsirea sclavilor, pe cel ce purtà la Romani numirea *lorarius*, din cauza biciului său de curele, *lora*.

Dar iată cum se încinge răpedele dialog din Terenţiu:

Vă închipuiţi, domnilor, comicul scenei: de o parte Simon furios, strigând cât poate, cu bâta în mână, şi oprit în loc de Chremes; de altă parte, bietul Davu, făcându-se mititel şi, pe când vrea să se scuzeze cu vorba, mângâind cu mâna pe Dromo, care l-a şi înhăţat de ceafă:

SIMON (chemând în gura mare). — Hei, Dromo! Dromo!
DAVU (cu mirare şi speriat). — Ce face?

SIM. (strigând mai tare). — Dromo!
DAV. (vrând să-l îmblânzească). — Ascultă-mă.
SIM. (răstindu-se la dânsul). — De-i mai spune o vorbă... (Chemând cu nerăbdare). — Dromo!
DAV. (cu insistenţă disperată). — Ascultă-mă, te rog.
DROMO (ieşind de sub perdea, cu gârbaciul în mână). — Ce pofteşti?
SIM. (înecat de mânie). — Ridică-mi-l pe sus şi mi-l du înăuntru, numai decât.
DROM. (uitându-se cu mirare la Chremes, care se luptă cu Simon ca să-l oprească în loc). — Pe cine?
SIM. (arătând înfuriat pe Davu). — Pe Davu.
DAV. (cu glas jalnic). — Dar pentru ce?
SIM. (cu autoritate). — Ia! fiindcă aşà îmi place mie! (Către Dromo). Ia-l, îţi zic!
DAV. (stăruind cu glas milos). — Dar ce-am făcut?
SIM. (şi mai supărat). — Ia-l!
DAV. (cu gesturi persuasive şi rugătoare). — Dacă vei dovedì că am minţit întru cevà, să mă ucizi.
SIM. (cu ton hotărît şi cu gest ameninţător). — Nu aud nimica. O să te frec eu pe tine cum ţi se cuvine.
DAV. (cu glas înecat de frică). — Dar dacă ce-ţi spui se va adeverì?
SIM. (repede şi răstit la dânsul). — Măcar şi atunci! (Către Dromo, cu ton poruncitor). Vezi de mi-l ţine bine legat, şi,... ai auzit?... să mi-l fereci de câte şi patru picioarele, ca o vită... Haidi! (Ameninţând pe Davu). Mi ţi-oiu arătà eu, zău, ţie azi (înecat de mânie), de nu mi-o ieşi sufletul, ce pate acela care înşeală pe stăpân; (Intorcându-se către casa Glicerei, unde ştià că se aflà Pamfil) şi lui, pe tată-său.
CHREMES (cu ton înduplecător). — Ei, ci nu mai fii aşà tare supărat!» [1]

BASO-RELIEFUL FARNESIN. Acesta e, domnilor, pe cât se poate, sensul dialogului comic şi animat din Terenţiu, prin care Ficoroni a explicat scena nu mai puţin vie şi grotescă din vestitul relief farnesin, una din cele mai îngrijite sculpturi antice, relative la vechiul teatru clasic. Anticarul italian adaugă dela sine că liniştitul Chremes se sileşte a potolì mânia lui Simon, ca nu cumvà şi acesta să paţă în urmă ceeace a păţit un gentilom vecin al lui, care într'o zi, după ce a dat o bastonadă bună servitorului său, pe când el venià în casă cu un braţ de lemne, acesta răbdă bă-

[1] *P. Terentii* Andriæ Act. IV. Scen. II. In original urmează textul latin.

taia şi se duse liniştit afară, dar întorcându-se îndată înapoi cu o bâtă mare în mână, silì pe stăpân ca drept pedeapsă să care şi el un alt braţ de lemne, însoţit cu aceleaşi dulci mângâieri.

CODICELE ILUSTRAT DIN VATICAN. Imi mai rămâne acum, domnilor, a vă vorbi şi despre picturile cu personagii teatrale mascate, cari s'au păstrat prin manuscriptele de antici autori. Tot Terenţiu ne va servì şi aci drept text al comentariilor artistice. In adevăr, faimoasa bibliotecă din Vatican, cea Ambrosiană din Milan, cea din Paris şi încă altele, posedă fiecare câte un vechiu codice ilustrat al acestui autor. Mai multe din ele au fost publicate încă de prin secolul al XVII-lea. Osebit de numeroasele scene alese de prin comedii, se văd reprezentate în acele curioase ilustraţiuni diferite serii de măsci comice dispuse în incadramente ornamentate, ca o expoziţiune prealabilă a materialului scenic ce servià la reprezentaţiunea operelor cuprinse în volum.

Dar ca să vă dau un rezumat mai răpede despre natura, epoca şi caracterele acelor picturi pe pergament, voiu traduce aci partea cea mai esenţială din notiţa ce le-a consacrat Séroux d'Agincourt, un distins anticar francez, care a publicat o parte din desemnele codicelui Vatican:

«Acest manuscript, zice el, poartă no. 3868. Eu îl cred executat pe la sfârşitul secolului al VIII-lea sau în al IX-lea pe la început. Figurile, cari în genere sunt prea scurte, nu dovedesc câtuş de puţin ştiinţa; conturnele grosolane, însemnate cu linii drepte, nu fac sa se simţa pe unde se află încheieturile membrelor; formele trupului nu se destainuesc sub veşminte; acestea toate sunt defecte însuşite còpiilor. Iata acum ceeace îmi dovedeşte că aceste defecte nu se află în originalele mai vechi, cari au servit de modele; poziţiunea capetelor e totdeauna conformă cu intenţiunea actorului şi mişcarea mânilor fiind şi dânsa în acord cu a capetelor, din acestea răsare un înţeles aşa de lamurit ca şi al cuvântului; aşadar, spiritul dialogului nu lipseşte niciodata; diferenţa între acţiunea celui ce vorbeşte şi repaosul celui ce ascultă e întotdeauna bine însemnată; luarea aminte a acestuia şi chiar intenţiunea mai mult sau mai puţin apropiata ce el are de a se îndupleca la cuvintele celuilalt, sunt şi ele învederate. Pe de alta parte, mascile al căror efect teatral ne este cu totul necunoscut nouă şi pe cari teatrul antic le modifică depe sexurile, depe vârstele şi depe poziţiunea personagiilor, poseda şi ele un caracter minunat de adevar, deşi au forme pentru noi aşa de neobicinuite: acel caracter de realitate ne face sa trecem cu vederea monstruozitatea proporţiunilor şi el adauga mult la energia acţiunii, prin talentul cu care pictorul a ştiut a-l însuşi textului poemei. In scena din Andriana, în care sclavul Davu da

servitoarei Mysis copilul, ca să-l arunce la uşa lui Simon, se învederează foarte bine graba şi insistenţa cu care îi zice: [1]

Ia-l dela mine mai repede şi pune-l dinaintea uşii noastre.

In alt loc iar, când aceeaşi Mysis aude din gura lui Pamfiliu că tatăl său umblă sa-l însoare, numai văzând gestul ei se pricepe a sa exclamaţiune: [2]

Nenorocita de mine!
Ce vorbă mai aud?

Aşadar, cu toată stângăcia liniilor, cu toată asprimea penelului şi toată incorecţiunea obişnuită a copistului, marele merit al originalului tot nu este pierdut. Se simte că a existat o compunere primitivă, admirabilă prin nimerita ei imitaţiune a naturii.

Apoi aceste picturi ne fac încă să cunoaştem veştmintele epocei şi feluritele moduri de a le aşezà pe trup; asemenea vedem în ele cu ce colori se îmbrăcau diferitele personagii. Adevărul e ca acele culori sunt aşternute de copist fără nici o dibăcie; dar trebuie să credem ca cel puţin le-a păstrat fiecare pe la locul sau. Cele mai obicinuite sunt verdele, albastrul, roşul amestecat cu galben şi cu oarecari umbre cenuşii; parul la bărbaţi e mai în totdeauna negru; la femei, din contră, bălan. Se mai găsesc tot acolo şi urme ale mai multor vechi obiceiuri, din cari unele s'au păstrat până acum, precum acela al stergarului de gât, *sudarium,* pe cari servitorii şi oamenii de rând îl poartă la Roma.

Dupa toate aceste observaţiuni. nu este oare permis a crede că manuscriptul original şi autograf al lui Terenţiu, depe care s'au făcut aşà numeroase copii, a fost şi dânsul ornat cu figuri, din ordinul lui Caiu Terenţiu, frate cu stapânul poetului? Depe spusa lui Pliniu, acel roman a pus pe la anul 180 înainte de Hr. sa i se lucreze multe opere de pictură. [3]

Am făcut, domnilor, o prea mult întinsă şi desvoltată expunere a materii arheologice atingătoare de măscile antice, prezentându-le sub felurite faze ale lor, ca să nu o şi completăm prin o ultimă noţiune estetică.

Aceasta ne va servì totdeodată şi de peroraţiune pentru a ieşì în fine astăzi din primul cerc de studii, ce ne-am circumscris în istoria arheologică a secolilor al XVII-lea şi al XVIII-lea, şi fiindcă de acì îndată avem să intrăm în cercetarea exploraţiunilor ce a început a se face pe atunci în ţinuturile antichităţilor curat elenice, să întindem de astăzi şi sfârşind, o nouă trăsură de unire între artele Italiei şi ale Greciei.

In amândouă ţările în adevăr, dar în cea din urmă mai cu seamă, măscile au fost întrebuinţate ca un motiv preferit

[1] In original textul este în latineşte.
[2] Idem.
[3] *Séroux d'Agincourt,* Histoire de l'Art par les monuments, Paris, 1827, t. II.

de decoraţiune, mai ales în acele monumente de orice mărime şi de orice importanţă, cari se referiau la cultul zeului Dionisos sau Bacus. Ştiţi negreşit că sub a lui ocrotire erau puse teatrele şi că în Atena reprezentaţiunile anuale de trilogii dramatice se făceau numai la sărbătorile lui.

CUPA PTOLEMEILOR. In arhitectură ca şi în uneltele casnice, pe mozaice ca şi pe geme, măscile se ivesc cu o profuziune extraordinară, astfel încât, spre a vă prezentà acum un unic exemplu de asemenea ornamentaţiune, mă aflu în plăcută poziţiune de a vă vorbì despre cel mai frumos şi cel mai scump vas ce ne-a rămas din artele antice, acela care se păstrează în cabinetul de medalii din Paris, sub numirea de *cupa Ptolemeilor.*

E un *cantharus* sau o cupă adâncă cu scaun şi cu două toarte, săpat cu totul într'o singură bucată de splendid sardonix oriental, având 12 centimetri în înălţime şi 50 în circumferenţă. Pe ambele feţe sunt săpate în relief, cu o fineţe şi o corecţiune admirabilă, care trebue să fi costat artistului numeroşi ani de muncă, tot felul de atribute ale cultului dionisiac, precum mese sfinţite sau *trapezofore,* vase de tot felul sau *canthare, œnochoe, fiale* şi *rhitone,* afumători sau *thimiaterii,* cutii şi coşuri mistice sau *pyxide* şi *ciste,* desagi, *pera,* şi bâte păstoreşti, *pedum,* clopoţei, *tintinabula,* naiuri, *syringes,* şi dairale, *cymbala,* figurine ale lui Priap şi ale Cererei, ţapi şi pantere, dar mai cu seamă măsci, măsci tragice, măsci comice, măsci satirice şi măsci atârnate de copaci, de cele ce se numiau *oscilla,* cu totul douăsprezece măsci de tot felul. Toartele închipuesc lujere de viţă cu foile şi cu strugurii lor. Niciodată dalta măiastră a vreunui sculptor nu s'a răsfăţat cu mai multă răbdare nici cu mai multă delicateţe, într'o mai deasă încurcătură de perfecţiuni sculpturale mărunte, într'o mai armonioasă îmbinare de nuanţe fireşti ale bogatei materii în care el a lucrat.

Acest mic cap d'operă, care nu poartă pe dânsul vreun nume de artist, s'a crezut că va fi fost rămas din tezaurul de vase preţioase ale regelui Mitridate, pe care Pompeiu le-a adus în Roma; dar această presupunere n'are nici măcar slabul temeiu al unei alte atribuiri, depe care frumoasa cupă de agată ar fi aparţinut regelui egiptean Ptolemeu Dionisiu sau moşului său Ptolemeu Filadelf, care a serbat pe patronul său divin în Alexandria, printr'o vestită procesiune, în care

s'au arătat sute şi mii de statue şi vase de metaluri şi de pietre scumpe.

Dar un fapt mai sigur şi chiar mai curios e că cupa închinată în orice caz zeului păgân Dionisiu, ajungând nu se ştie cum până în Franţa, pe timpul regilor Carlovingieni, unul din aceştia a pus să-i facă un picior de aur, ca s'o transforme în potir de grijanie, şi a dăruit-o mănăstirii Sf Dionisiu (S-t Denis), de lângă Paris. Soarta nu a voit să înstrăineze frumoasa cupă de numele, dacă nu şi de personagiul cui dela început ea a fost dedicată.

Descripţiunea şi istoricul acestui vas faimos le-au scris mai mulţi anticari francezi şi mai cu deamăruntul, un original şi bătăios numismat din secolul al XVII-lea, messire Jean de Tristan, senior de Saint-Amand, gentilom ordinar al camerei regelui Ludovic al XIII-lea (1595—1656). Acestui anticar, de o reputaţiune destul de însemnată pe timpul său din cauza operei lui numismatice asupra împăraţilor romani, îi consacrăm acì numai o simplă menţiune. Succesorii lui imediaţi pe tărâmul medaliilor — despre cari vom vorbì mai târziu — l-au pus de mult la umbră, lăsându-i numai meritul de a fi scris în limba franceză, adică pentru cei din amatorii de monete antice cari nu se pricep a citì latineşte, opere posterioare cu mult mai importante. In cadrul ce mi-am impus şi în care adesea mă simt strimtorat, îmi este peste putinţă a da oricărei mediocrităţi dintre învăţaţii trecutului, o atenţiune specială. De seama lui Tristan, bunăoară, sunt şi alţi anticari, pe cari nici spaţiul nici timpul, precum vedeţi, nu-mi mai permit acum nici măcar a-i numì.

Să revenim dar iute la cupa Ptolemeilor, ca să-i completăm istoricul.

Rezervată fiind mai întâi numai pentru împărtăşirea reginelor Franţei la încoronarea lor, ea a avut a se strecurà prin mari primejdii. Lasă că regele Henric al III-lea de Valois o pusese odată amanet la evreii din Metz pentru un milion de livre turneze; dar apoi la 1790, adunarea naţională din Franţa, luându-o dela mănăstirea St. Denis, o degradă din sacrele şi regalele ei atribuţiuni şi o mută ca o simplă curiozitate anticară, în cabinetul de medalii.

De acì ea dispărù împreună cu alte obiecte antice, în noaptea de 16 februarie 1804 şi când peste câtva timp o descoperiră în Olanda, furii îi topiseră piciorul de aur cu inscripţiunea regelui Carol al III-lea. Din norocire însă, ei lăsase nevătămată porţiunea cea mai adevărat preţioasă, cupa dio-

misiacă sculptata în sardonix de un mare artist anonim. Ca şi cupa vestitului sculptor Mys, cântată de Marţial, nu aurul, ci arta face toată gloria ei:[1]

Ori câta glorie aş scoate din preţiosul metal de Galicia din care-s făcuta, mai mândra sunt totuş de arta cu care am fost lucrată; căci sunt opera lui Mys.

A UNSPREZECEA LECŢIUNE

JUSTIFICAREA LECŢIUNILOR PRECEDENTE. Domnilor, mă simţ dator astăzi, mai 'nainte de toate, să vă dau oarecum seama despre procederile de expunere, pe cari le-am întrebuinţat în cele trei din urmă ale noastre întruniri şi cari, precum aţi observat poate, foarte puţin sau mai bine foarte încet ne-au făcut să înaintăm în cursul timpilor, cu istoria anticelor şi a anticarilor, ori mai bine zis, cu analele arheologiei.

Imi propusesem a împărţi principalele împrejurari, agoniseli şi progrese ale acestei ştiinţe, din răstimpul de un secol şi jumătate, adică dela anul 1600 până la 1750, sub diferite rubrice, reprezentând fiecare câte o materie anticară osebită, câte un câmp mai special de investigaţiuni. Cel dintâiu din acestea, care de sineşi ni s'a prezentat dinainte, ca şi o urmare a subiectului ce preocupase mai excluziv şi mai cu predilecţiune secolii precedenţi ai Renaşterii, a fost examinarea cercetărilor făcute în sânul Italiei asupra antichitaţilor ce se aflau în ea sau cari în mare parte se referiau la Romani şi la alte popoare italiane.

Aci însă cam pe negândite m'am simţit şi eu cuprins de spiritul ce domnià pe atunci printre anticarii italieni, spirit minuţios, strângător de fărâme vechi, curios de singularităţi ale trecutului, pornit cu ardoare şi cu isteţime către amănunta scormonire a tot felul de antichităţi secundare, de chestiuni curat *anticare*. Astfel lăsând frâul în voia unei închipuite călăuze — păreche negreşit cu vestitul cal şi colaborator în arheologie al lui R. Fabretti, luceafarul acelei epoce —

[1] In original, textul e latin.

trei seri d'arândul, cu d-voastre împreună, am dat mereu ocoale împrejurul unei mulţimi de mici descoperiri şi de mici monumente din Italia şi de aiurea, cari au deşteptat atenţiunea celor mai însemnaţi erudiţi depe acei timpi, precum pictorul P. S. Bartoli, anticarii Fabretti, Bellori, Ficoroni, comitele de Marsigli, marchizul Capponi, părintele Atanasie Kircher, Laurent Beger, Gisbert Cuper, Iacob Perizonius şi Ludolf Küster. Prefirându-vă sub ochi, când sculpturi de marmoră şi de ştuc, când picturi pe păreţi şi pe pergamente, când monete antice, vase de bronz ori de pietre scumpe, măsci şi alte mărunţişuri, când apoi iar monumente colosale ca podul lui Traian depe Dunăre şi chiar icoane măiestrite din timpii creştini, eu am făcut în proporţiuni restrânse ceeace ştiinţa şi talentele numiţilor anticari făceà acum vreo două sute de ani în largul lor; căci mă grăbesc, domnilor, a reaminti că urmând într'astfel, n'am putut însă atinge decât o foarte neînsemnată porţiune din materiile tratate în cărţile şi în disertaţiunile lor; iar pe de altă parte trebue să mărturisesc că nu m'am oprit numai la cele ce au ştiut şi au spus dânşii asupra chestiunilor alese de mine din grămadă, ci pentru ca în orice caz să vă fie d-voastre de un folos mai practic, le-am completat prin noţiuni dobândite din cercetările şi din descoperirile arheologilor moderni.

Face-mi-se-va o vină din aceea că în cursul acestor lecţiuni, mai mult pregătitoare la studiul sistematic al arheologiei, eu am schimbat adesea modul de expunere? Zice-mi-se-va că din neştiinţă sau cel puţin din lipsa de deprindere înaintez pe pipăite, învăţându-mi meseria de profesor pe capetele d-voastre?

La asemenea imputări pe cari mi le aduc răsunetele de afară, voiu răspunde cu cea mai sinceră şi deplină umilinţă, că n'am câtuş de puţin pretenţiunea de a posedà talentele unui profesor perfect şi elocuent, ba nici chiar meritele şi încercarea unui instructor emerit, clar şi metodic; dar iarăşi... (nu voiu să mă încumetez un minut măcar a cugetà că nu eu singur, cu toate lipsurile mele, aş face la noi o pată în soare) dar iarăşi vă pot încredinţà, domnilor, că urcându-mă pe această catedră, oricât de egretie (?) i-ar fi soarta, eu i-am preţuit îndestul valoarea spre a căutà pururea să vântur, să cern şi să aleg din mult-puţinul cât voiu fi ştiind, atât natura materiilor cât şi chipurile de a vi le prezentà, care mi s'au părut în fiecare zi mai nimerite spre a însuflà şcoalelor noastre şi chiar societăţii române în genere un interes mai

viu, o preţuire mai dreaptă, o consideraţiune mai înaltă pentru ştiinţa pe care mă cerc a v'o predà.

Dacă, socotind să fac bine prin variaţiunea şi digresiunile ce-mi impune sau îmi înlesneşte subiectul, eu din contră merg aiurind, aceasta mi-ar puteà-o dovedi numai lipsa totală de folos cu care s'ar alege binevoitorii mei auditori, după o asiduă şi pacientă urmare a întregii mele serii de lecţiuni de estimp. Permiteţi-mi a sperà, domnilor, că o decepţiune tocmai aşà de crudă nu ne aşteaptă nici pe d-voastre, nici pe mine. Drept chezăşie însă nu pot să vă dau deocamdată decât via dorinţă ce am de a vă fi pe cât se va puteà mai mult folositor şi grija ce port neîncetat de a nu pierde nici un moment din vedere unitatea firească şi legăturile neapărate, cari dau unei materii ştiinţifice, tratată serios, aceà cuvenită şi dreaptă cumpănire în desvoltările ei cele mai necesare.

CERCETAREA ANTICHITĂŢILOR ELENICE.

De vă puteţi mulţumi acum cu atâta, păstraţi-mi, vă rog, încrederea cu care m'aţi onorat şi nu vă miraţi dacă astăzi chiar, spre a vă descrie mişcarea ce a început a se face în secolul al XVII-lea pe tărâmul antichităţilor din Elada, voiu revenì la o expunere mai mult narativă a subiectului, la o descriere făcută în trăsuri mai răpezi, mai putin deluroase.

Şi cum aş face altfel, când ceeace caracteriză mişcarea de care am a vă vorbì nu mai este deloc, ca pentru monumentele Italiei, e examinare ticnită şi scrupuloasă a măruntişurilor antice adunate prin muzee, nici o desbatere literară a chestiunilor arheologice, frământate de învăţaţi în liniştea cabinetului lor de studii? Noile cunoştinţe despre ţara anticilor Eleni vin pe acei timpi prin căi mai anevoioase, mai tulburate, prin mijloace cari abià dau pas unor grabnice observaţiuni făcute cam pe furiş şi în treacàt, necum unor meditaţiuni şi cercetări amănunţite. Călători diplomaţi, misionari religioşi şi răsboinici, plini de o legitimă curiozitate şi adesea chiar luminaţi de progresele ştiinţei occidentale, încep a străbàte până pe ţărmurile elenice şi primejduindu-şi vieaţa şi libertatea izbutesc a luà, a răpì cu sfieală de sub ochii bănuitori şi geloşi ai sălbăticimii turceşti, notiţe, desemne, ba uneori chiar şi specimene mai mult sau mai puţin importante, de monumentele vechi rămase în năpustire şi în dispreţ pe pământul clasic al artelor antice.

Iată sub ce înfaţişare epică avem astăzi a semnalà începuturile arheologiei elenice, şi fiindcă, precum ştiţi, întâmplările oricărei epopei se petrec simultan în două regiuni diferite, pe două scene de aspect neasemănat — una cu acţiunile eroilor, cu luptele lor sângeroase, cu patimi şi cu dureri, iar cealaltă, liniştită şi măreaţă, empireu glorios de unde puterea supremă aruncă sorţii şi împinge pe fiecare spre norocul sau răstriştea sa — apoi şi noi, osebit de nobilele silinţe ale anticarilor ce au colindat Răsăritul cu felurite succese, vom aveà să constatăm în Occident, o însemnată ocrotire şi o puternică impulsiune acordată cercetărilor anticare de către guvernul fastuos al Burbonilor, cari în tot periodul ce ne ocupă au căutat să întemeieze şi să menţină supremaţia Franţei asupra întregei Europe, în toate ramurile culturii omeneşti.

Astfel vom preţuì de îndată, întru cât cercul ştiinţei arheologice s'a largit atât în privinţa materiilor de cari ea se ocupă, cât şi a ţărilor europene în cari ea devine un subiect permanent de investigaţiuni sistematice şi respectate. De unde până atunci, Italia singura fusese ţara arheologiei sau cel puţin unicul centru, din care se porniau în juru-i razele acestei ştiinţe, precum şi ale artelor, acum învăţaţii şi artiştii de pretutindeni, din Germania, din Olanda, din Anglia şi chiar din Italia, găsesc în Franţa un focar activ pentru toate îndeletnicirile ştiinţifice şi estetice şi primesc la curtea sumptuoasă a regilor ei o ospătare generoasă, deşi uneori cam asupritoare şi cam înfumurată. Nu este de tăgăduit, secolul al XVII-lea este secolul Burbonilor.

Va trebuì dar ca în câtevà cuvinte să descriem, cu bunurile şi cu relele sale, caracterul special ce se dete culturii arheologice în societatea franceză din secolul al XVII-lea; iar dacă în cursul expunerii îmbinate a îndoitului nostru subiect de astăzi se va ivi vreun fapt anticar, care, deşi accesoriu, mi se va păreà demn de interesul d-voastre, declar de acuma că nu-l voiu da în laturi. Când secerătorul găseşte printre spicuri o floare bună de leac, el nu o calcă în picioare, ci o pune la păstrare, căci poate şi aceea într'o zi sa-i prinza bine.

IOAN MEURSIUS. Ar fi, domnilor, o mare eroare de a crede că până la anul 1600, niciunul din anticarii secolilor al XV-lea şi al XVI-lea nu s'a ocupat cu chestiuni relative la instituţiunile sau la monumentele vechii Elade. Dovezile contrarii ne-ar deveni chiar împovărătoare, dacă

n'am recunoaşte de îndată că studiile asupra arheologiei greceşti au avut pe atunci numai un rol secundar pe lângă ale antichităţilor romane şi că primul erudit de un merit superior, care şi-a consacrat mai cu totul cunoştinţele sale adânci şi talentul său de scriitor instituţiunilor Eladei şi mai în special anticei Atene, a fost Olandezul Ioan Meursius (sau Meurs), născut la Haga în anul 1579.

De copil încă, acest om eminent scrià cu o mare eleganţă limba latină, compuneà versuri elineşti şi comentà poema mitologică *Alexandra* sau *Casandra* a celui mai confuz şi mai obscur poet din şcoala alexandrină, a lui Lycofron. Abià ieşit din universitatea dela Leida şi în calitate de institutor al copiilor nenorocitului Ioan Barneveldt, marele pensionar al Olandei, el călătorì cu şcolarii săi prin diferite ţări, luă doctoratul la Orleans şi se puse în relaţiuni cu eruditii de pretutindeni. După ce însă patronul său fu arestat şi executat fără de nici o dreptate, Meursius, care câştigase în patria sa o poziţiune însemnată, fiind şi profesor la universitatea din Leida şi istoriograf al statului, se desgustă de atacurile la cari erà mereu expus şi primì cu mulţumire o condiţiune analogă ce i se oferià în Danemàrca; acolo, după patrusprezece ani de înstrăinare, el murì la 1639, în vârstă de şasezeci de ani, lăsând însă posterităţii mai multe ediţiuni comentate de autori antici şi mai multe tratate anticare decât trăise ani în vieaţa sa cea mult activa.

OPUSCULELE SALE DESPRE ATENA. O perfectă şi minuţioasă cunoştinţă a vechilor scriitori, pe cari îi compilase cu o minunată răbdare, întru toate cele ce priviau mai ales Elada antică, îl puse în poziţiune de a tratà pe rând şi în parte despre tot felul de subiecte anticare elineşti. Atena însă, precum am mai spus, Atena a fost obiectul predilecţiunilor sale; din istoria tradiţională sau politica a acestei cetăţi, din uzurile şi monumentele ei religioase, din instituţiunile, legiuirile, sărbatorile şi petrecerile sale literare, din localităţile şi edificiile ei, din faptele bărbaţilor ei de stat şi din operele scriitorilor ei, Meursis luă materie pentru o mulţime de disertaţiuni, niciodată prea întinse, dar foarte sistematic împărţite în mici capitole, între cari el despică cu metod elementele felurite ale subiectului şi le întemeià pe numeroase citaţiuni, dând totdeauna celor zise de alţii un loc mai însemnat decât propriilor sale apreciaţiuni; deaceea, şi cu toate ca cercetările conştiinţioase ale lui Meursius au

fost în curs de aproape doi secoli izvorul de căpetenie pentru antichităţile elenice, trebue să recunoaştem într'însele mai multă erudiţiune, ordine, claritate şi bun gust decât putere critică şi spirit pătrunzător.

O altă calitate secundară a eruditului nostru, care însă nici aceea nu trebue nesocotită, este puritatea şi corecţiunea stilului său, prin care aticul Meursius a obţinut un loc de onoare printre latiniştii moderni, alături cu ciceronianii C. Sigoniu şi Justu Lipsiu.

Numeroasele scrieri ale elenistului Olandez au fost adunate pe la finele secolului trecut, într'o ediţiune completă, unde se cuprind toate acele mici opuscule, pe cari tipografia renumită a Elzevirilor din Lyon le-a reprodus la începutul secolului al XVII-lea în elegante volumioare de format în 4⁰. Astăzi încă, iubitorii de antichităţi răsfoesc cu plăcere şi adesea cu folos, acele graţioase plachete sau filade ale lui Meursius, în cari se prezentă sub o formă atrăgătoare prin claritatea expunerii şi a stilului, noţiuni din cele mai diverse, precum *Fortuna Attica,* sau originea, creşterea, mărirea, starea variabilă, scăpătarea şi căderea Ateneilor, *Lectiones Atticæ* sau diferite puncturi relative la arheologia Aticei, *Athenæ Atticæ* sau principalele antichităţi ale Atenei, *Cecropia* sau cetăţuia Atenei, *Theseus* sau faptele acestui vechiu rege atenian, *Solon* sau legiuirile sale, *Pisistratus* sau a lui tiranie, *Areopagus* sau senatul Atenei, *Archontes* sau magistraţii ei, *Ceramicus geminus* sau două din suburbiile cetăţii, *Piræus* sau portul ei, *Panathenæa* sau sărbătorile ei in onoarea Minervei, precum şi o sumă de alte chestiuni relative la Atena, apoi şi altele atingătoare de *Laconia,* de *Creta,* de *Cipru,* de *Rhodos,* iar mai ales tratatele sale despre sărbătorile religioase şi misterele Greciei, intitulate *Græcia feriata* şi *Eleusinia.*

Acestea toate, astfel precum vi le înşir aci, domnilor, sunt cu adevăr numai titluri de cărţi; dar dacă vreodată veţi aveà timp şi prilej să le citiţi în bătrânicioasa lor eleganţă, vă veţi încredinţà că ele sunt şi titluri de onoare pentru eruditul Meursius. In orice caz spre a le scrie şi a tratà într'însele despre aşa felurite antichităţi ale Eladei, învăţatul profesor dela Leida şi dela Sora, în Danemarca, nu-şi părăsise nici catedrele, nici biblioteca; căci toate câte el puse în cărţile sale, el tot din cărţi şi numai din cărţi antice le adunase.

„TURCO-GRAECIA“ LUI M. CRUSIUS. Pe atunci nici că se bănuià în ce stare se vor mai fi aflând ţările, în cari odinioară înflorise atâtea nobile instituţiuni, atâtea splendide monumente. Abià dacă cu vreo câtevà zecimi de ani mai înainte, un alt renumit profesor din Tübingen, Germanul Martin Krauss, mai bine cunoscut sub numele de Crusius (1526—1607), obţinuse după multă insistenţă cevà relaţiuni asupra stării politice, religioase, morale, literare şi chiar materiale a locuitorilor creştini ai Greciei de sub domnirea Turcilor. Punându-se în corespondenţă cu diferiţi cărturari din oraşele greceşti, dar mai cu seamă cu protonotarul patriarhiei din Constantinopole, numit Teodosie Zygomalas, el adună într'un timp îndelungat de ani o colecţiune curioasă de notiţe şi de epistole, pe cari la 1584 o publică la Basilea într'un volum foliante, în opt cărţi întitulat *Turco-Grœcia.* Printre indicaţiunile felurite ale acestei scrieri, unde nu lipsesc nici chiar oarecari amănunte interesante asupra evenimentelor contimporane din ţările româneşti, se găsesc şi câtevà foarte scurte şi foarte greşite însemnări de arheologie locală, cum spre exemplu ciudata descriere a ruinelor din Atena, prin care Zygomalas răspunde la chestiunea ce-i adresase Crusius, că adică: «Atena va mai fi existând ea oare? căci istoricii noştri germani spun că pe locul ei n'a mai rămas nimic decât nişte colibe de pescari».

Atena însă tot existà, având pe atunci ca la vreo douăsprezece mii locuitori, şi monumentele ei, câte mai rămăsese din vechime, ignoranţa acestora le păstrase până pe atunci, dacă nu cu mai multă îngrijire, dar cel puţin cu mai multă nepăsare, decât urgia evenimentelor politice ce aveau să urmeze şi decât lăcomia arheologică a colecţionarilor din Occident.

In vechea cetăţuie a Atenei, în Acropole, în Propileele sau palatele dela intrarea ei şi chiar în ale ei temple, în Erechteion şi în Partenonul lui Ictinus şi lui Fidias, care fusese pe rând locaş de închinare al Minervei, biserică creştină şi acum geamie mahometană, Turcii, stăpânii locului, îşi aşezase domnirea lor, apăraţi de anticele ziduri ale Pelasgilor, ale lui Temistocle şi ale lui Cimon, şi de solidele clădiri interioare cari, după cum se ştie, păstrau încă pe atunci urme măreţe şi veghiate ale splendoarei lor primitive.

La anul 1656 însă, trăsnetul cade pe Propilee, unde garnizoana turcească îşi ţineà prăfăria, şi anticele porţi ale Acropolei, cu galeriile şi cu scările lor de marmoră, se spulberă

în vânt. Vom vedeà mai târziu ce soartă aşteptà peste treizeci de ani, chiar şi pe mândrul Parthenon.

CARACTERELE MIŞCĂRII ANTICARE DIN FRANŢA SUB LUDOVIC AL XIV-lea.

Să ne mutăm acum privirile la cealaltă margine a Europei, unde ca o nouă Atenă, Parisul, capitala Franţei, supus plecată la gusturile luxoase şi la setea de orice mărire a regelui său Ludovic al XIV-lea, Parisul începuse a se împodobì cu monumente sumptuoase şi a se înavuţì cu institute menite a împrospătà în sânul Franţei toate ramurile culturii literare şi artistice ale antichităţii. Miniştrii săi, şi mai cu seamă Colbert, om foarte iubitor de istorie şi de arte, secundau cu inteligenţă şi cu activitate voinţele şi plăcerile marelui rege, şi dacă ştiinţa antichităţilor, luată pe atunci ca un dreptar al literelor şi al artelor, primià adesea sub influenţa ceremonialului pompos al Curţii şi sub censura rigoristă a bisericii, o înfăţişare foarte mult abătută dela ideile etice şi dela formele estetice ale lumii antice, apoi totuş razele ei, ori şi cât de împestriţate, răspândiau un luciu minunat peste tot traiul societăţii franceze din acel timp.

Negreşit, nu se poate zice că Franţa, care cu puţin mai înainte avusese filologi şi erudiţi ca Scaligerii, Casaubon şi Estienii, artişti inspiraţi de antichitate ca sculptorul Jean Goujon şi pictorul Nicolas Poussin, poeţi chiar nebuni de elenism ca Ronsard, strănepotul presupusului nostru compatriot banul Mărăcine, nu se poate zice că Franţa rămasese până atunci înstrăinată de orice mişcare anticară. Acum însă, în secolul al XVII-lea, această mişcare se organizează în mod mai sistematic; ea se disciplinează sub autoritatea suprema a totputernicului rege; ea devine *clasică* şi sub acest nou aspect trufaş, ea cutează a pune producţiunile sale în rivalitate cu capetele d'operă ale antichităţii. De acì naşte aceà faimoasă luptă sau ceartă (querelle) între partizanii Elenilor şi Latinilor, şi preţuitorii culturii moderne, ceartă care în Franţa a preocupat d'alungul secolului al XVII-lea pe toţi literaţii şi pe toţi artiştii.

Cu toate acestea studiul antichităţii, deşi luase un caracter mai superficial, mai lumesc, mai pretenţios, nu pierdù nimic din ardoarea sa; dar filologii se preocupau mai mult de a scoate la lumină eleganţele literare ale scriitorilor antici decât de a le urmărì cu atenţiune şi de a le controlà texturile.

«Oamenii extraordinari din secolul al XVI lea, — a zis

Gœthe, — erau ei înşişi nişte academii întregi, precum este Humboldt în zilele noastre; dar când ştiinţa luă desvoltări mai întinse, învăţaţii se adunară spre a face împreună ceeace nu se mai puteà face prin indivizi izolaţi».

Impins poate de o cugetare analogă, Ludovic al XIV-lea, pe lângă Academia franceză, pe care o crease la 1633 tatăl său sau mai bine cardinalul de Richelieu, institui o secţiune academică, având drept sarcină de a închipui şi de a redactà depe modelele antice, monumente, serbări, inscripţiuni şi medalii, cari să satisfacă desele şi pompoasele petreceri regale şi să relateze totdeodată viitorimii despre toate gloriile domnirii sale. Aceasta a fost misiunea primitivă dată Academiei de inscripţiuni şi bele-litere, pe care în curs de o sută de ani o vedem luând un caracter din ce în ce mai serios şi atrăgând în sânu-i pe învăţaţii de frunte, nu numai ai Franţei, ci ai lumii întregi.

In privinţa artelor antice, tot guvernul marelui Ludovic, care puse să-i scoată în Roma tipare depe columna Traiană şi chemă în Paris pe vestitul artist italian cavalerul Bernini, ca să propună o restauraţiune a Luvrului depe principiile artei antice, tot el trimise în Italia la anul 1674 pe arhitectul Antoine Desgodets (1653-1728), care desemnă depe originale şi publică cu spesele casei regale marea sa operă asupra «Edificiilor antice din Roma», adevărat monument artistic al arhitecturii Romanilor.

Dar mai ales în politică, atât pe câmpurile de răsboiu cât şi în relaţiunile diplomatice, superbia Burbonică a regelui Franţei îşi depusese toate stăruinţele ca să înfrângă orice cutezare de rezistenţă, orice nesocotire a măririlor sale. Pe când toate statele Europei occidentale ajunsese, cari de frică, cari cu sila, să recunoască egemonia cel puţin morală a monarhului din Versailles, departe, pe ţărmurile orientale ale Bosforului, sălbaticul ministru al unui despot păgân, Mehmet Kiupruli, vizirul padişahului turcesc, îndrăznià să pună pe seizii lui ca să dea brânci pe scări ambasadorului francez, strigându-i în gura mare: «Ieşi afară, câne, ghiaur!»

AMBASADA MARCHIZULUI DE NOINTEL LA CONSTANTINOPOL.

Ludovic al XIV-lea voi îndată să-şi capete răsbunarea prin arme; dar după o lungă, crâncenă şi desperată apărare a Cretei sau Candiei, republica veneţiană abià izbutise la 1669 să încheie o pace de mult dorită cu primejdioasa Turcie; prudenţa lui Colbert îndemnă

pe regele Franței a se mulțumì deocamdată cu o reparațiune diplomatică. O nouă ambasadă, de o pompă până atunci nepomenită, fu pregătită spre a se trimite la Constantintinopole. Marchizul Olier de Nointel, om cu instrucțiune solidă, cu mândrie de caracter și cu gusturi foarte luxoase, fu însărcinat a merge să trateze cu Poarta o prenoire a capitulațiunilor dintre Soliman și Francisc I-iu de Valois, pe baza unor foloase excepționale pentru Franța, atât în comerțul schelelor din Mediterana cât și în paza sfintelor locuri din Palestina.

Nointel duceà cu sine un cortegiu numeros, printre care se prenumărà renumitul orientalist Galland și mai mulți pictori de talent. La intrarea sa în Bosfor, pe cele mai mândre corăbii regale, tunurile Saraiului împărătesc, cari niciodată nu răsunase în onoarea unei puteri creștine, refuzară de a-l salutà; atunci și el îndată oprì orice demonstrațiune onorifică din partea flotei sale. Această îndrăzneață infracțiune la ceremonialul pretins de Poartă înfuriè pe Turci; turbarea lor erà la culme, ca și obstinațiunea demnă și curajoasă a reprezentantului marelui Ludovic. O luptă inegală erà p'aci p'aci să izbucnească, când printr'o fericită inspirațiune, Sultana Valide, în lipsa Padișahului care erà la Adrianopole, cerù grațios salutarea pentru sine, ca femeie. Curtenia franceză rupse ghiața și în câtevà minute pe toate catartele corăbiilor fâlfâiau elegante bandiere, iar bateriile lor bubuiau vesel la auzul Haremului încântat.

N'am a vă vorbì, domnilor, despre succesul politic al misiunii lui Nointel, înlesnit cu doi ani mai în urmă de marele sgomot al victoriilor lui Ludovic al XIV-lea pe Rin; voiu amintì numai că în toamna anului 1673, după ce tratatul cu Poarta fusese semnat, ambasadorul, cu o pompoasă escortă, întreprinse a vizità toate schelele Orientului și făcu pe țărmurile Mediteranei o călătorie, care avù cel mai mare răsunet în tot continentul. El cercetă mai întâi coastele Asiei-Mici și insulele Archipelagului, trecù la Mitilen, la Smirna, la Chios, la Patmos, la Delos, și, printr'una din acele idei de fastuoasă originalitate, se instală cu o populațiune de aproape cinci sute de inși spre a petrece sărbătorile Crăciunului în peștera din mica insulă Antiparos, faimoasă prin minunatele ei stalactite, în mijlocul cărora el puse să cioplească un altar pentru oficiul divin al Nașterii, care se celebră acolo la lumina a câtorvà sute de facle și de candele și în sunetele trâmbițelor și ale armelor. In anul următor, el trecù în Siria, merse la Ierusalim, la muntele Sinai și după ce înaintă până la Tripoli și la Alger

se întoarse în Orient şi petrecù mai mult de cincisprezece zile în Atena.

Dealungul căiei sale ca şi în Constantinopole, învăţatul şi cheltuitorul ambasador cumpără manuscripte, medalii şi pietre antice, ba chiar şi costume, mobile şi curiozităţi orientale; pictorii ce-l însoţiau desemnau vederile, monumentele şi tipurile de oameni; meşterii pietrari desprindeau inscripţiuni şi fragmente de sculpturi antice; iar din toate acestea, Nointel îşi constituià preţioase colecţiuni, a căror soartă o voiu spune îndată.

PARTENONUL LA 1674. Mai 'nainte însă, permiteţi-mi a traduce din raportul său către Colbert, adresat din Atena la 17 decemvrie 1674, câtevà rânduri, cari pot să vă dea o idee şi despre starea de atunci a principalului monument antic din Atena şi despre lucrările făcute acolo prin îndemnul lui Nointel, şi în fine despre impresiunea extraordinară ce producea vederea atâtor capete de operă necunoscute, asupra unui om instruit şi dedat cu antichităţile cari până atunci fusese revelate Europei apusene.

Monumentul de care e vorba, aţi înţeles negreşit că este Partenonul, care pe atunci posedà încă osebit de păreţii şi columnele sale, mai toate sculpturile lui exterioare, şi anume *frisa* cu cortegiul panatenaic din sărbătorile Minervei, adică cu acel lung brâu de anaglife care încingeà clădirea; *metopele* dintre căpătâiele columnelor, reprezentând luptele Centaurilor cu Lapiţii, şi în fine ambele *frontoane,* pe cari, deşi trunchiate foarte, se recunoşteau, la răsărit, o mică parte din statuiele ce odinioară înfăţişau naşterea Minervei din creştetul lui Joe, iar la apus, mai toate acele cari grupate împreună figurau disputa dintre Atena, zeiţa înţelepciunii, şi Posidon, zeul mărilor, pentru dreptul de patronare a cetăţii.

Iată acum în ce fel descrie Nointel intrarea sa în acel edificiu, care păstrà încă pe sine atâtea minuni ieşite de sub daltele şcoalei lui Fidias, rămăşiţe splendide, pe cari numai pictorul Jacques Carrey a avut fericirea a le desemnà pe atunci. El îndeplinì această lucrare cu multă îndemânare, reproducând cu creionul, în câtevà zile, douăzeci şi şapte figuri ce mai existau pe ambele frontoane, nouăzeci şi două tăblii ale metopelor şi o lungime de trei sute picioare din frisă:

«Cu pompă şi în sgomotul tunurilor am intrat pentru prima oară în tezaurul unde s'au pastrat atâtea minuni; dar m'am mai dus încă de vreo patru, cinci ori acolo incognito, ca să pot mai lesne admirà şi re-

cunoaşte frumoasele desemne pe cari le-a scos foarte bine pictorul meu, şi cari cuprind mai mult de doua sute de figuri, unele ca natura şi altele mai mari, unele în alto-relief şi altele mai oable, unele intregi şi altele fărâmate. Sunt printre ele barbaţi, femei, centauri, luptele şi izbânzile acestora, triumfuri, sacrificii, şi daca mi-ar sta prin putinţa să expun chiar acum bogata confuziune pe care o rânduea la aşa de frumoasa, o întocmire aşa de vie şi expresiunea atâtor simţiri felurite au lasat-o în spiritul meu, apoi aş întreprinde-o cu plăcere; dar având încă mult de meditat asupra lor, îmi vei permite, domnul meu, a lasà această lucrare pentru mai târziu.

Atâta numai pot zice deocamdată că nimeni până acum n'a avut aşà mare înlesnire ca noi spre a cercetà aceste comori ale artei, şi ca se poate spune despre cele ce se văd în cetaţuie (Acropole), că ele întrec cu mult tot ce s'a văzut pâna acum în cele mai frumoase reliefuri şi statue din Roma.

Ceeace pot încă adaugà, spre mai mare lauda lor, este că asemenea originale ar meritá să fie aşezate in cabinetele şi în galeriile Maiestaţii Sale, unde ele s'ar bucura de protecţiunea ce marele nostru monarh acorda artelor şi ştiinţelor cari le-au produs; acolo ele ar fi ferite de injuriile şi de înfruntările ce încearcă din partea Turcilor, cari spre a se lepădà de orice închipuită idolatrie, cred că savârşesc fapte de lauda, când le sparg nasurile sau orice alte parţi din ele».

Nointel exprimă aci o dorinţă, pe care cu 175 de ani mai în urmă, un alt ambasador strein ca dânsul, lord Elgin, a realizat-o, dar nu în favoarea Luvrului ci în a muzeului Britanic, unde astăzi se văd mai toate rămăşiţele sculpturale ale Partenonului. Cât despre trimisul lui Ludovic al XIV-lea, el ridică din Atena numai câtevà fragmente şi inscripţiuni, pe cari le transportă în Franţa. Dar necumpătatele cheltuieli ce dânsul făcuse în Orient, ca să susţină în faţa trufiei musulmane fala guvernului francez, îi atraseră reprobarea şi disgraţia regelui; rechemat în Franţa, Nointel muri la 1685 în părăsire şi colecţiunile lui se împrăştiară. Parte din preţioasele desemne ale lui Carrey, unice dovezi sigure ale înfăţişării încă măreţe a Partenonului, au intrat în biblioteca regală din Paris; dar pietrele lui, masivele inscripţiuni elenice, abià au fost scăpate de ruinare de către academicul Baudelot de Dairval, avocat al parlamentului, care din întâmplare deveni anticar într'o călătorie ce făcù din Paris numai până la Dijon şi apoi scrise la 1686 o carte plină de erudiţiune arheologică, sub titlul original de «Folosul călătoriilor sau despre câştigul ce pot aveà oamenii învăţaţi din cercetarea antichităţilor» [1]. Acest bun preţuitor al ştiinţei de care se înamorase,

[1] Utilité des voyages et de l'avantage que la recherche des antiquités procure aux savants. — *Baudelot de Dairval* a trait dela 1648 până la 1723.

adună marmorele lui Nointel de prin beciuri şi le lăsă muzeului de antichităţi din Paris.

MARMORELE LUI NOINTEL. Printre ele se deosebesc mai cu seamă cele două faimoase table de marmoră din Pentelic de un metru 40 cent. înălţime, cari conţin liste de numele ostaşilor din breasla sau «fyle» Erehteidă, morţi la anul 457 înainte de Hr. şi mai târziu, în răsboiul Cipriotic, început sub comanda lui Cimon şi continuat apoi cu triste rezultate în Egipet, în Fenicia, la Egina şi la Megara. Aceste vestite table, cele mai vechi prin data lor dintre toate inscripţiunile elenice din muzăul Luvrului, au fost desprinse, din ordinul lui Nointel, la 20 noembre 1674, depe păretele bisericei «tou Stauromenou» din Atena. Principalul lor interes constă în caracterele lor, foarte interesante pentru paleografia şi epigrafica ateniană din epoca depărtată în care au fost săpate şi care nu poate fi pusă la îndoială. Intr'însele lipsesc vocalele lungi H şi Ω, cari s'au introdus în alfabetul atic sub arhontele Euclide în anul al II-lea din Olimpiada 94 (402 în. de Hr.); spiritul aspru e încă reprezentat, ca în limba latină, prin litera aspirată H; mai multe din consune au forme arhaice; în fine dispoziţiunea epigrafei este aceea numită «stoihedon», adică cu literele fiecărui rând superpuse în linie verticală.

IACOB SPON ŞI CĂLĂTORIA LUI IN ORIENT. Pe când însă cele mai multe din tezaurele artistice adunate de ambasadorul Nointel, şi mai ales notiţele scrise în excursiunile sale, se risipiau lăsând puţin folos pentru ştiinţa arheologiei, la Lyon apărea în anul 1678, relaţiunea unei călătorii în Orient, care avea să producă o adevărată revoluţiune în cercul antichităţilor elenice.

Un june medic protestant din acel oraş, Iacob Spon, care de student încă fură cât putea mai multe din orele destinate lui Esculap, spre a le consacră studiilor arheologice, citind şi tipărind cu preţioase adnotaţiuni dela sine o relaţiune despre cetatea Atenei, scrisă cu câţivă ani mai înainte de un călugăr misionar, părintele Babin, se aprinsese de un dor neînvins de a vedeà însuşi cu ochii acele locuri sfinte ale culturii antice. Filolog şi anticar, el până atunci se ocupase mai mult cu numeroasele şi însemnatele rămăşiţe vechi ale patriei sale şi publicase asupra lor o carte meritoasă, în care desvoltă atâta erudiţiune, cât şi spirit sistematic. El mai

întâi se cercă a impune o clasificaţiune diverselor ramuri ale ştiinţei antichităţilor; şi când, în prima noastră întrunire, v'am citat, domnilor, cuvântul de *Arheografie,* ca o denumire ce s'a aplicat descrierii antichităţilor materiale, pe care noi le-am numit *estetice,* în opoziţiune cu aceea de *Arheologie,* păstrată pentru cele *etice,* eu nu v'am spus atunci, ci am rezervat a vă spune acuma că o asemenea împărţire a ştiinţei este datorită eminentului arheolog francez Iacob Spon din secolul XVII-lea.

«Focul meu, pasiunea mea, ziceà el, sunt inscripţiunile antice!» Şi neîndestulat cu câte adunase din părţile centrale şi meridionale ale Franţei, el la 1675 părăseşte Lyonul, colindă Italia şi ţărmurile răsăritene ale Adriaticei; iar la 20 iunie se îmbarcă în Veneţia, ca să meargă drept în Orient. Dintre trei ai săi tovarăşi de călătorie, toţi Englezi, numai botanistul Wheler îl însoţì pretutindeni. Mai întâi ei se duseră la Constantionopole, unde marchizul de Nointel le arătă toate comorile anticare ce adunase; de acolo purtând pentru înlesnirea drumului îmbrăcăminte armenească, ei străbătură Asia-Mică şi în primăvara anului 1676 sosiră în Atena.

E minunat lucru a constatà cu câtă erudiţiune şi cu ce critică sănătoasă, Spon a ştiut să descurce multe din enigmele şi din erorile ce prezentau mai toate atribuirile moderne ale vechilor monumente rămase în Atena. Negreşit că descrierile lui nu sunt cu totul lipsite de rătăciri, unele chiar neiertate; drept exemplu, şi ca să apucăm îndată boul de coarne, v'aş puteà cità încurcătura ce el comite, privind ca orientare primitivă a Partenonului pe aceea ce o dedese creştinii anticului templu, când spre a-l preface în biserică a cultului lor îi mutase intrarea principală dela răsărit la apus şi aşezase altarul în partea opusă cu *cella* unde se înălţase odinioară statua Minervei; apoi iar confuziunea care-l făcù să creadă că minunatele sculpturi, ridicate de Pericles pe frontoanele aceluiaş templu erau lucrate în timpul împăratului Adrian, al cărui chip i se păruse a-l recunoaşte într'una din figuri.

Dar cu toate erorile lor, uneori, precum vedeţi, foarte grave, cele trei mici volume în 12^0 ale călătoriei lui Spon, [1] au rămas în cele mai multe ale lor puncte ca o bază te-

[1] Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676, par *Jacob Spon* et *George Wheler,* Lyon, 1678.

meinică în arheologie; în cel dintâiu, el a descris monumente din Italia, Dalmaţia, Constantinopole, Smirna şi Asia-Mică; al doilea e relativ la Grecia şi la întoarcerea sa în Franţa; al treilea cuprinde tot avutul său epigrafic, adică o comoară de inscripţiuni decopiate şi explicate de dânsul. In cale, el nu culesese mai puţin decât trei mii epigrafe latine inedite şi alte şase sute elene. Osebit de acestea, el aduceà cu sine cincizeci manuscripte greceşti şi mai mult de şase sute medalii.

«Această călătorie, — zice comitele de Laborde în cartea sa despre istoria modernă a Atenei [1]. — această călătorie a întemeiat gloria lui Spon şi va rămâneà pururea ca o onoare pentru Franţa, căci în acele trei mici volume se cuprinde o parte din aceà iniţiativă, pe care patria noastră o poartă în depărtare şi în orice lucru. Aci e iniţiativa curajului în călătorii şi a criticei erudite applicată la studiul antichităţilor. Spon a făcut mai mult decât se puteà aşteptà dela un om singur; cu o mână vârtoasă, el a spulberat o mulţime de rătaciri şi dacă însuşi n'a putut să vază totdeauna drept, apoi cel puţin el a învăţat pe călătorii, urmaşii lui, să cunoască metodul cel mai sănătos de a descrie».

Negreşit, cartea lui Spon făcù mare sgomot în Europa şi nici criticile neîntemeiate ale unor închipuiţi anticari, nici însuşirea lucrărilor sale de către tovarăşul lui, Wheler, într'o prefacere engleză a operei, nu aduc azi umbră în consideraţiunea posterităţii, adevăratului ei autor; dar dânsul, sărmanul Spon, întorcându-se în Lyon, unde îşi pierduse clientela sa de medic şi unde cu arheologia nu puteà să-şi câştige, biet, vieaţa, apoi şi persecutat ca protestant în urma revocării edictului dela Nantes, acelui act de intoleranţă religioasă care dezonoră domnirea îmbătrânitului Ludovic al XIV-lea, Spon la vârstă abia de 38 de ani moare singur şi părăsit, la 28 decemvre 1685, în spitalul din Geneva în Elveţia, unde el îşi cătase scăparea. Tristă soartă pentru un bărbat care atât de june dovedise prin numeroasele sale lucrări că ştiinţa arheologiei puteà să aştepte dela dânsul servicii încă şi mai mari.

Acelaş an 1685 seceră dar în jalnice condiţiuni pe ambii oameni cari au admirat şi ne-au păstrat amintirea Partenonului în ultimele sale zile de splendoare, pe Spon şi pe Nointel. Aceste două triste morţi par a fi fost cobea sau piaza-rea a capului de operă al arhitecturii elene.

[1] *Comte de Laborde*, Athènes aux XV, XVI et XVII siècles, Paris, 1854 Tom. II. p. 21.

DĂRÂMAREA PARTENONULUI DE VENEŢIENI. Şi în adevăr, abià doi ani trecură şi în mijlocul unui secol de lumini, pe când toată societatea europeană se preocupà cu interes de tot felul de chestiuni anticare, pe când filozofia, literele, artele, ba chiar şi petrecerile cele mai lumeşti, cătau a se modulà depe cultura antică a Romanilor şi mai ales a Grecilor, ora cea din urmă sună pentru monumentul care păstrase până atunci, în floarea lor cea mai învoltă, în manifestaţiunea lor cea mai măreaţă, artele din Atena.

Cu trei ani mai 'nainte, la 1684, Austria în unire cu Polonia deoparte, iar Veneţia de alta, sub îndemnul şi binecuvântarea papei, declarară răsboiu Turciei. O armată se găteşte în Adriatica; în capul ei se află pus vestitul amiral Francisc Morozini, neobositul luptător al creştinătăţii în Orient, iar sub dânsul se rânduesc pâlcuri împestriţate de ostaşi călări şi pedeştri, năimiţi atât în Italia, cât şi în ţările Nordului. Lefegii florentini, milanezi, sclavoni, maltezi, hanovrezi, bavarezi şi saşi, compun o armată curcită, ca de zece mii de oameni, cari comandaţi de căpitani din toate neamurile Europei cuprind răpede toată Morea sau Peloponesul şi dobândesc lesne bătrânului amiral veneţian, titlul de Peloponesiacul.

Spre toamna anului 1687, după strălucita învingere dela Patras, generalul suedez, comite Otto Wilhelm de Kœnigsmark, şef cu tocmeală al puterilor de uscat, propune lui Morozini ca să cuprinză portul Pireului şi oraşul Atenei, spre a puteà să păzească mai lesne trecătoarea dela Corint. Amiralul consimte, şi la 21 septemvrie porneşte cu vasele sale în apele Aticei, chemat fiind acolo şi de creştinii locului, ca un adevărat mântuitor al lor. Dar Turcii din Atena, îngrijaţi foarte, îşi duc armele, muniţiunile şi averile în Acropole, şi spre a le ferì mai bine le depun împreună cu proviziunile de praf şi de catran destinate apărării, în trainicele ziduri ale Partenonului.

Oştirea lui Morozini soseşte şi la somaţiunile ei, Turcii refuză de a predà cetatea. Atunci asediul începe cu bombardarea zidurilor de două şi de trei ori milenare; Kœnigsmark aşează o baterie de opt tunuri pe movila Pnixului, de unde odinioară se auzià numai glasul oratorilor şi care acum asvârli cu urlet, bombe în ruinele Propileelor; pe dealul Muzeului e o altă baterie de cincisprezece tunuri şi la poalele

Areopagului sunt patru mortare [1], cari toate împreună ciuruesc vechile ziduri întărite de Cimon şi de Temistocle. Cetăţuia seculară stă însă mândră şi neapropiată ; dar la 25 septemvrie, o bombă aprinde o mică ierbărie dela Propilee. Focul tunurilor continuă a doua zi necurmat şi ţelul proiectilelor devine acum chiar Partenonul, unde se aflase că sunt grămădite toate mijloacele de apărare.

Pe la miezul nopţii o izbucnire formidabilă, urmată de vâlvoarea întunecată a flăcărilor, sguduie din temelii cetatea întreagă şi vesteşte tuturor că ţelul a fost nimerit.

A doua zi, la lumina soarelui, Partenonul, după două mii ani de glorioasă existenţă, se arătă surpat în două; păreţii lui masivi, columnele-i cele elegante, grelele-i arhitrave, învelitoarea-i de marmoră, mai toată friza, mai toate metopele, stau răsturnate la pământ; numai ambele peristile, despărţite acum unul de altul printr'un morman de ruine, îşi înălţau frontoanele lor triumfale, cari trunchiate, dar tot măreţe, înfruntase brutalitatea momentană a răsboiului ca şi stricăciunile necurmate ale timpului.

Partenonul lui Pericles, cu ordonanţa lui fără seamăn pe lume, nu mai există. Turcii cei barbari, cari de sigur nici că bănuiau cât de mult el preţuise, îi părăsiră ruinele fără de a le mai atinge; dar reprezentanţii civilizaţiunii occidentale se grăbiră a da rămăşiţelor lui o nouă şi crudă lovire.

Luarea Atenei, care fusese aşà de fatală artelor, nu prezentà din punctul de vedere strategic decât numai anevoinţe. Trebuì dar ca oştirea creştină, bântuită de epidemie şi zădărită de bandele rătăcitoare ale Turcilor, să o părăsească în primăvara următoare, ruinată şi pustiită. Morozini însă, gelos de gloria strămoşului său, care la anul 1204 răpise din Constantinopole şi înălţase pe faţada S-tului Marcu din Veneţia cei patru vestiţi cai de bronz aurit, podoabă odinioară a Romei, Morozini vru şi el să desprindă depe frontonul occidental, care erà încă în stare destul de bună, spre a-l duce dar patriei sale, carul cu doi telegari de marmoră a Victoriei fără aripi precum şi statua colosală a lui Posidon din centrul grupei. Meşterii însărcinaţi cu această anevoioasă lucrare nu se îngrijiră bine şi toată aceà splendidă porţiune a frontonului, toate acele uriaşe nestemate de marmoră scânteietoare, toate acele figuri de o frumuseţe sublimă, de o

[1] mortiere.

conservaţiune admirabilă, zeul Posidon în postura sa măreaţă, cei doi armăsari aprinşi de un foc ceresc, statua Victoriei plină de o graţioasă demnitate, toate acele capete d'operă neimitabile, surpându-se deodată dela o aşà mare înălţime, se făcură praf şi fărâme pe pământ.

Iasma periciunii îşi înfigeà din ce în ce mai adânc ghiarele în acele minuni ale geniului artistic, pripăşite acum pe câmpurile de răsboiu.

LEUL PIREULUI. Morozini părăsind cetatea Atenei, în care el nu ştiuse a face alta decât să-şi atragă dreapta urgie a anticei zeiţe a înţelepciunii, Morozini cătă a se mângâià de pagubele sale luând drept trofee pentru cetatea leului Sf. Marcu, o întreagă turmă de lei de marmoră; unul erà un chip antic, care sta în vecinătatea templului lui Teseu; altul o leoaică fără cap tot din cuprinsul Atenei şi în fine al treilea erà chiar leul colosal, care în secolul de mijloc dase numele său portului din Pireu, numit pe atunci Porto-Leone. Aceste trei despuieri ale nenorocitei campanii din 1687 stau şi acum aşezate dinaintea porţilor la arsenalul din Veneţia.

Leul din Pireu merită însă, domnilor, o menţiune specială; sculptat depe stilul arhaic, anterior epocei lui Pericles, într'un bloc de marmoră pentelică ca de zece picioare înălţime, el de douăzeci de secoli poate şi mai bine sta acolo mândru rezimat pe picioarele-i dinapoi. Câte mari fapte de răsboiu, câte vesele sărbători, câte sălbatice cuceriri, câte specule mărunte vor fi trecut pe sub fruntea lui cea încreţită de o grije seculară, pe sub ochii lui aţintiţi în etern! El a fost poate martor la glorioasa învingere a lui Temistocle dela Salamina; el a văzut adesea pornindu-se şi sosind cu pompă galerele împodobite cu daruri pentru zeul dela Delos; el a asistat la toate importantele daraveri neguţătoreşti ce se făceau în învecinatul Emporion; el a stat neclintit pe când spartanul Lisandru, şi mai târziu romanul Sylla răsturnau împrejuru-i cu mânie toate clădirile Pireului. Dar nimic din toate aceste ci numai un singur fapt, cu mult mai neînsemnat şi mai târziu, o uşoară izbândă săvârsită de barbari ai Nordului asupra poporimii din acele locuri, o silnică împilare a oştirilor simbriate de despoţii bizantini, a lăsat urme neşterse pe trupul lui de marmoră.

RUNELE SCANDINAVE. Pe umerii şi pe şoldurile sale, de ambele părţi stau gravate, în bande sau şuviţe înguste şi încurcate ca încolăciturile unor şerpi uriaşi, nişte litere, pe cari nici străbunii nici urmaşii lui Pericles nu le-au cunoscut şi nu le-au întrebuinţat. Acele, după cum a dovedit acum câţivà ani un învăţat danez, răposatul C. C. Rafn, sunt fără îndoială rune scandinave sau scrisoare veche de a popoarelor Nordului.

Iată-ne fără veste, domnilor, dinaintea unei ramuri cu totul nouă a epigraficei şi a paleografiei. Lepàda-ne-vom oare de dânsa, când ea ne-a ieşit de sineşi în cale?

Nu! să nu refuzăm chiar astăzi o fărâmă de ospitalitate între noi anticelor rune, cu atât mai mult că deşi elucidarea lor mai lămurită aparţine de drept timpilor contimporani, dar încă şi în secolii al XVII-lea şi al XVIII-lea găsim unii eruditi de merit, cari şi-au depus silinţele spre a descifrà şi a interpretà cu mai mult sau mai puţin succes, vechile monumente epigrafice ale ţărilor Nordului. Putem cità îndată trei nume, cari ocupă un rang onorabil printre antecesorii runografilor moderni, şi fiecare din aceste trei nume reprezentă una din ţările ce conţin mai numeroase monumente vechi scandinave. In Danemarca aflăm pe medicul şi anticarul Olaus Worm, care a trăit dela 1588 până la 1654 şi a lăsat, osebit de foarte importante descoperiri anatomice, mai multe scrieri despre literatura runică. In Suedia dăm între anii 1618 şi 1682 de istoricul Olaus Verelius, autorul unei opere intitulată *Runographia scandica*. In fine, Englitera a numărat printre învăţaţii ei teologi şi filologi dela 1642 până la 1715, pe George Hickes, care printre altele multe a scris şi gramatice ale limbilor anglo-saxonică, mœso-gotică şi islandică, în cari el a tratat şi despre runele cele vechi. Astfel năşteà încă depe atunci arheologia naţională a popoarelor nordului, împreună şi cu stiinţa exegesei runelor.

Să spunem însă acum ce sunt acele rune.

Istoricul Tacit, în cartea sa despre moravurile Germanilor, pe cari rigurosul moralist latin le laudă aşa mult în dauna corupţiunii romane, Tacit constată la acele popoare barbare uzul următor: [1]

«Mijlocul lor de a consultà sorţii este simplu. Ei taie o ramură dintr'un pom roditor, o împart în beţişoare, *surculos*, şi crestând pe ele oarecari semne diferite le risipesc după cum se întâmplă, pe o pânză

[1] In original, şi textul latin.

albă; apoi preotul cetăţii, dacă consultaţiunea se face pentru binele public, sau însuşi părintele familiei, dacă ea este privată, după ce s'au rugat la zei cu ochii spre cer, ridică în sus de câte trei ori fiecare din ele şi le explică pe toate, depe crestătura mai dinainte însemnată».

Beţişoarele, surcelele, cu semnele crestate pe ele, aveau dar o limbă a lor, pe care numai preoţii şi căpeteniile o înţelegeau. Aceasta explică cele zise într'alt loc tot de Tacit, că adică «tainele literelor, nici bărbaţii, nici femeile nu le cunosc».

În orice caz, literele existau la vechii Germani; ele aveau un caracter fatidic, pe care îl atestă nu numai Tacit, dar încă şi nişte poeme sentenţioase, compuse în limbile Nordului, pe cari le-au publicat mai întâi Olaus Worm şi George Hickes, şi în cari fieşice literă reprezentă totdeodată un obiect real şi o idee morală. Acele litere însemnate pe surcele şi având ele însele forme de beţişoare felurit îmbinate, purtau numirea de *rune*. Un poet latin din secolul al VI lea, Venanţiu Fortunatu, episcop în Poitiers, ne spune aceasta în versurile următoare, unde el pomeneşte despre «tăbliţele de frasin, pe cari barbarii scriau runele lor»:

Barbara fraxineis pingatur runa tabellis
Quodque papyrus agit virgula plana valet.

In limbile germanice, domnilor, frasinul se zice *Buche*, şi tot în acele limbi, literele de scris au purtat pe rând numirile de *Runastafas*, *Runenstœbe* şi *Buchstaben*, adică beţişoare runice şi surcele de frasin.

Sub cele mai arhaice ale lor forme, ni se prezentă runele gotice pe una din verigele de aur din tezaurul nostru dela Petroasa, unde se văd semnele următoare:

Transcrisă în caractere runice mai corect formate, inscripţiunea ᚷᚢᛏᚨᚾᛁ ᛟᚲᚹᛁ ᚺᚨᛁᛚᚨᚷ se citeşte *Guthani ocwi hailag* şi pare a fi o invocaţiune prin care vechii Goţi, veniţi din Scanzia, *consacrau* zeului lor Odin sau *Guthan*, noua lor patrie Scitia, sub numirea ei gotică de *Ovim*.

Aceiaşi Goţi cuprinseră în secolul al II-lea după Hr., lunca

[1] *Taciti* de morib. Germanor. X şi XIX.

Dunării și aci în Dacia, unul din ei Ulfila le aduse din Bizanțiu legea creştinească şi Sfânta Scriptură scrisă în limba lor cu nişte litere, pe cari el le formase dintr'o combinare a runelor germanice cu alfabetul elinesc ; acele litere se numiră la ei *bokos*, tot depe tradițiunea surcelelor de frasin ; mai târziu tot aşà ziseră şi Slavonii semnelor de scriere ΒΟΥΚΚΗ ; astfel încât până mai deunăzi, noi ne-am servit pentru denumirea literelor cirilice, cu termenul de *buchi*, care nu mai aveà nici o legătură cu frasinul, precum nu mai are nici vorba germană *Buch*, carte. Iată cum surcelele pomenite de Tacit sunt străbunele buchilor germane şi slavone.

Dar pe când Goții creştinați din Dacia şi din Mesia adoptase alfabetul lui Ulfila, semințiile germanice despre Nord, Saxonii şi Scandinavii, urmară a scrie cu rune de cele vechi, lăsând pe oriunde treceau urmele lor epigrafice, săpate pe tot felul de monumente. In timpii de decadență ai imperiului bizantin, pe când autocratorii greci din Constantinopole îşi recrutau oştirile lor numai printre simbriaşii străini, cutezătorii Varegi, răsboinici rătăcitori din Dania şi din Norvegia, străbăteau pustiile Rusiei, ca să-şi cerce norocul pe bogatele țărmuri ale Răsăritului, numit de ei Ostrogard.

Se vede că o ceată de acei voinici cutrierători de țări şi de mări a însemnat pe coastele leului din Pireu izbânda lor, când la anul 1040 au fost trimişi în Grecia, ca să sdrobească răscoala poporului, desperat de jefuirile sameşilor împărăteşti ai lui Mihail Paflagonitul.

Iată ce a citit Rafn pe făşiile întortochiate depe şoldurile leului.

Convins că veți fi puțin simțitori la armonia limbii norice sau vechia daneză, care acum s'a păstrat numai în Islanda, vă traduc pe româneşte inscripțiunea, care zice aşà, pe partea stângă :

«Hakon, împreună cu Ulf, cu Asmund şi cu Œrn au cuprins acest port. Aceşti bărbați şi Harald-lungul impuseră biruri grele, din pricina răscoalei Grecilor. Dark rămase robit în țari depărtate. Egill plecase la răsboiu cu Ragnar, în *Rumania* şi în Armenia».

iar în partea dreaptă s'a adaus :

«Asmund a săpat aceste rune în unire cu Asgeir, cu Thorleif, cu Thord şi cu Ivar, după cererea lui Harald-lungul, cu toate că Grecii rău-voitori se împotriviau» [1].

[1] In original, şi textul danez.

Iscusitul runolog care a descifrat aceste epigrafe, şi care prin curioasa denumire locală de *Rumania* a înţeles partea septentrională a Asiei-mici — ceeace poate să fie o eroare, când acelaş nume îl găsim aplicat tot pe atunci ţărilor dunărene — Rafn a restabilit depe documente bizantine şi scandinave biografia persoanelor numite în această inscripţiune runică, dintre cari însă voiu alege numai pe căpetenia principală. Harald-lungul, zice el, a fost fiul lui Sigurd şi cumnatul regelui danez Sfântul Olaf; la vârstă de optsprezece ani, după o bătălie în care regele fusese ucis, el s'a dus în Gardarika, adică în Rusia, dar neputând obţine dela Iaroslav, cneazul Novgorodului, mâna fiicei sale Elisif, el se pornì mâhnit către miazàzì, către vestitul Ţarigrad al Slavilor şi Miklegard al Scandinavilor, intră în serviciul împăratului şi petrecù zece ani răsboind când în Asia, când în Sicilia, când în Grecia; apoi pe la anul 1043 plutind pe Marea Neagră, ca să se întoarcă în Gardarika, unde-l cheamà păsul inimii sale, şi aducându-şi aminte de izbânzile ce făcuse în cetatea dela miazăzì, în *burgul* Atenei, şi chiar poate de epigrafa comemorativă ce lăsase în portul Pireului, el compuse un cântec de dor şi de vitejie, în care junele voinic îşi exprimà cam astfel amintirile şi temerile sale:

Nu e fecioară, nu e femeie,
Care sa spuna că noi n'am fost
Pân' la cetatea unde scânteie
Arşiţa verii fără d'adăpost.
Cu-al nostru paloş, lucios la soare,
Ne-am croit calea şi-am răsboit
Acolo unde leul cel mare
Va spune lumii c'am biruit.

Dar astea toate nu par nimica
Fecioarei mândre din Gardarika!

Zău, nu prea ştiu acum, domnilor, până la ce punct mi se mai poate iertà această nouă digresiune, făcută astă dată prin domeniul nebulos al tradiţiunilor boreale, prin anticele legende sau *saga* ale Nordului, scrise odinioară cu misterioase rune de catre înţelepţii *scalzi* ai Scandinavilor.

Curând, curând să ne grăbim a reintrà cu smerenie în sânul studiilor clasice, cărora singure, secolul al XVII-lea le rezervà toate onorile capitale şi fiindcă abaterea noastră prin regiuni barbare, explorate mai mult de romantismul modern, a fost provocată de o curiozitate epigrafică, apoi tot pe calea

inscripţiunilor să reintrăm în cercul descoperirilor şi cercetărilor de antichităţi elenice ce s'au făcut pe atunci.

EPIGRAFICA ELENĂ. Voind să vă vorbesc acum despre câtevà monumente epigrafice elene, cari au fost semnalate lumii culte într'al XVII-lea şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, adică mai 'naintea, în timpul şi în urma călătoriilor lui Nointel şi Spon, voiu procede, nu tocmai după ordinea de prioritate a descoperirilor, ci după şirul cronologic al înseşi monumentelor. Această procedere ne va înlesni lămurirea câtorvà noţiuni interesante despre paleografia sculpturală a Elenilor.

INSCRIPŢIUNEA „BOUSTROFEDON“ DELA SIGEA. La anul 1721, un meritos anticar englez, Edmund Chishul, (1670—1733) care în calitate de pastor deservià capela anglicană a factoriei neguţătoreşti din Smirna, tipărì o disertaţiune foarte erudită asupra unei curioase inscripţiuni, pe care cu câţivà ani mai 'nainte o semnalase un compatriot al său ca aflată la promontoriul Sigeei, în vecinătatea anticei Troie. [1] Acest monument, stâlp de piatră pătrat, d'asupra căruia se cunoaşte încă locul unde fusese înfipță o statuă, un bust sau un chip oarecare, e săpat, pe una din laturile sale, cu două inscripţiuni superpuse, cari repeţesc mai aceleaşi cuvinte, cu puţine diferenţe. S'ar zice că scriitorul cel de jos a voit să corecteze erorile şi să împlinească lipsele predecesorului său de mai sus. Amândoi însă au scris într'un dialect ionic primitiv, cu caractere de formă arhaică şi de pe o dispoziţiune originală, care face că rândurile succesive trebuesc citite, unul de la stânga spre dreapta şi cel următor, în sens invers.

In sine inscripţiunile nu spun mare lucru ; ele rememorează despre un cetăţean din Procones, care dăruind casei comunale a Sigeenilor diferite vase se roagă de aceştia ca să-i caute de suflet după moarte.

Iată-le in textul lor cel bătrânesc ; prima, pe unsprezece rânduri, cu direcţiune alternată, zice : [2]

Iar cea de jos, pe alte unsprezece rânduri, scrise mai mărunt şi mai îndesat : [3]

[1] Inscriptio Sigæa antiquissima «*boustrofedon*» exarata, comentario historico-grammatico-critico illustrata.
[2] In original urmează textul elen.
[3] Idem.

Şi apoi iată acum şi a lor traducţiune pe româneşte:

«A lui Fanodic sunt, fiul lui Ermocrat din Procones; şi un crater (sau o căldare) cu pirostrii şi cu căpisterie am dat la Pritaneul Sigeenilor».

iar a doua:

«A lui Fanodic sunt, fiul lui Ermocrat din Procones; şi eu, o căldare cu pirostrii şi cu căpisterie am dat Pritaneului, ca să mă pomenească Sigeenii; iar dacă voiu păţi cevà, îngrijiţi de mine, voi Sigeenilor. Şi m'a lucrat Hesop şi fraţii lui».

Auziţi, domnilor! par'că citim pisania unei smerite danii de vase pentru trapeza unei chinovii, făcută mai deunăzi de un biet creştin, îngropat la bolniţă.

Interesul monumentului antic constă mai cu seamă în natura arhaică a inscripţiunii, în dialectul şi ortografia ei inculte, în forma scălâmbată a literelor, în ordinea cum stau ele rânduite. Dar sunt oare aceste caractere de vetustate, sincere sau numai împrumutate?

Chishull, care nu se bucurà încă de toate descoperirile posterioare ale epigraficei elene, s'a pronunţat curat pentru prima opiniune. Noi însă vom spune acum întru cât dânsul a fost greşit, emiţând această opiniune.

Se ştie că Grecii, cari nu par a fi avut mai 'nainte semne ieroglifice sau idiografice, spre a-şi exprimà prin imagine de obiecte ideile lor, au primit literele alfabetului fonetic dela Fenici şi foarte puţin le-au modificat formele la început. Cadmu a fost, după legendă, introductorul acestei preţioase noutăţi; deaceea scrisoarea cea mai veche a Elenilor s'a zis cadmeană.

Erodot rezumă în câtevà cuvinte istoria primitivă a scrierii la Eleni şi iată cum:

«Fenicii veniţi din Atena împreună cu Cadmu, printre cari erau şi Gefireii, locuind în această ţară, aduseră Elenilor felurite învăţături şi inseşi chiar literele. Pe cât ştiu eu, Elenii până atunci nu le cunoşteau. Mai întâi ei le întrebuinţară întocmai astfel ca şi toţi Fenicii; dar apoi trecând timp la mijloc, împreună cu sunetele, ei schimbară şi formele literelor. Pe acel timp, prin toate ţările din jurul Elenilor locuiau Ionii; aceştia adoptară literele învăţate dela Fenici şi se serviră cu ele, prefăcându-le puţin; dar servindu-se cu dânsele, ei mărturisiră, precum erà şi drept, deoarece Fenicii le aduseseră în Elada, că ele se numesc feniciane».

Din cele zise de părintele istoriei rezultă dar că în urma literelor lui Cadmu veniră ale Ionilor, cari reprezentă, cum am zice, al doilea stadiu al paleografiei elene; de aci apoi, des-

curcând confuziunea numeroaselor varietăţi de alfabeturi locale ale secolilor următori, epigrafiştii moderni au stabilit câtevà tipuri mai caracteristice, cari diferă între sine prin numărul semnelor şi prin valoarea atribuită unora din ele. Unul e tipul eolo-doric, cu douăzeci şi cinci semne, întrebuinţate mai 'nainte de secolul al IV-lea creştin în părţile nordice şi apusene ale Eladei, în Pelopones, la Argos şi Corint, în Sicilia şi în Grecia-mare; al doilea e tipul atic, cu douăzeci şi una de litere, rezervat numai teritoriului atenian, şi despre care am citat chiar azi un specimen, vorbind despre marmorele lui Nointel; un al treilea tip, încă şi mai mult variat decât cele precedente, căci posedă până la douăzeci şi şapte de semne, este al insulelor din Arhipelag; în fine, tipul ionic, «Ionika grammata», care uzitat fiind mai întâi numai în Asia-mică şi cuprinzând douăzeci şi cinci de litere, primì pe la mijlocul secolului al IV-lea înainte de Hr. ultimele sale modificaţiuni şi devenì de acì înainte alfabetul generic al tuturor Grecilor.

Inscripţiunea lui Fanodic aparţine negreşit unei forme mai vechi a tipului ionic şi se poate considerà ca scrisă într'al V-lea secol înainte de era noastră. O particularitate observată nu aşà de mult scade foarte valoarea adevărată arhaică a acestei inscripţiuni şi o reduce a fi privită ca o imitaţiune nu tocmai nimerită a primitivelor uzuri scripturale din epoca quasi-feniciană a scrierii ionice.

In adevăr, Fenicii, ca toate popoarele de origină semitică, au scris aşezând literele lor dela dreapta spre stânga; astfel au scris mai întâi şi Elenii, imitatorii lor; dar pe săpăturile în piatră şi mai ales pe picturile parietale şi ceramice, numele personagiilor reprezentate şi alte indicaţiuni stilizate s'au scris la ei în linii şovăite, cari apoi restrângându-se în spaţii mai înguste au luat dispoziţiunea şerpuită a brazdei ce trag boii arând o ţarină cu plugul; aceà dispoziţiune s'a numit dar de Greci *bustrofedon,* şi astfel s'a scris elineşte câtvà timp, mergând rândul întâiu dela dreapta spre stânga, al doilea dela stânga spre dreapta, şi aşa mai 'nainte. Până la sfârşit însă, direcţiunea dela stânga spre dreapta, adică cea opusă uzului fenician, a rămas la Eleni predomnitoare.

Examinând acum inscripţiunea din Sigea, ce vedem? Rândul întâiu, în loc de a se pornì dela dreapta, ca toate epigrafele elenice, proaspăt scrise după introducerea literelor feniciene, îşi are din contră începutul la stânga, depe modul adoptat mai târziu de Greci, şi tocmai rândul al doilea urmează calea

semitică. Din aceasta rezultă neapărat că scriitorul sau scriitorii au vrut să se facă mai vechi decât ce erau şi n'au nimerit îndestul de bine vicleşugul lor, ca să izbutească a amăgi chiar şi critica cea veghiată şi neînduplecată a arheologiei noastre moderne.

Dela inscripţiunea *bustrofedon* a lui Fanodic din Sigea, care acum se păstrează în British Museum, să trecem la alta mai târzie prin data sa, cu mult mai importantă şi mai vestită prin cuprinsul ei şi anterioară celeilalte numai prin epoca descoperirii sale.

Aceasta este tabela cronologică din Paros, pe care un Francez, care o descoperise la 1627, a scăpat-o din mână în Smirna, pentru ca ea să ajungă îndată în posesiunea Englezilor. Ambele naţiuni, rivale depe atunci încă, se luptau crâncen în Orient, pe tărâmul arheologiei, ca şi pe cel politic.

Francezul, care printr'un agent al său plătise 500 ludovici de aur preţioasa placă de marmoră, erà învăţatul Fabri de Peiresc, un om ce pe timpul său (1580—1637), prin feluritele-i colecţiuni, prin bogata sa bibliotecă, prin doctele sale poveţe, prin binevoitorul său îndemn şi prin nepregetata sa ardoare pentru cultură, înlesnì desvoltarea ştiinţelor istorice şi naturale, mai tare decât mulţi alţii prin meditaţiunile şi scrierile lor; dar şi antagonistul său, al cărui trimis izbutì să ia pe seamă-i tabla din Paros, erà şi el nu mai puţin lăudatul comite Tomas Howard de Arundel, mare amiral al Engliterei (1580—1646), bărbat foarte zelos pentru înaintarea ştiinţei anticare şi încurajarea belelor-arte. Numele eruditului francez a cam rămas astăzi în umbră, pe când din contră Englezii, totdeauna mândri de a onorà întru toate orice merit răsărit în patria lor, au consacrat numele lui Arundel, pe deoparte păstrându-l nepreţuitei colecţiuni de marmoră veche ce fiul amiralului dărui la 1667 Universităţii din Oxford; iar pe de alta, instituind sub patronagiul său onomastic vestita societate artistică, *Arundel-Society*, care astăzi înlesneşte aşà de mult reproducerea şi popularizarea producţiunilor de artă ale trecutului.

MARMURELE ARUNDELIANE DIN OXFORD.

Pe când erà încă în vieaţă, comitele Arundel adunase în palatul şi în grădinile sale depe Tamisa, treizeci şi şapte de statue, o sută douăzeci şi opt de busturi, două sute cincizeci de inscripţiuni, osebit de multe sarcofagii, altare şi alte fragmente antice. In revoluţiunea dela

1642, bătrânul lord, partizan al Stuarţilor, fiind silit a se expatrià în Italia, multe din obiectele sale de artă fură supuse stricăciunii; dar o bună parte din ele întocmesc şi astăzi secţiunea marmorelor Arundeliane din Oxford.

CRONICA DIN PAROS. Printre acestea se deosibeşte ca o bucată capitală, placa de marmoră pe care este scrisă cronica din Paros, adică o enumerare cronologică de şaptezeci şi opt epoce din istoria anticei Elade, cuprinse într'un spaţiu de 1319 ani, dela domnirea lui Cecrops, 1583 în. de Hr., până la arhonţii Astyanax în Paros şi Diognet în Atena, la anul 263 în. de Hr., când se şi crede că a fost săpată inscripţiunea; faptele relatate cu însemnarea anilor în ţifre elenice, sunt atingătoare şi de istoria politică şi de cea literară; dar ele sunt amestecate astfel încât s'a crezut că cronica Pariană a fost făcută nu atât cu scop de a păstrà analele politice, cât de a servì ca un memento pentru cunoştinţa evenimentelor principale în desvoltarea poeziei, a artei dramatice şi a muzicei la Eleni.

JOHN SELDEN. Indată după sosirea lor în Europa, la anul 1627, cele 95 rânduri gravate pe cronica din Paros au fost descifrate, tipărite şi comentate de un vestit publicist englez, John Selden (1584—1654), una din cele mai respectabile fizionomii din Lung-Parlamentul dela 1640, în sânul căruia el reprezentà Universitatea dela Oxford, ilustrată prin lecţiunile sale. Advocat foarte dibaciu al drepturilor iluzorii ce Englitera pretindeà că posedă asupra plutirii mărilor, în contra principiilor de libertate a navigaţiunii emise de Olandezul Hugo Grotius în vestitul său tratat *De mare liberum;* orientalist distins, care desbătù cu multă erudiţiune despre legile civile şi despre uzurile căsătoriei la Ebrei; teolog, scriitor politic, orator şi jurisconsult, Selden a fost reputat pe timpul său ca omul cel mai instruit, mai activ, mai drept şi mai afabil dintre Englezi; el a fost un patriot şi un erudit cu care şi ţara lui şi ştiinţa secolului al XVII-lea au drept a se mândrì.

Cu un colecţionar zelos şi luminat protector al artelor ca comitele Arundel, şi cu un erudit de merit ca Selden, am văzut, domnilor, Englitera intrată în concertul primitiv al exploraţiunilor Eladei; să ne aruncăm acum privirile asupra desvoltării aceleiaşi sfere de preoccupaţiuni arheologice în sânul Italiei, unde totuş, precum ştiţi, activitatea anticarilor pă-

mânteni şi străini aflà cu prisos materie locală de investigaţiuni.

Şi cu toate acestea, Italienii, mai ales prin daraverile neguţătoreşti şi prin luptele ce republica Veneţiei întreţineà mereu cu Orientul, aveau adesea ocaziune de a vizità locurile pe unde se aflau încă rămăşiţe preţioase ale vechii culturi elene. Dar am constatat în ce mod ostaşii lui San-Marcu ştiau să se poarte cu monumentele antice şi de sigur n'avem a ne aşteptà la o altfel de purtare din partea cămătarilor din Procuraţii. Drept e a zice că Veneţianii, pe unde găsiau la îndemână vreo vechitură de preţ, bună de luat, ei o ridicau, o duceau acasă şi împodobiau cu dânsa sau pereţii catedralei şi ai palatului lor ducal, sau sumptoasele lor locuinţe particulare depe Canalul-Grande. Astfel se formară în Veneţia mai multe colecţiuni de antichităţi, printre cari în secolul al XVII-lea se deosebià a nobilului istoriograf Gian-Battista Nani, prin mulţimea de fragmente sculpturale şi de inscripţiuni elene, adunate din Pelopones.

PACIAUDI. Un învăţat călugăr piemontez, părintele Paciaudi, care născut fiind la 1710 şi răposat în Parma la 1785 ocupă un loc însemnat în analele arheologice din întregul secol al XVIII-lea, a descris şi a comentat acele monumente, cu o critică fină şi serioasă, cu o sagacitate rară, cu un metod luminos şi cu multă vioiciune în raţionamentele şi conjecturile sale. Cartea sa intitulată *Monumenta Peloponnesia* (Roma, 1761) e una din producţiunile vechi cele mai stimate asupra antichităţilor gliptice şi epigrafice ale Eladei. Vom menţionà dintr'însa o singură stelă sau placă funerară, pe care osebit de doi soţi ţinându-se de mână cu o copilă alături, se văd figurate d'asupra descrisei grupe, două palme de mâni deschise şi înălţate în sus.

INSCRIPŢIUNI COMINATORII PĂGÂNE ŞI CREŞTINE. Monumentele de felul acesta atrăsese încă cu câţivà ani mai 'nainte (1751), atenţiunea judiciosului Paciaudi, şi într'o mică dar interesantă disertaţiune, eĭ întrunise un număr destul de însemnat de pietre funerare cu inscripţiuni elene şi latine, însoţite toate cu acele două palme deschise. Două din acestea fusese descoperite cu vreo douăzeci de ani mai 'nainte, de Ficoroni, într'o cameră sepulcrală de lângă poarta Appia din Roma unde, sub o frumoasă pictură parietală reprezentând pe Apolon cu capul ornat de raze,

stând în picioare pe carul său şi mânând patru telegari negri, erau încastrate trei plăci de marmoră; pe câte şi trele se vedeau sculptate acele două mâni ridicate în sus, par'că ar invocà pe zeul soarelui şi al luminii. Sub ele, pe una sta scris:

D. M.		Zeilor Mani
TIMOTHEAE		ai Timoteei.
M. VLPIVS		Marcu Ulpiu
NICANOR	(adică)	Nicanor
VERNAE		pentru sclava-de-casă
SVAE. F.		a sa a făcut *această piatră*
SOL. TIBI COMMENDO		O soare! ţie îţi denunţ
QVI MANVS INTVLIT EI		pe cel care a ridicat mâna asupra ei

Pe celelalte două:

D. M. S.	QVISQVIS EI LAESIT
CALLISTO FILIO	AVIT NOCVIT SEVERAE
PARENTES	IMMERENTI DOMINE
	SOL TIBI COMMENDO
	VT VINDICES EIVS MORTEM

adică:

Consacrat Zeilor Mani ai fiului lor Calist de către părinţii lui.	Ori cine-l va fi vătămat sau greu îl va fi atins *pe dânsul* nevinovatul, doamne *zeule* Soare, ţie ţi-l denunţ, ca să răsbuni moartea lui.

In fine, printre alte mai multe monumente latine de aceeaş natură, găsite în Italia, mai cităm, depe Paciaudi, şi pe cel următor, de mult cunoscut în Roma:

PRO		COPE. MA		NUS	Procope.
LE		BO. CON		TRA	Mânele ridic
DE		VM		QVI	către Zeul care
ME	*manu*	INNO	*manu*	CEN	fără vină m'a
TEM		SVSTV		LIT	luat *pe mine,*
QV		AE. VIXI		T	care am trăit
AN		N. XX			*numai* 20 de ani.
POS.		PROC		LVS	*Piatra* a pus-o Proclu

Aceste texturi epigrafice, cari însoţesc şi explică semnificaţiunea mânilor ridicate în sus, v'au şi făcut, cred, să pricepeţi obiceiul funerar al celor vechi de a sculptà pe mormântul oricărui june omorît de ucigaşi necunoscuţi, două palme înălţate spre rugăciune, şi de a scrie alături o invocaţiune către zeul Soarelui, care toate le vede, ca să-i pârască lui pe culpabil şi să ceară dela dânsul răsbunare.

Consecinţa ce Paciaudi trage din dovezile mai sus enunţate este că şi acele monumente lapidare, grece sau latine,

unde se văd palmele deschise şi ridicate în sus, fără de a se aflà scrisă vreo rugăciune către zei, sunt şi ele epitafe cominatorii, adică ameninţări despre vindicta divină, ce atrage după sine o moarte silnică şi prematură. Astfel erà cu stela peloponesiacă din colecţiunea lui Nani; astfel cu alta reprodusă tot de Paciaudi, unde un bărbat şezând pe scaun ţine de mână pe o tânără fată, şi jos stă scris:

DEMETRIOS [1]		Demetriu
TETOU	(adică)	al lui Tetu.
HRESTE HAIRE		Scumpul meu, salutare!

Astfel este încă şi cu numeroase alte stele funebre, greceşti şi latine, de cari învăţatul profesor Ludolf Stephani din St. Petersburg numărase până la 1849, vreo treisprezece prin diferite muzee ale Europei. Alţi arheologi moderni, precum renumitul Otto Jahn, profes. Wachsmuth din Bonn şi alţii, au retipărit şi au comentat aceste diverse monumente, alăturându-le încă şi cu alte specii de inscripţiuni objurgatorii sau de afurisanii, ce uneori în antichitate se săpau pe pietrele mormântale şi alte ori, sgâriate cu litere cursive pe plăci de plumb şi alte metaluri, se puneau chiar în sicriile morţilor, ca să atragă pedeapsa zeilor asupra celor ce le-au voit ori le-au făcut vreun rău. Numărul acestor curioase monumente epigrafice, între cari se găseşte chiar şi o inscripţiune scrisă în limba oscă, este acum destul de însemnat, spre a necesità un studiu mai complet asupra lor.

Printre cele publicate până acum lipseşte totuş o inscripţiune, care pe noi ne interesează mai cu osebire, căci ea se află în muzeul nostru de antichităţi, unde a depus-o acum vreo zece ani binecuvântatul donator, general N. Mavros.

O mică digresiune neapărat ne va readuce, cu mai multe lumini. la subiectul nostru.

Pe la începutul acestui secol, un arhitect francez, Blouet, explorând monumentele Eladei, a dat la Myconi peste o mică stelă funerară ($0^{m},56$ înălţime, $0^{m},33$ lărgime) purtând pe dânsa o inscripţiune, în multe locuri ştirbită, care se cunoşteà însă a fi dintr'o epocă creştină; ea proveniă din insula Rhenea, vechiu cimitir al învecinatei Delos.

O inscripţiune cu aceeaş cuprindere, dar completă şi repeţită pe ambele feţe ale pietrei, o găsim pe şi mai mica noastră stelă din Bucureşti ($0^{m},45$ înălţime, $0^{m},30$ lărgime)

[1] In original, inscripţia e cu caractere elene.

însă cu adausul ambelor palme deschise şi ridicate în sus, cari stau săpate d'asupra inscripţiunii şi sunt acum frânte la extremitatea lor superioară.

Iată, în facsimile, această inscripţiune:

Şi iată apoi şi traducerea ei pe româneşte:

«Chem întru ajutor şi implor pe Dumnezeu cel înalt, pe stăpânul spiritelor şi al oricărui trup, în contra ucigaşilor sau otrăvitorilor nenorocitei tinere Eraclei, *cari* au varsat al ei sânge nevinovat cu nedreptate, pentru ca tot aşa să se întâmple ucigaşilor ei sau otrăvitorilor şi copiilor lor. Doamne, care toate le vezi şi îngerii lui Dumnezeu, la cari orice suflet în ziua de astazi cu supunere se închină, *vă chem* ca să cautaţi a rasbună sângele cel nevinovat şi cât mai curând».

Nu mă voiu oprì, domnilor, asupra simţimântului de neîmpăcată jale şi de răsbunătoare ură, care este prefirat printre pietoasa devoţiune exprimată în stilul încurcat al acestui epitaf. El este ca şi o antică invocaţiune cominatorie, în care însă Dumnezeul şi îngerii creştinilor au luat un loc de curând părăsit de către divinităţile păgâne, de zeul Soare atotvăză-

torul şi de neîmblânzitele Erinii. Chiar şi mânile înălţate în sus spre rugă au păstrat pe monument, poziţiunea lor tradiţională. Deosebirea consistă numai în unele formule creştineşti, pe cari le regăsim în alte epigrafe creştine de prin secolul al VI-lea; aceasta este pentru monumentul nostru, un fel de indicaţiune cronologică, pe care nu par a o desminţi nici forma literelor, nici ortografia, nici expresiunile, nici stilul ei puţin corect.

MĂSURA CRITICEI IN ŞTIINŢA EPIGRAFICĂ. Am auzit punându-se în suspiciune autenticitatea acestui monument. Nu ştiu să fie pentru aceasta un alt argument de invocat, decât marea lui asemuire în stil şi cuprins, cu stela din insula Rhenea; dar pornind pe aşà cale, mă tem c'ar trebui să dăruim pe falsari cu mai mult de jumătate din monumentele epigrafice existente azi prin muzee, şi totdeodată să închipuim că stilul lapidar al antichităţii, compus mai cu totul din formule foarte puţin variabile, a fost cu mult mai capricios de cum ni-l dovedesc monumentele ce sunt sau se dau de vechi.

SCIPIONE MAFFEI. Această sistemă de lesnicioase denegaţiuni, pe care a inaugurat-o chiar din secolul al XVIII-lea, marchizul Scipione Maffei din Verona (1675—1755), unul din cei mai iluştri literaţi şi istorici ai Italiei, spirit universal, care a dat scenei tragice un capd'operă ca *Meropa,* oraşului său natal un muzeu şi o istorie, diplomaticei, studii asupra mediului ev italian, şi arheologiei, cercetări felurite şi critice epigrafice pline de bănuieli, acest scepticism exagerat îşi are, zicem, în materie epigrafică neajunsurile sale. Negreşit că se cuvine a aplicà studiului inscripţiunilor o critică foarte atentivă, mai ales când aflăm fapte neiertate ale unor oameni învăţaţi, cum a fost bunăoară academicul francez Michel Fourmont (1690—1746), care şi-a permis a strecurà printre mulţimea de o mie şi mai multe inscripţiuni elene, pe cari el le decopiase în călătoriile sale în Grecia, şi un număr destul de însemnat de epigrafe spurii sau închipuite de dânsul, pentru întemeierea teoriilor sale personale asupra paleografiei şi a istoriei. Apoi iar cu o egală circumspecţiune trebue să fim, când monumentele depărtate ne sunt descrise de călători fără instrucţiune solidă, de precupeţi de antice, de panglicari şi răvăşari archeologici, cum, bunăoară, a fost un oarecare Paul Lucas din Rouen (1664-1737),

om îndrăzneţ şi dibaciu, care după mai multe raite prin Egipet, prin Asia şi prin Turcia, cu scop de a pescuì pe acolo marfă arheologică, a izbutit a dobândì în Franţa titlul de anticar al regelui Ludovic al XIV-lea şi a publicat cu ajutorul altora exploraţiunile sale, în cari a povestit şi câte a văzut şi câte i s'a părut că văzuse.

SCEPTICISMUL, FALSIFICAŢIUNILE ŞI IGNORANŢA.

Asemenea oameni sunt pecinginea ştiinţei; dar dacă spusele, relatările, transcripţiunile şi teoriile lor trebuesc totdeauna puse sub cea mai straşnică şi aspră carantină, apoi din aceea nu rezultă că în arheologie, prepusul, neîncrederea, sfiala, temerile şi tăgăduirea în toate trebuesc luate de normă absolută. Abuzul unor aşà negative procederi şi al unor aşà displăcute simţiri ar răcì, ar secà şi ar sleì curând aceà vie curiozitate firească, stimulul cel mai viu şi mai puternic al studiilor arheologice. Măsura în toate, iată care este cumpăna cea dreaptă a artelor şi a ştiinţelor ce se ating de ele.

Măsura?... măsura îmi impune, domnilor, de a mă oprì astăzi, mai 'nainte de a fi completat tabloul ce voiam să vă fac despre studiul antichităţilor elenice şi despre mişcarea arheologică în Franţa, până la mijlocul secolului al XVIII-lea; mai 'nainte de a vă fi vorbit despre lucrările numismaţilor principali ai acestui period; mai 'nainte de a fi aruncat o privire asupra activităţii institutului academic din Paris, desvoltată în cercul mitologiei şi al artelor antice.

Voiu face din aceste rămăşiţe introducerea viitoarei mele cuvântări; şi spre a da o legătură finală atâtor ramuri diverse de cercetări făcute în răstimpul de 150 de ani ce ne ocupă, pe tărâmurile vechilor civilizaţiuni elenă şi romană, ca o simbolizare tipică sau ca un rezumat sintetic al tuturor studiilor din aceà epocă, asupra antichităţilor etice ale ambelor popoare, vă voiu prezentà pe unul din cele mai vaste, mai erudite şi mai active spirite ale Franţei, pe ilustrul Nicolas Fréret, a cărui neiertată modestie l-a oprit de a fi în ochii lumii întregi, marele bărbat de geniu ce el a fost şi este în cugetul tuturor oamenilor studioşi.

A DOUĂSPREZECEA LECŢIUNE

Domnilor, în rândul trecut am făcut partea ce li se cuvine, exploraţiunilor Eladei din secolii al XVII-lea şi din începutul celui al XVIII-lea. Am arătat ce slabe informaţiuni locale a putut dobândì profesorul german Martin Crusius asupra monumentelor antice din Grecia; cu ce succes eruditul Ioan Meursius a adunat de prin scrierile celor vechi, noţiuni despre antica cultură elenă şi cum mai târziu călătorii fructuoase, ca a ambasadorului francez de Nointel şi a medicului lyonez Iacob Spon, au adus dela faţa locului indicaţiuni mai precise despre monumentele Greciei. Am rememorat actul de vandalism, care la 1687 a dat lovirea de moarte celui mai însemnat şi mai bine păstrat din aceste monumente, Partenonului din Atenă, şi apoi schiţând în câtevà trăsuri imaginea strălucită a fastuoasei curţi a lui Ludovic al XIV-lea, în care antichitatea, luată drept model în toate, primì interpretaţiuni mai adesea scâlciate, am trecut răpede în reviziune colecţiunile şi lucrările de epigrafică elenă ce s'au făcut pe acel timp în Englitera, în Franţa şi în Italia, de bărbaţi eminenţi, ca lordul Arundel, meritosul Peiresc şi patriciul veneţian Nani, ca erudiţii Chishull şi Selden, Paciaudi şi Maffei. Printre vizitatorii mai târzii ai Orientului am citat, cu menţiuni diferite, pe călătorul speculant şi incult Paul Lucas şi pe învăţatul, dar puţin constiinţiosul, epigrafist, abatele Michel Fourmont.

DESVOLTAREA NUMISMATICEI ÎN SEC. AL XVII ŞI XVIII.

M'am oprit în momentul când voiam să adaug pe lângă lista epigrafiştilor, pe aceea a numismaţilor şi să vă fac cunoscuţi pe bărbaţii cari, mai ales în Germania şi Franţa, au conlucrat în acest period la înaintarea stiinţei medaliilor. Şi în adevăr este de observat că dacă 'nainte de epoca modernă, studiul şi interpretarea inscripţiunilor şi mai cu seamă ale celor latine a fost o ştiinţă mai mult italiană, adică cultivată mai cu predilecţiune dincolo de Alpi, apoi, din contra, cercetările numismatice au preocupat mai cu oseibre pe anticarii din ţările Nordului. Lucrul este uşor de inţeles, când cugetă cinevà că monetele se transportă mai lesne decât orice alte monumente antice, că numărul lor a fost totdeauna neasemuit mai mare decât al ori căror altele, şi că prin urmare asupra lor s'au purtat şi curiozitatea ama-

torilor de obiecte vechi şi sagacitatea anticarilor de prin ţările unde antichităţile greco-romane, singurele preţuite pe atunci de lumea cultă, erau încă obiecte de importaţiune.

Pe când cetăţile Italiei începeau a forma măreţe muzee de monumente gliptice şi epigrafice, ca bunăoară cel din Capitoliu, capitalele Europei centrale şi nordice, pe lângă puţine sculpturi antice numărau mai cu seamă bogate cabinete de medalii. Nu numai monarhii şi principii, dar încă şi simplii erudiţi şi amatori de prin Englitera, Olanda, Germania, Scandinavia şi Franţa posedau colecţiuni numismatice însemnate. A regelui Ludovic al XIV-lea ajunse însă a fi cea mai avută şi mai splendidă din toată Europa, graţie numeroaselor exploraţiuni şi cumpărători ce se făceau cu cheltuiala regelui, de către bărbaţi specialişti, trimişi adesea prin Italia şi prin tot Orientul. Deaceea vedem pe cei mai reputaţi dintre anticarii străini mergând pe atunci în Paris, ca să-şi satisfacă legitima curiozitate şi să-şi complinească acolo cercetările lor asupra monetelor antice.

Am citat cu alte ocaziuni pe mai mulţi dintre aceştia, precum Meursius, Perizonius, Cuper, Küster şi alţii ; îmi mai rămâne însă a vă atrage atenţiunea asupra ambilor elveţiani, Ezechiel Spanheim şi Andrei Morell, cari în ramura numismaticei pot fi priviţi ca corifeii din timpul lor. Deşi ei erau contimporani şi amici, destinele acestor doi bărbaţi au fost tot aşà de diferite, ca şi soarta scrierilor lor. Unul, înălţat în cea mai considerată poziţiune socială la care puteà să ajungă, în curţile regale, un fiu al republicei geneviane, respândì cu profuziune elegantele sale cărţi de ştiinţă, atât prin gravele chilii ale învăţaţilor, cât şi prin sburdalnicele saloane ale lumii celei mari. Celălalt, modest erudit, dedat cu totul stiinţei şi nedeprins cu limbagiul şi cu purtările linguşitoare ale curtenilor, nu ştiù să câştige în Paris, unde fusese chemat ca să redacteze catalogul monetelor din cabinetul regal, decât o închisoare de patru ani la Bastilia şi apoi, retras în patria sa, murì la 1703, în vârstă de 67 de ani, fără ca să fi putut dobândì mijloace, spre a tipărì opera vieţii sale, nepreţuitul său tezaur numismatic. Acesta este Andrei Morell din Berna, dintr'ale cărui voluminoase manuscripte abià s'au publicat, cu 30 şi 50 de ani după moartea sa, numai două porţiuni, relative la familiile romane şi la doisprezece primi Cesari.

EZECHIEL SPANHEIM. Compatriotul său, Ezechiel Spanheim, născut la 1629 în Geneva, îşi termină studiile în Leyda, învăţând chiar şi limbile ebraică şi arabă; curând după aceea, electorul palatin Carol Ludovic îi încredinţă educaţiunea fiului său şi având prilej să preţuească instrucţiunea, talentele şi isteţimea lui de spirit, îl însărcină cu o misiune diplomatică la Roma. Acolo Spanheim cultivă mult aplecările sale către erudiţiune şi în anul 1664 tipări prima ediţiune a marei sale opere *De præstantia et usu numismatum antiquorum,* în care, pentru prima oară, noţiunile împrăştiate ale ştiinţei numismatice se aflară întrunite într'o singură scriere şi coordonate depe sistema care fu adoptată şi urmată de toţi, până când în ultima jumătate a secolului al XVIII-lea învăţatul Eckhel venì să aşeze pe nouă baze, ştiinţa monetelor.

Opera lui Spanheim, pe care el apoi o completă succesiv în ediţiunile dela 1671 şi dela 1706, este compusă de treisprezece disertaţiuni de diverse întinderi şi fiecare din ele e distribuită, depe importanţa subiectului, în mai multe subdiviziuni secundare. In prima disertaţiune, el tratează în genere despre însemnătatea monetelor vechi; în a doua despre literele întrebuinţate în epigrafele monetare; în a treia arată caracterele civile şi morale ale ştiinţei; cele trei următoare se raportă la figurile de animale, adevărate sau fabuloase, şi la cele de plante, cari se văd pe monete; în disertaţiunile a şaptea şi a opta cercetează numismatica regatelor vechi din Europa, din Asia şi din Africa, cu excluziunea republicelor elineşti şi a statului roman; a noua este consacrată originelor, privilegiilor şi magistraturilor din cetăţile greceşti; Roma ocupă pe cele trei următoare, însă una este despre monetele consulare şi celelalte două despre ale Cesarilor. Disertaţiunea a XIII-a, cea complementară, se atinge atât de felurite particularităţi ale monetelor romane, cât şi de alte chestiuni accesorii ale ştiinţei numismatice.

Am crezut necesar de a schiţă această nomenclatură, ca să puteţi căpătă dintr'însa o ideie despre sistema adoptată de Spanheim în clasificaţiunea sa, în care se simt toate şovăirile neînlăturate dela orice materie ştiinţifică, încă nu pe deplin explorată în toate ramificaţiunile ei. Negreşit însă că o operă capitală ca aceasta, compusă cu o deplină cunoştinţă despre tot ce se scrisese până atunci asupra monetelor antice, şi semănată peste tot locul cu apreciaţiuni critice şi descoperiri personale ale autorului, a trebuit să ocupe timp îndelung pe

eruditul diplomat; cu toate acestea, biografii lui ne asigură că însărcinările sale politice n'au avut niciodată să sufere din preocupaţiunile-i ştiinţifice şi că el a ştiut pururea să asocieze studiile sale anticare cu regulata tratare a afacerilor politice şi cu numeroasele îndatoriri şi distracţiuni lumeşti ce-i impuneà poziţiunea sa de ambasador pe lângă diferitele curţi, în cari a fost trimis. El servì în această calitate pe electorul palatin, la Roma, în Olanda şi la Londra; apoi trecând în serviciul electorului de Brandenburg, la 1680 fu trimis de acesta ca ambasador la curtea din Versailles, unde petrecù ani îndelungaţi; când noul său stăpân luă titlul de rege al Prusiei, el fu dăruit cu acela de baron şi apoi, strămutat fiind la Londra, el murì acolo la anul 1710.

IULIAN APOSTATUL ŞI REVERSUL MEDALIEI LUI TRAIAN.

Dintre lucrările prin cari Spanheim s'a ilustrat, osebit de opera sa cea mare asupra însemnătăţii şi uzului monetelor antice, vom semnalà importanta sa traducere a operei satirice, scrisă elineşte de împăratul Iulian Apostatul, sub titlul de *Cesarii*. Spanheim însoţi această traducere cu note şi comentarii, cari întrec cu mult întinderea şi chiar valoarea originalului tradus, şi o ilustră cu mai mult de trei sute imagini de medalii şi de alte monumente antice, pe cari el întemeià mare parte din observaţiunile sale.

«Am crezut, — zice el în precuvântarea cărţii, — că aceste ilustraţiuni nu vor fi de prisos, spre a face pe fiecare ca să vază şi să pipăie cu degetul, de pot zice aşâ, folosul medaliei, spre a-l arătà celor ce nu-l cunosc şi a convinge pe cei ce se îndoesc de dânsul. Spunând aceasta, nu am câtuş de puţin gândul de a intrà aci în întinsul câmp de laude al medaliei, despre care am vorbit îndestul în cartea mea cea mare asupra acestei materii...; ci mă voiu mărgini a zice că mi s'a părut cum că o cărticică ca aceasta pe care o public acum, va însinuà cititorilor, mai lesne decât o voluminoasă carte specială asupra medaliilor, ideia despre folosul lor... Mulţi se spăimântă de asemenea lucrări cu totul consacrate medaliilor şi trebue să mărturisesc că şi cam au dreptate, mai ales când cei ce au tratat despre ele nu sunt oameni învăţaţi, ci simpli preţuitori de medalii... Nenorocirea a fost că până acum, bărbaţii cei mai eruditi şi criticii cei mai buni au nesocotit medaliile, iar cei mai mulţi dintre oamenii cari se numesc medalişti şi dintre anticari n'au avut instrucţiune... Abià în timpul nostru eruditii încep a deveni medalişti, şi medaliştii, eruditi».

Mi s'a părut interesant, domnilor, de a vă cità aceste extracte din consideraţiunile mult mai desvoltate ale lui Spanheim, cari foarte bine caracteriză starea cunoştinţelor numis-

matice din timpul său, atât în sânul cercurilor de învăţaţi, cât şi în întreagă societatea cultă. Interesul va fi poate şi mai mare pentru d-voastre, dacă voiu alege, spre a vi-l citì, un fragment oarecare din gluma literară şi politică a împăratului Iulian, comentată de eminentul numismat al secolului al XVII-lea. Când zic un fragment oarecare, nu prea este tocmai ceeace am de gând a face ; căci am să culeg bucăţi din cari să ne putem alege cu cevà folos istoric, chiar şi dacă acelea ne vor arătà într'o lumină cam turbure pe veneratul nostru patron, chiar dacă ele ne vor înfăţişà reversul medaliei — iertaţi-mi expresiunea tehnică, căci acum vorbim despre numismatică — sau cum am zice va da de gol dosul aramei marelui Traian.

Dar mai întâi se cade ca prin câtevà cuvinte să vă spun în ce constă satira *Cesarilor,* scrisă de împăratul Iulian, operă despre care mai adesea şi istoria şi literatura clasică fac cu totul abstracţiune. Bietul Iulian, unicul împărat care în urma lui Constantin-cel-Mare a cutezat să se lepede de legea creştină, bietul Iulian Apostatul poartă în ochii drept-credincioşilor aşà de multe ponoase, încât arareori îşi aduce aminte vreun critic literar sau vreun arheolog despre talentele sale ca scriitor şi orator în ambele limbi, elena şi latina, sau despre înfocata lui iubire pentru credinţele, uzurile, artele, pentru întreaga cultură antică, pe care el în zadar s'a cercat a le reînvià, când amorţeala morţii le şi cuprinsese. Crescut şi trăit la Antiohia şi la Atena, în societatea lui Libanios şi a ultimilor sofişti, lăstăriţi pe tulpina putrezită a filozofiei şi a literaturii alexandrine, în ochii săi legea cea nouă a lui Hristos se înfăţişà numai ca o prigonire a dulcilor sale petreceri filozofice, ca o răsturnare sălbatică a preţuitelor monumente ale artei păgâne, ca o nelegiuită călcare şi nesocotire a anticelor tradiţiuni strămoşeşti. Firea lui de anticar se spăimântà de toate inovaţiunile, cari loviau d'adreptul în ideile şi în gusturile sale predilecte, şi — trebue să o mărturisim — numai de dorul antichităţilor, el, aşà blând şi curat la suflet, se văzù nevoit să persecute pe creştini, cari, drept să spunem, nu voiau câtuş de puţin să cruţe aplecările sale de arheolog.

Iată o nouă dovadă, domnilor, despre incompatibilitatea preocupaţiunilor arheologice cu vieaţa activă a politicei. Un biet om blând, cumpătat în toate, învăţat şi plin de talente, cum a fost Iulian, a rămas înfierat în memoria posterităţii, cu numele urgisite de monstru şi de apostat, fiindcă el se încumătase a face politică arheologică.

Biserica şi lumea îl învinovăţesc unde a iubit prea tare trecutul şi antichităţile; noi nu putem să-i găsim altă vină, decât aceea de a fi primit moştenirea împărătească a verilor săi, fiii lui Constantin, şi de a nu se fi consacrat cu totul studiilor literare şi arheologice, în cari spiritul său ingenios şi cultivat pare a se fi desfătat cu o învederată mulţumire.

Iată, bunăoară, în ce chip fantazia lui satirică îl făcù să judece pe cei mai însemnaţi din Cesarii cari-l preceseră pe tronul imperial. El închipueşte că întemeietorul cetăţii, Romul Quirinul, a întrunit la un ospăţ pe toţi zeii din Olimp şi cu dânşii pe Cesarii Romei, pentru ca aceştia, mărturisind fiecare purtările sale în vieaţă, să se aleagă dintre ei acela care pe toţi îi întrece în merite. Ercul reclamă însă ca să fie chemat la concurs şi protejatul său, Macedonul Alexandru-cel-Mare. Atunci, pe rând intră unul câte unul, Iuliu Cesar, August, Tiberiu cu ai lui urmaşi, şi asupra fiecăruia din ei, isteţul Silen, lungit la masă alături cu iubitul său şcolar zeul Bacus, găseşte de spus câte o glumă, de care face haz tot Olimpul. Abià trecuse la locul său Domiţian, batjocorit de maliţiosul Silen:

«Şi se arătă un frumos bătrân, căci uneori chiar şi bătrâneţile sunt frumoase; dar acela erà încă şi drept în a sa purtare, blând şi omenos, astfel încât la vederea lui, Silen, pătruns de respect, nu cuteza să deschidă gura. Deaceea îl şi întrebă Mercur, dacă nu mai are nimica de zis. — Ba da, răspunse el; am să vă acuz pe d-voastre, zeilor, c'aţi făcut o mare nedreptate. Cum se poate să daţi domnia cincisprezece ani d'arândul acelei fiare sângeroase de Domiţian, când urmaşului său, acestui Nerva, i aţi lăsat-o numai un an? — Nu te prea grăbi a ne face vină, zise atunci Joe, căci de acum înainte am să aduc pe mai mulţi oameni, demni de a împărăţi». Atunci intră şi Traian, purtând pe umerii săi trofeele ce câştigase în victoriile sale asupra Geţilor şi Parţilor. Cât îl zărì Silen, el şopti încetinel, dar îndestul de tare, ca să poată fi auzit: «Vezi acum să-şi păzească bine stăpânul nostru Joe, pe favoritul lui Ganimed»....

Apoi pe când Neptun turnà apă în clepsidră sau în orariul care regulà cuvântarea oratorilor: — Bagă de seamă, îi spuse râzând Silen, ca nu cumvà Alexandru şi Traian să creadă că apa este nectar şi să o dea toată deodată pe gât. — Nu-ţi fie teamă, răspunse Neptun; aceşti doi voinici nu au prea băgat în seamă apa mea, ci mai mult băutura voastră; deaceea mai în primejdie sunt cu dânşii ale voastre vii, decât fântânele mele. Silen înghiţi în sec şi deschise urechile ca să asculte....

Se dete atunci voie lui Traian ca să vorbească, şi cu toate ca din fire nu-i lipsià darul vorbei, el din lenevire numai se învăţase a lăsà lui Liciniu Sura grija de a-i pregăti cuvântările sale. Aşadar, declamând mai mult decât vorbind, «fdengomenos mallon e legon», el începù a desfăşurà dinaintea zeilor trofeele ce înălţase după învingerea Geţilor şi a Parţilor, şi totdeodată se plângeà că bătrâneţile nu i-au lăsat timpul de a sfârşì războiul ce el întreprinsese în contra acestor din urmă. Dar

Silen de colo: «O nesocotitule! îi zise; dar n'ai domnit tu douăzeci de ani, pe când Alexandru cel de colea a stăpânit numai doisprezece? De ce nu laşi vina pe seama moliciunii tale şi o atribui lipsei de timp?» Traian se simţi foarte atins de această glumă şi nefiind lipsit de măiestria vorbei, ci numai oarecum tâmpit de necumpătarea sa la băutură, începù a grăi într'astfel: «O Joe şi voi zeilor! ştiţi că după ce am primit imperiul lânged şi slăbit în toate ţările sale, prin tirania care îl muncià, înlăuntru şi prin desele năvăliri din afară ale Geţilor, eu unul am cutezat a înfruntà pe acele popoare, cari locuiau dincolo de Dunăre. Am supus pe acei Geţi, cea mai răsboinică naţiune din câte au fost pe lume, nu numai prin vârtoşia trupului oamenilor, dar încă şi prin acele învăţături pe cari Zamolxis, cel mult venerat de dânşii, le-a întipărit adânc în sufletele lor; căci ei nu cred că mor, ci numai că-şi schimbă locaşul, şi prin urmare se răped la moarte cu aceeaş veselie cu care s'ar pornì la un drum oarecare.

Şi toate acestea le-am făcut în mai puţin de cinci ani. Mai puneţi încă aceea că toţi supuşii mei m'au recunoscut ca cel mai drept şi mai blând dintre toţi împăraţii câţi au fost mai 'nainte de mine; negreşit că nici Cesar, nici oricare altul nu va puteà să mă întreacă în privinţa bunătăţii. Iar întru ceeace priveşte pe Parţi, apoi eu n'am socotit că trebue să ridic armele în contra lor, până ce dânşii mai întâi nu m'au atacat; dar îndată ce ei mi-au dat pricină, apoi nici bătrâneţile, nici legile cari mă scutiau de răsboiu, nu m'au oprit d'a merge însumi în persoană, ca să resping atacul lor. Depe toate acestea n'aş merità eu oare să fiu răsplătit mai bine decât toţi ceilalţi, deoarece am fost cel mai blând către supuşi şi atât de înfricoşat cu inimicii? Apoi iarăşi în tot timpul am arătat cel mai mare respect către fiica voastră iubită, Filozofia». — După ce Traian vorbì într'astfel, zeii fură de părere că lui se cuvenià preţul blândeţii şi al dreptăţii, şi astfel deteră să înţeleagă cât de plăcute le sunt aceste virtuţi....

Joe dete ordin lui Mercur ca să pronunţe sentinţa... lăsând fiecăruia din judecaţi a-şi alege printre zei un stăpân şi un protector.... Atunci Alexandru alergă către Ercul, August către Apolon, iar Marcu Aureliu se ţinù mândru alături cu Joe şi cu Saturn. Cesar, după ce rătăcì câtvà, se oprì lângă marele Marte şi lângă Vinerea, cari prinseră milă de dânsul; Traian îşi căută un loc în preajma lui Alexandru; iar Constantin, care în vieaţa sa n'avusese nici un model printre zei, găsind în vecinătate-i pe Moliciune, dete năvală la dânsa».

Aci vorbeşte chiar ura personală a autorului.

Am prelungit foarte mult această citaţiune, în care, precum v'am prevestit, se arată ambele feţe ale medaliei lui Traian; deoparte gloria sa vitejească în răsboaie, dreptatea şi blândeţea sa în pace; de alta, oarecari daruri cam deochiate, de acelea cărora li se zice pe româneşte cusururi; am prelungit-o, zic, aşà de mult, încât nu mai cutez a mă întinde şi la bogatele comentarii ale lui Spanheim. El a completat prin extracte din alţi autori antici şi prin tipuri de medalii, elegant reproduse de unul din cei mai vestiţi gravori de medalii ai timpului — de francezul E. Picart, supranumit Romanul, din cauza lungei sale petreceri în Roma — toate faptele şi

toate aluziunile cuprinse în textul, a cărui originalitate am ţinut mai cu seamă a vă o semnală.

NUMISMAŢII FRANCEZI. Dar nu e drept şi nu voiu lăsà ca Spanheim şi lucrările lui să ne ocupe tot timpul de astă seară; sunt şi alţii cari merită aproape cât şi dânsul şi am încă a vă prezentà o numeroasă gloată de numismaţi francezi, cari tot pe acel timp au lucrat, toţi împreună, la cultivarea ţarinei unde răsăriau mereu pe atunci noţiuni luminoase asupra medaliilor antice. Academia de inscripţiuni şi medalii — aşà se chemà la început — i-a întrunit mai pe toţi în sânul ei, astfel încât activitatea lor multiplă s'ar puteà considerà ca o colaborare la una din sarcinile principale ale acestui corp de erudiţi; cu toate acestea nu mă pot dispensà de a numì în parte pe cei mai de căpetenie dintre numismaţii francezi din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea.

CEI DOI VAILLANT. CĂLĂTORIILE TATĂLUI. Prin vârstă, prin celebritate şi chiar prin importanţa publicaţiunilor sale, ne iese mai intâi înainte bătrânul Vaillant (1632—1706), care în nenumărate călătorii prin toate ţările cunoscute adună pentru cabinetul regelui un număr însemnat de monete antice, şi înzestră ştiinţa cu primele lucrări complete asupra seriilor de regi din dinastia Seleucizilor în Siria, din a Achemenizilor la Perşi, din a Arsacizilor la Parţi şi în parte, din a Ptolemeilor în Egipet; osebit de aceasta, el se ocupă cu monetele greceşti bătute sub împăraţii romani, precum şi cu acelea ale coloniilor, municipiilor şi cetăţilor dăruite cu dreptul latin. Contingentul adus ştiinţei de Vaillant este considerabil şi se adaugă încă prin aceea că fiul său, născut la Roma în timpul alergăturilor exploratorii ale părintelui, a fost şi dânsul un forte bun numismat, deşi a murit încă tânăr.

Călătoriile lui Vaillant amintesc o curioasă anecdotă, care prin natura-i nu prea de tot academică vă va face să preţuiţi la ce fel de primejdii erau expuşi pe acei timpi, eruditii cari cutrierau ţările şi mările, ca să adune elemente pentru lărgirea cunoştinţelor arheologice. Anecdota a fost povestită mai întâi de Iacob Spon; dar noi o culegem chiar din analele Academiei din Paris şi prin urmare ne lepădăm asupra acestui grav institut, de orice răspundere.

La 1674, Vaillant se îmbarcase în Marsilia, ca să meargă

la Roma, când pe mare corabia fu prinsă de piraţi barbareşti şi tot echipagiul dus în robie la Alger. Abià după patru luni de grele nevoi, numismatul nostru fu răscumpărat şi liberat, şi după multe rugăciuni şi bacşişuri i se deteră chiar înapoi câtevà preţioase monete antice de aur ce aveà cu sine. Se reîmbarcă îndată, ca să se întoarcă acasă; dar în milocul mării iată-l ameninţat de o nouă primejdie. Un alt vas de corsari înaintà răpede către corabia în care el se aflà. In desperarea sa, la ce oare credeţi că s'a gândit mai întâi anticarul? El căută să-şi scape pentru a doua oară medaliile şi nu află la îndemână altă ascunzătoare mai tăinuită şi mai sigură decât stomacul său; în grabă le şi înghiţi. Din norocire, o vijelie despărţi corăbiile şi Vaillant cu soţii lui, după mari pericole, ajunse la mal şi debarcă în Marsilia. Acum grija nu mai erà de piraţi, ci de efectele neobişnuitei mâncări de aur. Medicii fură consultaţi; dar toţi rămaseră la îndoială, căci nici Hipocrat, nici Galen nu prevăzuse cazul. Numismatul nostru se şi credeà osândit a murì de groaznica pedeapsă a sgârcitului Midas, când natura, medicul cel mare, îi aduse de sineşi scăparea şi câtevà zile d'arândul, fericitul Vailant jucă însuşi rolul cocoşului din poveste, pentru care «se întind zăblaiele şi se bate cu maiele».

C. PATIN. Cu faţa curată însă, să trecem, domnilor, la alt numismat francez. Unul din cei mai renumiţi, pe care patria sa l-a alungat din sânul ei, a fost nedreptăţitul Carol Patin (1633—1693), fiu al acelui vestit medic Guy Patin, care la începutul secolului al XVII-lea s'a semnalat în Franţa prin gusturile-i studioase şi prin vioiciunea sarcastică a stilului său familiar şi epistolar, acela care printre sute şi mii de apreţuiri judicioase şi originale ziceà despre Pliniu, naturalistul că «este o mare întinsă, în care e bine de pescuit».

Ţineţi poate minte, domnilor, cât ne-am folosit şi noi de această povaţă, când am vorbit despre opera lui cea nesecată în izvoare chiar şi pentru arheologie.

Al doilea fiu al acelui bărbat, de tânăr încă îşi făcuse o bună reputaţiune de medic şi de numismat, când deodată şi fără ştire îl ajunse o persecuţiune neîmpăcată a ministrului Colbert; ameninţat de osândă la moarte pentru o vină nimănui cunoscută, tânărul Patin fu silit să fugă în Elveţia şi apoi în Padova, unde ocupă cu mare laudă diferite catedre şi publică cele mai multe din ale sale lucrări asupra colecţiunilor de monete din Italia.

Să reintrăm însă în sânul Academiei din Paris şi vom mai aflà acolo o spuză de numismaţi, dintre cari vom cità numai pe cei mai arătoşi, atât prin influenţa ce au exercitat în acel corp, cât şi prin originalitatea cercetărilor lor.

G. de BOZE. Unul va fi Gros de Boze (1680—1713), secretar al acestei adunări de învăţaţi în timp de treizeci şi şase de ani şi mereu ocupat şi cu chestiuni de numismatică romană, şi cu alcătuirea marei opere oficiale de care se interesà aşà de mult însuşi regele Ludovic al XIV-lea, adică de *Istoria metalică* sau reprezentarea faptelor domnirii sale, în medalii comemorative.

MAHUDEL. Altul e Mahudel (1673—1747), care, el mai întâi, revărsă oareşicari lumini asupra unui fel de medalii de aramă, ale căror tipuri foarte variate se văd ocolite cu un cerc sau conturn de metal gol şi deaceea au şi fost numite medali *contorniate;* el dovedì că oricari ar fi chipurile şi figurile depe ele, toate contorniatele sunt nişte fise, turnate la Constantinopole numai în primii ani ai creştinismului.

SCHOEPFLIN. Apoi încă vom numi pe profesorul din Strasburg, Schœpflin (1694-1771), căruia Alsacia îi datoreşte un preţios monument literar de arheologie locală, *Alsatia illustrata,* şi care, în calitate de corespondent al Academiei din Paris, i-a împărtăşit o erudită lucrare asupra speciei de monete de aur, numite *bracteate*, şi cari sunt nişte medalii bătute în secolii mediului ev (al XI-lea—XIV-lea) pe foi subţiri de metal, tipărite mai adesea numai pe o parte, cu câte o efigie foarte grosolan lucrată şi neposedând în genere nici greutate, nici titlu, nici valoare monetară.

BANDURI. In fine să numim şi pe călugărul raguzan Banduri (1671-1743), care, adus fiind în Franţa de ilustrul anticar Bernard de Montfaucon, îşi purtă mai cu seamă atenţiunea asupra monumentelor bizantine şi tipărì cu gravuri cartea, până atunci cea mai completă, asupra numismaticei împăraţilor Orientului, cu începere dela Traian. Deci şi până la ultimul dintre dânşii, Constantin Dragoş Paleologul.

PELLERIN. Voiu încheià această nomenclatură puţin atrăgătoare a numismaţilor din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, prin numele unui om, care ocupând postul de secretar intim al miniştrilor lui Ludovic al XV-lea n'a ajuns însă niciodată a fi din Academie, deşì el a trăit o sută fără doi ani (1684-1782), deşì a lucrat cu mult metod la clasificarea monetelor, deşì a adunat în vieaţa sa o colecţiune ca de 40.000 bucăţi, care la 1776 a fost cumpărată pentru cabinetul naţional din Paris, pe preţ de 300.000 franci. Numele lui era Pellerin.

LUCRĂRI DIVERSE ASUPRA ANTICHITĂŢII ÎN ACADEMIA DE INSCRIPŢIUNI ŞI LITERE DIN PARIS. Dacă, domnilor, am dat numismaticei o aşà largă parte în ocupaţiunile Academiei de inscripţiuni şi bele-litere, să nu se crează că dela creaţiunea ei şi până la 1750, ea n'a tratat şi alte chestiuni anticare. N'avem a intrà în examinarea cercetărilor şi apreţuirilor literare, cari prindeau o parte însemnată din întrunirile eruditilor francezi; dar au fost şi chestiuni arheologice la ordinea zilei printre dânşii. In genere însă, spiritul care a domnit până la un timp în acel corp, se reduceà la un fel de pozitivism lipsit de critică; astfel bunăoară, atestaţiunile scriitorilor vechi în istorie, în etnografie, în mitologie, se primiau toate de bune, fără de nici un control; orice fabulă era privită ca un fapt pozitiv, orice mit, ca o realitate, cărora academicii se siliau cu tot seriosul a le face loc în cronologie.

EVEMERISM. Chiar şi zeităţile păgânilor, conform sistemei de interpretaţiune inventată cu patru secoli înainte de Hr. de filozoful elen Evemer, erau privite ca regi, răsboinici şi personagii însemnate din timpii primitivi, pe cari urmaşii lor îi înzeise prin puterea imaginaţiunii şi a respectului. Astfel se explică în sânul Academiei şi istoria primitivă a vechilor popoare, şi diversele lor credinţe religioase.

In privinţa obiectelor de artă, critica anticarilor francezi n'a fost, până pe la 1750, mai pătrunzătoare decât apreciaţiunile lor asupra materiilor etice ale antichităţii; cei dintr'înşii cari s'au ocupat cu productele sculpturii şi ale ceramicei, nu posedau câtuş de puţin aceà educaţiune anticară, pe care o dă deasa vedere şi neîncetata pipăire a multor şi feluritor monumente vechi. Deaceea ei se mănţineau mai mult în câtevà chestiuni teoretice, pe cari socotiau că le vor puteà rezolvà

numai depe texturi şi fără de a cere lumini dela însăşi monumentele. Pe când în Italia, eruditii îşi formau practică arheologică prin muzee şi în faţa ruinelor, cei francezi erau reduşi a *discută mai adesea* depe *mărturii străine* şi astfel erau neîncetat expuşi a se înşelà.

Să nu mi se impute că sunt prea aspru către academicii francezi de până la mijlocul secolului al XVIII-lea şi că-i depreţiez mai prejos de ce merită; căci pe de o parte ultimele apreciaţiuni ce emisei sunt împrumutate chiar dela un academic francez contimporan, iar pe de alta, omul despre care am a mai vorbì acum, spre a încheià cercul studiilor clasicităţii până la 1750, răscumpără singur prin geniul său intuitiv prin erudiţiunea şi soliditatea ştiinţei sale şi chiar prin marea sa modestie, orice defecte ale antecesorilor şi ale contimporanilor săi din Academia parisiană.

N. FRÉRET. GENIUL SĂU UNIVERSAL.

Acela este Nicolas Fréret. Născut în Paris la anul 1688, primit in Academie, cu titlul de elev la vârsta de 26 de ani, el pe atunci erà dedat cu matematicele, cu fizica, cu astronomia, cu jurisprudenţa, cu filozofia, cu istoria şi geografia tutulor timpilor şi ale tuturor popoarelor; şi cunoşteà nu numai limbile europene vechi şi moderne, dar încă şi o mulţime din dialectele asiatice. Spirit drept şi luminos, descurcând în toate adevărul şi neştiind a-l ascunde chiar şi când îi puteà fi vătămător, dela primul său pas printre colegii, dar nu şi semenii săi, el avù prilej de a recunoaşte folosul ce puteà trage o fire ca a sa dintr'o vieaţă de studiu cu totul retrasă din lume.

Alegându-şi drept subiect de disertaţiune inaugurală istoria primitivă a Francilor, el lovì fără cruţare în prejudeţele ridicole şi vanitoase ale timpului său şi cuteză să trateze de basne fără temeiu originile troiane ale primilor regi merovingiani ai Franţei; acest fapt se califică drept lipsă de respect şi atac la maiestatea tronului şi pârît fiind ministrului de către un istoric rival, abatele Vertot, junele Fréret stătù arestat vreo şase luni în Bastilia, unde prin noi studii se deslipi din ce în ce mai mult de contactul ideilor şi al oamenilor din timpul său. Deaceea, cutoatecă vreo câţivà ani el a fost şi secretar al Academiei, acţiunea lui s'a simţit în acel corp numai prin numeroasele lucrări, cu cari el neîncetat revărsà lumina asupra disputelor întunecate ale confraţilor săi. In materii de filologie europeană şi orientală, de cronologie, de geografie

antica, de istorie veche şi modernă, de mitologie greacă şi romana, şi chiar în chestiuni speciale de arheologie, Fréret a umplut scrinele Academiei cu aşà numeroase, lungi şi erudite memorii, încât nici până astăzi n'au fost toate publicate, deşì cele mai multe cuprind măcar câte o scânteie de geniu filologic sau istoric.

Acele memorii sunt chiar vieaţa acestui neobosit lucrător al inteligenţei şi «dacă într'adevăr», precum a spus panegiristul sau din Academie, «a trăì este a cugetà, apoi nimeni pe lume n'a trăit atât cât Fréret». Cu vieaţa lui — Fréret a murit la 1749 — cu vieaţa lui se încheie şi periodul de 150 de ani pe cari vi-l descriu, ca o epocă de transiţiune între studiile arheologice ale timpilor moderni, şi cele cari aparţin curat Renaşterii. Şi într'adevăr, ideile emise de Fréret în mai toate ramurile ştiinţei trecutului sunt raze luminoase revărsate în calea succesorilor săi.

In cronologie, însoţind cunoştinţele sale astronomice cu aceea a tuturor documentelor scrise ale antichităţii, el ieşì învingător din desbaterea ce susţinù în contra marelui astronom Newton, şi dovedì că nu trebue nesocotită nici chiar ştiinţa, uneori rătăcită, a celor vechi:

«Dacă cei moderni, zice el, sunt cu cevà mai presus de cei vechi, aceasta provine din aceea că dânşii au venit în urma celorlalţi şi pot călcà pe căi bătute; apoi iarăş, fiindcă ei se pot luminà nu numai din descoperirile acelora, ci încă şi din ale lor rătăciri. Cei din moderni cari nesocotesc aşà mult cunoştinţa antichităţii, se lipsesc ei înşişi de acele foloase; vederile lor se mărginesc în cercul generaţiunii prezente; totul pentru dânşii este nou şi ceeace ei văd pentru prima oară li se pare ca ei mai întâi l-au descoperit».

Apoi, când se află pe tărâmul ştiinţelor istorice şi voeşte a stabilì o cumpănă dreaptă între cei prea lesne crezători în orice fabule antice, şi cei cari din contră tăgăduesc cu uşurinţă realitatea multor fapte istorici necontestabile, iată cum el statorniceşte regulele adevăratei critice în materie istorică şi cum semnalează defectele principale ale contimporanilor şi ale compatrioţilor săi:

«Adevărata critică nu este altcevà decât spiritul filozofic aplicat la discuţiunea faptelor; în examinarea lor, ea urmăreşte aceleaşi procederi, pe cari le întrebuinţează şi filozofia în cercetarea adevărurilor naturii. Dreptatea în raţionament se aplică la orice fel de fapte; ea nu se mărgineşte numai în fenomenele firii.

Partidul neştiinţei care nesocoteşte acele regulei este din nenorocire încă foarte tare într'un secol şi într'o naţiune ca a noastră, care-şi pune gloria întru a da precadere sburdalniciilor plăcute şi gingăşiei fireşti, asupra meritului temeinic, pe care numai studiul şi ocupaţiunile serioase îl pot da spiritului».

In chestiunile speciale cari se frământau pe atunci între erudiţi, verdictele sale sunt totuş aşa de sănătoase, de caracteristice şi de clar exprimate, ca şi apreţuirile-i generale asupra metodelor de procedere critică spre a descoperì adevărurile ştiinţifice. In discuţiunea asupra mitologiilor elenă şi romană, deşì el se aflà lipsit de tot contingentul adus în urmă acestor noţiuni prin cunoştinţa mai adâncită a limbilor şi a monumentelor antice, totuş el ştiu să deosibească izvoarele alegorice, miturile poetice, desvoltările succesive, distincţiunile etnice şi prefacerile locale ale divinităţilor elene şi italice, şi prin urmare combătù cu o mare putere logică excesele sistemei evemerice, care domnià pe atunci cu excluziunea oricărei alteia, în ştiinţa mitologiilor.

Sub un punct însă, el, ca printr'un dar profetic, se înălţă cu totul mai presus de secolul său. Pe când filologia băltăcià într'o mocirlă turbure şi confuză de etimologii extravagante şi de asimilări de cuvinte fără de şir şi fără de raţionament; pe când ştiinţa etnologică erà un ghem încurcat, pe care învăţaţii îl împleticiau şi mai rău de câte ori se ispitiau a-l atinge, Fréret, ca printr'un fel de intuiţiune genială, descoperì afinitatea de origină a seminţiilor indo-europene şi în mai multe din lucrările sale etnografice, el întrevăzù o clasificaţiune şi o înrudire originală a limbilor acestor seminţii. In memoriul său asupra *Cimerianilor* mai cu seamă, scris la anul 1745, el însemnă chiar şi calea ce au urmat migraţiunile primitive ale popoarelor asiatice, când depe ţărmurile Pontului-Euxin, ele s'au răspândit unele în valea depe malul stâng al Dunării, altele pe coastele meridionale ale Balticei.

Fréret enunţând asemenea presupuneri a călcat cu trei pătrare de secol mai 'nainte, pe adevărata cale a ştiinţei filologice şi etnografice. El a găsit prima scânteie a luminii, pe care aveà a o înteţì cu şaptezeci şi cinci de ani mai târziu, oameni ca Schlegel, Bopp, Burnouff şi alţi mari filologi moderni. Intru ceeace priveşte patria noastră, domnilor, el mai întâi a recunoscut marele rol de receptacol comun, de loc general de popas, ce i-a fost impus de situaţiunea şi de configuraţiunea ei, în istoria impopulării primitive a Europei cu oameni din seminţia ariană, veniţi din centrul Asiei.

Mă opresc, căci deşì numai în trăsuri generale am putut schiţà însemnătatea ştiinţifică a geniului lui Fréret, cred însă că am izbutit a-l aşezà în opiniunea d-voastre pe o treaptă nu mai prejos de ce i se cade. Cronologist, geograf, filozof, mitologist, filolog, el peste toate ştiinţele morale şi pragma-

tice, cari ajută arheologiei sau sunt ajutate de dânsa, a răspândit căldura spiritului său drept, conştiincios şi prevăzător. Intr'însul nu numai că se află rezumată toată ştiinţa trecutului, dar el încă prin îndrăzneţe avânturi de logică a descoperit şi zarea viitorului. Oare asemenea calităţi de spirit nu sunt ele, vă întreb, domnilor, chiar şi însuşirile caracteristice ale geniului?

Nu putem dar contestà că ne aflăm în ajunul unei prefaceri radicale a ştiinţelor istorice, printre cari se prenumără şi arheologia. Perspective nouă şi luminoase se deschid în amurgul trecutului şi sub razele ştiinţei moderne, toate elementele anticare, adunate de două trei sute de ani, au de acum 'nainte să ia o înfăţişare mai clară, au să se rânduească depe ordinea timpilor, au să se grupeze depe originea lor naţională, au să se elucideze nu numai unele prin altele, ci încă şi printr'un puternic contingent de noi descoperiri, astfel încât toate împreună vor constituì în curând o adevărată ştiinţă a *binelui* şi a *frumosului* din trecut, un codice al desvoltărilor morale şi estetice, la toate epocele şi la toate popoarele lumii.

Iată punctul mărginaş la care am sosit cu studiul nostru, prefirând pe cât s'a putut mai cu deamăruntul cercetările făcute până la 1750 pe tărâmul antichităţilor clasice, adică spre elucidarea anticelor instituţiuni şi monumente ce au aparţinut culturii elene şi latine. Am puteà acum să purcedem înainte de cursul timpilor şi să pătrundem de îndată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în care studiul antichităţilor clasice, secundat de mai multe împrejurări fericite, a luat un avânt extraordinar; dar mi-e teamă că făcând astfel am lăsà în urma noastră, neatinse de noi, câtevà bogate comori arheologice, pe cari însă secolii precedenţi au început cu felurite succese a le explorà. O asemenea lipsă am simţi-o cu neplăcere mai târziu, când în analiza lucrărilor făcute de arheologia modernă asupra aceloraşi materii, n'am găsì în memoria noastră temeliile mai mult sau mai puţin solide, aşezate uneori pe tărâmurile cele mai diverse ale ştiinţei, cu o netăgăduită autoritate, de unii vechi precursori ai erudiţilor din epoca modernă!

Să stăpânim dar încă nerăbdarea ce putem aveà de a intrà cât mai curând în cercul luminos şi îmbelşugat al ştiinţei contimporane şi să ne mărginim încă pentru câtvà timp în cercetarea activităţii exercitată de anticarii dintre 1600 şi 1750, în ramuri privite pe atunci ca mai mult sau mai puţin se-

cundare. Acestea, precum vi le-am semnalat de mai 'nainte, sunt antichităţile orientale, cele primitive creştine şi cele medievale. Le vom trece pe rând în reviziune şi sper că chiar şi rezultatele mărunte, adesele rătăciri, ba uneori şi extravaganţele ce au să ni se prezente în studiul lor, nu vor rămâneà nici acelea fără de folos pentru dreaptă preţuire a desvoltărilor treptate prin cari a trecut ştiinţa arheologiei.

CARACTERUL STUDIILOR ASUPRA ANTICHITĂŢILOR ORIENTALE.

Astăzi, în timpul cât avem disponibil, mă voiu cercà a schiţà un tabel rezumat despre exploraţiunile ce s'au făcut pe acei timpi în largul domeniu al culturilor orientale. Dintr'însul vă veţi puteà convinge că pe cât este de nemărginită întinderea acestei materii, pe atâta de restrânse şi de neînsemnate sunt şi rezultatele cele serioase, obţinute într'însa de eruditii acelei epoce. Ca sa mă serv cu o comparaţiune familiară, închipuiti-vă, domnilor, nişte pescari dându-şi cele mai mari şi mai zadarnice osteneli, ca să pescuească în câtevà mici ochiuri tăiate pe luciul îngheţat al unei bălţi fără margine. De câteori vreunul a nimerit să prinză câte un biet vârlănaş, apoi aceà neînsemnată plevuşcă ia proporţiunile fantastice ale unui balaur monstruos în închipuirea flămânzită a pescarului.

Cam asta a fost şi soarta orientaliştilor din secolii trecuţi; dar dacă productele silinţei lor sunt mici, nu trebue însă să nesocotim multa muncă de spirit ce şi-au dat aceşti oameni laborioşi, învăţaţi, dar rău secundaţi de împrejurări. Pe când interiorul Asiei şi al Egiptului se aflau mai cu totul închise Europenilor şi mai ales oamenilor de ştiinţă, pe când documentele scrise în vechile limbi ale Răsăritului erau rarităţi enigmatice, pe când colosalele clădiri şi ruine din văile Nilului, Eufratului şi Gangelui se pomeniau numai prin basne, cu greu ar fi fost erudiţilor dela Apus ca să le descrie exact, să le explice cu temeiu şi să tragă dintr'însele însemnatele destăinuiri istorice, netăgăduitele mărturii arheologice, cu cari ele dela un timp încoace înzestrează mereu ştiinţa trecutului.

Cu toate acest lipsuri însă, şi chiar putem zice din cauza lor, erudiţii din secolul al XVII-lea n'au cruţat închipuirii lor nicio osteneală, spre a reconstitui cu fapte puţine şi mai adesea rău înţelese, cele mai multe din anticele civilizaţiuni orientale; a Ebreilor, a Egiptului, a Perşilor, a Cartaginei, a Indiei, toate au fost încercate şi mai pretutindeni imensele clădiri fantastice ale învăţaţilor orientalişti, anteriori secolului

nostru, s'au răsipit în noianul absurdului, îndată ce Orientul s'a deschis şi s'au putut face exploraţiuni şi elucidări locale asupra monumentelor existente.

EGIPTUL. In privinţa Egiptului, am avut ocaziune a vă spune cum a lucrat în secolul al XVII-lea, un om de o mare erudiţiune dar de o ingeniozitate prea mult cutezătoare. E vorba despre originalul egiptoman, părintele Atanasiu Kircher.

L. PIGNORIA ŞI TABELA ISIACĂ. Ca să nu fac însă nedreptate unui alt anticar cu mare şi cu meritată reputaţiune depe acelaş timp, voiu numi şi pe iezuitul padovan Laurenţiu Pignoria (1571—1634), care ocupându-se şi dânsul de religiunea egipteană a avut însă bunul simţ a da, depe texturile scriitorilor eleni şi latini, o interpretaţiune destul de bine nimerită a figurilor de zeităţi egiptene, săpate cu linii aurite, pe o antică tablă de bronz. Aceà tablă fusese descoperită în Roma la anul 1527 şi apoi, după mai multe peregrinaţiuni şi rătăciri, a fost depusă în preţiosul muzeu de antichităţi egiptene din Turin; ea este numită *Tabla Isiacă*, fiindcă reprezentă scene ale cultului zeiţei Isis sau Natura, şi a fost supusă la tot felul de interpretaţiuni; cea dată de Pignoria, în disertaţiunea sa *de Mensa Isiaca*, (1669) şi-a pastrat oarecum valoarea, chiar în urmă descifrării ieroglifelor de pe dânsa; şi aceasta se explică prin aceea că în loc de a fi, precum credeà Pignoria, un monument originar din Egipet strămutat în Roma, dânsa este o simplă imitaţiune a sculpturilor egiptene, lucrată în Roma pe timpul Antoninilor, când cultul zeiţei Isis se introdusese cu oarecare favoare în Italia; şi astfel ceeace se vede pe tabla pseudo-egipteană se puteà explicà prin ceeace se găseşte în mitografii antici.

Iezuitul padovan a fost, precum vedeţi, mai prudent şi mai modest, dar a avut şi mâna mai norocoasă decât colegul său, germanul Kircher, în alegerea monumentelor, asupra cărora şi-a exercitat sagacitatea sa egiptologică.

Să trecem acum la alt obiect. Era lucru firesc ca antichităţile biblice ale anticei Palestine şi ale poporului ebreu să devină un subiect de studiu favorit, mai ales atunci când reformele religioase ale protestantismului readusese în mare veneraţiune texturile originale ale Vechiului Testament. Şi'n adevăr pretutindeni, în Germania, în Elveţia, în Franţa, în Anglia, în Scandinavia, proseliţii lui Luther şi ai lui Calvin

cătau în Biblie nu numai principii morale pe cari să întemeieze doctrinele lor, dar încă şi tot felul de amanunte privitoare la vieaţa socială, la legile, la obiceiurile, la obiectele de artă şi de uz casnic ale poporului lui Dumnezeu, precum şi la productele naturale ale pământului făgăduinţei.

Spiritul de veneraţiune religioasă cu care se făceau asemenea cercetări nu se prea supuneà în totdeauna la cerinţele unei critici riguroase, şi deaceea putem afirmà că logica ştiinţifică nu a fost mai la onoare în exegesele eruditilor protestanţi decât în ale învăţaţilor catolici, când erà vorba de Sfintele Scripturi şi chiar de datinele Vechiului Testament.

BIBLIA POLIGLOTĂ PUBLICATĂ DE ORIENTALIŞTII ENGLEZI.

Să constatăm însă o mare activitate de erudiţiune biblică în secolul al XVII-lea. Englitera mai ales numărà pe atunci un număr însemnat de orientalişti, cunoscători de multe limbi ale Răsăritului, precum ebraica, caldeica, siriaca, araba, persiana, etiopica şi altele; acolo se făcù publicarea renumitei *Biblii poliglote*, tipărită în Londra dela 1654 până la 1657, în nouă limbi, cuprinsă în şase volume şi însoţită cu numeroase comentarii, cu disertaţiuni asupra unor subiecte de arheologie ebraică şi cu un dicţionar eptaglot [1] oriental. Această mare publicaţiune, pe care nici turburările politice n'o întrerupse, deoarece, începută fiind sub patronagiul regelui Carol Stuart, ea s'a terminat cu ajutorul stăruitor al lui Cromwell, a fost executată sub direcţiunea vestitului orientalist Bryan Walton (1600-1661) şi prin concursul a unui mare numar de eminenţi profesori şi teologi englezi, dintre cari vom cità numai pe cei mai renumiţi, precum eruditul călător Edward Pococke (1604-1691), lexicograful Edmond Castell (1606-1685), arhitipograful Samuel Clarke (1623-1669), bibliograful şi persianistul Thomas Hyde (1636-1703), editorul *Pidalionului* sau actelor sinodicale Beveridge (1638-1708) şi alţii, cari ca însuşi ilustrul John Selden au contribuit într'un mod mai mult sau mai puţin direct, la această mare întreprindere ştiinţifică şi propagandistă.

[1] în şapte limbi.

EBRAISTUL FRANCEZ SAMUEL BOCHART.

Pe când însă limbile orientale şi arheologia biblică erau cultivate cu aşà multă ardoare dincolo de strâmtoarea Mânecei, în catolica Franţa şi chiar într'o provincie învecinată, în Normandia, trăià un ministru protestant, Samuel Bochart, născut în Rouen în 1595 şi răposat în Caen la 1667, care exercità peste toate continentele o mare influenţă, prin autoritatea sa teologică şi prin adâncile-i cunoştinţe în limbile orientale. Perspicacitatea lui de filolog erà aşà de cutezătoare, încât el cercă a se folosì de varietatea noţiunilor sale asupra limbilor Orientului, spre a da o interpretare a lungului monolog de şaptesprezece versuri şi a tutulor frazelor în limba veche a Cartaginezilor, pe cari Plaut le-a introdus în actul al V-lea din comedia sa *Pœnulus*. Aceà interpretare a fost de atunci încoace adoptată ca o substituţiune bine potrivită cu subiectul, dacă nu şi ca o traducere pozitivă sau cel puţin probabilă depe o limbă al cărei înţeles s'a pierdut cu totul. Invitat şi primit cu onoare prin toate curţile şi ţările protestante, lăudat, respectat şi consultat de toţi învăţaţii epocei sale, Bochart a fost sprijinul de căpetenie al acelei sisteme, care căutà originea tuturor cunoştinţelor omeneşti şi mai ales a limbilor, în principiile, în textul şi în expresiunile Bibliei; dar cu toate exageraţiunile sale, arheologia în unire cu ştiinţele fizice şi naturale îi datoresc două lucrări de o foarte mare valoare; una e *Geografia sacră*, sau descrierea pământului depe Biblie, pe care a lăudat-o în secolul nostru ilustrul Humboldt; cealaltă e zoologia biblică sau *Hierozoicon*, pe care a admirat-o marele Cuvier şi care a fost completată puţin în urmă printr'o botanică biblică sau *Hierobotanicon*, lucrată de eruditul naturalist şi orientalist suedez Olaus Celsius (1670-1756), profesor şi protector al vestitului Linneu.

Printre colaboratorii la *Biblia polyglotta* lui Walton, găsim eruditi cari nu-şi au mărginit cercetările lor asupra vechilor religiuni orientale, numai în cercul tradiţiunilor ebraice; mai întâi, cunoscutul nostru John Selden a compus un opuscul despre zeii siriani, *De diis Syris*, idoli de o fire misterioasă, printre cari cel mai de căpetenie este faimoasa zeiţă Astartea sau Afrodita asiatică, al cărei cult straniu şi desfrânat a fost descris de Lucian. Această materie, care astăzi încă se află foarte puţin elucidată, deşi un învăţat academic francez, Felix Lajard (mort la 1858) a consacrat lungi studii speciale

cultului multiplu al Vinerei, [1] această materie n'a fost în lucrarea lui Selden decât subiectul unei conştiinţioase compilări de prin autorii antici.

T. HYDE ŞI RELIGIUNEA PERŞILOR. Un alt erudit englez, tot dintre editorii Bibliei din Londra, Thomas Hyde, a întreprins o lucrare de acelaş fel, dar cu mai multă întindere şi mai mult amestec de idei personale, asupra anticei religiuni a Perşilor. Pe lângă ce aflase dela scriitorii eleni şi latini, Hyde, bun cunoscător al limbii moderne persiane, a adaus şi noţiuni culese de prin scrieri cu mult mai nouă în această limbă şi astfel a întocmit o carte, pe care el şi contimporanii lui au crezut-o a fi cea mai credincioasă imagine a religiunii instituită odinioară de Zoroastru. Iluziunile create de Hyde, care acordă anticilor magi o primitivă teodicee monoteistă, amestecată în urmă cu adoraţiunea astrelor, şi o morală sub multe privinţe înrudită cu a creştinismului, se risipiră atunci numai când în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, junele călător Anquetil Duperron aduse în Europa parte din cărţile lui Zoroastru, păstrate sub numirea de Zend-Avesta în limbile pehlvi şi zendă, de către secta Ghebrilor, ultimii închinători ai focului.

ZEUL MITHRA ÎN DACIA. De atunci încoace, ideile s'au schimbat cu totul asupra vechei religiuni persane şi tot lui Félix Lajard îi datorim cea mai însemnată lucrare — din nenorocire rămasă incompletă — asupra cultului persic al zeului Mithra, despre care s'au găsit în Dacia aşà multe monumente plastice, baso-reliefuri mitriace, doveditoare că acel cult a fost introdus acilea de legiunile lui Traian, cari răsboise şi cantonase în provinciile Asiei centrale. [2]

[1] *Félix Lajard*, Recherches sur le culte, les symboles, les attributs et les monuments figurés de Vénus, en Orient et en Occident, avec un atlas de 30 planches. Paris, 1837.

[2] *Félix Lajard*, Recherches sur la culte public et les mystères de Mithra, en Orient et en Occident. Ouvr. posthume. Paris, 1867. — Osebit de această mare scriere necompletă şi însoţită cu un album de 110 stampe, autorul scrisese un mare număr de memorii asupra aceluiaş subiect, dintre cari vom cità, ca mai interesante pentru noi, pe cele doua urmatoare: Mémoire sur deux bas-reliefs mythriaques, qui ont été découverts en Transylvanie, (1830) şi Additions à ce même mémoire (1838), tratând despre baso-reliefurile mitriace descoperite la 1837, într'o peştera

Oricare însă ar fi fost meritul lucrărilor făcute de orientaliştii secolului al XVII-lea în linişteа cabinetului lor de studiu, ne-am putut convinge, domnilor, că ele mai niciodată n'au putut să reziste dinaintea unor informaţiuni mai pozitive venite dela faţa locului. Ceeace plăsmuià închipuirea apusanilor, întemeiată pe o ştiinţă care le prezentà orice ideie etică şi estetică sub o înfăţişare cu totul străină culturilor răsăritene, ceeace ieşià în astfel de condiţiuni de sub pana orientaliştilor europeni, n'aveà în sine nici cel mai mărunt caracter de veracitate.

CĂLĂTORII ÎN ASIA CENTRALĂ.

Pe de altă parte însă trebue să spunem că nici rarii Europeni, cari cu scopuri politice, religioase sau neguţătoreşti putuse până atunci să pătrundă în adâncul Asiei, nu fusese în stare să aducă depe acolo informaţiuni clare şi luminoase, cari să pună pe învăţaţi în calea adevărului. Minţile lor erau aşà tare preocupate de străinătatea naturii, a oamenilor şi a lucrurilor ce văzuse cu ochii prin acele locuri depărtate, încât în descrierile prin cari se cercau să arate compatrioţilor întipăririle lor, toate obiectele se învederau sub o formă minunată şi fabuloasă. Cu greu poate să aleagă cinevà, acum în zilele noastre, necum pe timpul lor, porţiunea de datine arheologice ce se află răsipite în curioasele relaţiuni ale călătorilor, cari în mediul-ev au străbătut până în miezul Asiei. Aceştia sunt mai cu seamă călugărul franciscan Plane del Carpino, trimis la 1246 de papa Inocenţiu al IV-lea, ca să cerce a potoli furia cotropitoare a înfricoşatului han tătăresc Bathii: apoi urmaşul său, flamandul Roysbrœck sau Rubriquis, misionar al regelui Franţei Ludovic al IX-lea în aceleaşi locuri, pe la 1253, şi mai presus de toţi vestitul Veneţian Marco Polo (1256-1323), care a stat la curtea mongolă a lui Kubilai-Han ani îndelungaţi şi a vizitat toată Asia dela ţărmurile Mediteranei până în mările Japoniei şi ale Indo-Chinei.

Cu trei secoli în urma acestor cutezători drumeţi, dela cari nici că putem cere preocupaţiuni anticare, o altă serie de curioşi din Europa, misionari, comercianţi şi simpli turişti, întreprind călătorii în centrul Asiei şi mai toţi pătrund cel

consacrată sau Mithræum depe malul Oltului, la Slăveni (judeţul Olt). Aceste baso-reliefuri, acum frânte, se află în muzeul din Bucureşti. Ele au fost descrise de răposatul Wlad. Blaremberg într'un articol din ziarul *Muzeul naţional*, no. 8; novem. 1837. Bucureşti, anul al II-lea.

puţin până în Persia, ai cărei şahi par a fi fost pe atunci mai lesne primitori de străini europeni, decât cum erau în deobşte domnitorii asiatici. Mai toţi acei călători au dat seamă publicului la întoarcere despre ceeace văzuse; dar informaţiunile lor, mai adesea superficiale, se rapoartă mai mult la starea contimporană a ţărilor vizitate, decât la monumentele şi instituţiunile antice; acest caracter ni-l prezentă o sumedenie de relaţiuni de călătorie de prin secolul al XVII-lea, şi anume a italianului Pietro dela Valle (1614-1686), renumit prin vieaţa sa mult turburată şi care zice că a văzut în treacăt ruinele Babilonului; a neguţătorului francez Tavernier (1605-1687), care reîntorcându-se din Persia şi din India vândù lui Ludovic al XIV-lea diamante pe preţul de trei milioane şi apoi abuzând în Paris de luxul său oriental, sărăcì şi murì foarte bătrân la Berlin; a instruitului Ioan Thevenot (1633-1667), ale cărui informaţiuni sunt încă foarte preţioase, mai ales pentru ştiinţele naturale; a părintelui iezuit Philippe d'Avril (1685), care mergând în Asia centrală a trecut prin Moldova şi a dat asupra-i o relaţiune, pe care meritosul Papiu Ilarian a reprodus-o în *Tesaurul* său *de monumente istorice* [1]; în fine, şi mai cu seamă a lui Chardin (1643-1713), giuvelier protestant din Paris, care a petrecut mai mulţi ani în Persia, stând în mare favoare la şahul Abas al II-lea, şi reîntorcându-se în Europa a publicat din Londra, unde se stabilise, călătoriile sale, preţioase din foarte multe puncturi de vedere.

Intr'însele găsim pentru prima oară o lungă şi amărunţită descripţiune a măreţelor ruine din Persepolis, cunoscute în partea locului sub numirea de *Cehel-minar* sau patruzeci de stâlpi, precum şi a sculpturilor partice depe stâncile numite Nakşi-Rustem. Chardin, având cu dânsul pe artistul Grelot, a putut să însoţească descrierile sale cu numeroase stampe, desemnate depe natură, în cari se văzură reproduse mai întâi dar sub forme foarte alterate, anticele ruine şi sculpturi ale palatelor şi ale mormintelor regilor Achemenizi şi Sasanizi. Cunoscător al limbilor moderne din Asia centrală, el în zadar căută într'însele cheia enigmatică a inscripţiunilor cuneiforme, sau precum le zice el cludeiforme, pe cari le-a decopiat. Cu toate aceste imperfecţiuni, domnilor, aci putem constată primul pas foarte sfiicios şi şovăind, ce face curiozitatea europeană pe adevăratul tărâm al antichităţilor din centru Asiei.

[1] Tomul III, p. 183—192.

MISIONARII IEZUIŢI ÎN CHINA. Pe acelaş timp însă, o altă grupă de neobosiţi şi statornici exploratori, străbăteà oceanele, ca să ducă pe depărtatele ţărmuri resăritene ale Asiei legea lui Hristos şi de acolo să împărtăşească Europei minunate ştiri despre antica şi curioasa cultură a Chinezilor. Urmând unei prime cercări făcute cu un succes îndoios printr'al XVII-lea secol de călugări portughezi, o numeroasă misiune de iezuiţi francezi izbutì în secolul al XVIII-lea să pătrunză în Cerescul Imperiu-al-Mijlocului, şi printr'o corespondenţă asiduă cu colegii lor şi cu învăţaţii din Europa aduse acestora un puternic contingent de cunoştinţe cu totul nouă. Descripţiunea imperiului Chinei publicată la 1735 de părintele Duhalde, a dat un rezumat al preţioaselor informaţiuni căpătate până atunci de misionarii francezi, informaţiuni cari sunt expuse mai pe larg în imensa colecţiune de scrisori ale misiunilor religioase din Orient, numită *Lettres édifiantes et curieuses,* unde se găsesc multe noţiuni foarte preţioase pentru arheologie.

Nu crez c'ar fi drept ca dintr'un material aşà de voluminos să nu extrag pentru d-voastre măcar câtevà răpezi noţiuni asupra unei chestiuni de industrie artistică a Chinezilor, de care m'am atins în mod incidental şi poate chiar cam fără temeiu, când v'am vorbit despre mult preţuitele vase murrhine ale Romanilor.

SINOLOGII DIN EUROPA. Ce au fost acele vase, noi pozitiv nu putem şti; dar iată câtevà informaţiuni ce culeg din relatarile asupra istoriei şi fabricaţiunii porţelanei chinezeşti, date de părintele D'Entrecolles, misionar iezuit născut în Lyon la 1664 şi răposat în Pekin la 1741.

Acest amabil şi instruit sinolog, [1] care scrisese şi cărţi de religiune creştină în limba chineză, se făcuse bun prieten cu un mandarin, dregător mai mare peste cele cincizeci şi şase manufacturi, cu trei mii de cuptoare, din cetatea Kin-te-cin, unde în timp de 800 de ani a fost centrul principal al fabricaţiunii de porţelană. Iezuitul descrise cu deamăruntul acest paşnic oraş, ai cărui numeroşi locuitori erau toţi cu totul lucrători sau neguţători de porţelană.

[1] orientalist care se ocupă cu China.

NOȚIUNI DESPRE PORȚELANA CHINEZĂ. Invențiunea unei arte așà de răspândită se pare a fi fost anterioară dinastiei numită Han, care a ocupat tronul Chinei dela anul 185 în. de Hr. până la 88 după Hr.; dar desvoltările ei fură răpezi și felurite.

Aceste noțiuni, confirmate prin toate cercetările ce s'au făcut mai de curând în cărțile chinezești, pun la cea mai mare îndoială, dacă nu autenticitatea, dar în orice caz epoca de depunere a unor mici vase și sigilii cu inscripțiuni chineze, cari s'au găsit prin ipogee funerare din Egipet, prin ruinele Ninivei dela Khorsabad, prin movile celtice din Irlanda și chiar prin straturile subpământene pe cari le-a desgropat mai anii trecuți d-l Schliemann, pe locul vechei Troie. Acelea trebue să fie obiecte introduse mai de curând în așà antice monumente. Se știe că pe timpul lui Marco Polo, uzul porțelanei erà foarte răspândit în tot imperiul chinezesc și mongolic; că demult în porturile din sânul Persic, la Ofir, veniau pe tot anul ca la patru sute corăbii încărcate cu marfă de China, aur, aramă, mătăsuri, mosc, porțelană, pietre scumpe și altele; că încă din secolul al XVI-lea, Portughezii aduseră în Europa producte de ceramică chineză, cărora ei mai întâi le deteră numirea de *porcellana*; și în fine că înșiși Chinezii ajunsese a fabricà vase de export pentru acei curioși Europeni, cari veniau la dânșii pe corăbii și cărora ei le ziceau *Dracii mării*.

In secolul al XVI-lea, anticarul Guido Pancirolli, despre care am vorbit cu ocaziunea comentariilor sale asupra Notiței demnităților Imperiului, depe informațiuni primite dela neguțători cari fusese în China, spune că:

«In vechime, porțelana nu se cunoșteà; ea numai acum e cunoscută. Ea se compune dintr'o amestecătură de gips, cu coaje de ou pisată, cu coaje de raci și alte materii, cari, după ce se plămădesc bine împreună, se așează sub pământ într'un loc tăinuit, pe care tatăl îl arată numai copiilor, și de unde abià strănepoții o scot după trecere de 80 de ani. Apoi după ce o înmoaie bine cu apă și o stoarce, se fac cu dânsa vase de preț, foarte frumoase la vedere, transparente, de orice formă și de orice culoare, după plăcere. Aceste vase au darul de a se sparge îndată ce se toarnă într'însele vreo materie veninoasă. Cel care face migma nu o scoate niciodată el însuși, ci o lasă copiilor săi ca o mare avuție, de care au a se folosi. O astfel de comoară e mai prețuită chiar decât aurul».

Constatările mai pozitive ale părintelui D'Entrecolles ne-au învățat a nu pune temeiu nici pe calitatea destăinuitoare de venin ce Pancirolli, împreună cu Turcii, o acordă porțelanei

de China, nici modului de seculară pregătire a migmei, pe care-l descrie anticarul padovan; dar ele ne dau lămuriri asupra diferitelor faze prin cari a trecut această interesantă industrie; ne spun, spre exemplu, că încă din epoca sa primitivă a existat o calitate superioară de porţelană numită *Ciai*, care se fabricà numai pe seama împăraţilor, şi aceea, de pe spusa vechilor poeţi ai locului, erà «albastră ca cerul, lucioasă ca oglinda, subţire ca hârtia, răsunătoare ca cimbalele, minunată prin vinele şi crestăturile ei şi asemănată la înfăţişare cu pietrele nestimate». Şi observaţi că pentru uzul palatelor împărăteşti, fabricaţiunea anuală de asemenea vase se urcà până la cifra enormă de 76.650 bucăţi felurite. Alte specii preţioase de porţelană antică purtau, din cauza dispoziţiunii coloritului lor, calificaţiuni originale, precum «pielea şarpelui, spinarea păstrăvului, icrele de peşte, laba racului, dungile aurite, reţeaua de crestături», şi altele nu mai puţin ciudate, cari aduc aminte numirile consacrate de babele noastre pentru încondeietura ouălor de Paşti. Ca artişti în arta porţelanei, vechile cărţi chineze pomenesc cu mare laudă despre un «venerabil Şu şi despre fiica lui, frumoasa Şu».

Sub dinastia Ming, între 1368 şi 1649, industria artistică a porţelanei a luat o şi mai întinsă desvoltare; atunci arta ceramicei chineze ajunse la apogeul său prin fabricarea de porţelane netede «ca untura sleită» şi «ca coaja oului», sau grăunţoase şi aspre «ca coaja racului, ca pielea găinei şi ca coaja de portocală». Tot pe atunci, unul din subiectele favorite ce se reprezentau pe vase erau bătăliile de greieri, devenite petrecerea favorită a acelui ciudat popor. Dar desemnele, mărcile şi devizele scrise pe obiecte de porţelană erau aşà de felurite, de capriţioase şi de fantastice, ca şi formele de vase, de mobile casnice şi de figurine ce ieşiau din numeroasele ateliere ale Cerescului-Imperiu. Părintelle D'Entrecolles vorbeşte cu admiraţiune despre un minunat chip de pisică, al cărei cap servià noaptea de candelă, şi toată lumea cunoaşte acele comice statuete chineze, reprezentând un bătrân smead, pleşuv şi bondoc, care ţine mânile ridicate în sus şi clatină mereu din cap; acela, trebue să ştiţi, că înfăţişează chiar pe zeul protector al industriei ceramice, pe martirul Pusa, lucrător din Kin-te-cin, care depe legenda locală s'a devotat artei, asvârlindu-se însuşi într'un cuptor aprins, ca să asigure izbutirea unei inovaţiuni, ce după numeroase încercări nu voià să iasă la căpătâiu. Vedeţi, domnilor, că grotescul Pusa chinezesc e un fel de confrate al blândei soţii zidită în părete

de meşterul Manole, ca să întărească temelia bisericii dela Argeş.

Dar fiindcă vorbim de productele variate ale ceramicei chineze, nu trebue să uităm plăcile sau cărămizile smălţuite ce se numesc *licu-li*, şi cu cari e clădit faimosul turn de porţelană din Nankin. Se zice că acest curios monument a fost înălţat mai întâi în condiţiuni mai modeşte, la anul 883 în. de Hr.; apoi a fost prefăcut la 371 al erei noastre şi în fine tocmai la anul 1431, după şaptesprezece ani de lucrare, a fost terminat astfel cum există şi astăzi, adică înalt de 330 picioare, compus din nouă caturi şi clădit cu plăci de porţelană smălţuită alb, roşu, albastru, verde şi cafeniu. El a costat ca la două milioane de lei.

Chinezii sunt, domnilor, mari amatori de antichităţi; porţelanele cele vechi, cele numite *Ciai*, se plătesc de dânşii, când sunt autentice, cu preţuri fabuloase; chiar un mic vas veritabil, «ca spinarea păstrăvului», se urcă la valoarea de şapte şi opt mii lei. O căutare aşà de extraordinară a antichităţilor ceramice a făcut să nască demult încă la dânşii contrafactori, şi tradiţiunile locale citează cu laudă pe cel mai dibaciu dintre aceştia, pe un oarecare Ciu, care a trăit dela 1567 până la 1619 şi a făcut falsificări şi imitaţiuni, cari şi ele astăzi sunt foarte mult căutate. Erà privit ca un mare merit pentru un artist de a şti să lucreze depe stilul arhaic, şi tot părintele D'Entrecolles ne povesteşte că amicul său, mandarinul din Kin-te-cin, îşi făceà o plăcută petrecere din fabricarea unor mici vase imitate depe cele antice, pe cari le dăruià de anul nou casnicilor săi.

Toate aceste noţiuni, cu o mulţime de altele asupra întregei culturi chinezeşti, şi împreună cu ele, vase de porţelană, săpături de fildeş, pe iesm şi pe lemn, picturi pe hârtie de orez, de bumbac şi de mătase, şi mii de alte obiecte de o înfăţişare cu totul neobicinuită şi originală, viind în Europa, deşteptau cea mai entuziastă curiozitate, cel mai viu interes de modă în societatea franceză, aşà mult setoasă de noutăţi luxoase.

ET. FOURMONT ŞI MANUSCRIPTELE TIBETANE.

Pe de altă parte, manuscriptele chineze ce se aduceau în Franţa preocupau foarte tare pe învăţaţii dela Academia Belelor-Litere şi osebit de ilustrul Fréret, care şi el fu unul din părinţii sinologiei europene, un coleg al său, Etienne Fourmont (1683—1745), frate mai mare al

epigrafistului Michel Fourmont, îşi făcù pe atunci, fără voia lui Dumnezeu şi a ştiinţei, o mare reputaţiune de sinolog. Sub a lui direcţiune fură lucrate în Franţa, cu mare cheltuială, toate semnele de scriere chineză pentru tipărirea în această limbă; apoi el compuse şi o gramatică chinezească, pe care cu mare pompă o prezentă regelui Ludovic al XV-lea. In toate acestea însă erà mai mult laudă şi trufie, decât adevărată ştiinţă; printre neştiutori, Fourmont, căruia numai îndrăzneala nu-i lipsià, se prefăceà că citeşte şi pricepe în perfecţiune orice documente scrise într'o limbă, pe care numai cu ajutorul modeştilor misionari iezuiţi izbutià a o înţelege. Astfel fiind, toată ignoranţa şi fantazia sinologică a lui Fourmont se dete de gol, când părintele Premare, sosit din China, publică conştiincioasa sa lucrare gramaticală intitulată: «Notitia linguæ siniçæ».

Dar n'a fost acesta unicul caz, în care laborioasa şi înfumurata erudiţiune a lui Fourmont se dovedì a fi fără de temeiu solid. La anul 1717, ţarul Rusiei, Petru-cel-Mare, vizitase Academia din Paris şi promisese a se pune în relaţiuni mai directe cu dânsa. Nu trecù mult până să se prezente ocaziunea. Peste patru ani de atunci, la 1721, soldaţii ruşi găsise în nişte bolţi clădite pe sub pământ în ţara Calmucilor, mai multe cărţi scrise cu litere albe şi aurite, pe lungi făşii de hârtie de bumbac înegrită; cele mai multe fură stricate şi răsipite; dar câtevà foi ajunseră până la Sf. Petersburg, unde nimeni din învăţaţii Academiei improvizată de Petru nu ştiù a le descifrà. Atunci el le trimise la Paris şi după o examinare atentivă, Fréret împreună cu Fourmont descoperiră că ele erau scrise cu litere tibetane. Cel din urmă nu se mulţumì cu atâta, ci din puţine cuvinte ale limbii tibetane cari ajunsese pe atunci în Europa, el închipuì o traducere a manuscriptului, cel puţin aşà de iluzorie ca şi interpretaţiunea versurilor cartagineze din Plaut, făcută cu un secol mai 'nainte de ebraistul Bochart.

MORMÂNTUL MONGOLIC DELA CONŢEŞTI.

Permiteţi-mi, domnilor, a mă folosì de citarea acestui fapt spre a vă spune câtevà cuvinte despre o descoperire, mai în toate analogă cu aceea a soldaţilor lui Petru-cel-Mare, care s'a făcut în ţară la noi, sunt acum mai mult de şasezeci de ani. Aţi auzit poate vorbindu-se despre comoara, care pe timpul ocupaţiunii ruseşti dintre 1806 şi 1812 s'a descoperit pe malul Prutului, la satul Con-

teşti din ţinutul Dorohoiu. Insumi acum vreo patru ani, am rezumat într'un raport arheologic ceeace ştiam pe atunci despre acea descoperire [1]. Controlând două relaţiuni târzii ce s'au făcut despre cele gasite la Conţeşti, am ales dintr'însele că în malul pârâului Podriga s'a aflat o boltă zidită, în care erà un schelet bărbătesc, purtând pe el arme şi podoabe aurite; alaturi erau osemintele unui cal cu hamuturi poleite şi mai multe vase de argint aurit, dintre cari guvernatorul rusesc depe atunci, amiralul Ciceagov, a transportat la Sf. Petersburg o tava rotundă, o amfora sau urcior cu două toarte şi capac, şi o mica galeata, câte şi trele de argint, ornate cu figuri în relief, reprezentând subiecte de mitologie elenă, precum luptele Centaurilor cu Lapiţii, ale Amazoanelor cu Elenii, vânatori scitice de cerbi şi în fine scenele eroice şi fabuloase, a Ledei cu lebada, a lui Apolon cu Dafne şi a junelui Hylas răpit de nimfele fântânilor. Aceste vase, păstrate azi în muzeul Ermitagiului, sunt fāra îndoiala lucrări din epoca de decadenţă a armatelor romane, poate de prin secolul al II-lea sau al III-lea dupa Hristos.

Depe aceste unice rămăşiţe cunoscute ale mormântului din Conţeşti, eu nu-l puteam crede de altă origină decât romană sau eleno-scitică, precum sunt alte atâtea bogate morminte descoperite în movilele sau *kurganele* Rusiei meridionale.

Dar se vede că m'am înşelat. Vasele din Ermitagiu sunt negreşit romane ori grece ; însă ele, luate fiind poate ca pradă de răsboiu, au făcut parte, în bolta dela Conţeşti, din podoabele unui mormânt mongolic sau tătărăsc din secolul al XIII-lea. Şi iată cum :

Răposatul vornic Alexandru Sturza Miclăuşanul, părintele învăţatului nostru numismat Dimitrie Sturza, a păstrat din acel curios mormânt o mica foiţă lungăreaţă de hârtie de bumbac (0^m,20 lung., 0^m,7 înălţ.), vapsită negru şi scrisă pe patru rânduri cu litere albe. Examinând aceste litere, m'am putut încredinţà că sunt caractere curat tibetane, de cele cari aduc foarte mult cu literele *davanagari*, scrisoarea clasică a literaturii sanscrite.

Mărturisesc că eu unul nu cunosc limba Tibetului nici

[1] In n. 152 din 14/26 Iulie 1871 al *Monitorului Oficial* al României: «Notiţă despre localităţile însemnate prin rămăşiţe antice în districtul Doroboiu».

măcar atât cât Fourmont, dar cu ajutorul publicaţiunilor moderne, am fost destul de norocit spre a regăsì textul depe foiţa lui Sturza, chiar în capul unui tratat liturgic al religiunii budiste, scris în aceà limbă.

Se ştie că legea quasi-monoteistă a lui Buda, care a fost în India către brahmanism ceeace creştinismul a fost în Occident către legea lui Moise, s'a răspândit peste mai toată Asia, începând de acum vreo două mii de ani. Dela secolul al VII-lea încoace, ea îşi are centrul ei oficial în Tibet, unde marele pontifice budist, Dalai-Lama, ocupă o poziţiune cam analogă cu a papei din Roma. Cărţile religioase ale Budiştilor, compuse mai întâi în limba sanscrită, au fost traduse în cea tibetană şi scrise cu nişte litere imitate, precum am spus, de pe cele davanagari. Popoarele Nordului asiatic, cari par a fi trăit fără de a urmà o anume religiune, până în timpul când Gengiskhan le-a întrunit spre a constituì cu ele groaznica putere a imperiului mongol, au adoptat succesiv credinţele budiste, pe care Kubilai-Han, protectorul lui Marco-Polo, le-a decretat ca religiune de stat, aducând din Tibet preoţi sau lamai pentru instruirea poporului şi cu dânşii împreună, cărţile liturgice tibetane, din cari parte mai apoi s'a tradus şi în limba mongolă. Tibetana însă rămase mult timp ca limba consacrată a cultului budist la Mongoli, precum e cea latină la catolici şi cea elenă la Grecii moderni.

Timpul nu mă iartă a mă întinde aci asupra doctrinelor metafizice ale religiunii lui Buda, care reduce ştiinţa supremă la o anihilare completă a individului şi la o întreagă absorbire a sa în marea divinitate a Universului; pentru explicarea textului nostru însă, vă voiu spune numai că această doctrină numită pe limba sanscrită *Pragima-paramita,* adică complexul cunoştinţelor şi practicilor religioase ce conduc la perfecţiunea absolută şi constitue pe omul ajuns mai presus de toată ştiinţa, se cuprinde în cuvântul sanscrit *Yana,* ce însemnează «mijlocul de a ajunge». In imensa literatură liturgică a budiştilor există trei feluri de *Yana,* cea mică, cea mijlocie şi cea mare, numită *Mahayana.* Intreaga doctrină budistă zisă Pragima-paramita e pe deplin cuprinsă numai într'aceasta din urmă, care şi este adevărata Sfânta Scriptură a acelei religiuni. Dar acea carte multiplă se compune ea însaşi dintr'un foarte mare număr de foarte voluminoase *sutra* sau tratate metafizice speciale; cea mai de căpetenie dintre sutralele Mahayanei e scrisă tocmai în una sută de mii de *sloka* sau versuri gemene, după cum se obiş-

nueşte în poetica indiană; ea se numeşte pe limba tibetană *lüm;* dintr'însa s'au făcut două prescurtări, una de 25.000 sloka şi cealaltă de 8.000. Dar spre a scurtà şi a se ferì de aşà multe şi lungi desvoltări abstracte, pe cari nu le puteà preţuì obştea credincioşilor, s'a făcut un rezumat al doctrinei Pragima-Paramita, într'un fel de breviariu sau ceaslov, un fel de mic *lüm* sau *lüm-ciung,* care poartă în Tibet şi numirea semnificativă de *Dorge-ciodpa* sau tăietorul de diamante, prin care se caracterizează şi preţul şi dificultatea învăţăturilor şi practicilor, atât sufleteşti cât şi trupeşti, ce se dobândesc din studiul acelei mult-venerate cărţi.

Titlul amărunţit în limba sanscrită, cu traducţiunea sa în cea tibetană şi cu invocaţiunea iniţială a acestui mic tratat liturgic, compun chiar inscripţiunea noastră, al cărei înţeles se reduce cam la frazele următoare:

«Veneratul tratat liturgic din care se învaţa doctrina biruitorului desăvârşit sau a tăietorului de diamante, care a ajuns mai presus de ştiinţa supremă,

Inalţ cu respect rugăciunile mele catre toate manifestaţiunile lui Buda şi catre toţi sfinţii budişti».

Dacă documentul dela Conţeşti nu ne-ar spune decât ce este scris pe dânsul, apoi importanţa lui ar fi minimă; dar mai mult decât cuprinsul său e importantă a lui provenienţă.

Cronicile secolului de mijloc vorbesc cu groază despre năvălirea ordiilor tătăreşti, conduse de Bathii-Han, căpetenia Mongolilor din Kapciak, în Rusia, în Polonia, în Ungaria şi în ţările noastre,la anul 1240. Pustiirile lor în timp de doi ani au ameninţat Europa întreagă, când deodată ordiile s'a tras înapoi, mărginindu-se în părţile cucerite ale Rusiei. Iată ce aflăm despre trecerea lor pe la noi, în analele scrise persieneşte, la anul 702 al Egirei (1303 după Hr.), pentru sultanul Mahmud-Gazan-Han, de medicul din Hamadan, Fazel-ullah-Raşid, care a consultat toate cronicile mongolice, redactate de învăţaţii chinezi, indieni, uiguri, kipciaki şi alţii.

La vieaţa împăratului mongol Ogotai, găsim într'un capitol intitulat «despre principii din Deşt-Kipciak sau din câmpiile Rusiei» cele următoare, în cari descoperim lesne, sub alterările pronunciaţiunii orientale, numiri geografice şi etnice din părţile româneşti:

«Pe la mijlocul primăverii (anul 1240), principele Bathu cu fraţii săi şi principii Cadan, Buri şi Bugiek, (după ce cucerise ţara celor trei fii ai lui Vladimir), trecură munţii spre a intrà în ţara Bularilor (Bulga-

rilor?) şi a Başghirzilor (Secuilor?). Orda care inainta pe dreapta, trecând în ţara Ilautului (Oltului), vazù venind în contră-i pe Bezerenban (Banul Basarab) cu oştile sale; acesta fu biruit. Cadan şi Buri, cari se indreptase împotriva Sasanilor (Saşilor), îi învinse în trei batălii. Bugiek străbatù munţii acestei ţari ca sa intre în Cara-Ulag (Ţara Românească), sdrobì popoarele Ulag (Vlahii, Românii), trecù munţii Babak-berk (?) şi intra în ţara lui Micislav (?), unde birui pe inimicul care îl aştepta. Asadar principii umblând deodată pe cinci căi diferite, cuprinseră toata ţara Başghirzilor, a Maghiarilor şi a Sasanilor, al căror rege Kelor (király pe ungureşte) o luă la fuga. Apoi ei petrecura vara pe malurile Tisei şi ale Tunhei (Dunarii)».

Nu rămâne îndoiala, domnilor, că pe timpul când se întâmplau aceste răpezi şi spăimântătoare cuceriri, vreo capetenie mongolă va fi murit pe malul Prutului, şi cu toate că cronicile locale spun ca Tatarii de atunci îşi strămutară la întoarcere morţii în ţinuturile lor asiatice, apoi tot e probabil că în malul dela Conţeşti a fost înmormântat depe uzurile tradiţionale ale popoarelor scitice şi ale budismului, kaganul sau mârzacul, căruia i s'au pus în bolta-i funerară calul cu hamutul său, armele şi podoabele-i cele preţioase, vasele adunate de dânsul în pradă şi în fine sentenţe şi texturi liturgice, scrise în limba religiunii, cu litere albe pe făşii de hârtie neagră, cum erau acelea găsite la 1721 în ţara Kalmucilor şi cum sunt încă cele dovedite la popoarele Asiei nordice şi centrale, de catre mai mulţi exploratori moderni.

Aceasta lungă digresiune ne-a adus, domnilor, pe un câmp de cercetări în filologie şi arheologie asiatică, cari, precum vedeţi, nu au fost cu totul înlăturate din studiile învăţaţilor occidentali din secolul al XVIII-lea; mai mulţi erudiţi au început pe atunci a se ocupà de istoria şi uzurile popoarelor asiatice ale mediului-ev şi cea mai importantă publicaţiune, în acest cerc de investigaţiuni, este colecţiunea cea mare de documente asiatice de tot felul, formată în secolul al XVII-lea, de orientalistul francez d'Herbelot (1625—1695), sub titlul de «Bibliothèque orientale» sau Dicţionar universal cuprinzând tot ceeace priveşte popoarele Orientului. Această mare întreprindere a fost terminată de renumitul Galland (1646—1715), dragomanul lui Nointel în ambasada sa şi introducătorul în Europa a frumoaselor basme arabeşti, cari poartă numirea de «O mie şi una de nopţi», iar la noi, după turceşte, de «Halima».

Galland a jucat un rol destul de important sub Ludovic al XIV-lea, fiind şi anticar oficial al curţii, şi profesor de limbile orientale la Colegiul Franţei, şi membru tare activ al Aca-

demiei, şi în fine un literator foarte popular. Se povesteşte că pe când el tipărià unul dupa altul numeroasele volume ale elegantei sale traduceri depe basmele arăbeşti, publicul se interesà aşa tare de poveştile lui, încât adesea se adunà sub ferestrele cabinetului în care el lucrà şi-i strigà în gura mare: «Ei! domnule Galland, când ne mai dai o nouă carte de basme?»

Publicul lui Galland aveà poate dreptate a nu se obosì cu frumoasele basme din Halima; dar în acelaş caz nu sunteţi şi d-voastre, domnilor, public binevoitor al conferenţelor mele; caci de sigur îmi lipseşte cu totul darul sultanei Şeherazade spre a vă face să uitaţi orele, ascultând ceeace vă spuiu despre anticarii trecutului. Mai mult poate decât oricând veţi fi constatat această lipsă, astăzi când am luat asupra-mi anevoioasă sarcină de a cuprinde într'o singură cuvântare doua subiecte diferite şi bogate prin sineşi: istoria numismaticei şi aceea a studiilor de arheologie orientală, dela începutul secolului al XVII-lea până la jumătatea lui al XVIII-lea. Şi cu toate acestea mă văd silit a vă cere încă un moment de atenţiune; poate că mi-l veţi acordà mai bucuros, când vă voiu spune că-l reclam în favoarea unui mare orientalist şi anticar român din acea epocă.

DIM. CANTEMIR. VIEAŢA ŞI OPERELE LUI.

Nu vă miraţi de ceeace vă spuiu; caci am să numesc pe ilustrul şi eruditul nostru istoric, principele Dimitrie Cantemir.

Ştiţi negreşit că fiu, frate de domn şi însuşi domn al Moldovei, Dimitrie Cantemir s'a născut în Constantinopole în ziua de 26 Octomvrie 1673. Educaţiunea şi-a facut-o parte în capitala Orientului şi parte în Moldova, unde tatăl său Constantin Voevod adusese pentru instruirea fiilor săi pe eruditul dascăl grec Ieremia Cacavelas din Creta, ebraist, elenist şi latinist totdeodată. Prima operă a junei beizadele, cartea întitulată «Divanul lumii sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau judeţul sufletului cu trupul», scrisă greceşte şi româneşte şi tipărită la 1698 în Iaşi, se resimte de învaţăturile teologice şi filozofice ale dascalului, precum iar tratatul său despre muzica turcească şi compunerile sale muzicale, lucrate în Constantinopole, dau dovada despre ştiinţa şi gusturile artistice ale amabilului june trimes la Poarta, ca în fel de zalog.

Insă gravele evenimente politice ce s'au petrecut la 1711, în scurta lui domnie, şì după ce, înstrăinat cu toţi ai sai din

ţara părintească, ajunse a fi unul din cei mai consideraţi consilieri ai lui Petru-cel-Mare, spiritul său devenind şi mai copt prin serioase studii istorice şi prin propriile sale observaţiuni, el consacră orice moment de repaos casnic la compunerea numeroaselor scrieri istorice şi filozofice, cu cari îl vedem înavuţind literatura şi ştiinţa între anii 1714 şi 1721. Adânc cunoscător al limbilor orientale, căci osebit de limba greacă ştià turceşte, arăbeşte şi persieneşte, el scrise pentru Petru, în limba rusă, un tratat despre religiunea mahomedană, o istorie a originilor Mahometanilor, pierdută la 1722 într'o corabie care se înecă pe marea Caspică, pe când el urmà pe Petru în expediţiunea sa în contra Persiei; în fine scrise şi Istoria imperiului otoman, publicată până acum în trei limbi (engleză, germană şi franceză) şi în curând şi în cea română, tezaur nesecat de indicaţiuni preţioase asupra istoriei tutulor popoarelor din ţinuturile Turciei.

Tot aşà de bun cunoscător al celor mai multe limbi europene, el scrise latineşte un tratat teologo-fizic asupra creaţiunii, o istorie antică şi modernă a Daciei, pierdută şi aceea in naufragiul depe Caspica, şi în fine nepreţuita Descriere a Moldovei, pe care el a compus-o după cererea Academiei din Berlin, ce îl alesese de membru al ei. Această ultimă operă, tipărită pentru prima oară în textul ei original, în anii trecuţi, de Societatea Academică Română, *Descriptio Moldaviæ* şi de altă parte, *Hronicul Româno-Moldo-Vlahilor*, publicată la 1835 în Iaşi şi pe care autorul îl tradusese depe opera latină cea pierdută, sunt două lucrări capitale, în care se învederează şi întinsa erudiţiune şi adâncul patriotism al acestui mare bărbat.

VECHILE CETĂŢI DIN MOLDOVA.

Aş dorì să vă arăt cu deamăruntul, în aceste două scrieri, interesul nepregetat ce prinţul Cantemir purtà studiilor arheologice; aş dorì, dacă ar fi timp, să vă arăt cum peste tot locul, în ţara Moldovei, el se informà despre ruinele vechilor cetăţi; cum cercà a dovedì epoca dărămăturilor depe procederile tehnice ale zidirilor şi depe poziţiunile lor topografice; cum în fine purtà pururi grija ştiinţei trecutului, tot aşà de mult ca şi a destinelor viitoare ale patriei sale. Răsfoiţi, domnilor, capitolul din *Descrierea Moldovei,* «asupra ţinuturilor şi cetăţilor de acum ale Moldovei», şi veţi constatà că la fiece pas el se opreşte spre a vorbì de ruinele istorice ale patrìei; la Roman, el află pe malul răsăritean al

Siretului, urmele cetăţii *Smedorova:* în jos de Bârlad menţionează despre *o Cetate de pământ;* în ţinutul Putnei constată ruinele cetăţii vrâncene *Crăciuna;* la Fălciu, neputând să afle însuşi urmele cetăţii *Taifalilor,* trimite oameni cunoscători ai locurilor, ca să le cerceteze prin pădurile depe malul Prutului; apoi el spune legenda populară a movilei *Răbaia* de lângă Huşi; la Bender crede a găsi urmele *Zargidavei;* la Orhei, ale *Petridavei;* la Suceava, ale *Sandavei;* apoi nu departe de Chişinau, el relatează că a văzut şirul de pietroaie aşezate în linie dreaptă, ca cum ar fi puse acolo de mână de om, cărora li se zice *Cheile Bâcului;* în fine după ce numeşte şi descrie cetatea *Neamţului,* a *Chiliei* şi multe altele, după ce vorbeşte despre vechile steme sculptate pe piatră în cetatea Sucevei, după ce discută asupra poziţiunii locului unde a fost exilat poetul Ovidiu, apoi el se întinde cu deamăruntul asupra *Valului împăratului Traian,* pe care zice că l-a văzut însuşi compus din două şanţuri având încă pe atunci o adâncime de doisprezece coţi, şi îl urmăreşte dela Petrovaradin, prin munţii Porţilor de fier, d'alungul României şi a Moldovei, peste Prut la satul Traianul, peste Botna la târgul Cauşani, şi prin ţara Tătarilor până în malul Donului.

Acestea, domnilor, sunt amărunte cari dovedesc că principele, preocupat de exploraţiuni anticare, a făcut cercetări serioase, pe cari nimeni mai 'nainte de dânsul, şi poate chiar nimeni în urmă-i, nu le-a mai făcut cu aşà mult zel şi cu aşà multă ştiinţă.

INSCRIPŢIUNEA DELA GHERTINA.

O împrejurare fericită a venit, chiar pe timpul său, să răsplătească lăudatele sale silinţe de anticar:

«In apropiere de Galaţi, zice el, la gurile Seretului despre rasărit, sunt dărămăturile unei cetaţi, căreia oamenii din partea locului îi zic acum *Ghertina.* Iar cum că această cetate a fost întemeiată depe vremea lui Traian, despre aceasta ne încredinţează banii vechi cari s'au aflat acolo la leatul 7211 (1703), precum şi o piatră pe care şi noi singuri, precum am putut, am citit-o, în care cu slove vechi lătineşti scrie aşà:

IMP. CAESARI, DIV. FILIO. NERVAE. TRAIANO.
AVGVSTO. GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. P. DICT.
XVI. IMP. VI. CONS. VII. P. P. CAL
PVRNIO. PVBLIO. MARCO. C. AVRELIO. RVFO.

care aşà socotim să se înţeleagă: «*Impăratului, Chesariului, Dumnezeescului, fiului Nervei, lui Traian Augustului, Germanicului, Dacianului, Preutului celui mai mare, fericitului*

Domn, Invăţătorul al şasesprezecelea, Impăratul al şaselea, Sfetnicul al şaptelea, Părintelui Patriei, lui Calpurnie, Marco, Aurelio Ruf».

«Către aceasta mai scrie Neculai Costin logofatul, precum sa mai fie vazut o piatra, care s'a aflat la cetăţuia năruita la Galaţi, ce-i zic Ghertina, şi sa fi cetit singur într'însa: *Sever împaratul Râmului.* Ce noi aceasta piatra şi în domnia fratelui Antioh, şi pe vremea noastra, trecând pe la Galaţi, intr'adins am cercetat-o; ce nu s'a aflat, fără cât intr'un rând îmi au adus Teodori parcalabul de Galaţi un ban de argint, în cari scrià: «*Const. Vict. Aug. Imp...*»

Dar fără a mai prelungi aceste citaţiuni pline de interes, d-voastre ştiţi acum cât de mult datoreşte arheologia noastră naţională eruditului principe Dimitrie Cantemir. In traiul necontenit turburat ce el a avut în patria sa şi apoi stând ani îndelungaţi depărtat de dânsa, el totuşi a studiat-o în prezentul şi în trecutul ei, astfel încât ne mirăm şi de stăruinţa şi de memoria acestei minunate inteligenţe. Dacă în grelele împrejurări în cari el a vieţuit a putut lucrà atât pentru patria sa, ne închipuim ce neasemuită strălucire ar fi fost dat el culturii naţionale, de-ar fi fost soarta mai favorabila aspiraţiunilor sale patriotice?

Dimitrie Cantemir e mândria trecutului nostru în toate ramurile ştiinţelor istorice şi prin urmare şi în arheologie.

Cu câţivà ani înainte de a murì, în vârstă de cincizeci de ani (14 ianuarie 1723), suferind de o grea boală căpătată în expediţiunea Persiei, cea din urmă a lui preocupaţiune literară a fost de a lăsà naţiunii române, în limba ţării, monumentul istoric ce el înalţase spre a ei mărire. Iată cu ce mândre cuvinte, graiul său bătrânesc rosteşte această nobilă dorinţă, însoţită de nu mai puţin admirabile poveţe:

«Aeste toate, fiind de noi in limba latineasca scrise şi alcătuite, socotit-am că cu strâmbatate, inca şi cu pacat va fi de lucrurile noastre, deaceea înainte mai mult strainii decât ai noştri sa ştie. De care lucru acum de isnoava osteninţa luand, din limba latineasca iaraşi pe cea a noastra româneasca le prefacem. Slujească-se dar cu osteninţele noastre neamul *românesc,* si ca într'o oglinda curată, chipul şi statul, batrâneţele şi cinstea neamului sau privindu-si, îl sfatuesc, ca nu în trudele şi sângele mosilor stramosilor sai sa se mandreasca; ce în ce au scăzut din calea vrednciei, chiar înţelegând urma si barbaţia lor ravnind, lipsele sa-şi plineasca si să-şi aduca aminte ca precum o lata, aşà acum tot aceia barbaţi sunt, cari cu mult mai cu fericire au ţinut cinste şi a murì, decât cu chip de cinstea şi de barbaţia lor nevrednici a traì!»

Iata ce învăţase Cantemir din studiul istoric şi arheologic al patriei. Noi toţi, Români de azi şi ai viitorului, să nu uităm învăţaturile acelui glorios Român al secolului trecut!

A TREISPREZECEA LECŢIUNE

STUDIILE ASUPRA ANTICHITĂŢILOR CREŞTINE ŞI ASUPRA SECOLULUI DE MIJLOC, DELA RENAŞTERE ÎNCOACE.

Domnilor, încă odată suntem astăzi nevoiţi să luăm calea timpului înapoi şi să ne întoarcem la hotarul secolului al XVI-lea, pentru ca iarăş de acolo plecând, să urmăm pe căi până acum cu totul necunoscute nouă, lucrarile arheologice executate în timp ca de una sută cincizeci de ani de către exploratorii antichitaţilor creştine şi ai culturii europene din mediul ev.

In studiul oarecum mai amărunţit, ce am socotit de trebuinţă să consacru periodului care desparte adevărata epocă a Renaşterii, adică secolul al XVI-lea, de momentul în care ştiinţa arheologiei a schimbat a sa faţă sub impulsiunile vârtoase ce ea a primit acum vreo cinci pătrare de secol, în aceà expunere a activităţii anticare dintre anii 1600 şi 1750 a trebuit chiar din cauza aspectului multiform al acestei activităţi să caut a o răspicà în mai multe ramuri divers caracterizate, pe cari mi-am propus a le atinge şi a le desvoltà pe rând, gradat şi fiecare în deosebi, spre a produce cât se va puteà mai puţină confuziune în mulţimea şi în varietatea faptelor ce aveam a relatà.

Astfel fără de a sacrificà şirul cronologic al analelor arheologiei, mi-am permis numai a deschide prin îmbelşugata holdă ce aveam de vizitat, mai multe cărări directe, pe cari străbătându-le succesiv, ne vom aflà, crez, şi mai puţin în pericol de rătăcire, şi mai siguri că umblând cu luare aminte vom căpătà bună cunoştinţă despre tot avutul ştiinţific al întregului tărâm de care acum ne îngrijim.

Printre aceste diferite cărări a fost şi o cale mai largă, pe care am intrat încă dela început, fiindcă dânsa erà chiar prelungirea vastei cariere, deschisă de către anticarii din secolii precedenţi; aceea erà croită d'adreptul prin domeniul mai apropiat al antichităţilor române sau italice. Ţineţi minte, domnilor, că abià după trei lungi conferenţe d'arândul, ne-am putut abate dintr'însa fără totuş de a-i fi sleit interesul. Apoi în laturile ei, şi nu departe, am găsit răzorul până atunci puţin explorat al antichităţilor elenice, care însă de aci înainte

are să mearga tot lațindu-se, până va deveni in timp de aproape un secol centrul predilect al studiilor arheologice. A trebuit iar să căutăm a ne strecurà cu oareşcare atenţiune mai specială prin desişurile în cari s'au fost grămădit lucrările epigrafice şi numismatice, ce de altmintrelea fac şi ele parte din cuprinsul îmbinat al antichităţilor grece şi romane. In fine ne-am făcut potecă chiar şi prin hăţişul confuz şi spinos al întunecatelor tradiţiuni din anticul Orient, deşi trebuie să mărturisim că pe acela numai epoca modernă a ştiut a-l curăţì de iarbă rea.

D'alungul acestor felurite căi am putut vedeà şi preţuì ce anume lucrări s'au efectuat până pe la jumătatea secolului al XVIII-lea pentru desgroparea şi elucidarea culturilor antice, cari în Europa meridională şi chiar în unele părţi ale Asiei şi ale Africei s'au desvoltat, sau mai 'nainte sau înlăturate de credinţele şi de faptele societăţilor creştineşti. Am puteà dar zice ca până acum am cercetat pe urmele anticarilor de până la 1750 mai toate ţinuturile lumii antice, explorate de dânşii. Dacă prin silinţele mele am izbutit a vă descrie, cu oarecare fidelitate, progresele şi lipsele ştiinţei arheologice în acele cuprinsuri, apoi negreşit d-voastre acum cunoaşteţi cel puţin în mod general elementele din cari se compuneà materialul arheologic, adunat depe tărâmurile antichităţii până la momentul când ştiinţa trecutului aveà să intre într'o fază nouă şi dintr'o simplă adunătură de fapte anticare şi curioase aveà să devină o lănţuire raţionată de producţiuni, bazate toate pe teorii morale şi deduse din nestrămutate principii de estetică.

Dar nu numai culturile antice, cu vieaţa lor socială şi cu artele lor, au avut prerogativa de a prezentà material pentru constituirea adevăratei ştiinţe arheologice; deşi putem zice că antichitatea elenă şi romană a fost ca şi sâmburul principal, din sânul căruia a lastărit mai întâi această ştiinţă, totuş ea n'a putut a se întemeià cu tărie decât atunci numai când alte multe ramuri ale culturii omeneşti din felurite părţi ale lumii şi din felurite epoce ale timpului, au venit să-i aducă contingentul lor variat.

Dacă Roma şi apoi Atena au uimit mai întâi de toate vederile şi minţile primilor anticari şi le-au absorbit mai toată activitatea, apoi a trebuit ca după aceea faptele şi desvoltările etice şi artistice, sau anterioare sau posterioare, sau cu totul străine existenţei acestor două mari centruri de cultură, să vină a lărgì cercul cunoştinţelor omeneşti cu noţiuni pozitive, culese atât de prin străvechile civilizaţiuni ră-

saritene şi transatlantice cât şi de prin barbaria preistorică a seminţiilor nordice, ba chiar şi de prin clocotirea dezordonată a mediului ev, pentru ca printr'un aşà larg, aşà variat şi aşà întreg complex de datine şi de monumente, sa se poată constituì o adevărată ştiinţă specială a culturii trecutului, adică ceeace este în realitate arheologia modernă.

O astfel de ştiinţă, anticarii secolilor trecuţi negreşit ca nici n'au visat-o în toată mareaţa ei întregime; dar împinşi de acel nobil şi pietos instinct, care face pe om să culeagă cu îngrijire amintirile şi rămăşiţele stramoşeşti, ei au muncit fără preget, ca să adune mereu, piatră cu piatră, o foarte mare parte din materialul edificiului.

Până acum am căutat, precum am mai zis, să vă dau seama despre ceeace au făcut ei în domeniul excluziv, al timpilor antici; dar spre a cunoaşte toată întinderea cuprinsului lor arheologic, îmi rămâne a vă mai informà şi despre modul cu care ei au explorat originile lumii moderne, adică pe de o parte antichităţile primitive ale creştinismului, iar pe de alta actele sociale şi producţiunile artistice ale populaţiunilor europene din secolul de mijloc.

Cu aceste două serii de studii, cari prin epocele la cari se refer se află excluse din cercul propriu al aşà numitei antichităţi clasice, vom completà tabloul activităţii din al doilea period al istoriei arheologice, pe care l-am cuprins sub numirea generică de *Renaştere.*

Şi în adevăr, în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, ideile sociale şi concepţiunile artistice ce domnise şi se produsese în sânul nouălor societăţi europene, dela căderea imperiului roman-al Occidentului încoace, adică spiritul şi uzurile mediului-ev, erau destul de învechite ca să poată deşteptà până la oarecare punct interesul unei epoce, stăpânită de cea mai vie curiozitate pentru faptele trecutului; dar totdeodată faţă cu perfecţiunea productelor intelectuale şi artistice ale antichităţii clasice, cari acum fermecase cu totul spiritele, acele vechituri, de abià câtevà sute de ani, păreau lucruri executate numai depe fantazii barbare şi inculte, urmări stranii şi neraţionate, născociri lipsite de ordonanţă, de logică şi de gust, în două cuvinte, acte desmădulate ale unei nesociabile barbarii şi producte incorecte ale unei arte grosolane.

Pe unele însă, necesităţile vieţii practice impuneau modernilor datoria de a le păstrà şi de a le înregistrà ca titluri ale drepturilor politice, civile şi religioase; acelea sunt

vechile documente legale, vechile hrisoave, vechile scripturi, materie a studiului diplomaticei şi al paleografiei.

Pe altele, tradiţiunea şi uzul, paznici mai în totdeauna credincioşi ai moştenirilor părinteşti, izbutiră uneori a le apărà în contra urii, dispreţului şi ridicolului, ce lumea nouă, înamorată de geniul antichităţii clasice, aruncà mereu asupra producţiunilor de artă şi de industrie medievală, ieşite pe atunci cu totul din modă. Au trecut încă de atunci încoace multe zecimi de ani la mijloc, pâna când să sune şi ora renaşterii pentru studiul şi preţuirea originalei culturi a artelor neo-romane, bizantine şi gotice. Acest studiu, această preţuire aparţin cu totul secolului nostru.

Ceeace zicem însă aci despre manifestaţiunile vieţii omeneşti din secolul de mijloc, se aplică cu mult mai puţin la datinele, la actele şi obiectele cultului religios. Societatea modernă renăscândă, şi mai cu seamă porţiunea ei cea cultă, se lepădà din ce în ce mai mult de uzurile necioplite şi de instituţiunile pocite ale secolilor imediat anteriori; dar întru ceeace privià biserica şi tradiţiunile ei, cu mare sfială cutezà a introduce într'însa inovaţiuni. Artele aduceau în adevăr cultului prinoasele perfecţionării lor; dar spiritul religios, — ales în ţările catolice şi mai cu osebire în Italia, ţara papală, — stăruià pururea acelaş, nestrămutat în autoritatea şi în rigoarea lui tradiţională.

Şi mai mult, se pare că din momentul când interpretaţiunea dogmelor creştine ajunse a învrăjbi mai toate popoarele Europei, atunci când inovatorii, protestând în contra neîndreptăţitului despotism pontifical, căutau în textul Sfintelor Scripturi, în antichităţile Bibliei, primitiva *Carte a cărţilor,* împrospătarea credinţelor primordiale şi întărirea nouălor doctrine, chiar atunci în sânul Italiei catolice, în cetatea papilor, se producea o mişcare de reacţiune importantă, în care tot arheologia avea sarcina de a restatornicì prin venerabile dovezi ale trecutului, întâietatea, consfinţită de secoli, a cetăţii şi a pontificilor Romei asupra întregei creştinătăţi.

Astfel se întâmplă ca încă depe la sfârşitul secolului al XVI-lea, antichităţile creştine şi originile cât de modeste ale religiunii catolice, să obţină în cultura societăţilor apusene, un loc de onoare şi dacă nu încă destul de bine preţuit din punctul de vedere al caracterului lor estetic, dar în orice caz foarte respectat prin esenţa lor morală.

PRIMELE CIMITIRE CREŞTINE DIN ROMA. Chiar în prima noastra întrunire de aci a venit ocaziunea, domnilor, să fac menţiune despre catacombele Romei şi despre admirabilele lucrări ştiinţifice, pe cari le-a executat de curând în acest cerc al arheologiei, unul din corifeii contimporani ai ştiinţei, d-l de Rossi. Impreună cu marele arheolog, am avut atunci imprudenţa a numì şi pe săpătorul, care după ce l-a ajutat cu casmaua în frumoasele sale explorațiuni, acum stând la gura ocnei sau a catacombei surâde cu încredere vizitatorului curios şi facându-i semn din ochiu, îi şopteşte invitarea tradiţionala: *Ed io sarò il tuo guida!* «*Eu* îţi voiu fi călauză!»

Fiindcă am cutezat însă atunci a spune ca sapătorul d-lui de Rossi, cu tot meritul ce-i constitue minunata sa dibăcie de a scoate din pământul jilav ulceluşele neştirbite, nu poate fi totuş calificat nici măcar de anticar, ştiu ca mi-am aprins, cum am zice, paie în cap. De atunci, credeţi-mă, am rămas cu o mustrare de cuget şi deoarece ţin cu tot dinadinsul a împăcà pe apăratorii meritelor extraordinare şi ai sistemei arheologice ale lui Pietro săpătorul, îmi tot băteam capul cum aş face ca să-mi ajung mai curând scopul. Astăzi, pe neaşteptate, iată mi se înfăţişează un mijloc de mântuire.

Oare ce dovadă mai învederată de pocăinţă aş puteà da, decât luând eu însumi în faţa d-voastre rolul nedreptăţitului călăuză? Binevoiţi dar a vă închipuì că eu ţin acum în mâna mea torţa aprinsă, şi daţi-mi voie a vă preumblà câtevà momente — numai cu gândul — prin întunericul catacombelor dela Roma. Mai modest şi decât Pietro, tot ce vă voiu spune d'alungul căiei, să fiţi siguri ca-l voiu fi cules numai din carte. Să n'aveţi dar teamă că o să va rătacesc. In orice labirint vom pătrunde vreodată împreună, puteţi fi pe pace, căci eu — cum fac pentru mine însumi în materie de ştiinţă voiu purtà mereu grija a vă ferì chiar şi de praguri. Deci, fie-mi toate iertate, *Ed io sarò il tuo guida!*

Roma de astăzi, Roma contimporană, domnilor, ocupă ca oraş populat abià o parte din vechea cetate; în lăuntrul secularelor ei ziduri de împrejmuire, mai ca la jumătate spaţiul este cuprins cu grădini, cu livezi, cu vii şi cu locuri virane, unde pometul sau bălăriile cresc printre măreţe ruine de monumente antice, printre vechi biserici singuratice şi lipsite de enoriaşi. Afară din ziduri, *extra muros,* aceeaş înfăţişare pustiită; osebit de câtevà locuri alese, unde arta şi luxul modern au înconjurat câte o elegantă *villa,* cu vesele şi raco-

roase dumbrăvi, osebit de acele minunate oasise[1], dealungul largilor căi dogorite de soare, ochiul întâlneşte numai amintiri de doliu, morminte şi mausolee, felurite prin formele şi prin gradul lor de dărăpănare, cari stau şi acuma marture despre sumptuoasele uzuri funerare ale anticilor Romani.

CATACOMBE ŞI ARENARII. Dar dacă pe luciul câmpiei, Roma cea păgână a lăsat aşà falnice urme, consacrate *zeilor* ei *mani* sau geniilor mitologici ai morţii, apoi în întunericul pământului, afundate la marile adâncimi ale stratului de tuf grăunţos, umiliţii credincioşi din primii secoli creştini au scobit cu răbdare în timp de trei sute şi mai bine de ani, nenumărate chilii sau cripte şi nemăsurate galerii superpuse şi încrucişate în tot sensul, în cari cu o taină cuvioasă, cu o mângâioasă jale, ei depuneau rămăşitele trupeşti ale răposaţilor şi printre acestea, nenumărate despuieri sfâşiate ale martirilor credinţei.

Aceste misterioase locuri de astrucare, de adormire, după cum le numiră mai întâi creştinii, aplicându-le zicerea grecească «koimeterion» adică *dormitorium*, aceste cimitire subpământene, create şi întrebuinţate numai de închinătorii crucii, legea comună a Romei le apără sub scutul ocrotitor al morţii, astfel încât timp îndelung, prigonirile înverşunate, îndreptate în contra vieţii lumeşti a creştinilor, le da oarecum pace în vieaţa lor de veci.

In laturi de acele petice de pământ sau *areæ,* cari d'alungul căilor se concedeau cetăţenilor avuţi, pentru fastuoasa păstrare a cenuşelor culese pe rugurile funerare, în laturi şi de neregulatele galerii subterane, numite *arenaria,* de unde se scoteà nisip şi piatră de clădiri şi în cari la locurile zise *puticuli* se asvârliau amestecate cu stârvuri şi cu gunoaie, cadavrele săracilor, în laturi de fala deşeartă şi de nemiloasa nepăsare a păgânilor, câţivà din cei mai de frunte proseliţi romani ai apostolilor lui Hristos au pus să sape sub propriile lor *areæ,* tainice bolţi şi gârliciuri, spre a depune într'însele, ferite de orice amestec necurat, trupurile lor şi ale fraţilor lor în Isus, mai puţin avuţi decât dânşii.

Aceasta este prima origină a cimitirelor creştine de sub pământurile împrejmuitoare ale Romei. Cele mai vechi au fost poate criptele depe căile Cornelia şi Ostiense, în cari

[1] oaze.

s'au depus mai întâi trupurile martirizate ale sfinţilor apostoli Petru şi Pavel, şi cari în urmă au dispărut sub temeliile catedralei San-Pietro din Vatican şi basilicei San-Paolo-fuori-le-mura. Acele sfinte moaşte au stat apoi ascunse câtvà timp într'o peşteră scobită sub biserica Sf. Sebastian depe calea Appia, peşteră care se numise mai special *ad catacumbas*, depe zicerile greceşti «kata», de desubt, şi «kumbos», scobitura, sau poate şi depe verbul latin *cumbere*, a zăceà, a dormì; în orice caz, numeroşii închinători ai acestei peşteri întinseră mai târziu numirea de *Catacombe* asupra tuturor cimitirelor subpământene ale creştinilor primitivi, şi o lăţ'ră chiar asupra celora din alte părţi ale Italiei, precum la Neapole, la Milano şi aiuria, ba încă şi din alte locuri mai depărtate, adică la Cartaginea în Africa şi la multe cetăţi locuite în vechime de creştinii persecutaţi.

POZIŢIUNEA ŞI NUMIRILE CATACOMBELOR

Dintre catacombele cele mai vechi, încă existente la Roma, putem şi acum cità câtevà, cărora le-a rămas numele venerat al anticilor proprietari ce le-au deschis pentru sine, pentru neamul şi pentru coreligionarii lor. Spre Nord, dincolo de noua poartă Salaria, e al Priscillei, muma acelui senator Pudens, care a găzduit în casa lui pe capii apostolatului creştinesc şi ale cărui fiice, gingaşele şi smeritele fecioare Praxede şi Pudentiana, au însoţit până la locul de supliciu pe glorioşii sfinţi şi apoi cu o cuvioasă solicitudine au adăpostit în cimitirul familiei lor sutimi de trupuri de martiri, îngrijind chiar a culege cu bureţi sângele răspândit de dânşii pe lespezi şi prin ţărână. La miazazì, unde catacombele sunt mai numeroase şi mai îndesate, astfel încât s'a calculat că dedesubtul unei suprafeţe de 123 picioare romane se pot măsurà până la 700 metri de galerii încrucişate şi superpuse, se află în preajma căilor Ostiense, Ardeatina şi Appiana, printre alte multe cimitire subterane mai posterioare, şi unele cari se rapoartă la primul, mult al doilea secol al creştinătăţii. Acestea sunt: al Lucinei, nobila matroană romană din ilustra familie a Ceciliilor, care a primit din însăşi gura Sfântului Pavel învăţaturile nouei credinţe; al Domitilei, vara sau nepoata împăraţilor Titu şi Domiţian, care împreună cu alţi membri ai familiei Flaviane a împărtaşit legea şi soarta creştinilor; apoi încă al lui Pretextat şi al lui Callist, ambii bărbaţi de viţă patriciană, ale căror bolţi funerare, deschise tuturor drept-credincioşilor, primiră cu

timpul desvoltari însemnate şi deveniră ca şi multe alte catacombe mai nouă, proprietăţi comune ale asociaţiunilor creştine, ce luase numirea legală de *collegium* sau *ecclesia fratrum*.

Mai mult sau mai puţin îngăduiţi a-şi exercità pe ascuns cultul în întunericul locaşelor mortuare, fraţii creştini, în timp de trei sute de ani, adică până în zilele lui Constantin cel Mare, aflară într'însele nu numai repaosul morţii, dar încă şi mângâierile liturgice ale religiunii, ba adesea chiar şi adăpostirea în contra prigonirilor. Numărul lor fiind depe atunci foarte însemnat în Roma, pretutindeni unde în jurul cetăţii tărâmul consistà în tuf grăunţos, ei scobiră mereu galerii şi cripte, aşà încât se pot numì până la şasezeci de catacombe, purtând fiecare un nume osebit şi conţinând cu miile morminte, moaşte şi epitafe creştineşti.

Cele mai însemnate catacombe se aflau, precum am mai zis, spre partea meridională, în ocolul căiei Appia sau Triumfală, unde la suprafaţă se vedeau şi cele mai de căpetenie monumente funerare ale păgânismului.

Multe din catacombe purtau numele principalilor sfinţi, martiri şi papi, cari fusese îngropaţi într'însele sau cari le deschisese pentru poporenii lor; dar altele păstrară şi vechi denumiri locale, uneori foarte originale. Astfel e curios lucru a întâlnì în vieţile sfinţilor martiri din Roma, menţiuni despre cimitirele poreclite *ad ursum pileatum,* la ursul păros, în direcţiunea apuseană a căiei Portense; *ad duas lauros,* la cei doi dafini, pe calea Labicană; *ad Nymphas S-ti Petri,* la Nimfele sau la fântâna Sfântului Petru, spre poarta Nomentană; *ad septem columbas,* la şapte porumbi, ba chiar şi *ad clivum cucumeris,* la dealul castravetelui, o milă şi jumătate departe de Roma, în partea nordică, despre vila Borghese.

Pretutindeni, în jurul unor morminte mai venerate de martiri sau de arhierei, sprijini ai legii, săpatorii şi cioclii din catacombe, numiţi *fossores,* pregătiau gropile, în cari cu o afectuoasă pietate trupurile drept-credincioşilor de orice neam, de orice condiţiune şi de orice vârstă, erau depuse apropiate unul de altul, pentru ca acolo să doarmă şi să se odihnească în pace şi la racoare, aşteptând ziua dorită a reînvierii : *positus* ori *depositus ad dormiendum* sau *requiescit in pace et in refrigerio,* după cum se citeşte pe multe din inscripţiunile subterane cele mai antice.

Adevărata epocă de creare şi de desvoltare a catacombelor a fost epoca persecuţiunilor; aceasta se explică chiar prin

libertatea relativă, de care numai sub pământ se bucurau pe atunci creştinii.

DESVOLTAREA ŞI ROLUL LOR ÎN PERIOADA PERSECUŢIUNILOR RELIGIOASE.

Cu toate acestea s'a întâmplat adesea ca cruzimile prigonitorilor să pătrundă şi până în acele tainice aziluri, a căror intrare a fost uneori riguros interzisă închinătorilor crucii. Pe la jumătatea secolului al II-lea, împăratul Valerian dete un decret, prin care creştinii bănuiţi că complotează în contra siguranţei statului fură opriţi de a intrà, vii sau morţi, în catacombe. Această măsură, care totuş fu mereu călcată într'ascuns, a venit cu puţini anì înainte de momentul când legea lui Hristos, înălţată pe tronul imperial, nu mai avù nevoie de a se ascunde la întunerec. De acì înainte, catacombele cari până atunci fusese privite ca nişte umilite refugii de scăpare şi de mântuire, se prefăcură deodată în glorioase sanctuare, unde prezenţa atâtor mii de moaşte sfinţite atrase mereu gloata cuvioasă a peregrinilor din întreagă lumea creştină.

Dar mai 'nainte de a urmărì istoria catacombelor în această a doua, mai falnică dar nu mai interesantă a lor fază, şi mai 'nainte chiar de a le descrie dispoziţiunile interne, cred că e bine, domnilor, ca să ne dăm seama despre ideile şi despre simţimintele, cu totul neobişnuite în timpii anteriori, cari inspirau pe neofiţii creştinismuluì şi-i făceau, după ce îmbrăţişase cu înfocare noua lege egalitară, să trăească înfrăţiţi între sine şi lepădaţi de orice prejudeţe păgâne, să se înmulţească pretutindeni cu o minunată repeziciune, să înfrunte cu mândrie la lumina soarelui toate torturile martiriului şi să-şi pregătească în taina catacombelor o paşnică şi binecuvântată petrecere în sânul luminos al vieţii eterne.

„APOLOGETICUL" LUI TERTULIAN ŞI MARTIRII CREŞTINI.

Orice v'aş spune eu dela mine în acest sens, ar fi numai o foarte palidă licărire pe lângă lumina ce revarsă asupra spiritului arzător al creştinismului primitiv, entuziastul *Apologetic* al africanului Tertulian, care în secolul al II-lea al erei noastre cuteză să rostească în faţa păgânismului încă triumfător, cuvinte semeţe

ca cele pe cari le voiu extrage din cartea sa, scrisă cu limbă de foc, în graiul latinesc:[1]

«Noi creştinii, abià de ieri suntem şi chiar de acum am umplut toate ale voastre cetăţi, insule, castele, municipii, consiliuri şi chiar ale voastre armate; credinţele noastre au pătruns pretutindeni, şi în breslele poporului şi în palatele împăraţilor, şi în Senat şi în For; numai templele voastre vi le-am lasat pe seamă. Orice răsboiu — chiar cu precădere la număr — am fi noi în stare şi pregătiţi să întreprindem, dacă legea noastră nu ne-ar prescrie să voim mai bine a fi ucişi decât a ucide... Dar ne veţi zice: «Pentru ce oare vă plângeţi că vă persecutam, dacă vă place a suferì? Ar trebuì să fiţi recunoscători acelor cari vă impun suferinţele ce vă plac». Adevăr este că ne place a suferì; dar astfel precum nimănui nu-i place răsboiul, în care trebuie să rabde nevoi şi primejdii, şi totuş cel ce s'a plâns de dânsul, se luptă după ce a intrat într'însul din toate răsputerile şi se bucura de victorie, căci ea îi aduce şi glorie şi câştig. Răsboiu este pentru noi, când suntem chemaţi la judecăţile voastre, spre a ne luptà acolo în ruptul capului pentru adevăr. Şi a noastră este victoria, deoarece noi câştigăm aceea pentru care ne-am luptat. Căci victoria e şi gloria de a plăceà lui Dumnezeu, şi câştigul de a trăì vieaţa cea eternă... Daţi dar înainte, vrednici judecatori, spre a vă căpătà mai multă laudă dela popor, ucigând pe bieţii creştini! Puneţi-ne în cruci, munciţi-ne, osândiţi-ne, sdrobiţi-ne. Dovada nevinovăţiei noastre este chiar a voastră nelegiuire; deaceea şi iartă Domnul ca noi să pătimim... Cruzimile voastre cele mai crunt închipuite sunt pentru noi cele mai plăcute ademeniri ale credinţei noastre. Cu cât mai groaznic voi ne seceraţi, cu atât mai spornic noi ne înmulţim; căci sămânţă e sângele creştinilor!... Chiar acea statornicie pe care ne-o imputaţi este o măiastră plină de înduplecări. Şi în adevăr, cine a stat martur la dânsa, fără de a se simţì mişcat şi fără de a cercetà care să-i fie cauza intimă? Cine a cercetat-o fără de a şi-o însuşì? Şi dacă şi-a însuşit-o, apoi a şi dorit să pătimească, pentru ca să câştige iubirea lui Dumnezeu şi prin sacrificiul sângelui său să se spele de orice culpă. Numai prin astfel de sacrificii se dobândeşte iertarea tuturor păcatelor. Iată pentru ce noi primim cu mulţumire ale voastre sentinţe. E ca o luptă între judecata lui Dumnezeu şi a oamenilor; căci de câte ori *voi* ne osândiţi, *Domnul* ne mântueşte!»[2]

Un avânt sufletesc aşà de puternic, un aşà înfocat dor de gloriile martiriului, secundate fiind în timp de secoli de oarba şi nefolositoarea cruzime a păgânilor, a trebuit negreşit să răsfrângă mai târziu asupra creştinismului persecutat şi mai cu seamă asupra amintirilor lui păstrate în catacombe, o luminoasă zare de veneraţiune.

Centrul principal al persecuţiunilor, Roma, devenì sfântă prin sângele preţios al sfinţilor ei, precum zice un vechiu apologist al gloriilor martirilor:

Sancta es, Sanctorum pretioso sanguine, Roma![3]

[1] *Q. S. Flor. Tertulliani.* Apologetici adversus gentes, XXVII.
[2] In original, şi textul latin.
[3] O Romă, sfântă eşti prin sângele cel de preţ al Sfinţilor.

DECORAREA CATACOMBELOR DUPĂ PACEA BISERICII. Deaceea, îndata după ce lăudatul edict din Milan, dela 313, aduse pacea lumească în sânul bisericii lui Iisus şi-i dete drept oficial la vieaţa făţişă, vechile locaşe mortuare, în cari cuvioşii obţinură din ce în ce mai rar favoarea de a se astrucà alături cu sfintele moaşte, catacombele fură obiectul celei mai vii solicitudini din partea papilor şi a puternicilor Romei.

La mai multe din intrările lor principale se clădiră sumptuoase biserici şi aceste nouă templuri înalţate cu fală pe pământ servira mai întâi de tindă sau de peristil anticelor cripte subterane. Astfel a fost cu basilica Sf. Petru depe Vatican, cu a Sf. Pavel dela poarta Ostiense, cu a Sf. Laurent din agrul Veran, cu a Sf. Sebastian depe calea Appia; astfel şi cu biserica afară din cetate a Sf. Agnese, jună copilă romană, frumoasă, nobilă şi blândă, care cu o minunată tărie de suflet a înfruntat dezonoarea şi moartea cu foc şi cu sabie, mărturisind cu ardoare legea lui Hristos; astfel şi cu alte multe vechi edificii ecleziastice din Roma.

Pe de altă parte, mai toţi papii de prin acei timpi s'au ocupat a înfrumuseţà bolţile şi galeriile subterane ale catacombelor, cu icoane zugrăvite pe păreţi, cu inscripţiuni comemorative sculptate pe marmoră, cu ochiuri dătătoare de lumină, cu clădiri de altare şi de amvoane, cu sarcofagii şi mai ales cu preţioase vase şi odoare sfinte.

PAPA DAMAS I. Dintre toţi însă, cel care se deosebì mai mult prin solicitudinea ce arătă catacombelor Romei, a fost papa Damas I.

Păstorind dela anul 366 până la 384, el a lucrat fără preget la sporirea bisericii creştine, atât prin sineşi, cât şi prin grămăticul sau, ilustrul parinte al bisericii latine, Sf. Ieronim din Panonia. Pentru decorarea monumentelor şi a catacombelor cu frumoase inscripţiuni versificate de dânsul, papa Damas a întrebuinţat pe un oarecare Dionisiu Filocalus, a cărui daltă măiastră a dat un caracter cu totul special lucrărilor epigrafice din epoca damasiană. Iubirea şi respectul acestu sfânt papă către catacombe s'au păstrat până şi după moarte-i, atestate prin versurile ce însuşi şi le-a scris în cripta pontificală:

Hic fateor Damasus volui mea condere membra,
Sed cineres timui sanctos vexare piorum.

«Mărturisesc, eu însumi Damas, că aci aş fi dorit să-mi aştern membrele; dar m'am temut să nu supar cenuşa sfinţită a celor pietoşi».

PRĂDĂRILE BARBARILOR. Pe lângă zile bune, catacombele avură a încercà şi grele nevoi; de mai multe ori, Goţii barbari ai lui Vitiges şi ai lui Totila pătrunseră până şi în veneratele locaşe ale moaştelor, le turburară şi le prădară de tot avutul adunat într'însele. In urma fiecărei nouă prădări, zelul neobosit al pontificilor se cercà să repareze stricăciunile şi pierderile.

TRANSLAŢIUNEA MOAŞTELOR. Dar după groaznica pustiire a fieroşilor Lombarzi ai lui Astaulf, la 756, papii judecară că osemintele sfinţilor vor fi la mai sigur adăpost în biserici şi de atunci încoace se începù desgroparea moaştelor din catacombe şi transferarea lor în altarele templelor creştineşti din Roma şi de aiurea.

Această operaţiune se prelungì în timp de mai mulţi secoli; monumente epigrafice şi documente bisericeşti ne-au păstrat curioase relaţiuni despre modul cu care se executau translaţiunile.

PAPA PASCAL I. In ziua de 20 iunie 817, bunăoară, sub papa Pascal I, se aduseră din catacombe în cetate 2300 trupuri de martiri, cari fură depuse în biserica preînoită a Sfintei Praxede, şi poate tot pe atunci se transportară în Panteonul lui Agrippa, închinat Maicii Domnului şi tutulor sfinţilor, în secolul al VII-lea, de către Bonifaciu IV, treizeci şi două de căruţe pline cu moaşte sfinte.

Osebit de anticele *Martirologii* sau *Acte* ale *martirilor,* ce s'au păstrat sub diverse forme mai mult sau mai puţin alterate prin reviziuni şi intercalaţiuni posterioare, există o carte foarte preţioasă pentru antichităţile primitive ale creştinismului latin; aceea este istoria sau vieţile papilor, redactate de un Anastasiu, bibliotecar al Vaticanului în secolul al IX-lea, sub titlul de *Liber Pontificalis,* şi cuprinzând una sută şapte biografii mai mult sau mai puţin desvoltate ale episcopilor Romei dela Sf. Petru până la papa Nicolae I-iu (858). Pe lângă faptele de căpetenie ale pontificilor romani din primii opt secoli se găsesc acolo indicaţiuni foarte interesante despre clădirile ce ei au înălţat sau au reparat, despre daniile de tot felul, cărţi, vase, odăjdii şi altele, ce au închinat bisericilor, în fine despre toată mişcarea religioasă şi artistică a

vechei Rome creştine. Vicisitudinile catacombelor din prima şi mai ales din a doua a lor fază de înflorire, ocupă un loc destul de însemnat în substanţialele notiţe ale registrului întocmit de Anastasiu bibliotecarul.

CATACOMBELE ÎN EVUL-MEDIU ŞI ÎN TIMPUL RENAŞTERII.

Trebue să constatăm că dela secolii al IX-lea şi al X-lea încoace, cimitirele de sub pământ, despuiate în mare parte de moaştele şi de avutul lor mişcător, fură cu totul părăsite; dealungul secolului de mijloc, abià dacă uneori, monahi şi închinători, veniţi să viziteze sfânta cetate a papilor, cutezau să se afunde în vreuna din acele năpustite şi periculoase locuri de peregrinagiu şi lăsau drept unică amintire a trecerii lor pe acolo, numele lor obscure, scrise pe păreţi.

Cu renaşterea culturii, o nouă eră de interes aveà să se deschidă pentru dânsele şi cu toate acestea, printr'o curioasă anomalie a soartei, adepţii acelui straniu colegiu de anticari romani din secolul al XV-lea, în capul căruia se aflà entuziastul arheolog Pomponio Leto, îşi aleseră chiar criptele catacombelor creştine, spre a îndeplini în taina lor simulacrul, uneori foarte puţin respectabil, al anticelor serbări păgâneşti.

Abià în secolul următor, junele călugăr veronez, Onufriu Panviniu, pe care l-am mai lăudat şi pentru eruditele sale lucrări asupra antichităţilor romane, adună într'un tratat despre înmormântările şi cimitirele vechilor creştini, *De ritu sepeliendi mortuos apud veteres christianos et eorum cœmeteriis,* toate noţiunile scrise despre catacombele romane, câte se aflau respândite prin vechile cărţi şi documente ale creştinităţii. Panviniu a cunoscut dar numai din citire şi nu din vedere monumentele despre cari a vorbit.

Tot asemenea se poate zice şi despre indicaţiunile asupra vechilor cimitire, pe care le-a consemnat în renumitele sale *Anale ecleziastice,* celebrul cardinal napolitan Cesare Baronius (1538—1607), unul din cei mai laborioşi şi mai eruditi istorici moderni ai bisericii, a cărui operă monumentală şi rămasă clasică, deşi nu scutită de erori, se întinde cu cercetările până la anul dela Hr. 1198.

REAFLAREA LOR IN SEC. AL XVI. Aşadar până pe la finele secolului al XVI-lea, numai tradiţiunile scrise păstrase şi deşteptase amintirea catacombelor creştine din Roma; dar în ziua de 21 maiu 1578, nişte lucrători scoţând nisip dintr'o groapă depe calea Salaria desfundară o boltă a cimitiriului Sf. Priscille, în care se văzură picturi, inscripţiuni, morminte şi sarcofagii creştine.

Pe atunci, călugarul spaniol Alfons Chacon, acelaş care descrise columna lui Traian, se aflà în Roma; cuprins de o mare curiozitate pentru această descoperire, el puse să-i desemneze tot ce se aflà în catacombă.

MACARIUS. Dar el nu fu singur a se interesà de această nouă specie de antichităţi, cari acum mai întâi se arătau publicului modern; doi călători veniţi tocmai din Belgia, adică junele nobil Filip Wingh din Leuven şi monahul Macarius sau Jean l'Heureux din Gravelines (1540 1604), se aplicară şi dânşii la studiul, la desemnarea şi la elucidarea monumentelor figurate şi inscripţiunilor ce decorau singura catacombă de curând aflată. Cel dintâiu murì foarte tânăr şi n'avù nici timpul a-şi redactà notele sale; celălalt, din modestie poate, ca şi din lipsă, lăsă netipărite interesantele sale lucrări arheologice, din cari până acum numai două au trecut sub teascuri, la epoce foarte depărtate una de alta.

PIETRELE „ABRAXAS". In adevăr, la anul 1657, un alt învăţat din Belgia, medicul J. J. Chifflet, despre care voiu aveà a vă mai vorbì, a tipărit la Anvers, comentându-l, tratatul lui Macarius, intitulat *Abraxas seu Apistopistus quœ est antiquaria de gemmis Basilidianis disquisitio.* In acesta, autorul se cearcă a lămurì înţelesul enigmatic al unor antice pietre gravate, de- un stil în genere grosolan, cari reprezentă figuri ciudat îmbinate, precum trupuri omeneşti cu capete de cocoş sau de leu şi cu şerpi în loc de picioare; tot pe ele se văd şi felurite inscripţiuni grece, ebraice ori siriace, dintre cari cele mai clare sunt cuvintele «Abraxas, Iao, Hnoufis, Sabaoth» şi altele.

Macarius a recunoscut în ele amulete sau semne portative şi numiri de zeităţi cosmice ale sectei *gnostice,* ce se ziceà şi *basilidiană,* depe întemeietorul ei Basilide, şi *ofică,* fiindcă privià şarpele, «ofis», ca emblema eternităţii. Această sectă ereziarcă, împărţită în nenumărate ramuri de falşi credincioşi, *apistopisti,* cum le zice Macarius, se aflà prin secolul al II-lea

în mare luptă cu părinţii bisericii creştine. Pietrele gravate numite *abraxas* sau geme *basilidiane* fiind aşà de numeroase, cât şi de variate, am crezut că nu va fi de prisos a vi le semnalà spre cunoştinţă, cu prilejul primei scrieri tipărite din ale lui Macarius.

A doua, cea relativă la picturile şi la sculpturile descoperite pe atunci în catacombele din Roma, precum şi la semnificarea acelor monumente, a ieşit la lumină, sunt acum abià optsprezece ani, sub titlul *Hagioglypta sive picturæ et sculpturæ sacræ antiquiores præsertim-quæ Romæ reperiuntur.* (Paris, 1856). Eruditul ei editor, părintele Rafael Garucci, a judecat cu drept cuvânt că o vechime de aproape trei sute de ani n'a trezit încă tot interesul lucrării lui J. l'Heureux, de care mai mulţi anticari posteriori se folosise în manuscript.

ANTONIU BOSIO, FUNDATOR AL ARHEOLOGIEI CREŞTINE. Să observăm însă că nimic nu s'a publicat în secolul al XVI-lea despre descoperirile din catacombe. Meritul şi onoarea adevăratelor cercetări arheologice asupra acestei materii, precum şi ale primei opere ştiinţifice despre antichităţile creştine, revine de drept ilustrului Antoniu Bosio, care a întrunit cu erudita cunoştinţă a vechilor texturi, o minunată şi neobosită perspicacitate de anticar explorator.

Bosio se născuse în Malta, cam pe timpul când la Roma, pe calea Salaria, se deschisese bolta din cimitiriul Sf. Priscille; el de tânăr se adăpostise pe lângă un unchiu al său, care îngrijià în cetatea papală de afacerile ordinei religioase malteze. Devenind avocat, luă ca moştenire sarcina rudei sale, găsind timp îndestul spre a se ocupà cu un zel fără preget şi cu o minunată pătrundere de toate rămăşiţele lăsate în tărâmul Romei de creştinismul primitiv.

Erà în vârstă de 18 ani, când la 1593 intra pentru prima oară într'o catacombă şi nespusa plăcere ce simţì la priveliştea acelor misterioase locuri îl făcù să uite şi calea pe unde intrase şi timpul care mistuià făcliile, astfel în cât rătăcind într'însele două zile, lipsit de lumină îi venì temerea, zice însuşi, «că va profanà cu a sa mizeră despuiere, mormintele martirilor».

O întâmplare ca aceasta, care pe altul l-ar fi depărtat pentru totdeauna de primejdioasele ipogee, a decis oare cum despre a lui menire şi i-a insuflat pentru anticele cimitire creştine o neţărmurită curiozitate şi o iubire nestinsă; s'ar crede că printr'o legătură, care negreşit n'a fost cea mai

puţin spornică din minunile sfinţilor, spiritele tânguioase ale catacombelor îi promiseră a-l ajutà în disperata lui dibuire prin întuneric şi a-l scoate la lumină, dacă şi dânsul pe viitor îşi va închinà vieaţa şi geniul său la redescoperirea şi la ilustrarea acestor uitate monumente. Şi în adevăr în timp de treizeci şi şase de ani, cât mai trăì Bosio, se ocupă fără încetare de a completà tot materialul literar, adunat, de prin vechile documente scrise de predecesorii săi Panviniu, Baronius şi alţii; dar mai mult decât dânşii, el căută mereu jurîmprejurul Romei, atât la suprafaţă cât şi în sânul pământului, existenţa locală a vechilor catacombe ale creştinilor de odinioară.

El voi să le vază cu ochii şi rătăcind fără repaos pe câmpii, prin vii şi printre ruine izbuti a regăsi un număr din anticele cimitire; apoi întrebuinţând orice mijloace spre a pătrunde în interiorul lor le descrise cu deamăruntul şi se studiè a recunoaşte pe fiecare anume depe indicaţiunile păstrate în vechile înscrisuri. Negreşit ca printre numeroasele sale atribuiri s'au strecurat şi erori. Nici despre cele sfinte vorbind, omul nu e scutit de greşeală! Dar nu este mai puţin adevărat că Bosio, ca sub o statornică inspiraţiune, în care religiozitatea se unià cu amorul ştiinţei, a explorat d'arândul şi sistematic toate direcţiunile, urmând cu cea mai mare luareaminte vechile căi consulare ce se porniau din cetate şi aplicând fiecăreia în parte noţiunile speciale, înşirate până atunci în mod confuz de simplii erudiţi literatori de înaintea lui. Astfel el văzù cu ochii cea mai mare parte din antica Romă subterană a primilor creştini şi-i reconstituì fizionomia în voluminoasele şi interesantele sale descrieri.

Ca omul ce-şi iubeşte prea mult lucrarea, ca s'o afle vreodată îndestul de perfectă şi de completă, Bosio a murit la 1629, fără de a fi apucat să-şi tipărească cercetările sale asupra cimitirelor romane; dar manuscriptele lui trecând în proprietatea ordinei malteze, procuratorul acesteia din Roma, cardinalul Aldobrandini, încredinţă manuscriptele ilustrului anticar unui călugăr oratorian, părintele Giovanni Severano, care trei ani după aceea scoase într'un mare volum în folio, prima ediţiune originală, în limba italiană, a cărţii lui Bosio, *Roma sotterranea, nella quale si tratta de' sacri cimiterii di Roma,* 1632.

Această carte, deşi conţine numai o parte din cercetările lui Bosio, erà curata revelaţiune a unei lumi încă necunoscute; efectul ce ea produse în public fu minunat. Printr'însa

o altă Romă antică şi venerabilă, Roma sfinţită prin sângele martirilor credinţei, ieşià glorioasă şi impunătoare din secularele ei catacombe. Societatea catolică simţì strecurându-i-se prin vine ca un nou fior de călduroasă fervoare. Toţi din toate părţile voiră să citească veridica relaţiune despre atâtea sfinte locuri, reaflate în cetatea eternă; toţi cerură noul *Proskynitar* al catacombelor. In puţini ani, opera lui Bosio fu retipărită de mai multe ori şi în mai multe limbi; iar la 1631, un alt călugăr oratorian, Aringhi, publică o bună ediţiune latină, înzestrată cu câtevà adause ale sale proprii.

STUDIUL CATACOMBELOR DEPE METODUL TOPOGRAFIC.

Bosio deschisese o cale nouă ştiinţei arheologice şi printr'o favoare extraordinară a soartei, el dela început croise acea cale pe un tărâm solid, adoptând în cercetările sale asupra catacombelor sistema topografică, care de ar fi fost mereu observată şi de către urmaşii lui imediaţi, ar fi cruţat numeroase confuziuni în cunoştinţa epocei, în atribuţiunile şi în destinaţiunile multora din antichităţile creştine.

Indicaţiunea locală, bine determinată, este unul din cele mai preţioase elemente ale ştiinţei arheologice; mai adesea toate celelalte, relative la timp, la persoane, la stil şi la scop, vin cu înlesnire a se grupà împrejuru-i. Dar când locul de unde provine un obiect sau o datină antică rămâne cu totul necunoscut, acea noţiune ori acel product al trecutului este ca un copil sărman, ce nicăieri nu-şi află un adăpost temeinic.

In cartea lui Bosio, putem zice că critica topografică covârşeşte cu mult orice alte preocupaţiuni arheologice şi cu toate că din patru despărţiri ale operei sale, două, adică întâia şi cea depe urmă, sunt consacrate la cercetări mai mult istorice şi ermeneutice (pe deoparte asupra feluritelor suplicii încercate de martirii creştini, asupra adunării şi desgropării moaştelor şi asupra riturilor funerare ale primilor drept-credincioşi; iar pe de altă parte, asupra uzului imaginilor picturale şi plastice în biserică şi asupra diverselor simboluri întrebuinţate de creştinii primitivi în decorarea păreţilor şi mormintelor din catacombe), cu toate, zic, că introducerea şi concluziunea cărţii au un caracter diferit, totuş corpul ei principal, adică voluminoasele secţiuni centrale conţin în 88 de capitole descrierea minuţioasă a tuturor cimitirelor cercetate sau descoperite de autor în diversele regiuni ale împrejmuirii Romei.

In partea a II-a, grupând în jurul tradiţiunilor Sfântului Petru investigaţiunile sale, el se ocupă în special de cimitirele regiunii occidentale, ale Vaticanului şi ale căilor Aurelia, Cornelia şi Portuense; în a III-a, el începe, la miazăzi, cu criptele Sfântului Pavel dela poarta Ostiense, trece succesiv în reviziune catacombele depe căile meridionale, Appia şi Ardeatina, depe cele răsăritene, Latina, Labicana, Prenestina şi Tiburtina, şi depe cele nordice, Nomentana, ambele Salarie şi Flaminia, spre a terminà cu oarecari cripte antice, cuprinse în interiorul cetăţii.

DESCRIEREA CATACOMBELOR. Aş dorì, domnilor, după acest conspect general al operei lui Bosio şi al distribuirii căilor şi catacombelor în jurul Romei, să vă prezent şi oarecari amănunte mai interesante, atingătoare de obiectele pe cari anticarul le-a găsit prin catacombe şi pe cari el le-a descris; dar mai 'nainte de aceasta se cade, cum a făcut şi Bosio, să dau o ideie despre însăşi structura acelor necropole subpământene.

Luând la serios rolul meu de călăuză, eu pare-că mi-am închipuit că pe când vă schiţam istoricul catacombelor, d-voastre vă ajutaţi cu vederea, ca să judecaţi formele şi aspectul locurilor despre cari vorbiam. Iertaţi-mi această iluziune, pe care mă tem, zău, că foarte rău va şti a o suplinì graiul, dacă nu şi memoria mea, descriindu-vă acele întunecoase, dar mult atrăgătoare cetăţi ale morţilor.

Spre a-mi înlesnì anevoioasa sarcină, daţi-mi voie să cer ajutor dela vechii scriitori creştini, cari cu suflete cuvioase au pătruns odinioară în catacombe şi cu elocuente cuvinte au împărtăşit posterităţii ale lor adânci impresiuni.

SFÂNTUL IERONIM. Unul din aceştia va fi chiar ilustrul Sf. Ieronim, în care papa Damas, prenoitorul catacombelor, îşi pusese încrederea. Iată cum vorbeşte eruditul părinte al bisericii latine din secolul al IV-lea: [1]

Pe când eram copil şi învăţam la şcoala în Roma, luasem obiceiu, dumineca, a mă duce cu alţi băieţi ca mine, să cercetez mormintele apostolilor şi ale martirilor. Rătăciam adesea prin acele bolţi scobite în baierile pământului, în ai căror păreţi se află de amândouă părţile, numai morminte de răposaţi şi în cari, întunecimea este aşà de adâncă,

[1] *Sancti Hieronymi* in Ezech. 60.

încât acolo îşi poate omul însuşi cuvintele profetului: «De vii pogorîse-vor la Iad».

Psalm. LIV, 16.

«Abia pe alocuria câte o slaba lumină, străbătând de sus prin nişte ochiuri ce nu se pot numì ferestre, vine să mai împuţineze groaza acelei besne şi înaintând încet şi pe dibuite în acea neagră noapte, îţi vin aminte cuvintele poetului, când zice: «De toate părţile întunericul şi tăcerea cuprind sufletul de groaza».
Horror ubique animos simul ipsa silentia terrent.

Virg. Eneid, II, 755.

POETUL PRUDENŢIU. Un alt scriitor creştin cu puţin posterior, poetul Aureliu Prudenţiu, originar din Spania (348—405), care în numeroase poeme de caracter religios a cântat cu multă erudiţiune clasică şi teologică, deşi într'o limbă cam muncită, faptele şi virtuţile creştinilor, a descris şi dânsul, în poema sa martirologică, *Peristephanon,* cripta în care s'au depus la anul 235, rămăşiţele Sf. Ipolit, după ce, ca mitologicul său omonim, fusese târît şi sfâşiat prin mărăcini de telegari neînfrânaţi:[1]

«Nu departe de zidurile cetaţii, printre frumoase livezi de pomi, se deschide cripta cu adâncimile ei întunecoase. O carare povârnita duce pe trepte şerpuite, în tainuitele-i cârmituri lipsite de lumină, căci printr'o slabă zare, ziua pătrunde până la primele-i uşi şi luminează numai pragul tindei; iar de acolo înainte, besnele nopţi, crescând foarte rapede, întuneca tot cuprinsul acelor îndoioase locuri. Ici şi colo însă se zăresc ochiuri, strapunse în acoperamânt, cari de sus aştern raze luminoase în sânul bolţilor. Deşi caile lungi şi îndesate se împletesc în răscruci de toate parţile, ca umbroase tinde în jurul unei înguste chilii, apoi totuş la unele locuri lumina patrunde în acele bolţi strapunse, cari au fost săpate în rărunchii scobiţi ai dealului.
Astfel chiar pe sub pamânt, vin de se strecoară razele soarelui departat şi omul încă şi acolo se bucura de a lui lumina»[2].

In acele tainice şi liniştite locuri, Prudenţiu spune apoi cum au fost depuse sub altarul, *mensa,* unei mici capele, *ædicula,* membrele şi sângele martirului pe cari însăşi Serena, soţia împăratului Diocleţian, le adunase în pădure şi în bureţi, depe ţărâna stropită cu aşà sfinţită rouă. Mai târziu, alte mâni cuvioase ornase subteranul paraclis al Sfântului Ipolit cu lespezi de marmoră de Paros şi cu lucitoare podoabe de argint. «Acolo, adaugă poetul, dinaintea acelui prestol aşezat la îndemâna oricărui închinător, adesea

[1] *Aurel. Prudentii Clem.* Peristephanon. XI, II, v. 153.
[2] In original, şi textul latin.

însumi, cu trupul lânged şi cu sufletul obidit, am căzut cu rugăminte şi m'am ridicat sănătos şi mângâiat!»

Astăzi, domnilor, bogatele podoabe ale catacombelor au dispărut, răpite, cari de jefuitori, cari de pietoşii strămutători ai moaştelor sfinte; dar şi acum, cărări şerpuite printre vii şi livezi conduc la gropniţele întunecoase, ce dau intrare în catacombele din jurul Romei. Te cobori în ele pe răpezi şi înguste scări cu nenumărate trepte, până ce ajungi în nişte lungi şi negre galerii, scobite în tuful roşiatic.

LOCULI. Acele galerii n'au adesea nici un metru lărgime şi bolţile lor uneori se înalţă de abià le zăreşte ochiul, alte ori te silesc a umblà cu capul plecat. De ambele laturi, păreţii au fost săpaţi d'acurmezişul, cât să facă loc unui trup de răposat, şi apoi după înmormântare, gaura s'a astupat cu o lespede sau cu plăci de lut, cari mai toate poartă o însemnare gravată, scrisă sau figurată, amintind despre cel mort; astfel unul d'asupra altuia, acele morminte sau *loculi* stau superpuse câte patru, cinci şi uneori până şi douăsprezece, d'alungul păreţilor, în galeriile încrucişate ale catacombelor.

CUBICULA. Foarte des, în laturile acelor numeroase căi, cari întocmesc pe sub pământ uriaşe reţele de galerii, dispuse pe mai multe caturi, se deschide câte o mică uşe ce te duce într'o chilie sau într'un şir de chilioare boltite, cari poartă numele de *cubicula*. Şi acolo, în acele stanţe de astrucare, păreţii sunt tixiţi cu *loculi* de răposaţi; dar adesea în planurile lor inferioare, d'asupra unor morminte mai importante, se văd nişte glafuri sau firide arcuite, cărora li se zice *arcosolia*.

ARCOSOLIA. Acilea sunt anticele altare sau prestoluri, cari acoperiau în genere moaşte mai preţuite de sfinţi şi de martiri, şi pe cari în timpii de persecuţiune ca şi în cei de prosperitate ai catacombelor, se săvârşià sfânta jertfă pentru drept credincioşii adunaţi în chilioarele criptei. Mai totdeauna acele *cubicula*, cari au fost paraclise închinate sfinţilor papi şi martiri ce se îngropase într'însele, s'au găsit decorate cu rămăşiţe mai mult sau mai puţin întregi de picturi murale, cu inscripţiuni comemorative pe lespezi, cu frânturi de columne şi de frumoase balustrade sau *transennæ*, sculptate în piatră, cu sarcofagii sau sicrie monumentale de mar-

moră, şi chiar cu obiecte mai mărunte, ramase acolo dela vechii închinători. Tot într'însele, pe tavanuri, s'au descoperit cele mai multe din acele ochiuri sau gropi de lumină, cari străbăteau tot stratul de pământ, spre a răspunde la suprafaţă, în câte un loc izolat şi greu de nimerit.

LUCERNARIA. Timpul şi împrejurările au înfundat mai toate acele lungi urloaie, adeseaori zidite împrejur ca coşurile căminului, ce se numiau *lucernaria* şi *luminare,* şi despre cari, atât Sf. Ieronim cât şi poetul Prudenţiu spun că prin răsuflători drepte sau oblice, razele slăbite ale soarelui veniau a se prelinge pe păreţii criptelor din catacombe.

Dar lumina câtă intrà în cubicule prin acele adânci găuri, practicate mai toate în al doilea period de cultivare al catacombelor, nu ajutà întru nimic la răsipirea întunecimii ce domnià prin galerie; se pare că spre a nu le lăsà şi pe acestea cu totul adâncite în bezne, se înfigeau în păreţi şi se atârnau cu lanţuri de boltă, mai cu seamă la răspântii, mici candele de bronz şi de lut, pe cari îngrijitorii cimitirelor, numiţi *fossores,* le aprindeau la trebuinţă. Bosio a găsit în cimitirul S-tei Agnese asemenea candele sau *lychni,* ornate cu cruci şi cu alte embleme creştineşti. Tot dânsul, printre picturile depe păreţii catacombelor a văzut câtevà scene, reprezentând pe acei *fosori* sau ciocli săpând tuful cu târnăcopul, la lumina candelei înfipte sau agăţate de părete. Alteori fosorul, îmbrăcat cu tunică scurtă şi ornată pe poale şi la grumaz cu semne de cruci, ţine târnăcopul pe umăr şi candela în mână; astfel cel puţin se arată în fundul unui *arcosolium* din cimitirul Sf. Callist, răposatul fosor Diogenes, înconjurat de toate uneltele meseriei sale. «*Diogenes fossor, in pace depositus, octabu kalendas octobris*», sună epitaful său.

Rolul fosorilor a fost, precum puteţi înţelege, de cea mai mare însemnătate în istoria catacombelor; pe când ele nu mai erau cimitirele obligatorii ale creştinilor, breasla fosorilor le purtà de grije şi vindeà familiilor cari voiau încă să îngroape pe răposaţii lor în vecinătatea sfinţită a martirilor, locuri pentru un cadavru, ca şi pentru mai multe. Cele îndoite se numiau *bisomus;* cele întreite, *trisomus;* cele de patru, *quadrisomus;* iar când acelaş *locus* conţineà un număr mai mare de trupuri — ceeace s'a întâmplat când se grămădià în aceeaş zi o prea mare câtime de martiri — acela se ziceà *polyandrum.*

EPIGRAFICA DIN CATACOMBE. Inscripţiunile, în număr de mai multe mii, cari s'au scos şi s'au decopiat din catacombe, relatează asemenea incidente. Uneori sculptate pe piatră sau pe cărămidă, alte ori sgâriate pe tencuială sau numai scrise cu negru ori cu roşu, ele se disting atât prin incorecţiunea lor de limbă şi de ortografie, cât şi prin stilul lor mai cu totul înstrăinat de uzurile epigrafice ale păgânismului latin şi elen. Unele sunt cu totul scrise greceşte; dar mai adesea ele sunt latine, deşi în multe din ele, ziceri şi litere din aceste două graiuri sunt amestecate în modul cel mai arbitrar; astfel, bunăoară, litera grecească **B**, *vita*, este întrebuinţată în loc de V latinesc, şi stă scris BIBAS acolo unde trebuie să se citească VIVAS. Apoi vocalele E şi I, sau O şi V sunt adesea confundate, cum spre exemplu, *dulces* în loc de *dulcis*, şi *neguciator* în loc de *negociator;* precum şi consunele C şi G, *Callus* în loc de *Gallus,* C şi K, *in pake* în loc de *in pace,* C şi Q, *cinque* în loc *quinque,* D şi T, *quodannis* în loc de *quotannis;* iar dinaintea lui S, uneori N se suprimă şi alte ori se adaugă un I eufonic; astfel *mesis* în loc de *menses* şi *ispiritus* în loc de *spiritus.*

In genere cei cari au scris cele mai vechi epitafe ale creştinilor nu par a fi fost nici literaţi nici caligrafi, ci oameni din popor, cari transcriau în pripă şi după cum îi tăià capul, barbarismii dialectului rustic sau vulgar şi neologismii hibrizi, introduşi prin limbagiul unei nou religiuni, venită la Roma din Grecia şi din Orient. Deaceea să nu ne mirăm când găsim într'însele tot felul de anomalii filologice şi de scrisori abià descifrabile.

Dar pe lângă erorile de limbă şi pe lângă incorecţiunile epigrafice ale inscripţiunilor creştine din catacombe, ce dulce serenitate, ce blânde şi mângâioase simţiminte se văd exprimate prin scurtele lor formule! Ele conţin numele mortului, mai adesea vârsta lui, foarte minuţios indicată, până şi prin ore şi scrupule în loc de minute; apoi încă momentul morţii cu însemnarea cronologică a consulilor sau a indictionului, şi câteodată umilita lui profesiune; dar nimic despre deşertăciunile lumeşti, ci numai la sfârşit o afectuoasă amintire, o pietoasă urare sau un semn simbolic, care mărturiseşte despre credinţa lui în Hristos şi în vieaţa cea eternă.

Acele semne simbolice, aşà dese atât în picturile cât şi în sculpturile depe feluritele monumente primitive ale creştinismului, au fost înregistrate de Bosio în exploraţiunile sale

şi elucidate de dânsul in urma lui Macarius, cu citaţiuni de prin texturile religioase cari le-au inspirat. Nu mă pot dispensà aci, domnilor, de a vă semnalà pe cele mai antice şi mai uzitate; căci ele constitue unul din principalele caractere ce despart arta creştină de ideile şi de uzurile estetice ale antichităţii păgâne. Să recunoaştem totuş de îndată că nu sub punctul de vedere artistic au fost privite şi preţuite reprezentaţiunile grafice şi plastice ale primilor creştini, de către arheologii epocei de care ne ocupăm. Pentru dânşii, criteriile artelor erau formele antichităţii clasice; tot ce nu purtà acel caracter, despre care însă ei nu ştiuse încă a-şi da bine seama, tot ce nu erà curat antic, mitologic şi clasic, nu aveà dreptul în ochii lor de a se numì obiect de artă. Astfel tot interesul ce se acordà pe atunci imaginilor zugrăvite şi sculptate de prin catacombe şi biserici, erà inspirat numai de valoarea exclusiv religioasă a acelor antichităţi.

Dar aveau oare acele imagini, aşternute cu pripă pe piatră sau pe tencuială, la palida zare a unei candele, cevà legături cu picturile şi cu săpăturile ce în aceiaşi timpi se lucrau pe îndelete şi la lumina soarelui, de către artiştii greci şi romani? Sau nu cumvà în ele se simţià o inspiraţiune mai fragedă mai proaspătă, ca o resfrângere a blândeţii şi a entuziasmului creştinesc?

Aceste idei nu preocupară nici pe Bosio, nici pe anticarii ce-l urmară în studiul monumentelor creştine. Caracterele estetice şi până la oarecare punct chiar şi succesiunea cronologică a producţiunilor artei creştine, sunt materii de exploraţiune ce rămaseră pe seama arheologilor mai moderni. Să nu cerem dar dela Bosio decât enumerarea şi explicaţiunea simbolismului apropriat subiectelor, pe cari el le-a văzut figurate în catacombele de dânsul explorate.

Spre a introduce oarecare ordine în atâtea feluri de subiecte diverse, să le grupăm chiar de acum, cam după cum a făcut şi d-l de Rossi, în mai multe specii de reprezentaţiuni, pe cari depe caracterul şi depe originea lor le vom denumì: semne simbolice şi alegorice, motive de decoraţiuni antice, scene din Vechiul Testament, scene din Testamentul Nou, icoane sau chipuri de personagii sacre ori profane şi în fine felurite unelte plastice sau figurate.

Bosio, pretutindeni unde a cercetat el însuşi — în criptele basilicei Vaticane, în cimitirul Pontian «dela Ursul păros», în bolţile subterane ale Sfintei Agnese depe calea Tiburtină, în criptele Sfinţilor Marcelin şi Petru numite «între doi

dafini», în catacomba Priscillei, în a lui Callist, precum şi în altele depe căile Latina, Salaria, Flamina, etc. — pretutindeni a însemnat cu deamăruntul orice a găsit, sau zugrăvit pe tavanuri, pe păreţi şi în arcosoliile cubiculelor, sau scris şi figurat pe tăbliile şi pe tencuiala ce astupau gropniţele numite *loculi,* sau sculptat pe sarcofag, sau în fine şi existent sub forme naturale în interiorul mormintelor, ori amestecat în năruirile şi în dărâmăturile bolţilor catacombale.

SEMNE SIMBOLICE ÎN CATACOMBE. Dintre semnele simbolice, unul din cele mai dese şi mai vechi este negreşit porumbul, *columba*, reprezentat adesea cu o cunună sau cu o ramură de maslin ori de palm în cioc. Imagine a Sf. Spirit, prin care mai târziu s'a împlinit icoana dumnezeeştii Treimi, în catacombe, candida păsărică pare a fi numai emblema sufletului curat al oricărui drept credincios.

Mult mai rar se întâlneşte *cocoşul,* simbol al neadormiteiprivegheri şi amintitor al statorniciei în credinţă, la orele periculoase de slăbiciune, în care însuşi Petru a putut şovăi; asemenea şi *păunul,* a cărui aureolă de mândre pene se preînoeşte neîncetat ca speranţele nemuririi.

Să ne aducem aminte că mulţi din primii apostoli au fost simpli pescari şi că pentru aceea Mântuitorul a ales adesea exemplele sale morale în cercul activităţii lor; *pescuitori de suflete* i-a învăţat să fie, şi într'adevăr, *pescarul cu undiţa, luntrea* plutind pe mare cu vâsla la cârmă, iar mai cu seamă *ancora,* alegorie la fericita şi statornica împlinire a tuturor speranţelor creştineşti, şi apoi încă şi *peştele,* acestea sunt semne cari se repetă neîncetat pe monumentele primitive ale creştinismului. Mai uzitat decât toate este fără îndoială peştele, nu numai pentrucă dânsul înfăţişează cu naivitate pe oricare din adepţii scăldaţi în apele botezului, dar mai ales fiindcă în numele grecesc al peştelui, «IHTHYS», se ascundeà un înţeles mistic, un acrostih al cuvintelor cari întruniau toate numirile şi calităţile divine ale lui Iisus; căci el se compune în adevăr din primele litere ale fiecărei ziceri din formula «Iesous. Hristos. Theou. Yios. Soter». «Isus Hristos, fiul lui Dumnezeu, Mântuitor». Această coincidenţă întâmplătoare, potrivită cu dispoziţiunile de spirit ale epocei, dete peştelui, în timpii de mister ai persecuţiunilor, o învederată precădere asupra tuturor celorlalte semne simbolice. El erà neîn-

cetat reprodus pe inelele, pe sigiliile şi pe amuletele sau *engolpiile* portative, prin cari creştinii se recunoşteau între sine. Hristos nu vorbì însă numai pescarilor; câmpenii — păstori, plugari şi vieri — găsiau toţi în cuvintele lui, parabole culese din uzurile lor. Mai toate acele parabole deteră artelor creştine câte un semn alegoric; aci, *viţa* şi *butoiul*; dincolo, *târnăcopul* săpătorului; iar mai cu seamă *oaia* cea blândă, *agnelul* sau mielul cel nevinovat, *oala cu lapte* răcoritor, *toiagul ciobanului* şi mai presus de toate, *păstorul cel bun*, care «aflând oaia cea pierdută, o pune pre umărul lui, bucurându-se».

In fine ca semne simbolice, mai întâlnim foarte des *cununile* şi *ramurile de palmi* sau finic ale victoriilor antice, cari acì se aplică la victoriile sufleteşti ale martirilor; şi apoi încă şi altele mai puţin uzitate, precum urmele de *tălpi*, prin cari creştinul «pasă către Domnul», *candelabrul* cu şapte făclii ale templului din Ierusalim, *cerbul* cel însetoşat «care pofteşte către izvoarele apelor, precum sufletul pofteşte către Dumnezeu», şi altele şi mai rari, la cari nu ne vom oprì.

Tot aci trebue să menţionăm şi nenumăratele *monograme*, formate din literele ce compun numele lui Hristos, mai cu seamă **X** şi **P**, monograme ce vin mai adesea decât orice alte semne pe mormintele şi monumentele creştineşti şi cari se află uneori îmbinate în forma unei *cruci*, pe când dealtmintrelea acest semn caracteristic al simbolicei creştineşti de mai târziu a fost mai cu totul neuzitat în primii secoli ai catacombelor.

PICTURA ŞI SCULPTURA DIN CATACOMBE. Până acì văzurăm numai material biblic şi evanghelic servind, prin simple embleme, la decorarea cimitirelor subpământene; vom regăsì şi alte subiecte de aceleaşi origini, în reprezentaţiuni mai întinse; dar mai întâi să constatăm că în câtevà din cele mai vechi catacombe, decoraţiunea picturală, ca şi sculpturile, au păstrat din motivele artei antice dispoziţiunile ornamentale de figuri simetrice şi acele capricioase împleticiri de frunze şi flori, de poame şi pasări, de monştri şi genii, cari dau un aspect aşà de plăcut bolţilor şi păreţilor din locuinţele antichităţii. Un fapt şi mai curios este că Bosio a găsit într'o criptă a cimitirului Sf. Callist un arcosoliu, unde se vedeà cântăreţul frigian Orfeu îmblânzind cu a sa liră lei, cămile şi păsări, adunate împrejuru-i. Această imagine mitologică se află de mai multe

ori repeţită în sânul catacombelor şi s'a recunoscut că sub chipul lui Orfeu, creştinii au figurat pe Hristos, îmblânzitorul naturii. Erà tocmai timpul pe atunci când circulau sub titlul de antice poeme orfice, diverse profeţii apocrife în versuri elineşti, în cari se vestià şi sosirea Mântuitorului. Se ştie aşemeni că, urmând spiritului eclectic al epocei sale, împăratul Alexandru Sever aşezase în *larariul* sau paraclisul său personal chipul patriarhului Abraham, alături cu al filozofului taumaturg Apoloniu din Tyane, şi pe al lui Hristos alături cu al lui Orfeu.

De vom cercetà acum cari sunt scenele din Vechiul Testament ce se reproduc mai adesea în catacombe, vom constatà că s'a dat preferinţă acelora cari se puteau mai lesne aplicà la dogmele de sacrificiu şi de mântuire ale nouei religiuni. Sub forme de o simplitate cu totul antică, deşi foarte puţin corecte în amănunte, pictorii şi sculptorii creştini au înfăţişat mai bucuros pe Adam şi Eva stând în primul moment al căinţei lor, de două laturi ale şarpelui încolăcit pe pom; pe Noe plutind singur peste ape, într'un mic chivot pătrat şi primind din gura porumbiţei ramura de măslin; pe Abraham gata a sacrificà Domnului pe fiul său Isac; pe Moise izbind cu toiagul stânca de unde ţâşneşte un izvor; pe cei trei prunci din Babilon, neatinşi de flacările în cari au fost aruncaţi; pe Daniil în groapă, cruţat de leii ce-l înconjoară; în fine, şi cu o simţită predilecţiune, pe profetul Ionà, în patru scene diferite, adică aruncat din corabie, cu trupul gol, în botul căscat al unui monstru marin; apoi ieşind din gura chitului; pe urmă, rezemat cu gânduri tânguioase de o stâncă, la malul mării; şi în fine, culcat şi adăpostit cu plăcere sub un umbrar încărcat cu tivge sau colocinte. Pe semne, creştinii din Roma credeau a fi soli de mântuire ca şi profetul Ionà, pentru aceà nouă Ninivă.

Dintre scenele Noului Testament, cele favorite sunt: Hristos răspunzând depe catedră cărturarilor şi fariseilor, ale căror suluri de cărţi sunt aduse de faţă într'o cutie sau *capsa* rotundă; Mântuitorul înmulţind pânile în panere şi vinul în amfore la nunţile din Cana Galileei; fetele înţelepte şi fetele nebune aşteptând pe mirele; Lazăr înviat, sub forma unei mumii înfăşurată în pelince; şi apoi încă paraliticul sau slăbănogul, plecând cu patul în care zăcuse, la spinare, după ce Fiul omului i-a grăit: «Ţie zic, scoală şi luând patul tău, pasă acasă!»

Hristos este pretutindeni prezentat sub figura unui june,

cu părul tuns, fără mustăţi, nici barba, purtând toga romană. Cercul de lumină sau nimbul nu înconjoară încă al său cap. Scenele patimilor sunt străine catacombelor şi foarte arareori apare Maica Domnului şezând jos cu pruncul în braţe, sau stând în picioare, cu mâinile înălţate în sus spre rugăciune. Această poziţiune, în care adesea pe pietre funerare se văd înfăţişate femei, este aceea sub care se prezentau cei mai vechi închinători sau *orantes* creştini.

Nu mă voiu oprì mai mult nici asupra chipurilor şi icoanelor de sfinţi, dintre cari cele mai frecuente sunt bătrânele capete alăturate ale S-ţilor Petru şi Pavel, nici asupra cinelor frăţeşti sau *agape,* în cari creştinii se văd culcaţi în cerc pe un triclinìu sau pat antic de mâncare, având pe masă, dinaintea lor, peşti, coşuri cu pâine şi ulcele cu vin. Voiu pomenì iarăş numai în treacăt despre mormintele, pe cari sculptorii sau pictorii au însemnat uneltele meseriei răposatului sau instrumentele cu care el a fost torturat.

Dar trebue să vă semnalez încă existenţa primitivă în criptele catacombale a unui mare număr de sarcofagii sau mari sicrie sculptate în piatră, cari de trei secole încoace au fost mereu strămutate în bisericile şi în muzeele din Roma. Bosio a cunoscut ca la două sute, pe cari erau sculptate, sau arabescuri de stil antic, sau semne simbolice creştineşti, sau scene din Biblie şi din Evanghelii, sau în fine simple glafuri paralel şerpuite, depe un motiv de decoraţiune sculpturală, care imită forma anticelor răzuitori de baie, numite *strigile,* şi care este cu totul caracteristic pentru primii trei, patru secoli ai erei moderne.

Atât în sarcofagii cât şi în simplele morminte sau *loculi,* s'au găsit mai totdeauna mici obiecte plastice, mărunţişuri, ce deodată cu mortul au fost depuse în groapă sau înfipte în tencuiala încă moale, cu care se astupa gaura lor; mai adesea se găseşte acolo câte o monetă, contimporană cu epoca îngropării, alte ori inele şi amulete, cu semnele vreunui simbol creştinesc; în alte cazuri, mici candele de lut şi în fine, vase sau ulcele de sticlă de mai multe feluri.

VASELE DE SÂNGE. Acestea fiind mai totdeauna înfipte în migma proaspătă a tencuielii şi aceasta întărindu-se cu timpul, ele nu s'au putut scoate mai niciodată întregi; dar în mai multe din ele, s'a părut că ar fi sânge închegat; însuşi Bosio a dat deplin crezământ unei tradiţiuni, care ziceà că acelea erau vase în care sângele mar-

tirilor fusese adunat cu îngrijire şi depus în ale lor morminte: «spongiis exceptum in ampullis reponebant». Această credinţă erà, zice-se, confirmată prin cuvântul *sanguis* şi prin o ramură de palmi, ce se găsiră însemnate pe unele din ele. Vasele de sânge au fost supuse de arheologi şi teologi la o desbatere din cele mai înverşunate.

Dar s'au aflat în unele *loculi*, alături cu osemintele sdrobite, adevărate instrumente de tortură, precum cange sau cârlige, *uncus*, dinţi de fier, *pectines ferrei*, gârbace de lanţuri cu sfârcuri de plumb, *plumbei*, şi toate aceste oribile unelte se păstrează şi acum în muzeul creştin din Vatican şi în cel Kircherian. Aceste neîndoioase dovezi ale crâncenelor suferinţe încercate de martirii credinţei, umplu încă şi astăzi sufletele de groază.

Pentru ca să alunge omul aşà fioroase impresiuni şi să scuture giulgiul de doliul în cari îşi simte minţile învăluite, după ce — ca noi astăseară — a cutreerat cetăţile morţilor şi a pipăit uneltele de tortură; ca să resimtă în fine aceà speranţă, aceà pace şi aceà lumină, *Spes*, *Pax et Lux*, pe cari le promit epitafele din catacombe, mai bine, cred, nu poate face decât să ceară o dulce alinare tot dela una din acele suave şi mângâioase legende ale martirilor creştini.

LEGENDA SFINTEI CECILII. Aşà vom face acum şi noi; iar ilustrul Bosio, care ne-a dat prin cartea sa asupra *Romei subterane* mai toate contingentele de curioase noţiuni rezumate până aci, ne va oferì încă în *Istoria patimilor Sfintei Cecilii*, scrisă de dânsul la anul 1600, elementele mai mult sau mai puţin arheologice, pe cari se întemeiază tradiţiunea graţioasă a acestei june martire.

Născută într'o nobilă şi bogată familie senatorială din Roma, Cecilia încă de copilă îşi simţise sufletul încins de acel dor fierbinte al fericirilor cereşti. Aci pe pământ, palatele şi comorile ei erau adăpostul şi mângâierea săracilor; iar dânsa, fugind de deşertăciunile lumeşti, numai în tăinuitele cripte de sub pământ, acolo unde venerabilul arhiereu Urban rostià credincioşilor cuvinte de mântuire, numai acolo îşi găsià pentru suflet alinare şi întărire. Firea împodobind-o cu toate farmecele frumuseţi, o înzestrase şi cu darul de a încântà pe toţi prin dulcele ei glas şi prin sunetele armonioase ce mâna ei măiastră ştià să scoată din orice instrument muzical. Când Cecilia cântà laudele lui Dumnezeu, se auziau, îngerii de sus răspunzându-i cu melodii cereşti.

Ascultătoare şi supusă la voinţele părinţilor, ea primì drept mire pe junele şi nobilul Valerian, căruia-i lipsià numai darul de a fi ca dânsa creştin. Dar când îndată după cununii, fecioara se văzù singură cu el, ea îi declară că pentru totdeauna inima şi credinţa ei erà jurată unui alt soţ, unui înger dela Dumnezeu. Valerian nu voì să crează şi cerù să vază pe acel ce-i furase iubirea miresei sale. Atunci dânsa îl mână la catacombele depe calea Appiană, către papa Urban, făgăduindu-i că acela îi va ridicà depe ochi vălul ce-l opreşte de a vedeà pe îngerul lui Dumnezeu, soţul ei. După o noapte petrecută în tainica criptă, unde auzì numai şoapta cuvioasă şi înduplecătoare a bătrânului preot, adevărata lumină se arată lui Valerian. El, ca şi Cecilia, îşi închină vieaţa îngerului fecioresc al mântuirii şi curând atrase cu sine în sânul bisericii lui Isus, pe iubitul său frate, pe tânărul Tiburciu.

Prigoniţi amândoi, fiindcă se împotriviau cu dispreţ a sacrificà zeilor păgâneşti, ei fură judecaţi şi osândiţi; dar sublimul avânt cu care ei alergară la moarte smulse din rătăcire pe tribunul Maxim, ce erà însărcinat să-i ducă la supliciu, şi câte şi trei câştigară împreună palmii glorioşi ai martiriului. «Păşiţi înainte!» — le şoptià Cecilia, cu minţile răpite de îngerul durerilor — «păşiţi înainte, ostaşi ai lui Hristos! Lepădaţi depe voi straiele întunericului şi înarmaţi-vă în ceruri cu mândrele platoşe ale luminii!»

Dar curând după aceea venì şi rândul ei. Cu semeaţă statornicie, ea înfruntă ameninţările judecătorilor şi mărturisì în faţa lor credinţele-i creştineşti. Aceştia, temându-se de a provocà, prin supliciul public al virtuoasei şi mult iubitei Cecilii, o înteţire a fervoarei în poporul creştin, plănuiră a-i da în propria ei casă o moarte tăinuită. O închiseră în başca aburoasă a băilor numită, *caldarium,* şi puseră să dea foc *hipocaustului* sau cuptorului, de şapte ori mai tare decât de obiceiu. Dar două zile şi două nopţi petrecù acolo sfânta în mijlocul aburilor fierbinţi, fără de a simţì nici cea mai mică suferinţă; îngerii din cer vărsau pe dânsa roua răcoroasă şi amestecau ale lor glasuri cu cântările ei.

Atunci se trimise un lictor ca să-i truncheze capul cu paloşul. De trei ori armă se izbì pe fragedul ei grumaz, făcând numai răni adânci; dar legea oprià pe gâde de a lovì mai mult de trei ori, şi el se retrase. Fecioara căzù jos pe lespezile de marmoră. Ea nu voì să se ridice de acolo; ci pe când sângele-i se scurgeà cu încetul, glasul ei cântà laudele Domnului şi împărţià încă danii şi mângâieri la tot poporul

ce sosià de toate părţile, ca să fie faţă la dulcea şi sfânta ei agonie şi ca să înmoaie scutice în sângele ei binecuvântat. A treia zi venì şi papa Urban; ea îl aşteptà, spre a-i încredinţà ultima sa voinţă, care erà de a consacrà cultului creştinesc locuinţa, în care, curând după aceeà, răceala morţii cuprinse despuierea-i pământească. Sufletu-i se înălţase în corurile celor drepţi!

Astfel înmărmurită, precum somnul etern cuprinsese fragedele şi palidele ei membre, ea fu strămutată şi depusă într'una din cele mai spaţioase cripte din cimitirul lui Callist. Credincioşii şi papii decorară în urmă acel cubicul cu tot felul de preţioase ornamente; dar când apoi veniră desele urgii ale prădărilor barbare, întâmplarea sau grija creştinilor înfundă uşa acelei bolţi, astfel încât la anul 817, papa Pascal cătà în deşert moaştele sfintei Cecilii, spre a le strămutà în cetate împreună cu ale altor nenumăraţi martiri; neputându-le descoperì, el crezù că le răpise sau le răsipise Lombardul Astaulf.

Trecură zece ani de atunci. Intr'o noapte, în basilica Vaticanului, cuviosul papă obosit aromise ascultând psalmodiile privegherii. Deodată, ca într'o luminoasă vedenie, el zărì o blândă fecioară cu veşminte îngereşti, care i se coborî în preajmă şi-i zise: «Nu voiu ca silinţele tale să rămână deşerte; tu ai căutat despuierea mea pământească; numai un părete prin care îţi auziam glasul mă despărţià de tine. Eu sunt martira Cecilia!»

Papa Pascal se trezì uimit de această fericită destăinuire. El se întoarse curând în catacomba lui Calist şi descoperì cripta dorită. Când se ridică lespedea ce acoperià trupul sfintei, membrele ei se văzură păstrând nesmintite aceà plăpândă frumuseţe, aceà lină şi smerită simplitate din ceasul morţii. Veşmintele ei şi scuticele scăldate în sânge rămăsese toate la locul lor. Tot astfel fu strămutată sfânta în cripta bisericii din Transtevere, clădită pe locul anticei sale case, şi preînoită de papa Pascal.

Acestea toate ni le atestă Anastasiu Bibliotecarul, în vieaţa sfântului pontifice.

Dar mai trecură încă opt secoli la mijloc şi la anul 1599, sub papa Clement al VIII-lea, sarcofagiul de marmoră şi sicriul de chiparos al sfintei Cecilii fură din nou deschise. Bosio erà martur la această pietoasă operaţiune şi ceeace vom spune este relatat chiar de dânsul.

Cardinalul Sfrondati, titularul bisericii, cu o cucernică

temere trase binişor zovonul de mătase ce erà aşternut sub pleoapa sicriului. Minune! neauzită minune! Nimic într'însul nu erà schimbat. Trupul virginal al sfintei, învăluit în bogatele-i veşminte, sta culcat pe partea-i dreaptă, în postura simplă şi mlădioasă a unui somn lin şi adânc; mânile ei cu o graţie firească erau aduse dinainte; pieliţa grumazului se vedeà pătată de loviturile paloşului şi de şiroaie de sânge; iar capul îmbrobodit cu o maramă zăceà plecat gingaş în jos pe lespede cu faţa întoarsă spre fundul sicriului, pare c'ar fi vrut să cruţe ochilor străini, spasmele spăimântătoare ale morţii. In preajmă-i adià ca un dulce profum, ca o boare de candidă şi senină sfinţenie!

Roma întreagă merse să se închine cu smerenie la minunatele moaşte.

Nu voiu acum să cercetez acì până la ce punct, adânca evlavie de bun catolic a lui Bosio a lăsat câmp liber imaginaţiunii sale, când el vine a confirmà cu formală încredinţarei minunata conservare a moaştelor mult simpaticei şi gingaşe martire Sfânta Cecilia; nu voiu nici să ştiu dacă acele moaşte au mai făcut de atunci şi alte minuni. La ce să răsipim cu sceptică răceală această blândă şi luminoasă vedenie?

STATUA SFINTEI CECILII, DE MADERNO.

Dar ceea despre care vă pot încredinţà şi eu este că ea a inspirat sculptorului Stefano Maderno, o adevărată minune artistică, statua de marmoră, în care juna martiră e reprezentată în simpla şi graţioasa postură, pe care tradiţiunea şi mărturiile credincioşilor atestă că ea a păstrat-o în timp de patrusprezece secoli.

Această minune, capd'operă al statuariei italiene din secolul al XVII-lea şi unica lucrare în care Maderno şi-a scurs tot talentul său, se află de atunci aşezată sub altarul principal al bisericii Sfânta Cecilia din Roma. De două sute cincizeci şi mai bine de ani, toţi vizitatorii acestei biserici în genere au admirat-o ca una din cele mai fericite producţiuni estetice ale artei moderne. Dar în ochii celui care a consacrat antichităţilor creştine din cetatea eternă o atenţiune mai specială, aceà operă magistrală câştigă o îndoită valoare. Fiind fără îndoială concepută şi executată sub puternica impresiune ce produsese în Italia investigaţiunile active ale lui Bosio, a cărui ardoare şi perspicacitate de arheolog erau mereu stimulate de un mare zel religios, statua lui Maderno se învederează ca o admirabilă simbolizare a spiritului totdeodată candid,

naiv şi entuziast, care a inspirat eroicele devotamente ale martirilor şi misticele beatitudini ale vieţii din catacombe.

Aşadar de va luà cinevà bine seama simţimântului intim ce lasă după sine studiul antichităţilor creştine, astfel cum Bosio l-a inaugurat cu o netăgăduită autoritate de maestru în secolul al XVII-lea, desigur nu va puteà tăgădui că minunata Sfânta Cecilie a lui Maderno poartă, în corecta simplitate a formelor ei şi în melancolica serenitate ce domneşte într'însa, o puternică resfrângere estetică a aceluiaş simţimânt.

De mi-ar sta prin putinţă, domnilor, a vă pune acum sub ochi acel cap d'operă artistic, v'aş zice cu încredinţare: «Rămâie-vă pururea aceà frumoasă imagine a gingaşei martire, lin adormită de somnul etern, ca un plăcut simbol amintitor despre meritoasele revelaţiuni arheologice ale ilustrului Bosio!»

A PATRUSPREZECEA LECŢIUNE

Domnilor, am dat în rândul trecut o simţitoare întindere analizei lucrărilor lui Antoniu Bosio, creatorul arheologiei creştine. Natura materiei, foarte puţin cunoscută mai ales la noi, cari trăim înstrăinaţi de preocupaţiunile bisericii catolice, m'a îndemnat să descriu cu oarecari amănunte obiectul principal şi primitiv al studiului din această ramură, adică cimitirele subterane sau catacombele din jurul Romei. Le-am cercetat originea, le-am schiţat istoricul, le-am prezentat pe scurt structura şi decoraţiunile, am căutat a definì spiritul cu care ele au fost privite d'alungul secolilor, apoi şi acela cu care, în secolul al XVI-lea, ştiinţa arheologiei le-a scos dela uitare; în fine m'am cercat a da seamă şi de impresiunea produsă mai întâi în lumea cultă, de acest studiu nou şi atrăgător. Şi în toate acestea, lucrările însemnate ale lui Bosio mi-au servit, cum am zice, de urzeală, de tipic.

Mai puţin nici că se cădeà eminentului anticar.

Dovadă despre meritele extraordinare ale lui Bosio stau chiar faptele şi operele arheologice ale urmaşilor săi imediaţi în acelaş cerc de activitate. Nesocotind până la oarecare punct conştiinţioasa scrupulozitate cu care maestrul făcuse încă dela început exploraţiunile sale şi înregistrase cu dea-

măruntul rezultatele lor, succesivii *custodi* oficiali ai catacombelor, printre cari se numără şi vestitul Fabretti, lăsară calea liberă şi deschisă tuturor acelora, cari dintr'o orbească şi nesocotită religiozitate răsturnau fără cruţare preţioasele monumente subpământene, cu unicul scop de a scoate dintr'însele oase, mai mult sau mai puţin autentice de sfinţi şi de martiri. Un vandalism cucernic, nepăsător cu totul de valoarea artistică şi arheologică a sculpturilor şi mai ales a picturilor din catacombe, pustiează atunci în curs de aproape un secol anticele cimitire. Abià dacă în acest răstimp, Fabretti — şi acì mai luminat decât alţii — se ocupă a culege o câtime destul de însemnată de inscripţiuni creştine, pe cari le publică la 1700 într'un capitol special al întinsei sale opere de epigrafică.

De altmintrelea în decursul acestui period de stârpiciune ştiinţifică, pe deoparte învăţaţii şi publicul luminat se mulţumesc cu citirea şi admirarea sau criticarea cărţii lui Bosio; pe de altă parte, călugării din toate părţile şi uneori chiar şi speculanţii întreprind prin catacombe, după plac şi fără control, cercetări şi desgropări de oase sfinte, stricând sau răpind toate curiozităţile anticare ce li se prezentă.

CONTROVERSELE URMAŞILOR LUI BOSIO ÎN STUDIUL CATACOMBELOR.

Asemenea daraveri în ocnele cu moaşte, cari se aduc foarte mult cu negoţul celor cari la noi fac curioasa meserie de aflători de comori, aruncă — poate nu fără dreptate — oarecare discredit asupra descoperirilor din tărâmurile creştine ale Romei. Să lăsăm că însuşi acel spirit de exagerată cuvioşie, care văzurăm că în privinţa virtuţilor minunate ale moaştelor de martiri făceà nălucă chiar şi unor minţi sănătoase şi critice ca a lui Bosio, acel bigotism neraţionat inspirà bănuieli serioase antagoniştilor de tot felul ai autorităţii ecleziastice din Roma; apoi iar nimeni nu se mai prezentă ca să susţină cu dovezi ştiinţifice, autenticitatea istorică şi arheologică a vechilor cimitire creştine. Teologiştii protestanţi, germani şi englezi deschiseră o adevărată campanie în contra însemnatelor descoperiri ale lui Bosio şi aserţiunile lor, deşì adesea foarte puţin întemeiate, întru ceeace privià mai ales caracterul religios al catacombelor, pe cari ei, fără de a le fi văzut, le confundau cu *arenariile* şi cu *puticulele* anticilor sclavi păgâni, începuse a câştigà tărâm în opiniunea publică. Chiar eruditii eminenţi ai bisericii galicane,

precum învăţatul şi curagiosul teolog şi critic bisericesc J. B. Thiers, simplu preot de sat depe lângă Chartres (1636-1703) şi însuşi ilustrul benedictin Mabillon, omul cel mai învăţat şi mai modest din Franţa, se pronunţase în contra unor absurde superstiţiuni religioase şi în contra speculei ce se făceà în Italia cu moaştele de prin catacombe fără de nume sigure, cu sângele închegat al martirilor, ba chiar şi cu lacrimi de ale sfinţilor, adunate de îngeri în sticluţe.

Intru acestea se deşteptă îngrijirea şi în cetatea pontificală. Pe deoparte papa Clement al XI-lea şi urmaşii lui opriră riguros explorarea catacombelor de către particulari, rezervând acest drept numai custozilor autorizaţi de guvernul Vaticanului; pe de altă parte, şi spre a răspunde la alegaţiunile de neîntemeiat scepticism, cari se răspândise în public asupra caracterului antichităţilor aflate în catacombe.

BOLDETTI. Canonicul Marcu Antoniu Boldetti (1663—1749) publică la anul 1720, sub titlul de *Osservazioni sopra i cimiteri dei S. S. Martiri ed antichi cristiani di Roma,* o carte de controversă religioasă. Intr'însa opiniunile bisericii romane asupra acelor antichităţi se află sprijinite pe argumente şi pe descrieri arheologice, datorite interesantelor exploraţiuni la cari luase parte în curs de treizeci de ani, acest bărbat pietos şi învăţat. Cu toate ale sale netăgăduite merite, Boldetti părăsise ştiinţificul metod de expunere al lui Bosio şi dânsul se folosià acum de propriile sale constatări arheologice, mai cu seamă spre a susţine şi a deslegà probleme de cazuistică religioasă, la care el subordină ştiinţa antichităţilor.

MARANGONI. Doi anticari, şi mai erudiţi decât dânsul în materii arheologice, îl ajutase la publicarea sa; unul dintr'înşii, Marangoni (1673—1753), care în timp de douăzeci de ani pregătise o mare lucrare asupra antichităţilor creştine, complement îmbelşugat şi preţios la descoperirile lui Bosio, avù nenorocirea de a pierde toate manuscriptele sale într'un incendiu, din care abià însuşi scăpă cu vieaţă; două disertaţiuni ce au rămas dela dânsul tratând despre cimitirele unor sfinţi, precum şi două scrieri, una despre obiectele păgâne primite în uzul bisericilor creştine (1744), iar alta asupra circului Flavian sau măreţului Coliseu din Roma (1746), ne întemeiază a deplânge foarte tare pierderea operei sale capitale.

BOTTARI. Ea nu s'a putut înlocuì nici prin noua ediţiune a operei lui Bosio, adnotată şi publicată din nou între anii 1737 şi 1754 de către canonicul J. G. Bottari (1687—1775), sub titlul de *Sculture e Pitture sacre estratte dei cimiteri di Roma*, al căror adaus principal la cele cuprinse în opera *Roma Sotterranea* de cu un secol mai înainte, consistă în descrierea picturilor originale ce se aflase în trei arcosolii din catacomba Sf. Pretextat, şi în cari Bottari crezù a recunoaşte subiecte creştine, travestite sub imagini şi numiri mitologice păgâneşti. Eroarea lui Bottari s'a răsipit abià în epoca noastră, când s'a dovedit că acele trei morminte din cimitirul căiei Appiane înfăţişează scene de mistere ale sincretismului sau eclectismului frigian, cu cari s'au decorat mormintele unui Vincenţiu şi unei Vibie, amândoi preoţi ai lui Bacus Sabezianul şi al unor sectatori ai zeului persic Mithra.

Bottari, care osebit de alte numeroase opere asupra frumoaselor arte şi literaturii, a publicat descrierea muzeului Capitolin şi a redactat textul critic la ediţiunea codicelui vatican al lui Virgiliu, decopiat în gravură de pictorul P. S. Bartoli, Bottari n'a făcut, precum vedeţi, mare spor în ştiinţa antichităţilor creştine.

BUONAROTTI ŞI FUNDURILE DE STICLĂ AURITĂ. Mai mult decât lui datorim celui de al doilea ajutor al lui Boldetti, adică anticarului florentin Filip Buonarotti (1661—1733) din familia marelui Michel-Angelo, care, deşì senator în patria sa, nu nesocotì ocupaţiunile arheologice şi tipărì mai multe cărţi meritoase cu asemenea cuprindere. Una dintr'acestea, şi poate cea mai importantă, se atinge deadreptul de antichităţile creştine şi scoate la lumină nişte mici monumente din catacombe, de un caracter foarte curios şi pline de interes.

Am făcut menţiune în ultimul rând despre vasele sau butilcuţele de sticlă ce se găsesc în mormintele din catacombe, înfipte sau îngropate în tencuială şi cari mai totdeauna nu s'au putut scoate decât sparte şi fragmentate. Ştiţi asemenea că unele din aceste sticluţe au dat pricină la lunga şi înverşunata desbatere a vaselor cu sânge de martiri; dar nu sunt acestea cele de cari s'a ocupat Buonarotti şi despre cari voesc acum a vă vorbì. In celelalte, în loc de îndoioase urme de sânge rămase pe fund, se văd foarte netede şi lămurite figuri şi inscripţiuni de aur, fixate mai totdeauna pe partea

cea dreaptă şi mai solidă, adică pe piciorul pe care se aşeză jos vasul sau mai bine cupa.

Aceste figuri şi litere tăiate, fiind într'o foiţă subţire de metal preţios — foarte rar însă în argint — se lipiau la locul ce le erà destinat şi peste ele apoi se aşterneà o altă placă de sticlă, care la căldura focului se fierbeà cu vasul, lăsând a se vedeà de ambele părţi, prin transparenţa materiei, chipul său scrierea pusă la mijloc. De acest fel de vase sau mai bine funduri de vase (căci din tencuiala lovită cu ciocanul se alegeau numai fundurile cu figuri), Buonarotti a adunat şi a desemnat spre a le descrie ca la şaptezeci bucăţi, pe cari le publică şi le explică în cartea sa intitulată: *Osservazioni sopra alcuni frammenti di vasi antichi di vetro ornati de figure, trovati ne' cimiteri di Roma* (1726). Numărul lor s'a adaus cu mult de atunci încoace şi arheologi moderni le-au ilustrat cu lucrări mai complete. Cu toate acestea, opera lui Buonarotti este încă stimată pentru explicaţiunile sale; într'însa sunt reprezentate mai toate subiectele cari se întrebuinţau în această specie de decoraţiune, ce pare a fi aparţinut nu numai creştinilor, ci întregi societăţi romane din cei trei sau patru primi secoli ai erei moderne. Dacă productele acestei industrii, în genere cam grosolană sub raportul desemnelor, poartă mai adesea caractere ale nouei religiuni şi sunt mai frecuente decât oriunde în cimitirele creştinilor, cauza este poate obiceiul acestora de a depune drept amintire în mormintele lor, cupele de băut ce le fusese dăruite într'un moment mai solemn al vieţii. In orice caz, dela a patra sutime încoace, acest fel de vase de sticlă aurită dispare chiar şi din morminte. Cât despre vechimea procederilor prin cari ornamentele lor erau produse, Buonarotti crede că o poate împinge până în timpii lui Ptolemeu Filadelf, în a cărui vestită procesiune dionisiacă figurau «două vase de sticlă daurite împrejur» «yalina diahrysa dyo».

Că unele din vasele daurite ale catacombelor erau de provenienţă cu totul păgână, nu mai poate rămâne îndoială, când aflăm printre ele funduri cu reprezentaţiuni mitologice, precum figurile zeilor Ercul şi Minerva ţinându-se de mână; apoi a zeescului prunc Amor, îmbrăţişând pe iubita sa Psyche, în mijlocul unui rotocol, pe care se citeşte o erotică îndemnare ca aceasta: *Anima dulcis, fruamur nos sine bile, zeses!* «Sufletul meu cel dulce, să ne bucurăm de vieaţă fără de venin. Să trăeşti!»

Observaţi, domnilor, această latinească puţin corectă şi curcită

cu expresiuni greceşti. Urarea elinească «Zeses» ! Să trăeşti ! pare a fi fost adoptată în acei timpi de către Romani, tot astfel precum zicem acum pe latineşte *Vivat!* în loc de: *Să trăească!* Urarea «Zeses», ca şi strigătul nostru *Vivat,* trebue să fi servit spre închinare la ospeţe, deoarece o întâlnim aşà des pe fundul aurit al vechilor cupe de sticlă.

In calitatea lor de daruri, aceste cupe amintiau despre toate întâmplările fericite ale vieţii, cu prilejul cărora fusese oferite; deaceea vedem pe ele uneori jocuri de ale circului, vânători şi cai înhămaţi, cu cari, în petrecerile favorite ale ipodromelor, proprietarul vasului întrecuse pe semne pe rivalii lui. Alte ori sunt chipuri izolate de particulari sau de familii mai mult sau mai puţin numeroase, cu numele lor şi cu câte o urare de fericire; câtevà înfăţişează doi soţi, cărora la nuntă li s'a dat cupa cu o deviză de felul acesta: *Dulcis anima vivas!* sau: *Saluti, pie zeses cum Donata!* şi altele. Pentru creştini erau negreşit de bun augur şi acelea pe cari se vedeau chipuri de sfinţi, cu inscripţiuni zicând: *Dignitas amicorum, vivas cum tuis feliciter!* şi *Hilaris zeses cum tuis. Spes!* cum am zice.: «Şi la mai mare printre amici: să trăeşti fericit, sau vesel cu ai tăi. Speranţă bună!» Subiectul cel mai adesea repeţit pe fundurile de vase creştine este fără îndoială capetele Sfinţilor Petre şi Pavel, puse în faţă unul cu altul. Dintre acestea, unele poartă şi inscripţiuni de un cuprins mai melancolic ori mai religios, precum: *Hilaris vivas cum tuis, semper refrigeris in pace Dei.* «Să trăeşti vesel cu ai tăi şi pururea să te răcoreşti în pacea Domnului»; dar altele, deşi poartă în centru imagini sfinţite, ca bunăoară a Bunului-Păstor, spun cetitorilor: *Concordi, bibas in pace Dei!* Oare nu este acì un joc de cuvinte, întemeiat pe diferenţa de pronunciaţiune a literei B în limbile greacă şi latină? Zice oare vasul: «Fiţi uniţi şi să trăeşti, *vivas,* în pacea Domnului?» sau «să bei, *bibas,* în pacea Domnului?»

Dar e de prisos a vă mai cità inscripţiuni, cari toate variază în cercul urărilor şi cuvintelor menţionate până acì, precum şi a vă descrie toate subiectele ce reproduc mereu monogramele, simbolurile şi scenele cunoscute din Vechiul şi Noul Testament. Este însă la Buonarotti un fond de cupă aflat la 1688 în cimitirul lui Pontian, pe care se vede un măgar alergând în fuga mare cu un clopoţel de gât; ca să nu rămână vreo îndoială, i s'a scris d'asupra şi numele *Asinus.* «Cine ştie, zice anticarul, dacă nu din reprezenta-

ţiunea ieslei sub care s'a născut Mântuitorul sau din modul intrării sale în Ierusalim, călare pe asin, nu-şi va fi luat origine infama calomnie a păgânilor în contra creştinilor, că adică dânşii s'ar închinà la un zeu sub formă de asin?»

Intr'adevăr, în Apologeticul lui Tertulian, găsim următorul fapt, pe care au venit de curând a-l adeveri monumente arheologice, osebit de asinul aurit depe fundul de sticlă din cimitirul dela «Ursul păros». Iată acum ce zice Tertulian:[1]

«De curând în această cetate s'a publicat un nou chip al Dumnezeului nostru, pe care unul din acei oameni care se năimesc spre a se luptà în jocuri cu fiarele, l-a înfăţişat în pictură, cu o inscripţiune de felul acesta: *Zeul creştinilor, de neam măgăresc*. El erà cu urechí de asin, cu copită la un picior, cu o carte în mână şi cu togă pe dânsul. Noi am râs şi de numele şi de forma lui; căci la un astfel de zeu curcit se cădeà să se închine numai acei cari s'au dedat cu zei ce poartă capete de câni sau de lei şi coarne de capră ori de berbece, şi cu de cei cari sunt ţapi până la brâu şi şerpi la picioare sau cari au aripi la călcâie şi la spate... Noi ne închinăm numai la unul Dumnezeu!»

Profit, domnilor, de această nouă citaţiune din apologia creştinismului a lui Tertulian, spre a sfârşi, precum am început-o deunăzi, expunerea lucrărilor arheologice din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea relative la antichităţile din catacombele romane. Dar aceste lucrări nu au constituit întregul complex al studiilor de arheologie creştină din aceà epocă. Pe tărâmul descoperit de Bosio, unii au spicuit cu sfială, precum văzurăţi, rămăşiţe ale bogatului său seceriş; alţii, urmând clina timpului, s'au coborît cu cercetările lor la producţiuni cevà mai nouă sau la datine şi la monumente, create şi adoptate de creştini afară din cercul restrâns al catacombelor.

Asupra celor mai însemnate din asemenea cercetări, vom aruncà acum o răpede privire, încredinţaţi fiind că aceste lucrări, cu toate ale lor lipsuri şi rătăciri, au servit foarte mult ştiinţei prin adunarea faptelor pe cari se reazimă cunoştinţa originilor religioase şi artistice ale lumii moderne. Materiile de cari se ating lucrările despre cari vom vorbi mai întâi nu sunt încă cu totul din domeniul secolului de mijloc; ele ţin foarte de aproape cu antichitatea, şi poate chiar din această cauză ele au deşteptat atenţiunea şi au atras interesul anticarilor din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea. De n'ar fi stat în aşà strânsă legătură cu ultimii timpi clasici ai vieţii şi artei antice, negreşit că nici vechile rituri bisericeşti ale

[1] *Tertulliani* Apologet, XVI. In original, şi textul latin.

creştinilor, nici monumentele ecleziastice şi civile din secolii năvălirilor de Barbari n'ar fi provocat pe acel timp aşà multe şi aprofundate studii de arheologie. Drept e a spune că în aceste studii, spiritul critic nu se repurtă câtuş de puţin asupra valoarei estetice a nouălor producţiuni. Erà lucru admis de mai 'nainte că tot ce se impuneà vederii prin calităţi plastice superioare, tot ce se puteà privì ca obiect de artă, acela erà cu sau fără dreptate rânduit printre operele antichităţii păgâne; pe când din contra, numai lucrările întinate de rău gust şi executate depe procederi neîndemânatice şi grosolane, se considerau ca unicele producte ale epocei creştineşti, ce se înfierase cu numirea de decadenţă a artelor. Totuş să recunoaştem că veneraţiunea datorită preţului moral al unor asemenea antichităţi religioase ale decadenţei, nu erà câtuş de puţin scăzută în ochii anticarilor şi ai publicului, prin nesocotirea şi despreţul cu cari încăpăţânarea de clasicism a spiritelor depe atunci le tăgăduià orice umbră de merit estetic.

CIAMPINI. Pe astfel de principii este bazată toată teoria arheologiei creştine din secolul al XVII-lea şi din prima jumătate a celui următor. Aşà, spre exemplu, raţionează în tot decursul operelor sale asupra monumentelor bisericeşti, meritosul anticar roman I. I. Ciampini (1633—1698), care la 1693 a consacrat un volum special edificiilor sacre construite cultului creştin de Constantin cel Mare, şi a publicat sau a lăsat a se publicà după moarte, două alte volume despre vechile monumente şi mai ales despre ornamentarea lor cu mozaice profane şi sfinţite, intitulate *Vetera monimenta, in quibus præcipue musiva opera sacrarum profanarum ædium structura, ac nonnulli antiqui ritus, dissertationibus iconibusque, illustrantur*, Roma, 1690—1699.

PRIMELE MONUMENTE ARHITECTONICE ALE CREŞTINILOR. Ambele aceste scrieri ofer un interes viu şi variat prin multiplicitatea de fapte şi de notiţe conţinute în ele, precum chiar şi prin mediocrele lor desemnuri, cari în multe cazuri sunt singurele imagini amintitoare despre unele vechi monumente, de atunci încoace pierdute. Abstracţiune făcând de rătăcirile de critică, pe cari le semnalarăm adineaori, noţiunile istorice adunate de Ciampini asupra vechilor clădiri creştineşti sunt cât se poate de instructive; el a compulsat nenumărate documente ale timpilor, spre a relatà originea şi vicisitudinile edificiilor şi

ale decoraţiunilor arhitectonice pe cari le-a descris. In cartea despre clădirile lui Constantin, fiecare din anticele basilice patriarhale ale Romei, cea din Lateran şi cea din Vatican, a Sfântului Pavel afară din cetate şi a Sfântului Laurenţiu in Agro Verano, precum şi multe alte vechi biserici din Roma, din Constantinopole şi din felurite părţi ale Italiei, ale Palestinei, ale Asiei mici şi chiar ale Africei, clădite sau transformate în temple creştine îndată după edictul din Milan, sunt descrise, depe vechi autorităţi, cu ale lor primitive altare,. oratorii, baptistere, cripte şi mozaice.

BASILICE ŞI ROTONDE. Mai toate aceste construcţiuni se aflau subordinate la unul din cele două planuri predomnitoare în epoca primitivă a arhitecturii creştine; unele sunt edificii basilicale sau *Basilice,* adică spaţioase săli în formă de lungi patrulatere, împărţite pe din lăuntru d'alungul lor, prin două sau mai multe şiruri paralele de columne interioare, pe cari se reazimă un acoperemânt cu căpriori sau cu grinzi aparente; altele sunt *Rotonde* baptisteriale, adică nişte bolţi circulare, având şi ele uneori câte o galerie înconjurătoare tot boltită, de care le despart rânduri simple sau împărechiate de stâlpi. Ciampini nu poate vedeà în ambele aceste planuri decât forme consacrate de temple păgâneşti şi de pretorii antice, pe cari cultul creştinilor şi le-a însuşit în pripă fără de nici o preocupaţiune artistică a sa proprie şi fără ca spiritul epocei să fi luat cea mai mică parte de iniţiativă în corectele dispoziţiuni şi în frumoasa decorare primitivă ale acelor edificii. Astfel caracterele speciale ale stilului arhitectonic care s'a numit *neo-roman* — fiindcă cu adevăr el este o transformaţiune creştinită a anticei arhitecturi romane — erau încă cu totul nesocotite; arheologii depe atunci nu s'ar fi putut împăcà cu ideia că epoca decadenţei a avut un stil al său propriu, cu merite originale. Insă arhitectura şi artele bizantine în genere erau pentru dânşii anomalii, pe cari cătau pururea a le delătură din studiile lor; şi când nu le puteau ocolì, atunci se mulţumiau a afirmà că tot ce erà bun şi frumos în crèaţiunile Constantinopolei şi ale Orientului, trebue să fie imitaţiuni depe operele antice, iar ceeace nu purtà acest caracter nu puteà nici într'un chip să aibă vreo valoare artistică. Cât despre arta gotică, abià dacă vine vorba de dânsa în cercetările de arheologie monumentală ale epocei despre care tratăm; aceea în

orice caz erà privită ca un plod grosolan şi nerumegat al barbariei, «rudis indigestaque moles».

Spre a reintrà în cercul cercetărilor şi totdeodată al erorilor lui Ciampini, voiu semnalà drept exemplu îndărătnicia cu care el respinge afirmaţiunea pozitivă a lui Anastasiu Bibliotecarul, în privinţa bisericii Sfintei Constanţe, despre care vechiul biograf al papilor zice curat că, după obiceiul timpului, acest templu circular fusese clădit de împăratul Constantin, ca baptister sau boltă de botezare a basilicei Sfintei Agnese depe calea Nomentană, pentru ca într'insul să fie botezate sora şi fiica sa, numite amândouă Constanţa. Dar Ciampini a văzut pe bolţile circulare dimprejurul turlei centrale un frumos câmp de mozaică semănat în răscruci, cu frunze, cu flori, cu vase, cu mici animale şi mai ales cu viţă, cu ciorchine şi cu genii culegând şi tescuind struguri; această lucrare i s'a părut prea mult perfectă, spre a fi din epoca de decadenţă a lui Constantin, şi el a susţinut că baptisterul Constanţelor trebuie să fi fost un templu antic al lui Bacus, la care împăratul Constantin a adaus numai două grosolane mozaice — recunoscute mai târziu a fi din secolul al VIII-lea — ce reprezentau d'asupra uşilor, două scene din Evangelie.

Cu acelaş spirit de defavorabile prejudecăţi în contra artei creştine, a descris şi a comentat acest anticar, în a doua a sa operă, planurile şi ornamentele arhitecturale, procederile de zidărie şi de construcţiune, altarele, amvoanele, porţile şi sicriele sculptate, apoi chiar şi accesoriile mobiliare, precum unele odoare şi odăjdii ecleziastice ale unui număr însemnat de vechi biserici din Roma, din Ravenna, din Pisa şi din alte părţi ale Italiei; dar materia asupra căreia s'a întins cu mai mari desvoltări, a fost decoraţiunea cu mozaică a celor mai multe din acele edificii.

NOŢIUNI DESPRE MOZAICĂ. Intr'una din primele mele prelegeri, v'am vorbit, domnilor, despre originile acelei arte a mozaicei, care constă în formarea de figuri geometrice sau naturale, dispuse uneori în vaste tablouri picturale, prin înfigerea şi alipirea pe o tencuială pregătită inadins a unor bucăţele mai mult sau mai puţin mărunte de piatră, de migmă ori de sticlă colorată. Această artă introdusă la Greci — căci ea pare a fi fost mai 'nainte cunoscută de Egipteni şi de Perşi — sub numirile «mouseion» şi «lithostrotos» iar mai târziu «psefis», s'a răspândit foarte mult pe timpul împăraţilor romani, împărţită între trei diverse pro-

cederi tehnice, cari se numiau: *opus tesselatum*, când părticelele colorate de piatră sau de sticlă aveau forme geometrice şi compuneau simple îmbinări simetrice; *opus vermiculatum*, când ele erau mărunt tăiate, spre a se puteà dispune depe configuraţiunea obiectelor variate ce aveau a reprezentà în compoziţiuni picturale; şi *opus sectile*, când materia colorată redusă în plăci de diverse mărimi şi forme, se încastrà în bucăţi massive sau în păreţi de marmoră, scobiţi depe măsura incrustaţiunilor. Cu mozaice s'au aşternut mai întâiu pardoselile în edificiile cele sumptuoase; apoi acest fel de ornamentare se urcă pe păreţi şi ajunse pe boltele interioare ale palatelor şi ale bisericilor. Sub formă de *opus tesselatum*, ele împodobiau cu scânteietoare ornamente geometrice, împestriţate cu negru, cu roşu, cu alb şi cu aur, altarele şi stranele unora din vechile biserici, cum spre exemplu, în aceea a Sf. Clement din Roma, unde tot corul e ocupat de o întinsă şi graţioasă construcţiune de marmoră incrustată cu mozaice de felurite colori.

In pavimentele, în mobilierul stabil şi mai ales în decorarea interioară a zidurilor şi a bolţilor de prin biserici a căutat Ciampini elementele descrierilor şi disertaţiunilor sale asupra mozaicelor.

CARDINALUL FURIETTI. Cu vreo patruzeci de ani mai târziu, cardinalul Alexandru Furietti (1685—1761), descoperitorul faimoaselor porumbiţe din Capitoliu, a publicat o carte şi mai completă despre mozaică: *De musivis, vel pictoriæ mosaicæ artis origine et progressu*, în care a tratat pe larg despre toate lucrările de acest fel, câte s'au păstrat din antichitate şi câte s'au executat în Italia până în timpii moderni. Acest cardinal anticar, căruia îmi veţi permite a-i face un locşor, este şi până acum o autoritate principală pentru istoria picturii cu mozaică; tot dânsul, la locul unde aflase tabloul columbelor, adică în ruinele vilei lui Adrian dela Tivoli, găsì şi doi frumoşi Centauri sculptaţi în marmoră neagră cenuşie, pe cari, pe cât trăì papa Benedict al XIV-lea nu voì să-i cedeze pontificelui nici măcar în schimb cu titlul de cardinal, zicând că nu-i pasă a fi *Cardinalul Centaur.* Ambele statui intrară în Capitoliu după a lui moarte; unul din Centauri, cel mai tânăr, ridică o bâtă păstorească cu o mână şi un iepure în cealaltă; cel mai bătrân e cu braţele legate la spate, şi pe trunchiul de copaciu de care e rezemat calul, se vede atârnată o păreche de piedici sau de

chiostecuri. Amândoi par a fi purtat statue de copii pe ale lor şolduri. Doi artişti greci, Aristeas şi Pappias din Afrodisium, sunt autorii lor.

MOZAICELE CREŞTINE DIN ROMA ŞI DIN RAVENNA. Dar fie-ne acum mai mult aminte mozaicele creştine descrise de Ciampini. Nu voiu numì de sigur cele treizeci şi mai multe biserici din Roma, din Ravenna şi de aiurea, în cari el constată asemenea decoraţiuni; aş dorì numai, pentru ca să vă rămână o ideie cevà mai lămurită despre această măreaţă şi durabilă specie de ornamentare arhitectonică, să vă menţionez câtevà din principalele picturi musive[1] descrise şi explicate în cartea lui Ciampini, şi totdeodată să ating ca în sbor, istoricul şi răspândirea acestei arte în secolii moderni, în cari ea mai că nu s'a ispitit a ieşì din sânul bisericilor.

Intrebuinţată în unele rari ocaziuni, chiar şi în arcosoliile catacombelor, noi am văzut-o consacrată decorării edificiilor creştine, în baptisteriul Sfintei Constanţe, unde asemănarea producţiunilor sale cu ale artei păgâne a inspirat lui Ciampini cele mai neîntemeiate îndoieli. Ca să o recunoaştem cu mult mai pătrunsă de influenţa ideilor creştineşti, trebue să mergem a o căutà în câtevà biserici din Roma şi din Ravenna, cari păstrează rămăşiţe însemnate de mozaice lucrate încă prin secolul al V-lea. La Roma, în măreaţa basilică a Sfintei Maria-Maggiore depe Escuilin, clădită pe la anul 352 de papa Liberiu, semi-bolta din fundul absidei este şi acum acoperită cu numeroase scene din Noul Testament, lucrate în mozaică pe la anul 433 din ordinul papei Sixt al III-lea; apoi iar d'alungul aceleiaş clădiri, d'asupra ambelor şiruri de columne cari susţin corpul edificiului, se destinde un brâu semănat cu vreo treizeci şi şase scene din Vechiul Testament, tabeluri de mozaică înegrită de timp, dar cari uneori te minunează prin caracterul lor naiv şi totdeodată impunător. Ca unic exemplu voiu cità scena în care judele Isus Navi, sosind grabnic în ajutorul Gavaonenilor se răpede călare cu suliţa în mână, asupra Amorrheilor şi-i răstoarnă de toate părţile, «surpându-i pe ei Domnul surpare mare la Gavaon», după cum grăeşte Scriptura. Ai zice că armăsarul lui ridicat pe picioarele de dinapoi are să sară afară din părete; iar călăreţul în focul

[1] în mozaic.

pornirii sale, cu mantia fâlfâindu-i pe umeri, singur fără coif dintre toţi ostaşii săi, îşi sguduie lancea cu aceà triumfătoare mişcare ce Rafael a dat-o arhangelului său Mihail!

Din Roma să trecem la Ravenna. Această veche cetate, odinioară port de mare vestit pe Adriatica, iar acum ca şi părăsită printre insalubre bălţişuri, la vreo două ore de ţărmuri, a păstrat, mai mult decât oricare altă localitate, nenumărate monumente ale înfloririi sale, care s'a brodit să fie între secolul al IV-lea şi al VIII-lea, adică într'un period foarte preţios pentru originile artei creştine.

Decoraţiunile cu mozaică sunt aşadar în Ravenna tot aşà de numeroase ca şi de interesante; din a lor mulţime, să alegem numai câtevà exemple din epoce diferite.

Iată mai întâi o veche clădire octogonă, care servià de baptisteriu catedralei Sfântului Ioan, zidită la 425 de episcopul Ursin; ornamentele ei musive şi sculpturale, superpuse pe trei caturi, ofer cea mai variată şi mai graţioasă îmbinare a diverselor procederi ale mozaicei: tăblii multicolore simetric aşezate, împletituri de frunziş, chipuri de sfinţi şi simboluri religioase, toate acestea acoper păreţii până la bolta tavanului, pe care în centrul unui cerc format de chipurile apostolilor, Mântuitorul, cu trupul gol şi scăldat până la mijloc într'o apă transparentă, primeşte pe capul său, înconjurat de nimb, apele botezului, pe cari Sfântul Ioan i le varsă depe o stâncă învecinată; între dânşii este o cruce înaltă; d'asupra lui Isus se coboară Sfântul Spirit reprezentat printr'un porumb. Dar din apele râului, ca o amintire a simbolicei antice, iese un bătrân pletos şi încununat cu foi marine, d'asupra căruia se citeşte numele său *Iordan*. Vedeţi că ne aflăm încă pe răzorul lăturaş al artei păgâne.

Mai dincolo, iată o mică clădire boltită în formă de cruce, cam înfundată azi în pământ; aceea e capela Sfinţilor Nazarie şi Celsu, pe care pela anul 440 a zidit-o, ca să-i fie mormânt, vestita Galla Placidia, fiica lui Teodosiu cel Mare, surora împărăteştilor moştenitori Onoriu şi Arcadiu, mândra, nemiloasa şi desfrânata soţie a gotului Ataulf şi apoi a generalului roman Constanţiu. Acì totul se prezentă sub întunecosul luciu al unui aşternut de sticlărie civită, semănată pe sus cu stele şi împodobită cu coroane şi cu ramuri aurite; în patru firide laterale se văd compoziţiuni creştineşti de un caracter minunat; cerbi adăpându-se la un izvor, porumbi albi sorbind dintr'un vas — amintire poate a columbelor lui Sosus din Pergama —, apoi Păstorul cel bun rezimat de cruce în

mijlocul turmei sale; şi în fine sfântul martir Laurent, cu crucea la spinare, răpezindu-se cu un avânt entuziast către grătarul înflăcărat ce i s'a pregătit.

Din secolul următor, din al VI-lea, pe când Ravenna erà capitala exarhatului bizantin, dependent de împăraţii Orientului, voiu cità încă două edificii faimoase atât prin ordonanţa lor arhitectonică, cât şi prin însemnatele lor decoraţiuni de mozaică. Amândouă s'au păstrat fără alterare, ca modele caracteristice ale artelor din epoca de înflorire, pe când împăratul Justinian înălţà în Constantinopole catedrala Sf. Sofia, a cărei bogată decoraţiune musivă, lucrată pe câmp aurit, stă încă în mare parte ascunsă sub tencuiala cu care au acoperit-o Mahomedanii. Depe acelaş plan bizantin în formă de cruce, dar în proporţiuni cu mult mai mici, a fost clădită pe la anul 547 biserica Sf. Vitale din Ravenna. Totul într'însa inspiră interes din punctul de vedere al artelor şi al arheologiei; dar mie astăzi, timpul abià îmi va permite să vă semnalez cele două tabeluri de mozaică, care pe păreţii absidei din fund sau al altarului reprezentă de o parte pe împăratul Justinian şi de alta pe soţia lui Teodora, înconjuraţi fiecare de curtenii şi curtenele lor şi purtând pe mâni vase sfinţite. Ciampini a crezut că aceste două scene de o importanţă neasemuită pentru cunoştinţa celor mai mici amărunte din bogatele costume ale epocei, înfăţişează strămutarea moaştelor Sfinţilor Gervasiu şi Protasiu, fii ai martirului ravenat Sf. Vitale, care s'a petrecut chiar pe atunci. Fie aşà sau într'altfel, aceste două vestite compoziţiuni sunt cele mai splendide şi mai curioase prototipuri ale acelor icoane de ctitori bisericeşti, al căror uz s'a perpetuat pretutindeni în decursul secolului de mijloc şi care nouă ne-a păstrat, în vechile biserici ale ţării, chipurile şi portul multor domni, arhierei şi căpetenii de tot felul, mai mult sau mai puţin iluştri în analele trecutului.

Nu ne vom depărtà de Ravenna şi de numeroasele şi preţioasele ei mozaice vechi, mai 'nainte de a pomenì şi despre basilica Sfântului Apollinariu cel nou, pe care episcopul Sf. Agnello a pus să o decoreze pretutindeni, la anul 570, cu pictură de mozaică. D'asupra celor douăzeci şi patru columne interioare ale clădirii se destind de ambele laturi, ca la Sf. Maria-Maggiore din Roma, câte un brâu aşternut cu mozaice. Incepând dela intrarea bisericii, pe dreapta, se vede, mai întâiu o clădire, *Palatium,* negreşit palatul cu columne externe, pe care îl înălţase în Ravenna, regele got Teodoric,

şi din care există încă un zid; apoi de acolo se porneşte un şir de douăzeci şi şase de sfinţi martiri, bătrâni şi tineri, toţi în lungi veştminte albe, cu cercuri de lumină pe cap şi cu câte o cunună verde în mâni, despărţiţi unul de altul printr'un arbore de .palm sau finic, ale căror ramuri s'apleacă pe capetele lor; la fund, spre altar, această serie se termină printr'o magistrală figură a Mântuitorului şezând pe tron, cu câte doi îngeri de fiecare parte. In faţa acestei impunătoare procesiuni bărbăteşti se destinde brâul din partea stângă, care se începe cu înfăţişarea zidurilor cetăţii şi a portului Ravennei, numit *Classis*; urmează apoi o serie de douăzeci şi două de sfinte fecioare, purtând şi ele nimburi la cap şi cununi în mână, umbrite şi ele cu foi de palmi; la capătul lor se arată Maica Domnului pe tron, cu pruncul în braţe şi cu alţi patru îngeri de două laturi. De sigur acele blânde chipuri de martire creştine, cu bogate veşminte, n'au corecţiunea de forme ale fecioarelor ateniene din teoriile panatenaice ale frisei sculpturale dela Partenon: dar nu este mai puţin adevărat că decoraţiunea picturală a mozaicelor din basilica Sfântului Apollinariu produce asupra privitorului un efect din cele mai impozante. Acele chipuri variate de martiri de o parte, de sfinte fecioare de alta, purtând toate cu o linişte cuvioasă cununa martiriului lor, se prezentă acolo ca într'o galerie din locaşele cereşti, ca într'o dumbravă a raiului, prin care omul nu se poate strecura fără un oarecare simţimânt de pietoasă admiraţiune.

MOZAICELE ÎN ORIENT. Este dar o valoare artistică — oricât de nepăsători s'ar fi arătat către dânsa Ciampini şi contimporanii lui — este o estetică a artei creştine, pe care ne-o învederează în mod puternic chiar şi operele de mozaic de prin vechile biserici. Dar nu numai Roma şi Ravenna, în zecimi de clădiri creştine, nu numai Milanul, în unele capele ale vechilor basilice Sant' Ambroggio şi San Lorenzo, ne-au păstrat specimene despre mozaica primilor secoli creştineşti; osebit de anticele temple din Constantinopole, desfigurate acum în geamii, apoi sunt încă în diferite părţi ale Orientului, iar mai cu seamă în vechea cetate a Tesalonicului, foarte însemnate rămăşiţe de acest fel. In această ultimă localitate, adevărată Ravennă a peninsulei Balcanice, baptisteriul rotund al Sfântului George, astăzi Ortagi-Giamisi, pare a fi din epoca Constantiniană; splendida basilică a Sfântului Dimitrie, acum numită Kasimiè, e din se-

colul al V-lea; biserica în rascruci a Sfintei Sofie sau Aia-Sofia, din secolul al VI-lea. La fiecare din acestea, din înălţimea bolţilor şi a păreţilor învechiţi, chipurile de sfinţi şi simbolurile creştine lucrate cu mozaică, înfruntă sub spoiala lor cojită, mihrabele şi versetele din Coran, sub care au voit a le ascunde cotropitorii mahometani.

Arta mozaicei s'a păstrat în Imperiul Oriental chiar şi pe timpii când în Italia toate procederile artistice căzuse în uitare; astfel s'a întâmplat ca în secolul al IX-lea artiştii bizantini, persecutaţi în patria lor de către secta triumfătoare a Iconoclastilor, să caute azil în Italia. Ei fură bine primiţi de papa Pascal I-iu, care deschise refugiaţilor greci mai multe mănăstiri din Roma şi le încredinţă ornamentarea cu mozaic a bisericilor prefăcute de dânsul, iar mai cu seamă a Sf. Praxede şi a Sf. Cecilii. De atunci un stil, nou pentru Italia, original prin împestriţarea-i armonioasă de colori dar foarte incorect sub raportul desemnului, se arată în mozaicele Romei. Nu mult după aceea, arta bizantină începe a decorà cu mozaice de un caracter magistral, bisericile din lagunele Adriaticei, precum basilicele dela Torcello, dela Murano, dela Aquileia, dela Parenzo în Istria, şi în fine, faimoasa catedrală a Sf. Marcu din Veneţia. In toate acestea domneşte pe deplin stilul oriental, cu asprele sale forme şi cu viul său colorit, desprinzându-se pe câmpuri de sticlă aurită.

Când pe la anul 1066, Didier, egumen al vestitei mănăstiri benedictine din muntele Cassino, în regatul Neapolei, voi să-şi impodobească biserica, el trimise la Constantinopole ca să-i aducă de acolo lucrători meşteri în arta mozaicei; asemenea au făcut mai târziu şi regii normanzi ai Siciliei,spre a acoperì cu mândre podoabe de sticlă aurită şi colorată, păreţii Capelei Palatine şi ai Domului din Monreale, de lângă Palermo. Dar nu trecù mult timp şi această artă redevenì cu totul italiană, astfel încât la 1298 aflăm că vestitul pictor Giotto a lucrat în mozaică minunatul tablou al pescuirii Domnului, numit *la Navicella,* care se poate admirà şi acum sub mândrul portic al Sf. Petru din Vatican. De atunci încoace Roma, Veneţia şi Florenţa au cultivat mereu arta mozaică, ce se părăsise cu totul în cetăţile de dincoace de Adriatica, şi cu o discreţiune din ce în ce mai mare, impusă de marele preţ şi de anevoinţele practice ale meseriei, au decorat cu tabeluri musive unele biserici principale ale lor.

CAPELA LUI CARLOMAGNU DIN AQUÆ-GRANI. In orice caz vedem că această artă în tot timpul a rămas mărginită în ţările meridionale ale Europei. Ca un ce cu totul extraordinar, ni se citează de Ciampini catedrala sau mai bine capela circulară, pe care împăratul franc Carlomagnu o clădi la 802 în reşedinţa sa dela Aquæ-Grani sau Aix-la-Chapelle şi puse să o decoreze cu mozaice de către lucrători aduşi din Ravenna. Din nenorocire, aceà decoraţiune — din care numai Ciampini ne-a păstrat un fragment depe boltă, unde Mântuitorul se vede şezând pe tron, înconjurat de sfinţi ce întind spre dânsul cunune — din nenorocire, ea a fost stricată şi acoperită cu tencuială. Cevà urme dintr'însa s'au regăsit, sunt acum câţivà ani, şi guvernul prusian se ocupă a supune anticul templu neo-roman al lui Carlomagnu la o restauraţiune, ce-ĭ va redà caracterul său primitiv. Studiile moderne şi indicaţiunile lui Ciampini vor fi de mare ajutor pentru reînfiinţarea acestui preţios monument al artei creştine din secolul al IX-lea şi al gloriei împăratului Carol-cel-Mare.

SCULPTURILE PE FILDEŞ. Sub multe priviri arheologice e în adevăr interesantă catedrala dela Aix-la-Chapelle, pe care am avut ocaziune a o studià cu deamăruntul; dintre toate ale ei curiozităţi anticare, voiu acum să vă semnalez numai frumosul amvon poleit, care în secolul al XI-lea a fost dăruit acestei biserici de împăratul Henric al II-lea şi printre ale căruj bogate şi variate ornamente, constatăm existenţa a şase foarte curioase sculpturi în alto-relief, pe bucăţi de fildeş, ca de 28 centimetri, tăiate. dintr'un dinte de elefant, crăpat în două. Din acele sculpturi, două reprezentă pe zeul Bacus, rezemat de o viţă, adăpând un leopard; una pe Vinerea sau pe zeiţa marină Amfitrita, purtată pe valuri de un monstru amfibiu; a patra, pe divinitatea egipteană Isis, sub forme şi cu atribute cu totul europene; în fine în cele două din urmă se vede câte un june răsboinic încununat de câte doi genii; unul stă în picioare, înarmat cu coif, cu sceptru şi cu pavăză; celălalt e călare şi ca un Sf. Gheorghe străpunge o fiară. S'a discutat mult asupra înţelesului şi asupra epocei acestor sculpturi, ale căror subiecte profane par a fi în contrazicere cu stilul aspru şi grosolan al lucrării, stil ce denotează o epocă târzie; fără îndoială, ele ne prezentă mitologia antică exprimată prin arta unei epoce creştine şi fac în oarecare chip antiteză cu sculp-

turile şi cu picturile primitive din catacombe, în cari se văd din contra scene şi simboluri ale nouei religiuni, reproduse depe stilul şi depe ideile păgânismului.

Curioasele alto-reliefuri mitologice din catedrala carolingiană ne deschid calea către un nou subiect de studii anticare, căruia nu ne putem dispensà de a-i face loc aci, în urma mozaicelor. Sculpturile pe fildeş, reduse acum la proporţiuni cu mult mai modeste decât în măreţele producte ale glipticei hriselefantine din timpii lui Fidias, au fost una din industriile artistice sau de lux, cari aveau mai mai mare trecere în societatea romană din primii secoli ai creştinismului. Ea negreşit se exercità în diverse mici obiecte de uz casnic şi portativ; dar dintre toate acele mărunţişuri ni s'au păstrat mai cu seamă tăbliţe lungăreţe, de acelea pe cari cei vechi obişnuiau a le purtà pe sine, atârnate de brâu ori de braţ, spre a le aveà la îndemână când voiau să scrie cevà pe ele. Acele portofolii ale antichităţii se chemau *pugillares,* când, prin proporţiunile lor se puteau cuprinde cu pumnul; când erau însă mai măricele şi când se desfăceau pe balamale, în două, trei şi mai multe foi, ele se numiau diptice, «diptyha», triptice, «triptyha», pentaptice, «pentaptyha» şi în fine poliptice, «polyptyha», când aveau mai mult de cinci tăblii.

TĂBLIŢELE CERUITE DIN ABRUD.

Nu totdeauna aceste tabele purtăreţe erau de fildeş; pentru oamenii de rând, ele se făceau mai adesea de lemn simplu, precum de brad, de teiu şi de cimişir; de brad bunăoară sunt cele treizeci şi mai bine de tăbliţe ceruite, triptice complete sau despărechiate, cari în mai multe rânduri, dela anul 1790 şi până la 1854, s'au găsit în băile de aur dela Roşia Abrudului în Ardeal şi se află acum răspândite prin muzeele din Pesta, din Cluj, din Blaj, şi din alte localităţi ale Transilvaniei. Ele conţin scrise cu litere cursive latine, adeseori cu totul şterse, diverse înscrisuri particulare, precum acte de asociaţiune pentru înmormântări, contracte de închiriere şi mai ales vânzări, printre cari sunt şi vânzări de sclavi; mai toate poartă datele lor, dintre anii 131 şi 167 după Hristos, şi dau curioase indicaţiuni asupra petrecerii primilor coloni romani în provincia Daciei. In urma mai multor învăţaţi străini, le-a publicat şi le-a explicat venerabilul nostru erudit român, părintele T. Cipariu, în *Arhivul pentru filologie şi istorie* din 1867.

Alte tăbliţe aşternute pe dinăuntru tot cu ceară sau cu

piele, ori cu vreun metal moale ca plumbul şi cositorul, se făceau de lemne mai scumpe precum lămâiul şi cedrul, de os, de fildeş şi chiar uneori de argint şi de aur, împodobindu-se pe din afară cu tot felul de ornamente sculptate şi incrustate.

Un obiceiu, pe care noi îl putem constată prin fapte netăgăduite abià în secolul al V-lea, se stabilise la Roma şi în Constantinopole, ca dregătorii cei înalţi, precum mai ales consulii, pretorii şi chestorii, să dăruească autorităţilor şi chiar unora din plebeii de frunte, cu ocaziunea intrării lor în funcţiune sau oferirii de jocuri publice, asemenea diptice de fildeş săpate în relief cu chipurile, numele şi titlurile lor, şi adese ori chiar cu alte feluri de figuri şi de ornamente, mai totdeauna relative la împrejurările cari au dat prilej la aceste bogate şi artistice oferte.

Printr'o norocită întâmplare, încă dela început, bisericile creştine luase şi ele obiceiul de a înscrie în diferite cataloage sub formă de diptice, cari se păstrau cu sfinţenie în altar şi în proscomidie, numele credincioşilor, adică pe ale noilor botezaţi, pe ale cununaţilor, ale răposaţilor, ale dănuitorilor, ale episcopilor, ale preoţilor şi chiar ale simplilor închinători şi enoriaşi în vieaţă. Acestea erau precum vedeţi sau registre de acte civile, sau pomelnice, cari şi până astăzi există în bisericile noastre. Dar în timpii trecuţi, preoţimea se îngrijià pentru ca acele liste sau matricole eclesiastice să fie înscrise pe tăbliţe sfinte, «agiai deltoi», şi de aceea, se folosi adesea şi de luxoase diptice consulare, ba uneori şi de pugilare cu reprezentaţiuni mitologice.

Astfel au ajuns până la noi, păstrate în biserici, ca scoarţe de pomelnice şi de cărţi liturgice, un număr destul de însemnat din acele preţioase obiecte de uz profan, pe cari poetul Claudian le descrie în următoarele versuri din *Laudele consulatului lui Stilicon :* [1]

.....adică de «acele tăbliţe tăiate cu fierul în dinţi uriaşi de elefant, pe cari între săpături strălucitor aurite se înscrià cu roşu numele consulului, spre a fi prezentate căpeteniilor şi poporului».

[1] *Claudiani* de laudib. Stilic. III, v. 346. In original urmează textul latin.

A. F. GORI. Un anticar renumit din secolul al XVIII-lea, şcolar al lui M. Buonarotti şi mai târziu povăţuitor chiar al lui Winckelman, preotul florentin Antonio Francesco Gori (1691—1757), care îşi câştigase o cuvenită autoritate printre contimporanii săi, s'a ocupat a întruni un bogat material de eruditiune, pentru ilustrarea a mai mult de treizeci vechi diptice profane, ce-i erau cunoscute osebit de alte foarte multe de origină creştină. Gori n'apucă să tipărească el însuşi al său *Tezaur de vechi diptice consulare şi eclesiastice*. Acesta e titlul cărţii sale, care a apărut cu doisprezece ani după a lui moarte, în trei mari volume in-folio, însoţite cu frumoase stampe.

DIPTICELE CONSULARE ŞI ECLESIASTICE. Dispuse depe ordinea lor cronologică, figurează în cele două dintâi dipticele consulare, atât cele anonime cât şi cele cu nume cunoscute, dintre cari cel mai vechiu este după ştirea lui Gori, al lui Flavius Felix, consul în Occident la anul 428 — cel atribuit lui Stilicon dintre 400 şi 405 este îndoios — iar cel mai modern, al chiar ultimului consul cu importanţă pentru cronologie romană, adică al lui Anicius Faustus Albinus Basilius, din anul 541. Intre dânşii se rânduesc diptice dela alţi unsprezece consuli, reprezentaţi în diferite moduri totdeauna cu un mare lux de amănunte, dar într'un stil aspru şi stângaciu. Pe când cei doi consuli citaţi stau în picioare, mai toţi ceilalţi îmbrăcaţi cu bogate veşminte şed pe jeţuri ornamentate şi ţin în mânile lor emblemele dregătoriei; într'una, sceptrul, *scipio*, cu acvila şi cu imaginea împăratului la căpătâiu; în cealaltă, un fel de ştergar ghemuit în formă de săculeţ lungueţ. Acela este *mappa circensis*, pe care consulul o aruncă în arenă, ca să dea semnalul jocurilor din circ. Se zice că acest obiceiu l-a introdus Neron, când într'o zi prelungind peste măsură ospăţul său în Casa cea aurită şi auzind cum poporul adunat strigă de nerăbdare în Circul Maxim, se sculă dela masă şi-şi asvârli şervetul pe fereastră, dând astfel ordin să înceapă jocurile.

Intr'unele diptice, ca bunăoară în cele trei ale lui *Flavius Areobindus Dagalaiphus Areobindus, vir illustris ex comite sacri stabuli et magistro militiæ per Orientem ex consule ordinarius* la anul 506, chipul magistratului are deasupra sau de laturile sale, capete din familia imperială, sculptate în medalioane. Intr'altele, precum într'al lui *Rufinus*

Gennadius Probus Orestis, din 530, se adaugă şi statuiele încoifate a Romei vechi şi a celei nouă.

Dar şi mai curioase sunt scenele cari mai adesea ocupă partea de jos a tăbliţelor şi în cari se vede în genere o imagine a jocurilor date publicului de consuli; acì, spre exemplu, vedem în ipodrom alergări de cai, înhămaţi câte doi la *bige,* sau câte patru la *quadrige;* acì, luptele bestiarilor mascaţi şi închingaţi, cu animale sălbatice, lei, tigri şi urşi; acì, nenorociţi aruncaţi fără apărare printre fiare; acì, jocuri inocente ca mingea, sau altele de o comică cruzime, ca osânda de a-şi apucà nasul între labele unui stacoj. Pe unele diptice se văd la picioarele consulului, oameni vărsând din saci, bani, giuvaere şi scumpe pugilare, drept semn de dărnicie sau *largiţii.*

Precum am mai spus, cele mai multe din aceste tăbliţe de fildeş s'au păstrat nealterate în tezaurele bisericilor; sunt şi unele însă pe cari creştinii au cercat a şi le însuşi în mod mai complet; aşà a făcut papa Gregoriu cel Mare, când a trimis reginei lombarde Teodolinda un diptic în care a pus să facă vechiului consul anonim o tunsură preoţească pe creştet şi să-i prefacă sceptrul în cruce, botezându-l cu numele *Sanctus Gregorius,* pe când imaginei similare depe a doua tăbliţă îi dete pe acela de *David Rex.*

Ca să nu mai lungesc, nu mă voiu oprì nici asupra unor frumoase diptice cu mult mai vechi, pe cari sunt sculptate scene antice, precum sacrificiile făcute de două june femei; o muză cântând din liră şi un poet meditând; semizeul medicinei Esculap şi fireasca lui soaţă Higia sau sănătatea; apoi nici de altele curioase, reprezentând apoteoza lui Romul, sau portretul ecvestru al împăratului Constanţiu triumfător. Voiu trece asemenea răpede pe d'asupra tuturor dipticilor curat eclesiastice, hierotecelor sau cutiilor de moaşte, ferecăturilor de Evangelii şi icoanelor triptice sau troiţelor sculptate pe fildeş, toate acestea purtând pe ele simboluri creştineşti, scene din Vechiul şi din Noul Testament, chipuri de sfinţi şi de personagii istorice din epoca bizantină.

Gori a făcut din toate acestea o bogată colecţiune, asupra căreia scurtarea vieţii nu i-a permis a-şi întinde pe deplin eruditele sale comentarii; el însă a atras mai întâi atenţiunea asupra acestei ramuri de antichităţi mărunte, care putem zice că în Italia, în Orientul bizantin şi arab, şi apoi şi în ţările gotice reprezentă arta sculpturală, în cea mai minuţioasă şi mai îngrijită a ei expresiune, d'alungul secolilor medievali,

adică dela încetarea statuariei antice până la redeşteptarea din secolul al XV-lea.

Interesul acestui studiu s'a adaus cu multe cercetări şi cu multe descoperiri mai nouă, consemnate, acum câţivà ani într'o interesantă notiţă, de învăţatul d-l Fr. Pulszky, director general al muzeelor din Pesta. Din aşà îndemn, societatea artistică din Englitera, numită *Arundel Society*, a întreprins a reproduce în gips mai mult de patru sute sculpturi pe fildeş, începând dela anticele subiecte mitologice şi diptice imperiale şi consulare, ca să ajungă până la uneltele eclesiastice şi la micile obiecte de artă, lucrate în secolul al XV-lea şi al XVI-lea. Intr'o aşa bogată adunătură de facsimile exacte puse la un loc în faţa ochilor, se pot studià cu mare folos, caracterele şi desvoltarea artei gliptice în timp de aproape doisprezece secoli.

Complexul de idei estetice ce dă un asemenea studiu comparativ este poate chiar ceeace lipsià lui Gori, în explicaţiunile sale; cu toate acestea este un fapt ce nu se poate tăgădui, că lucrările acestui anticar au fost spornice pentru ştiinţă.

S'a întâmplat ca nouă, al lui nume să ne vină înainte cu prilejul operei sale asupra dipticelor de fildeş; dar mai 'nainte de aceasta, sagacitatea lui de erudit se arătase în alte foarte numeroase şi însemnate publicaţiuni. Numind numai câtevà din ele, veţi judecà despre varietatea lor: la 1729, el a tipărit o carte asupra *Columbariului* sau bolţii funerare a servitorilor lui August şi ai Liviei, care la 1726 se descoperise pe calea Appiană; apoi în curs de doisprezece ani, dela 1731 până la 1743, se ocupă cu explicarea şi publicarea importantelor monumente sculpturale şi numarii adunate în bogatele muzee din Florenţa.

OCHIRE RETROSPECTIVĂ ASUPRA ANTICHITĂŢILOR ETRUSCE.

In acelaş timp împărţind a sa atenţiune între toate felurile de antichităţi ale patriei sale, el pe deoparte se cercă a explicà unele rămăşiţe ale anticilor Etrusci, pe de alta cercetă şi descrise diverse curiozităţi medievale ale Toscanei.

La 1749 publică interesanta tablă de bronz, care se aflase cu doi ani mai 'nainte în ruinele Velleiei, lângă Piacenţa, şi în care se arătà cum printr'o ingenioasă operaţiune financiară, marele împărat Traian da cu împrumut bani de ai tezaurului, municipiilor de prin provincie, sub condiţiune că

interesele vor servì pentru alimentarea şi educarea copiilor. In Velleia aveau a se întreţine astfel trei sute copii dintre cari 264 băieţi primiau câte 192 sesterţii, adică 48 lei pe an; iar 36 fete, câte 144 sesterţii sau 36 lei. Grijile răsboaielor, ale politicii unui vast imperiu şi ale măreţelor clădiri de utilitate publică nu făceau pe marele împărat să nesocotească creşterea generaţiunilor viitoare.

Gori s'a mài ocupat şi de pietrele gravate, publicând patru mari opere dactiliografice; iar la 1751, reproducând cu comentarii ale sale o parte din tezaurul numismatic al Elveţianului Andrei Morell, el a dat într'însul o descriere prescurtată a columnei Traiane.

G. B. PASSERI. Să nu lipsim totuş a spune că parte din scrierile sale şi mai cu seamă *Tezaurul dipticelor* a fost editat de amicul său anticarul G. Battista Passeri (1694—1780), care şi dânsul a desvoltat pe acelaş timp o mare activitate în diferite ramuri ale arheologiei. Lui între altele îi datoresc amatorii de mărunţişuri anticare o publicaţiune foarte întinsă asupra candelelor de lut, *lucernæ fictiles*, ale antichităţii, publicaţiune care, trebuie să mărturisim, dete ştiinţei moderne încă şi mai puţină lumină decât pe timpul lor vor fi dat lumii antice obiectele de cari ea se ocupă.

Prin anii vieţii sale este evident că Passeri trece peste termenul ce am impus studiilor noastre actuale; dar în orice secol sunt de sigur oameni ai trecutului, precum uneori sunt şi oameni ai viitorului. Laboriosul Passeri a cugetat şi a lucrat în arheologie până pe la 1780, ca şi când n'ar fi trecut cu un pătrar de secol în era cea nouă a ştiinţei; preocupaţiunile lui predilecte au fost antichităţile etrusce, cari începuse pe atunci a se ivì mai dese pe tărâmurile Toscanei. Sunt, domnilor, în cursul timpilor momente cu deosebire favorabile unei specii oarecare de antichităţi până atunci abià cunoscută; aşà a fost şi cu cele etrusce depe la 1750 înainte.

Să-mi permiteţi însă în socoteala *addendelor* şi *corrigendelor* de a cumpăni pasul ce cu Passeri l-am făcut peste hotarul nostru, printr'un alt pas înapoi. Ar fi trebuit, când vorbiam despre studiile antichităţilor italice în secolul al XVII-lea, să vă fi făcut cunoştinţa unui original erudit scoţian, călduros teolog catolic, şi anticar pe la soroace.

TH. DEMPSTER. Thomas Dempster, născut la 1579 din părinţi nobili, cari înzestrase patria lor cu douăzeci şi opt de copii, studiè mai întâi dela Justu Lipsiu şi apoi cam de pretutindeni; căci nicăiri mulţumit el colindă mai toată Europa occidentală, păţind tot felul de neajunsuri şi scriind mereu la cărţi, în cari cea mai vastă erudiţiune se nomolià uneori în raţionamente false şi în amăgiri precugetate. O imaginaţiune înfocată şi o îndrăzneală fără stavili cârmuiră faptele ca şi cugetările sale. Cu astfel de aplicări de minte, el scrise la 1619 în Paris, sub titlul de *Etruria regalis,* o carte în care adună mai tot anticul material literar asupra vechilor populaţiuni tuscane, fără însă de a face într'însa vreo critică monumentelor acestui popor. Cartea ieşi la lumină abià la anul 1726, cu un adaus de M. Buonarotti. La 1767, Passeri aduse şi dânsul un puternic contingent la entuziasmul vechiului erudit scoţian pentru naţiunea Etruscilor în care amândorora le plăcù a vedeà un prototip de perfecţiune etică şi estetică. Câtevà monumente sepulcrale şi mai ales vasele zugrăvite cari începeau a se aflà cu grămada prin necropolele Toscanei împinseră pe noul etruscoman şi mai departe decât antecesorul său. Devenise pe atunci un punct de onoare naţional pentru anticarii din Toscana, de a lăudà pe Etrusci mai presus de toate.

Acum însă Winckelmann erà aproape; el aveà să potolească cu perfectul său simţ estetic asemenea exageraţiuni, şi în urmă-i critica viitorului aveà să aleagă mai mult adevăr decât elucubraţiunile lui Dempster, lui Passeri şi consorţilor, din monumentele enigmaticului popor al Etruscilor. Să ne mulţumim dar cu atâta asupra studiilor etrusce, deocamdată; le vom regăsì pline de o mai serioasă activitate chiar la primii paşi ce vom face călcând în periodul modern al analelor arheologice.

Totdeodată, domnilor, să punem acum capăt şi cercetărilor noastre asupra studiilor de arheologie creştină, pe cari din secolul al XVI-lea, de când cu compilaţiunile literare ale lui Panvinius şi Baronius, le-am urmărit până la mijlocul secolului al XVIII-lea, recunoscând mai întâi o neasemuită parte de merite lui Bosio, primul explorator al catacombelor romane şi adevăratul creator al arheologiei creştine, apoi prefirând lucrările urmaşilor săi, ale lui Boldetti, Marangoni şi Bottari asupra cimitirelor, ale lui Buonarotti asupra sticlelor aurite, ale lui Ciampini asupra edificiilor şi mozaicelor religioase, în fine ale lui Gori — iar în mod incidental şi ale lui

Passeri, asupra sculpturilor pe fildeş şi mai cu seamă asupra dipticelor consulare şi ecleziastice.

Toate aceste materii nu ne-au depărtat în chip prea tare simţitor de timpii antici şi de societatea romană; fiind mai cu totul răstrânse în primitivul cerc de activitate al bisericii catolice din Roma abià, dacă ele ne-au dat ocaziune până acum de a ne coborî în secolii şi mai ales în ţările unde nouă popoare îşi crease în laturi de ideile şi de uzurile antichităţii, o vieaţă nouă. Pe de altă parte ele ne-au lăsat înstrăinaţi şi de mişcarea ce pe acelaş timp se producea în sânul Orientului creştin, cu care încă de prin secolul al V-lea, Roma s'a aflat într'o ostilitate din ce în ce mai pronunţată.

Am crezut că voiu face bine a nu ieşi din cercul mărginit pe care arheologia creştină şi l-a circumscris chiar din periodul său iniţial; deaceea voiu repurtà, sub rubrica generală a studiilor medievale, alături cu câtevà imperfecte şi fragmentate cercări arheologice făcute pe atunci în adevăratul domeniu al artelor şi al industriilor socotite de barbare ale secolului de mijloc, atât laborioasele lucrări executate pentru elucidarea documentelor istorice din timpii moderni, cât şi informaţiunile luate de eruditii occidentali asupra riturilor religioase, asupra uzurilor civile şi chiar asupra unor monumente plastice şi literare ale imperiului creştin dela Răsărit.

CARACTERUL FRAGMENTAT AL STUDIILOR ASUPRA EVULUI MEDIU.

Iată-ne dar acum dinaintea unui câmp de studii, larg şi variat, dar care ni se prezentă sub înfăţişarea cea mai împestriţată; voind să mă serv cu o comparaţiune împrumutată din cultura pământului, şi care, la noi în ţară nu vă poate fi străină, v'aş zice că exploraţiunea ştiinţifică a secolului de mijloc se arată, în decursul periodului ce ne ocupă, ca arătura cea împeticată, pe care muncitorii o fac în rariştele desţelenite ale unei păduri, pe când ei încă lucrează a o curăţà de buturugi; ici colea apare câte o fărâmă de ogor, răsipite printre desişul sălbatic al codrului; pe alocurea, lanul deşi îngust a răsărit des şi mănos; dar dincoace, spicul sec şi opăcit se pierde sub năbuşeala buruienii.

Tot aşà când voim să ne dăm seama despre ceea ce au descurcat eruditii şi anticarii din secolul al XVII-lea prin haosul învălmăşat al instituţiunilor şi al creaţiunilor artistice, ce s'au ivit în Europa dela năvălirea Barbarilor încoace, tot aşà în-

tâlnim niscaivà puţine lucrari rudimentare şi neîndemânatice asupra unor monumente plastice, şi apoi de altă parte cercetări serioase, stăruitoare, minunate, făcute mai ales cu scopul de a înlesnì cunoştinţa documentelor bisericeşti, civile şi literare, atât ale numeroaselor mici staturi din Europa apuseană şi nordică, cât şi ale îmbătrânitului imperiu bizantin.

Aşà, dintre toate ramurile în cari eu, dela începutul acestui curs, am răspicat ştiinţa arheologiei şi din cari am căutat, pe cât s'a putut, să aduc mai numeroase exemple în succesivele mele prelegeri, dintre toate specialităţile ce se refer la studiul antichităţilor, fără îndoială, acelea a paleografiei şi a diplomaticei au ocupat rangul de întâietate în lucrările întreprinse pentru lămurirea originilor societăţii moderne. Aceste lucrări au avut în vedere, fără distincţiune, interesele religioase şi cele civile, economice şi politice, astfel încât daca pe de o parte ele s'au aplicat a pune în lumină vechile tradiţiuni şi rituri ale diferitelor biserici creştine, pe de alta ele au elucidat şi au adunat material pentru cunoştinţa critică a faptelor istorice şi a aşezămintelor sociale din secolul de mijloc. Vom aveà dar a le examinà pe rând, sub diversele lor faze, reprezentate atât prin colosale lucrări colective ale unor laborioase asociaţiuni de călugări, cât şi prin câtevà puternice şi strălucite individualităţi ştiinţifice.

Acì ne vom aflà într'o poziţiune analogă cu aceea în care ne-au pus meritoasele şi neobositele lucrări ale erudiţilor exploratori ai antichităţii romane, cari în secolul al XVI-lea au meritat, prin a lor nepregetată ardoare filologică şi arheologică, numirea de *Gladiatori ai republicii literelor;* multiplicitatea, adâncimea critică şi mai adesea chiar simplitatea, astăzi banală, a rezultatelor obţinute de dânşii printr'o muncă gigantică, nu mă vor îngăduì poate a vă prezentà analiza, nici măcar parţială, a operelor lor. Cum am făcut cu scrutatorii antichităţilor etice ale vechei Rome, pe care vi i-am numit, notând în treacăt principalele subiecte despre cari ei au tratat, tot cam aşà voiu fi silit acum a face şi cu călugării Bollandişti, Iezuiţi şi Benedictini, cu editorii de colecţiuni hagiologice[1] şi liturgice, de cronici şi de hrisoave vechi, cari în secolii al XVII-lea şi în al XVIII-lea au pregătit material pentru istoria şi arheologia mediului ev.

Dar mai'nainte de a schiţà acest răpede şi descolorat tabel, în care îşi vor găsì locul cercetările de hagiografie[2] şi de di-

[1], [2] privitoare la sfinţi.

plomatică occidentală, de paleografie, de arheografie şi de liturgică bizantină, împreună cu figurile celor mai răsăriţi dintre luptătorii acestor paşnice arene, să ne oprim pentru un moment asupra unui fapt curat anticar, care în secolul al XVII-lea este primul ţăruş înfipt cu sfială pe un tărâm arheologic, ce abià peste vreo două sute de ani îşi va nimerì adevăraţii săi explicatori.

Sunt puţine zecimi de ani de când s'a mai răsipit — şi nu încă de tot — dintre oamenii culţi, ideia că orice lucrare antică aflată în ţările europene şi în care se dovedeşte o valoare artistică oarecare sau cel puţin cevà măiestrie, nu poate fi altcevà decât un product al industriei grece ori romane, din vreuna din epocele desvoltării lor. Desbateri de felul acesta se ţin încă şi astăzi asupra unei preţioase specii de antichităţi, cari graţie capriciilor soartei şi activităţii arheologice a timpului nostru s'au înmulţit acum în mod extraordinar, în foarte puţini ani. Aceste antichităţi sunt obiecte de mare preţ intrinsec, giuvele de aur masiv, împodobite cu pietre scumpe, cari — cu sau fără semne de creştinism — provin toate fără îndoială dela popoarele barbare de viţă germanică, ce au cuprins Europa între secolul al II-lea şi al VII-lea, dela Goţi, dela Franci, dela Burgunzi, dela Longobarzi, dela Saxoni.

Până astăzi, regiunile cele mai opuse ale Europei, dar numai acelea pe unde au locuit ori au trecut seminţiile gotice şi teutonice, au destăinuit morminte şi tezaure cu de acest fel de cimelii, caracterizate atât prin materialurile şi formele, cât şi mai ales prin procederile lor de ornamentare. Splendide vase de ospeţe şi de altar, bogate teci de arme, şi mai cu seamă podoabe trupeşti, coroane, colete, cingători, brăţări, inele şi chiotori sau fibule, şi toate acestea numai de aur şi mai totdeauna tixite cu scânteietoare nestimate şi cu sticle felurit colorate: iată din ce se compune pârga rămasului arheologic al regilor şi al căpeteniilor barbare din primii timpi ai istoriei medievale în Europa.

In Rusia, d'alungul Tanaisului şi Palus-Meotidei, în pustele Ungariei, în Banat pe malurile Tisei, sub Carpaţii României, în vechi'e catedrale şi cetăţi lombarde, în necropolele burgundice şi alamanice, pe câmpii de bătălie din Campania, unde s'au lovit Goţii cu Hunii, în mormintele anglo-saxone şi scandinave din Suedia şi Danemarca, din Normandia şi Britania, la Toledo în reşedinţele regilor vizigoţi ai Spaniei, în provinciile nordice şi centrale ale Galiei, unde şi-au întemeiat puterea urmaşii franci ai lui Faramund, pretutindeni s'a găsit asemenea giuvele, cărora fieşicare naţiune modernă a voit să

le atribue o origină şi o numire locală, dându-le, când drept orfăurărie merovingiană, când vizigotă, când lombardă, când germanică, când hunică, când scitică, ba chiar şi dacică.

Printr'un punct însă, printr'o procedere specială de fabricaţiune, toate acele obiecte aşà mult răspândite ofer neîndoioasa dovadă a unei industrii cunoscută, practicată şi preţuită mai presus de toate de către primitivele popoare gotice şi scandinave; aceà procedere tehnică este obiceiul de a încastrà pietre şi sticle, tăiate înadins în ochiuri sau alveole de felurite desemne, formate cu făşioare de aur înguste, subţiri şi aşezate vertical. Din cuvântul francez *cloison,* îngrădire, s'a admis, ca denumire a acestui fel de lucrare, termenul de *orfèvrerie cloisonnée,* căreia i-am puteà zice şi noi orfăurărie cu îngrădiri sau îngrădită.

In această categorie de antichităţi de un caracter original încap: frumoasa ferecătură a Evangheliei primită şi păstrată în biserica din Monza, dela regina Teodolinda; cununile votive ale regilor Svintilla şi Recesvintus, aflate la Guarrazar lângă Toledo şi dépuse acum în muzeul din Madrid şi al ospelului Cluny din Paris; măreţele chiotori în formă de păsări, coletul şi căldăruşele ajurate ce s'au descoperit la 1837 în Pietroasa şi cari se adăpostesc acum, groaznic de stricate, în muzeul nostru din Bucureşti; în fine o mulţime de alte giuvele, vase şi arme, cu ornamente de pietre şi de sticlărie încastrate, de prin câtevà biserici şi muzee, la Sf. Petersburg, la Stockholm, la Pesta, la Viena, la Londra, la Paris, la Oviedo în Spania, la Troyes în Champania, la Sf. Maurice în Elveţia, la Ravenna, la Roma şi în alte localităţi.

Rolul însemnat ce joacă muzeul nostru de antichităţi în această nomenclatură, m'a îndemnat a mă întinde cu oare cari desvoltări cu totul contimporane asupra unei materii arheologice, care tocmai în mijlocul secolului al XVII-lea, adică la anul 1653, s'a strecurat mai întâi pe scena anticară, sub aspectul unei răstălmăciri cu totul străină naturii sale.

MORMÂNTUL LUI CHILDERIC I-iu ŞI ORFĂURĂRIA BARBARILOR.

Atunci, în cetatea Tournay din Belgia, vechiul Turnacum, capitală a Nervilor pe timpul lui Iuliu Cesar, şi mai târziu a primilor regi merovingiani, se descoperì în pământ un mormânt, în care scheletul omenesc erà încă acoperit cu bogatele sale arme şi podoabe de aur: o spadă dreaptă, ale cărei mâner şi teacă erau decorate cu măruntă sticlărie roşie îngrădită în foiţe de aur,

precum şi ornamentele hamutului de cal, printre cari se vedeà şi un mic cap de bou de aur cu granate; apoi diferite chiotori de acelaş fel, o sumă mare de bumbi şi peste trei sute de albine, tot astfel formate, cari, împreună cu alte fireturi, serviau la decorarea hainelor acum putrezite. Mai erau şi arme de fier, o bardă sau *francisca*, un vârf de suliţă sau de *framea*, apoi o brăţară elastică de aur sau *spinther*, o minge de cristal alb, o ferecătură de pungă, diferite mici vase şi monete de aur şi de argint bizantine din al V-lea secol. Dar printre toate acestea erau şi două inele de aur, din cari unul aveà la toartă o piatră cu un chip sculptat în mod grosolan, împrejurul căruia sta scris *Childerici regis*.

Indoială nu puteà fi: mormântul erà al regelui franc Childeric I-iu, care la anul 458 a început a domnì în urma tătâui său Meroveu şi care, după ce a fost gonit de popor din cauza relelor sale purtări, s'a reîntors peste opt ani dela curtea regelui din Turingia, răpind pe soţia acestuia, şi a murit la anul 481 în reşedinţa sa din Turnaciu.

Descoperirea acestor regale despuieri mortuare făcù mare sgomot în cercurile anticare şi politice. Arhiducele Leopold, guvernator al Ţărilor de jos, şi le însuşì şi le lăsă după moartea sa, în tezaurul imperial din Viena; dar la 1664, arhiepiscopul elector din Maienţa, doritor de a-şi face mână bună pe lângă Ludovic al XIV-lea, obţinù dela împăratul Germaniei această legitimă moştenire a tronului francez şi o dăruì marelui rege. De atunci până la 1831, ea stătù în diferite colecţiuni ale Parisului, adeseaori publicată şi comentată de anticari; dar furii cari jefuiră în noaptea de 5 Noemvrie, cabinetul de antice dela Biblioteca regală, răsipiră numeroase mărunţişuri ale acestui tezaur; dintr'însul s'au găsit în albia Senei, unde ei le aruncase de frică, spada cu teaca ei, câtevà mici ornamente şi un dinte, numai unul, din gura regelui Childeric I-iu. Acestea sunt şi acum expuse în Luvru.

J. J. CHIFFLET. Indată după ce la 1653 s'a făcut această importantă descoperire, J. J. Chifflet din Besançon (1588—1673), medic al regelui Spaniei Filip al IV-lea şi apoi al arhiducilor guvernatori ai Ţărilor de jos, tipărì la 1655 în Anvers, o carte sub titlu de *Anastasis Childerici I Francorum regis, sive Tesaurus sepulchralis, Tornaci Nerviorum effossus et commentario illustratus*. Acest publicist, a cărui pană spornică scrise cu multă uşurătate despre felurite subiecte arheologice, precum despre pietrele basili-

diane, despre ordinul imperial al Mielului de aur, despre sfântul giulgiu mohorît al Mântuitorului, crinii emblematici ai regilor Franţei şi altele, depuse aceeaş erudiţiune fluturatică în opera sa asupra mormântului regal din Tournay; drept exemplu vom spune numai că el explică capul de bou al regelui franc prin imaginea bovină a zeului egiptean Apis, că originea albinelor depe veşmântu-i o caută pe antice camee elene, că chiotorile, al căror ac de prins se mişcà pe balamà, sunt pentru dânsul condeie sau *stiluri* de scris pe pugilarii ceruite.

Despre arta orfăurăriei la Franci nu atinge nici o vorbă; şi cu toate acestea şi cronica Sfântului Grigorie din Tours, şi tradiţiunile populare, şi chiar monumente pe atunci existente în diverse biserici, păstrau memoria vestitului argintar Sfântului Eligiu, pe care regele Dagobert îl aveà ca ministru, precum şi a multor alte lucrări de orfăurărie din timpii merovingieni. Asemenea chestiuni de istorie a artelor nu prezentau încă nici un interes pe timpul lui Chifflet. Astăzi însă ele aţâţă foarte tare curiozitatea arheologilor; dar ei sunt despărţiţi în două câmpuri opuse. Unii vor ca toată arta orfăurăriei bizantine cu îngrădituri să fie un product al industriei bizantine sau latino-bizantine; alţii pretind că ea aparţine excluziv, ca invenţiune şi ca practică, populaţiunilor germane. Adevărul poate stă drept la mijloc; căci dacă în specimenele existente ale acestei arte se recunosc forme şi practici împrumutate învederat dela cultura greco-romană, de ce apoi iar numai însoţite cu netăgăduite urme ale barbarilor Germani, ni s'au păstrat pretutindeni asemenea antichităţi?

Mi-e teamă că m'am abătut prea tare din cursul subiectului meu, anticipând asupra viitorului, cu prilejul cărţii lui Chifflet. Să intrăm dar în limitele primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea. Intr'însa trebue măcar printr'o scurtă indicaţiune, să recunoaştem că unii anticari din ţările Nordului începuse a se preocupà de antichităţile naţionale, fie ele chiar şi barbare.

In Franţa, originalul călugăr Dom Jacques de Martin (1684—1751) scrià cărţi despre originile, despre cuceririle şi despre religiunea druidică a vechilor Gali, explicând chiar unele antice monumente celtice cuprinse în Bretania, depe teorii astrologice, şi însoţind ale sale publicaţiuni scrise într'un stil uşor, elegant şi sarcastic, cu stampe aşà de puţin cuviincioase, încât poliţia oprì vânzarea lor.

Englezii, mai serioşi, adunau antichităţi din toate epocele, aflate pe teritoriul lor, şi le explicau în colecţiuni speciale, precum sunt *Glosarul antichităţilor britanice,* tipărit dela 1719 până la 1733, de eruditul Willian Baxter şi *Monumentele anglicanice,* repertoriu epigrafic local, format pe acelaş timp de John Le Neve, cu concursul pasionatului şi modestului anticar Tom Martin din Thetford.

ARHEOLOGIA NAŢIONALĂ IN ŢĂRILE NORDULUI. In ţările scandinave şi germanice, mişcarea în acest sens nu fu mai puţin simţitoare. Vorbind mai deunăzi despre inscripţiunile runice, v'am menţionat pe Olaus Worm şi pe Verelius, cari împreună cu mai mulţi alţi eruditi locali întreprinsese în Danemarca şi în Suedia publicarea şi elucidarea monumentelor antice ale patriei lor. Mai de 'nainte încă v'am vorbit despre eruditul Conrad Peutinger, care depe la 1506 scrisese asupra minunilor anticare din Germania, precum şi despre geograful Abraham Ortelius, care la 1596 a prezentat într'o carte *Imaginea secolului de aur,* ceeace pentru dânsul erà sinonim cu *vieaţa, moravurile, riturile şi religiunea vechilor Germani.* Cu un pătrar de secol mai târziu, adică în al XVII-lea, un alt geograf din Danţig, Filip Cluverius (1580—1623), care în numeroasele-i călătorii învăţase mai toate limbile Europei, descrise cu multă sagacitate, dar şi cu multe exageraţiuni patriotice, în trei cărţi speciale, starea antică a Germaniei cu a Vindeliciei şi a Noricului, pe cari le cunoşteà bine din lunga sa şedere în Austria şi Ungaria. Mult timp cartea lui Cluverius despre Germania antică a fost ca şi un titlu de glorie al popoarelor teutonice.

Cu un secol mai târziu, activitatea istorică şi anticară se încinsese cu mult mai mare printre eruditii germani. Nu puţin contribuise la aceasta ilustrul filozof Leibnitz, care cu geniul său luminos şi cu nepregetata sa ardoare la lucru dase studiilor istorice o tendinţă critică plină de temeiuri şi astfel îndemnase pe toţi la cercetări active asupra originilor şi analelor patriei. Leibnitz a murit la 1716. Cu câţivà ani mai 'nainte, pastorul luteran din Apenrade în Holstein, Trogil Arnkiel, partizan încă depe atunci al ostilităţilor în contra guvernului danez, scrià despre vieaţa, faptele şi petrecerea străvechilor popoare din miazănoapte, *Der uralten mitternæchtsischen Vælker Leben, Thaten und Bekehrung,* (Hamburg 1703), o carte în care tratà pe rând despre religiunea pă-

gână a Cimbrilor, despre cornurile de aur aflate la 1639 in Gallehus, sat din Jutland, despre uzurile funerare ale păgânilor şi în fine despre vieaţa păgânească a Cimbrilor. Tot în decursul primei jumătăţi din sutimea a XVIII-a, Bavarezaul I. Schilter adună şi publică în Ulm (1727) un Tezaur de antichităţi teutonice, bisericeşti civile şi literare, ilustrând şi explicând monumente naţionale şi latine ale vechilor Franci şi Alemani şi mai cu seamă de acelea cari aveau raport la epoca carlovingiană.

In primul an al periodului următor la 1751, meritosul Schœpflin aveà să înceapă publicarea preţuitei sale descrieri arheologice a Alsaciei, sub titlul *Alsatia illustrata celtica, romana francica,* monument literar care prin pacienta gravitate şi prin metodul critic cu care este compus, leagă Alsacia de corpul naţiunii germane cu mai multă tărie morală decât cuceririle armatelor prusiane.

Din toate acestea se poate vedeà că în secolul al XVIII-lea, anticarii germani nu mai erau de fel aceia cari credeau că oalele funerare ale strămoşilor lor creşteau de sineşi pe sub pământ.

„ACTA SANCTORUM" PUBLICATE DE BOLLANDIŞTI. Tot mult răbdătoarei activităţi a erudiţilor de viţă germană datoreşte biserica creştină şi ştiinţa istorică aceà colosală lucrare hagiografică[1], care poartă numirea de *Acta Sanctorum* şi care s'a preurmat în curs de două sute de ani, spre a ajunge a formà 54 de mari volume in-folio. *Mineiu* critic şi complet al ritului catolic, această colecţiune conţine vechile documente asupra vieţilor de sfinţi, dispuse depe lunile anului şi depe zilele în cari biserica îi serbează.

Un călugăr iezuit flamand, Ioan Bolland, născut la 1596 şi răposat la 1665, întreprinse pe la 1640 cu ajutorul unui confrate al său din Olanda, Godfred Henschen, închişi amândoi într'o sărăcăcioasă chilie, această lucrare seculară, căreia începătorul său îi lăsă pentru totdeauna al lui nume. Intr'adevăr, toţi învăţaţii monahi — cei mai mulţi din societatea lui Gesù — cari până în timpul nostru au colaborat la această imensă colecţiune, au primit cu mândrie numele generic de Bollandişti; printre dânşii însă au fost şi bărbaţi ale căror nume merită o menţiune personală, cum spre exemplu lăudatul Daniil Papebrœck din Anvers (1628—1714), care în

[1] despre sfinţi.

notele critice făcute asupra actelor din lunile Martie, Aprilie şi Mai, a stabilit cele dintâi principii ale ştiinţei diplomatice. Dar mi se va zice: «Intru ce oare vieţile sfinţilor pot ele figurà printre lucrările sau printre documentele arheologiei?» Un răspuns cu argumentări teoretice ar fi cam lung pentru momentul de faţă şi poate chiar nu aşà doveditor ca simplul fapt pe care îl voiu cità, spre a sfârşì.

ARGINTARII SFÂNTULUI SEVERIN DIN FAVIANE. In ziua de 8 ianuarie, biserica catolică serbează printre alţii şi pe Sfântul Severin, apostolul Noricului. In colecţiunea Bollandiştilor găsim la aceà zi vieaţa acestui sfânt povestită de preotul african Eugippiu din secolul al IV-lea.

Acolo vedem cum provincia romană a Noricului depe malul drept al Dunării, rămasă fără stăpân şi în prada năvălirilor barbare, află între anii 454 şi 472 un sprijin blând şi puternic în pietosul ei episcop Sfântul Severin, aşezat în cetatea Faviane, nu departe de actualul oraş Passau.

Dincolo de Dunăre, conăcià pe atunci sălbatica naţiune a Rugilor, cari, de câte ori le venià bine, treceau râul, jefuiau câmpiile din jurul cetăţii şi luau în sclavie pe câţi din Romani puteau pune mâna. Severin, cu vorbe bune, cu ameninţări cereşti şi uneori şi cu bani, izbutià a scăpà şi a întoarce acasă pe multe din oile de sub păstoria sa. Regele Barbarilor, numit Fava, erà un om cam sfiicios, ce se înduplecà lesne la cuvintele pătrunzătoare ale cuviosului preot; tocmai deaceea soţia lui, mândra regină Ghisa, fiică îndârjită a sălbăticiei teutonice, urà din suflet pe Sfântul Severin şi-i nesocotià înţeleptele şi blândele poveţe :

«Intr'o zi — adaugă vieaţa sfântului [1] — după ce însăşi regina se răpezi într'un sat învecinat cu Faviane şi porni în pripă dincolo peste Dunăre pe mai mulţi oameni, spre a-i supune la lucrările cele mai grele, omul lui Dumnezeu trimise un sol la dânsa, ca să-i ceară a le da drumul. Dar ea scoţându-şi focul în furii muiereşti, porunci să i se întoarcă drept răspuns aceste aspre cuvinte: «Caută tu, şerb al lui Dumnezeu, de te ascunde în chilia ta, căci noi suntem liberi a dispune cum voim de şerbii noştri». Omul lui Dumnezeu auzind acestea zise: «In tine 'mă încrez, Doamne Iisuse Hristoase, şi ştiu bine că de nevoie se va îndeplini ceeace cu voie nu vrea să facă aceà muiere nesocotită.» Curând după aceea sosi şi pedeapsa care înfrânse sufletul semeţei femei. Barbarii închisese într'o başcă, sub pază, pe mai mulţi argintari, pentru ca să le lucreze podoabe regale. Fiul numitului rege, un copilaş numit Frederik

[1] *Bollandus,* Acta sanctor. Ianuarii. Tom. I, p. 488.

chiar în ziua când regina înfruntase pe omul lui Dumnezeu, se ispiti printr'o curiozitate copilărească, să intre la dânşii.

Atunci argintarii închipuiră a pune cuţitul pe pieptul pruncului, strigând că dacă cinevà ar cutezà să pătrundă acolo, mai 'nainte de a se fi jurat că le dă libertatea, ei vor strapunge mai întâi pe fiul regelui şi apoi se vor ucide înşişi, deoarece lor nu le-a mai rămas nici o alta speranţă de vieaţă, fiind supuşi toată ziua la o muncă fără de repaus. Auzind acestea, regina cea crudă şi nelegiuită, îşi rupse de durere veşmintele depe dânsa şi strigă într'astfel : « O, Severine, şerb al lui Dumnezeu, astfel oare îşi răsbună Dumnezeul tău de injuriile ce i se fac? Oare prin rugile tale ai obţinut ca pentru dispreţul meu, să mi se impună o aşà crudă pedeapsă şi să fii tu răsbunat în rodul inimii mele?» Şi astfel rostind tot felul de căinţe şi de ticăite bociri, ea recunoscù că pentru culpabila ei nesocotire a cuvintelor şerbului lui Dumnezeu, pătimià o tortură aşà de cruda, şi trimise îndată oameni călări ca să ceară iertare; iar pe Romanii pe cari îi prinsese şi apoi nu voise a-i înapoià la a lui cerere, îi porni, şi argintarilor, către cari se legă cu jurământ că-i va liberà de-i vor lăsà copilul, asemenea le dete drumul, ca să se întoarcă pe la casele lor». [1]

Acum, domnilor, ce culegem noi oare pentru arheologie din această hagiologică anecdotă? De nu mă înşel, e chiar o soluţiune a desbaterii dintre anticari, asupra provenienţei orfăurăriei Barbarilor.

Regina Ghisa prinde cu sila argintari romani şi-i pune să-i lucreze fără preget podoabe regale, sub ochii ei, şi după placul ei. Cam tot astfel pare-mi-se a trebuit să fi fost lucrate cele mai multe din scumpele giuvele barbare, pe cari vi le-am citat mai adineaori.

Iată ce fel de învăţături arheologice ne dau cu grămada vieţile de sfinţi ale Bollandiştilor.

[1] In original, şi textul latin.

A CINCISPREZECEA LECŢIUNE

Domnilor, astăzi de odată cu completarea cercetărilor asupra periodului al doilea din istoria arheologiei, voiu pune capăt şi studiilor noastre de estimp. Mă voiu oprì dar cu ele pe la anul 1750, lăsând în zarea viitorului descrierea unui alt period de abià una sută douăzeci şi cinci de ani, în care ştiinţa arheologică a dat şi dă neîncetat fructele sănătoase şi spornice ale maturităţii sale.

Legănată mai întâi d'alungul întregei antichităţi, în resfăţările literare ale societăţilor grece şi romane, ea ca prin metempsicoză renăscù, sunt acum vreo patru, cinci sute de ani, aducând cu sine toate bunurile şi toate plăcerile civilizaţiunii, şi în decurs de trei secoli crescù, crescù încet, dar mereu, precum v'aţi putut convinge din câte aţi auzit în cele mai numeroase din conferenţele mele de până acum.

LUCRĂRI DE DIPLOMATICĂ ASUPRA DOCUMENTELOR MEDIEVALE.

Imi rămâne însă a vă mai semnalà oarecari puncturi ale treptatei sale desvoltări, şi acelora am să consacru această ultimă a noastră întrunire. Am arătat în rândul trecut natura studiilor despre cari avem a ne mai atinge; am zis că ele au avut drept rezultat de a limpezì, prin minunate cercetări de diplomatică, de paleografie şi de liturgică, istoria şi instituţiunile societăţii medievale din Apusul, precum şi din Orientul Europei; am adaus că neobosite comunităţi de călugări erudiţi, precum şi unii bărbaţi de un merit cu totul superior, au lucrat şi au produs asemenea rezultate; în fine, ca să dăm fiecăruia ce este al său, trebue să recunoaştem că osebit de câţivà eminenţi erudiţi italieni şi germani, societatea franceză, în gloriosul secol al Burbonilor, a dat acestei ramuri a arheologiei principalii săi luceferi.

Ca să întrunesc acum toate noţiunile cele mai necesare asupra acestui subiect special şi în urmă să vă prezent tot azi un fel de sinteză generală a productelor, a faptelor şi a ideilor ce au caracterizat lungul period. pe care noi l-am numit al Renaşterii, va trebui neapărat ca să condensez în mod extraordinar, toate materialele ce-mi stau dinainte. Spre

a face din ele un snop, cât sa-l poată çuprinde astăzi marginile cuvântării mele şi ale cât de binevoitoarei d-voastre atenţiuni, din parte-mi mă voiu silì a alege obiectele, spic cu spic, scuturându-le de orice floare şi de orice pleavă, iar d-voastre vă voiu cere ca dela încordarea memoriei să aşteptaţi mai mult sprijin şi ajutor decât dela lănţuirea logică şi înlesnitoare a faptelor ce voiu expune. Drept este că ele şi sunt mai mult fapte izolate şi desmădulate, noţiuni fără legătură aparentă între sine, muguri vârtoşi încolţiţi ici şi colea pe trunchiul încă despuiat al vieţii din secolul de mijloc, sau şi mai bine, mănoasă foloştină anticară scapată de sub teascul Renaşterii, ce va revărsà în curând un must foarte preţios în cada cea îmbelşugată a arheologiei moderne.

BENEDICTINII. Dar să nu pierdem timpul şi părăsind crama vierilor, să pătrundem îndată în laborioasele chinovii ale călugărilor Benedictini. Cât bine şi cât rău au făcut ştiinţei numeroasele ordine monastice din Occident, precum şi tagma călugărească a Sf. Vasile dela noi, nu este acì nici timp, nici loc a cercetà. Din punctul de vedere arheologic, am aveà poate multe plângeri în contra lor; dar când este omul, ca mine azi, pe ducă, e mai bine să aibă aminte numai faptele cele bune; deaceea dintre monahi, voiu vorbì numai despre lăudata companie a Benedictinilor, cari mai ales în secolul al XVII-lea, cu mână vitează au făcut proaşcă în ignoranţa istorică a timpului lor.

Cu o mie şi mai bine de ani mai 'nainte, Sf. Benedict, cuvios anahoret din secolul al VI-lea, aşezase în muntele Cassin de lângă Neapole, o chinovie, care sporì iute, răspândind lăstare în toate ţările catolice. In secolul al VIII-lea, pietosul englez Winfrid, adică Sf. Bonifaciu, martir al zelului său creştinesc, instituì în sălbatica Turingie mănăstirea benedictină dela Fulda, care şi dânsa se ramifică apoi prin Germania şi Englitera. Patru sute de ani în urmă, elocuentul Sf. Bernard, călugărit în vechea mănăstire benedictină dela Cisterne (Citeaux) în centrul Franţei, întemeiè pe cea dela Clairveaux şi alte ca la şaptezeci aşezăminte religioase de Bernardini şi de Benedictini reformaţi, răsipite peste tot cuprinsul ţării; pe atunci se desvoltă şi mânăstirea din St. Maur, de lângă Paris, care la 1631 luă drept metoc în capitală, antica abatie a Sf. Germain-des-Près, darımaă apoi în timpul revoluţiunii dela anul 1794. Aceste două sfinte şi paşnice locaşe deveniră în secolul al XVII-lea centrul unei minunate activităţi

literare, care se răspândi, secundată de tradiţiunile laborioase ale ordinei Benedictinilor, prin numeroasele lor chinovii din Franţa, din Italia şi din Germania. Lucrările literare şi ştiinţifice — mai toate în domeniul istoriei — ce au întreprins şi au executat pe atunci docţii bărbaţi, de orice condiţiune socială, cari îmbrăcau cu plăcere şi cu mândrie rassa neagră a ordinei Sf. Benedict, sunt şi până astăzi titluri glorioase, cari au făcut ca numirea de Benedictin să rămână însuşită celor mai vaste şi mai stăruitoare lucrări de erudiţiune. In opunere cu asprii şi umiliţii Trapişti, cari voiau ca vieaţa materială a călugărului să se petreacă numai în străşnicii trupeşti şi în ostenitoarea muncă a pământului, Benedictinii dela Sf. Maur susţineau cu energie, prin discuţiuni şi mai cu seamă în practică, teza studiilor monastice, şi mândri de anticele drepturi senioriale ale aşezămintelor lor, ei singuri dintre călugări însoţiau ale lor nume proprii, cu titlul nobiliar de *Dominus* sau *Dom.*

MABILLON. Dintre ei toţi, corifeul erudiţiunii a fost mai întâi Dom Ioan Mabillon, născut în Champania la 1634, dintr'o familie în care vârstele seculare erau o moştenire părintească. A ilustrului Ioan Mabillon se reduse la trei pătrare de secol; dar ce-i lipsì lui din anii părinţilor săi, ursitele i-l plătiră cu merite intelectuale şi cu virtuţi sufleteşti. Reputaţiunea lui erà aşà de întemeiată pretutindeni, încât la 27 Decemvrie 1707, când spuseră lui Ludovic al XIV-lea că a răposat omul cel mai învăţat şi mai pietos din statele sale, regele nu se îndoì un minut a zice: «Ce! a murit părintele Mabillon!» Această reputaţiune erà întemeiată mai cu seamă pe însemnatele lucrări istorice executate de vestitul benedictin. Luând sarcina de a redactà analele anticei ordine în care intrase, el adunà documente de prin arhivele tuturor mănăstirilor ei, atât în Franţa, cât şi în Germania şi Italia; distincţiunea cu care fu primit pretutindeni dovedeşte înalta consideraţiune de care se bucurà, în palate ca şi în chilii, omul care reprezentà mai bine decât oricare altul, erudiţiunea laborioasă a Benedictinilor.

Despre voluminoasele scrieri de hagiografie, de liturgică şi chiar de arheologie religioasă ale lui Mabillon, nu ne vom atinge, deşi ele conţin toate noţiuni interesante pentru ştiinţa antichităţilor; voiu cità numai în special tratatul său *De re diplomatica,* apărut în 1681, adevărată piatră unghiulară a edificiului acestei ştiinţe. Jezuitul Papebrœck, care se cercase

mai 'nainte de dânsul să aştearnă câtevà principii de diplomatică, fu cel dintâiu a recunoaşte în public superioritatea cercetărilor şi regulelor, făcute şi stabilite de urmaşul său, în arta de a dovedi antichitatea şi valoarea vechilor documente medievale. Dacă unii rivali, precum învăţatul englez George Hickes şi mai târziu ilustrul istoric italian Muratori, au ridicat oarecari contestaţiuni asupra unora din ideile lui Mabillon, apoi tot ei l-au mărturisit în genere de maestru al lor în ştiinţa diplomaticei.

Poate că nu ar fi tocmai de prisos, ca cel puţin într'o foarte răpede clipire să vă spun cum este împărţită şi ce anume cuprinde opera magistrală a lui Dom Mabillon. Ideile nu prea sunt lămurite în public asupra naturii de cunoştinţe din cari se compune ştiinţa despre care ea tratează, şi dedaţi acum mai cu seamă cu zicerea *diplomaţie,* mulţi uită că *diplomatica* are raport nu în specie la actele de politică externă, ci în genere la toate *diplomele* sau documentele de orice natură ar fi.

Cartea lui Mabillon, în şase ale ei despărţiri, arată mai întâi cât sunt de neapărat folositoare pentru istoria pozitivă a omenirii feluritele *instrumente* sau documente scrise, fie ele atingătoare de biserică, de domnitori, de localităţi şi de persoane; enumeră diversele denumiri ce poartă documentele şi explică *pe ce* feluri, şi *cu ce* feluri de materiale şi în *câte specii* de scrisori au fost redactate documentele vechi, atât în Franţa cât şi în alte ţări vecine. A doua parte este consacrată stilului şi cuprinsului intrinsec al documentelor, precum şi accesoriilor, adică formulelor, titlurilor, subscripţiunilor, sigiliilor şi însemnărilor cronologice; în cartea a treia se cuprind câtevà desbateri şi elucidări suscitate de polemica zilei, asupra unora din puncturile atinse în cărţile precedente; a patra conţine o listă alfabetică şi analitică a reşedinţelor de unde au emanat actele vechi. In cele două din urmă, pe vreo cincizeci de tabele, sunt figurate felurite scrisori şi documente din toate epocele şi din toate ţările apusene, începând dela anticele legi ale republicii romane şi întinzându-se cu explicaţiuni şi comentarii, mai ales asupra actelor latine dintre secolii al VI-lea şi al XV-lea ai creştinismului.

Atât vă pot spune, domnilor, în câtevà rânduri despre tot bogatul material ştiinţific expus cu o admirabilă luciditate, în marele volum foliante al lui Mabillon. Atât vă voiu spune şi despre părintele sau marele legiuitor al artei diplomatice.

MURATORI. In urmă-i, pe aceeaş cale, atenţiunea ne-o reclamă vestitul istoric italian Lodovico Antonio Muratori (1672—1750), bibliotecar în Ambrosiana din Milan şi apoi în oraşul său natal la Modena, care putem zice că mai singur a făcut pentru Italia, ceeace întregul corp al erudiţilor Benedictini a început să facă pentru Franţa, când ei adunau şi publicau documente religioase, istorice şi literare, în cele trei renumite colecţiuni *Gallia cristiana, Collection des historiens français* şi *Histoire littéraire de la France*. Muratori, călcând pe urmele compatriotului său Carol Sigoniu, cel mai vechiu dintre d'plomatiş i, a publicat însuşi ca la vreo cincizeci volume de vechi anal şi documente dintre anii 500 şi 1500 şi apoi încă numeroase notiţe asupra unor antichităţi medievale ale Italiei; osebit de acestea sunt scrierile sale bibliografice şi tezaurul său de inscripţiuni şi editarea vechilor liturgii latine şi alte opere accidentale, cu cari a înavuţit literatura istorică a Itali i. Dintr'atâta veţi înţelege, cred, pentru ce Italienii se laudă cu al lor unic Muratori, atât cât Franţa cu toţi Benedictinii ei împreună.

Şi zicând aceasta, nu zic puţin, domnilor, căci chiar alături cu renumitul benedictin diplomatist Mabillon se rândueşte ca un alt stâlp al arheologiei, ilustrul benedictin paleografist Bernard de Montfaucon.

„PALAEOGRAPHIA GRAECA" A LUI B. DE MONTFAUCON. Născut la 1655 dintr'o familie nobilă din Franţa meridională, acesta părăsì la vârsta de 23 de ani uniforma strălucitoare de militar, ca să îmbrace rassa Sfântului Benedict şi să se consacre cu totul la felul de ocupaţiuni ale doctei congregaţiuni. Ca şi Mabillon, el vizită Italia; ca şi dânsul, îşi consemnă descoperirile şi observaţiunile arheologice într'un ziar de călătorie, *Diarium italicum* (1702), demnă soţie a cărţii lui Mabillon *Musæum italicum* (1687—89); ca dânsul colaboră la ediţiunea părinţilor bisericii, lucrată în mănăstirea Sf. Maur; şi pentru ca să-i stea întru toate alături, ca o cuvenită păreche la tratatul *De re diplomatica,* el tipărì la 1708 un preţios volum sub titlul *Palægraphia græca, sive de ortu et progressu litterarum græcarum.*

Ceeace unul facuse pentru inscrisurile, documentele şi diplomele latine, celălalt, luând de baza însăşi scrierea, adica unul din instrumentele practice ale diplomaticei, îl făcù pentru manuscriptele, ep'grafele şi hrisoavele greceşti. Şi dânsul în partea întâi a cărţii sale, tratà despre tincturile de scris,

cerneala, «melanion», chinovarul sau cinabru şi poleiala, «hrysografia»; despre papirul egiptean, despre tăbliţele de plumb, de ceară, de fildeş şi de lemn, despre membrane, pergamente şi despre vechea hârtie de bumbac; apoi despre condeie, stile şi pene; despre forma înscrisurilor şi despre scribii, librarii, caligrafii, tahigrafii şi notarii Grecilor din diferite epoce şi localităţi. In partea a doua studiè cu deamăruntul forma literelor greceşti, începând cu cele feniciane şi terminând cu semnele cabalistice ale pietrelor Abraxas şi cu monogramele depe sigilii. In a treia parte cercetă pe rând şi depe ordine cronologică, manuscriptele greceşti pe pergament, scrise cu litere pătrate şi unciale, dela secolul al VI-lea până la al X-lea; între altele, el dete o meritată atenţiune manuscriptelor ilustrate ce s'au conservat în diferite biblioteci, depe cartea de botanică a medicului elen Dioscoride din Anazarba, care a trăit în primul secol creştin şi ne-a păstrat printre numirile de vegetale câtevà cuvinte din limba Dacilor, cari serviau pentru denumirea unor plante, locale. Interesantele desemnuri din codicele Dioscoridiane împreună şi cu alte curioase ilustraţiuni antice din biblioteca imperială din Viena, fusese publicate între anii 1659 şi 1679, în preţuitele opere bibliografice ale învăţatului Petre Lambecius, unul din cei mai meritoşi erudiţi germani din secolul al XVII-lea.

Dar să revenim la tratatul didactic al lui Dom Montfaucon şi să constatăm că în a patra parte se cuprind noţiuni despre scrierea cursivă cu litere legate, care s'a întrebuinţat mai ales dela secolul al X-lea încoace, precum şi despre feluritele alfabete străine şi tăinuite, adică despre «kryptografie». Particularităţile scrisoarei, precum abreviaţiunile zise monocondile, notele tahigrafice, numerele, semnele monetare, astronomice, meteorologice, medicale şi cele astrologice sau ghicitoreşti, fac materia părţii a cincia.

STUDII ASUPRA ANTICHITĂŢILOR BIZANTINE.

A şasea expune regulele generale ale diplomaticei bizantine şi prezentă decopiarea şi analiza mai multor hrisoave şi scripturi greceşti dintre anii 1099 şi 1230. In fine cartea se termin , precum am arătat aiurea, prin reproducerea *Proskinitariului dela Sf. munte al Atonului* de Ioan Comnenul, retipărit greceşte depe ediţiunea din Snagov dela 1701 şi adaus cu o precuvântare foarte interesantă şi cu o traducere latină.

O lucrare ca aceasta dovedeşte nu numai o vastă erudiţiune, repurtată cu o admirabilă stăruinţă asupra celor mai puţin atrăgătoare dintre rămăşiţele vechimii, dar încă şi un spirit adânc de observaţiune, o pătrundere minunată a amăruntelor şi o aptitudine specială de a coordinà fapte secundare şi izolate spre a trage dintr'însele regule de critică serioasă. Aceste calităţi, măsurate de provedinţă cu o egală cumpănă, inteligenţelor extraordinare ale lui Mabillon şi Montfaucon, deschiseră şi înlesniră deopotrivă şi în acelaş timp calea cercetărilor arheologice şi filologice, atât în traiul medieval al ţărilor dela Apus, cât şi în al imperiului bizantin. Un al treilea fenomen de erudiţiune, francez şi acesta, venì mai tot pe atunci să răsbată cu a sa genială instrucţiune, misterele linguistice ale secolului de mijloc şi totdeodată să descurce analele întunecate ale împărăţiei greceşti dela Răsărit.

DU CANGE. Acesta fu neobositul Carol Du-Fresne Du-Cange, avocat şi tezaurier, originar din Amiens (1610—1688), care din citiri şi compilaţiuni colosale întocmì glosare pentru cuvintele latine, grece şi chiar vulgare, întrebuinţate în documentele, în scrierile precum şi în vorbirea uzuală ale secolilor de mijloc. Tot ce poate culege omul dintr'aceste cărţi pentru cunoştinţa obiceielor, intituţiunilor şi a monumentelor mediului-ev este necalculabil, căci se poate zice că fiecare cuvânt dintr'însele este o preţioasă notiţă arheologică.

Pe lângă acele admirabile glosare se adaugă scrierile istorice şi disertaţiunile curat anticare ale autorului asupra unor monumente ale vechii istorii franceze precum şi asupra monetelor bizantine. Dar aci, Du-Cange află un concurent de mare merit în călugărul dalmat Anselm Banduri, despre care am mai vorbit tot cu ocaziunea operei sale de numismatică bizantină. Banduri nu se mărginì numai întru atâta; el culese, publică, traduse şi comentă pe mai mulţi scriitori greci cari tratase despre geografia, topografia şi clădirile Constantinopolei, formând din toate acestea o voluminoasă operă intitulată *Imperium Orientale, sive antiquitates Constantinopolitanœ.* Intr'însa se văd printre alte mai mărunte rămăşiţe ale artelor bizantine, desemnele luate de Giovanni Bellini depe columna acum dispărută a împăratului Teodosiu cel Mare, imitaţiune a columnei Traiane dela Roma, şi pe care erà reprezentat triumful împăratului după biruinţele sale în contra Sciţilor, adică a Quazilior, Marcomanilor şi Visigoţilor. Cât

se poate de interesante sunt scenele unde apar felurite amănunte ale traiului religios, răsboinic şi păstoresc al popoarelor de dincoace de Dunăre şi de Tisa, precum căruţele căpeteniilor trase de boi înjugaţi; idolii preumblaţi pe cămile, despre cari vorbeşte şi istoricul religios Sozomen, când spune cum regele vizigot Atanaric ucideà pe creştinii din Dacia, cari nu voiau să se închine la zeii lui portativi; hergheliile de cai şi turmele de capre păscând prin codrii Carpaţilor; cerbii domesticiţi de preotesele barbarilor; în fine porturile lor bărbăteşti şi femeeşti, cari se aduc foarte mult cu ale Dacilor, de cu două sute şaptezeci de ani mai 'nainte. Se vede că elementul getic erà încă şi pe atunci viu şi vegheat în naţiunea Goţilor.

Tot în cartea lui Banduri se află descris pe larg sumptuosul ipodrom al lui Constantin, pustiitul At-maidan de astăzi, cu obeliscul său din centru şi cu o vestită columnă formată de trei şerpi de bronz încolăciţi, relicuă venerată care proveniă din anticul templu dela Delfi; apoi tot acolo sunt şi planurile, desemnele şi descrierea bisericii Sf. Sofia, capul de operă al artelor bizantine, publicate mai întâi de pictorul francez Grelot la anul 1680.

CERCETĂRI ŞI PUBLICAŢIUNI ASUPRA RITULUI ORTODOX. Cercetările ce Montfaucon, Du-Cange, Banduri şi alţii făceau pentru dobândirea unor cunoştinţe pozitive asupra documentelor grafice şi plastice ale imperiului bizantin, alţi învăţaţi italieni şi francezi le întreprinsese în domeniul religios şi mai ales în cercul liturgic al bisericii ortodoxe. Nu pot face mai mult decât a numì d'arândul pe unii dintr'aceştia şi chiar pe aceia numai în treacăt, cu atât mai mult, că nici unul din ei nu avù merite de acelea cari rezumă într'o personalitate predomnitoare activitatea unui complex de laborioşi scrutatori.

Ritul oriental a avut în secolul al XVII-lea un antagonist înverşunat în persoana eruditului, dar violentului teolog, Leon Allatius sau Allaci din Chios (1586—1669), care aşezându-se în Roma ca bibliotecar al Vaticanului îşi dobândì acolo o mare reputaţiune prin scrierile sale literare, istorice şi mai ales prin neîncetatele sale agresiuni în contra bisericii ortodoxe. Acest original bărbat trăì 83 de ani, stând mereu la îndoială dacă se va însurà sau se va călugărì, şi nu se putù hotărî nici la una, nici la alta, de teamă că nu-l va lăsà inima să păstreze credinţă nici rassei, nici femeiei; în orice caz, el

stătù credincios penei sale, nu numai prin necontenite scrieri, dar încă prin aceea că în timp de patruzeci de ani el se servì cu o singură pană. Dacă l-am numit pe dânsul acì în fruntea exploratorilor occidentali ai uzurilor bisericii dela Răsărit, trebue să nu uităm că necumpătata lui intoleranţă religioasă l-a orbit mai mult decât pe oricare altul în privinţa adversarilor săi.

Amicul său, dominicanul francez Goar (1610—1653), care a petrecut mult timp ca misionar în Chios şi apoi a trăit şi la Roma, a comentat cu un spirit mai drept şi cu o critică mai judicioasă compilaţiunea sa «Euhologion», despre riturile şi ceremoniile bisericii greceşti; minoritul maltez Magri (1604—1672), întorcându-se cu cunoştinţe speciale din misiunea sa la patriarhia Antiohiei, a adus şi el un preţios contingent de lumini prin diferite scrieri asupra bisericii orientale, dar mai cu seamă prin folositorul său dicţionar eclesiastic numit *Hierolexicon;* în fine un alt dominican francez Michel Lequien (1661—1757) dete asupra organizării, lăţirii şi desvoltării ritului creştinesc oriental o operă voluminoasă din cele mai însemnate sub titlul *Oriens cristianus.*

Iată, domnilor, în câtevà indicaţiuni mai mult bibliografice, istoricul cercetărilor apusenilor asupra ritului ortodox, în cursul secolilor al XVII-lea şi al XVIII-lea.

SIMEON TESALONICUL. Ele sunt fără îndoială meritorii şi chiar instructive; dar încă şi mai preţioase pentru noi sunt, asupra acestor materii, scrierile de exegesă religioasă ale unui arhiepiscop al Tesalonicului, Simeon, răposat chiar în anul 1430, când sultanul Ahmet luà prin arme în stăpânire aceà veche cetate creştină. Tratatele speciale ale lui Simeon Tesalonicul despre diferitele rituri, ceremonii, uzuri, clădiri, unelte, vase şi veşminte eclesiastice ale bisericii ortodoxe, prezentă cât se poate de interesante explicaţiuni mistice şi istorice asupra întregului complex al arheologiei religioase din biserica noastră.

Voiţi să ştiţi bunăoară cum se chiamă şi ce însemnează în simbolica arhitecturală a bisericii din Orient altarul cu firidele sau cu cămăruţele din laturile sale, unde se ţin sfintele vase? Iată cum le explică cartea Tesalonicului.

Citez depe o veche şi foarte imperfectă traducţiune româsească, tipărită la 1765 în Mitropolia din Bucureşti; şi cu această ocaziune să nu uit a vă spune că ediţiunea *princeps*

în limba greacă a acestui autor este tipărită la Iaşi, în anul 1683, sub Duca Voievod: [1]

Locul cel de laturea oltariului «tou Bematos», al *skevofylakiei*, care şi *proscomidie*, «Prothesis», să chiamă, însemnează Vitleemul şi peştera, «to Spelaion». Drept aceea, ca într'un ânghiu iaste, şi de *jertveanic*, «tou Thysiasteriou» nu este departe, măcar de au şi fost cândvà mai departe la besearecile cele mari pentru paza vaselor. Deci a fi în ânghiu proscomidia, cu aceasta arată venirea lui Hristos cea întâi cum că a fost cu sărăcie şi arată prostimea peşterii unde s'au nascut. Deci proscomidia este aproape de oltariu, căci şi Vitleemul este aproape de Ierusalim şi de mormântul Domnului, unde s'au şi pus mai nainte, întrupându-se pentru noi cuvântul lui Dumnezeu, nascându-se din fecioară sfântă. Drept aceea şi din prescură, «Prosforas», curată să scoate *Agneţul*, «o Artos». Iar deasupra lui aduce steaua, carea o şi închipueaşte aicea *Zvézda*, «o Asteriskos» şi cu scutecile înfăşurându-să, carele le închipuiaşte aici *Pocroveaţele*, «ta Kallymata», iar în locul darurilor celor trei feluri sunt acestea: *Sfântele vase*, «ta iera Skeue», în locul aurului; darurile ce se aduc în sfântele vase sunt în locul smirnei; (*aci textul elinesc adaugă*... arătând că *procoveţele* şi ceeace se numeşte *epitaful*, pe cari se înfaţişează smirna, sunt în locul faşelor şi giulgiului); şi tămâia în locul tămâiei, «Libanotou»; iar în locul *închinăciunii* şi al *slovosloviei*, «proskyneseos kai doxologias», cari au făcut păstorii şi magii, sunt rugăciunile şi slavosloviile cele dela preoţi şi dela norod... Iar *Cuvucliul*, «ieron Katapetasma», care este prea dumnezeiască *Masă*, «te theia Trapeze», însemnează cortul cel nevăzut carele este împrejurul lui Dumnezeu, adică slava lui Dumnezeu şi darul cu carele însuşi se acopere, îmbrăcându-se cu lumina ca cu un veşmânt şi pre scaunul cel prea înalt al slavei lui şezând. Drept aceea, ca întru ceriul cel văzut, adecă în *beseareçă*, «en to Nao», ca nişte stele sunt *luminile*, «os asteres ta fota», şi *încongiurarea luminilor* arată tăria cerului şi planitele...

Din aceste câtevà rânduri, chiar şi sub limba greoaie şi împleticită a traducătorului, am puteà alege o mulţime de învăţături atingătoare de antichităţile bisericeşti; dar acestea sunt subiecte de un interes anticar mult prea special pentru momentul de faţă, când timpul ne zoreşte. Să curmăm dar acì pe pragul altarului ortodox lungul şi ostenitorul nostru peregrinagiu prin vechile regiuni ale arheologiei. Numai azi am prefirat până acum în fuga mare exploraţiunile făcute în secolii trecuţi, prin diplomatica, paleografia şi liturgica medievale ale Europei şi am numit pe corifeii acestor exploraţiuni, pe Mabillon, Muratori, Montfaucon, Du-Cange, Banduri şi alţii. Mai 'nainte ne informasem despre rudimentarele cercetări de arheologie estetică, îndreptate asupra producţiunilor aceleiaşi epoce.

[1] In original se dă titlul grecesc al lucrării, cum şi termenii respectivi.

Dacă însă acum, aruncând în urmă-ne o privire ca din sbor, vom măsurà toată întinderea cuprinsului pe care l-am colindat împreună, ne vom aduce aminte că mai 'nainte de studiile asupra mediului ev ne-am purtat atenţiunea asupra antichităţilor creştine, analizând lucrările lui Bosio, Boldetti, Buonarotti, Ciampini şi Gori asupra catacombelor romane şi asupra vechilor biserici şi ornamente bisericeşti ale Occidentului. Şi mai de demult am cătat să ne strecurăm printre laborioasele confuziuni în cari orientaliştii trecutului, Atan. Kircher, Sam. Bochart, Thom. Hyde şi semenii lor au cufundat anticele culturi ale Asiei apusene şi ale Africei, şi totuş n'am nesocotit nici pe curagioşii exploratori ai extremului Orient. Cu un pas mai departe, ne-am dat seamă despre activitatea numismaţilor din Europa centrală, printre cari să rememorăm aci numai pe Ezech. Spanheim şi pe Vaillant; am vorbit şi despre epigrafiştii cari pe atunci au ilustrat mai cu seamă ştiinţa italiană; dar totdeodată am recunoscut efectele salutare ale mişcării arheologice care s'a produs pe acei timpi în Franţa şi cari după felurite cercări mai mult sau mai puţin superficiale au ajuns a se rezumà în studiile geniale ale lui N. Fréret. Astfel am putut să observăm şi începuturile cercetărilor îndreptate asupra antichităţilor elenice, menţionând printre mai mulţi alţii pe arheologul călător Iacob Spon şi pe meritosul compilator Ioan Meursius.

In fine repurtându-ne mai departe până în cercul aşà de variat al antichităţilor romane sau italice, ne vom aduce aminte de aceà pleiadă de minuţioşi şi ingenioşi anticari, pe cari i-am rânduit în jurul ilustrului Fabretti şi din cari cei mai renumiţi au fost Bartoli, Bellori, Ficoroni, Furietti, Cuper, Perizonius şi încă mulţi, foarte mulţi alţii.

Iată, domnilor, ciclul arheologic cuprins într'un spaţiu ca de una sută cincizeci de ani, ce se încheie la mijlocul secolului al XVIII-lea pe care l-am străbătut împreună, după ce încă de mai 'nainte vă arătasem temeliile solide, ce laborioşii erudiţi ai secolului al XVI-lea şi anume un Manuciu, un Sigoniu, un Panviniu, un Scaliger, un Justu Lipsiu, un Cujas, un Gruter şi un Goltz, aşternuse ştiinţei arheologice pe tărâmurile abià atinse cu uşurinţă de ai lor predecesori din secolii al XV-lea şi al XVI-lea, precum au fost entuziaştii Pomponio Leto, Flavio Biondo, Marsiglio Ficino şi mai 'nainte încă Ciriaco Anconitanul, Guilielmo di Pastrengo şi chiar ilustrul Petrarca.

Privit în întregimea sa şi caracterizat prin numele mai răsărite pe cari le amintii acuma d'arândul, acest period de

patru ori secular se arată nu numai ca leagănul, dar şi ca şcoala ştiinţei arheologice. Meritele lui nu se mărginesc întru a-i fi dat numai naştere; el a crescut-o, a întărit-o, a înrodit-o. Aţi putút preţul, domnilor, cari au fost progresele şi desvoltările ei în decursul acestui răstimp. La momentul în cari noi îl oprim, avuţiile adunate de secolii precedenţi erau mari şi felurite. E învederat că periodul juneţei, pe care noi l-am numit al Renaşterii, lucrase bărbăteşte.

Dar când omul, după o tinereţe laborioasă, a ajuns a-şi adunà la vârsta matură o avere de care să se bucure în vieaţă cu o legitimă mulţumire, el mai întâi de toate mândru de a sa vrednicie, caută a-şi face inventarul întregului său avut.

Aceasta pare a fi şi fost una din preocupaţiunile arheologilor în epoca la care am ajuns cu studiul nostru istoric. Publicaţiunile se înmulţise şi ele se aflau răspândite prin toate centrurile Europei, cari acum se întreceau a produce care de care mai multe opere notabile şi curioase asupra antichităţilor. Cu toate acestea comunicaţiile şi transporturile erau încă departe de a prezentà înlesnirile de astăzi; însăşi publicitatea n'aveà până atunci organele sale moderne pentru răspândirea oricărui fel de ştire. Erà foarte greu lucru — uneori peste putinţă — unui om studios, de a aflà şi mai ales de a-şi procurà tot ce se scrisese în diferite ţări şi la diferite epoce asupra antichităţilor. Negoţul cărţilor mai desvoltat decât oriunde pe acei timpi în Italia, Olanda, întâmpină totuş neînvinse greutăţi, când prin capriciile censurii religioase şi politice, când prin desele răsboaie şi întreruperi de orice relaţiuni între staturile europene.

Erà asemeni foarte anevoie şi obositor pentru publicul cultivat în genere, de a fi silit să recurgă la numeroase, voluminoase şi rari tratate speciale, pentru a dobândì orice măruntă cunoştinţă asupra materiilor antice şi istorice. In fine, nu sta în puterea fiecăruia — şi mai ales nu în a oamenilor de ştiinţă, în deobşte puţin avuţi — de a călătorì prin toate localităţile unde se mai aflau, rămase la faţa locului, sau adunate în muzee şi colecţiuni, monumente de ale trecutului, spre a le vedeà şi a le studià în original.

PUBLICAŢIUNI ENCICLOPEDICE ASUPRA ARHEOLOGIEI. Aceste diverse anevoinţe se puteau însă toate înlăturà până la oarecare punct prin publicarea de cărţi cu caracter enciclopedic. Ele nu lipsiră a se ivì la lumină în decursul secolilor al XVII-lea şi al XVIII-lea,

şi foarte multe din ele întruniră preţioase calităţi, atât sub raportul executării lor materiale, cât şi prin spiritul de adâncă erudiţiune, care mai mult decât pătrunderea critică au predominat în întocmirea şi redactarea lor. Deşi în genere înfăţişarea lor este aceea a voluminoaselor foliante, tipărite des şi mărunt pe câte două coloane şi uneori ilustrate cu frumoase gravuri pe oţel, ele ca cuprindere ni se prezentă sub diferite forme şi titluri: unele sunt *tezaure* şi *corpuri*, adică vaste culegeri de diverse tratate anticare, retipărite în extenso depe mai vechi ediţiuni speciale; *dicţionare, lexicoane* şi *biblioteci* sau *manuale* şi *enhiridii*, în cari materiile arheologice, istorice şi bibliografice stau coordonate depe şirul alfabetic ori depe o distribuţiune mai mult sau mai puţin raţionată a subiectului; altele se intitulează *monumente* şi *muzee* şi conţin reproducţiuni stampate şi explicate depe obiectele existente prin diferite localităţi şi colecţiuni de antice; în fine sunt şi *disertaţiuni* sau *memorii* critice, citite şi desbătute în sânul diverselor societăţi şi academii ştiinţifice şi apoi tipărite fără vreo anume ordine, în publicaţiunile colective ale unor asemenea corpuri de învăţaţi.

Din toate acestea se cuvine să alegem pe cele cari făcând mai multă onoare autorilor sau editorilor, sunt totdeodată ca un repertoriu sau un rezumat al ştiinţei anticare din secolii Renaşterii.

TEZAURELE GRECE ŞI ROMANE ALE LUI GRONOVIUS ŞI GRAEVIUS.

In fruntea tuturor se cade să punem marea colecţiune intitulată *Thesaurus antiquitatum græcarum et romanarum*, ai căror editori principali sunt doi erudiţi germani de un merit necontestabil, filologii şi anticarii I. G. Grævius şi Iacob Gronovius. Tatăl celui din urmă, I. Frederic Gronovius, a fost un vestit profesor la Universitatea din Leyda, prin ale cărui lecţiuni s'au format şi saxonul Greffe sau Grævius (1622—1703) şi propriul său fiu Iacob Gronovius (1645—1716). Aceşti doi urmaşi ai catedrelor bătrânului profesor întreprinseră fiecare în parte a adunà o mare câtime de tratate asupra antichităţilor, publicate de învăţaţii anteriori şi contimporani ai lor, a le dispune în oarecare ordine şi a formà cu ele unul, adică Grævius, un *Tezaur* de antichităţi romane, în douăsprezece volume în folio; celălalt Gronovius, e egală colecţiune, atingătoare de vechea Eladă.

Ideia nu erà cu totul nouă; pe la începutul secolului al

XVII-lea, neobositul Ioan Gruter, părintele eprigrafiei, publicase in şase volume o colecţiune de felul acesta, sub titlul de *Lampas seu Fax artium liberalium*; dar în compilaţiunea lui Gruter figurau învederat numai scrieri de prin secolii al XV-lea şi al XVI-lea, Grævius se folosì şi de cele mai importante dintre cele nouă, asfel încât toate numele ilustre ale ştiinţei anticare din întregul period al Renaşterii figurează în repertoriul său, tipărit mai întâi la Utrecht, între anii 1694 şi 1699.

Ordinea urmată de dânsul este pe scurt aceasta: în primul volum sunt mai cu seamă disertaţiuni asupra originei Romanilor şi constituirii lor primitive; al doilea e consacrat legilor; al treilea, administraţiunii şi topoprafiei Romei; al patrulea, monumentelor din această cetate; într'al cincilea se cuprind tratate despre religiunea poporului roman, printre cari se numără şi scrierea lui Plutarh, *Cestiunile romane*, comentată de un meritos anticar olandez, Marcu Boxhorn (1612—1683), care de sigur ar fi meritat să fie citat de noi printre cei mai distinşi reprezentanţi ai erudiţiunii neerlandeze din acea epocă; al şaselea volum din colecţiunea lui Græviús se referă mai mult la veşminte; al şaptelea, la familiile romane şi la dregătoriile statului; acì stă reprodusă şi *Notiţa demnităţilor* cu notele lui Pancirolli; al optulea tratează despre calendar, despre nunţi şi conţine micul tratat al lui Meursius despre luxul Romanilor. Jocurile amfiteatrului şi ale scenei umplu al noulea; noţiunile despre oştire, pe al zecelea; în al unsprezecelea sunt reproduse fastele consulare ale Romei, apoi disertaţiuni despre monete, măsuri şi greutăţi. In fine volumul al doisprezecelea se compune din notiţe asupra ospeţelor, vaselor de plutire, giuvelelor şi antichităţilor mărunte de tot felul ale Romanilor. Descrierea mormântului Nasonilor de Bellori, cu stampele lui Bartoli, şi un tratat al anticarului francez Michel-Ange de La Chausse, pe latineşte Causeus (1660—1738), despre vase, brăţări, inele, chei, strigile, lacrimatorii, candele şi altele, şi-au găsit aci locul.

Tezaurul grecesc al lui Gronovius, publicat la Leyda, dela 1697 până la 1702, se bucură de un credit şi mai mare decât cel latin al lui Graevius, din cauza valorii personale a editorului, care a contribuit însuşi foarte mult la redactarea notiţilor biografice ce ocupă o parte însemnată într'această colecţiune. Iacob Gronovius a fost un filolog distins şi un bun latinist, tare lăudat de oparte pentru corectele sale ediţiuni

critice de autori antici, iar de altă parte foarte defăimat pentru caracterul său violent şi arţăgos; chiar şi în discuţiuni ştiinţifice, el pierdeà cu totul cumpăna bunei cuviinţe, şi dacă vă aduceţi aminte în două rânduri până acum i-am citat şi noi numele cu prilejul vestitelor sale certuri cu Fabretti şi cu Perizonius.

In compilaţiunea sa anticară, el consacră cele trei prime tomuri, iconografiei personagiilor mitologice şi istorice ale Greciei şi ale Romei, reproducând chipurile lor, culese depe monete, pietre gràvate, statue şi alte monumente vechi, de către Fulvio Orsini, Bartoli, La Chausse şi alţii, şi însoţindu-le cu notiţe biografice, mitice şi istorice, scrise de dânsul. Volumele următoare revin la metodul adoptat de Graevius, adică se compun din tratate streine retipărite împreună. Se înţelege că Mersius, cel care a scris aşà de mult despre ale Atenei, ocupă rolul principal în ele; dar după dânsul se rândueşte un învăţat istoric olandez, Ubbo Emmius 1547—1626), care şi dânsul publicase o descriere amănunţită a Eladei antice, sub titlul de *Vetus Graecia ilustrata.* De altmintrelea materiile în cele nouă volume următoare ale tezaurului lui Gronovius, sunt repărţite între geografie şi topografie (vol. IV şi V), legiuiri civile şi uzuri religioase (vol. VI şi VII), petreceri teatrale şi obiceiuri casnice (vol. VIII şi IX), vieaţa literară (vol. X şi XI), şi în fine, în volumul al XII-lea, varietăţi, precum scrierile lui Bellori despre mormintele şi lămpile antice, şi ca mai importante, retipărirea latină a minunatului manual de arheologie greacă, scrie mai întâi englezeşte la 1699, de meritosul episcop şi profesor din Oxford, John Potter (1674—1747), o carte care a fost reprodusă în nenumărate ediţiuni şi tradusă în mai multe limbi, ca cel mai bun compendiu al conştiinţelor arheologice, dobândite asupra anticei Elade, mai 'nainte de secolul nostru.

Ca să completez informaţiunile asupra tezaurelor de antichităţi grece şi romane din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, trebue să adaug, ca corolare la publicaţiunile primitive ale lui Graevius şi Gronovius, o serie de suplemente, de lexicoane şi de cataloage, ce au venit tot mereu a se rândui în această colecţiune, spre a formà cu dânsa un total de vreo şasezeci de volume in-folio, registru uriaş al unei adevărate comori. Adausele sunt: Noul tezaur de antichităţi romane, publicat în trei volume, de Francezii Sallengre, între anii 1694 şi 1723; suplimentul la ambele tezaure grec şi roman, editat la 1757, de învăţatul fizic şi anticar veneţian marchizul

Poleni; apoi Tezaurele de antichităţi şi de istorie ale Italiei şi ale insulelor învecinate, Sicilia, Corsica şi Sardinia, întreprinse la 1704 de Graevius şi terminate în douăzeci şi patru de volume la 1712, de şcolarul său Petre Burmann din Utrecht. La toate acestea se mai adaugă pe deoparte Lexiconul antichităţilor romane, redactat la 1713 în două volume, de germanul Pitiscus; iar pe de alta, catalogul complet al tezaurelor, întocmit în cinci tomuri, de acelaş Petre Burmann, care la 1712 tipări în Utrecht un breviariu de antichităţi, sub titlu de *Antiquitatum romanorum brevis descriptio.*

MANUALE DE ANTICHITĂŢI. In fine, ca să sleim cu totul această materie, trebue să menţionăm şi manualul de antichităţi romane, *Antiquitatum romanorum corpus, libris decem complexus*, anticarului saxon Ioan Rosinus sau Roszfeld (1521—1626) din Eisenach. Acest compendiu a fost şi dânsul adesea ori retipărit cu adause şi adnotaţiuni, astfel încât se poate zice că cele două breviarii anticare, al lui Rosin pentru Romani, şi al lui Potter pentru Eleni, au avut sarcina de a populariză cunoştinţele de arheologie etică asupra acelor popoare, în tot secolul XVII-lea şi al XVIII-lea. Notaţi că partea estetică a ştiinţei eră cu totul substrasă din noţiunile ce ele conţin, noţiuni şi acelea adeseori necomplete şi oarecum abătute dela adevăr. Spuind acestea nu voiu însă câtuş de puţin să scaz din foloasele ce ele au dat de timpul lor.

„BIBLIOTHECA ANTICARIA“ A LUI FABRICIUS. O carte din aceeaş epocă, foarte preţioasă pentru numeroasele, variatele şi interesantele noţiuni ce o compun, este *Bibliotheca anticaria* a vestitului Ioan Albert Fabricius, unul din cei mai laborioşi şi mai consideraţi erudiţi ai Germaniei. Născut la 1668, dintr'o familie de învăţaţi din Leipzig, el şi-a petrecut vieaţa cu modestie în Hamburg, unde a trăit până la 1736, înconjurat mereu de stima şi de admiraţiunea întregei Germanii, şi lucrând fără încetare la opere teologice, istorice şi bibliografice. Desvoltatele sale notiţe asupra scriitorilor şi scrierilor elene şi latine din antichitate şi din mediul ev, conţinute în voluminoasele sale publicaţiuni intitulate *Bibliotheca græca, Bibliotheca latina, Bibliotheca eclesiastica* şi *Bibliotheca latina mediæ et infimæ ætatis,* sunt şi până azi bazele istoriei literare şi ale

bibliografiei ambelor limbi clasice, din antichitate până în epoca modernă.

Sub un titlu analog, *Bibliotheca anticaria*, el a întrunit într'un volum publicat mai întâi la 1713, titlurile tuturor cărţilor scrise până atunci asupra celor mai felurite subiecte de arheologie şi a rezumat opiniunile emise de diverşii autori, în diferite chestiuni de interes anticar. Cartea lui, în douăzeci şi trei de capitole, tratează succesiv despre autorii cari au scris în genere asupra antichităţilor ebraice, egiptene, persane, grece, romane şi altor antice popoare păgâne; apoi şi asupra celor creştine. La urmă ia d'arândul pe cei cari s'au ocupat de geografie şi horografie în genere, de topografia Romei, de cronologie tehnică şi de istorie; vin apoi scriitorii despre zei, genii şi sfinţi; cei despre templele şi altarele păgâne şi creştine; despre sărbători, sacrificii, rugăciuni şi ceremonii; despre divinaţiune şi minuni; despre preoţi şi ordine călugăreşti; despre magistraturi, legiuiri, întocmiri financiare şi băneşti, despre arta militară şi navigaţiune; despre veşminte şi nutrimente, despre relaţiunile de familie, despre şcoale şi interese literare; despre jocuri şi obiecte de artă; în fine despre ceremoniile şi monumentele funerare.

Intr'această nomenclatură, vedeţi, domnilor, că nimic nu lipseşte, nimic decât numai o ordine raţionată. Această lipsă face ca opera lui Fabricius, cu toată nesecata-i avuţie, să-şi piardă tot preţul în ochii celor ce o consultă cu gândul că vor luà lesne dintr'însa o cunoştinţă limpede despre activitatea arheologică a epocelor anterioare şi contimporane cu autorul. Ea e bună de consultat numai pentru acei cari primesc sarcina de a descurcà nepreţuitele materialuri grămădite într'însa. Incă ceva de observat asupră-i este că antichităţile ebraice şi creştine ocupă într'însa un loc precumpănitor.

Cât despre mine, voiu să profit acum de această împrejurare spre a împlinì oarecare lacune, pe cari graba şi poate chiar lipsa de memorie m'au făcut ale lăsà în expunerea acelor materii speciale. Acestea vor fi ca erratele şi additamentele dela ultima pagină a unei cărţi. Ele se rezumă în câtevà indicaţiuni biografice.

Trebuià într'adevăr, când v'am vorbit de ebraiştii englezi şi francezi din secolul al XVII-lea, să nu uit a vă face cunoscută pe renumita familie de orientalişti germani Buxtorf, din cari cel mai vechiu, Ioan Buxtorf din Basel (1564—1629)

s'a ilustrat prin lucrările sale gramaticale asupra limbii ebraice şi mai ales prin adâncile sale cunoştinţe despre Talmud şi despre celelalte cărţi rabinice.

EBRAIŞTII EVREI. Dar în urma antichităţilor ebraice am fi putut să ne urcăm şi mai sus, spre a cità în secolul al XII-lea pe vestitul filozof ebreu Maimonide din Cordova, *făclia lui Israel*, care a trăit în Egipet, ca medic al sultanului Saladin, şi a scris mai mult arăbeşte despre antichităţile poporului ebraic, osebiţ de celelalte ale sale scrieri teologice, filozofice şi medicale; apoi tot cam pe atunci, pe rabinul Beniamin din Tudela, care a călătorit ca să cerceteze peste tot locul sinagogele Israeliţilor şi ajungând în partea din Macedonia, care pe atunci se chemà *Vlahia de sus*, «Ano-Vlahia», deoarece erà locuită de Românii dela Pind, a emis asupra acestora curioasa opiniune că ei s'ar fi ţinut de legea mozaică, fiindcă cei mai mulţi purtau nume împrumutate din Biblie.

Bine că nu le-a dat în gând naşilor noştri să ne boteze azi pe noi mai des cu numele de Iacov, de Ilie sau de David, căci altmintrelia Alianţa israelită s'ar fi cercat de sigur să dovedească Europei că suntem neam de neamul nostru, ieşiţi d'adreptul din sânul lui Avram.

Dar, ca curiozitate, daţi-mi voie a cità în traducţiune, chiar textul jidovului călător[1].

«Aci se începe Vlahia, ai căreia locuitori stau în munţi. Acel popor se numeşte Vlahi, ei sunt iuţi la picior ca căprioarele şi se cobor din piscurile lor, ca să fure şi să jefuească în pământurile Grecilor. Nimeni nu se poate sui până la dânşii ca să le facă răsboiu şi ei nu cunosc nici un stăpân. Ei nu ţin în seamă legea Nazareenilor sau creştinilor. Intre sine îşi dau nume de ale Jidovilor, deaceea pare că şi sunt Jidovi; unii din ei numesc pe Evrei fraţi ai lor; însă când îi prind, îi jefuesc, dar nu-i omoară ca pe Greci. De altmintrelia ei nu păzesc nici o legiuire».

Voiu da încă un exemplu de acel spirit de prozelitism imaginar şi îngâmfat al Ebreilor. Pe acesta ni-l prezentă în secolul al XVII-lea apologia poporului lui Israel, scrisă în limba engleză de rabinul portughez Manases ben Israel, care între altele caută a dovedì că vechii locuitori ai Ame-

[1] Prima ediţiune a textului ebreesc al lui Beniamin din Tudela a fost tipărită în Constantinopole la 1543. De atunci călătoriile lui s'au retipărit de douăzeci şi şase de ori în diferite limbi.

ricii, Indigenii cu pieile roşii din Mexic, din Iucatan, din Peruvia şi din Guatemala, au primit antica lor cultură religioasă şi chiar unele uzuri sociale nu tocmai de lăudat, de la coloni israeliţi cari ar fi emigrat în vechime dincolo de oceane, după ce Titu i-a fost alungat din Palestina. Aceasta eră teza arheologică cea mai acreditată pe acei timpi asupra antichităţilor americane.

Tot din *Biblioteca anticară* a lui Fabricius să mai culeg şi trei nume spre completarea listei de meritoşi exploratori ai antichităţilor creştine. Ele reprezintă fiecare câte o ţară deosebită: Godfred Voigt (1644—1682), autorul *Thysiasteriologiei* sau descrierii vechilor altare creştine, tipărită cu mare laudă de însuşi Fabricius, a fost German; benedictinul Dom Edmund Martenne (1654—1739), care a urmat cu o demnă ardoare lucrările începute de capii erudiţiunii benedictine, a fost Francez; şi în fine ambii Bianchini, Francesco unchiul (1662—1729), astronom celebru şi anticar de merit, precum şi nepotul său Iosif, care a completat unele din operele anticare ale antecesorului său, au fost amândoi Italieni; lucrările lor au avut raport la monumente antice şi creştine din Roma.

Vă cer iertare, domnilor! Când încape cinevà pe mâna bibliografilor, apoi cu anevoie scapă de asemenea mărunte noţiuni asupra autorilor şi asupra cărţilor. Ei sunt cârpacii literaturii, cari tot pun la petice unde li se pare că văd câte un gol în analele ştiinţei. Vina nu este a mea. Răsfoind pe Fabricius pentru d-voastre, m'am dedulcit şi eu cu meseria lui. Dar mă grăbesc a recunoaşte că nu d-voastre trebue să-mi duceţi mai îndelung păcatul. Aşadar dela cărţi voiu trece îndată la monumentele plastice.

In mai multe rânduri v'am vorbit despre colecţiunile epigrafice, numismatice, dactilografice şi iconografice, cari s'au publicat în decursul secolilor Renaşterii. Imaginile oamenilor iluştri de Fulvio Orsini, corpurile de inscripţiuni ale lui Gruter, Fabretti şi Muratori, tezaurele numismatice ale lui Goltz, Morell, Patin şi alţii, în fine colecţiunile de mărunţişuri, geme, vase, candele, etc., ale lui Ficoroni, Gori şi Passeri, nu vă vor fi scăpat cu totul din memorie; asemeni vă aduceţi, poate, aminte de unele publicaţiuni speciale asupra muzeelor, precum descrierea celui Capitolin, pe care a început-o marchizul Capponi, dar pe care a executat-o apoi Bottari; precum şi opera cea mare a lui Gori asupra muzeului Florentin. Au mai fost şi altele de acest fel, pentru monumente

şi cabinete mai puţin importante, din Verona, din Modena, din Veneţia şi de aiuria, pe cari le-au ilustrat oameni eminenţi ca Maffei, Muratori, Paciaudi şi alţii. Să nu uităm de a număra printre publicaţiunile de un caracter mai întins, opera lui La Chausse, intitulată *Museum Romanum*, care cuprinde statui, geme, baso-reliefuri şi alte antichităţi plastice, adunate numai din Roma.

MONUMENTELE FIGURATE ALE LUI MONTFAUCON. Dar nici una din aceste publicaţiuni parţiale nu are însemnătatea operei capitale, pe care a întreprins-o şi în curs de vreo douăzeci de ani a izbutit a o îndeplinì vestitul benedictin Dom Bernard de Montfaucon. Cu o răbdare şi cu o stăruinţă care numai luptătorilor ştiinţei dela St. Maur erau date, Montfaucon adunà cu miile desemne de monumente antice, mari şi mărunte, le controlà depe originale, pe cât îi stătù cu putinţă, făcù pentru fiecare câte un text explicativ în ambele limbi, latină şi franceză, le dispuse depe o ordine logică, formând din ele mai multe grupe distincte, ce se refer fiecare la câte una din ramurile activităţi din societăţile antice, şi stăruind însuşi şi neîncetat pe lângă pictori, pe lângă gravori, pe lângă tipografi, folosindu-se de marea consideraţiune de care el se bucurà în public, spre a strânge sumele enorme ce-i erau necesare pentru o aşà gigantică publicaţiune, el începù la 1719 tipărirea întinsului său repertoriu de antichităţi plastice, numit *Antichitatea explicată şi reprezentantă prin figuri.*

Ca să lămuresc întrù ce anume constă această lucrare, cred că nu pot face mai bine decât a enunţà pe rând titlurile celor zece despărţiri ale ei, publicate în cincisprezece volume în-folio, în cari nenumărate stampe, frumos gravate, sunt însoţite de textul lor descriptiv. Nu voiu să pretind că acele explicaţiuni au o mare valoare arheologică, nici că desemnele sunt de o exactitate fără defect; dar astfel cum sunt şi gravurile şi textul, ele până acum încă prezintă cea mai bogată şi mai variată colecţiune de monumente antice. In orice caz, opera lui Montfaucon este imaginea fidelă a arheologiei estetice din secolul al XVII-ea, precum tezaurele lui Græviuş şi Gronvius sunt chintesenţa cunoştinţelor de arheologie etică din acelaş period.

Să facem dar inventariul compilaţiunii lui Montfaucon, cu încredinţarea că recapitulăm toată materia ştiinţifică despre care s'au ocupat arheologii din timpii Renaşterii.

In partea întâia sunt chipurile de zei ai Grecilor şi ai Romanilor, de primul, de al doilea şi de al treilea rang, dispuse depe ordinea timpilor; a doua cuprinde pe ale eroilor ajunşi la înzeire. In a treia sunt monumentele cultului la Greci şi la Romani; în a patra, tot ce se atinge de religiunea Egiptenilor, Arabilor, Siriacilor, Perşilor, Sciţilor, Germanilor, Galilor, Spaniolilor şi Cartaginezilor. A şasea parte e relativă la uzurile vieţii şi reprezentă veşminte, mobile, vase, monete, măsuri şi greutăţi de ale Elenilor, Romanilor şi altor vechi popoare; a şaptea completează aceleaşi subiecte, cu figuri despre băi, nunţi, jocuri de tot felul, pompe, vânătorie, pescuiri, arte şi altele. In partea a opta sunt înfăţişate obiectele de răsboiu, recrutaţiunile de ostaşi, muniţiunile lor, magazinele, lucrările militare, insemnele, luptele, armele tuturor naţiunilor vechi, maşinile lor de răsboiu şi altele; despre căile publice, punţi şi poduri, despre turnuri de apărare, apeducte, navigaţiune şi faruri sunt figuri şi vorbiri în partea a noua. Vin acum, în partea a zecea, reprezentaţiunea supliciilor şi a uzurilor funerare, mormintele, mausoleele, candelele şi orice alte amănunte atingătoare de ideia morţii, la Greci şi la Romani, cari se completează prin noţiuni şi imagini de aceeaş specie, la celelalte popoare ale antichităţii, ocupând acestea partea a zecea şi cea din urmă.

Repertoriul este, precum vedeţi, complet pentru naţiunile vechimii, pe cât le cunoşteà lumea cultă la începutul secolului al XVIII-lea; abià de se vor dibui prin cărţile de arheologie anterioare lui Montfaucon vreo rămăşită antică de oarecare valoare, pe care să nu o fi reprodus la locul său laboriosul benedictin. Apoi o mare parte din figuri sunt publicate de dânsul pentru prima oară şi constitue tezaurului său numeroase merite de întâietate. De ar voì cinevà să facă astăzi pentru periodul modern al arheologiei ceeace Montfaucon a făcut pentru al Renaşterii, abià putem calculà cu ce progresiune geometrică s'ar urcà numărul rubricilor, al stampelor şi al desvoltărilor din text.

Benedictinul, intrând cu o aşà curagioasă iniţiativă în domeniul arheologiei estetice, nu puteà să-şi mărginească cercetările în cercul antichităţii clasice şi barbare. Lucrările asupra mediului-ev erau cu deosebire familiare eruditilor exploratori dela Saint Germain-des-Prés; Montfaucon dete dar dela 1729 până la 1733, ca urmare la opera sa anticară, o lucrare de acelaş fel, în cinci tomuri in-folio, asupra *Monumentelor monarhiei franceze,* cuprinzând istoria Franţei

cu figuri asupra fiecărei domniri, pe câte le cruţase până atunci timpul. Ordinea cronologică este observată în acel prim muzeu al antichităţilor plastice şi grafice din mediul-ev francez. Partea întâia se întinde dela originea Francilor până la regele Filip I-iu; cucerirea Engliterei de ducele Normandiei, Gulielm Bastardul, depe o frumoasă cusătură din secolul al XI-lea, atribuită reginei Matilda şi încă păstrată la Bayeus, precum şi alte monumente până la regele Ioan, ocupă a doua parte; apoi celelalte trei se întind treptat până la moartea lui Henric al IV-lea, primul dintre Burboni.

Această carte, cu toate lacunele şi imperfecţiunile sale, a fost pentru Franţa un admirabil monument naţional, care şi astăzi servă de bază arheologiei locale şi împlineşte multe lipsuri căşunate de nesocotitele şi sălbaticele pustiiri ale revoluţiunii dela 1793. La noi, numai Turcii şi Tătarii au putut prădà şi nimicì lucrări de artă ce ne-ar fi păstrat imaginea culturii noastre din trecut, atâtea câte poporul din Franţa, turbat de idei subversive, a sdrobit în pornirile sale barbare, monumente ale gloriei şi ale măestriei strămoşeşti, care aveà raport la rege, la nobilime şi la religiunea catolică.

DICŢIONARE ISTORICE. In cursul timpilor, ne aflăm însă acum cel puţin cu o jumătate de secol mai 'nainte de acele brutale devastaţiuni şi putem încă constatà în activitatea literară a secolului al XVIII-lea şi a celui precedent, diferite alte mişcări făcute cu scopul de a deşteptà şi de a răspândì cunoştinţa şi preţuirea trecutului, în toate treptele societăţii culte. Aceste mişcări sunt învederate prin publicaţiunea de mari dicţionarii istorice şi filozofice, sau mai bine zis enciclopedice, în cari biografiile oamenilor din trecut şi explicarea uzurilor şi monumentelor antichităţii ocupă un loc totdeauna însemnat. Sunt încă şi lucrările de un caracter mai special, ce se făceau şi se editau prin întruniri şi asociaţiuni ştiinţifice.

Oprindu-ne numai un moment asupra dicţionarelor, în cari, curat vorbind, arheologia intra abià ca una din părţile constitutive ale lucrării, voiu cità în treacăt pe cel biblic al părintelui benedictin Dom Calmet (1720), care este ca şi o enciclopedie a teologiei şi a istoriei religioase; dar mai cu seamă voiu numì marele dicţionar istoric al junelui învăţat francez Moréri, apărut mai întâi la 1674 şi care fiind însoţit de un mare succes a fost adesea ori retipărit, prefăcut şi înavuţit de atunci încoace. Renumitul critic protestant Petre

Bayle (1647—1706), care în vieaţa sa mult turburată s'a luptat fără preget cu toate neajunsurile filozofice şi religioase ale timpului său şi care la 1699, a refăcut pe dea'ntregul dicţionarul istoric şi filozofic al lui Moréri, spune însuşi despre predecesorul său aceste judicioase cuvinte, cari tot aşà de bine i se pot aplicà şi sieşi:

«Moréri, zice el, şi-a dat o mare osteneală, care a servit tuturor şi care a înlesnit multora toată ştiinţa câtă le-a fost de trebuinţă. Ca toţi primii autori de dicţionare, el a comis foarte mari greşeli, pe care urmaşii lui nu se cade să şi le însuşească, precum nici ale lui merite. Lucrarea lui a răspândit lumini în unele locuri, unde alte cărţi mai speciale n'ar fi pătruns cât lumea, şi unde nu se cere mai mult decât o cunoştinţă prescurtată şi înlesnitoare a faptelor .

ÎNMULŢIREA ACADEMIILOR ŞI SOCIETĂŢILOR DE ÎNVĂŢAŢI.

Cu greu s'ar puteà caracterizà mai bine natura şi foloasele unor asemenea publicaţiuni, dacă nu cu totul populare, dar cel puţin accesibile celor de o mediocră cultură. Cu mult mai restrâns, dar şi cu mult mai temeinic, este al doilea cerc, în care s'a exercitat activitatea colectivă a învăţaţilor din ultimii doi secoli ai Renaşterii. Prin formarea de asociaţiuni literare şi ştiinţifice, de academii private sau oficiale, mai adesea patronate de monarhi inteligenţi sau numai vanitoşi, şi uneori de simpli particulari avuţi, ori zeloşi, adevăraţi Mecenaţi ai literelor, prin emulaţiunea care se produceà în asemenea întruniri, ideile şi faptele ştiinţei a luat o extensiune mai mare, un spor mai viu, o inteţire mai neprecurmată. Acest fapt îl recunoscuse marele filozof Leibnitz, care cu mulţumire luă parte activă în cele mai multe asociaţiuni ştiinţifice din Europa şi susţinù că numai dela înfrăţirea oamenilor de un geniu îndrăzneţ în politică se poate aşteptà şi revelarea vechilor civilizaţiuni ale antichităţii şi răspândirea luminilor moderne în toate ţările ce zăceau încă sub barbarie.

Asemenea propuneri, deşi nu au putut găsì o realizare deplină în secolul trecut ba chiar nici până acum — totuşi aveau un răsunet puternic la curţile unor suverani şi în tot publicul luminat din secolul al XVIII-lea. Depe modelul Academiilor de curând reformate din Franţa, împăratul Austriei Leopold instală în Viena la 1677, sub numele de *Academie Leopoldină*, societatea ştiinţifică a curioşilor naturii, *Naturœ Curiosorum*, care de vreo cincisprezece ani se formase în Lipsca; Frederic-cel-Mare institui la 1700 o Academie de ştiinţe în Berlin, pe care o încredinţă direcţiunii lui Leib-

nitz; însuşi Petru-cel-Mare improviză la 1724 în improvizata sa capitală boreală o Academie ştiinţifică. Tot pe atunci Spania, Suedia, Danemarca, Scoţia şi alte staturi secundari înfiinţau la dânsele societăţi erudite, în sânul cărora chestiunile de astronomie, de fizică şi de istorie naturală se tratau d'arândul cu cele de filozofie, de istorie pragmatică şi de arheologie clasică sau naţională.

Incă depe la jumătatea secolului al XVII-lea există în Englitera, aşezată la Oxford şi apoi în Londra, Societatea regală a transacţiunilor filozofice; iar Franţa, osebit de Academiile sale oficiale, numără diferite asociaţiuni literare foarte active, printre cari trebue să menţionăm măcar pe a Iezuiţilor, cari depe la anul 1701 începură a publică în oraşul Trévoux un ziar literar şi ştiinţific.

Am lăsat până acum în laturi Italia, fiindcă tocmai acolo asemenea institute erau mai vechi şi mai numeroase. De când Marsiglio Ficino întemeiase Academia din Florenţa şi Pomponio Leto pe aceea din Roma, multe alte societăţi literare şi ştinţifice luase locul acelor vechi focare ale entuziasmului arheologic. La Florenţa înflorise pe rând Academia filologică *dela Crusca,* căreia Italia îi datoreşte dicţionarul clasic al limbii naţionale, publicat la 1612, şi apoi Academia ştiinţifică *del Cimento,* creiată la mijlocul secolului al XVII-lea. în Roma, unde activitatea intelectuală erà şi mai activă pe atunci, se formă cevà mai târziu Academia, cu mult mai literară, a *Arcadienilor,* ale cărei pretenţioase uzuri poetice le-a descris Gœthe în călătoria sa în Italia. In Bolonia, pe lângă vechea Universitate se întocmi tot pe atunci o societate de ştiinţe, care publică disertaţiunile desbătute în sânul ei, şi mai târziu, pe la 1735, tot în Florenţa, anticarii se întrunirä spre a constitui Academia arheologică a *Columbariilor.*

Ar fi de prisos să vă fac aci o nomenclatură şi mai completă a asociaţiunilor, în cari atât în Italia, cât şi în alte părţi ale Europei, s'au tratat chestiuni arheologice şi s'au publicat disertaţiuni de asemenea natură. Pentru Italia în special există o interesantă şi preţioasă colecţiune de disertaţiuni academice de tot felul, publicată în 75 de volume la Veneţia, între anii 1728 şi 1778 de călugărul Angelo Calogera.

SPIRITUL GENERAL AL MIŞCĂRII ARHEOLOGICE DIN EUROPA, LA MIJLOCUL SEC. XVIII.

Din toate aceste fapte izolate, pe cari le grămădesc aci cam fără şir, ce rezultă oare, domnilor? Dacă nu mă amăgesc, ele dau o netăgăduită dovadă de marea activitate literară şi ştiinţifică ce existà în mai toate părţile Europei la mijlocul secolului al XVIII-lea, activitate în care arheologia ocupà un rol foarte însemnat, fiind ea nu numai preocupaţiunea câtorvà învăţaţi specialişti, ci chiar o chestiune de amor propriu şi de modă pentru tot omul care pe atunci se bucurà de oarecare cultură literară. Simplul umanist, poetul, criticul, pictorul şi statuarul, trebuiau să cunoască faptele şi atributele zeilor şi personagiilor mitologice sau istorice ale antichităţii, cari formau ca şi urzeala pe care imaginaţiunea lor aveà voie dela gustul publicului a-şi ţese bătătura; omul de stat şi magistratul citià pe istoricii şi pe oratorii greci şi latini, dar poate şi mai mult încă pe comentatorii Institutelor împărăteşti; medicul se referià neîncetat la autoritatea lui Ipocrat, lui Celsu şi lui Galenu; arhitectul se lăudà cu cunoştinţa regulelor stabilite în artă de Vitruviu; militarul erà privit cu distincţiune, când puteà să citeze pe Polibiu şi pe Vegeţiu; în fine chiar şi lumea cea elegantă şi sburdalnică căutà în uzurile răstălmăcite ale antichităţii, croieli de îmbrăcăminte şi forme de găteli, cari să se asemene cu ale luxoasei Rome.

In mijlocul acestei favori universale, de care se bucurà antichitatea în ochii societăţii culte, s'ar crede că arheologia trebuià să ajungă încă depe atunci la apogeul său şi să deschidă fără cruţare toate tezaurele oculte ale artei şi ale vieţii sociale din trecut.

Cu toate acestea ea păstrà încă tăinuite multe din darurile ei. Nimeni dintre anticari până după 1750 nu se gândise a cercetà regulele depe cari artiştii eleni şi apoi cei romani, crease atâtea capete de operă, nici se ispitise a descurcà în documentele literare şi plastice ale antichităţii, desvoltarea progresivă, transformaţiunile locale şi scăpătarea treptată a artelor la diferitele popoare. Nimeni iar dintre dânşii nu se înălţase cu mintea până întru a judecà starea socială şi morală a vechilor Eleni şi Romani, lepădat de orice prejudecăţi ale timpului său, de orice preocupaţiune a credinţelor sale religioase, a uzurilor şi a instituţiunilor moderne, cari toate se resfrângeau mereu cu lumini false asupra cunoştinţelor despre etica vechilor popoare. Nimeni dintre dânşii nu

putuse încă dobândi ştiri destul de pozitive despre limbile, monumentele şi documentele anticelor naţiuni din Orient, ca să poată pricepe natura şi productele culturii lor şi totdeodată să constate adevărata parte de înrâurire ce ele au avut asupra civilizaţiunilor elenă şi romană. Nimeni dintre dânşii în fine nu aveà încă destulă consideraţiune pentru creaţiunile plastice şi pentru întocmirile sociale ale oamenilor din mediul-ev, pentru ca să înţeleagă spiritul moral şi estetic care a domnit în aceà confuză şi entuziastă epocă a secolului de mijloc.

Din astfel de însemnate şi felurite lipsuri în criteriul anticarilor, rezultà pentru ştiinţa arheologiei un fel de stare desmădulată, neorganică şi oarecum superficială; între noţiunile ei felurite nu se simţià o legătură logică, o lănţuire normală, o coeziune intimă, care să-i dea adevărata înfăţişare a unei ştiinţe serioase, în care toate faptele se desvoltă sistematic depe regulele providenţiale, ce fac să predomnească în lume principiile *binelui, frumosului* şi *adevărului.*

S'ar puteà zice că anticarii depe atunci, vrând să explice antichitatea, îi făceau un portret cam de felul aceluia pe care un bun şi laborios şcolar de desemn ar nimerì să-l facă cu mâna liberă şi din memorie, depe chipul învăţătorului său. Norocire când acel portreţ nu ajunge a fi o caricatură, ceeace s'a întâmplat adesea cu antichitatea, când anticarii Renaşterii nu erau tocmai din cei mai pricepuţi.

Ceeace a câştigat ştiinţa arheologică în zilele noastre este că în loc de asemenea portrete fantastice ori pocite, ea mai totdeauna scoate în lucrările sale de frunte minunate fotografii depe toată vieaţa morală şi artistică a popoarelor cunoscute din antichitate.

CONSPECT AL MATERIILOR ŞI AL METODULUI DIN ACESTE PRELEGERI.

Acum, domnilor, cu bine, cu rău, iată-mă ajuns la termenul carierei, în care trebuie să mă mărginesc deocamdată. V'am dat o răpede ideie despre foloasele ce poate trage studiul arheologiei din scrierile autorilor eleni şi latini ai antichităţii, şi apoi v'am expus cu oarecari amărunte lunga şi neobosita activitate a societăţii moderne în curs de patru secoli, spre a ajunge cu cercetările-i anticare până la mijlocul secolului al XVIII-lea, de unde apoi ştiinţa, încercând prin fericite împrejurări o transformare radicală, primì un spornic avânt.

Acum e timpul să mulţumesc acelora cari au avut rabdarea de a-mi încredinţà a lor luare-aminte în tot decursul acestor prelegeri şi cari prin această statornică bunăvoinţă mi-au dovedit că imperfecţiunile rostirii mele n'au risipit tot interesul subiectului, pe care l-am tratat în acest curs preliminar. Mi s'a zis însă, depe dinafară, că ceeace am făcut nu este folositor, nici instructiv, nici apropriat catedrei depe care am rostit cuvântările mele.'

Nu se cădeà, au zis unii, să caut a distrà în deşert porţiunea studioasă din publicul meu cu istoria arheologiei, ci trebuià să expuiu de îndată, pur şi simplu, principiile şi faptele ştiinţei; să iau bunăoară ca bătrânul Rosin, dela căpătâiu, aşezarea Romei între cele şapte colnice de către Romul, şi instituţiunile lui Numa-Pompiliu, şi să vi le înşir aci depe carte, depe tipic; căci aşà se învăţà odinioară arheologia în şcoalele iezuiţilor din Austria, şi osebit de aceasta, fiindcă pentru noi Românii, *Antichitate* nu va să zică altcevà decât vechile instituţiuni ale Romanilor, din cari noi ne tragem întocmai ca şi muşcoiul din armăsar.

Imi pare rău — adică nu, îmi pare bine — că nu pot împărtăşì cu totul asemenea păreri. Cultul naţionalităţii noastre, întru care intră negreşit şi oarecare mândrie că suntem din viţa lui Traian, nu mă va orbì niciodată în punctul de a lăudà şi gâştele din bătătură, sub cuvânt că sunt urmaşe ale gâştelor din Capitoliu. Strănepoţi direcţi sau curciţi ai Romanilor, noi Românii suntem azi un popor, o naţiune de sineşi stătătoare, şi abstracţiune făcând de originile noastre, cată să ne cultivăm mintea cu ştiinţele desvoltate ale secolului nostru şi să nu căutăm, ca unele îndărătnice popoare vecine, a ne oţelì într'o deşeartă şi ridiculă îngâmfare de origine, că adică noi suntem fii ai Romei şi nu vrem să ştim decât limba Romei, decât istoria Romei şi decât antichităţile Romei.

Nu mai vorbesc despre limbă şi istorie; dar cât despre antichităţi, afirm că dacă nu vom învăţà decât pe ale Romei, apoi vom puteà zice că din ştiinţa arheologiei, adică din desvoltarea etică şi estetică a omenirii, nu vom şti curat nimic.

In arheologie, ca în orice ştiinţă de ordine morală, trebue să urmărim progresele şi şovăirile geniului omenesc, ca să putem alege dintr'însele învăţăminte de o valoare ştiinţifică. Câtevà fapte izolate şi rău îndrugate nu pot să constitue o ştiinţă; aceasta am cătat a o dovedì chiar adineaori, consta-

tând starea cunoştinţelor anticare în secolul al XVIII-lea. Cu o floare, două, zice Românul, nu se face primăvara.

Apoi dacă am înclinat a începe acest curs, mai în special cu istoria ştiinţei, m'am gândit că în orice subiect este de folos omului a şti cu cine sau cu ce va aveà aface; a cunoaşte cum s'a ivit şi s'a întocmit, cum a născut şi a crescut ceeace-l va ocupà. Când vrea cinevà să priceapă bine faptele şi calităţile unui bărbat, apoi se informează mai întâi despre originea şi educaţiunea lui şi apoi din aplecările, din deprinderile, din instinctele şi din apucàturile copilăriei şi ale juneţei lui, el înţelege ce poate să aştepte dela acel bărbat. In privinţa arheologiei, eu crez că o va studià totdeauna mai cu înlesnire, mai cu plăcere şi mai cu folos, acela care mai întâi a preţuit treptatele ei desvoltări şi care va şti în tot decursul studiilor sale ulterioare, din ce izvoare se scurg elementele cunoştinţelor actuale.

Un astfel de studiu preliminar mi s'a părut a fi mai cu deosebire indispensabil la noi, unde chiar şi noţiunile cele mai rudimentare ale ştiinţei antichităţilor au lipsit până acum cu totul din şcoale şi unde eu am cutezat a primì sarcina de a prezentà publicului acest curs, un subiect cu totul nou, un personagiu cu totul străin.

M'am silit în adevăr, pe cât am putut, a vă dovedì că acel personagiu, pe care l-am adus încă de prunc dinaintea d-voastre, spre a-l creşte până aproape de vârsta bătrâneţii, deşì vă erà cu totul străin, nu este însă un venetic, o fiinţă fără căpătâiu fără trecut şi fără viitor.

Izbutit-am oare? Iată, vă mărturisesc, domnilor, care-mi este acum grija.

CARACTERELE ÎNVĂŢĂMÂNTULUI UNIVERSITAR. Din subiectul pe care l-am ales ca cel mai potrivit cu trebuinţele momentane şi chiar cu firea cam precară a acestei catedre, un om înzestrat cu darul didacticelor ademeniri ar fi semănat de îndată printre junimea studioasă rădăcini temeinice pentru învăţământul arheologiei. Cât despre mine, domnilor, tot ce pot zice este că am conştiinţa de a fi prezentat această materie, nu în mod plăcut, ci sub o formă care este aceea a instrucţiunii universitare.

Este o distincţiune notabilă de stabilit între învăţătura gimnazială şi aceea a facultăţilor. Nu ştiu zău, până la ce punct ea a fost până acum observată în junele noastre facultaţi de

litere. Făcând toate rezervele pentru stimabilii profesori ce ocupă în ele catedre şi printre cari mă bucur a număra şi amici, nu mă pot oprì de a zice că a adoptà un manual oarecare compus de ori şi cine şi a-l ţine, în mână sau în minte, spre a recità pe fiecare zi dintr'însul studenţilor câte un capitol, acest metod, dreptul lui Dumnezeu, nu poate fi considerat decât ca o foarte mediocră predare gimnazială. Pe de altă parte iar tot cam aşà s'ar califică şi cursurile în cari profesorul, luând în mână un autor străin, l-ar traduce din cuvânt în cuvânt studenţilor, cu expresiuni româneşti mai mult sau mai puţin stângace, şi ar reduce tot studiul critic al textului la o simplă analiză gramaticală sau cel mult logică a zicerilor şi a frazelor.

Negreşit că pentru cine înţelege învăţătura universitară, numai depe aceste două metode, cu totul mecanice şi create ca înadins spre a tâmpi printr'o practică migăloasă şi stearpă minţile junimii, negreşit că pentru acela nu poate să aibă nici un sens, nici o valoare şi nici un folos un curs în care profesorul se preocupă mult mai puţin de mărunţişul pragmatic şi mecanic al materiei pe care o tratează, decât de a formà şi a îndreptà spre bine prin naraţiuni desvoltate, prin aprecieri critice, prin desbateri de chestiuni controversate, inteligenţa activă şi setoasă de cunoştinţe a ascultătorilor săi.

Scopul principal al unui astfel de învăţământ adevărat superior nu este tocmai de a înfige în memoria junimii, în răstimpul destinat studiilor universitare, oarecari anumite fapte şi regule tehnice, ci de a-i înzestrà intelectul cu o puternică armă de atac şi de apărare, cu un criteriu ştiinţific care încă îi lipseşte; nu este de a-l învăţà cutare porţiune mai mult sau mai puţin restrânsă dintr'o ştiinţă, ci de a-l învăţà cum însuşi poate să înveţe cu spor orice porţiune a acelei ştiinţe.

Un scop ca acesta, profesorul nu poate niciodată să spere că-l va atinge, pe cât nu va şti sau nu va voi a da nimic dela sine, ci va aşteptà totul dela lucrări străine, fie acelea cât de bine întemeiate. Invăţământul său, ca să nu fie sterp şi superficial, trebue să se conforme cu felurite împrejurări locale şi momentane. Aceeaş programă, acelaş cerc de desvoltări şi nici chiar acelaş mod de expunere nu au o valoare absolută pentru orice curs de facultate. Trebue ca mai presus de toate, profesorul să ţină seamă de trebuinţele, de dispoziţiunile şi de lipsurile ce domnesc în spiritul publicului său; trebue ca el să caute a se mlădià după cerinţele lui, ca doară astfel să-l răpească cu sine pe singura cale unde instrucţiunea

superioară nu este o fastidioasă şi inutilă prelungire a cursului gimnazial, ci un complement folositor al educaţiunii intelectuale.

Pentru aceasta se cere neapărat, mai ales dela un profesor de facultate literară, ca iniţiativa lui să se 'manifeste depe catedră cu lucrări ale sale proprii, cu creaţiuni mai mult sau mai puţin meritoase, dar în totdeauna destinate a deşteptà în tinerimea studioasă interes şi plăcere pentru studiul ce el predă şi a deschide junilor inteligenţe orizonturi pline de ademenitoare lumini, pentru mai departe cercetări în cercurile multiple şi nemărginite ale ştiinţei.

Tânărul, care pe băncile unei facultăţi de litere nu încearcă dorinţa de a se instruì mai mult prin sineşi, de a învăţà prin propria silinţă mai mult decât ceeace aude din fugitivele prelegeri ale profesorului, acela sau că nu are mintea croită pentru studiile literare, sau că profesorul nu a ştiut să deştepte într'însul ceeace constitue esenţa instrucţiunii superioare, adică îndemnul la noi cercetări, la mai largi exploraţiuni, la judecăţi critice, purtate asupra chestiunilor controversate ale ştiinţei.

Nu dar, încă odată, din manuale didactice, nici din analize gramaticale şi logice, se capătă şi se desvoltă acel dor de necunoscutul ştiinţific, care este ţelul tutulor catedrelor literare în cele mai de frunte universităţi ale Europei culte.

Pe catedrele facultăţilor, formularele tipice trebue să dispară; profesorul nu mai poate fi acel riguros învăţător, condamnat a se ţine pururia restrâns în marginile unor anume noţiuni practice, pe cari trebue neapărat, cu o măestreaţă răbdare, să ştie a le tipărì în mintea şi în memoria copilului. Acì el are în faţă-i inteligenţe în proces de formare, setoase de apreţuiri critice şi apte la orice desbateri intelectuale, imaginaţiuni arzătoare cari cer a străbate regiunile neţărmurite ale ştiinţei, cari aşteaptă o suflare priincioasă, spre a-şi deschide aripile şi a sburà de sineşi în lumi necunoscute.

Ce are el de făcut atunci?

Să vină a sdrobì acele generoase şi spornice avânturi, sub lovirile brutale ale unui păcătos de manual? Să le înstrune fără cruţare sub jugul sterp şi mecanic al unor tâmpitoare analize gramaticale? Adică fără cuget şi fără mustrare să usuce şi să sleească în mlădiţe mustul viu şi spornic a rodirii?

Nu, domnilor! ci să caute a descoperì treptat junimii zarea dorită, prin mijloace aflate în iniţiativa sa personală, în propria sa ingeniozitate şi instrucţiune; să-i însemneze drumul,

cu o prudentă, dar stimulătoare solicitudine; şi dacă provedinţa l-a daruit cu aşà preţios dar — să sufle asupra acelei junimi alese suflarea călduroasă şi înviețoare, ce o va împinge, pentru vieaţa întreagă, pe calea cea luminată şi onorabilă, cea prosperă şi lină, pe calea cea adeseori chiar glorioasă, a solidelor cercetări şi studii în câmpii nemărginiţi şi îmbelşugaţi ai frumoaselor litere!

INDICE DE NUME ŞI DE MATERII

CUPRINSUL

TIPARUL TIPOGRAFIEI «MINERVA», BUCUREŞTI.